ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ПЕТНАЕСТА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1897.

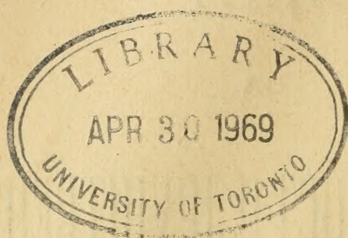
LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ XV КЊИГЕ

СТРАНА

I Забава

Српска земља прима његове српске кости 1
Госпођа Дибари, песма *Милорада Ј. Митровића* 3
Приморска обличја, утисци и црте од *С. Матавуља* 5
Порука, песма М. Ј. Љермонтова, с руског од *Р. Ј. Одавића* . . . 17
Први кораци, роман К. М. Стањуковића (наставак) . . . 28, 234, 387
Јунак наших дана, друштвени роман *Јанка М. Веселиновића* (наставак) 56, 190, 431
Васпитачеве забелешке, саопштава их и намењује родитељима Сретен 80
Проклета гомила, поема из сеоског живота од Ивана Вазова, превео с бугарског *Никола Богосављевић* 86
После буре, песма од *Сокољанина* 161
Жена, приповетка из Херцеговине од *Свет. Ћоровића* 162, 346
Пјевај срце! песма од *Свет.* 177
Недеља на селу, песма *Милорада Ј. Митровића* 211
У Трну — путописна белешка — *Тих. Р. Ђорђевића*. 272
⁎ * ⁎ песма *Р. Ј. Одавића* 345
Снови, песма *А. Карабеговића* 361
Да сна није, песма од *Милице* 386
Три сонета, песма од *Николе Богосављевића* 429

II Наука

О једном модерном међународном предузећу од *Лапт.* (свршетак) . . 19
Кратак преглед наследнога права у Србији с погледом на његову преуредбу од † *Јов. Акимовића* 43, 178
Сава Бјелановић и Српство на Приморју. од *Љубе Јовановића* (свршетак) 101, 284, 400
Земљорадничка сиротиња у Угарској од *Јаше Томића.* 212
Фалбови критични дани, — метеоролошко разматрање — од проф. *Јеленка Михаиловића* 364
Вук Стеф. Караџић од *Симе Н. Томића* 447

СТРАНА

III Друштвени живот

Садашња Турска према најновијим публикацијама (наставак). . . 255-
Писма из Хрватске, пише *Junius* 486

IV Хроника

Научна Хроника: *Земља живих фосила* од проф. France-а с немачког *П. С. П.* 120
Компас биљке од *Богдана Ј. Јанковића* 295
Ботаника у 1896. год., од *Богдана Јанковића* 498
Друштвена Хроника — *Морал као оруђе у борби за опстанак* предавање проф. Др. С. Екснера, превод од Д-ра *П. Ј.* . . 125
Критика и библиографија — *Цицерон и Јулије Цезар*. Написао професор Филип Оберкнежевић. Реферат од *В.* . . . , . . 141
Овощарството въ Сърбія, Босна и Херцеговина, отъ Стефанъ Т. Гудевъ Инспекторъ по Лозарството при М-то на търговията и земледѣлието. София. реферат од *Ђаковчића*. 142
Petr Petrović Njegoš: *Horský Věnec* dějepisná událost z konce XVII století. básen, přeložil a objasnil Jan Hudec. Реферат *Ивана Шајковића*. 146
Како је постала бугарска егзархија. Посвећено српско бугарском споразуму. Реферат од *Св.* 148
Попис становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1895. године. Са три картограма. Издање статистичког одељења министарства нар. привреде. Реферат *Т. М. Радивојевића* 152
Мирослављево јеванђеље — Evangéliaire ancien serbe du prince Miroslav. Издање Његовог Величанства *Александра* I. Краља Србије. Реферат од *Ал. Бел.* 300
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradjuje *P. Budmani*. Svezak 16, 4. četvrtoga dijela. Jezičac — kamenopobiti. U Zagrebu 1896. Реферат *Васе Ђерића* 310
Живот Срба сељака. Српски етнографски зборник. Књига прва. Срп. Краљ. Академија. Написао М. Ђ. Милићевић. Београд 1894. Реферат *М. В. Смиљанића*. 25
Archiv für Slavische Philologie Unter Mitwirkung von A. Brückner (Berlin), J. Gebauer (Prag), C. Jireček (Wien), A. Leskien (Leipzig), W. Nehring (Breslau), St. Novaković (Belgrad), A. Wesselofsky (St. Petersburg), herausgegeben von *V. Jagić*. Neunzehnter Band. Drittes und viertes Heft. (Ausgegeben am 22. Juni 1897.) Berlin 1897. 336

Статистика Краљевине Србије. Књига VI. Статистика кривичног суђења у Србији за 1888, 1889 и 1890. Београд, Цена 12 дин. 503
La question d' Orient, populaire par Charles Sancerme Paris. 1897. реферат од *Свет.* 511
Как живее цариградский сатрап султан Абдул Хамид от Др-а С., реферат од *Свет.* 513
La force et la faiblesse de la Turquie par *Mourad-Bay.* Cénève 1897, реф. *Свет.* 514
Краћи реферати: Prof. Dr. L. Jelić Mons Ravn Fr. Bulić i prof. S. Rutar *Vodja po Spljetu i Solinu.* Sa 25 tablica. Zadar. Tiskara S. Artala, 1894. Реф. од *В.* 155
1° *Sur un procédè d' intégration graphique des équations différentiélles* Штампано у Comptes Rendus de l'Academie des sciences de Paris, 1897). 2° *Quelques formules générales rélatives au calcul des intégrales définies.* (Штампано у Rendicolti del Circolo matematico di Palermo. 1897. реферат од *И.* . . . 516
Michel Petrovich. Sur la dunamique des réactions chimiques homogènes avec dégagement ou absorbtion de chaleur. (Рад поднесен Париској Академији наука и штампан у Gomptes Rendus de l' Academie des Sciences № du 14 Juin 1897. Paris.) Реф. *И.* 517
Исправка 517
Белешке· *Друштва* 156, 357
Књижевност 156, 338, 518
Новинарство 159, 342
Просвета 343
Различности 159
Лични гласови 160, 343, 519

ГОСПОЂА ДИБАРИ

И зазвекта звекир звучни и јекнуше тешка врата,
И зачу се к'о грмљава глас сурови у џелата:
„Где си лепа милоснице? Већ те нема пола века?
„Поруку ти носим једну и поздраве из далека.“

Милосница из сна скочи. Сањала је старе снове:
О милости силног Краља, и китњасте витезове,
Сањала је пир у двору и ласкање на све стране,
И разблуду ону страсну и минуле слатке дане.

И заплака горким плачем: „Поклисару мога Краља,
„У залуд се мени мориш, није мени до Версаља;
„Сад Дибари, несрећница, још последње траје данке,
„Јер се њено сјајно сунце већ спустило на заранке.

„Ја сам свела, мрачна, тужна, а по срцу пустош страшна,
„Немам чара, ни лепоте, ни осмеха раскалашна;
„Где су биле очи светле ту још мрачне дупље стоје,
„А време је покидало таласасте косе моје!

Ал' је џелат руком хвата, а ледена лица збори:
„За младошћу, мрска жено, у залуд те жалост мори!
„Нестало је дана оних, што их пак'о за грех сазда,
„Не чека те Краљ, ни љубав, већ тамница и одмазда!“

*

Ноћ. Тек свиће. Први зраци бледо сјају с тамног неба,
А већ тамо на стратишту свет се слего и колеба...
О, негдашња милоснице, пред тамницом смрт ти куца,
И ори се смех и кикот... А румена зора пуца.

Милорад Ј. Митровић

Напомена. Госпођа Дибари милосница је Луја XV. За време велике француске револуције изведена је на гилотину и погубљена за старе грехе.

Уред.

ПРИМОРСКА ОБЛИЧЈА

од С. МАТАВУЉА

I

Људи и прилике у граду Гулину.*)

Протекло је шест година од кад су народњаци на управи гулинске опћине, од кад су у свом програму, осим осталог, обећали да ће срушити стару кланицу, а саградити нову. За то вријеме народњаци су одомаћили народне тробојке и кокарде, спјела, бесједе и игранке у читаоници; набавили су народну штампарију и издавали једном у недјељи лист *Гулински Напредак*; установили су тамбурашко друштво; почели су зидати народно позориште, (прве године њихове управе ударили су темељ, па тако остаде); образовали су пожарничку чету, и т. д. Дакле, за мало времена унијели су доста корисних новина у стари град, али кланица остаде гдје је оставише млетачки господари, гдје је вијековима својим смрадом гушила Гулинце!

Већина грађана бацала је кривицу на Кека Церанеа и Јосипа Тинкића. Нијесу то тврдили само аутономаши, (талијанска странка, или како сами себе најрадије зваху «права далматинска странка»), него су то признавали и њеки виђенији народњаци, наравно, у повјерљивијем разговорима, а иза леђа Кекових и Јосиповых. Али, пошто је та ствар тумачена била на стотину начина, пошто је била узроком бескрајнијех завада, а нико јој не могаше ухватити краја, то ће најпаметније бити

*) Госп. Матавуљ је овогодишњу зиму провео на приморју, те је имао прилике освежити своје утиске из завичаја и много што шта из нова посматрати. Први се низ његових нових „Приморских Обличја" почео штампати у „Летопису Мат. Срп.", па ево другога у „Делу".

да је ни ми не расправљамо, него да проговоримо о поменутој двојици најзнатнијих гулинских људи.

Прво ћемо о Кеку Церанеу, као заслужнијем за народну странку, а, богме, и као о племићу.

Кеко је талијанско име од милоште, (Франческо, Кеко), а Церанео ни у ком језику не значи ништа, јер је ријеч постала од српског презимена Церанић. Босански властеличић Влатко Церанић, у половини петнаестог стољећа, пресели се у Гулин. Његови најближи потомци, *по обичају*, ишчауришe се у Церанее. Тако су постали Политеји, Цетинеји, Шишгореји и бог те пита какви још «еји!» Лоза Церанеја није била много родна, али је дала Гулину приличан низ свећеника, судија и срдарâ (старјешина у народној војсци). Лоза та не бјеше ни много сочна, јер ни један од Церанеја не остави велика спомена, али су њеки ипак били знатни. Кеко син Балдасарев, први је Церанео који се роди под аустриском владом. Био је јединац. Васпитан је и провео је детињство као и остали осредњи приморски племићи, наиме, поред мажења родитељâ, сестара и небројенијех тетака, Кеко изучи код фрањеваца основну школу, за тијем, у истом манастиру, њешто латинског и талијанског језика, њешто историје, географије и математике. Све школовање трајало је шест година. Већ као младићак, идући често с оцем на баштине, постаде страстан ловац. А у граду тако исто постаде страстан ловац слушкињица. Послије очеве смрти, Кеко се спријатељи са младијем адвокатом Борkићем, који донесе из Падове најљепши крој хаљина и најзвучније слободоумне фразе, те кад букнуше буне у Италији и у Маџарској, кад се на све стране разлијегну узвик: «Доље тиранија! Живјела слобода!» нови дух провија и кроз успаване далматинске градове, и кроз Гулин; омладина се покрену, а на челу покрета стаде Кеко Церанео. У сред те вреве, у Гулину се необичнијим начином прославише двије необичне свадбе: адвокат Боркић узе Кекову сестру, а Кеко се ожени лијепом Стелом, кћерју златара Кртајића. У заносу првијех мјесеца брачног живота оба млада слободњака могоше лакше поднијети пропаст царства слободе. Реакција је трајала дванаест година и загорчила је живот Кеку. Сан-маркини (људи старога кова) мрзјели су тога отпадника, тога чovјека «обузета демо-

ном слободе». Све племићке мрзјеле су лијепу Стелу, која је још имала несрећу да буде нероткиња. Али Кеко дочека вријеме освете. Даде се устав, у приморју настаде борба против Талијанства, и Кеко ступи у прве редове народне странке. Много је он допринио њеној побједи у Гулину. Већ у првој изборној побједи, да је Кеко хтио, могао је постати опћинским начелником, али он ту почаст уступи Јосипу Тинкићу, а са̂м се задовољи да буде први вијећник.

Тинкић је у младости био предузимач и обогатио се грађењем тврђава по приморју, за вријеме талијанских ратова. И прије него што настаде народни покрет, он је био на гласу као учен самоук, а кад се умијеша у борбу, изненади он своје земљаке бујном рјечитошћу. То је био говорник по милости божјој. Кадар је био да говори кад год хоћеш, о чему год хоћеш, и колико год хоћеш. При томе је имао звучан, баритонски глас и лице пуно израза. Често се дешавало, да је читав збор око њега плакао, или се смијао, или урликао од гњева.

Оба та првака бјеху једнијех година, (преко педесет), иначе у свему различити. Обојица имађаху обиљежје свога рода. Тинкић, син једнога касапина, бјеше осредњег раста, плећат, силнијех мишица, врата као у бика, лица дугуљаста. Кеко је био елегантан, жилав, финијех црта, спор на ријечи, а иначе слабо је говорио «славјански.»

Зли језици говорили су, да су оба првака, за шест година од кад су на опћинској управи, накнадили штету, коју су претрпјели трошећи за народну ствар. Аутономашко гласило *La Patria*, које је у Задру излазило, то је тврдило готово у сваком броју. *Гулински Напредак* тврдио је противно. Оба та листа пријетила су и чикала су судом, али ствар не дође до суда.

Међутијем протече шест година владавине народњака над Гулином и расписаше се по други пут опћински избори.

Народњаци по трећи пут истурише свој програм, коме је први став гласио: «Ми ћемо, у најкраћем року, као што захтијева дух времена, срушити стару кланицу, а подићи нову, изван градског опсега...»

Аутономаши се пренуше. Након шест година мртвила, усташе сви као један човјек, покренуше жестоку агитацију и

стадоше јавно биједити Кека, Тинкића и све вијећнике, да су у пошљедње вријеме прожети духом назадњаштва.

Овдје треба мало објашњења.

Сви гулински опћинари, без разлике вјере и странака, сви становници града Гулина и његовијех двају заграђа и онијех десет села што му припадају, сви су у души противни свакој новотарији. Мало је ко од њих марио за кокарде, заставе, сијела, игранке, бесједе, тамбураше и за *Гулински Напредак*. Та мржња против сваке новине, то им је била заједничка одлика. А, опет, поред свега тога, свима су претјерано импоновале фразе «дух времена, дух слободе, дух напретка», те се може рећи, да им је и то била заједничка одлика. Нека ђаво разумије како се то слаже, али тек у Гулину бјеше тако. Само узвик: «у име напретка!» у згодној прилици, а изречен јужњачком жестином, утјецао је као њекад, «у срдарска времена,» поклич: «Ха, браћо, у име Исусово!»

Агитација против народњака узе такав мах, да се главешине те странке озбиљно забринуше. Тинкић је по читаве часове шетао по тргу, пред вијећницом. Шета човјек, а не види ни ко га поздравља, нити ко га подругљиво посматра. Кеко је непрестано био по баштинама, и ако не бјеше вријеме ни пољском раду, ни лову. Два народњачка адвоката, један љекар, сви њихови попови, учитељи, трговци посједници и занатлије, бјеху забринути. Крупни касапин Матија Букара, вијећник и коловођа у свакој народњачкој демонстрацији, стаде се чешће опијати. Ловро Бепинар, надимком «Стрико Разлог,» тобож трговац бродарских прибора, правијем занатом каматник, поче се затварати у свој мрачни дућан.

Осим тога, оба опћинска писара, пандури и послужитељи почеше учтиво поздрављати угледније аутономаше.

Било је дакле и сувише знакова, да се у Гулину спрема олуја. Али десет дана пред изборе, кад изађе проглас талијанске странке, — проглас, по облику, по садржини, по дружби људи, који га потписаше, тако необичан, да се свакому чинило е сања, тек тада се разумједе какав ће лом настати. Њеки неутрални грађани, слутећи, да би могло бити крви, отпутоваше из Гулина.

Проглас је био метар висок, мало мање широк, са словима, која су се могла читати на петнаест корака растојања. По свијема рогљевима и виднијим мјестима, по ћепенцима, на црквенијем вратима, на сваком позитку и готово на сваком празном простору, у тисућама примјерака, проглас освану по Гулину. Страсни тон морао је силно утјецати на распаљиву ћуд Гулињана. Ево вам њеколика става из њега.

....«Брaћо бирачи! За ових шест лита̂ управе народњачке, за то дуго вриме, које ће црним словима бити забилижено у историји Гулина, импоште (порез) су нарасле до вршка, а ми смо их сносили без викања, у надању, да ће опћинска управа испунити своје свечано трипута понављано обећање, да ће уклонити из наше сридине гниздо заразе и шпоркарије, да ће уништити немили спомен назадњаштва, да ће збрисати срамотни жиг са јуначког чела гулинског, другим ричима, да ће срушити стару кланицу а саградити нову. Мисто тога, народњачка управа умиривала нас је празним ричима и немилице је трошила наш крваво стечени новац за сврхе, граду штетне, али њој корисне! И ти људи имају образа, да нам поново обричу грађење кланице, да нам бацају тај мамац, који је за нас уврида и изазивање!.. За то, браћо бирачи, пошто сви истински љубите свој завичај, пошто нико од вас не жели да му на челу остане неизгладиви, Кајинов знак, то сви као један човик гласајте за потписане кандидате праве далматинске странке, који ће доиста и у најкраћем року саградити нову кланицу!... Јуначки и сложно, браћо, у име слободе и напретка!»

Прогласи су били прилијепљени њеким ђаволским лијепком, тако да су их пандури само стругањем могли уништити са зидова и врата опћинског дома.

Утисак је био силан.

У сред тога метежа, сутра дан послије појаве прогласа, Тинкић сазва опћинско вијеће за посљедњи пут.

II

Историјска сједница.

То је било четрнаестога марта по новом, на дан св. Матилде која се у Гулину сматра као вијесница прољећа, али

која те године донесе силну југовину са пљуском. Море је бјешњело. Големи водени брегови разбијали су се о бокове лађа и запљускивали обалу. Са свију кућа точили су млазеви а са крова стоне цркве падали су опасни слапови.

Свијех осам прозора велике опћинске дворнице што на море гледаху бјеху затворени капцима. На другој страни била су четири прозора, које није требало затварати, али су стакла била замагљена, те послужитељи запалише лампе.

Тачно у девет дођоше Тинкић и Стрико Разлог а затекоше само тајника и два писара. Али наскоро почеше долазити и остали, појединце или у мањим гомилама. Сви су улазили ћутке и очекивали, да начелник започне разговор, али он се бјеше налактио и гледа преда се.

До девет и по дођоше сви, осим Кека Церанеа.

Ваздух је у дворници био тако загушљив, да су дебели чланови вијећа, наиме: начелник, тајник, касапин, оба адвоката и три попа с муком дихали.

Баш кад се Тинкић маши за звонце, уђе у дворницу Кеко, хладно поздрави и сједе у први ред, пребацивши ногу преко ноге. Тинкић отвори сједницу са нсколико испрекиданијех, сухопарнијех ријечи, а са изразом као да ће заплакати.

То је ужасно поразило вијећнике, који, до душе, ни прије тога нијесу били весели, али су се очевидно надали, да ће их вођ охрабрити, или барем, да ће их китњастијем говором утјешити за све жртве које су поднијели ради слободе и напретка Гулина, за увреде и унижења, која се ено читају у противничком прогласу. Надали су се, да ће из његовијех уста чути громке, заношљиве ријечи, које опијају човјека и кад је у очајању, — нешто, на примјер, овако:... «Не, браћо, ми не падамо, ми не бјежимо са бојишта, него пред неразмишљеним, бијесним јуришем заслијепљене гомиле, ми се привремено повлачимо у тврди град наше савијести, држећи високо нашу заставу, спремајући се да опет, и т. д....» Али након несумњива доказа. да је велики говорник клонуо духом и да се женски предаје судбини, вијећници се покуњише, те се чинило да су се окупили на мртвачки обред. И свима се наметну та немила мисао, да је ту опијело и њиховој власти и народњачкој странци!

У сред гробне тишине, тајник поче читати којекакве ситнице, што бијаху на дневном реду. Он застаде, да чује шта ће вијеће тобож одлучити о тијем стварима, па кад видје да нико не обраћа пажњу на то, он са писарима поче заводити у записник. И тако, у мртвој дворници, чуло се само мрмољење тајниково, шкрипање пера и чести уздаси вијећнички.

Један од послужитеља унесе повеће писмо и стави га пред Тинкића. Овај, пошто прочита натпис, тргну се мало, па окрете писмо са стране печата, па затандрка звонце.

Тајник ућута. Сви се тргоше, осим Кека.

— Господо! поче Тинкић једва чујно, ово је писмо упућено славном вијећу са напоменом, да је у њему... понуда.

— Понуда! понови њеко.

— Понуда за грађење нове кланице! рече начелник и жмирну на Кека.

— То је њечија глупа шала! викну адвокат Боркић

Диже се опћа граја:

— То је безобразно!

— То је подло изазивање, и ја предлажем, да се кривац преда суду!

— Немојте ни отварати писмо, него га баците кроз прозор!

Матија касапин надвика све:

— Кажите ви мени име тога шаљивца, па да видите хоће ли до вечерас имати сва ребра здрава!

Стрико Разлог устаде и започе својим пискавијем гласом:

— Господо часна, држимо се разлога! По разлогу ја нијесам за то, да се писмо не отвори; ја нијесам за то, да се оно баци кроз прозор; ја нијесам за то, да се њеком ребра ..

— Кажи за што си! викну му Боркић.

На велико чудо свачије, устаде Кеко Церанео и рече просто и мирно, окренувши се тајнику:

— Отворите ту књигу и штŷте!

Дебељко разреза завој, из кога извади два писма. Пошто прегледа натписе, рече:

— У једноме је понуда, у другоме име нудиочево.

— Име нудиочево!... Најприје име нудиочево повикаше њеки.

— Не, него најприје прочитајте понуду као што је ред! вели Тинкић и изврати главу ка таваници.

Онда тајник отвори писмо и поче читати:

«Славном опћинском вијећу.

«Међу реформама које је народњачка странка за овијех шест година извршила и које су измијениле обличје Гулина, које су га подигле културно и здравствено, на жалост не може се уврстити један рад, који је такође био од пријеке потребе. Знајући шта је све томе на путу стајало, није ми ни на крај памети, да зато кривим представнике народњачке странке на опћинској управи, али дубоко жалим што јој противници могу замјерити тај једини неуспјех, што се за њега могу закачити, и што због њега смију јуришати на цијелу народњачку странку! Зато, имајући на уму старо, окушано прегаоштво народњака; имајући на уму, да се може добро свршити и оно што се и у дванаестом часу започне, ако се око тога уложи сва потребна енергија; вјерујући да је сваки члан вијећа дубоко прожет осјећањем, е се питање кланице тиче и његова образа, — имајући све то на уму, част ми је поднијети слиједећи приједлог за грађење нове кланице, под условом, да, ако се приједлог усвоји, да се одмах, већ сутра, петнаестога марта, приступи полагању темеља.»

Тајник застаде. Људи се згледаше. У сваком погледу читала су се питања: «Је ли ово шала, или збиља?...»

— Читајте услове! нареди Тинкић, гледајући у најдаљи кут дворнице.

Услови су били кратки и јасни, а тако повољни за опћину, да је нудилац могао имати све друго пред очима, само не своју корист. То је било сувише очевидно.

Тинкић прелети погледом по вијећници и започе:

— Господо, ја предлажем да се ова понуда начелно усвоји одмах, прије него што се отвори друго писмо те дознамо име нудиочево и какво нам јамство пружа! Тијем ћемо доказати, да нас нијесу руководили којекакви нечисти смјерови кад смо одбијали пређашне понуде, које су све махом личиле на уцјене.

Адвокат Боркић устаде:

— Али, г. начелниче, ако ово буде проста подвала, просто исмијевање, ако буде измишљено име, или име каквога факина?

Устаде и Разлог, али га заћуткаше.

Тинкић одмахну руком.

— Ако буде то што ви мислите, г. Боркићу, онда ћемо ми то презрети и то ће бити једна срамота више на рабошу наших противника!... Понављам: предлажем, да се ова понуда начелно усвоји! Ко је за мој приједлог, нека изволи устати!

Готово сви поскакаше.

Тајник брзо отвори друго писмо, па једва изговори од узбуђења:

— Господо, нудилац је... господин... Церанео!

Сви се убезекнуше, па се сви погледи стекоше на округласту главу Кека Церанеа, који се смјешкао.

Тинкић се први освијести, па ударив се по челу, рече као за себе: „Па како се нијесам одмах сјетио!“

Онда нагло устаде и колико га је грло служило викну:

— Живио наш племенити Церанео!

Бурно, једногласно «живио» заори се по дворници. Уплашени послужитељи и пандури упадоше унутра.

Матија касапин рикну сам:

— «Живио шјор-Кеко!» Па потече и нагло отвори крајни прозор до предсједничкога мјеста.

Вијећнике задеси друго мило изненађење, јер вјетар бјеше утолио, а кроз паведрину сијаше сунце. Та промјена времена бјеше већ поодавно настала над морем.

Матија поче викати с прозора:

— „Живио наш дични начелник! Живио наш дични Церанео! Живјели народњаци! Живјела кланица!»

— Живјели, живјели, живјели! Заори се у дворници много јаче него прије, јер се придадоше гласови послужитеља и пандура.

Млађи поотвараше све прозоре над тргом, те у сунчаној свјетлости, којом се испуни мрачна дворница, сва лица вијећника, која су дотле изгледала као мртвачка, синуше као у апотеози.

Један од попова диже руке као да благослови.

Касапин хтједе, да понови тај узвик, али тајник, који се ничега није тако бојао као промаје, затвори прозор, па зађе за леђа начелнику и узрујаној гомили стаде давати знакове, да се стиша показујући на старјешину. Тинкић бјеше зако-

врнуо очима а прсте провлачио кроз косу, што су били несумњиви знаци да је у инспирацији.

У исти мах, као договорно, устадоше: Пипило, Разлог и Оштрига.

Пипило започе:

— Ја не разумијем једну ствар, господо! Ако усвојимо понуду г. Церанеа, како бисмо могли почети грађење нове кланице, кад су избори већ расписани!

Разлог додаде:

— И ја сам хтио, да о томе говорим. Прије свега, ако ћемо се држати разлога....

— Доста више са твојим разлозима, викну му Боркић.... Сједите сви! Није вам дата ријеч.

Оштрига плану:

— Ни вама, али је ви сами узимљете, зато што сте адвокат!... Ја хоћу да говорим .. Ја поштујем г. Кека, али... али...

— Али шта? запита Кеко поносито.

Мјесто Оштриге одговори Пипило:

— Немојте се срдити, шјор-Кеко, али ми налазимо, да не би право било, да ви пропадате због опћине! Очевидно, са оваком понудом, ви ћете се упропастити!

Адвокати, љекар и попови ударише у смијех.

Онда се чуше ријечи, које напомињаху њеки призор из римске историје. Кеко се ухвати за капут:

— Слушајте! Макар и ове хаљине са себе продао, кланица ће се озидати!

Диже се права бура од повлађивања.

Од те граје трже се из заноса Тинкић, па устаде и започе свој чувени говор, који је одјекнуо по цијелој Далмацији, јер га је донио у цјелини *Гулински Напредак.* Сјећам се класичног почетка: «Господо, ово је дан, који створи Господ, да се узрадујемо и узвеселимо у њему, као што се каже у Светом Писму! Ово је дан чудан, непредвиђен, необјашњив, дан који ће се истицати као најсвјетлији у љетопису Гулина, дан, кад су се стекле из тмине и на видјело избиле све невјеровне супротности, које дижу догађај што доживјесмо, дижу га високо, онамо, гдје је мјесто идеалима! Све се стекло господо, да се данас у свој љепоти покаже један свијетао карактер, једна

мушка воља, једно племенито срце! Ми смо, браћо, и до сад високо цијенили ријетке особине нашег окушаног пријатеља и споборника, нашег дичног г. Церанеа, али тек данас дата нам је могућност, да потпуно познамо праву вриједност његову!..“

Одавно није Тинкић тако занио слушаоце, а одавно није ни тако дуго бесједио, јер бјеше већ прошло подне и тријем бијаше пун слушкиња, које отправише забринуте домаћице.... Ко зна шта се све могло догодити у онако мутно доба! .. Најпослије, кад Тинкић сплете пошљедни вијенац у славу Кекову, кад узвикну завршно «живио», затутњи на тргу страховита грмљавина

Сви потекоше ка прозорима, али оно што видјеше бјеше највеће изненађење.

Свијет је загушио трг. Пред гомилом се наврстали тамбураши а пред њима се укрутио Матија касапин, држећи голему тробојку. — Њему је синула та величанствена мисао већ у почетку говора начелникова, те умаче из вијећнице и имаде времена, да разгласи догађај по граду, да окупи музику и до три стотине ватренијех народњака.

Чим се Тинкић помоли, Матија завитла тробојком, гомила стаде викати «живио», а тамбуре засвираше «Тинкићев марш.»

Тинкић бјеше тако изнурен, да се једва држао на ногама, али је опет морао да бесједи. Срећом, тајник је имао ванредно памћење, те му поче иза леђа дошаптавати већи дио реченица, (и ако не баш у истом реду), које су се мало прије чуле у дворници и које учинише силан утисак на искупљени свијет...

Одмах за тијем уреди се поворка. Најприје стјегоноша, па Тинкић са Кеком Церанеом, па вијеће, па тамбураши, па гомила, која се до начелникове куће прилично умножила.

У вече су многи народњаци освијетлили своје домове.

Сутра дан било је свечано полагање темеља новој кланици опет крај мора али на два пушкомета од изидане обале.

Темељ је био окићен тробојкама и зеленијем грањем. Послије Тинкића говорили су још Боркић и Оштрига. Народ се частио и веселио до мрака.

Сутрадан, проглас аутономашки био је застрт другим много већим прогласима, које је ноћу израдила опћинска штампарија.

Талијанци су у томе прогласу били почашћени, већ можете замислити како.

Осам дана након тога на биралишту се појави незнатна мањина народњачких противника. Тинкић и сви пређашњи вијећници бјеху поново изабрани.

На дан избора Матија Букара се није трijезнио. Тек, тек, намигне њеком познатијем и каже: «хвала Богу, сад ћемо имати нову кланицу!» па удари у смијех.

* * *

Од онда су протекле три године.

Нова кланица порасла је у висини колико и народно позориште.

Стара кланица једнако је узрок смутње.

ПОРУКА

(М. Ј. Лермонтов)

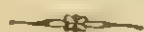

На само бих, брате, с тобом,
Да пробавим још час који,
На свету ми, како кажу,
Јоште мало дана стоји.
Ти ћеш скоро видет' своје,
А за дане, видиш, моје
— Истину ти ваља чути —
Нису богме забринути.

А ако те ма ко пита...
Све једно је, ма ко био, —
Реци да сам на јуришу
Своју рану задобио,
Да сам умро за свог цара
И да нема Рус лекара,
И још носи поздрав свима
Мојим добрим земљацима.

Мож' да моји родитељи
У животу неће бити...
Па и боље: зло би било
Да их морам жалостити!
Буду л' живи (то ћеш знати),
Лен сам, реци, писма слати,
Пук нам ступа другом крају
И нека ме не чекају.

И сусетка ту је једна...
Ал' ми смо се (старе ствари!)
Посвадили... Та те неће
Питат за ме... Шта то мари?
Ти јој причај све што вреди,
Ал' јој срца не поштеди,
Остави је сузе лити...
Њојзи неће ништа бити!

Р. Ј. Одавић

О ЈЕДНОМ МОДЕРНОМ МЕЂУНАРОДНОМ ПРЕДУЗЕЋУ

(Свршетак)

Али све су то у почетку били само поједини изоловани покрети, без међусобне везе и од користи само оној специјалној науци, у којој су се јавили. Њихов успех у брзо је учинио да се почне премишљати о генерализацији на све науке и на све гране људске умне акције. Само, у томе правцу идеја је по самој природи ствари много теже хватала корен и све до последњег времена сматрала се готово као неостварљива. Пред огромношћу броја и разноликошћу појмова, идеја, факата и људских творевина, који би требали ући у велики светски библиографски репертоар, а који би требали бити верно огледало целокупне људске умне акције од првих почетака цивилизације до данас, застајали су и најсмелији покретачи ове идеје. Јер, и не обзирући се на огромне трошкове са којима би предузеће било скопчано, и који би се можда покрили међународним споразумом, намеће се питање о томе да ли би посао у опште и био остварљив, и да ли се не би, према колосалноме броју дела, мемоара, расправа и т. д., који су на свима језицима публиковани до сад, нашило још одмах у почетку рада на такве тешкоће класификације и поделе рада, да би сам посао постао апсолутно неостварљив?

Међународни библиографски конгрес, сазван иницијативом белгиске владе и држан у Брислу у почетку септембра 1895. год,. имао је да реши ово питање о остварљивости идеје и о начинима на које би се она најрационалније могла до краја извести. Дискусије о остварљивости идеје, разни начини

предлагани за тај циљ и резолуције овога конгреса, који је прави активни покретач данашњем великом библиографском међународном покрету, од веома су великог интереса, и ми ћемо се задржати на њима у толико пре, што ће вероватно, у доста кратком року и наша држава бити позвана да узме учешћа у овој ствари.

Сетимо се, пре свега, основног задатка, који има да се реши. Тражи се, да се прикупи све што је још од првих почетака људске цивилизације па до данас рађено и писано о свима предметима људске акције да се нађу практични принципи по којима би се извршила разредба и груписање целокупнога тога материјала. Ови би принципи морали имати у себи толико природности и практичности, да не само учине могућним и лаким оријентисање по једној тако непрегледној маси ствари, већ да помоћу каквих техничких принципа учине могућним и непосредно налажење целокупне библиографије, оне ствари, која вас специјално интересује.

Чвор је, дакле, целокупнога питања у класификацији, коју треба усвојити. Класификација по азбучном реду, корисна у толиким случајевима, овде постаје апсолутно немоћна због огромности и разноликости материјала, који има да се савлада. Методичка класификација намеће се сама по себи и једино би се од ње могло очекивати стварне помоћи, ако је посао у опште остварљив. Њен би се принцип састојао у овоме: поделити целокупно данашње знање на извесан број великих партија, од којих би свака била карактерисана извесним специјалним конвенционалним знаком; сваку од ових партија поделити на класе, од којих ће такође свака бити представљена конвенционалним знацима; тако добијене класе делити даље на одељке и т. д. Ма каква идеја, појам и т. д. били би тада окарактерисани извесном групом знакова, који би показивали означено им место у недогледноме низу предмета, што би ушли у велики библиографски репертоар. Ствар у овоме облику изгледа проста. Али се одмах намећу два питања од битног значаја и у којима је управо тежиште свију тешкоћа.

1. Да ли је у опште могућно удесити какву толико рационалну поделу наших знања, основану на њиховим међу-

собним односима и интимној природи, да је могућно свакој датој ствари одредити несумњиво место, које она по својој природи треба да заузме у репертоару?

2. Да ли је могућно наћи какав систем знакова, који не би захтевао претходних речника ради одређивања симбола, којим је један дати предмет представљен у репертоару? Такви би речници очевидно били једна од најглавнијих сметња целокупном предузећу; космополитски карактер предузећа захтевао би да се у тим речницима сваки предмет, појам, идеја и т. д. обележи на више језика, па и онда би се тешко знале речи којима је он обележен и по којима га треба тражити у речнику. Да ли се дакле може наћи један систем знакова, довољно природан и рационалан, да би сваки по једном кратком претходном упуству, могао сам, према интимној природи предмета који га интересује, одредити симбол којим је тај предмет обележен у великом репертоару и према томе симболу тражити у репертоару оно што му треба?

Оба су питања била предмет живе и свестране дискусије на поменутом бриселском конгресу. Прво питање решено је у смислу очевидном. Савршено природна и рационална подела могла би се извршити једино у крупним цртама; ма какав принцип узели као основу класификације, увек ће остати маса ствари за које се неће знати у које класе да се уврсте, и ма како рационална била подела, у врло великом броју случајева биће недоумица и око тражења партија којима једна дата ствар припада и у тражењу симбола којима она треба да је представљена у репертоару. Ни једна од таквих подела, па баш да се успе увести их према данашњем стању наших знања, не би остала стална и непроменљива у току времена. Дубље познавање ствари, које ће ићи упоредо са временом, извесно ће се захтевати да се модификује таква једна класификација, па ма колико она за данас била природна и рационална. Усвајање и фиксирање, дакле, „природних“ класификација, илузорно је; степен природности зависи од наших познавања веза и односа међу стварима, а ова ће се познавања извесно мењати у току времена, и таква класификација, ако се тражи да природност буде основна карактеристика, неће имати сталности, која се тражи за предузеће о

коме је реч. Ти су разлози учинили да се природност не усвоји као искључиви услов, већ да се, у колико то узбуде могућно, прилагоди двама основним условима, истакнутим на прво место: сталности класификације и лакости да се сва кој датој ствари одреди место и симбол у библиографском репертоару.

Од свију предложених класификација, које су више или мање задовољавале ове услове, највећу је пажњу привукла тако звана *децимална класификација*, употребљавана већ од дужег времена у Северној Америци у великом броју библиотека а модификована и проширена према огромноме материјалу, на који се у овоме предузећу има применити По овој класификацији сви производи нашега духа и маште подељени су на 10 великих партија, означених бројевима од 0 до 9; свака партија подељена је на 10 одељака тако исто нумерисаних од 0 до 9; сваки одељак подељен је на 10 пододељака и т. д. На тај начин један, ма који од таквих пар цијалних одељака, биће представљен извесним бројем који ће имати више или мање цифара, према томе кога је ранга у хијерархичном низу подела.

Melvil Dewey предложио је за тај циљ овакву класификацију:

0. Општа дела (генералности).
1. Философија.
2. Религија.
3. Социологија.
4. Филологија·
5. Науке (математичке, физичке и природне.
6. Примењене науке.
7. Вештине.
8. Литература.
9. Историја.

Уочимо н. пр. категорију наука карактерисаних бројем 5; оне су подељене на овакве одељке:

50. Генералности.
51. Математика.
52. Астрономија.
53. Физика.

54. Хемија.
55. Геологија.
56. Палеонтологија.
57. Биологија.
58. Ботаника.
59. Зоологија.

Узмимо затим једну специјалну науку н. пр. физику, она је подељена на овакве пододељке:

531. Механика.
532. Течности, Хидростатика.
533. Гасови. Пневматика.
534. Звук. Акустика.
535. Светлост. Оптика.
536. Топлота.
537. Електрицитет.
538. Магнетизам.
539. Молекуларна физика.

Као што се види, имајући у напред удешену једну доста малу таблицу, може се увек, кад је дат један извесан број, наћи природа питања, на које се он односи, и обратно, сваком питању одредити број који му одговара. Децимални бројеви представљали би, дакле, један систем координата за предмете који би фигурисали у репертоару. Посао тражења координата једнога предмета свео би се на то, да се прво, према природи датог предмета и напред удешене таблице, одреди велика партија у коју он спада; за тим да се одреди одељак те партије, пододељак тога одељка и т. д. Написавши један до другога почевши са лева на десно, бројеве, који одговарају тако нађеној партији, одељку пододељку и т. д. имао би се број, који означује место датога предмета у великоме репертоару, где би под тим бројем имала бити скупљена целокупна библиографија тога предмета.

Изгледа на први поглед да метода наилази на велике тешкоће при деоби партија, класа, одељака и т. д. на десет делова. Те су тешкоће отклоњене на овај начин. Ако је број поделака мањи од 10, т. ј. ако је немогућно поделити партију, класу и т. д. на 10 делова онда се подели на онолико поделака колико се може, а ови се нумеришу почевши од

броја 10-n, где n, означује број поделака; бројеви од 0 до 10-n остаће неупотребљени, што очевидно није никаква незгода. Ствар је мало тежа кад број поделака по самој природи ствари мора бити већи од 10. Али се и та тешкоћа може отклонити овом конвенцијом. Узмимо као пример историју Европе, који у Dewey евој класификацији одговара броју 94. Ако се усвоји то, да се генералности у једној партији, одељку и т. д. означавају нулом, онда би историја Европе у опште била представљена бројем 940. Придајмо карактеристикама историје осам главних европских држава бројеве од 1 до 8, тако да се добије оваква таблица:

941. Шкотска. Ирска.
942. Енглеска.
943. Немачка. Аустрија.
944. Француска.
945. Италија.
946. Шпанија Португалија
947. Русија.
948. Норвешка. Шведска. Данска.

а све остале европске државе ставимо под број 949, усвојивши то да се те државе, класифициране под бројем 949 међусобно разликују четвртом цифром, тада би имали на пр. 9451 Србија; 9452 Белгија; 9453 Холандија и т. д. и тешкоћа, о којој је реч, била би отклоњена.

Систем је као што се види, практичан и има ту нарочиту заслугу што су симболи, који су у њему употребљени, савршено космополитски, и потпуно задовољавају услов, да предузеће добије интернационални карактер. Геометриско место ма које ствари, у бесконачноме низу онога што се данас зна, одређено је једним савршено интернационалним симболом, који се за сваку дату ствар веома лако одређује према самој природи ствари и једнога довољно кратког, у напред удешеног упуства. А под тим симболом имала би бити скупљена у великом библиографском репертоару целокупна библиографија о тој ствари.

Овај је систем, поред свих својих недостатака (који се састоје на пр. у местимице великој извештачености поделе; у томе, што се питања исте врсте представљају разним бројем

цифара, као што је то случај у малопређашњем примеру и т. д.) оглашен је на Брисelском Конгресу за једини систем који би учинио могућним велико светско библиографско предузеће. Овакој је резолуцији, у осталом, ишло у прилог искуство: децимални систем употребљава се у великим библиотекама Северне Америке већ 17 година са потпуним успехом: у Белгији је по истоме систему састављена целокупна библиографија социолошких наука, у којој фигурише око пола милиона дела, мемоара, расправа и т д., и у коме је ванредно лако оријентисање за неколико минута.

Усвојивши на тај начин основни принцип целокупнога рада и решивши да је предузеће остварљиво, конгрес је имао да решава практична питања о промени тога принципа и о остварењу великога светскога библиографскога репертоара. Нађено је, да би посао организације и публиковања ваљало поверити једноме међународноме библиографскоме институту, који би требао бити субвенционисан од стране свију данашњих цивилизованих држава Установљавање таквог централног Института морало би бити резултат дипломатског споразума а међународни значај и корист предузећа довољни су аргументи за успех таквога споразума. Задатак Института састојао би се у овоме. Рационалном и до сићушних детаља изведеном поделом рада на стручњаке свију држава, експлорисале би се све библиотеке на свету, јавне и приватне; материјал би се класификовао по децималном Dewey-евом систему исписивао на нарочито за то удешене листе и слао централном Институту; овај би прикупљао послати му материјал из свију библиотека уређивао га и публиковао по напред удешеном плану.

Што се тиче самога облика великога репертоара, решено је да се савршено напусти публикација у каталозима, која не би више допуштала уметања, а очевидно је да је то један од основних услова за посао о коме је реч. Целокупан репертоар биће састављен из самих нарочито удешених листа, од којих ће свака бити посвећена једноме делу, мемоару, расправи и т. д., и која ће бити уређена по бројноме реду децималне класификације. Димензије и облик ових листа биће једнолики и по плану који ће удесити сам Централни Ин-

ститут; овај ће, у осталом, имати да утврди све остале појединости у послу. Институт ће, осим тога, имати да води рачун о свима новим публикацијама које се у току рада око репертоара буду појавиле. У том циљу, њему ће се слати све публикације, које ће му се слати било званично од стране влада разних држава, било куповањем или на ма који други начин.

*

То су у главноме тачке утврђене на бриселском конгресу и рад на њима данас је у велико отпочет. Пре свега, да би се олакшао будући рад око класифицирања појединих дела расправа и т. д , од користи је да на публикацијама које буду излазиле сами њини писци означе број који им припада по децималној класификацији и под којим ће оне бити заведене у великом библиографском Репертоару. За тај посао постоји већ једно упуство, публиковано за сад само на енглеском језику, али које ће у скоро изаћи на француском, немачком и талијанском језику. Француско математичко друштво и француско удружење за унапређење наука редовно публикују упуства за то; ова се, у осталом, редовно налазе у Bibliographie scientifique, коју је ту скоро основао и којом управља г. Marcel Baudouin. Надати се, да ће ова жеља у брзо наћи остварења, пошто је, и према самој практичности и простоти класификације а према веома јасним издатим упуствима за то, писцу ма каквог дела, расправе и т. д. лако одредити број, који овоме одговара по децималној класификацији. Разуме се да би посао тиме био само олакшан, али да се Библиографски Институт никако не би ослањао на писце због могућних честих погрешака.

Сматрали смо за дужност да упознамо наше читаоце са овим међународним покретом, који ће извесно, у скоро и до нас допрети и у коме наша држава може бити ангажована. Не мислимо се упуштати у критиковање његове практичности и корисности, извесно је да ће он учинити веома знатних услуга радницима на свима пољима људске акције и да је изазван стварном потребом. Може се посумњати због огромних напора и материјалних тешкоћа с којима је преду-

зеће скопчано, да ће оно бити остварено у предвиђеном року. Могло би му се замерити то, да ће његово остварење собом донети једну врсту интелектуалне инерције, баш због олакшица које ће оно створити будућим нараштајима. Јер, зна се, да се у свима научничким трагањима највише научи и да су најјачи утисци онда кад су нађени резултати задобивени самосталним трагањем, скопчаним са извесним тешкоћама, и због којих често пута треба претурити читаву једну литературу. Али, вероватно, о овим стварима размишљано је и на поменутом конгресу и њихова незнатност према општим користима учинила је да се на њима није застајало. О овоме најбоље сведочи и најновији позив на другу интернационалну библиографску конференцију, која ће се под заштитом белгиске владе, држати од 2.—4. августа у Брислу ове године.

Лапт.

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. СТАЊУКОВИЋА

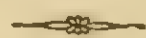

(НАСТАВАК)

ГЛАВА XX

I.

Избијао је већ и други час после подне, а Валентина Марковна Варњицка — ова, по речима Чиркова, „лепушкаста ретрогратка, која проповеда своје јеванђеље“ — још није била обучена. До половине трећега часа она се обично бавила у лепом, уметнички намештеном кабинету своје омање куће у Сергијевој улици.

Од једанаест часова пре подне, после молитве, купања и чоколаде, она је читала или писала, примала свога управника ради текућих послова, примала молитеље и најближе јој пријатеље, пред којима се није устручавала показивати се у свом раскошном, као снег белом, „sau de lit“ од пиринејских оваца с плавим „корделијерима“ око врата и око струка, у маленим китајским папучицама и с расплетеном косом јасно riђе боје, која је остраг била прихваћена једном траком. Јутрење одело, слободно и лепо, и расплетена коса знатно смањиваху „сумњиве“ године „лепушкасте ретрогратке“; тачну цифру њених година нико није знао поуздано. Људи су држали да Варњицка има „око тридесет“, жене су међу тим тврдиле да има и свих четрдесет, и да она, тобоже, увек седа у за-

сенак, да се не би могла добро сагледати увела свежина њенога још врло добро очуванога лица.

Око половине трећега часа Валентина се Марковна обично повлачила у будоар. Францускиња собарица чешљала је и облачила, после чега је Варњицка, обишавши доле децу, ишла у шетњу на колима, сраћајући по који пут у „свој дечији завод," коме је она била старатељка. Од четири до седам часова Валентина је Марковна примала госте, и два пут у недељи и сама правила походе. Људе мало истакнутије и знатније Валентина је Марковна обично опомињала да време од четири до пет она чува за „духовите и озбиљне" људе, а од пет до седам бивају код ње „сви."

— Шта ћете? Треба се и жртвовати свету! — додавала би она при том.

Тога светлог, сунчаног дана зимњег Валентина је Марковна седела од јутра за писаћим столом. Прекрасан писаћи прибор мастионица — узордело француске бронзе, скупоцене уметничке ситнице, минијатуре двеју детињих глава, фотографије Бисмарка, Солзберија и једнога руског великодостојника, са својеручним потписима, неколико књига и брошура и дивна икона распећа од мексиканског оникса — такав је био намештај писаћега стола од црнога древета. Над њим је висио портрет у масним бојама покојнога мужа Валентине Марковне — старог, ћелавог, прилично ружног господина симпатична лица и необично доброћудног осмеха. Са три стране стола бејаше мала решеткаста ограда, а на поду, под столом, мекано бело крзно од ангорске козе, у које упадаху малене ножице Валентине Марковне.

Листови поштанске хартије, исписани само с једне стране косим енглеским шакописом, крутим и лепим, непрестано се умножав族аху. Малена, лепо однегована, атласна рука, с брилијантом на малом прсту, брзо их и нервозно исписиваше. Валентина Марковна довршиваше „убојни" чланак за једне новине, којима је она била почасна сарадница, и којима је, овда онда, слала своје живе патриотске и полемичке „козерије", које је уредник радо штампао, посипљући их по каткад атичком сољу и својим руским бибером. Валентина, Марковна лично

позната с уредником, особито га је поштавала и обретко се дописивала с њим. Она је веома ценила његову пажњу, особито се поневши похвалним одзивима његовим о низу њених брошура, изданих, пре годину дана, на руском, француском и енглеском језику, под псевдонимом „Рускиња“.

У тим брошурама, литерарно написаним, с искреном ватром уверене патриотке, — брошурама, чиј је био сем осталога, циљ отворити, најпосле, Јевропи очи за „праву Русију“, Валентина је Марковна расправљала и о будућој великој судбини Русије, и о њеној спољној политици, о народу, о друштву, о вери. Валентина Марковна, још у кући свога старог оца адмирала, а за тим и у институту, навикнута да сматра Јевропу за огњиште свакога зла и безверја, енергично је нападала на јевропски поредак, проричући Јевропи пропаст од „разузданих страсти“, те је опомињала руску публику да се чува „нашега претераног либерализма“. Она је проповедала да је преко потребно, ради општега добра, вратити се к патријалхалном поретку добре старине, верно се држати „вековних руских установа, које одговарају националној индивидуалности“, и позивала да се врате заборављеној религији. „Вероватн без поговора и љубити ближњега“ — то је била главна теза ове удовице из великога света, која је поред тога налазила да је религија Л. Толстога сувише демократска и препуна расуђивања.

Брошуре имадоше успех у неким круговима. На Валентину Марковну обратише пажњу. О њој почеше говорити у свету као о знаменитој жени. Пређе су је знали само као примамљиву и духовиту, мало ексцентричну, велику даму, а сада она доби на једанпут глас даровите политичке списатељке и „esprit fort“, и назваше је „руска г-ђа Стаел“. Познанство Варњицке с неким државницима са запада, па чак и са самим Бисмарком, који је, како се говорило, два пут с њом беседио о политичким стварима, само је, разуме се, оснаживало репутацију Валентине Марковне, дајући особити престиж овој лепушкастој дилетанткињи-списатељци из „одличнога друштва.“ За време њених путовања по иностранству репортери су се грабили да је походе и штампали своје разговоре с овом

„панславискињом и патриотком великога утицаја“, а уз то, наравно, причали и о њеној „чаробној словенској лепоти“.

Валентина је Марковна ушла у моду у последње време и у отаџбини. К њој су долазили виђенији чиновници, главни финансијери, писци и журналисти, знаменити уметници и омладина, и она је са свима умела наћи тему за разговор, не играјући улогу „bas bleu“. Због њених познанстава и веза њој су се обраћали за препоруку разни чекаоци места, изналазачи, посленици и, разуме се, они који беху, као „истински Руси, потпуно напојени њеном науком „без поговора веровати и љубити ближњега.“ Није недостајало, разуме се, ни обожавалаца, готових да јој понуде руку и срце. Те још како! Завидна је, богме, била та партија, ова бајна жена „проблематичних година“, удовица једнога од „Рурковића“, пре богатог власника златних рудника, тајног саветника Варњицког, који је оставио имање од пет милијуна рубаља, од кога је на женин део било завештано милијун и по. Комад је био врло примамљив, и много се ловаца из петроградског, бечког и париског „скорупа“ трудило да задобије њену љубав и част да помогне удовици како ће паметно употребити своје капитале. Али Валентини Марковној, — необично практичној и умешној, успркос религиознога јој прегнућа, да кад треба купи и прода ове или оне хартије, и да одлично управља својим стварима, — није био потребан заштитник, и она, равнодушна према исповестима и обожаваоцима, одбијаше понуде, не показујући ни најмање жеље да се уда и, очевидно, одлучивши се да остане независна, слободна жена, предана својој деци и свом послу.

То је изазивало разна тумачења и нагађања. Зашто се она не удаје, одбијајући сјајне партије? Сви су сматрали за дужност да објасне себи узроке тога упорства. Једни су говорили да је Варњицка хладна и неосетљива природа, сувише охола и мудра, за коју се не може лако наћи достојан муж. Други су налазили да после не баш срећног јој супружанства са старцем — истина, добрим и милим, који је жену обожавао, али ипак старцем — она не жели понављати оглед. Она је сувише наплашена, те да се опет уда за старијег човека, а веома се боји да не буде смешна, ако би се удала за мла-

дпћа. При том су обично рачунали године Валентине Марковне, и наново се показивало да она има, по мушком бројању, „около тридесет“, а по женском и — „свих четрдесет“. Трећи су, најпосле, уверавали (и, наравно, на основу поузданих извора) да се Валентина Марковна спрема да пође за једнога малог немачког принца владара, који се до лудила у њу заљубио.

Али прођоше већ три године од смрти мужевље, а лепушкаста се удовица не удаваше за немачког принца и по старом остајаше неприступачна дона Ана, коју не могаше збунити ни један од титулованих и чиновничких Дон-Жуана, — што ипак није сметало да свет не оговара Валентину Марковну. Особито јој даме не могаху опростити што је духовита, што је лепа и што игра улогу политичке даме. Називаху је фином кокетом, која се титра с људма, и за леђима јој се подсмеваху њеном познанству с разним „пророцима“ и „светицама“ и њеним тежњама да пропагује „своју религију,“ врбујући прозелите међу младићима и поучавајући их да „без поговора верују и љубе ближњега.“ Налажаху да она „изиграва религиозно одушевљење,“ желећи да буде оригинална и да створи себи изузетан положај.

Али, и покрај искрене жеље многих познаника да помраче добро име Варњицке, нико, при свем том, није могао изговорити име њенога љубавника из броја многобројних јој обожавалаца и прозелита. Чинило се да је била неприступачна заносима срца, и с те је стране њен глас на светској берзи стајао довољно „чврсто.“ Али су је ипак сумњичили. „Јамачно, она греши, као и сви смртни, али уме вешто крити конце, — ова паметна и лепа жена!“ Мучно је заиста претпоставити да ће она бити беспрекорна калуђерица!

Такав развратни скептик, као што је Чирков, који је сматрао себе за познаваоца жена и слабо веровао у њихове врлине, разуме се, није могао чак ни замислити да лепушкаста жена (ако само није „патолошка појава“) не даје данак Амору, и није узалуд цинично свраћао пажњу Стрепетову на слабост Валентине Марковне према младим и свежим младићима.

Слично су мњење, основано без јаких доказа, делили многи, али га нико није смео исказивати гласно. Валентина се Марковна држала у друштву охоло и неприступачно Она је очевидно више мислила о „добру Русије“ и о „заборављеној религији“ него о „љубавним историјама.“

II.

Валентина Марковна довршиваше последњи табачић, када се на вратима указа лакеј у фраку, достојанствен и солидан, с великим залисцима, којима би позавидео многи начелник министарства, и поднесе на сребрном послужавнику походницу Стрепетова.

— Замолите га да причека у гостинској соби! — проговори Варњицка, погледавши у походну карту и незадовољно слегнувши раменима.

Лакеј изиђе, с поштовањем поклонивши се, и, дошавши на одмориште од степеница, претрпано тропским биљкама, на ком очекиваше Стрепетов, отвори врата од гостинске собе и с најозбиљнијим изгледом замоли младића да „изволи,“ додавши да је ђенералица у послу те моли господина да причека.

Стрепетов уђе. У први мах му се учини да је запао у неко стовариште намештаја и свакојаких реткости — тако је ова огромна соба била препуњена. Још никада није имао прилике видети такву гостинску собу И што је више разгледао, све се више дивио уметничкој раскоши њеног намештаја. Дебео мек ћилим застирао је целу собу. тешке свилене завесе, које светлост не пропуштаху, висаху лепо набране; слике у масним бојама старинских уметника стајаху обешене по зидовима; бисте, вазе и статуице по угловима и зидовима на раскошним подножјима. Најразноврснији, ниједан налик на други, дивани, диванчићи, канабета, наслоњаче и столице свих могућних облика и у разним старинским стиловима испуњаваху ову собу с мноштвом угодних кутића, украшених палмама и другим егзотичним биљкама. Разни заклони, китајски и јапански, образоваху пролазе. Оријинални столови и сто-

чиђи, орманчићи, поличице, наслони с реткостима, вазе с цвећем беху разбацане на све стране. Свака је ствар овде била уметнички посао или реткост. Мала марина (слика) Ајвазовскога, мали пејзаж Куинџијин, жанр-сличице знатних руских и туђоземских уметника, минијатуре Рицонијеве, акварели Зичијеве — налазио си свуда: на маленим ногарима, на камину, на заклонима, на столовима. Овде онде стајале су у укусним оквирима фотографије разних знаменитости, с њиховим аутографима на различним језицима. Велики клавир у куту дошао чисто мален у овој огромној соби.

Стрепетов не знађаше шта ће пре да погледа од све ове раскоши и уметничких ствари. Разгледаше час слику, час лепу огромну вазу, час необично скупоцен гобелен на зиду, погледајући овда онда на врата од суседне собе. Прође пет минута. Стрепетов разгледаше портрет неке особито лепе плавојке у црном сомотском оделу, кад се близу њега зачу тих и хладан женски глас:

— Молим Вас овамо...

Стрепетов се окрете и у први трен се закамени од изненађења. На два корака од њега, у оквиру који начинише размакнуте на вратима драперије стајао је оригинал портрета, који је баш тада младић са задовољством разгледао, — она иста чаробна плавојка, средњега раста, са златастом косом, непојмљиве белоће, свежа и у пуном цвету, с малом, нешто искошеном главицом, која откриваше леп, чисто од мермера изрезан врат. Нешто охоло, власничко беше у њеном лепом оштром лицу, у држању, у тим великим плавим очима. Она се чињаше врло млада, с расплетеном косом, у својој као снег белој јутрењој хаљини, која се лепо припила уз витки јој стас и фине облике њеног тела.

Ни по што не очекујући да ће видети такву лепотицу у свејој тетици, коју је Стрепетов од некуда замишљао са свим друкчију, младић збуњено саже главу и журно се примаче Валентини Марковној, љутећи се на своју забуну коју не могаше савладати.

— Мило ми је да се познам с рођаком: — хладно проговори Варњицка, не пружајући руке и мерећи збуњенога сродника брзим оцењивачким погледом.

Први утисак учињен од стране Стрепетова на ову жену из великог света, која сматраше сваки „mauvais genre“ за преступ, био је, видело се, повољан. Њен рођак нимало није личио на онога грубог, каљавог „ужасног нихилиста“, кога је она не знам зашто замишљала да ће срести у њему. И наивно запрепашћење Стрепетова у први тренутак сусрета, и самољубна стидљивост младога човека који, као што се видело, није бивао у великом свету, али је био потпуно пристојан и васпитан, и, најпосле, младо, лепо лице, свеже, румено и мало наивно, с црном косом — све се то чак допало Валентини Марковној као реткост, коју није видела међу обичним походаницима свога салона

И с лица јој ишчезе хладан израз. Лепе јој се очи засветлеше блаже, и она већ љубазнијим тоном понови да јој је „мило што ће се познати с братанцем“ и додаде:

— Хајдмоте у мој кабинет, млади господине.. Ходите да ми причате како живи Ваша maman и Ваше сестре. Ја ништа не знам шта је с њима.

Стрепетов пође за њом у суседну омању собу. И овде је, као и у гостинској соби, све говорило о раскоши и елеганцији. Ватрица је весело горила у камину, одбијајући зраке на лепом заклону. Било је угодно и топло. Фини се мирис осећаше у соби.

— Ваша је maman непрестано у Самари? — поче Валентина Марковна, спуштајући се на онизак диванац и показујући Стрепетову на наслоњачу покрај дивана.

— У Самари.

— Последњи пут сам видела Вашу maman давно, врло давно, када сам с покојним мужем ишла на лечење кумисом... Ви сте тада били врло мали шипарац, и наравно, не сећате ме се.

— Не сећам.

— Како је здравље Ваше maman? Она је увек била слабога здравља Шта раде Ваше сестре? Где се оне школују? — постављаше питања Валентина Марковна љубазно-хладним заштитничким гласом, очевидно желећи да охрабри збуњеног младића.

Стрепетов је, међу тим, успео доћи мало к себи од забуне. „Зашто се он управо тако збунио пред овом госпођом?“ — прође му кроз главу мисао, и он се стаде љутити и на своју глупу збуњивост и на то што је дошао овамо. Разуме се да нога његова неће више ступити у кућу ове „аристократке“, која га је примила тако хладно и охоло, као да јој није баш никакав род Њен тон заштитничког храбрења дражио га је, а сва та питања о матери и сестрама звонила су таквом хладном равнодушношћу! И Стрепетов одлучи да и сам буде хладан и уздржљив, те да се ова охола госпођа не усуди ни помислити е је он дошао к њој да као сиромашан сродник тражи заштиту и моли за буди шта.

Он доста уздржљиво и кратко одговори да мати није баш добро, а сестре се школују.

— Где?

— У гимназији.

— У гимназији? — прихвати питањем Валентина Марковна.

Преко лица јој пређе презрив осмејак.

— Јест, у гимназији! — додаде младић.

— Штета што Ваша maman није хтела послушати мога покојног мужа и није дала Ваше сестре у институт... Мој би муж то лако удесио, и нудио је своје услуге.. Гимназије су наше — додаде Варњицка — да Бог сачува... Девојке излазе из њих с врло ружним идејама.

— Моја мати, напротив, налази да се у гимназијама чему бар науче? — одговараше Стрепетов, очевидно трудећи се да савлада узбуђење.

— А после гимназије у више курсове? — с истим полупрезривим осмехом настављаше питање Валентина Марковна, радознало погледајући у младића.

— Јамачно у више курсове!

Валентина Марковна слеже раменима и, уздахнувши, напомену:

— Они баш и упропашћују грешне Рускиње!... Јест. Још за дуго се нећемо избавити од ове заразе! — додаде она као премишљајући и упита: — А Ви, млади господине, шта

радите овде? Јесте ли дошли у свеучилиште или у медицинску академију?

— Ја сам већ свршио школу.

— Свршили? — зачуди се Варњицка. — Па колико имате година? Ви изгледате врло млади...

— Ја имам двадесет и две године! -- рече Стрепетов, црвенећи под беспрекидним погледом ових хладних загонетних плавих очију лепе рођаке.

— Где сте учили?

— У казанском свеучилишту.

— И служите овде?

— Не! — лаконски одговори Стрепетов.

— А чиме се занимате?

— Дајем лекције.

— У школама?

— Не, приватне лекције... Сем тога, обећано ми је место у Пољопривредној Банци. Брзо ћу га добити! — одсечно и поуздано додаде младић и наново плану и с тога што је слагао, и с тога што му је досадна ова госпођа, која, како се чинило Стрепетову, поступа с њим као с дераном, запиткујући га с некаком презривом безобзирношћу.

Тон његова одговора беше мало хладан и оштар. Стрепетов осети то и с неким младићским задовољством погледа на тетицу, очекујући да види на њеном лицу знаке незадовољства. Али, на још већу пакост његову, лепушкаста тетица, очевидно не обрати ни најмање пажње на тон братанчев. Она с подсмешљивом радозналошћу посматраше младића. Овај самољубиви, наивни и свежи момчић који се за час зарумени њој је био заиста занимљив. Таквих није виђала међу омладином из великог света и међу прозелитима свога јеванђеља.

После паузе Валентина Марковна неочекивано запита:

— И Ви, надам се, не кварите своје ученике?

Стрепетов у недоумици погледа у тетицу.

— То јест, како то — кварим? — простодушно изусти он.

— Не уливате им штетне идеје?...

-- Какве, на прилику? — мало увређен запита младић.

— Оне којима је, на срамоту Русије, заражен већи део наше тако зване интелигенције, која замишља да је она со

земљина? — додаде с презривим и охолим осмехом Валентина Марковна. Ружна су одушевљења западњачка, идеје материјализма, безбожности...

— Ја просто предајем математику и никакве идеје не уливам! — напомену Стрепетов, осмехнувши се.

— И сами, наравно, не делите такве идеје? Ви сте за тако што врло добар младић, ја сам уверена у то! — изговори Валентина Марковна тоном који не трпи порицање. — Ви нисте социјалист, нисте радикал?

„Узима на испит!“ — помисли Стрепетов и сети се у том тренутку Чирковљевог проницања.

Онај испит, хладан, сув и безобзиран, баш као испит истражног судије, узбуњиваше Стрепетова. О, како би он радо, уз пркос својој мекости, „срушио“ елегантну тетицу, само да није те проклете неодољиве збуњености и самољубног страха да се покаже смешан и груб пред том прекрасном госпођом из великог света, охолом и надутом, несимпатичном али ипак интересном, која човеку и противу воље импонује својом чаробном лепотом и ауторитетном самоувереношћу тона, говора, манира.

Нешто власничко и у исто време бајно струјало је од ове „мермерне лепотице“ с римским профилом, озбиљним и оштрим, с њеним плавим очима, хладним и загонетним, које рекао би гледају некуд у даљину и на једанпут се распаљују изазивачким блеском, који се јавља изненадно и силно али се и брзо гаси.

Осећање да је збуњен и да се не може отети силни утиска још више збуни Стрепетова. Он је оклевао с одговором трудећи се да смисли нешто „фино уједљиво“ на рачун Валентине Марковне, и ништа није могао смислити. Чинило му се да га она гледа с повлађивачким праштањем према „ваљаном“ младићу, који је имао срећу да не изазове одвратност у њеним финим осећањима, и није се могао ослободити од те забуне.

„Али, нећу ваљада ћутати као пањ, кад ме ко пита?“

Стрепетов подиже на тетицу своје распламтеле црне очи и, очевидно љутећи се, одговараше на њено питање, врло мало повисивши свој звучни тенор:

— Ја за сада не претендујем ни на какво име

— За сада?

— И немам озбиљнога на то права

— Зашто?

— Ја тако мало знам, да се још не умем наћи са својим погледима... Једно само могу рећи — ако Вас тако занима да знате — да ја, по свој прилици, делим многе мисли, које се Вама чине несимпатичне... Али, Ви ћете ми великодушно опростити, ја сам и онако злоупотребио Ваше време!

И с овим речима Стрепетов одлучно устаде с места.

— Их, какви сте Ви! — развуче, осмехнувши се, Валентина Марковна, загледајући младића с видљивом радозналошћу.

Стрепетов је нехотице црвенео под тим погледом и обори очи.

— Али сте Ви при свем том занимљив младић и мени се свиђате! — проговори неочекивано Валентина Марковна, с осмехом милостивог праштања, баш као краљица, која је усрећила свога верног грађанина.

Али, како се видело, Стрепетов не осећаше велику срећу бити „занимљив“ у очима ове даме. Он се чак и не поклони у знак захвалности за такав комплименат и ћуташе, желећи што пре да стругне.

— А није лако мени се допасти, млади господине... Ја тражим врло много! — настављаше Варњицка, изговарајући речи лаганим, власничким тоном. — Међу тим ја чак нисам с раскида и мало ближе с Вама да се познам.

Младић се сети да се поклони.

— Можда ће, с Божјом помоћу, мени и поћи за руком да Вас окренем на пут истине. Ви сте још млади и, очевидно, заблуде Ваше нису... упорне. Узећу Вас под своју заштиту и...

— Ја сам Вам веома захвалан, Валентина Марковна, али ја не тражим заштите. Ја сам дошао, само да извршим жељу своје матере, која ме је молила да Вам доставим њено поштовање!... — проговори, љутећи се, младић.

— Хој, хој, како смо самољубни! Већ сте се осетили увређени, и чак сте себи допустили нељубазност према жени! Нисте имали за што. Верујте ми, Павле Сергијевићу, да ја

никако нисам имала намеру да Вас увредим! — изусти Валентина Марковна.

И при том јој нежан осмех на мах обасја лице и сину у очима.

— Ако се Ви тако бојите моје заштите, нећемо о том ни говорити, ватрени млади господине... Тако дакле, без молбе Ваше maman Ви не бисте ни удостојили походом такву реакционарку — зар не? Ви, јамачно, знате да мене тако зову руски листови... наши либерални листови, којима се Ви, разуме се, одушевљавате.

— Ја то нисам знао.

— А зар нисте читали како су грдили брошуре „Рускињине“.

— Читао сам.

— „Рускиња“ је мој псевдоним...

— Ваш? Први пут чујем.

— А ја ћу Вас при свем том замолити, да својој maman доставите заједно с мојим поздравом и захвалност за то, што Вас је maman послала к мени. Можда ћете се који пут и сами навратити?

Стрепетов, задивљен изненадном љубазношћу, промрмља неколико захвалних речи.

Валентина Марковна устаде с дивана и приђе к писаћем столу. После једног тренутка она се примаче Стрепетову и, дајући му једну танану књижицу, рече:

— А за сад ево узмите ову брошуру, прочитајте је, па ћете ми онда казати своје утиске. Слободно се немојте ни мало устручавати. Ја нисам тако нетрпљива, као што Ви мислите! — додаде Варњицка с осмехом.

Младић погледа у књижицу, која ношаше натпис „Заборављена религија,“ и сети се жучних речи Чирковљевих о „јеванђељу од Валентине.“

— Прочитајте на сваки начин... Обећавате ли ми?

Стрепетов одговори да ће прочитати.

— У нас је вера, на жалост, сасвим заборављена, а без ње не може бити среће на земљи. Људи који не прибегавају утехама њеним, трче за привиђењима У њима траже спасења, траже одгонетљај питања, и не налазе ништа сем разочарења

и очајања! — говораше Валентина Марковна уверљивим, мало пророчанским гласом, и њено лице наново доби оштар израз, а очи јој чисто гледаху у даљину, севајући хладним блеском. У том погледу је било нешто мистичко.

— Ви сте религиозни, млади господине?

— Ја? — прихвати питањем Стрепетов, изнова се збуњујући од неочекиваног питања.

И после паузе одговори:

— Морам признати да нисам баш много.

— И, наравно, не молите се Богу?

„Али што ме она окупила?“ — помисли младић

— Не.

— Али то је ужасно! И сви су младићи тако... сасвим заборавили религију .. А плодови? Безверје, песимизам, очајање, самоубиства. Не, не, спасите своје срце, док је оно још младо Верујте без расуђивања, без анализе. Верујте детињски, и биће Вам лако

Она ућута Стрепетов се користи тим тренутком и стаде се праштати.

— Ви треба, Павле Сергијевићу, да постанете добар Хришћанин, и мени се чини да сте Ви у стању примити истину. Свратите мало да поразговарамо — без церемонија, право на ручак, око седам часова. И што пре, то боље.

И с овим речима Валентина Марковна милостиво пружи своју малу, прекрасну, миришљаву ручицу, коју младић овлаш стеже, не сетивши се да је пољуби као рођак.

— Где Ви станујете?

Стрепетов каза.

— Онда се потрудите да запишете своју адресу доле, код вратара. Послаћу Вам и друге своје брошуре. Прочитајте. Биће Вам корисно До виђења До брзога Чујете ли?

И она љубазно климну главом, и опет засја у очима изазивачки осмех који неодољиво очарава.

Кад Стрепетов силажаше низа степенице, њему на сусрет иђаше навише калуђер у изношеној раси, стар, мршав, изнурен, бледа, кротка лица, косе немарљиво зачешљане, а пред њим лакеј с раскошним залисцима.

Калуђер погледа младића с љубазним, пријатним осмехом. Стрепетов се поклони. Старац га благослови и ишчезе у вратима гостинске собе.

Изишавши на улицу, наш младић одахну, чисто ослобођен од некога терета. Није му се допала ова „инквизиторка,“ како је у мислима крстио своју тетицу, с њеним испитивањем, надутошћу, хладноћом, с њеним погледима. Он, разуме се, неће више доћи овамо. Шта има овде да ради? Опет да се збуњује пред њеном лепотом? И зашто га зове? Мисли да га обрати на пут истине?

Он се поново сети циничких алузија Чирковљевих и наљути се на њ због Валентине Марковне. Чирков је, нема сумње, клеветао. Ова жена може бити несимпатична, али ко сме посумњати у њену врлину? Довољно је да је човек види само једном, па да се увери о том.

— И како је дивна! — прошапута он.

(Наставиће се)

КРАТАК ПРЕГЛЕД НАСЛЕДНОГА ПРАВА У СРБИЈИ

С ПОГЛЕДОМ НА ЊЕГОВУ ПРЕУРЕДБУ

од

† Јов. Авимовића

У низу тешких правних питања, која последњих година дођоше на дневни ред у више држава поводом преуредбе (реформе) грађанскога права (Немачка, Русија, Шпанија), право наследства заузима једно од најважнијих места. Томе се не треба чудити, кад се узме у обзир тесна веза, која постоји између наследнога права и уређења породице, као основе друштвенога живота. Али и ако ово питање има толику важност у правном животу, оно није, мора се признати, у довољној мери проучено у више других, нарочито мањих држава, у којима су културне прилике приближне или једнаке, те да би се компаративним студијама могли извести позитивни резултати. Ми овде, разуме се, не мислимо само на писано, него и на неписано право. Према таквом стању ствари најбољи начин поступања био би, по нашем мишљењу, да се питање наследнога права, које нас занима, изучи за сваку земљу посебице, не само у законима, него и у обичајима, где су се у животу одржали, и изнесе у правој светлости. Такав рад био би од користи не само у практичним него и у чисто научним пословима.

Руковођени овим мислима, ми имамо скромну намеру, да изнесемо ма и бледу слику наследнога права у Србији, истичући поглавито оне тачке његове, у којима се оно разликује

од права, које важи у другим земљама, т. ј., управљајући поглед на ону страну овога предмета, на којој се огледају наше особине како у погледу писанога тако и у погледу неписанога права, у колико је ово последње у опште познато. и у колико се разликује од првога

Разликовање писанога од неписанога права има нарочитога интереса за Србију. Наш Грађански Законик од 1844 год., који је израђен по аустриском Грађанском Законику од 1811 год., партију о породичном и наследном праву покушао је да изведе у неколико самостално, држећи се народних правних обичаја; али у томе погледу учињене су многе погрешке које су до данас остале непоправљене, и које није могућно друкчије ни поправити, док се партија породичног и наследног права изнова не преуреди. Унесене погрешке и противречности нису дошле отуда, што би законодавац хтео да одступи у начелу од народних обичаја, већ напротив оне су биле последица погрешног разумевања породичног уређења у Србији, које је законодавац хтео да очува, што је собом донело и начелних неправилности у систему наследнога права.

Поједине неисправности у наследном праву одавно су опазили и правници и неправници, и, што је за дивно чудо, и једни и други предлагали су један исти начин за поправку на име, и једни и други изабрали су пут казуистике,[1]) забораваљајући да се тиме ствар много не поправља, кад је погре-

---

[1]) Такве казуистичке поправке за поједине случајеве предлагали су у Народној Скупштини свештеник Марко Петровић (Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине за 1877. стр. 153.); судије првостеп. суда Дим. Плицановић и Драгутин Дединац и председник првост. суда Коста Борисављевић (Народна Скупштина, службене скупштинске новине за 1893. стр. 201, 216, 359).

Предлог пак за целокупну прераду Грађ. Законика поднео је Народној Скупштини 1878. год. Живко Недић, ондашњи судија касац. суда, који је предлог скупштина усвојила и упутила влади на даљи рад, на чему до данас није ништа више рађено. Међутим колика се потреба и у неправничким круговима осећа у преради нашега Грађ. Законика, најбоље се види из речи ондашњега патриотичнога председника Народне Скупштине, сада већ покојнога Тодора Туцаковића, који је, говорећи о предлогу Недићеву додао: „да се умоли влада, да прерађени Грађан. Законик, ако је могуће, још за идућу скупштину донесе“ (Стенограф. белешке о седницама Народне Скупштине за 1878, стр. 667—668 и 746—747).

И ако је доиста прека потреба, да се целокупан Грађ. Законик преради, ми можемо с пуно поуздања тврдити, да су и Народна Скупштина и њен председник прешност предмета налазили у потреби што скорије преуредбе породичног и наследног права у народном духу, у колико је законодавство од њега одступило.

шка у самоме основу,[1]) у дуализму, који је законодавац унео у српску сеоску породицу, и ако она тај карактер нити је имала кад је Грађ. Законик приређен, нити га данас има, после више од пола столећа, од како је исти законик стао на снагу. Па ни сами домаћи правници-књижевници у својим списима нису полазили бољим путем. Ни они нису могли пронаћи, где је тежиште питању, сваки се спотицао о камен, а нико тај камен није видео. Требало је деценијама чекати, да се Гордијев чвор одреши. Тек пре нешто више од једног деценија питање о правној природи наше сеоске породице, коју је наш Грађ. Законик неправилно схватио, би решено расправом д-ра В. Богишића, која носи наслов: De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates. Paris 1884.[2]) По томе, ко хоће да говори о породичном и наследном праву српском, томе је немогућно правилно загледати у предмет, поред досадашњих погрешних појмова у законодавству и литератури, док се претходно не упозна с овим списом

Како је и иначе питање о праву наследства у најтешњој вези са уређењем породице, а у српском праву посебице прво без другога никако се ни разумети не може, пошто особине нашег наследног права и потичу од особеног уређења породице, ми се морамо дотаћи главнијих основа, на којима наша породица почива, те тако ће, надамо се, закључци о наследном праву не само бити јаснији, него ће тако рећи сами по себи следовати.

I

Наш Грађ. Законик дели породицу на две врсте, на сложену и просту (§§ 57. и 507.). Прву, коју састављају више браће, браће од стричева или удаљенијих сродника са женама

[1]) Увиђајући то, пређашњи министар правде, г. М. К. Ђорђевић био је наредио 1894 да се прикупе податци, па затим приступи изради законског пројекта о породичном и наследном праву. По његовом одступању овај посао није напредовао; али тај застој не може дуго трајати.

[2]) Ова расправа изашла је исте године и на српском језику, у нашем преводу. Ми ћемо је овде наводити по оригиналу.

и децом, ако их имају, назива задругом; а другу, у којој су обично само муж, жена и њихова деца — инокосном породицом.

Природа задруге довољно је проучена у народном животу. Њене особине у мало речи, а са великим познавањем ствари др Богишић у поменутој својој расправи (стр. 12—13) своди на ове тачке: „2., Старешина нема права да располаже породичном имовином без пристанка пунолетних чланова задруге. — 1., Како старешина не може ничим располагати за живота без пристанка задругара, тако он не може ни тестаментом располагати задружном имовином. — 3., Старешина, млад или стар, може увек бити замењен, како задругари нађу то за нужно и корисно. — 4., Сваки мушки и пунолетни задругар може, по правном обичају, тражити део заједничке имовине, који му припада, кад год му се свиди. — 5., По смрти старешине задруге други га замењује, али то је све, пошто деоба имања не зависи ни од чије смрти; за тим се функционисање породице продужује као и пре.“

Из ових поставака јасно излази, да се задруга сматра као власник све домаће имовине што и наш Грађ. Законик изречно утврђује у § 508, ма да су поједини чланови задруге власници појединих ствари које им за личну потребу служе, или које својим трудом ван задруге прибаве (§§ 509 и 511). Према овоме принципу задруге, који је и сам закон усвојио, неке њене карактерне црте, које су горе изложене, унесене су и у Грађан. Законик. Тако у § 510 обухваћена је тачка која је горе обележена под 1 ; у § 521 наређује се, да задругар на случај смрти само својим делом може располагати, чиме се утврђује под 2., да старешина породице о задружној имовини не може тестаменат правити. С овим наређењем слаже се и пропис § 515., по коме задругар само свој део може задужити. У колико ова два последња наређења одговарају природи саме установе, говорићемо касније. О тачци под 3 и 4. наш законик ништа не говори, али народ тако поступа и данас, држећи се давнашњега обичаја. Тачка под 5. обухваћена је у § 516, који гласи: „Смрт старешине или кога другога из задруге стање и одношаје задруге и самесништва имања не мења. Све остаје опет по старом.“

То су кардиналне тачке, које карактеришу нашу сложену породицу по писаном и неписаном праву. Ваља нам се сада обазрети и на просту или тако звану инокосну породицу, са истога гледишта.

Прво питање према томе, које се само по себи намеће, и које ваља претходно расправити, то је: какав карактер има инокосна породица у народном животу, а какав у писаним законима; има ли она какве сличности са задругом или је с њоме начелно истоветне природе, или се на против разликује од ње? Кад се питање овако у опште постави, данас није тешко на њега одговорити. Горе смо напоменули важност расправа д-ра Богишића у овом погледу. У целокупној југословенској литератури нема другога списа до данас, у коме би се могли наћи правилни погледи на нашу инокосну породицу; ова је расправа дакле једини писани извор о томе, она је тако рећи споменик, који осветљава прошлост, и указује пут будућности. Ми ћемо према томе по овој расправи пре свега извести карактеристику овог породичног облика у народном животу, а за тим ћемо изнети и неке нове доказе, који поткрепљују у истој расправи истакнуту мисао.

Непосредним истраживањем д-ра Богишића у Црној Гори и једноме делу Херцеговине констатована су у народном животу за инокосну породицу ова факта (стр. 28—29 наведене расправе): „1., Отац, живећи у једној кући са својим одраслим синовима, нема права да располаже породичном имовином без њихова пристанка. — 2., У инокосној породици отац, док се год не подели, не може располагати породичном имовином ни mortis causa без пристанка својих синова. — 3., У таквој породици отац је обично старешина, али у важнијим пословима он вазда тражи одобрења од својих синова. Осим тога отац може бити замењен као старешина једним од својих синова, чим се, ма из каквих узрока, покаже неспособан за свој задатак. У осталом ова промена бива тек услед моралне пресије, којој се старешина тим мање противи, у колико његова улога у сеоској породици није само какав одмор ни беспослица, већ озбиљан посао и тежак терет. — 4., Синови, кад одрасту, нарочито ако су жењени, могу тражити

деобу имовине баш и за живота очева. — Значајна је црта да отац при деоби узима раван део са својим синовима. — 5., После смрти очеве ствари иду у инокосној породици, као и у задрузи: све остаје in statu quo, само ако браћа, као што у опште бива, остану у заједници, из које још за живота очева могаху изаћи. — По смрти очевој само се старешина мења, ако је отац управљао заједницом до смрти, у противном случају никакве промене нема."

После излагања ових факта умесно примећује др Богишић, да се то исто може констатовати и у другим земљама, у којима живе Срби и Хрвати. И доиста сви српски правници, који су у селу рођени, знају да све тако бива и у Србији, а често о томе имају доказа у судским актима, у споровима о наследству, где се често браћа споре око онога дела имовине, који је оцу припао, кад се са својим синовима делио, узевши себи раван део. У једноме спору који недавно беше на расправи пред апелационим судом у Београду[1]), једна од парничних страна беше поднела за доказ против друге уговор о усиновљењу. По једној тачци тога уговора, поочим се између осталога и овако обвезао према посинку: „Кад дорасте за женидбу, ја ћу га оженити. Но ако се наше жене, помајка и снаха, буду свађале, као што је обичај у нас, — вели се даље у уговору усиновљења — ја ћу га оделити од себе и даћу му *половину* мојега имања."

Ово начело да син или усињеник има раван део с оцем или поочимом за живота очева или поочимова, што служи као доказ, да се и у инокосној породици имовина сматра као породична, с којим ни отац ни поочим не могу неограничено располагати, налазимо и у далекој старини. У акту од 4. септембра 1434,[2]) којим монах Саватије усињује попа Богдана вели се: „Нека је знано свакоме човеку ово, како ја монах Саватије примих к себи попа Богдана у синовље име, и дадох му *половину* моје баштине, да ју он има и његово дете и унуче и род по роду у баштину довека по закону града

[1]) Спор Жике Маринковића против Петка Павловића, расправљен пресудом књажевач. првост. суда од 11 априла 1895 No 4261 (Акта апелационог суда под No 898. од 16 марта 1896).

[2]) Споменик III Српске Краљевске Академије стр. 51. (Београд 1890).

Новога Брда. И да је проклет од Бога, ко ово потвори што ја дадох и записах попу Богдану пред сведоцима, *до моје смрти половину, а по мојој смрти божје и његово све*."

Оба ова примера један из садашњег правног живота у Србији, а други из прве половине XV века, подударајући се у свему, потврђују у поменутој расправи истакнуту мисао, да у народном животу влада једно исто начело, начело колективности и у једном и у другом облику наше сеоске породице, и да разликовање задружне од инокосне породице није ни од какве важности с правнога гледишта, пошто им је природа једнака, него да је та разлика чисто економна; јер народ под задружном породицом разуме ону, у којој има доста радних руку, док као инокосну сматра ону породицу, у којој их је мало. Важно је напоменути, што је др Богишић такође констатовао, да у народном језику нема именица, којом би се разликовала једна породица од друге. Народ се служи придевом, кад хоће да означи да ли у породици има довољно или мало радника. А у томе је један од доказа, да народ у правном погледу не чини разлику између једне и друге врсте породице, као што то чине правници и законодавство.

Пошто смо се упознали и са природом инокосне породице по неписаном праву, којега се народ држи, на реду је да видимо, како наш Грађ. Законик сматра ову породицу, и какав јој значај даје у својим наређењима.

Приступајући расправи тога питања, напоменућемо пре свега, да су и наши судови имали потребу, у споровима о *имовинским односима између оца и сина и у неким тачкама у погледу наследнога права*, да се *начелно* о томе изјасне. Питање се сводило на то, има ли задруге између оца и сина, и од потврдног или негативног одговора на њ зависило је, у коме ће *правцу* расправити појављани спор. И што је особито важно за стање нашега законодавства, ни одлуке највишега суда у овом погледу нису једнообразне; у неким спорним случајевима решавано је да између оца и сина постоји задруга, а у другима да не постоји[1]). Као што се из овога види, неке

1) Више одлука и у једном и у другом смислу штампано је у Стев. Максимовића „Новој Збирци начелних одлука одељења и општих седница Касац. Суда" I и II

судије теже да прописе закона о инокосној породици прилагоде и приближе народном схватању о овом породичном облику, другим речима, да јој признаду истоветну природу, какву има и задруга, док на против други, одричући јој ту квалификацију, стављају је у ред варошких породица европских, у којима, као што је познато, отац је једини субјект свију имаовинских права у породици.

Које је правилније од ова два мишљења са законскога гледишта? Заступници и једнога и другога мишљења позивају се на једне исте прописе закона, на име на § §. 121 и 507 Грађ. Законика, од којих први прописује: „што год деца под родитељском влашћу и њиховим управљањем прибаве, то родитељима својим прибављају“; а у другом се садржи дефиниција задруге, по којој „задруга је онде, где је смеса заједничког живота и имања свезом сродства или усвојењем по природи основана и утврђена.“ По томе они, који заступају мишљење да између оца и сина нема задруге, налазе, да по првом пропису закона, деца немајући своје имовине, која је поред сродства и заједничког живота, по другом пропису законском, нуждан услов за појам задруге, не састављају задругу са својим оцем, док други, који су противног мишљења, узимају, да се први пропис закона односи само на малолетну децу, позивајући се при том и на § 123 Грађ. Законика, по коме деца могу имати и своје засебне имовине, коју својим трудом прибаве.

Ма да признајемо да друго мишљење више одговара природи наше породице, ми се ипак морамо, кад је реч о духу закона, придружити првоме мишљењу. Присталице другога мишљења заборављају, да се изједначење инокосне сеоске породице са варошком породицом западних народа врло јасно огледа у § 58 Грађ. Законика, по коме „задруге у призрењу спољних одношаја сматрају се као једно лице морално“; јер да је закон хтео да призна исти значај о инокосној породици, он би то и учинио, а не би у последњем одељку наведенога § 50 изречно напомињао, како се „задруга зове и задружна кућа за разлику од инокосне“. Наше мишљене потврђује се

(Пожаревац, 1894. и 1895.), и у спису А. С. Јовановића, Историјски развитак Српске Задруге (Београд 1896).

и тиме, што су за задружну породицу у чл. XV Грађ. Законика прописана нарочита правила о наследству, изузетно од наређења у чл. IX о наследству ab intestato, која важе за инокосну породицу, у колико закон и та правила не распростире и на Задругу. Ово схватање ни у колико није у опреци са § 123 Грађ. Законика, по коме деца могу поклоном, наследством или иначе својим трудом прибавити себи засебне имовине, пошто такво право имају деца и у варошким породицама Западне Јевропе, на које се наш законодавац поглавито и угледао у својим наређењима за инокосну породицу, држећи да им је природа једнака.[1])

Излагања, која претходе, показују до очевидности, по нашем мишљењу, да је наше законодавство од истоветне природе оба облика српске сеоске породице створило дуализам, коме се народна свест противи. и који осим неправде, што је собом доноси народном животу, уносећи забуну у најинтимније његове односе, ствара у исто време највећу збрку и у самом правосудству, које због законских прописа не може да се прилагоди стварним односима, који постоје у животу.

После констатовања ових факта, која је било потребно претходно износити, да пређемо одмах на ближи предмет наше расправе, који је у наслову обележен.

II

Има три начина по нашем Грађан. Законику, на која се посмртна имаовина пренаша; уговором, завештањем и законим редом наследства (§ 394). Али први и други начин наслеђивања врло су ретки у животу, ма да је закон оставио врло широко поље индивидуалној вољи, пошто је вољу завештаочеву ограничио једино према законитој деци прописом § 477, који гласи: „само закони део на случај смрти мора остати законој деци, како мушкој, ако их има, тако и женској, ако мушке нема, невредим, који се састоји у половини онога дела, који би им по закону припао, кад завештаочева расположења

[1]] Није с горега напоменути, да је наш Грађ. Законик писао Србин из Аустрије, Јован Хаџић.

не би било". Према другим сродницима закон ни у колико не ограничава вољу завештаочеву (§ 481). Међутим, као што на ведосмо, живот зна за врло мало случајева тестаментарног наслеђивања, па и кад се деси такав случај, ретко бива, да се на наследство по завештању позивају таква лица, која не би били наследници, као чланови породице, независно од воље завештаочеве. Слобода завештања дакле, и ако је по закону врло пространа, самим народним појмовима је врло ограничена. Према томе закони ред наследства, са гледишта наших прилика, има далеко већи значај од наслеђивања, по завештању, које се у животу јавља као изузетак од правила; с тога ми ћемо се на ово последње овде тек узгред обзирати, и то само у онолико, у колико оно не би било чисто формалне природе.

У законом реду наследства, чије ћемо главније црте овде изложити, у оба облика наше породице има једна народна особина, коју је и Грађ. Законик усвојио, а то је да мушка деца искључују женску из наследства (§ 396), тако да се последња позивају на наследство тек онда, кад нема прве (§ 400). И у случају оваквог искључења, што бива и у задружној и у инокосној породици, женска деца имају право на издржавање и удомљење по народним обичајима (§ § 397 и 529 Грађнског Законика). Ове своје особине народ се и данас чврсто држи, и још се није чуо глас из народа, да се ово стање измени.

Исти обичај живи и у неким српским покрајинама, које су под туђом владавином, и ако позитивни закони у наследном праву не чине разлику између мушке и женске деце. Врло је поучан у овом погледу случај, који наводи један од великих познавалаца народнога живота Вук Врчевић[1] за Боку Которску у Аустрији, који ћемо случај у кратко известии: зет који се беше привикао варошком животу, поручи своме шураку, да овај својој сестри, а његовој жени, изда део очинства „Кажи му, одговори шурак, одкад су почела браћа очинства давати удатим сестрама, док је мушке главе у кући? Кажи му ако је он убезочио, и хоће да поставља нови закон у ста-

[1]) Pravo pravničko-upravni list. Spljet 1881, c. 139.—149.

рој земљи, ја нећу.“ Али кад шурак доби позив судски, да означенога дана дође суду ради деобе покретне и непокретне имаовине са својом сестром, он прве недеље по добивеном позиву оде у цркву, где се по литургији пожали пред попом и целим народом, не толико на своју сестру, колико на зета који му тражи део очинства, узвикујући: „Сад казујте, браћо, шта ћу и како ћу?“ — Народ се од чуда заблену, и једно друго гледа, чекајући да старији проговори. Прву реч узе поп, довикујући жалитељеву зету: „Не црни образ пред свијетом, и немој да с тебе нова брука почиње, да те народ по имену казује, као Вука Бранковића[1]). — Други зет жалитељев одговори своме пашеногу: „Ма да ти Которски суд суди и сви седам краљева потврде, све би ти узалуд било...“ — Сеоски кнез изјави: „Син је кутњи темељ, крсна свијећа, вјечна домаћа читуља, бранич цркве и народа... Ко није кадар своју жену ранити нек се не жени. Ко се узда у женину прћију а не у своје кљусе, тај код нас није човек но гори од жене. Је ли овако браћо?“ — Сав народ одговори: Тако је! Док се нашега старога обичаја будемо држали, и Бог ће нам помагати.“ Услед ове моралне пресије, зет је одустао од својега тражења. По уверавању д-ра Богошића[2]) овога се обичаја држи сеоско становништво и у целој Далмацији, аустријској покрајини, од преко по милиона душа, избегавајући редовне судске парнице у споровима породичног и наследног права, те тако прописи аустријског Грађ. Законика у овом случају остају непримењени.

Међутим наш Грађ. Законик дајући првенство мушкој деци над женском у законом реду наследства, допушта и изузетак овога правила у тестаментарном наследству. „Премда закон у наследству мушкој деци првенство даје над женском, вели се у § 478 опет је отац властан (или мати о свом имању) завештањем између деце своје расположење учинити какво хоће, и тако и женску децу или изједначити са мушком, или им особити део оставити, које мора остати снажно, нити

[1] Који је, по народном веровању, издао своју отаџбину и последњег српског цара Лазара на Косову 1389. године.

[2] О положају породице и наследства у правној систему (Београд 18?3), стр. 46—48,

нарушење законога дела у том случају може имати места.“ Према наведеноме „закони део нарушио би се, — као што § 479 прописује —, кад би завешталац половину законога наследства на корист другога кога, а не женске деце, окрњио.“ И ако закон даје право родитељима, да мушку и женску децу могу изједначити у наследству, сеоско се становништво тиме не користи, пошто су и иначе тестаментарна наследства у у сељака, који чине огромну већину становништва Србије, врло ретка, као што смо горе видели, и нама бар није познат ни један случај у споровима између браће и сестара са села да су тестаментом изједначени у праву наследства. Законодавство је наше овим својим прописом нема сумње, ишло на руку варошком становништву, где су животне прилике у неколико различне од сеоских, да се овом законском повластицом може послужити у случају потребе. Али ваља нам признати, да су и у самим варошима такви случајеви одступања од законога реда наследства врло ретки, па и у појављеним случајевима ми видимо, да родитељи женској деци остављају известан мањи део, обично у готовом новцу.

Излажући ова факта ми немамо намеру, да се овде упуштамо у теоријска разлагања. Но толико можемо рећи, да се не можемо сложити с оним српским правницима, који би хтели да се овај народни обичај уклони из закона, кад знамо, да су и неки врло цивилизовани народи сачували у овом погледу своје старе обичаје. Данашња Инглеска, н. пр., њима у велико има да захвали за своју величину. Осим тога одржањем овога обичаја спречава се бар у неколико распарчавање непокретне имовине на више делова, — економно зло, коме траже лека и на Западу.

Према систему, који је наш закон усвојио, сродници, који се на наследство позивају, деле се на мушку и женску лозу, а ове лозе опет деле се на колена, којих је шест на броју. Сва колена позивају се једно за другим на наследство, и то најпре колена из мушке лозе, а ако су она изумрла, онда колена из женске лозе. Ближе колено искључује из наследства удаљеније колено. Али ни сродници из једнога истога колена не наслеђују разуме се, сви од једанпут, него једни пре, а

други после. Сваки отац са својим потомством сачињава једно колено. У првом колену сам је покојник, отац колена. Међу тим, као што ћемо даље видети, међу наследнике другога колена закон уврштује и матер покојникову са њеним потомствем (браћом му и сестрама по матери), који нису прави чланови другога колена, јер не произлазе од оца тога колена; а међу наследнике трећега колена уврштује матер тога ко лена (бабу покојникову, односно дедову жену).

Према томе у мушкој лози *прво колено* сачињавају: деца покојникова са својим потомством; *друго колено*: отац са својим и мати са својим потомством; *треће колено*: дед по оцу са својим потомством, и баба (дедова жена); *четврто колено*: прадед по оцу са својим потомством; *пето колено*: прапредед по оцу са својим потомством, и *шесто колено*: чукундед по оцу са својим потомством.

Као што се види из овога набрајања, појам искључиво мушке лозе настаје тек од трећега колена па на даље, где налазимо два претка, који постављају два разна стуба покојникових сродника, јер сродници првога и другога колена не могу се још у лозе делити.

На овај исти начин почињући од трећа колена па на даље, образују се колена у женској лози по материним претцима. Тако прелазећи прво и друго колено, у женској лози *треће колено* састављају: дед по матери са својим потомством и баба; *четврто колено*: прадед по матери са својим потомством; *пето колено*: прапрадед по матери са својим потомством; и *шесто колено*: чукундед по матери са својим потомством

— СВРШИЋЕ СЕ —

ЈУНАК НАШИХ ДАНА

— ДРУШТВЕНИ РОМАН —

(наставак)

VIII

Тај глас паде као гром међу њих. На једанпут се истрезнише. Чак се и Иван диже са своје столице, на којој је за све време лено седео. Сла̂ва умро!... Та то је немогућно!.. И ако су се сви надали скорој смрти његовој, опет им тај глас дође ненадно...

Срета протре чело.

— А кад? — упита, а глас му дође некако промукао.

— Мало час, рекох.

— Сла̂ва!... Сла̂ва.. рече гласно, а у себи помисли: «Ово је много за један дан!... Он умре, она се удаје!»...

И осети нешто у грудима. Да ли то беше истинска жалост или... Он не знађаше; тек беше нешто непријатно, врло непријатно....

— Да идемо тамо!.. — рече Малиша.

— Не, не! — пресече га Милан. — Тамо је страшно! Остави родитеље нека се изјадају у овим првим тренутцима... Ићи ћемо доцније....

— А има ли кога тамо? — упита Петар.

— Има, има.. — И доктори су тамо. И тебе хтедосмо звати! Таман ја да пођем а он издахну: превари нас све..... Мал' те не умре без свеће!....

— Јел био при свести? — упита Сретен.

— До последњег тренутка. Најпре ми рече шапатом: «иди, зови га!...» А кад ја узех капу и пођох укочи ме његов поглед оно се црно око поче гасити... Онда наста врисак, запевка... Мајка му се стаде бусати у груди, а старац се окаменио... Ух, колена ми клецају, сав сам клонуо!... додаде спустивши се на једну столицу.

— Седимо! — рече Петар — Да се договоримо бар шта нам треба радити.

Поседаше. Петар искрено жаљаше за Славом

— То је заиста губитак који се неда лако накнадити. То беше човек и спреман и даровит, и вредан човек који је требао у овом добу! Е, али смрт не пита, она коси кога стигне!.. Бар да му се одужимо јавним признањем, да га достојно ожалимо!

— То треба! — рекоше сви.

— Ја ћу му у *Пупољку* написати некролог, и изређати његове врлине, да би се видело шта смо изгубили.

— Јест — рече Добросав — али неко треба да му и надгробну реч рекне..

— Па ево Срете — рече Малиша.

— Врло добро! — повикаше сви.

Сретен слеже раменима. Чудна нека мешавина беше овладала душом његовом.

— Дакле, примаш се? — упита га Милан.

— Па... ето...

— Врло добро! Онда да те оставимо. Седи, промисли се мало, па напиши како само ти умеш!

И сви се дигоше те се поздравише.

Кад оста сам он се баци на диван. Осећао је умор и телесни и душевни, страшан, самртнички умор; није могао маћи ни једним удом, а на душу му леже нека студ и горчина. И то га све склопило и притисло са свију страна, као дебела магла позне јесени, што је ни сунчани зраци пробити не могу. И та тежина беше толика да већ не може дисати..

Једва диже главу која га је заносила диже се лено, приђе прозору и отвори га па промоли главу на поље. Ситне кишне капљице прскаху га по лицу, као да га неко боцка танким

иглицама; ветар је хујао те му хладио врело чело... На једанпут га полише вреле сузе... Он стаде грцати и јецати...

— Оде !.. Оде !.. Пустош... празнина !.. Немаш више ништа!.. Шта имаш своје ?... Ко те воли ?... Кога ти волиш ?... Куда ћеш, куд хиташ ?... Хоћеш злата, сврако ?.. Хоћеш славе, таштино ?... Хоћеш моћи, црве ?... Учио си, радио, бденисао, био си дрзак, рушио си, обарао... а за што све то ?... И коме све то ?... Треба ли теби ?... Хоћеш ли сам уживати ?... Је ли ти слатко самом, саможивче ?...

И гласно стаде самог себе грдити. Цео живот стојаше пред њим као у огледалу, и он се гледаше како се отима, пропиње, сузбија, напада и руши свакога ко му је на путу вољно или невољно...

Па дође самом себи одвратан.

Пљуну, отрже се од прозора, приђе столу, узе дувањару, направи цигарету и запали, па се опет баци на диван.

— За што сам ја, збиља, све ово чинио ? — питаше се гласно. — Ето, сад, кад сам оволико успео, сад сам баш незадовољан !... На што ми све то ?.. Живот човечји има ваљда други циљ...

И пред очи му изиде Даница, лепа, мила, свежа као мајски пупољак. Он се диже као да би је хтео домашити руком; нешто га живо повуче тој слици маште његове.

— О лепото ! Је ли да си моја ?... викну и његов глас јекну у соби.

Врата се отворише и собарица промоли главу.

— Је ли ме викао господин ? — упита она

Он се трже. Да би сакрио своју забуну рече:

— Требало би ми хартије и мастила. Нека дође момак да ми купи.... А ви, будите добри, упалите ми свећу.

Заповест би извршена.

— Хоће ли господин да затворим прозор ?

— Молим.

— Заповеда ли господин још што ?

— Не, хвала !

Она изиде а он опет потону у мисли. Осећао се самац у свету, самац, без игде икога; као да је на каквој стени, на којој ни травке нема, а ода свуда, опкољен неизмерном дуби-

ном главе морске пучине... Као да ни сунце за њега не сија; као да се све противу њега заклело.

И, први пут у веку, осети страх... И тај страх поче расти и испуни га свега Хладан зној обли му чело. Нешто га поче гушити; учини му се да ће умрети ако и даље сам у соби остане... Као нека ужасна неман зијала је на њ пустош и самоћа....

Скочи, обуче капут, узе кишобран и изиде из собе. Као да га неко вија тако нагло излете на улицу.

Ноћ већ све омотала; кроз таму и маглу једва овде онде пробијаше слаби жижак општинског фењера. Он је јурио без циља; било му је све једно ма куд отишао. Нека бесвесност обујмила му ум. Све што је осећао и од чега је бегао беше пустош, пустош неогледна, неизмерна као вечност..

Ветар га је хладио и разгаљивао... После дужег тумарања страх ишчезе и он осећаше само неку нелагодност. Нешто га је болело али није знао шта, осећао је неки бол у души, као неки лак убој, чије се место не зна, али га тишти, и мучи, и љути...

На једанпут га trже звук музике. Погледа на ону страну од куд звуци долажаху и стаде... Био је пред Стојшићевом кућом.

Стојао је као укопан. Није слушао музику али је у машти гледао њу лепу, милу, узвишену над свима његовим идеалима, њу, која нигда неће бити његова...

Дуго је стојао. И музика престаде, а он је још стојао. Чинило му се да види њену силуету како промиче иза завесе...

Па му тек дође нешто те букну као пламен...

Ала сам ја будала! — рече гласно — Кога чекам и шта тражим овде?...

Па склопи кишобран и упути се улицом... Киша га је полевала а он није ништа осећао; слушао је само како жубори вода у олуцима...

Дође до Коларчевог здања и поглед му привукоше осветљени прозори Он се упути тамо, али на самом уласку застаде. Помисли: наћи ће ту другове, пријатеље и познанике. Е, али с њима треба разговарати, пити и шалити се... Обузе га на

једанпут нека одвратност према таком друштву, које би вазда хтело да се смеје, да пије и да се шали...

Отрже се од уласка и продужи пут. Осећао је и умор и тромост. Али је ишао не гледећи куд иде.

И тако ни сам не знајући како, нађе се пред Славином кућом.

— Врло добро! — рече — Ту је друштво за мене идем тамо.

Капија беше отворена. У двориште падаше јасна светлост запаљених свећа и лампи. Он уђе у предсобље и ту га дочека стари Стеван који баш у тај мах изиде из свог кабинета.

Старчево око виде промену на Сретену и то га текну те проплака.

— Хвала ти, синко! — рече и загрли га — Да је Бог дао друкчије... али... ето!...

Тај глас пун бола и љубави потресе Сретена и он се стаде гушити сузама...

Старац га уведе у собу где мртвац лежаше на дугачком столу окићен јесењим цвећем; изнад главе на великим чирацима гораху дебеле воштанице и њихова светлост падаше на посвећено лице мртвачево те му даваше некакав необичан светитељски израз.

Сви, што у соби седеше, дигоше се не знајући ни сами за што на ноге. Сретен приђе мртвацу и целива му оно високо хладно чело. Несрећна мајка писну као гуја па му паде око врата....

У свакој другој прилици Сретен би побегао од таквих призора; али му је сада ово годило. Он плакаше и гушаше се сузама; јецао је и грцао толико да не могаше говорити. Све што у соби беше проплака видећи толику жалост... Све одаваше дубоку пошту толикој љубави другарској и пријатељској...

Дуго је стојао и плакао. Понудише га да седне, што и учини, али не проговори ни речи. Стари Стеван поче му се извињавати:

— Хтедосмо те звати, али лекари рекоше да је све узалудно; а после... готово нас и превари...

— Умре као светитељ!.. Срце мајчино!... Душо мајчина!... јецала је мајка...

— Ходи, синко, овамо! — рече му Стеван. — Нека жена ту.

И поведе га у своју собу.

Кад врата отвори покуља из собе дим од дувана. Старац га пропусти напред. У соби сеђаше неколико људи и разговараху.

— Госпођо! да вам прикажем најбољег друга Славиног а младог нашег научника д-ра Сретена Срећковића — рече Стеван,

Сви пренуше. Сретен познаде скоро све. Беше ту министар полиције и финансије и неки саветници.

На једанпут му се врати сва снага. С места поче он своју улогу.

Они га примише врло лепо и пријатељски. Стари Стеван дотури му столицу те седе, па га онда понуди дуваном...

Чудан израз беше на лицу Сретеновом. Огледаше се ту и покорност и достојанство; и баш тим изразом он на први поглед поче импоновати.

Први поче разговор министар полиције. Беше то човек у шесетим годинама, гломазан као папуџијска чизма, пун, ћелав, више војничка него грађанска природа: научио је да слуша и да заповеда. Слушао је старијег без поговора а од млађих је то исто тражио. Није имао своје памети; вазда је слушао другог који је би иоле био дрскији, али је хтео вазда да покаже како је то његово. Сретен га је врло добро окарактерисао у своме бележнику. Мислио је да је за све подобан. Да му владалац рекне да буде митрополит, он би салутирао по војнички и рекао: «разумем!» па би отишао, навукао мантију и био митрополит. Веровао је да указ даје и подобност за сваку службу. Звао се Марко Марковић.

Министар финансија, Бојанић, беше скоро такав исти. Сва разлика између њега и Марковића беше у толико што се овај није хвастао пословима које врши и вазда је признавао да му је у овом помагао овај или онај...

Министар Марковић стаде распитивати Сретена о школи у којој је учио, о науци, о «запту» — то беше његов израз — који се над млађима врши, ит.п. Сретен одговараше на

сва питања оштро, кратко, по војнички, јер је знао шта се г. министру допада. И збиља, то се допаде Марковићу. Он се све више и вишеувераваше да је то научен човек, коме треба говорити на *ви* а не на *ти*, и г. министар поче на једанпут на *ви*.

— А шта ви мислите како је код нас? — упита га.

Сретен је знао да ће доћи до тог питања, а знао је да ће од његовог одговора зависити и будућност његова.

— Господине министре — рече он, — и ако је тешко одговорити на то ваше питање, ипак ћу се потрудити да вам што јасније кажем своје мишљење. Ми смо млад народ који је тек прогледао очима. А млад народ то је као и млад домаћин који тек почне кућу кућити. Ако се буде загледао у богату задружну кућу, он је пропао. На једанпут ништа не бива. Он мора двапут више волети своје огњиште и свој кров, па тек да се одржи. Ја хвалим Бога што нам је дао патриоте људе да нашом малом и нејаком Отаџбином управљају! Њихова љубав спашће ову земљу од заблуда и трчкарања за туђинштином; а њихово сређено и сталожено искуство одабираће и позајмити од туђина оно што је добро и ваљано, и што ће нам од користи бити!...

Одговор је учинио своје. Сретен је на то и циљао. Разговор узимаше неки фамилијарнији вид. Сретен се својски упушташе у разговор, до душе пажљиво да таштину не повреди. Сви у њему видеше човека од науке и будућности. Вероваху у његову спрему и подобност, потпуну подобност да му се велика мисија у његовом послу повери. Господин министар рече отворено:

— Јесте ли поднели молбу?

— Нисам још. Тек сам јуче дошао. Мислио сам лично представити вам с молбом.

— Врло добро, дођите! А где намеравате тражити службу?

И ако је знао да је скромност, врло опасна за амбицију, па ипак скромно рече:

— А где бих и тражио него у Србији! Мени је драга моја Отаџбина, па ма у који крај отишао! Она ми је помогла да школовање довршим, и ја, као син њен, дужан сам да је послужим! .

— А... ви нама овде требато! Овде ћу ја вас поставити.

— То би било добро! — рече Сретен скромно. Мени би Београд учинио много због праксе.

— А шта велиш, Марко, да му дадемо болницу? — рече Стеван.

— Врло добро! Болницу ћу ја вама дати, г. докторе! Ту ћете имати широко поље за своју праксу!

Сретен се диже, поклони, се дубоко и рече:

— Хвала вам, г. министре! Ја ћу учинити све да се не покајете што сте ми то учинили!...

Поноћ је била превалила кад се Сретен вратио у своју собу у «Старом Здању.» С каквим ли је осећањима изишао а с каквим се враћа у њу! Био је готово раздраган. Све, ама све му је за руком пошло. Хтео је убедити кога треба: да је патриота, да је скроман, да је некористољубив, да је научник, и — убедио је! Хтео је да се не потуца по паланкама. хтео је велики положај одакле ће брињирати — сад је све ту!...

Упали свећу и задовољно седе на диван па стаде правити цигарету.

— И у несрећи има среће! .. Вечерас сам био као убијен а сад... Добро је!... Најпосле, не може се све ни имати!... Па шта?... Даница... Даница... Иванова!... Па ако!... Зар не може бити и моја?... Љубав!.. Којешта! Кад буде моја онда... онда... Треба бити реалиста! Шта вреди живети на земљи а мислити с небесима?... То нека чине будале као Милан, а ја треба да се стидим таке слабости!... Да, то је био тренутак слабости! Ја треба да се чувам од њих! Зар ја немам јасан циљ и опредељен пред очима?... Напред, напред! Све остало нека пада!... Кад се попнемо на висину лако је после!...

Повуче неколико густих димова...

— Даница!... прошапута и опет онај незнани бол. — Па шта?... Шта ми вреди сад? И шта је вајде што ја њу волим кад она мене не воли?... Даље, даље госпођице!... Треба мени писати надгробну реч Слâви!...

Па се диже, стаде звиждукати и приђе пећи те згрну разгорели жар и метну једно дрво, отвори вентилатор на пећи и гледаше како се дрво лагано пали...

— Какав јој је то морски укус да изабере Ивана?... Глупост!.. А шта се то мене тиче?.. Боље ће бити да ја пишем беседу! Она треба да буде нешто снажно, јако, да забруји као звук «јерихонске трубе» и да пронесе моју славу!... Она треба да баци свима прах у очи, да им довикне: да сам и ја ту и да се о мени мора водити рачуна!..

Ватра поче пуцкарати, он баци цигару у пећ, приђе столу, седе, привуче хартију себи, огледа на нокту перо, па опет стаде правити цигарету...

За тим поче писати. Писао је брзо, журно, грозничаво. Исписа целу једну страну, онда остави перо, запали угашену цигару и прочита

— Врло добро! Нарочито је леп овај увод. И стаде читати гласно:

Тужни зборе,

...И тиха нарав, и блага душа, и топле речи са искреног срца, и мирољубива смерност, и доброта као злато светла — кадре су произвести утисак у срцима нашим исто онако, као и необична моћ душевна, као и велика и славна дела.

Шта и шта пута, онај скривени, домаћи живот, који се ограничава само на неколико лица, што под једним кровом станују — лепше сија у кругу оданих и искрених пријатеља, него ли највеће звање и почаст, јер је живот са звањем више туђи, а ово је свој, рођени.

Па сад, саставите све те врлине природног човека; додајте томе дар, вредноћу, генијалност, пожртвовање, огромну љубав према Отаџбини и свему што је српско — и ето вам, у овом отвореном сандуку, где лежи и не чујући и не хајући...

То је примеран син, одличан муж, брижан родитељ, одушевљен Србин и омиљен друг и пријатељ — наш Слава...

Повуче неколико густих димова, баци цигару, преврте лист и настави писати...

Било је три сахата по по ноћи кад је свршио посао. Задовољно погледа на свршени рад, потпуно свесан да ће про-

извести утисак какав он жели. Стаде ходати преко собе на једанпут стаде и насмеја се:

— Све је удешено да се људи што боље промећу. Ето, умро човек, а ми сад немамо другог посла, него дај да говоримо беседе! Чинимо, бајаги, услуге мртвоме и родбини његовој! Којешта! Чинимо услуге, али себи! Говорећи о мртвоме истичемо свој говорнички дар најзахвалнијој публици, јер ту нема критике, ту се прима све што се рекне!... Нико ту неће рећи: «не ваља» — него: «баш му хвала! Алал му вера!...»

И он се смејаше свему томе. Потпуно задовољан собом свуче се и леже у постељу, окрете се неколико пута док се добро не угнезди, онда пирну у свећу и заспа...

Сутра дан око три сахата по подне беше се слегао силан свет у абаџијској улици, пред кућом министра правде. Све, што отменије беше, дође да укаже последњу пошту јединицу старога Стевана.

Небо се изведрило те грејаше сунце последњим топлим зрацима, па је свет и тога ради поврвео.

У дворишту, баш пред самом кућом, беху сви министри, који дођоше да своме другу, својим присуством, колико толико болове ублаже; мало подаље иза њих беху другови Славини. Међу њима стојаше Сретен у црном оделу, нешто мало блед од ноћног седења, али веома интересантан, тако, да је скоро свачију пажњу на се обратио. Шапат је ишао од уста до уста.

— Ко ли је оно?

— Не знам... Да питам!...

— Оно је д-р Срећковић.

— Зар онај што о њему писаше новине?

— Јест.

— Па леп човек...

— Леп.

— А научен.

— Данас ће говорити слово.

— На гробљу?

— Не, у цркви...

Сретен је чуо шапат око себе, али се чинио невешт. Њему поласка што га позива министар полиције и представи га својим колегама. Председник министарства, Манојловић, добар

старац, бео као овца с добродушним лицем насмеши се на њ и рече:

— Оно што сам чуо и читао о вама, веома је лепо. Ја се радујем што сам вас познао.

— Г. председниче, ја сам хтео бити толико слободан да вас походим.

— Биће ми веома драго, млади човече.

Једини министар иностранства гледаше га неким чудноватим погледом што ништа не казује; управо, гледаше га као неку ствар. Сретен осећаше тај поглед али прогута. Знао је да ће му тај човек требати, да је његова будућност, и да ће ови старци ко у гроб ко у пенсију, али са њим мора рачунати. За то не рече ништа, али га гледаше тако отвореним погледом да г. министар мораде склонити поглед на страну и проговорити:

— Мислите ли тражити службу, г. докторе?

— Мислим, г. министре. Уживао сам државну помоћ па ми је дужност да се одужим...

— Такви појмови о дужности служе вам на част, г. докторе!

— Хвала, г. министре.

Г. министар климну главом што је у исти мах значило и да прими захвалност и поздрав.

Сретен се лагано удали и врати својим друговима.

Тачно у три сахата дођоше свештеници. У кући наста већа журба, али и запевка. Свет је врвио на велику, отворену капију, неко у двориште неко на улицу. На улици беху упарађени ђаци обучени у беле стихаре с чирацима, крстовима и рипидама са којих се лепршаху бели убруси свилом проткани. Звуци звона̂ допираху са звоника Саборне Цркве. Нека величанствена тишина беше овладала оним светом што беше прекрилио абаџијску улицу.

У три и четврт крете се спровод лагано. Напред је ношен мртвачки крст, на коме беше исписано име покојниково, и жито; за њим су ишли ђаци с крстовима и рипидама; за ђацима певачка дружина која појаше самртну песму, «Святи Боже;» за њом свештеници у златотканицама; онда мртвац, кога су носили другови његови у отвореном сандуку; за мртвацом ожалошћени родитељи, за њима изасланик владаочев

а за овим министри, па онда свет... Спровод се отегао у недоглед..

Дућани се затвараху; људи, који спровод сусретоше, скидаху капе и одаваху последњу пошту покојнику...

У самој цркви дочека их поглавар црквени који ће из почасти чинодејствовати..

Опело беше величанствено. Тужна песма испуњаваше цркву и дизаше се, с димом мирисаве измирне, Богу. Бледо лице мртвачево изгледаше некако светитељски осветљено сјајем многобројних воштаница..

По свршеном опелу црквењак изнесе налоњу и стави је чело ногу мртвачевих. Доктор Сретен приђе Митрополиту, који га благослови, целива му руку, стаде уз налоњу, стави на њу рукопис, погледа по свима и поче говорити...

Већ сама појава његова беше интересантна а нарочито сад, у црном оделу, нешто блед. Глас му беше звучан; речи је избацивао просто уметнички. Где је год хтео могао је слушаоцима сузу измамити ...

Говорио је о врлинама покојниковим, о његовим односима према друговима, према родитељима, према породици, према познаницима и непознатим и у служби државној Ту је хтео да удари гласом и ево како је то учинио.

«Његова јавна служба, посвећена Отаџбини и народу, није окаљана ни грабљивом себичношћу, ни увредљивим разметањем, ни јавним неправдама, ни гнусном осветом, ни жељом да другом досади, ни отимањем за боља места. Честити карактер његов није знао ни шта је гордост ни притворство. Искрен и према старијима, и млађима, и себи равнима, држао се он само онога што је часно, поштено и правично!

«Такав беше он као пријатељ, као син, као друг. као родитељ и као јавни слуга Отаџбине своје. Па за што плачемо онда? Зар је он умро; зар могу умрети толике врлине?...

«Утешите се седе косе! Ова сјајна дела плод су трудова ваших! Реците: дадосмо колико могосмо! Утеши се и ти; верна љубо Славина! Јер врлине покојникове и на твоју главу падају; ти их с њиме делиш, јер те је, као изабраницу свога живота, до себе узвисио! Утеши се и ти невино чедо! Та ти бар имаш узор који ће светлити стопама твога живота!

«Живети, радити и урадити тако и толико као Слава, значи: двапут живети!

Благо покојнику, који оставља овако леп спомен после себе! Нека му је души блажен мир а међу нама вечна успомена!»

Све се гушило у сузама. Сви, што слушаху ову беседу, бише очарани. Овако не говорише ни најбољи говорници. Ово говораше човек од науке, а говораше тако да га и најпростији човек може разумети. Свештеници, у опште богослови, дивише се како је диван омилитички распоред саме беседе; не беше међу њима ни једног који му не би позавидео на онаком «произношају». Та то је, просто, савршенство! Министри, државници, чиновници свију струка, другови његови дивише се оној «сили речи», оној јачини израза, духовитости без афектације Породица покојникова, после овога говора, осећаше неку душевну везу са овим човеком, који говораше језиком, којим би само болна и уцвељена душа њихова умела говорити.

Оштро око Сретеново у тренутку премете по овом народу и виде утисак који је учинио, он се смерно поклони, још смерније priђе руци митрополитовој те је целива

— Хвала вам господине, на овој лепој речи! — рече митрополит.

Он се повуче тихо у крај те се помеша са светом, који га погледаше с неким особитим поштовањем и изиде из цркве.

На самом изласку окрете се човек што пред њим иђаше. То беше Стојшић.

— Гле! — рече.

Сретен му приђе и поздрави га врло љубазно.

— Г. Срећковићу, ја не знам како да вам захвалим! Никад оваке беседе чуо нисам!

— О... молим..

— Збиља господине...

— Махнимо се тога. Него, како је поштовано здравље?... Како је госпођа, госпођица... па мој ђак?....

— Хвала на питању!...

— То ми је мило! Па како учи Стевица?

— Одлично учи! Већ је великошколац. Он нам први донесе новине у којима је о вама писано. Не знате како нас је то обрадовало!... Па, заповедајте походити нас!

— Драге воље! Биће ми мило!... То бих већ и до сад урадио, али, ето, покојни Слава... Он ми је био један од најбољих другова!..

— Јест, јест! Разумем! Хвала вам, што сте се и нас сетили!...

Светина се гурала те се морадоше поздравити и растати. Стојшић оде тражити своје колеге а Сретен гледаше где ће своје другове видети.

Чуо је шапат око себе:

— То је!...

— Ала је леп човек!

— Прави мушки лик!

— Ала изговори!...

То му је годило, али се не осврте да види ко то говори, него се упути Милану који му, на капији црквеној, руком махаше.

— Нећу да ти ласкам — рече Милан ухвативши га под руку — али ти морам рећи: хвала! Све си занео!... Председник министарства је плакао; министар иностраних дела гледао те је нетренимице. Овај мудрац, који све ironише, гледао те је озбиљно!.. А сад, молим те, уступи ми твоју беседу да је печатам у мојим новинама. Спремам нарочит извештај са погреба.

— Ево — рече Сретен и извади рукопис из џепа па му га даде.

— Хвала!...

Спровод се упути гробљу.

Он је ишао с друговима, озбиљно, скромно, као каква велика девојка... На гробљу га стари Стеван замоли да с њима кући пође.

— Синко, хвала ти! Твоје речи ми мало тугу разгалише!... Хајдемо до куће!... Опрости, али си ми од данас као нешто рођено...

Било је скоро пола ноћи кад се вратио у свој стан. Задовољно се спусти на диван и рече:

— Освојих Троју!

После два дана изиде указ у званичним новинама којим се државни питомац Др Сретен Срећковић поставља за управитеља београдске болнице.

IX

Мало смешно су изгледале у то време отменије куће београдске... Ту се некако укрстио исток и запад. Домаћини беху махом сељачки синови рођени у маленим колебама, или — у најбољем случају — у шиндралијама сеоским, одгајани духом сељачким, запојени млеком патријархалне простоте, па школовањем подигнути на виша државна звања. Мучно су се они умели наћи у препорођају што га бујица западна извршиваше; али су ипак трчали за тим чудом које неки назваше «цивилизација.» Беле зидове у својим собама почеше шарати; дрвене патосе почеше мазати и застирати богатим простиркама којима своје кревете застираху. Оно, истина, и пре они застираху своје собе, али ти застори не беху тако скупоцени... Па собни намештај! Шта ти све не беше у једној такој, помодној соби! Шта ти душа зажели! На првом месту, у ћошку. истоку окренутом, била је икона и пред њом кандило, које је паљено сваке суботе и у очи празника, чим зазвони звоно на вечерњу; испод иконе висила је кита босиока; онда је ту било разних слика у великим, позлаћеним оквирима, почев од слике владаочеве па до некаквих врло проблематичних портрета, који са оквиром стају таман онолико колико оквир вреди, а без оквира не вреде ништа; па велико огледало; па душема застрта богатим ћилимом и по њој усправљени јастуци; па канапе, фотеље и столице по новој моди чак из Беча донесене; у ћошку до врата чивилук застрт белим застором од српског платна, што је заклањао од ока радозналог гледаоца фистане, сукње и рекле, а може бити чак и домаћинове чохане чакшире, које је он морао заменути панталонама; па шифонери начичкани теглама разног «слатког»: од јагода, трешања, вишања, лубеница, шљива, гуња, купина, и т. д., а чија унутрашњост скриваше кринолине и свилене фистане домаћичине... Једном речи: свега што у то време даваше исток и запад, и што кеса домаћинова беше кадра набавити — беше у тим намештеним, или — да се тадашњим изразом послужим — «великим» собама.

И сама кујна претрпила је, управо отрпила је, извесне допуне: велико огњиште поче замењивати «шпархерт»; о зидовима, жућкастом бојом обојеним, висиле су бакарне тепсије, али поред њих и модерни «плекови»; на полицама поред бакарних саханова беху и порцелански тањири и земљене чиније.

Почело се модерно и за столовима јести. Свако чељаде имало је свој тањир, нож, виљушку, убрус за брисање уста; сматрало се већ као „невасптаност" јести прстима што је страшно мучило старије. који не беху од малена привикнути на то, и који остајаху гладни код толиког ручка јер не смеђаху пловчије или пилеће крило, или други који део у руке узети и зубима очистити и кост исисати. Шта је и шта пута по који старина узвикнуо:

— Нема ту ништа док ја мало и прсте не лазнем!

Па баци и нож и виљушку, што га узалуд znojише, те докопа рукама залогај који му годи.

Па онда, и само васпитање пође некако другим путем. Поздрав: «Помаже Бог!» изгледаше им некако простачки; чинило им се и финије, и господственије и боље: «добар дан!» Кад се каже: добро јутро! добро вече! — За што да се не каже и добар дан! Деца, разуме се васпитана деца, не називаху Бога ником, али поздрављаху својим поздравом. «љубим руке!»

Онда у опхођењу међусобном посташе неки нови изрази.

— Како је госпоја?

— «Хвала на питању», добро.

— Ја сам јој се јуче надала

— «Извините», нешто је глава болела.

— Па хоће ли бар данас доћи?

— Мислим да хоће.

— Па «заповедајте» и ви с њом!

— С драге воље, само ако будем могао! „Добар апетит!"

— «На исти начин!»

Обично се куће везиваху из дворишта капицицима. Из дворишта у двориште могао си проћи сву улицу кроз капицике, а да нигде на улицу не изидеш. Ту се обично коне свако јутро дозиваху:

— Добро јутро!

— Добро јутро.

— Јеси уранила?

— Нешто сам се уленила јутрос.

— И ја. Ова хладовина па се слатко спава... Шта ћеш ти за ручак?

— Ђувеч; а ти?

— Папазјанију. Ја не марим, ал' онај мој!...

— И мој воли папазјанију.

— Хоћеш ићи куда данас:

— А куда бих! Него дођи да мало поседимо. Зовнућу и кону Мару.

— Доћи ћу.

И кад се сврши ручак, и оперу судови, и кујна у ред доведе, очешљају, се обуку чисте сукње и ректе, препашу чисте кецеље и иду једна другој на посело. Доста пута кад кона кони пође понесе лонче укуване каве покривено шољицом.

Ту се онда уз каву поведе разговор од Кулина Бана; причају се приче и доживљаји; претреса се дневни живот на улици и по кућама. Знале су све што се у Београду дешава: и како овај и онај са женом живи, и колико ћерка овог или оног има мираза и ако девојка има какву ману од кад је та мана на њој па чак и са кога је: да ли је у крви очевој или материној. Па каква тек беху резоновања о свакој ствари! Како ли се ту испитивала и осветљавала свака ситница до најситнијих детаља!...

То беху обичне походе. Ту се говорило како је која знала и умела. Али нови ред донесе и званичне походе «физите» како их тада називаху. Те званичне походе вршене су обично недељом и празницима. Кад се званично походи улази се на главну капију с лица улице; похођани су обучени свечано; обично поведу са собом и одраслију ћерку.

— Добар дан!

— А... добар дан!

— Како сте, шта радите!

— Захваљујемо на питању, добро. А ви?

— Благодарим.

— Заповедајте у собу.

Улазе. Домаћица, и ако је све уређено и намештено, опет се нешто извињава:

— Ето, шта ћете?... Баш ова дечурлија! Не може човек од њих ништа на своје место оставити! Само уђе ли у собу!... Извините... сиротиња... колико Бог дао!..

И показује намештај, знајући при том добро да ни у похођана није боље.

— А... ово је баш врло лепо!.. Кад сте набавили ово канапе и ове столице?.. А ово љубичасто — то је нешто фино!..

— Ономад сам добио из Беча.

Разговор се водио на *ви*, ма да су и мужеви и жене једно с другима на *ти*.

— О... Милица велика госпојица!

— Хвала Богу!

— Па како си, чедо моје?

— Љубим руке, добро.

Онда се почне онај празан разговор без краја и конца.

— Лепо време

— А... дивно.

— Да хоће послужити још који дан!

— Ја то баш синоћ Стани велим.

— Па како ви, госпоја Стано?

— Благодарим на питању!

— Маните је. Бога вам! Све је нешто болешљива. Кажем јој јуче: «ама немој ти једнако гледати шта ја волим!» Набавила од некуд кисела купуса. Ја радо, знате једем кисела купуса, али њен стомак, знате, не подноси, па — ноћас Богу душу!

— Треба да чувате здравље, госпоја! Нема ништа рече од здравља! Ја се само молим Богу да ми, док ми је живота дао, и здравља да!... Страшно је то бити болестан човек. Додија се, знате, и црној земљи, а то ли не ће онима што око нас устају!..

— Па ја се чувам, знате, али шта ћу кад он воли!

— Ви њему спремите што он воли, а себи зготовите што ви волете.

Не могу; није ми; — знате, слатко самој!

— Ето, то је!..

И тако им прође четврт сахата у таком разговору, онда се гости дижу и праштају.

— Хвала вам! — вели домаћин.

— Хвала и вама! Заповедајте и ви код нас!

— С драге воље!

— Добар апетит!

— На исти начин!...

Још се по једанпут рукују и онда се разлазе.

У путу жена мужу исприча све што је опазила као недостатак у намештају.

— Зар се онако намешта соба? Па поручила намештај из Беча!... Јадни онај човек, гледам га само како се усукао!...

— Баш ми је неки ћеф што нам је дошла. Гледам је како гледа у канапе па само што није пресвисла од муке!... вели госпоја Стана своме мужу пошто гости одоше.

— Е, шта ћеш! Него, хајде унутра, може још ко доћи...

И г. Стојшићева кућа, као отменија кућа београдска, живела је тим животом. Нарочито сада, од како се Даница за Ивана испросила, беше у тој кући недељом и празником читава јурија. Г. Стојшић, стари оцаковић — Београдчић — имађаше вазда рођака; а као чиновник вишег ранга и пријатеља Сваки ти је то сматрао за дужност да «учини физиту,» и честита родитељима зета а лепој Даници вереника.

Једни су долазили а други одлазили И г. Стојшић и г-ђа Стојшићка спадоше с ногу дочекујући и испраћајући.

— О то је врло лепо, врло лепо! Ја велим моме Макси: г. Стојшић лепо удоми своје дете!... Нека им Бог да само лепа живота и здравља!

— Хвала! — одговара Стојшић. — Изволите сести.

За Максом и Максиницом дођоше Тоша и Тошиница.

— О, прија Лепа! Не умем ти казати како сам се обрадовала: Баш ја месим питу с месом — Тоша знате воли питу с месом — а он дође. «Знаш ли — вели — жено шта је ново?» — «Не знам човече!» Ми се, знате, тако зовемо: он мене:

жено а ја њега човече. — «Пријатељ Стојшић даје ћерку.» — «А за кога?» — питам ја. — „За г. Иву професора!» Знаш ли, пријо, да нисам знала шта чиним од радости! А где је удавача?

— Ту је сад ће доћи. Хвала вам... Заповедајте сести.

Даница се јави из друге собе носећи слатко. Сви јој честитаху и узимаху слатко. Жене сматраху за дужност да и што год рекну:

— Баш прилика! — вели Максиница.

— И јесте! — вели Тошиница — Она лепа а он научен, фини човек! Па како је миран! Није као неко што дигне главу, него је сагне, иде па размишља... А, молим вас, ко би проводаџија?

— Није нико — вели г-ђа Стојшићка — Видела се деца зимус на балу; онда њихови поменуше а ми дадосмо.

— То је лепо, то је баш лепо!

— Јадна госпоја Стака, да је бар веселница доживела ту радост! — рече Максиница.

— Jȁ, сиротица! Уби је она девојчица кад умре!

И жене заторокаше опет.

Међу тим г. Стојшић разговараше с г. Максом и г. Тошом о берићету којим их та година дарива и о лепом времену.

— Све је понело па чак и трње и грожђе, и ево, хвала Богу, дође и до руке! — вели г. Макса. Ко ове године нема тај не ће никад ни имати! Гледам ја моју чардаклију: грозд до грозда па се плави као чивит! А оно воћа у башти хтеде да се поломи!

— Па и јесен беше лепа! — вели г. Стојшић.

— Што се бацило у земљу донеће богату жетву — вели Тоша. — И најсиромашнији имао је кад поорати и засејати; а ко то није учинио то је ленчина кога треба убити!

Врата се отварају — улазе нови гости, господин и госпођа Стојшић дижу се, примају честитања и нуде и њих да седну.

— Како је, трговче?

— Хвала Богу, г. Максо! — одговара газда Коста Пантић житарски трговац.

— Јеси напунио магазе?

— Хвала Богу!

— Смеши ти се нешто брк, ваљда цена добра?

— Биће и боља?

— Лако је вама!

— Хвала Богу! — Него није ни вама тешко!... Дођеш у ону твоју канцеларију, узмеш перо: кврц! кврц!... напишеш неколико врста — подне!... А кад дође двадесет шести а у тебе звецка у сваком џепу!... Нити се бојиш града, ни поплаве, нити да ће ти ко оборити пијац..

— Мани га, Максо, не можеш ти с њим! — вели Тоша.

— Шта не могу? Зар не видиш да већ почиње кукати?

— Ко? Зар ја? — вели газда Коста — Не дао Бог г. Максо! Не кукам ја на мој красни хлебац! Ово је радња где се само може добити, истина некад више а некад мање, али се никад не може изгубити! нека имам по пару на оки па то је сто пара по товару!... Не би ја дао свога посла као ни ти свога!...

— Максо! ти се опет инатиш? — вели Максиница.

— Не инатим се. Разговарам с човеком!...

— Да идемо, време је!

— Да идемо — рече Тошиница...

— И обе устадоше.

Још се они поздрављаху, а већ наиђоше други гости. Беше то једна жена, проседе косе, отменог лика и држања. Сви пренуше. Господин Стојшић приђе јој брзим, ситним корацима.

— О.. госпоја Станићка!... Баш вам хвала!

— Добар дан! — рече госпођа.

— Добар дан желимо!

— Ево и ја дођох да вам зета честитам!

— Врло нам је мило!.. Хвала вам!.. Заповедајте сести!... Ево, онде, на канапе!...

Госпођа Станићка, пошто се и с госпођом Стојшићком поздрави, приђе са свим мирно и спусти се на канапе. Г. Стојшић замоли је да га извини за часак док госте испрати. Она само климну главом.

Беше то жена око својих шесет година али тако снажна и држећа, да јој не би човек веровао да има и педесет, да не беше оне, као снег, беле косе, која се као свила вила око

њене господске главе. Озбиљна, мирна, неусиљена, лепа ока, нешто збораног лица што јој лепо доликоваше, она беше у потпуном смислу појава која улеваше поштовање.

Жена човека, који је својим заслугама за ову земљу и династију стекао врло велико признање за живота, а оставио леп спомен и велико поштовање своме имену после смрти — беше она радо виђена у свакој отменој кући почев од двора па до трговца. Сви је радо гледаху у кругу своме, сви се радо називаху њеним пријатељима и сви се дичише познанством с њом. Сем имена што јој га муж остави, имала је она и својих личних врлина, који је сваки ценио и уважавао. Њена реч ценила се и уважавала се на, највишем месту.

— Па како сте са здрављем? — упита је г-ђа Стојшићка.

— Хвала Богу. А ви?

— Богу хвала, добро.

— А где је удавача?

— Ево, сад ће, — рече г-ђа Стојшићка дижући се да дозове Даницу.

У том се врати и г. Стојшић. Приђе брзим корацима г-ђи Станићки па рече:

— О, да знате колику сте ми радост учинили својим доласком! Ја нисам смео ни помислити.

— За што? Зар ви то нисте заслужили?

— О, молим!... Оно нису никакве услуге!...

— То је сувишна скромност! Да нисам видела вашу оданост на делу — могла би се још и наљутити. Ви сте заиста заслужили моју искреност и моје пријатељство. За то ево и дођох да вам честитам вашу прву радост!

— Хвала вам!

Г-ђа Стојшићка уђе с Даницом и приведе је г-ђи Станићки. Даница је пољуби у руку а она њу у образ.

— Жива била, чедо! Па како, како?... Јеси ли весела?

И поглед јој заста на лепом лицу девојачком које беше обливено најлепшим руменилом.

— Имате красну ћерку, не буд' урока! А имате ли још деце?

— Имам и једног сина.

— Нек' је жив и здрав! Па јесте ли са зетом задовољни?

— Веома смо задовољни!

— А удавача?... Јесу ли се деца из раније познавала?

Даница учини покрет као да би хтела побећи.

— Како да вам кажем! — рече г. Стојшић. — Још од прошле зиме како бесмо на општинском балу, а може бити чак и раније. Ко ће знати тајне девојачке?.. Деде, донеси, послужи! — рече окренувши се Даници, па се онда опет окрете г-ђи Станићки. — Свакојако да су се они видели негде и раније. Била ми је нешто замишљена, ћутљива; избегавала је скоро годину дана све нас...

— А... разумем, разумем! — рече г-ђа Станићка.

— Велим ја жени: море, ово није више за држање! У том дође и овај човек. Видим, разговара с њом; после човек млад, од фамилије, од будућности; онда ми се допаде и што није себичан — и ја је дадох!...

— Добро сте учинили!... Је ли већ професор?

— Још није.

— Ништа то — ману руком г-ђа Станићка — то је најлакша ствар.

— Та и ја то мислим! Иначе је учен човек.

— Знам, слушала сам о њему, а познајем га и лично.

Даница послужи слатко.

— А кад мислите свадбу?

— Мислимо тамо, уз месојеђе. Право да кажем: та прошевина дође нам ненадно; а како беше добра прилика — ја је не хтедох пустити из руке. А девојци треба још што шта да спрема... ви знате већ шта ту све треба... А, после, и мени је требало мало одушке, те тако оставим ствар за месојеђе.

У тај мах затутњише кола на улици и стадоше. Г. Стојшић и нехотице погледа кроз прозор.

— А гле! — викну.

— Шта? — упиташе обе госпе.

— Д-р Срећковић!... Ево га овамо!

— Д-р Срећковић? — рече Станићка. — Баш ми је мило

што ћу се познати с њим. Слушала сам га сад кад је покојном Слави г. Стевановом говорио слово. Дивно је говорио!

— Редак човек! Научењак! Ми се с њим одавно познајемо; некад нам је Стевицу за испит спремао. Још се онда могло видети да је то редак дар.

Лак куцањ зачу се на вратима.

— Слободно! — рече г. Стојшић.

Врата се отворише и на прагу се појави елегантна и поносита појава Сретенова у црном оделу и рукавицама.

Јанко М. Веселиновић

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

САОПШТАВА ИХ И НАМЕЊУЈЕ РОДИТЕЉИМА

СРЕТЕН

8.

Анђео или — сатана.

У своме отпочетом а недовршеном „Фаусту“ признаје *Лесинг* као најбржег онога духа из пакла, који се хваста да је хитар као — прелаз од добра ка злу. Ова ми мисао падне увек на ум, кад год видим Катицу, десетогодишњу ћерчицу једнога мога суседа.

Стотину пута сам посматрао ово љупко девојче и увек сам се дивио његовој појави. Као да гледам најлепши ружин пупољак, који се после мајске кише стане нагло развијати, а који је сав саздан од самог сјаја и мириса — тако ми је изгледало ово дете. И држање, и покрети, и говор, и поглед, све је издавало ову заносну плавојчицу за оличену милокрвност, благост, мекост срца. Да сам песник, бих се, можда, дрзнуо да ово мило створење назовем зрäком месечевом.

Па ипак је с времена на време забрујао по неки храпав тон кроз срце и душу овога анђеоскога детета.

С оним истим обичним, тихим и ведрим изразом лица, који јој је увек ванредно лепо пристојао, чинила је по некада Катица, сасвим противно свом свакидањем расположењу, најружније свирепости, како према другарицама тако и према животињама. Она је по некад била у стању да сатима мучи какву муху или какву бубицу, с таквом ревношћу и с таквом преданошћу послу, како се то иначе ретко дешава, и да ужива у трзању онога осакаћеног створа, који је по некад већ био на издисају. Да немилосрдно злостављa мачку или красно материно кученце, чинило се да јој је највећа наслада. А није бивало ретко, кад се је измицала испред материних очију па ишла суседу месару те, тапшући рукама и кликћући од задовољства, посматрала га како коље којега брава.

И док је ово чудновато девојче могло ладнокрвно вршити какво ружно немилосрђе или гледати како га други врше, страсно је јецало, кад му је причано о каквом болном детету, о сиротињском јаду, о свирепостима других људи.

А и то је чудновато овде, што ово девојче после свршеног дела чини се да нема јасне свести о злој страни свога поступка, те с тога сматра све опомене, све претње и казне као неправду и увреду. Чудновато је и то што се не опажа у овог детета никаква трага од каква год кајања или грозе — а све на већу жалост њених добрих родитеља, који и делом и речју показују најнежније саосећање према сиротињи, немоћнима и онима који у чем год пате.

Човек се мора овде и нехотице запитати: откуд ова чудновата смеша од анђеоске дражести и вампирске подмуклости? Какова је то ћуд природина саздала ово створење од анђеоске милокрвности и сатанске ругобе? Каква ли ће девојка, мати и жена изићи од овога детета? Зар нема никаквих средстава којима би се могло стати на супрот оној црној судбини, коју је, кан'да, природа наменила овом детету? Ко да спасе, ко да помогне? — — —

* * *

Оваква једна слика налази се у књижици „Загонетне дечје природе“ од *Густава Сигерта*[1])

Писац ове сличице прекида овде своју забелешку. Али, она је толико интересантна и толико се из ње може извести поуке, да је права штета не продужити је. У питањима, пак, на крају ове забелешке писац њен је сам оставио тако згодан working кончић за надовезивање даљег бележења, да би била грехота то не учинити. И ја узимам слободу да покушам, те да наставим то бележење онде где је он прекинуо.

*

Нема сумње да ће многоме читатељу одмах пасти у очи она чудновата противност у особинама овога детета: с једне стране анђеоска благост, с друге, опет, сатанска пакост. И нема сумње да ће се многи читалац и сам запитати, као и писац горње забелешке што чини: *Откуда ова чудновата смеша?*

Али, ма колико да ова противност, управо противположеност, у особинама једног и истог људског створења изгледа на први мах чудновата па чак и невероватна, опет она није неприродна. Чудновато нам овде

[1]) Problematische Kindesnaturen. Eine Studie für Schule und Haus von Gustav Siegert. Leipzig, 1889. 16°, стр. 80.

изгледа само стога, што је противност јаче истакнута, јер је ово један од екстремних случајева ове врсте, који су као такви ретки. Међу тим ова иста појава у блажем облику врло је обична те с тога није ни чудновата. Она је, управо, битна особина свих људских створова.

Очевидно је, да овде имамо посла са дететовим урођеним особинама. А, што се њих тиче, ту важи данас као опште признато правило, да човек нити је већ по самом рођењу рђав и склон само на зло, као што нас учи средњовековно веровање, нити је по све добар, као што би да нас убеди Русо. Науком је данас утврђено да дете о рођењу доноси на свет склоности и за добро и за зло. То му је насљеђе како од оба родитеља тако и од ранијих предака, па и од целога човечанства. Дете личи и на своје родитеље и на безбројне своје претке не само телом но и духом, па и *срцем*, онако исто, као што једна биљка наличи и изгледом и родом не само на ону из чијег је семена изникла већ и на све биљке исте врсте које су од памтивека постојале на Земљи.

Сви смо ми, колико год нас је под небом, смеша од добра и зла. У свима нама има нечега анђеоскога и нечега сатанскога, нити има под Сунцем људскога створа, који би био или само добар или само зао.

А, какви смо ми такве и урођене особине предајемо своме породу у насљеђе.

Али, с погледом баш на овај општи закон, чини се у први мах да је горњи случај са Катицом неприродан. Њени су родитељи добри Они „и делом и речју показују најнежније саосећање према сиротињи, немоћнима и онима који у чем год пате.“ Па, порађа се сад питање, откуда она рђава жица у њеном срцу, откуда онда опака особина њене душевности?

Природних узрока за то може бити више.

Пре свега као урођене особине преносе се на пород само оне које су стварне, а не и оне привидне. Ко може сад овде знати из каквих побуда потичу дела и речи у Катичиних родитеља? Зар је мало њих којима са усана тече мед а на срцу им лежи јед, и оних који чине доброчинства само рад света и из сујете? Ко може знати да на пример Катичина мајка није по свом унутрашњем бићу баш слична са детињим рђавим особинама, но она те своје особине вешто прикрива пред светом спољашњом углађеношћу и извештаченом љупкошћу, чему њен муж својом фактичком добротом срца још више даје несумњив изглед? — То је једна могућност. Друга је могућност да је мати добра срца, блага и љупка, али *фактички* отац детињи да има оне опаке особине срца, и ако се оне по спољашњем држању његовом не могу лако запазити. — Трећа је могућност, да је ова рђава жица у срцу детињем нека врста атавизма, т.ј. особина неког ранијег претка материног или очевог. – И тако даље.

Узрока може бити још више, само свакојако није ова појава неприродна, као што се на први поглед чини да је.

Ово је одговор на прво питање, које се читаоцу горње сличице намеће пре свих осталих.

*

Друго је питање, које се одмах намеће за овим првим: *Каква ли ће девојка, жена и мајка изићи од овога детета?*

Одговор на ово питање није ни немогућан ни тако тежак, као што се чини да је.

Шта радимо с воћем, да би нам родило што крупније и што укусније? Гајимо га и облагорођавамо га. На тај начин и дивљака јабука по *семену* може нам рађати најукуснијим и најмириснијим јабукама. А шта мислите, како се производе добра грла стоке? Мислита добрим сојем? Јесте и њиме, али поред тога још више и добром *негом*. Без ње и најбољи сој закржља и подивља, а на сталној и доброј нези и од лошијег соја производе се у низу година изврсна грла.

Исто то бива и с људима.

Сваки човек производ је два велика чиниоца: једнога снажног чиниоца чине све оне природне склоности и способности које дете донесе на свет рођењем; другога чине сви васпитни утицаји на дете од родитеља, родбине, друштва и школе. Први чинилац зове се *урођеност*, други *васпитање*. Који од ова два чиниоца буде јачи према њему и скреће више детиње развијање, и његов се утицај доцније у зрела човека јаче и опажа.

Многи су склони да верују, да је васпитање посве немоћно, и какав ће ко бити да зависи само од рођења, од природних дарова и склоности, А има их, опет, који су склони да верују да су васпитање и околности по рођењу управо свемоћни и да све зависи једино од њих.

Али, и једно и друго мишљење, узето свако за себе, погрешно је и једнострано. Истина је и овде, као и у многим сличним спорним питањима, у средини.

Човек је продукат обе силе, како урођености тако и васпитања, а никако само једне или само друге.

По некада је, заиста, васпитање тако снажан чинилац, и толико преобрази урођене склоности дететове, да их једва можемо доцније распознати; други пут је, опет, урођеност тако чврста, да се утицаји васпитања једва опажају у зрела човека. Али, никад није у стању ни један чинилац да утицај другог потпуно угуши, као год што, опет, с друге стране није могућно, да утицај једног остане без икаквог дејства на целокупни развитак.

Из овога општег разлагања лако је сада извести одговор на оно друго питање. Каква ће девојка, жена и мати изићи од наше Катице, зависиће не само од њених склоности, и добрих и рђавих, већ исто толико и од њеног *васпитања*. Што год њено васпитање буде брижљивије и паметније то ће и она бити боља — и обратно.

*

Треће је питање: *Којим средствима треба радити на поправци и спасењу овога детета и ко то да ради?*

У одговору на прошло питање дат је већ у главноме и одговор на прву половину овога питања. Једино средство је овде: паметно и брижљиво васпитање.

Али, никако се не сме сметнути с ума, да није овде довољно да васпитање буде само брижљиво, већ да мора бити и *паметно*. И најбрижљивије а непаметно васпитавање даје рђаве резултате — то је узрок, што се после многи буне против васпитања уопште.

Тако би у овој прилици било непаметно васпитање, кад би се предузело, да се ово дете лечи карањем, грдњом и бојем. Тиме би се оно могло нагнати само да боље крије своје необичне прохтеве, али срце његово не би се тиме преобразило.

Непаметно би било, исто тако, кад би се употребило као васпитно средство празноверно и религиозно застрашивање. Њима би се могло учинити да се необични дететови прохтеви у неколико угуше, али кад би с годинама дошла већа увиђавност, изгубио би и овај страх своју моћ, те би она зла страна срца избила опет на видик, можда јаче но и пре, само у сасвим друкчем облику.

Непаметно би било „лечити“ ову дететову махну срца спољашњом углађеношћу и непрестаним опоменама „шта ће рећи свет.“ И при најбрижљивијем оваквом васпитању рђава страна срца остала би као што је и била, а само би се начин њенога испољавања изменио и добио би углађен облик.

Од овако непаметнога васпитавања, па ма оно било најбрижљивије, не би могло бити праве, стварне поправке.

Паметно би, напротив, било утицати на дете тако, да оно поступно *увиди* своју махну, па да само добије тежњу за поправком. То је до душе тешко извести, али није немогућно.

Пре свега требало би овде утицати на дете *примером*. Он је најмоћније средство у васпитању уопште, па и овде. Примери би морали бити разноврсни. Једни нека су у раду и држању родитеља и других, које ће дете посматрати; други нека су у самом раду дечјем. Од особите би важности било, кад би се удесило да дете само претрпи муке и болове од туђег насиља над њим, али да оно не опази да је та ствар удешена. — Уз пример морале би се придружити *поуке*, које би изазвале праву увиђавност. Оне би се морале заснивати на примерима. А овде би се могле врло корисно упрегнути у службу и оне осетљиве жице Катичина срца кад се прича о страдању других од других. Неколико удесних примера, који имају сличности (али не и истоветности) са дететовим поступцима, испричаних у згодно време а зачињених кратком али једром поуком, довели би дете до увиђавности, до сазнања његовога зла, којега оно нема. То би изазвало у детету неку врсту кајања. Кад оно наступи,

неколико кратких *савета** били би довољни да даду детету за цео живот упуства за поступање у сличним случајевима, и за вежбање свога срца у саосећању и милосрђу. После тога би остало још само да се мотри, да дете не дође у искушење, да још који пут не подлегне бесвесно навали старих, рђавих прохтева, док се довољно не укорени и не ојача у дететову духу тежња за противстајањем овим прохтевима И тада би дете било за навек излечено од зла.

Овај пут је прави васпитачки пут. Овакво васпитавање паметно је васпитавање. Кад је оно још и брижљиво, не може да остане без силнога утицања на развитак дечји и да не изазове снажан преображај.

Па ко да врши ово овако мучно и дуготрајно васпитање?

Ко би други до *родитељи* — и још најближи одрасли сродници? Они су једини одређени у данашњем друштву да врше овакве васпитачке послове. Школа, према данашњем своме уређењу, може у томе помагати. Али за ту цељ, опет, требало би породица и школа да стоје у много тешњој вези но што су данас.

ПРОКЛЕТА ГОМИЛА

— ПОЕМА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА —

од

ИВАНА ВАЗОВА

ПРЕВЕО С БУГАРСКОГ

НИКОЛА БОГОСАВЉЕВИЋ

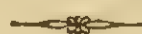

Љубио је млади Камен
Лепотицу Цену,
И живот би радо дао
За реч једну њену.

Али не, што она има
Ђердан око врата,
Сукње многе свилом ткане
Три низа дуката;

И не с тога, што је њезин
Отац кмет у селу,
Ком имање запремило
Околину целу:

Него што је добра срца
И чељаде здраво,
И што има дивне очи
Као небо плаво.

А богаства он ће имат'
Док ради овако, —
Јер млад и здрав док је човек —
Све му иде лако

Ал' ко хоће да се жени,
Нек пази шта ради,
Да му после рђав избор
Живот не ојади.

И Цена је за драгана
Камена избрала,
И њему је с главе своје
Првом цвеће дала.

На седељки и у друштву
Увек су обоје,
А празником у сред кола
Играју њих двоје.

И на извор кад одлази
Носећи тестије,
Он је чека, да баш од ње
Хладне воде пије.

Јутром, кад се сунце рађа,
Он већ ту се јави,
И у вече ту је чека —
Дршћућ' од љубави.

И котлови како звече,
Суди, она да је,
И глас њезин ослушкује,
И ход јој познаје...

Ах, ту љубав — милу муку,
Ко није патио?
У љубавној срећи, жару,
Ко још није био?

Да ли има живо младо,
Да није љубио?
Чије срце у грудима
Јаче није било,

Кад се драгог час доласка
Већма приближава;
Сваки шушањ све то већи
Бол им причињава.

Лист кад шушне, или тихи
Ветрић када пирне,
И у земљи црв кад мрдне
У срце их дирне.

У љубави дане трају —
Све им срећа пева —
Не деле се, а ноћу пак
Једно друго снева.

И не мисле, у животу
Да има горчине,
Да се могу и омести
Лепе наде њине.

—

Да је богат Ценин отац,
Цела је истина, —
Има брава две хиљаде,
Коња пет стотина.

Виногради и ливаде
У бескрај допиру,
А забрани — ко ће знати —
Докле се простиру.

Има злата много — и још
Хоће да добије —
Данак царски — зној раднички —
По пола сакрије.

Он је, кажу, друговао
С љутим Пашаџиком,
И овај га врло често
Частио мастиком.

И богат је Цеко много —
Друг горских хајдука;
Има чељад: много деце,
Снаха и унука.

Сваки њега пази, јер је
Кмет и чорбаџија,
До године — живот да је —
Биће и хаџија.

Кад он иде, пут му нико
Не сме прећи преко;
А већ грдње иза леђа,
Никад не чу Цеко.

И страшно га једи што се
Чују гласи разни:
Да се Камен са његовим
Богаством ухасни!

„Што ме љути тако онај
Псећи син проклети;
Он Цекову кћер не може
Никако узети!

Срамота ме и да мислим...“
И сав чисто гори
Од беснила и љутине,
И кћер своју кори:

„Море, Цено, луда Цено,
Хеј, ти кћери пуста!
Чујеш ли ти, шта се зуцка
Од уста до уста?

Доста си ти, и сувише
С Каменом беснила,

Сваког дана на извору
Са њиме си била;

Он за тебе није, нити
Мени одговара —
Он је голаћ, просјак, рита —
Што му нема пара;

Он не може зет мој бити, —
К'о што сам ти рек'о —
Докле ја по свету ходим
И зовем се Цеко!"

Тужи Цена плавоока
И уздише често.
Свака радост и осмејак
Код ње давно прест'о.

По воду је на студенац
Више не пуштају,
И Камена, као пређе,
Да види — не дају.

До њега се ни у коло
Не сме да ухвати,
Нити ма где са Каменом
На само остати.

Јер од оца страх је хвата:
Како се он спрема;
Зло ће бити њој и њему,
Јер тај шале нема.

А Камен се опет чуди,
Крв му се смрзава:
Што је Цена тако љута,
Што га избегава.

Кад је нађе и упита,
Одговора не да,
И у колу кад је ћути
И крадом га гледа.

На срце му тешко паде,
Помисли: умреће,
Девојке га задиркују,
Што га она не ће.

И због тога мати му се
Забринула јако:
„Не тугуј ми, сине мили,
Прегорећеш лако.

Цена кћи је богаташка,
Прилика није ти,
Има јоште девојака,
Које ће те хтети.

Већ изабери другу, синко,
Каква теби треба;
Ти невесту нађи себи
Из наших колеба."

„Ох како ћу другу љубит'?
Срце ми је тамо...
Ох, не дирај, остави ме,
Тешко ми је, мамо."

И замишљен ходи, лута,
Нит' му се што мили,
И његова младост, снага
Пропада и цвили.

Он би хтео да искаже
Колико већ страда,
Али не зна јаде своје
Коме да изјада.

Не ће својим друговима,
Не сме девојкама...
Кад у вече једном нађе
Цену под врбама.

И за руку он је узе
И смућен упита:
„Што ме, Цено, заборави,
Што си ми љутита?

Што не мариш више за ме, —
Сиромах сам је ли?
Ох за тебе, Цено, свет ћу
Придобити цели!...

Ил' драгана другог имаш,
Је л' истина, Цено?
Те ти срце тако сада
Постало ледено?"

„Ах, Камене, веруј мени,
Нисам ја срдита,
Нит' драгана другог имам,
А злата сам сита;

Ал' ми отац с тобом свако
Састајање крати,
И какав је — тешко нама
Ако нас ухвати!"

„Шта говориш? — Је л' то збиља?
Нек' му није криво...
Да бежимо, кад је тако!"
Викну Камен живо.

„Да бежимо!..." рече Цена,
Образи јој горе,
Привуче га својим груд'ма —
Бурним као море.

„Да бежимо!?" — рече Камен,
„Судба нам је така,
Та јунак сам, носићу те,
Ти си тако лака!"

Утврдише, заклеше се
Оба срца млада,
Сутра пред ноћ од тог места —
Па преко ливада...

Где да иду? — Шта да раде
Сами сред туђине?
Непознати, усамљени,
Без свог, без родбине!

А зар они мисле: куда?
И шта их све чека! —
Доста да су једно с другим
И даље од Цека.

И кући се повратише,
А Цена сва бледа,
И у очи свога оца
Не сме да погледа.

И да он што не посумња,
Плашња је хваташе;
За вечером баш ни мрве
Јести не могаше.

По вечери метаниса
Три пут, онда леже...
Целе ноћи спевала је,
Да заједно беже.

И сутра дан преобуке
Купи и сакрива,
Што се вече приближује
Све јој теже бива.

И погледа око себе
Брда и долине,
Јер је она до сад тол'ке
Провела године;

Па и род свој сад оставља,
Другарице њене,
Извор, коло и седељке —
Тол'ке успомене!...

К'о први пут да их гледа,
Створи јој се машта...
И с очевом кућом поче
Тихо да се прашта. —

Шта ће бити, кад дознаде
Каменова мајка,
Набра старо чело своје,
И горко заплака:

„Шта говориш, ти да бежиш?...
Ех, мој синко млади!
А знаш ли ти шта мож' Цеко
Нама да уради?

Ти одлазиш, мене стару
Ко ће неговати?
А кад умрем данас, сутра,
Ко ме оплакати?...“

И замишљен Камен ћути
Као стена права,
И сузе му, да не груну,
С муком уздржава.

Мајчине га речи муче,
Види да је тако.
И на срце падају му
К'о камење свако.

Мило му је, страшно му је,
И спокојства нема,
Баш ко да се на убиство
Какво грозно спрема.

Ал' се сети Цене своје,
Која га већ чека
Под врбама, и чуди се
Што још нема њега.

И мислиће, да он с њоме
Грешну шалу тера;
Да му жао мајке своје,
Ил' друго што смера.

Стид га беше, што изгуби
Срце, душу мушку!
Очев нож за појас мету
И дохвати пушку.

„Овог часа там' да будем
Реч сам дао Цени,
Дај да ти пољубим руку
И опрости мени!“

И остави матер стару,
И по мраку пође;

Цена већ је под врбама
Била, кад он дође.

„Да идемо!...“ прошапташе
Ове верне душе,
И ћутећи заједнички
У шуму кренуше.

У то време Цеко гости
Своје пријатеље:
Халид-агу с Пашаџиком
Звао на весеље.

Халид-Ага — Арнаутин,
Друг је Цеку био,
Много зала од њега је
Народ пропатио.

Док Кар-сердар[1]) он бејаше
Таква беше стега:
Да су масло и кокоши
Чували за њега.

Цело село није могло
Свиту му да дене,
И толике обешчасти
Девојке и жене!

А Пашаџик — бич за село,
У које год дође;
Десет лета хајдук био,
А и сад такође.

Колико је тај хришћанских
Душа ојадио!
И сву пљачку, што је збрао,
С пашама делио.

Гађао је пушком својом
Везане сељаке,

---

[1] Кар-седар (Кжръ-сердаринъ) поглавица турског пука. Они су највеће зулуме чинили по Бугарској. Пр.

Без милости сабљом сек'о
  Слабе и нејаке.

Палио је манастире,
  Куће и пластове,
Где је прош'о, остављао
  Крваве трагове.

Те вечери у гостима
  Беху обојица,
Јер је Цеко кмет, а кћи му
  Дивна лепотица.

И дом Цеков к'о механа
  Изгледаше тада;
И ракијом врућом служи
  Госте Цена млада.

Вечераше, сто се диже.
  Сви чекају Цену
Да донесе бели убрус
  И воду студену.

Да им стоји „чапраз-диван",[1])
  Да их служи, двори;
Док јој браћа луле пуне
  Чим која догори.

Ал' ње нема баш никако,
  Гостима већ криво,
Брке сучу и на врата
  Погледају живо.

И од једном к'о холуја
  Све слуге јурнуше:
„Побегла је наша Цена!"
  У страху викнуше.

„Шта!" повиче стари Цеко
  И горко зајада:
„Казујте ми с ким побеже
  Тако изненада?"

И фењере запалише,
  Сви на ноге сташе,
И од коња најбржега
  За Цека избраше.

Он бркове своје чупа,
  Беше луд готово,
Па Турцима окрену се
  И рече им ово:

„Халид-ага! Нек робиња
  Буде теби Цена,
Пашаџиче! Теби дајем
  На жртву Камена!

Па синове зовну своје,
  И Шопове[2]), слуге,
Он на раме пушку узе,
  Они мотке дуге.

Разбуди се цело село,
  И пси залајаше
Кроз улице, где потера
  С кметом пролазаше.

На балканском врху, горе
  Под буквом зеленом,
На трави је млади Камен
  Спавао са Ценом.

Нежно су се пригрлили,
  Љубав их опила,
Над главама певао им
  Славуј, тица мила.

Па без бриге заклоњени
  На том даљном вису,
Труд, невољу и гнев Цеков
  Заборавили су.

Ветрић пири, лишће шушти,
  Цврче врапци мали,

[1] Диванъ-чепразъ, — право као војник очекујући заповест. Пр.
[2] Шопови се зову сељаци из околине софиске. Пр.

Песмом буде љубавнике,
Што су ту заспали.

И Цена се пробудила,
Па очи отвори;
Виде небо, лишће, дрва
У тој чудној гори.

„Хајд', Камене, куда ћемо?“
А он на то рек'о:
„Не знам, душо, да идемо
Ма где на далеко.

Преко брда и висова
Док сунце не зађе,
Где нас отац твој не може
Никада да нађе;

Наша љубав где не може
Сметати никоме,
Тамо, Цено, да одахнем
На срдашцу твоме.“

„Чуј, Камене, топот коњски
Граја нека прати.“ —
„Потера је!...“ викну Камен
И пртљаг дохвати.

Појурише као срне
Преко те планине,
Бегање им не спречава
Грање ни урвине.

Топла љубав јуначи их,
Страх их напред жури...
А потера виче, псује
И по трагу јури.

Али Цена од умора
Тек што није пала;
Окрете се, па ко мало
Дете заплакала...

Овај плач му срце дирну
— А нема му лека —
Плач му снагу удвостручи —
Ту се сад не чека.

У леву је руку торбу
И пушку узео,
А у десној драгу своју
Собом је понео.

Тако трчи и не пушта
Ово бреме скупо,
И ако се од умора
Сав у зноју куп'о.

А потера од један пут
Сасвим близу ба'ну,
Цеко лети као бесан
И виче да стану.

Камен стаде, Цену спусти.
Она доле клече.
Диже пушку и напери
„Убићу га!“ рече.

„Немој, драги, отац ми је!“
— Али пушка пуна
Пуче... „Бежи, ти се спаси,
Ја ћу умрет' туна!“

„Стој, вештице, кћи проклета! —
Где је онај дроња?
Викну Цеко сав запењен
И одскочи с коња.

„Шта ће с тобом грешном бити,
Ево, сад ћеш знати;
Дођох ти са сватовима,
Сад ћу те удати!?“

И налете на кћер своју,
Дохвати јој власи,
Нежна плећа бичем шиба.
По телу је гази!

„Где је лопов?“ виче Цеко
Све бешњи и љући,

„А ти, кћери, несрећнице,
Хајде одмах кући.

За обоје чека тамо
Свадба и венчање:
— Тебе ропство код Турчина,
А њега вешање!...“

И кмет Цеко гневан скочи
И коња узја'ну,
Па пред собом бичем гони
Цену расплакану.

Истог дана отпрати је,
Да Халида двори,
И писмо да Камен скита
К'о хајдук по гори.

Осуди их Цеко много
(Љубав их окриви),
Да се муче, да се пате,
Докле год су живи.

Огорчи се цело село,
Што се сада чује:
Да се Цена потурчила —
Камен хајдукује! —

Зажалише сви сељаци
И стари и млади;
Том' жалосном догађају
Не бејаху ради!

Ожалише јадну Цену
С удеса јој клета,
Ожалише, опростише,
Ал' проклеше кмета.

И Камена жалила је
Дружина му млада;
И мати му стара тужи,
Вене и пропада.

Зар под старост, да је снађе
Срамота и брука,
Да јој сваки може рећи:
Родила хајдука!

Не могавши то поднети,
Оде с овог света;
А сељаци сад још више
Омрзоше кмета.

„У Цека је бес ушо'о!“
Мудри старци зборе,
„Бог ће због њег' ватру на нас
Пустит' одозгоре.“

Три месеца кише не би,
Суша све изгори;
И у крчми и у цркви
Све о том се збори.

Не помажу ни литије
Два пут што ношаху,
И додоле окићене
Узалуд играху.

Сунце жеже, а на небу
Ни једног облака,
Све усеве по пољима
Спече жега јака.

Воде, реке, усахнуше,
Жито се не меље,
Већ туцано само једу
Равно две недеље!

Сви говоре: глад ће бити,
Скупоћа голема,
Јер из неба баш ни једне
Капи кише нема.

Цека гледе к'о душмана,
И стари поп Михо
Прекрсти се и људима
Рече сасвим тихо:

„Цеко крив је тој недаћи,
Која нас нападе,
Јер тај човек дете своје
Ђаволу предаде.

Он с Турцима једе, пије
И с њима се дружи;
Сви патимо, мучимо се —
Њега срећа служи.

Сви због њега мораћемо
Помрети без хлеба,
И да није суше ове,
Град би пао с неба "

Гнев распали, где год прође
Цеко злонамерни,
Нешто страшно шапутаху
Људи сујеверни.

Једни веле: да с Турцима
Мрси, кад сви посте;
Други опет: долазе му
Ђаволи у госте.

Живог би га сагорели,
Да је то блудница,
А камењем засули би,
Да беше вештица

Али Цеку шта да чине?
Сви су скупа слаби,
Он је силан и с Турцима
Мучи, бије, граби.

И сељаци скупише се
У крчми код Жеље,[1]
После божје литургије
Празника недеље.

Ту је био попа Михо
И његови ближњи;
Стамболија Тимо и још
Анто стогодишњи.

Старац мудар и пшчитан
И од попа више,
Без савета његовога
Ништа не радише

Ту и Ангел „Другогласац“
И питроп[2]) такође,
Даскал-Куздо, „псалт“ црквени[3])
Пре од свију дође.

Ту је био и Влах-Видул,
Што је дошо скоро;
Кузман Колип, и до њега
Гача Зелен-Горо.

Кршан момак, висок, крепак,
Прса му космата,
И његова веља спага
Где није позната?

Десном руком четворицу
Без по муке свали,
Далеко му пушка бије
И увек упали.

Кажу, беше десна рука
Минчи, војеводи;
Све планине познавао,
Био у слободи.

И лане баш по Петрову
У сред кукуруза,
— Међу нама нек' остане —
Закл'о Ћор-Јунуза.

Утврдише савет тајни
Мислише, кројише,
Говор им се не украти
И брзо решише.

И сутра дан још пре сунца
Поп већ поранио,
Крст, икону и петрахиљ
Код себе је скрио.

---

[1]) Име крчмарево. Пр.
[2]) Чин свећнички. Пр.
[3]) Црквени певач. Пр.

Куда ли ће тако рано?
 — Ваљда болеснику,
Да му чита, да оздрави,
 Или самртнику?

Ил' водицу где да свети
 За прилоге мале?
Ил' молитвом да отера
 Вештице и хале?

Ал' он ћути. Одговора
 Никоме не даде;
Па отиде чак ван села
 И крај друма стаде.

Окрену се ка истоку
 И колац побива,
Епитрахиљ на врат мету,
 Икону открива.

И у себи тихо чита,
 Брада му играше...
Да л' молитву, ил' што друго? —
 Озбиљан бејаше.

И од коца измаче се
 Не тако далеко,
Камен један баци с реч'ма:
 „Проклет да је Цеко!“

И од тада крај тог места
 Који прође, свако
Ове речи изговори,
 И учини тако.

Путник, овчар ил' ко други
 Ко се ту затекне,
Кад на колац камен баци,
 „Проклет да је!“ рекне.

И ратар кад са колима
 Тим путем пролази,
Стане мало, баци, каже
 И даље одлази.

Исто тако деца чине,
 Кад се ту играју,
Па и жене у гомилу
 Камење бацају.

Јер ће клетва стићи оне,
 Који то не чине;
С тога многи камен посе
 Још и из даљине

За три дана крај тог коца
 Би камења доста,
За недељу већ читава
 Пирамида поста.

Месец прође — би висока
 К'о каква камила,
Други месец не истече —
 Већ права могила.

И *проклета* та *гомила*
 Даље расте тако,
И путници из далека
 Опазе је лако.

Као жива све се шири,
 И све већа бива,
И Цекова поплаши се
 Душа нечастива.

Не може да заустави
 Ни претњом ни силом,
Да гомила та не расте
 С том клетвом немилом.

Целог дана о њој мисли,
 Ноћу не мирује,
Силну лупу од камења
 И кад спава — чује.

Некад тамо одмами га
 Тајна сила нека;
Чим је види, он уздрхти,
 Јер зна шта га чека.

Чини му се: сваки камен
  Има уста, очи;
И говори: проклет, проклет! —
  И на њега скочи.

И он одмах натраг бежи...
  Он би на крај света;
Јер му мира никад не да
  Гомила проклета!

Иде тужан и замишљен,
  Блед у лицу поста,
Од болести исуши се,
  И к'о сенка оста.

И престаше сви сељаци
  С њиме да се друже,
С презрењем га обилазе,
  Да се не окуже.

Поред њега сви пролазе
  Ћутећ', без поздрава,
Јер човека проклетога
  Сваки избегава.

И у цркви где он стане
  Сви даље одступе,
Ни рођаци око њега
  Никад се не купе.

Па и Господ јарост своју
  На Цека подиже:
Свака беда и невоља
  Брзо га сустиже.

И смрт страшна у његову
  Кућу се настани:
За непуни месец дана
  Три сина сахрани!

Шуме пожар упропасти,
  Њиве спржи сунце,
У кошеве није мет'о
  Баш ни једно зрнце!

Силну стоку, што је им'о,
  Зараза помори,
Кућа му се једне ноћи
  У пеп'о претвори!

И изгуби све имање:
  Кућу стоку, злато,
Неста брзо свег богатства —
  К'о да би крилато.

А гомила расте ипак
  И ноћу и дању,
Јер камење непрестано
  Народ баца на њу.

На кога се Бог разгневи
  Ни свет му не прашта,
Који многа зла почини —
  Много и испашта.

Мисли, мисли дуго Цеко
  Трљајући чело,
И сети се — у град оде,
  Па набеди село:

Да се сваке ноћи кришом
  Хајдуци састају,
Па и жене и девојке
  Већ пушке имају.

„Бре!“ повиче бесни паша
  „Ту их доведите,
И вешала за све редом
  Одмах подигните!“

Потрчаше зле заптије
  У село да траже
И хватају бунтовнике —
  Кога кмет покаже.

Урнебес се читав диже:
  Деца у глас плачу,

Турци куће претресају
И бесно халачу.

Повезаше, потераше
И јаке и слабе...
Мајке плачу и преклињу,
Куну старе бабе.

Попа Миха шибаше
Све по табанима,
И мораде бос и крвав,
Да трчи пред свима.

И Цеко се зарадова.
Јер с ови џелати
На вешала и тамницу
Много њих испрати.

Поплаши се цело село,
Сад тек зло настаде,
А може бит' дочекаће
Још и црње јаде;

Недалеко иза горе
Два се царства бију:
Зло је ако Турци падну,
Зло ако надбију!

Страшне вести долажаху,
Сви дрхтаху с тога,
Јер су тамо убијали
Како стигну кога.

Где год им је нога стала
Свет претрпе доста:
Од цркава, села кућа —
Сами пеп'о оста.

И на њино село скоро
Већем ред је дош'о:
Зли Пашаџик с две стотине
Људи на њих пош'о.

Води саме Арнауте
И Черкезе грдне...

Нико не сме ни по послу
Из куће да мрдне.

Само Цеко весео је,
За њег' страха нема;
Да дочека Пашаџика
Потајно се спрема.

Јер Пашаџик њега пази,
Цеко њему свој је,
И нек' скупа сви познаду
Сада Цеко ко је! —

И бездушник чак и село
Запалит' је хтео.
Ал' од једном глас о турском
Паду се пронео.

„Турци пали!“ мајке зборе
Деци све о томе,
„Турци пали!“ говорила
Деца оцу своме.

„Турци пали! Пали Турци!“
Те две речи брује;
У механи, цркви, кући
Само то се чује.

Чу се, да Козаци иду
И нису далеко...
Насмеши се цело село,
А побледи Цеко.

И село се ускомеша,
Клепало udari,
И пред црквом скупише се
И млади и стари.

Размишљаху како да се
Дочекају гости,
Нису знали како треба,
Јер су људи прости.

Сетише се па позваше
И деда Антона:

Стар је човек а мудрији
И од Соломона;

Вечите је календаре
Тумачити знао,
Искусио много што-шта,
Много путовао.

И он кад се међ' њих јави
Сви горе устали,
С поштовањем према белој
Коси ућутали.

„Децо!“ рече мудри старац
— А све сузе рони —
„Да се Богу захвалимо,
Свак' нек' се приклони.

Велика је милост ова,
Господ нам је прати,
Срећан сам што могу опет
Русе дочекати.

Сто година што сневасмо,
Тек је сада јава:
Деда Иван[1]) нас од врага
Сабљом да спасава.

Ово време благодетно
Чекамо одавна.
Та Руси су наше вере —
Браћа православна.

Дајте мало хлеба, соли,
Па сви пред њих хајте,
Ја ћу поднет', а ви капе
Одмах поскидајте.

Цуре венце нек' прикаче
На њихове пушке,
И сви гласно да вичете:
„„Здравствујте, братушке!““

Тако треба, а тако смо
Срели и Дибића.[2])
Потребно је, да спремите
И јела и пића...“

— Види Цеко људе ове,
Кад пођоше скупа,
И у души поплаши се,
Срце му залупа.

У радосно друштво ово
Нико га не жели,
Општу радост свог народа,
Не може да дели.

И Цеко се мисли, чуди,
Са собом се бори,
Па никако у невољи
Излазак да створи.

Мисли, мисли и најпосле
Плашња га спопаде;
И од људи кријући се
У бегство се даде.

Блед, гологлав напред трчи,
И све већма жури,
Као да га каква зверка
Невидима јури.

Пред очи му привиђења
Ужасна излазе:
К'о храстови оживљују
И прече му стазе.

И од једном све га грешног
Издадоше силе,
Видео је, да је дош'о
До кобне гомиле!

Ноге му се одсекоше,
Тол'ко га порази,

---

[1]) Руски војсковођа. Пр.
[2]) Дибић Забалкански, руски генерал и ратник на Балкану. П.

Да се њему причинило —
К'о да ватру гази.

Сваки тренут беше тежак,
И јад нови стиже...
Гле из села читав облак
Прашине се диже.

И он виде коње, људе
И капе црвене,
Па у чуду није знао
Где ће да се дене.

У селу се вест пронесе,
Да је грешни Цеко
(Кад је вид'о, шта се збило),
У шуму утек'о.

„Стој! – Не дајте! – Држ'те Цека!
Побеже издајник! — —"
Многи гласи повикаше
На свечани празник.

И потера сакупи се,
Све избор јунаци;
Показаше дух војнички
Смирени сељаци.

Завитлаше оружјем:
Пушком, коцем, вилом,
А дед-Антон баш зачини
Чету са вратилом!

И јурнуше сви у шуму
— Од љутине дршћу —
И брзо га сустигоше
На једном раскршћу.

„Обесите тога Јуду!"
Деда Антон виче,
„Дош'о ти је час последњи,
Подли издајниче!"

„Не!" повиче Зелен-Горо,
„Бац'те га у јаму!"
Други рече: „У кожу му
Натрпајте сламу!"

„Катраном га намажите!"
Опет трећи рече,
„Па у колу он нека нам
Светли ово вече!"

Из очију плам им сева
Од беса и једа,
Свака смрт за бездушника
Блага им изгледа.

— И од једном топот чу се,
Дружина ућута...
Друга чета кличућ' сиђе
С брега на сред пута.

„Стојте, људи, не дирајте;
Деда, видиш ли ме?"
Викну Камен и у друштву
Нека була с њиме.

„Камен! – Цена! – " сви викнуше,
И свак' их упит'о:
„Гле, Камена! — Где си био? —
Цено, јеси л' ти то? — —"

Грлише се, љубише се,
Грунуше им сузе,
И фереџу један с лица
Ценинога узе.

„Браћо, ево моје младе, —
Живи опет сви смо, —
Са мојим је људ'ма данас
Срећно избависмо.

Халид-аги сврших дане;
Ал' он први не би...
Дадох крви ножу своме,
А освету себи.

А тај грешник нека живи,
Остав'те га, људи;
Наша радост нек' га мучи,
А Бог нек' му суди!"

Обе чете певајући
Натраг се поврате,
И њих двоје на венчање,
Весело испрате.

Од тог доба већем много
Времена је прошло,
И од тада много што-шта
Пред очи нам дошло.

А гомила расте ипак
И ноћу и дању,
Јер камење непрестано
Народ баца на њу.

Сиротињске сузе горке
Не бришу се лако,
А у душу рђав спомен
Уреже се јако.

У Београду 1897 год.

САВА БЈЕЛАНОВИЋ И СРПСТВО НА ПРИМОРЈУ

2. Детињско и младићско доба Бјелановићево (Народна победа над аутономашима. — Врење у крилу народне странке).

(Наставак)

*

Добротом др. Душана Баљка, народнога посланика на царевинском већу, добио сам неколико података о покојнику чији живот причам, који ми нису били стигли за прошлу свеску, те ћу их споменути на овому месту.

Тако, сад знам тачно време рођења Бјелановићева: родио се 15 октобра 1850 (а не 1851). Његов отац Андрија — или, како су га његови звали, Јандрија — бејаше мистичне меланхоличне ћуди. Изучио је нешто школе у Задру, где је проводио доста времена. Бавио се и о сликарству, у коме се сам по себи извежбао. У њиховој кући на Ђеврскама има и сад слика оца му, попа Саве, коју је Андрија израдио, и то управ вешто. Имао је четворо деце: два сина и две кћери. Прво дете беше кћи, а друго Сава. Андрија је променио светом 1857, кад је овоме било седам година.

У прошлој свесци рекао сам да су гласови о народном покрету јамачно допирали и до Савиних ђачких другова у Задру. Сава управ врло рано почиње не само мислити о народној борби него чак хоће да се умеша и у борце. Он је сам причао о томе у „Српскоме Гласу“: „Први мој књижевно-политички преступ извршио сам, крадимице, као ђак доње гимназије, у форми дописа, и послао сам га Милетићевој „За-

стави“. Изгледао сам с чежњом и страхом „Заставу“, не бих ли у њој угледао штампан онај први плод мога безумља. Беше узалуд. Нема мога дописа из Задра у „Застави.“ Милетић га није хтео штампати! — Како ли ми је тешко, онда, око срца било! Колико ли сам се бојао да се који од ђака другова не би досетио јаду моме! Чинило ми се да сви читају на лицу ову бруку моју. Ја сам нисам знао којих бих се више стидео, или старијих ђака, који су већ свој неки рад развили били и међу нама постали ауторитетима, или млађих, који су просто гледали и слушали што старији раде, који су били публика пред споменутим величинама.“

Вредно се зауставити на овоме шта још Бјелановић пише о ђачким приликама и утецају Милетићеву на омладину. Неколико сам пута већ напомињао да је православни део народа у Далмацији био доста чист од туђинскога, да је српска свест у њему била будна. Али, као год католички део народа, тако је и интелигенција, а на првом месту школска омладина, била изложена свакојаким ненародним утецањима. С тога је могло бити да им подлегну и забораве праву народну мисао. После ћемо видети како је у том погледу прошла народна странка. Сад да још видимо омладину, особито онај део који је из дома доносио будну свест о својој народности. На њу је, поред далматинскога народнога покрета и осталога што сам већ спомињао, утецао још један непосредан чинилац — рад Светозара Милетића, онда у пуном напону своме.

„Застава“, коју је покренуо 1865, беше продрла и у Далмацију и разнела његове политичке идеје, његово проповедничко одушевљење за народну ствар. Милетићева је политичка мисао била чиста народна мисао српска. Чиста од свих компромиса, од икојега опортунисма. она је као савремени политички захтев формуловала оно жељâ што је у Србина створило петстогодишње мученштво. То је била политичка песма. С тога је можда била унапред осуђена на неуспех у дневном практичком политичком животу угарских Срба; али она је, као и свака здрава песма, освајала срца и, с њима, будућност. Дотадашњи српски листови, из Угарске и Србије, слабо су допирали у Далмацију, те није било пу-

блицистичке везе између Далмације и осталога Српства. Далмација је до Милетића у том погледу била осамљена, а без могућности да сама себи довољно помогне у тој осами. „Магазин,“ „Dubrovnik,“ „Narodni List,“ Матичини „Koledari“ беху слаби да задовоље ту политичку потребу. То се све промени од Милетића, вели сам Бјелановић пишући да је „Застава“ у Далмацији „све боље народне српске духове тргла и пробудила на нов живот,“ па даље: „„Застава“ је ишла од руке до руке, Милетићеви чланци читани су на глас у скуповима и слушани су побожно као ново јеванђеље... С Милетићем покренута је, па је и у Далмацију допрла, мисао Српске Уједињене Омладине.“ Тада су и српски ђаци у Задру основали оно друштво које је имало као орган раније поменути „Прбенац.“ „Ту је — наставља Бјелановић — био почетак онога што ће после бити. А четобаша те војске, Ментор тих зелених препородитеља, који је свакога на дужност позивао и свакоме згодне улоге одређивао, био је Лазар Томановић, који је у осталом са друговима тога друштва седео за ђачком клупом у гимназији. – Било је доба буђења народне свести и искренога заноса. Купили су се чланови за Уједињену Омладину и растуривање су српске књиге и новине. Ђаци на растанку градили су планове шта ће код своје куће радити за опћу корист. Старији људи одазивали су се свакоме позиву у име једне мисли коју већ није требало тумачити. Нико није питао: какве ће користи од туда видети и колико ће му добитка избацити. Владало је уверење: да свак за све има нешто од свога жртвовати. Милетић је био узор. У његово име све се радило!“

Ето од куд је Бјелановић после, у свом јавном раду, био онако дубоко и свестрано прожет општим народним начелима српским, без трага каких засебних месних струја: непомућену свест српскога сељачета просветио је Милетић најидеалнијим начелима српске народне мисли XIX века.

Да се вратимо Савину првом новинарском огледу и неуспеху његову! „Није мени — пише он — онај пут на ум падало да се, ни у скровитости душе своје, пожалим на Милетића, што онај мој допис није штампао. Он га је бацио у кош и добро је учинио. Ја још нисам био достојан. — Ни-

сам ни очајао с ове прве недаће. Прилике ђачке навеле су ме на другу страну и нашао сам врата отворена.[1]) У петој класи гимназије прошао сам кроз прво искушење огња: управитељ гимназије удаљио ме из завода ради једнога чланка, за који је сумња пала на ме, и ја сам у тој релегацији провео три дана мучења, бојећи се коначног прогонства, док се управитељ није смиловао и опет ме примио!...“

Из времена Савина гимнасискога ђаковања треба споменути још један случај његова „искушења огња“. Кад је аутономашка већина прогонила из сабора посланика Миховила Павлиновића и кад јој је одговорио његов друг Косто Војиновић: „Павлиновић могао би дичити који му драго парламент,“ — довикнуо је већини и Љубиша: „Господо, за нама је омладина!“ Овај Љубишин узвик дао је повода задарским ђацима да му саставе адресу и да се испотписују, па међу њима и Сава. Народни су заступници оберучке прихватили адресу и с њом се поносили као значајном демонстрацијом, јер је била од омладине. Ну за ту ствар и за сва потписана имена дозна школска власт, и директор Пагани, сам аутономаш, сазва све те ђаке у салу и казни их — усменом опоменом да се никад више не смеју бавити политичким стварима.[2])

*

Своје гимнасиско школовање морао је Сава у један мах прекинути: остао је неколико времена код куће на Ђеврскама, да би се као јединац у мајке удовице, потребан за њено издржавање, могао користити правом да се ослободи војне дужности. Августа 1874 године свршио је испитом зрелости гимнасију. Из ње је изнео одлично литерарно образовање. Нешто стара класична, на првом месту латинска, књижевност, а још више талијанска, којима се главна пажња поклањала, дадоше

[1]) Бјелановић не казује која је то друга страна. Г. С. Матавуљ се сећа да је Сава у гимнасији писао дописе у трстанском „Cittadin-у“.

[2]) Ово сам испричао онако како је сам Бјелановић једном забележио, јер чини част просвећеној интелигенцији наставника који је знао у ђака не видети свога народно-политичкога противника већ само чедо свога духа и ума. Овај ће пример моћи објаснити од куд је талијански утецај на умни живот у Далмацији онако трајан још дуго после народне политичке победе.

његову перу ону гипкост и углађеност које су га после одликовале.

После гимнасије отишао је у Беч на правни факултет (1874). — Кад је тако био у првој години, десила се пресудна појава у политичком животу на Приморју.

Народна је странка већ била победила. Имајући већину у задарском сабору, већину далматинских посланика на царевинском већу, одузимала је Талијанству једну по једну установу; оно је сузбијано с једнога на друго место у службеном и јавном животу. Па је и у друштву, може се рећи, свакога дана учињено по штогод у корист народности. Не само с тела него и с душе народне скидаше се, поступно, наметнути прилепци туђински. Али је много, врло много требало, да се далматинско Словенство опрости онога што су у њега — мало је рећи вековима, већ више од хиљаду година — улевали туђински утецаји, Латинство и Талијанство. Ваљало је умно и предано радити па учинити да народ по Далмацији постане онако свој, како је по другим нашим чистим крајевима.

Поред силних трагова, читавих слојева које на народу беше оставило време талијанске превласти, имала је још једна несавладљива сметња препорођају душе далматинске. Покрет се народни сувише био раширио и прерано дошао до политичке победе. Пре него што би му снага у интензитету нарасла, расплинуо се међу велику масу. Није се стизало да се они, који су превођени и враћани у редове свога народа, уједно и васпитају у народном духу и задобију за начела његових представника. А нису се могли, као „оглашени“ у старој цркви, одвојити, да не би обесветили светиње народне. За тим, после победе, беху у народну странку прескочили многобројни појединци, поклоници свакога успеха, присталице сваке власти а који уједно музу сваку. Услед свега тога, кад се од лета 1870 године велика већина далматинскога становништва нађе на „славјанској“ страни, у крилу ње саме већина људи беше словенска тек спољашње, по имену, по формулама, а у ствари сва још прожета несловенством. Па ће та већина, као и свака већина у једном мноштву, ударити свој печат целој странци, повести је својим путем.

Ипак се оно, што се за час у Далмацији десило, не би могло објаснити само овим што је до сад речено. Народна је странка тако брзо изневерила свој програм, да се та брзина не може приписати само њеном унутрашњем развоју. Ту је било спољашњега утецаја — од владе. Беч је 1870 жртвовао аутономаше и прихватио народњаке, не да се овима поклони, него да их употреби за своје циљеве. У Задар је био послан за намесника православни Србин, ђенерал Гаврил Родић, крунина личност, с најопширнијом влашћу, тако да се за његово време у Далмацији нису, готово ни мало, осећали стање и промене што у осталој царевини настајаху услед национално-парламентарних прилика и преокрета. Родић је имао практичан задатак да од једне народне и начелне странке створи, чинећи јој неке уступке личне и начелне, странку онако исто предану државном систему, онако исто „regierungsfähig,“ просто: меку владину странку, кака је била и прошла.

Видели смо да су међу народњацима најпре православни Срби били главнина. Они су и после победе били језгра свему, и ако су остали мањина, услед преласка великога броја католика к њима. Представник им главни беше Љубиша, председник покрајинскога сабора и сталнога земаљског (покрајинскога) одбора у Задру. Њему и његовим блиским друговима, без разлике верске, обрати се Родић, сам православни Србин, природно као најјачим људима у странци. Љубиша и с њим многи католички прваци присташе уз владу. Али тај пристанак беше још ран: у странци су још била чила и доста јака начела њена, те се диже против Љубише и другова му велика бура. Противни су му били и свесни народ и многи прваци колико они часни толико они који му само завиђаху што их је претекао у споразуму с владом. Ови последњи дигоше највише вике на њега. Католички клерикалци запеше да га омету, како се с њим и Родићем не би православни учврстили на положајима. Главна се борба била 1873. Владина група покрену свој орган, „Земљака.“ Али православни Срби, најприроднији браниоци Љубишини, не хтеше подржати његов нови правац, и први управо беху

устали против њега; тако Љубиша подлеже у том сукобу[1]). Него питање не оста неодлучено. Влади је требало људи, а многи Љубишини противници беху готови да понуде своје услуге. Приближиће се обе стране, и погодба ће се склопити.

Који су били ти елементи у народној странци што су могли прихватити службу влади, и то с успехом?

Кад су после народне победе католици, према свом броју у становништву далматинском, постали у странци претежна већина, стадоше све више добивати превласт у одређивању њена правца и рада. У том католичком делу беше интелигенција још малобројна, готово свуда осем у Дубровнику и нешто Книну, пошто подмладак још не беше пристигао а старија колена школованих католика беху аутономаши. Природне вође том свету осташе дакле они римски попови којима Талијанство и црква не беху узели народну свест. Сад се, после победе, међу њих сручише готово сви други попови, који су дотле мислили да бране и тобож бранили, с аутономаштвом заједно, и цркву од погибли православнога раскола. Сви они, као свака попови, не могући остати да они другоме служе, одмах посегнуше за власт у странци. Још се спремаху да приграбе у своје руке и власт у земљи, као што су је и пре талијанашки попови у велике имали. У том је правцу све попове јамачно потискивала, по начелима своје политике, и старија

[1]) Главни разлог Љубишину компромису с владом, мислим, треба тражити у његовој необично хладној, логичној и необично практичној глави. Ту није било милетићевског идеалисања! Али каква грдна разлика у резултатима Љубишина опортунисма и оних који после њега приграбише ту политику. Помињали смо како је све концесије Љубиша из редова опосиционих, под владавином талијанске већине, умео задобити народу. Од његових тековина овога доцнијега доба најглавнија је далматинска железница. Истина замерало му се, да је том приликом умео и за се оставити леп залогај, али, лични морал на страну, с гледишта покрајинских интереса испада ствар само на корист његову. Љубиша је за неколика гласања своја и својих другова успео да влада сагради колико се могло, и колико је онда требало, железнице у Далмацији. Недостајала је само веза са железничком мрежом у земљама преко Велевита, али се онда није ни помишљало на то због мучно савладљивих техничких тешкоћа. Скоро ће бити двадесет година како Љубишини противници и њихови наследници гласају у Бечу за свакојаке предлоге разних влада, — железничке везе још нема, и ако је она сада технички лака, јер се оне тешкоће данас могу обићи, пошто се железник може завести преко босанскога земљишта. Како је с железницом, тако је с другим. Сад нема ни начелнога програма ни практичких тековина народу!

црквена управа; а на томе их путу чекаше предусретљиво и Беч. Овај у њима налажаше не само жељно очекиване заменике аутономашима него и миле савезнике, премаваздашњим тесним везама између хабзбуршке и ватиканске политике.

Човек, који је највише учешћа имао у склапању компромиса између владе и народне странке, који је управ, пошто компромис није за дуго био ни јаван ни познат, скренуо странку са старога, начелнога пута на нови клерикално-владински — био је Миховио Павлиновић, католички свештеник, и дотле врло виђен првак у странци. Павлиновић је био родом и завичајем из српскога приморја међу Цетином и Неретвом. То је приморје у доба српске државне независности, с врло малим изузетком, делило судбу осталих српских крајева, суседних му с истока и југа, те је већином живело у државној заједници српској. Кад је из руку османлиских прешло у руке млетачке, становништво му све беше покатоличено, а српска се свест и српско име стаде у њему сузбијати, познатим нам путовима. То се настављаше и у време аустриско до народнога буђења, тако да је чиста српска свест готово са свим нестала. Павлиновић беше од првих католика који пригрлише политички покрет свога народа. Млад поносан, одушевљен, а човек од једнога кова — сав се предаде народној струји. У њему је родољуб са свим у страну био потиснуо свештеника: његова природа није знала за умереност. Путовао је у Нови Сад, Београд, Цетиње, и имао тесних веза с њима. Песмом и говором певао је славу прошлости и наду будућности Србије и Црне Горе; био ватрен заточник слоге целога нашега народа, без разлике вере, без разлике имена. Али, после свега тога заноснога полета, настаје с њим неочекивана и необјашњена промена, о којој лепо Бјелановић вели „држимо и то на уму да се *Савли* често претварају у *Павле*."[1]) Њега захватају у своје вигове тајне струје из Беча и Рима, и Павлиновић се предаје њима. А предаје им се сав. Он постаје потпуно поп, који не зна за уступке никакве никоме.

У странци беше врло много елемената да свесно потпомогну Павлиновића. Било је мноштво људи без праве наро-

[1]) Бјелановић, „Don Miho na Braniku", 16.

дне свести, те који беху прешли к народу са свим старим симпатијама и антипатијама које су их пре држале међу аутономашима. Ти су људи с нестрпљењем и љутином гледали како се поштује и пази Српство, како се у странци негује чисти дух словенски. Из кола тих људи нису ни дотле изостајала појединa истрчавања против Српства и православља. Само гласило странкино, „Narodni List“, пало је рано у руке поповима и ови су почели избегавати име српско и име православно. Шта више почеше и први нападаји. Они би се могли, ма како ретки, наћи чак и пре 1870 године. После све више учествавају; али су их поштени, свесни и незаражени чланови странке још сузбијали. Управо, на другим се пољима, где поповски дух није био продро, нису ни појављивали знатнији испади, већ само то у листу. Али ће од споменутога Павлиновићева обрта настати све друкчије, кад поповској и несловенској струји у странци придође помоћ с поља, и то крупна помоћ.

После својих неуспеха у Немачкој 1866 године Аустрија се још неко време освртала на ту земљу, нарочито у доба француско-пруског рата 1870—1. Али пруски успеси који се увршише крунисањем Вилхелма I за цара немачкога показаше да би даље заношење у том правцу било са свим бесмислено. Аустрија се међу тим није могла предати конзервативној спољашњој политици: двор, који међу својим прецима броји владаоце какав је био Карло V, није се могао одрећи освојења и ширења територијалнога. Како су му врата са свих других страна била затворена, он окрену очи на Балкан. Тамо беше старо поље хабзбуршке акције, ну које је она после свиштовског мира 1791 године била напустила. У српским земљама под Османлијама свак само „кипи и чека“, како Јакшић певаше; само да се баци варница, па да пламен букне. Народ, жељан ослобођења, треба позвати па да одмах устане. Али је ваљало бити опрезан. То је био српски народ, сав прожет идејом свога уједињења, а ту мисао Аустрија није могла истаћи с више разлога.

Аустрија је ипак хтела на Балкан, па и непозвана, чак и против воље српске. А био је још неко што хоће на Балкан, насртљив као и она. То беше католичка црква. Оне су две могле и у овој прилици посведочити своју стару ортачину, па се спремаху да је и посведоче. Требало им је за то елемената. У суседним султановим покрајинама немаху довољно згодних да нађу. Потражише их ближе себи: у Хрватској, Славонији и Далмацији. Ту стојаше према њима народни, српско-хрватски покрет, према коме су обе стојале до јуче, управ још и тада, на страни његових противника. Требало се измирити и задобити покрет за своје циљеве. Ну да би могао послужити једнако згодно и католичкој пропаганди и бечкој политици у земљи и с поља, требало га је опростити православља и српских народних тежња, неизмирљивих с првима. Тако се и припону да се католичке вође народнога покрета задобију, те да га они окрену правцем који жељаху Беч и Рим.

То је онај споразум, при чијем је углављивању, између Беча, Рима, Ђакова, Загреба, суделовао и Павлиновић из Задра. Али да би се с тим успело у народној странци у Далмацији, а тако исто и у патриотским круговима у Хрватској, требало се чувати да се у њима, поред Срба свесних о народној мисли, не узбуне и сви други начелни елементи. Са једином верском и камарилском лозинком брзо би се било пропало код њих. Увиђало се да преокрету треба дати и неко ново, савремено обележје, на које ће се они намамити. Ту добро дође, да се употреби, из Хрватске готова ствар: Старчевићево антисрпско Велико Хрватство.

Постанак ове струје у Хрватској није потпуно осветљен у колико се тиче скровитога кумовања том њеном антисрпском духу. Али ограничимо се да видимо шта је у овом стварно одговарало домаћим латентним или јавним чиниоцима. У том смислу — ако хрватски сепаратисам схватимо као ресултат све засебне хрватске историске прошлости — старчевићевство је, по моме мишљењу, реакција тога сепаратисма према широком, општем народном покрету илирском, југославенском и српско-хрватском у Хрватској. Све оно што је уско бановинско Хрватство попустило Српству или, боље, целокупности

народној на пољу књижевном, културном и политичком, бунило се и дизало главу у лицу Антуна Старчевића. Али је и старчевићевство, са своје стране, подлегало баш оним струјама против којих је устајало. Већ је доцкан било да Хрватство остане у пужевљој кућици своје провинције, кућици утегнутој и подигнутој прашњавим пергаментима, у којој је било до Гајева времена. То је узано Хрватство сад излазило из својих незнатних граница, постајало неко широко Хрватство, и ако не онако широко као Илирство, Југославенство и Србо-Хрватство, па је хтело њих истиснути а оно на њихово место засести, са много свога искључивога и сепаратистичнога.

Овај је правац имао у Хрватској незнатан број присталица — онај доста мали број људи око Старчевића. У Далмацији се није никако ни преносио, кад ће га од једном она иста рука, која истакне у њој католичку струју, такође подстаћи, у њој и у Хрватској и Славонији.

Могло се с правом очекивати да ће се Српство на целој линији одупрети Велико-Хрватству и да ће ово као национално начело, без земљишта у становништву, морати подлећи. Али старчевићевство пружаше згодну формулу којом би се, кад затреба, могли Срби свуда поклопити То беше Старчевићева формула хрватскога државнога права. По њој се, без обзира на живи народ, у име хрватске државе полагало право на све земље између Драве, мора, Дрине и Бојане, пошто су тобож у време старих хрватских краљева припадале Хрватској па од њих остале њиховим прејамницима из хабзбуршке лозе! Та формула, састављена од лажи и заблуда, одговараше са свим и духу старчевићевском и духу бечком: она није избијала из чилога народнога живота, из права његова развића и опстанка него из — још лажнога! — историскога легитимисма, тако драгога колико Бечу толико оној узаној свести хрватских бановинских патриота. А рачунало се да ће се тим моћи задобити неки елементи хрватскога народа, да буду главни помоћник хабзбуршким намерама.

За те мисли буду сад лако задобивени представници католичке цркве у Хрватској па, видесмо, и Павлиновић са осталим поповима у његову друштву. Преко попова буду повучени и други неки прваци. Све се то, како је вештачки

руковођено, углављује у најкраће време. Беч је дакле имао потпомоћи поповску акцију против православља и великохрватску против Српства, а они њему пружити елементе послушне колико за политику у бановини и Далмацији толико за акцију на Балкан.

Знак да се отпочне беше пут цара Фрање Јосифа I по Далмацији у пролеће 1875 године. Тим се путовањем указивала пажња тој земљи, иначе са свим занемареној, а рачунало се на одјек који ће имати преко границе, у суседној Херцеговини и Босни. Кад цар стиже, она нова струја изби у Далмацији први пут. „Narodni List", орган народне странке, поздрављаше Фрању Јосифа као хрватскога краља и називаше га наследником Држислава, Крешимира и Звонимира. Тим се први пут нагласи хрватска државна мисао, и поче онај наступ хрватскога шовинисма и у Далмацији и свуда.

Јамачно је Бјелановић и дотле пратио с пажњом догађаје у народној странци, и ако је ђаковао; али како је на њих гледао, није ми познато. Љубишину огледу новога правца није симпатисао, како сам каже и како се може веровати. А према дотадашњим његовим мислима, јамачно се бунио и против оних ранијих испада „Narodna Lista" на Србе. Сад, кад се ето првом нагласи тајна мисао поповска и бечка, Савина будна свест познаде непријатеља чим се помолио, и одмах плану. Он се тада бавио у Буковици, и одмах протестова против онакога писања дописима које посла „Застави". Милетић му их штампа (1875), као што је и дотле примао чим су се из српских редова бранили, кад би се што небратски писало у „Narodnom Listu".

Али још не беше дошло време праве Савине борбе с гласилом народне странке. Борба се у опште још не могаше развити, јер је противник није јавно водио, а ни Сава није био опреман за њу. То је доба његова школовања у Бечу, кад је он својски и вредно учио. Оба своја државна испита положио је с лепим успехом и стекао озбиљну правно-поли-

тичку спрему. Највише је пажње поклањао предавањима чувенога научника на административном праву — Лоренца Штајна, који му је био прави учитељ за његов доцнији политички рад. Према Штајновим основним погледима на друштвено-политичка питања и према тадашњој главној струји друштвене и економне политике у Аустрији и у свој Средњој и Западној Јевропи, Бјелановић се образовао у духу савременога либерализма, те је његовим начелима и имену остао веран у свом потоњем раду. Та су начела, с врло малим изузетком, владала свим истакнутијим личностима нашега народа у Аустро-Угарској: принцип слободе природан је постулат начелу народности.

А Бјелановић није ни у Бечу изневерио националне идеје, којима је дотле служила његова душа. А и време је онда било, кад се могло чинити е је близу час да победи мисао српскога ослобођења и уједињења, о чем се дотле толико и толико снивало. Невесињска се пушка била одапела, српски је народ био урадио оно што је баш Беч желео: истакао је на јевропски дневни ред своје питање; али је уједно тако громко за себе говорио, толико високо у име своје мисли дизао глас, да су загушени они лажљиви звуци, који су покрет хтели скренути на другу страну. С тога је тада српски народ у Аустро-Угарској, нарочито његова одушевљена омладина, живе неким срећним, пуним наде животом. Ево како о томе Бјелановић прича у једном чланку, писаноме „Милетићеве седамдесете“ годишњице, из кога сам већ понешто исписивао:

„Најлепше доба свога живота, ђаковање на великој школи у Бечу, провео сам у најлепше доба српскога народа. У Херцеговини и Босни задимило је и запламтило. Милетић је позивао на оружје две српске државе и сав српски народ. Милетић је посред највећег одушевљења народнога грмео: „Брату брат, а Турчину рат.“ „Зора“ је у Бечу приредила забаву за босанско-херцеговачке бегунце. Позвали смо на забаву између осталих лица — грофа Андраши и Јосипа Гарибалди. За талијанскога јунака, ја сам на талијански језик превео позив. Први нам је послао свој новчани прилог, а Гарибалди одго-

ворио нам је власторучним писмом, којим је позивао Турке: нека се селе у Брусу.“[1])

Међу својим друговима Бјелановић је био врло активан, и ако је био пажљив према школи и стручној спреми. Видели смо да је сам поменуо „Зору“, она му је у опште највише доцније била на устима. Још је био један од оснивача далматинскога ђачкога друштва „Јединства“, и био му председник. И ово је друштво имало на себи српско обележје, а за то је највише, како веле, имао Бјелановић заслуга. Младићски напон надимао је његове груди. Сав му се тај рад чинио мали, желео је већега, озбиљнијега. Међу тим веће дружење са српским ђацима из других крајева, већа спрема национална показивали су му све јасније како је јавни и друштвени живот народни у Далмацији чисто затрпан несрпским елементима. Помишљао је да га треба ослободити свега тога. Онај политички правац и дух у народној странци, онако мутан, са свим оним примесама хрватским, „славјанским,“ сепаратистичким („далматинским,“ дубровачким и т. д.), поповским, бечким и другим — показивао се Бјелановићу бедан према српској чистоти правца народнога у другим српским крајевима. С тога, како пише његов друг тадашњи „као звезда преходница лебдила му је пред очима мисао да својим радом извојује и обележи сталне црте српске индивидуалности у Далмацији. Нама је још пред очима како једном, у дворници бечког свеучилишта, међу својим друговима, праведним гневом плану на порицање српске народности у Далмацији, те, као соко, кликну: Јаох, мајко моја, кад ћу што привредити српској мисли на приморју!“

А српска је мисао тада љути бојак била. У Херцеговини и Босни беше у крви огрезла Још жешће би, кад загазише и српске кнежевине. После прискочи и Русија.

---

[1] „И ту забаву у Бечу — додаје писац — и свако друго дело за народно ослобођење свуда су Срби почињали уз имну Милетићеву:

Соко кликће са висине. .

И сви смо ми Срби у један глас слагали:

Кад извесни куцне час,
Зови само, ево нас!..“

О школским одморима 1876 и 1877 године Бјелановић се, у Буковици, налажаше надомак самом ратишту у Босни. Близу, преко границе, војеваше војска босанских устаника, а с далматинске стране, у Книну и око њега, беху родољуби који у свачему пђаху на руку борцима. Сава живо помагаше у том раду. 1876 године погибе устаницима одличан друг, ћесарски официр Алекса Радисављевић, из сремске Митровице; кад га далматински родољуби достојно у Книну испратише до гроба, Сава се с њим опрости топлом беседом Осем тога, слао је о догађајима на бојном пољу дописе „Застави“ и другим новинама (бечком „Тагблату“?).

Међу тим глас хрватскога државнога права, каки се чуо у пролеће 1875 године у Далмацији, чујаше се и даље, с њим упоредо и други гласови, сродни му пореклом. Не само гласови, него и поступци и цело понашање хрватско, како у Далмацији тако у бановини, према Србима у опште а нарочито према српској борби с полумесецом, одвајаху Хрвате од Срба и копаху провалију између ове браће. Хрвати већином дижу руке од широкога народнога покрета, и савијају се око ускога хрватскога; њихове дотадашње прваке заводи за собом нова струја. Старчевићеве мисли набујаше најпре на северу Велебита, па се прелише и у Далмацију. Павлиновић их својим „Hrvatskim Razgovorima“ проповеда, а влада му књиге плаћа и растура с обе стране границе. Што су он и остали агенти били почели по склопљеном компромису, прихватише у Далмацији Хрвати и, с њима, други из народне странке: против Српства и његове мисли поведе се, више потмула а мање јавна, али врло налетна борба.

Прости католички свет, који је до мало пре под аутономашком заставом имао борбу са Србима, буде опет на њих подстакнут; он већ нимало не кријаше своју стару мржњу према њима. А и ужа Павлиновићева група на Србе ударше без икака обзира. Што су ови још били у народној странци, није био разлог да се даље штеде. Од аутономаша се то друштво није бојало, како се беше наслонило на владу: а није их много ни изазивало, нешто да би било слободније на другој страни, а нешто што је и влади годило да очува побеђене. Тако се клика све осионија показивала према Ср-

бима у Далмацији. Цела је акција у осталом и била наперена против Српства, па су били природан нишан; уз то се осе ћало да им не треба дати маха да се приберу од доскорашњега притискивања талијанскога и дођу до своје пуне снаге.

Далматински Срби, заузети борбом своје браће за слободу, не одговараху много на те нападаје. Знали су да од завршетка онога великога мегдана зависи много и њихова судбина у Аустро-Угарској. Бјелановић, напротив, беше међу онима које те појаве с хрватске стране не оставише мирне те је, уз неке старије, устајао у име далматинских Срба и полемисао с хрватским новинама.

То што је као ђак почео, настави и кад је свршио университет и вратио се из Беча кући. Тада је све био у Далмацији. Беше наумио дати се на адвокатуру. За то ступи у судску праксу, која се по закону ипте за адвокате.

У то дође, изненада, окупација Босне и Херцеговине — велики удар српској мисли и нашем народу, неочекиван тријумф бечко-правашких намера. Мало би хрватских политичара који не беху одвучени новим оним правцем, те који не заплескаше ненадном успеху. Услед тих догађаја, у Далмацији сва маса, што је дотле вештачки припремана у крилу народне странке, одвали се сад на жељену страну. Све што је клерикално; све што је легитимистички лојално; све што због темперамента или интереса хоће да иде уз власт и успех; све што је или хрватским или покрајинским сепаратисмом дисало према широкој народној мисли; многи „Славјани“ али који зазираху од Срба; сви што још беху испуњени ненародним, несловенским духом — стадоше одлучно уз владу И многи народњак, свестан али не постојан колико треба, поколеба се пред свршеним срећним чином. Ударише том странпутицом како прости војници, тако и вође народне странке, не прожети довољно словенском мишљу, народном мишљу. Најумнији међу њима, људи најширих народно-политичких погледа, који су добро знали шта нам је цео народ задесило, не бише јаки да се отму и одупру струји која беше захватила редове њихове. Све то стање доби најзад и изричну по-

тврду кад се крајем 1878, после извршене окупације, састаше аустро-угарске делегације.[1]) Министар Андрашија отворено изјављиваше како је окупација извршена, да би се стало на пут јачању словенском. То беше баш оно што је цео српски народ с рањеним срцем већ знао, а што далматинске и хрватске коловође не хоћаху видети ни признати. Далматински делегат беше тада глава народне странке, др. Клајић, кога је Бјелановић дотле поштовао не само као жаркога него и свеснога и незаведенога родољуба и често се с њим састајао као ђак у Бечу.[2]) Њему сад остајаше или да се тргне с несловенскога пута и изјави неповерење влади или да прекине са Словенством... Он сматраше да му се, нарочито из обзира према двору, ваља помирити с окупацијом и начинити се у том смислу тумачем странкина мишљења о последњим догађајима на Истоку. У том смислу напомену нешто о хрватском државном праву и рече да је сад за њега окупација свршен чин те да је одобрава, светујући одговорном министру да свакоме одговори: „J' y suis, j' y reste“

Ове се речи болно просуше по Савину срцу. Пред тим новим издајством стојао је и понављао с песником: „Наши даши све су блеђи, а јунаци све су ређи!“ Али на томе није могао остати нити одолети да не каже е далматински Срби не мисле онако како је, и њихов, делегат говорио. 20 декембра исписа он чланак: „На говор др. Клајића у делегацијама“ — оштру али разложну критику и пошље то „Застави.“ Тамо није од давно било Милетића; он је све од јуна 1876 чамио у тамници; али Савин чланак изађе у 4 и 6 броју по

---

[1]) Далматински посланици на царевинском већу бирају из своје средине, као и посланици осталих круновина, засебнога пуномоћника за аустриску делегацију, која, заједно с угарском, одлучује о пословима заједничким целој монархији, на првом месту о спољашњој политици.

[2]) Овако Бјелановићево мишљење о Клајићу износи др. Баљак у „Српском Гласу“ поводом смрти Савине, а оно би се потврђивало и оним што је Бјелановић писао, онда, у „Застави“ да га је тадашње делегатово понашање изненадило, ако му то само није била проста реторска доскочица. С тога ћу додати и ово. Један од радника на народном ослобођењу ишао је марта месеца 1876 у Задар, да с народним првацима углави неке ствари. Нашао се с Павлиновићем и Клајићем, заједно; али се запрепастио кад му први својим одговором откри којим је стазама већ био пошао. Клајић то ћутке одобраваше, и он прекиде говор. После је потражио Клајића на само па опет исто чуо. Али се не може рећи је ли за то дознао и Бјелановић.

новој години (1879). У њему целом суштином јасно биje тешка жалост писчева на Клајића, и ако је обликом са свим коректан према њему. Написан је тако речито, тако логично а с таког широкога гледишта — да сам га сад по два пут прочитао са задовољством. Па је значајан и други чланак којим се доцније, поводом новога једнога говора Клајићева, вратио на његово држање у босанско-херцеговачком питању („Застава" 1879, број 45).

Што је он писао гутали су свесни далматински Срби У народној странци беше много елемената који се јавно или тајно не слагаху с оним што су јој прваци радили. Најмање се устајало против факта окупације, ради онога који јој је истицан као заточник. Али поповски правац и хрватско праваштво имаху доста јаких противника. Против клерикалства беху сви православни и сви интелигентни католици којима образ не допушташе да своје уверење жртвују опортунисму пред новим струјама. А теорија хрватскога државнога права, пресађена у Далмацију, зваше сама по себи многе на отпор, а поименце оне који беху народњаци ужега, покрајинскога и меснога, патриотисма и све свесне Србе.

Истина народна је странка цела, од 1848 године. тражила стално да се Далмација сједини политички с Хрватском и Славонијом. Али то беше по праву народном да буде слободан ковач своје среће, у име народне мисли , као год што су и Срби Војвођани хтели 1848 да се тим земљама придружи и Војводство. Али сад се „хрватско државно право" наметаше Далмацији без обзира на њену вољу , са свим последицама које из њега извлачи нова хрватска политика, проповедајући уништење свега што се, тобож, с њим не слаже. Далмацији се остављаше да се том лажном праву покори и буде пасивно послушна. На крају XIX века!

Против тога беше у ствари противна огромна већина далматинскога становништва. На првом месту беху свесни Срби. Они беху готови да се одупру том и осталом новом а ненародном правцу који беше захватио народну странку. Огледи најпре беху чињени много пута, од њихне стране и од других интелигентнијих народњака, да странку ослободе свега што јој је наметнуто преко њена начелнога програма. Али сваки

се пут то разби: о дрскост дружине која држаше у своје руке и лист странкин и конце тајних веза са владом, о пасивност несвесних чланова у странци и о затуцаност назадњака, туђиштином презаражених, којима тај нови правац гођаше, јер у многоме настављаше стару ненародну странку. Чистим народним елементима остајало је дакле једино да се одвоје од странке и да с њом зарате. Шта је било с осталим таким елементима, видећи се даље. Међу свесним Србима беше их већ много спремних и на раскид. Требало је само да их нешто скупи, па да започну.

Љ. Јовановић

— СВРШИЋЕ СЕ —

НАУЧНА ХРОНИКА

ЗЕМЉА ЖИВИХ ФОСИЛА

од

проф. R. Francé-а

Аустралију називају „најнегостољубивијим“ континентом. Копно, над чијим се већим делом надпело увек плаво небо са сувом климом и где су од глади и жеђи страдали најсмелији и најбољи испитачи као Leichhardt, Burke или Becker, с правом заслужује овакав назив. Томе поглавито и ваља приписати, што је овај континенат остао у многоме tera incognita, премда је знање о њему од највеће важности за јестественичко испитивање органског света.

Овај део света, који је пронађен тек у новије доба, лежи од много столећа усамљен и изолован у светскоме мору те тако на развиће његовог органског света није се утицало ни на који начин. С тога је делимице прокрчио сасвим оригиналне стазе, а с друге стране овде је до данас заостало најстарије и најпростије развиће облика многобројних животињских група.

Земља *торбара, риба са плућима* и *сисара који носи јаја* од вајкада је привукла пажњу и интересовање зоолога, што је најпрегнантнији израз нашло у новије доба у читавом низу експедиција.

Међ најновијим зоолошким делима најугледније место заузима опис Richard Semon-а, једног немачког зоолога, који се много година бавио на обалама Полинезије. Овим детаљним испитивањима постају нам разумљивији и прегледнији значај и особитости аустралиске фауне у великој економији природе, него што је досад било могућно.

Ово заслужује у толико више интереса, пошто аустралиски животињски свет има особити карактер, који је сасвим различан од Европе и осталих делова света. Испитачу се тамо јавља са свим страна слика, готово му је све ново — не само врсте, него и родови, па чак и фамилије.

Историја развића животиња допушта нам да дубоко погледамо у поступно пењање компликованости организације и даје прилике да закључујемо о некадашњој екзистенцији примитивних и просто организо-

ваних основних облика, који су сада већ изумрли. Само у изолованим, рекао бих у заборављеним, кутовима земљине површине сачували су се још епигони оних негдашњих праживотиња.

У најдубљим дубинама морским, где никад не допире ни један зрачак животворне светлости, још живи читава група таквих створова: прасветски организовани полипи, фантастичне рибе, морске звезде и морски криновн, које ми иначе познајемо само као фосиле давно минулих земних епоха. То су животиње које су обухваћене именом *абисалне фауне*. Аустралиски животињски свет чини пандан ове особите појаве, те је с тога овај континенат згодно добио име: *„земља живих фосила.“*

„Тамо има још и данас створова, који су иначе на целој земљи већ одавно изумрли, као н. пр. торбари, која сем Аустралије живе у Америци још само у *једној* фамилији; сисари што носе јаја или риба с плућима *Ceratodus*, која је у прошлим епохама била распрострањена по целој земљи“ вели R. Semon у своме напред поменутом делу[1]) које је већим делом и извор ових редака.

Од колике је пак важности што је могуће детаљније знање организације и историје развића ових створова, није заиста ни потребно објашњавати; ове животиње граде прелаз између великих група животињског света и тиме помажу да се попуне празнине у општој великој историји развића фауне наше земље.

Риба *Ceratodus Forsteri*, названа по аустралиском испитачу Forster-у, представља спону између риба и амфибија и својом егзистенцијом доказује да амфибије воде порекло од риба т. ј. да су само више развијени облици њихови. Сисари што носе јаја чине прелаз ка рептилијама, које се као што је познато, плоде из јаја са меканом љуском, а тиме нам дају прилично могућности да пратимо серију развића од змија па до високо организованих антропоидних мајмуна.

О овим врло занимљивим животињама, до последњих дана, знали смо врло мало; осим факта о егзистенцији њиховој и о ношењу јаја нисмо готово ништа знали: развиће риба са плућима било је скривено у најдубљу таму, па исто тако није било ни довољно знања о анатомији и развићу торбара. У толико се већма има благодарити напорима Semon-а, који је сматрао за тежиште свога рада испитивање чудновате аустралиске фауне кичмењака и решење горепоменутих проблема. А да су му напори крунисани успехом, види се из огромног значаја и важности, јер резултатима његовим попуњене су све пукотине зоолошког знања, које су дотле јапиле.

Од особитог је интереса у његовој књизи опширно описани *кљунар* (*Orinthorrynchus anatinus*), један грађанин аустралиске фауне, који, без-

[1]) Rich, Semon. Jm australischen Busche und an den Küsten des Korallenmeeres. Reiseerlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers in Australien, Neu-Guinea und den Molluken. Leipzig. Engelmann 1896 8° (XVI — 569 стр.) Mit 4 Karten und 85 Abbildungen. Preis 15 mar.

бројним особинама своје организације, стоји усамљен у животињском свету.

Прелазни облик између рептилија и сисара, ова чудновата, налик на дабра, водена животиња, са рожним кљуном као у пловке, веома задивљава човека.

Semon је проматрао прилично детаљно његов начин живота и допуњује саопштења других испитача, особито Енглеза Bennet-а.

Orinthorynchus живи на обалама аустралиских река у шупљинама које сам копа, а које имају два улаза: један се налази испод а други изнад водене површине. Животиња која не трпи светлост, овде проводи највећи део дана а за време сушног доба, у летњем сну, и читаве дане.

Semon га је највише виђао пред зору где у муљу рије и пљоснатим кљуном тражи шкољке, пужеве, ларве од инсеката и црве. Кљун је овај секундарна појава, јер се јавља тек у току развића: младе животиње имају и у горњој и у доњој вилици осам пљоснатих, грбичастих зуба, који се ускоро излижу и поиспадају.

Кљунар представља најстарију сисарску форму, која највише опомиње на прастаре облике — то је прави праспсар (*Prototherion*), који се још у многоме слаже са рептилијама.

На ово указује тај факт, што се леже из јаја, у чему се подудара још само са мрављим јежом (*Echidna*). Ова два праспсара данас су једини живи представници велике животињске групе, која је у средњем веку земљине историје, тријасу, креди, и у доњем терцијеру живела у Европи у масама. Од тад су изумрли сви сродни облици, њих потиснуше животиње нових врста и родова: само поменута два, последњи су представници пропалог света. Па и за њих питање је само релативно кратког времена када ће са земљине површине нестати и ишчезнути из реда живих родова.

О поменутим представницима монотремата у Semon-овој књизи налазимо много новога и интересног.

Студија аустралиског мрављег јежа *Echidna aculeata*), који спољашношћу својом јако опомиње на јевропског домаћег јежа и бодљикаво прасе, отежана је тиме, што животиња живи у неприступним, дивљим, стеновитим пределима и прашумама, а исто тако не појављује се дању као и кљунар.

Мрављи јеж тумара ноћу по шумама и тражи црве и разноврсне инсекте, које својом риластом њушком изгони из њихових склоништа; али су му мрави поглавита храна, као што и име каже.

Semon је посветио своју пажњу и студији душевних способности праспсара и констатовао је мозак специјално мрављег јежа ванредно велики и, што је значајно, врло компликован за животињу на тако ниском ступњу у скали сисарској.

Код *Echidna* је најинтересннји начин плођења и извођење младих.

Јаје од *Echidna* износи отприлике 15 мм.; женка једно једино јаје својом губицом стави у кесу на доњем крају тела, која се за време па-

рења развија. Ембрио, омотан кожастом кесом, расте ту до дужине 15 мм. после тога провали своју љуску и лежи слободан у кеси, сисајући млеко што се тамо лучи. У стадијуму кад отпочну израшћивати бодље отпочињу млади самосталан живот, али још неко време стоје под контролом матере, јер се често враћају у кесу и сисају.

Semon-у имамо да благодаримо и за интересну чињеницу: да температура тела код *Echidnae* варира у већим границама, него код виших сисара, тако да монотремате и у овом физиолошком односу граде прелаз између рептилија са променљивом температуром и постојано топлих сисара.

У резултатима испитивања од 1896. године мало је нових података у погледу на праве торбаре, који у необичној разноликости настањују „*Scrib*" и аустралиске шуме. Међу овима најкарактеристичнија је животиња за Аустралију велики кенгур *(Macropus rupus)*.

Број кенгура постојано и брзо опада, пошто аустралиски equatter-и у њима виде конкуренте своје стоке на паши и систематски истребљују ове сироте, мирне животиње. Ово им испада лако за руком, пошто је овим веселим животињама, које немају никаквог средства за одбрану, бежање једина заштита. Од интереса је најновија проматрана чињеница. Кенгур кад се јако гони, слично другим торбарима, радије жртвује своје младе, избацујући их из кесе, само да би својим гониоцима лакше умаћи могао. То је знак оскудице материнске љубави. што је редак случај код виших животиња.

Осим монотремата и торбара у Аустралији, строго узев, нема ни једног јединог домаћег сисара, јер „Dingo" назван дивљи пас, није прастановник ове земље, аутохтон, већ задивљали домаћи пас кога су несумњиво собом довели црнци при сеоби у Аустралију, где је у борби за живот потискао веће грабљиве торбаре.

У многоме је интересан и тичији свет у Аустралији и има неке ретке облике, као ***Ему*** и ***казуара***, нојеве најмлађег дела света; али тице аустралиске не изазивају нарочити интерес, пошто се не одликују специјалним, важним особинама. Међ тицама има истина свака нарочиту особину, којом се разликује од својих предака у осталим фаунским областима. Аустралија је, у најпотпунијем смислу речи, нови, други свет о коме Semon с хумором вели: „Чудновата је земља доиста. Сисари легу јаја, кукавице изгледају као фазани а буљуне издају глас као кукавице."

Најособитија је животиња, још у уводу поменута риба са плућима, *Ceratodus Forsteri*, коју је Semon детаљно студирао и чија је природна историја тек сада потпуније позната и од многих заблуда ослобођена, што раније није био случај, јер ова животиња мало пада у очи.

У ранијим земљиним епохама становала је ова животиња на целој земљи и остаци њених зуба налазе се по свима деловима света. Сада је ограничена само на Аустралију, па и ту *Ceratodus* се находи само у рекама **Burnett** и **Mary**.

Већ по својој спољашности, *Ceratodus* опомиње на грдосије ранијих епоха. Незграпно тело је ваљкасто и покривено великим, правилним рожним крљуштима. Лежи обично непокретан између корења и бујно израслих водених биљака крај обала, где и своју храну налази. Није искључиво вегетаријанац, као што се до сад држало, већ се храни и анималном храном, као што Semon доказује. Алге прима у се само због рачића, црва и пужева, што живе између алгиних конаца. Јако је распрострта и друга заблуда, на име, да ова риба иде по земљи и да се лети закопа у муљ. Тврђења ова само су скаске, постале на површном и нетачном проматрању.

Овај чудновати створ јесте прави становник слатких вода, који, и поред својих плућа, не може да живи на копну.

Код *Ceratodus*-а карактеран је мехур за пливање, који је, по својој грађи и својим судовима, претворен у неку врсту плућа, па на то и служи. Животиња сваких 30—40 минута, као што је у новије време проматрано, излази на површину воде и великим шумом удише нови ваздух. У исто време дише и на шкрге.

Ceratodus, који у осталом у Африци има сродника, јесте прелазни члан, или као што се енглеским стручним језиком каже „*missing link*,“ између две велике групе животиња.

Множи се јајима, која полаже у води између биљака и који су врло слична јајима амфибија (даждевњака, корњача и жаба).

Па и у своме развићу, према Semon-овим испитивањима, више је сличан амфибијама, него осталим рибама.

Најновија истраживања о животињском свету Аустралије откривају нам у исто време и историју тога дела света. „Најмлађи“ део света излази де је „најстарији“ и не иде у корак са развићем и усавршавањем осталог света. Пре безбројно много столећа, аустралиски животињски свет беше на врхунцу времена а у оним данима монотремате и торбари беху једини земаљски сисари.

Из ових, у Старом Свету и Америци, произађоше потпунији, више развијени, такозвани плацентални сисари, који се у дугом ланцу генерација, а под утицајем климатских и орографских прилика, развише до разностручности и потпуности данашњих сисара. Али у колико се више успеше плацентални потомци на лествици развића, у толико већма потискиваху некадашње другове, који се морађаху повлачити на све ужу област и у геолошкој данашњости ограничени су само на Аустралију. Ово важно сазнање од општег је значаја и оправдава оно силно интересовање, које у новије време обрати науку на испитивање Аустралије, а оно је нема спора, од веома велике апстрактне вредности.

С немачког

П. Ђ. П.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

МОРАЛ КАО ОРУЂЕ У БОРБИ ЗА ОПСТАНАК

ПРЕДАВАЊЕ

Држано у свечаној седници Академије Наука у Бечу

од

професора **Д-р С. Екснера**

И ако се у наше доба науке огромно шире, њихова помоћна средства и методе из године у годину све више множе, и тиме управо чине да се специјализирањем грана научних мало цени целина; и ако се, нарочито, философске и природне науке, у појединим одељцима, и методом и садржином тако разликују, да се готово узајамно, ни начином мишљења ни начином говора не разумевају, а запитали би се где је узајамична свеза која везује све тежње научара заступљених у овој славној Академији Наука, то је ипак радосна, и за утеху, појава: да су се до сада сасвим одвојене научне гране у последњим деценијама после дужег неповерења, зближиле, од чести спојиле, и следовале оном природном нагону сродства, који их је упознао као науке блиске и сестринске.

Ово важи за многа знања, нарочито пак за Философију и Физиологију или тачније речено, за Психологију и Физиологију. Ко би данас повукао границу између тих двеју наука? и ко би хтео порицати да су психолошка учења о свесним осећајима, о покретима воље, о говору и о разумевању говора, добила сасвим други облик, од како је на ово поље продрла физиологија мозга која је у првој половини нашег столећа једва егзистирала.

Нека ми буде дозвољено да једну другу грану философије, која је до данас као самовладарка важила, посматрам са биолошког гледишта. Та је грана: Етика.

Етика се до сада *готово* искључиво учила на начин чисто философски. Али идеје великога мислиоца Чарлса Дарвина, које обухватају сва органска бића, продрле су и у овај одељак философски, и Дарвин у своме

делу „Descent of Man“ бави се доста опширно питањем, где је основа људском моралу и наравствености. Други научари и философи н. пр. Херберт Спенсер[1]) примили су ове идеје даље их распрострли, и тешко ће данас бити природњака, који не би ове Дарвинове поставке признао за истините.

И овде срећемо радосну чињеницу, да философска и природно-историска испитивања налазимо једнодушно на истом путу, јер већина данашњих философа – у томе нећу грешити — назива морално добрим оне радње, које под датим околностима бране и потпомажу благостање целине. И Циглер[2]) налази мерило, да ли је једна радња добра или не, у њеном односу према друштву. „Принцип општег благостања је мисао што веће среће свих људи, или бар већине њих.“

Дарвиново схватање долази на основу селекционе теорије до идентичнога појма доброга. Као год што су се у борби за опстанак развиле личне особине, које служе одржању индивидуе. као год што су се развиле особине, које служе одржању директног потомства, тако су се исто, код свих оних бића, која живе у племенима, стадама, или у каквој другој заједничкој форми развиле особине, које служе одбрани заједнице (Societät) и тиме опет посредно одржању појединаца и њиховог потомства.

Није потребно ређати све оне примере из животињског света, где појединa индивидуа жртвује своју личну корист, шта више, где се не плаши ни опасности ни смрти, да би само очувала целину. Довољно је поменути, да гемза чим види да је опасност, она, дајући од себе гласа, сама се издаје и јавља непријатељу, али тиме чини она пажљивим све своје друге у далеком кругу, чува их, дакле жртвујући себе. Исто тако вране постављају страже, које свуда у около мотре, док друге мирно стишавају своју глад на њиви и ливади: индивидуа, дакле, трпи глад у корист осталих.

Исто то виђамо код свих животиња, које живе у заједници, почињући од душевно мало развијених инсеката, па до мајмуна.[3]) Чела угине убадајући жаоком непријатеља, који насрне на њену кошницу.[4])

И човек од неколико тисућа година вечито је у борби за опстанак. И код њега су се, у овој борби, развиле особине, од којих једне служе одбрани индивидуе, друге одбрани директног потомства. Али пошто човек живи у заједници (друштву), зар онда једнаки узроци немогу имати једнака дејства? Зар се нису могле и код човека, у борби за опстанак развити особине, које би служиле за одбрану његове заједнице? И зар ове особине немају блиске свезе са оним што ми зовемо морал

---

[1]) Herbert Spencer: Die Principien der Psychologie.

[2]) Th. Ziegler: Sittliches Sein und sittliches Werden.

[3]) Brehm: Thierleben I Aufl. Bd. VI. p. 173.

[4]) Darwin: Denscent of Man I p. 94. Овде налазимо читав низ примера, како се животиње, које у заједници живе, узајамно помажу и жртвују.

и морално, дужност и врлина? Мислим, било би вредно труда посматрати ове појмове са овог ширег гледишта, са кога се они појављују као мале групе у једној великој маси феномена људскога живота, и који су скупа продукт природног одбирања, створени у борби за опстанак, за одржање индивидуе његовог потомства, и његове заједнице.

Зна се да има код људи извесних особина, које долазе у групу моралну, и које се цене и поштују од како се за историју зна, и докле досежу људи на земноме шару. Смелост и храброст сматрају се од вајкада, као нешто добро, страшљивост као нешто рђаво и дан данас суди о томе најдивљији међу дивљацима као и најобразованији на један исти начин. И ако се код детета још није развио појам о доброме и рђавоме, ипак га, ако је страшљиво исмевају његови другови, а воле га и хвале ако је смело и неустрашимо. Смелост и храброст јесу особине, које на изврсан начин служе одбрани заједнице, и кад би Јазон био сам самцит на овоме свету, то би се он својим путовањем у Колхис, где је Аждају убио, показао не као јунак, већ као будала. За једнога Робинзона храброст није врлина, него резон ово да чини, а оно да не чини, и већа или мања вештина у извођењу.

Неодржање речи, неверство и убиство, изузимајући неке специјалне случајеве сматра се код свих народа као гадно, ако се врши према једном члану заједнице; у многим случајевима пак дозвољено је шта више дужност, кад се врши наспрам чланова других заједница, само кад тиме користи својима.

Можемо навести читав низ примера, који показују да се за добро сматра оно што користи заједници, и ако се, у различито доба и код различитих народа није подједнако судило о моралној вредности једне радње то долази отуда, што су и услови за живот, потребе и циљеви заједнице различити били. Нећу наводити примере за то, јер сам већ напоменуо, да се на овој тачки философски и природно-историски правац сусрећу, и да се ово схватање сматра као опште примљено.

Где је корен овој наклоности индивидуалног човека да врлине цени а пороке осуђује? заиста не у искуству појединаца о користи моралне радње за целину. Да ово није корен, види се из тога, што се стотинама година препирало: да ли је морална радња баш својом коришћу морална. Може бити да лежи корен у традицијама, неписаним законима, који су се баш својом коришћу, у пркос погледима противним, одржали, чији прапочетак друштво не памти, а и појединцу је неприступачан. Онда би се морале ове традиције свакој индивидуи, у току њезинога живота саопштити и усадити. Без сумње је ово много пута случај, и свако васпитање садржи као интегрирани део и пренашање традиције свега онога што заједница држи да је морално. Али ово васпитање претпоставља

једну важну чињеницу: *да човек, у опште, има моћ да све појаве на својим ближњима веже са моралним осећајима.*

Свако осећање је субјективни утисак неког физичког догађаја, надражај извесних живаца и нервних центара, и ако овај надражај прекорачи извесну меру, он је и споља видљив у томе, што срце другојаче куца, крвни судови мењају запремину, извесни мускули грче се или олабаве, дисање је промењено и т. д. У овим променама огледа се у исто време и карактер осећаја, који је или пријатан или непријатан. „Весео афекат асоциран је са покретима напада, невесео са покретима одбране“ вели *Мајнерт.*[1])

Такви осећаји не прате у одређеној мери сва психичка опажања (перцепција), и свеза осећаја и перцепција је, ако бацимо поглед на животињски свет, код различитих врсти, врло различита. Многе животиње, н. пр. пси јако су осетљиви при скикању каквог другог пса, а сигурно можемо узети, да су са свим ладни при цијукању ухваћеног пацова или зеца.[2]) Највеће природне појаве, рецимо, да је нестало једне звезде и томе слично, не дирају у осећајни живот ни најобразованијег човека, који може да престави шта значи један такав догађај у васиони, а то са тога што су и индивидуа и заједница у овом случају ван питања; а с друге стране: каква бура социјалних осећаја при представи о врлини и храбрости, притворству и лукавству, бруји у грудима дечка при читању јуначких мегдана или прастарих скаски, која, истина, за појединца и заједницу немају акцепталног интереса, али која припадају мисаоном кругу социјалног живота. Дечко је у стању да се одушевљава за своје јунаке, т. ј. он има моћ да извесне комбинације представа веже са интензивним осећајима, и ове комбинације, поред осталих, тичу се представа оних људских особина, које су се доказале као корисне по заједницу. Моћ такве свезе између представе и осећаја је урођена. Тим опет не каже се да је садржина и представа и осећаја урођена. Овде је тачка одакле почиње васпитање, коме је дужност да се увек за то брине, да се у току генерација тачне представе асоцирају са одговарајућим тачним осећајима.

Може се запитати, да није од начина како се ова веза врши, нешто прешло у ембрионални зачетак централног нервног система. Ми смо видели, да се код једног човека, кад види какво јуначко дело, развијају осећаји радосног поноса, и да ови осећаји имају свога узорка у извесним

---

[1]) Meynert: Psychiatrie. p. 171; Conty и Charpentier (Rech. s. les effets cardio-vasculaires des excitations des Sens. Arch. d. physiol. norm. et. patt. 1877. p. 525). показали су, да се крвни притисак једног пса мења, кад чује да друго псето урличе, и да ова промена овог притиска има свога узрока од чести у централном надражају извесних срчаних нерава (још Rud. Wagner-у познато), од чести у централном надражају вазомоторних нерава. —

2) Не може се казати да деца муче животиње, то чине дотле, док не знају да су то муке, које они проузрокују, и кад није представа пробуђена, онда се не појављује ни асоцијални осећај, па био он урођен или не.

физичким променама, које су различите од првих. Физичке се особине наслеђују. С тога изгледа да није искључено, да се до извесног степена осим моћи наслеђа социјалних осећаја и правац истих наслеђује, т. ј. и човеку као и животињи урођен. Наведени пример симпатије детета ка јуначкоме другу, или особита врста његових осећаја при читању јуначких дела, тешко да се може свести све на васпитање; исто то важи и за осећање саучешћа, овог еминентног социјалног осећаја. чији је карактер такође урођен.

Није тешко наћи аналоге односе, као ове већ наведене и у другим осећајним сферама.[1]) Ја ћу изабрати једно осећање, које се створило у току борбе за опстанак, а служи *одбрани индивидуе.*

Познато је да се животиње које се биљем хране клоне отровних биљака. Морала би се код животиња претпостављати велика моћ разума, кад би се веровало, да оне знају последице, ако се буду храниле оним биљкама. Од тога их мора чувати какав осећај одвратности. И код људи наћићемо слично осећање, а то је гадљивост. Као год што код животиња налазимо инстинкт у избору његове хране, морамо такође и осећање гадљивости код човека сматрати као инстинктивно осећање, и заиста то је инстинкт, који брани индивиду од шкодљивости и опасности. Ми се гадимо од свачега шкодљивога, од гадних болести, које су прилепчиве, од измета људских, који су тако исто опасни, од хране која се усмрдела, и која је узрок многим болестима, од амфибија и рептилија, које су често отровне и т. д. Имамо посла, дакле, са једним инстиктом, који као и други инстинкти генерализира,[2]) и само је у главноме тачан. И код овог осећања гадљивости наслеђује се битно *моћ* осећања, а не садржина. Јер кад васпитање и добивено знање учине, да генералисање престане, тада може и да се раздвоји веза између представе и осећања, као што то и цео рад лекарски довољно доказује; и кад се једном сазна које су животиње отровне, а које нису, онда се човек неће гадити на невиног гуштера. С друге стране, учи искуство, да је лако научити дете да се гади и од нешкодљивих предмета, и да ова асоцијација траје често кроз цео живот

Овде имамо, дакле, један инстинкт који служи одбрани индивидуе, али у исто време видимо да је битно наследна само моћ, да се представљања изазову они инстинктивни осећаји. Које преставе то чине, већим делом зависи од васпитања и искуства индивидуе. То нас води закључку, да је у оба посматрана случаја. механизам свезе између представе и осе-

[1]) У новије доба много се диспутира питање, да ли се особине, које нису урођене, него се за живота задобијају, наслеђују. У колико се ово питање тиче случајева горе наведених, на то се не може тачно одговорити.

[2]) Ја сам у једном предавању држаном 1888. год. у Келну доказао, да је ово генералисање типичка особина инстиката. (Ueber allgemeine Denkfehler Deutche Rundschau 4 Heft 1889). На основу овог генералисања може се догодити, да социјални инстинкт по кад кад води радњи, која је шкодљива друштву...

ћаја битно исти, и да ми, дакле, и у првом случају можемо говорити о инстинктивним осећајима.

Појмови о добру и злу, о врлини и пороку имају свој корен у осећајима који долазе у круг социјалних инстиката људских.

Човека води велики део његових осећаја да себе не сматра само као индивиду, него увек као члана заједнице. Из овога односа рађају се његови идеали, рађа се његова савест. И *Кант*,[1]) иначе тако хладни узвикује: „О, дужности! име велико и узвишено, ти не волиш што са собом носи ласкање, него тражиш само послушност, али не претиш, да би покренуло вољу, што би опет плашило и проузроковало природну одвратност у души, него постављаш само закон, који сам собом улази у душу, и против воље задобија поштовање, (и ако не увек следовање), пред којим ишчезавају све наклоности, и ако тајно против њега раде, ти, име велико, где је твој пун части почетак, и где је корен твог племенитог порекла“.....?

А мудри *Т. Фехнер*[2]) вели: „Човек често незна од куда му долазе његове мисли, нешто му пада на памет, спопадне га нека чежња, страва радост, не зна од куда и зашто, гони га нека сила да ради, или га неки глас од тога одвраћа, а не зна свему томе правога узрока. То су духови, који у њему мисле, у њему раде, са неког другог средишта, а не са његовог сопственог“ И заиста, поновно бих ове речи пре неколико деценија изговорене, то су гласови, то су духови, који у човеку говоре, у њему мисле, у њему раде; ови духови живљаху, они су наши праоци од стотине генерација, и гласови, то су њихови осећаји, које су у недрима хранили, и које су нам као наше најбоље наслеђе са животом дали а сума ових осећаја скупљена је у једну велику реч, а та је: *дужност*. На питање Кантово: „где је порекле твоје?“ одговориће човек са оним Фехнеровим духовима, који у њему мисле, „са неког другог средишта, а не са његовог“ то јест никад на основу искуства једног лица, увек на основу искуства целине.

Осећања која владају нашим душевним животом можемо поделити прво, у таква, која користе самој индивидуи; ту долазе само инстиктивна осећања, као већ наведени пример гадљивости, него и сва чулна осећања, која нас чувају од телесних опасности (као од бола), који чине те смо за рад способни, да се можемо хранити и т. д., друго у осећања која користе директном потомству, и треће у групу осећаја, који долазе у ред социјалних инстиката. Има животиња код којих не налазимо ову последњу групу осећаја, друге животиње пак, нарочито оне које у заједници живе, имају социјалне инстикте, и тиме њихов живот има нечега идеалнога, нешто од дужности, о свести шта треба да чини, о подвргнућу под опште и ако непознате силе. Поменућу да све наше домаће животиње, у дивљем стању, живе у

[1]) Kant: Kritik d. prakt. Vernunft.

[2]) Th. Fechner: Das Büchtein von Leben nach dem Tode.

заједници. Пас,[1]) слон, коњ,[2]) говече, коза, овца, лама, свиња, кокоши, гуске, патке све су то животиње које у заједници живе. Ако би се рекло да мачка прави изузетак, то не стоји, јер мачка и није у правом смислу домаћа животиња као остале. Мачка живи са човеком у Симбиози, т. ј. она се користи његовом близином, а човек има неке користи од ње. На тај начин она се научила да се од човека не плаши и служи му толико исто као и врабац.

Да су баш животиње које у заједници живе, могле постати корисне човеку, узрок је у оном комплексу осећаја, који је у њима а тако исто и социјалном човеку урођен. И као што је човеку у првој линији урођена *моћ* осећања, а веза специјалних осећаја са специјалним представама долази већим делом тек васпитањем, тако и човек учи животињу на исти начин у своју корист пошто урођеним осећајима асоцира стране представе, и тако ефекат социјалних осећаја скреће у нове, њему корисне путове. Никада се не би то постигло, да у животињи нема неке врсте дужности и савести, и кад не би у њеној унутрашњости било жице, која би на магично „ти си дужан“ затреперила и одјекнула.

Ми смо на основу ових посматрања у могућности да јасно гледамо и судимо о ономе, што се од различитих школа, и у различито доба сматрало као морално и нравствено. Навео сам да је однос овога ка друштву опште признат, и још *Аристотело* прави јаку свезу између појмова морала и државе. С друге стране опет *Сократ* је дефинисао морал као *свесно* добро[3]) (добро које се са знањем врши), и до данашњег дана увек је понављано питање и на њ одговарано: на који је начин везан морал са намером и свешћу онога који ради, да ли неко и без промишљања ради морално, да ли у намери да морално ради одговара дужностима морала, и да ли је радња, која је извршена у намери неморалној, али је учинила друштву добра, тиме постала морална.

Одговори на ова питања различити су. Узрок је овој несугласици једна околност, која као што се мени чини, јесте и узрок неплодности многих од векова вођених философских дискусија, и за то нека ми буде дозвољено, да се о овоме мало више позабавимо.

Сваку појаву у животу можемо посматрати на разне начине. Ми је можемо наивно узети као појаву телесних објеката или нетелесних, или

---

[1]) Преци нашег пса истина нису познати, али та околност, да подивљали пси живе у заједници, и да њима сродни вукови такође живе у заједници, говори, да су и праоци паса у заједници живели.

[2]) Ако наш коњ води порекло од азијског Тарпана, то је његов праотац екзквизитна животиња, која у заједници живи: ако је Тарпан подивљао коњ, то вреди оно исто, што је за пса речено. У осталом познате врсте задивљалих коња живе у заједници.

[3]) Jodl, Geschichte der Ethik.

и као објективне односе истих међу собом. Али можемо тако исто рећи, да су сви појави који нам до свести долазе, само израз промена, које ма какви спољни објекти и догађаји у нама производе, да оно што нас води ка опажању једног објекта да су то само субјективна стања, и да оно што држимо да су промене на објектима, да су то само промене ових субјективних стања. Ми долазимо следствено до уверења, да нам цео спољни свет мора остати вечито непознат, да ми ништа незнамо до то, да се под извесним односима у *нама јављају* ови, под другим они феномени.

И ако су оба ова начина посматрања опште позната, изгледа нам да се мало обратила пажња на то, да је између оба ова екстрема могућан велики низ прелазних степеница. На извесном степену други описани начин посматрања прелази у први. Све степенице образују управо базис за начин мишљења у великим гранама знања, а ово је само тако могуће, ако је граница до које субјективни погледи прелазе у објективне тачно одређена, опште призната, и са намером одржавана. Сваки прелаз преко ове границе производи забуну, и чини, да је свако научно испитивање немогуће.

Кад један сликар каже, да боји мора додати кобалта, да би могао насликати сенку неког брега — сенка је плава, јер је у великој даљини — то стоји он на земљишту наивног посматрања, и његово објашњење, да је сенка плава, основано је на искуству и потпуно је тачно. Али ако други, на питање: „зашто је боја оне сенке плава?“ одговори, да она физикално испитивана, има извесну таласну дужину, и да с тога производи у нашем оку (ретини) извесне промене, које опет надраже нервна влакна од извесне врсте, и овај се надражај спроведе очним нервом, органу свести, то има и овај са својим тврђењем право. Али он не стоји више на земљишту наивног посматрања, него је извесне функционалне особине посматрача унео у расуђивање; он и није сликар, него је физиолог. А ако трећи налази да је боја оне сенке за то плава, што надражај извесних ретиналних делова, на начин описани, пробуђује у свести представе, које су од чести идентичне са представама, које смо целог нашег живота имали, кад год смо видели различак или ведро небо, да је овај заједнички удео асоцијативно тесно везан са оптичном сликом сећања речи „плав“ и са акустичном сликом сећања исте речи, а тако исто и са многим душевним успоменама и т. д. то и овај трећи има право. Али он није физиолог, него је психолог и одговарајући на питање „зашто је сенка плава“ субјект је још у већој мери, но од стране физиолога, узет у стварање суда. Физиолог је само догађаје у чулним органима посматрача, употребио при формулисању свога одговора, у осталом он је стајао на земљишту наивног погледа на свет као и сликар, кад је говорио, како постаје осећање које ми зовемо плавим. Психолог иде даље у уношењу субјекта у расуђивање: он испитује какви мисаони догађаји морају да се десе у субјекту, па да се дође до суда да је осећање плаво.

Нека се замисли каква би забуна била, кад би физолог казао да сликар тврди нешто што не постоји, рекавши да је сенка за то плава, што је удаљена, а у самој ствари плава боја има свога узрока у извесним променама ретине и извештавање органа свести о овим променама; и с друге стране, кад би психолог тврдио, да је физиологово објашњење без основа, јер о осећању плавога говоримо само тада, кад се извесне асоцијације престава пробуде, и пробуђење ових прави је узрок нашег тврђења да је сенка плава.

У овом случају суди физиолог и психолог битно на исти начин. Њихово схватање је само градуелно различно. Први је познао да је утисак плавога везан за животну функцију субјекта, рачунајући њега само у толико, у колико се тиче животних фуцкција чулних органа.

Психолог иде један корак даље, јер налази, да представа и осећање плавог као радње свести имају основа у самој функцији субјекта, и њега увлачи у расуђивање. Први је у мањем други у већем степену унео и субјект у расуђивање. Не може се казати сликар је навео узрок како *постаје плава боја*, нити физиолог и психолог дају узрок како се *ствара осећање плавог*, јер плаво не би ни постојало, кад не би било субјеката, који би га као таквог осетили. Кад би нешто данас нестало живих створова на земљи, то би сутра на истој били само етерни таласи од извесне брзине, ала плаве боје не би било. Разлика између та три суда је ова: сликар је дугачки ланац узрока који се налази између објекта и свесног утиска, пратио до субјекта; физиолог прати још даље у субјекту самом, и то до радње свести; психолог се не задржава ни овде, него иде даље.

Такви примери могу се навести из различитих грана научних, ипак је довољан и овај један, да се докаже нужност; да у кругу једне науке мора бити јасне и одређене границе до које се субјект може узимати у расуђивање.

После овог одступања од главног предмета, вратимо се опет питању о моралу. Досадашња посматрања о моралу и неморалу леже на сасвим научно-објективном земљишту, ми смо тако рећи природно-историски испитивали како је морал постао и шта је његов задатак. С тога држим да је и питање: „шта је морално?“ погрешно, јер се под „шта“ може разумети и радња, и онај који ради, субјект или мотив једног субјекта. То би онда била не само два различита питања, него, као што смо видели, два питања која могу припадати сасвим различитим гранама знања. — Мора се (аналого ономе „зашто је сенка плава?“) ставити питање: зашто је ова *радња* морална?“ На ово питање имамо прецизан одговор; „јер та радња служи на добро заједници (друштву)“. Шта разумемо под друштвом говорићемо доцније. Овај одговор инволвира (условљава) да је морална вредност једне радње потпуно независна од онога који ради, и од свих интенција и мотива саме радње. Морална је радња природни продукт, резул-

тат борбе за опстанак, независно од воље индивидуе, природни продукат, као што је скупљање меда код чела, као сељење тица, као љубав према деци. Моралност гони човека природном снагом, да у извесном случају тако ради и никако другојаче, као год што природни нагон гони тице селице да у јесен југу лете, и ако годишње стотинама ласта одоцне, и код нас жалосно скапљу, то се тиме никако не мења природни закон сељења.

У овоме смислу постоји дакле морална радња, и за њу је са свим свеједно какве су намере и мотиви били за исту радњу, као што је за нагон сељења сасвим свеједно, да ли поједина тица лети из чежње јужним пределима, или из мржње према северним, или што је гладна, и као што је за љубав према деци свеједно, да ли мајка у детету гледа слику очеву, или своју, или њених родитеља.

Ова морална радња, која је условљена и увођена природним силама, долази код мисаоног човека на други начин, а не као код животиња, које слепо следују инстиктима. Ми смо видели да човек већим делом садржину својих социјалних осећаја добија тек васпитањем, у најширем смислу речи; норме овог васпитања мора само друштво да постави, оно мора да пресуди шта је морално, а шта неморално, али при овом суђењу може и да се превари. Друштво је с тога у потпуном праву да пита за мотиве какве радње, и око нађе неког фанатика, који је извршио разбојништо и новац студа добивени до последње аспре употребио на такву цељ, која би по његовом погледу, усрећила остали свет, да таквог блажије казни, него обичног егоисту, убицу, јер би онај и по своме начину мишљења, и енергији и самопожртвовању био у другим околностима од велике користи друштву, овај не; онај има, ако би се могло рећи, моралну диспозицију, и вредност ове, несме друштво да превиди. Али би била велика погрешка, кад се друштво, тако рећи подмићено овим моралним диспозицијама, не би грозило извршеног убиства, или кад би га ублажавало.

У овом случају природа нам показује прави пут, јер нас упућује, да социјалне некорисне радње, независно од свега што се у индивидуи догађа, пратимо са осећајима гнушења, и здраво морално васпитање увек ће скретати инстикте у ове путове, у путове љубави ка социјално корисним, и мржње према социјално некорисним радњама, па ма какви били мотиви овим радњама

Може се запитати, да ли не грешимо о уобичајени начин говора, ако само оне радње, које су заједници корисне, означимо као моралне (да ли се поједина радња са правом или не држи за корисну, за дефиницију је сасвим свеједно, као што је за дефиницију биљке свеједно да ли ћемо неки организам са правом или не уврстити у царство биљно.) Јер, збиља, ми смо навикли, да у појам моралне радње обухватимо и нешто од онога шта се у субјекту збива од његових интенција и мишљења. Али ако је, као што смо видели, потребно, да се повуче јасна граница између оних радња које су с једне стране објективно карактеризиране и којима при-

рода сама нарочитим установама тежи, и с друге стране оних радња, које ове кproperтере немају, премда оне по каткад у вези стоје са социјалним инстинктима и одатле произлазећим моралним васпитањем и моралним особинама индивидуа, онда сам мишљења да уобичајеном начину говора више одговара, да радње прве врсте обележимо са именом моралним. Јер у овом случају, истина, принуђени смо, да радњу која је у друштву корисна, да зовемо моралном и ако је индивидуа при извршењу исте имала циљ неморалну; у другом случају дошли би у незгоднији положај, ако би радњу која је извршена под утицајем лажног социјалног образовања и која је један цео народ упропастила, назвали моралном, једино с тога јер све делујуће индивидуе живљаху у тој заблуди, да су се жртвовале за опште добро.

Ма како да се реч морално употреби, да ли, као што за целисходно држим, за горе карактеризиране радње или за интенције онога који ради, изгледа ми са свим споредно. На шта ја важност полажем, то је, да има радња једне особите врсте, које су од других строго одвојене, а карактеришу се тиме што служе заједници (друштву) на корист. Да се ове радње изазову, природа је обдарила људе нарочитим особинама, снабдела их нарочитим инстиктима и богатим осећајним животом.

Од овог питања, моралне вредности једне радње, сасвим је различито питање: шта бива у субјекту кад врши моралну или неморалну радњу. Чим ово питање стављамо ми онда узимамо и субјект у наша посматрања, стојимо, према томе, на сасвим другом земљишту, прелазимо у круг сасвим друге науке, као што су физиолог и психолог на другом земљишту стајали, него природу посматрајући сликар. Пример објасниће још боље разлику оба ова питања.

Зоолог зна да многе амфибије, рептилије, рибе и друге животиње имају моћ да, према околини у којој се налазе, мењају боју на кожи, како их неби непријатељ смотрио, а и да не буду опажене од животиња, које сами нападају. Ова промена боје и сазнање о њеној важности у борби за опстанак јесте резултат многостручног и брижљивог посматрања. Физиолог пак каже да промена боја у овим случајевима долази отуда, што црно-пигментоване ћелице у кожи стоје у вези са нервима, и кад се ови последњи надраже, онда ћелице повлаче на кожну површину пружене краке, нерви стоје опет у вези са централним нервним системом и т. д.

То се збива у индивидуи при мењању боје Карактер ове промене, као једне животне функције, која је одређена одбрани индивидуе, постоји потпуно независно од најближег узрока, надражаја нервног, који долазећи од кичмене мождине, чини, да се пигментоване ћелице скупе. Али би груба погрешка била, кад се физиолог на зоолошки утврђени карактер ове промене не би обзирао, тражећи узрока овој промени у надражају нервном. Он би тада оно, што се у индивидуи збива, пренео тамо где оно и неприпада.

Исто је то и код животних функција у форми какве моралне радње. Одвојено од ове радње стоји питање, шта се збива у индивидуи која ради, и била би погрешка, кад би се прво са другим помешало (конфундирало).

Ја полажем велику важност на строгу поделу објективне моралне радње од свега субјективнога, јер су морални осећаји као и други осећаји расположења и нерасположења институције, створене *природом. Природа сама, а не, човек, са наследном моћи да извесне претставе веже са осећајима, иде циљу одржања индивидуе потомства и друштва.* Као што ће трпети штету једна индивидуа оних риба, ако не буде имала оног промењивања боје, које служе њеној одбрани, па то било из ма каквих узрока, својом кривицом или не, са, или без воље исто ће тако трпети штету и друштво, ако се у њему дешавају неморалне радње; у индивидуи, која ради може да се збива шта било, може бити са намером или без намере, под тако-званим добрим или тако-званим рђавим мотивима, обузети овим или оним осећајима.[1])

Посматрајући људска друштва као природне продукте ми долазимо до закључка: здраво друштво мора сваку моралну радњу да прати радосним, сваку неморалну радњу горким осећајима, независно од намера и мотива онога који ради. Али пошто се друштво, као што смо видели, може и да превари при оцењивању моралне вредности какве радње, то може да се дискутира питање: да ли општи суд одговара овом захтеву. У горе наведеном примеру, где два разбојника под сасвим дијаментралним психичким радњама, извршују злочиначко дело, данашње друштво видеће, без сумње, неморалну радњу, и у оба случаја грозиће их се. Оно би било, према томе вођено правим инстиктима и давало би суд који одговара интенцијама природе.

Према другим радњама, чији морални карактер не пада тако у очи, бојим се, удаљава се суд нашег друштва приметно од наведеног гледишта као једног оправданог и признатог. Управо лично најбољи из нашега друштва, којима је непознато, да је све оно што се у субјекту дешава без значаја, у односу на развиће нормалних осећаја, падају у погрешку, уносећи субјект у објективно посматрање света. Али није увек овако било. Тврдио бих, да је суд старих културних народа у питању морала стајао много ближе природно-историском гледишту, него суд модерних културних народа, и ако сада испитивање и познавање природе стоји на великом ступњу. Како ја то мислим, показаће овај пример.

Едип убија Лаја *незнајући* да је то његов отац, узима затим Јокасту за жену, а *незна* да је то његова мајка и пошто је годинама доцније

---

[1]) С тога је за моралну вредност једне радње са свим свеједно, да ли је она учињена „инстиктивно“ без предомишљања или са предомишљајем. Види Darwin св. I. p. 87.

увидео, шта је урадио, његову душу обузима ужасна и страховита несрећа, он копа очи сам себи, цео пород постаје несрећан, Јокаста се убија, Един умире у туђини, а синови убијају један другога у рату седморице против Тиве. Софокло је ову причу драматисао и изнео је ужасну судбину, очајање Едипово и његових, а народ сазнавши шта се догодило, узвикује:

....Открило те време, што све види
И без твоје воље невољниче!
И гле, како твој брак осуђује, —
Најгнуснију везу сина с мајком!
Камо среће, да те, Лајев сине,
Ја никада ни видео нисам!
Бол ужасни моје срце пара,
Кад ти хоћу да изречем правду!
Ну, ваљда је судба досудила
Да ја тужим због твоје несреће....[1])

У овим речима дубокога бола и ужаса огледа се осећање народно кад се дознало о ужасним делима Краљевим.

Питам: зар данашњи свет не би казао: „па он није крив, јер није знао?“ —

У овим двама изразима народне душе показује се врло значајна промена у осећајима према једној и истој радњи И, заиста, Едип није крив, јер он *није знао*, да је Лаје, кога је он убио његов отац, да је Јокаста, коју је узео за жену његова мајка; он је дакле невин; зашто онда себи очи копа, зашто су он и његова породица до последњег огранка несрећни и пропали? Нама је трагика ове Едипове приче непојмљива, и баш тиме, показује се, какве је мене суд о томе од онога доба претрпео. И то не од доба, кад је прича постала, него без сумње од времена Софоклова, јер песник не би учинио никакав утисак на слушаоце, да није своју драму створио по осећањима самих слушалаца, и да оне речи нису израз утисака живога народа. И ако Сократ каже морално је *свесно* добро, то је био поглед једног филозофа, народ из истог доба био је ужаснут делима у животу Едипову, и окреће се од њега са саучешћем али и са грозом, и ако је он радио не знајући.

Народ из доба кад је ова прича постала, и из доба Софоклова, имађаше здрав морал, јер је неморалну радњу као такву презирао, не обзирући се шта се збива у мозгу онога који ту радњу врши; имао је здрав морал, јер је пустио да синове снађе несрећа: да зарати један против другог и да убија један другог, јер такав монструм од брака шкоди друштву шкоди породици, са свим свеједно да ли појединп члан породице овако

[1]] Софоклов Краљ Едип у срп. преводу П. Јовановића стр. 107.

или онако мисли, да ли као индивидуа има кривице или не.[1]) Греховн отаца свете се на деци, то је природна појава социјалнога живота, и о овој појави стари морал водио је рачуна. И у светом писму налазимо да казна на деци и унуцима иде заједно са доброчинством божијим; унук мора да сноси своју судбину, и за њега је меродаван његов положај у друштву, у фамилији, а не његово лично мишљење и осећање.

Ови чисти морални инстикти старих народа трајали су, ако са мојим лаичким знањем из историје људскога ума смем да дозволим сумњу, до почетка нашег рачунања времена. Тада се поче јављати утицај са Истока, може бити из Индије, вероватно прво у школама философским,[1]) затим се распростро на шире слојеве становништва, који је узимао индивиду у заштиту против суровости природних закона који владају друштвом, личним мислима и осећањима давао важности и уздигао субјекта из његовог малог положаја у друштву до положаја самосталног.[2]) Цела модерна култура узела је ову мисао и створила закон: само радња са знањем учињена може бити грешна.[3])

Овде видимо, дакле, систематску свезу онога што се у субјекту збива са судом о моралу, и ако замислимо, да је овај суд увек био и морао бити меродаван за морално васпитање, то ћемо без сумње морати наћи овде и узрок оних промена у расуђивању социјалних односа. Док у природи социјалних инстиката лежи, да се у погледу сваке радње која је друштву шкодљива, узбуне осећаји презирања, дотле модерно морално васпитање деловало је да умери ове осећаје да их задржи, или баш и да их уништи, само ако су се у индивидуи која ради познале извесне свесне радње.

Ма како да ово симпатично схватање мора свакога да окуражи: зар ипак старо мишљење, по коме индивидуа према друштву ишчезава није стајало више? Оно је било лично скромније, али што је у првој линији

[1] Из овога се види колико греши референат „Дела“, рекавши приликом рецензије о српским преводима „Краљ Едип“ да је ова драма без икаквог морала.

Преводилац.

[1] Може бити да горња изрека Сократова, а тако исто и погледи Платонови датирају од почетка овога уплива.

[2] Битни садржај доцнијег незнабожачког веровања био је управо аналоган хришћанству; циљ бића није ограничена само на живот земаљски, на његовим уживањима и судбинама, него се пренео и на онај свет, шта више тежило се на сједињење са божанством. Тајним освећењем надали су се једни да себи осигурају бесмртност, други су хтели задубивши се у највише ствари или маћијом да се натуре божанству, али су сви веровали *у нов појам свесног моралитета*, и ишло се чак дотле да су људи мучили себе, а ако то нису могли у животу чинити, онда је бар мучење вредило као теориски идеал. (J. Burchhardt: Die Zeit Constantin des Grossen· Basel 1853. p. 279.)

[3] Хришћанство, у своме почетку, пружило је ово благо и човечанско схватање, оно је постало утеха свих паћеника и носило је у своме победоносном походу нову мисао кроз цео културни свет, коју је до последњих консеквенца извело, јер је учило и помрачену свест не послушати, јесте грех. (сравни A· J. Hähnlern: Principia Theologiae moralis.)

главно, оно је било снажно оруђе у борби за опстанак, прави израз природних закона, наоружано силама природним и одређено да брани заједницу. Нов поглед на морал јесте компромис између објективне природе и Психологије, између заједнице и индивидуе, при коме индивидуа истина у моменту добија, добит пак иде све на рачун друштва.

Ако погледамо на вероватни извор овог индивидуализма, на Индију, то ћемо наћи социјалне инстикте у њиховим пратиповима још јасно маркиране. Самопожртвовање, моћ да се телесне муке сносе, све су то заслужне особине помоћу којих индивидуа постаје скупоцена за друштво. Али су ови социјални инстикти скренути у ужасне путове, јер више не служе одбрани и заштити друштва него личном самохвалисању; индивидуа мисли да морално ради, ако гори на сунцу, ако га болови растрзавају, ако се жив закопа, а друштво спустило се до безмоћног слабог бића над којим сада влада народић који далеко обитава али је наоружан здравим социјалним инстиктима.

На закључку још једну реч о заједници (Societät).

Није нужно помињати да се под тим именом разуме уже или шире везе у кругу једног племена или и различитих племена, да ове везе могу постојати и за различите циљеве, и да услед ових околности и морал заједнице мора бити различан. Морали једне армије, једне породице, државе, цркве различни су и морају бити различни. Само још на једну околност, на коју се мало обраћала пажња, учинио бих пажљивим, а та је, да под заједницом увек треба разумети и потомство, па било оно везано са прецима крвном било интелектуалном везом. Морални закони као природни закони сурови су према индивидуи, за њих постоји само целина и њено благостање, јер ова целина постојаће и даље и кад данашњих индивидуа нестане са света. Која је сврха узвишенија, она којој морал као природна сила тежи, или она коју жели да постигне ситничарски осећај створен научним заблудама и вођен путовима рђавим, и који ништа даље не види, до оно што му у моменту пред очима стоји?

Узмимо један конкретан пример, Енглески научар Greg[1]) прави следећа посматрања: „безбрижни, прљави за ничим већим не тежећи Ирац множи се као питоми зец; умерени предострожни, častољубиви Шот, строг у своме моралу, просвећен у својој вери и дисциплинован у своме знању проводи најбоље године свога живота у борби и у бећарству, жени се доцне и оставља мало потомство. Узмимо једну земљу, која се првобитно населила са хиљаду Сакса (Шота) и хиљаду Келта (Ираца), то ћемо видети да су после 12 генерација 5/6 становника Келти, али 5/6 имања, снаге, интелекта припадаће осталој шестини Сакса.“ Али, замислимо, да се у овој земљи, вођеној против-природним такозваним моралом, који истичу индивидуу на прво место, створе закони, који ће плодове од имања, снаге, интелекта само од чести од Сакса одузети и свима индивидуама

1) Цитирамо по Darvin, Desecent of Man I p. 174.

равномерно поделити, и нека се овај процес неколико пута понови, какве ће особине имати на послетку друштво у тој земљи? Где је снага, где интелект где су праве социјалне врлине „умереног, предострожног и частољубивог Шота“ створене у борби за опстанак! Све је то ишчезло, и особине „безбрижног, прљавог, за ничим већим нетежећим Ирцем остале су, друштво је остало без одбране, и у борби за опстанак подлегнуће првоме удару каквог другог друштва са природним и здравим моралом.

Да ли је ова карактеристика Грегова тачна или није не могу да испитујем али нема никакве сумње, да у сваком друштву има индивидуа, које одговарају опису првог, и индивидуа које одговарају опису другога племена. На прагу долазећег столећа неможемо а да се озбиљно не запитамо, да ли данашњи морални погледи не дају индивидуи улогу која ће шкодити друштву будућих столећа. У природи је свака индивидуа само беочуг у недогледном ланцу, који генерације прошлости везује са онима будућности. Култивирано друштво мора, да би осигурало свој опстанак, обратити више пажње на природно одгајивање ових ланаца, него на благостање индивидуе.

У небројеним примерима видимо, како природа стотине и хиљаде индивидуа жртвује у одбрану и благостање будућих, и како нам мален мора изгледати онај морал, који се базира на индивидуи, према ономе природном моралу који обухвата целу будућност и како је безнадежна или ако се успехом крунише, штетна тежња укрштавати ове путове. Гете вели о природи:

„Изгледа да је створила све на основи индивидуалној, а о индивидуи не води никаква рачуна.“

Д-р П. Ј.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Цицерон и Јулије Цезар. Написао професор *Филип Оберкнежевић.* Издала Матица Српска из задужбине Петра Коњевића као 66. свеску «Књига за народ». 8°. Стр. 3—64. Цена 10 новч.

Књижица скроз рђава. Писац није на чисто у којој је намери пише (то се види и из речи му на стр. 3. и 15.) и она није ни биографија Цицеронова и Цезарова ни слика пропасти римске републике нити се у опште кроз њу провлачи каква идеја. А најмање има што год (рецимо етичку или дидактичку тенденцију), што би је препоручивало једва писменом сталежу, ком је намењена, чија су лектира „Живот Венијамина Франклина или докле може дотерати ваљан и вредан човек“. „Буквица Здравља“ и и „Буквица Болести“, „Како се негује свилена буба“ и „Окапите се празноверице“ и т. д., и коме треба под текстом објашњавати изразе: узурпатор, трагичан, иронија, тактика и т. д. Она даље није органска целина, ни у основи ни по многим појединостима. Ни композиција није без замерке, барем у колико се и у првом делу дају обе биографије. Уз ово иду погрешке, омашке, нетачности, историјски без вредности подаци итд. на готово свакој страни. Једна крупна махна јесте велико прецењивање Цицерона. Цицерон је само скромна, слаба, несталнa, плашљива, неодређена, сервилна индивидуа. Нема се њему захвалити чак ни на угушењу Катилинине завере: он се том приликом показао кукавица и што је учинио заслуга је аристократске околине, једног Катона и — његове жене. У истрази против завереника смео је он ићи само док није дознао, да су у њу били умешани и Цезар и Крас. Кад је осуђен на прогонство а тако и кад се одатле вратио, његовој скрушености и понизности према Помпеју није било равне. Год. 56, он најпре устаје против Цезаревих закона, јер се успеху насигурно нада, а кад триумвири поновише у Луци савез, најсервилнији је и принуђен је сâм себе китити лепим именом — me asinum germanum fuisse (ad Att. 4, 5, 3). Ево и неколико погрешних

детаља, међу којима има врло опаких. Писац каже на стр. 5., да се из сената развила потоња аристократија, а из нар. скупштине демократија! На стр. 18. Plut. Caes. 2 је употребљен аљкаво, јер ту не стоји, да је Цезар гусарима читао „песме и *гатке*“ нити да им је претио е ће их све повешати „*ако се не буду дивили тим умним производима.*“ На истој страни погрешно је, да Цезар пише de analogiea „у исти мах, када у његовим рукама лежи коцка грађанског рата“, т. ј. 49. год.; Sciet. Div. Iul. 56. каже: Reliquit et *de analogia*... et. . Quorum librorum primos in transitu Alpium cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum transiret... fecit, не дакле кад је Цезар прелазио Алпе идући против Рима, већ пре (вероватно 53 2). На стр. 19. натпис овог Цезаревог списа de analogia Оберкнежевић преводи са „о постанку језика“; али Цезар није у њему о тој теми расправљао, него о сасвим другој — ушао је био у тадашњу полемику, да ли у језику владају закони (analogia) или је он без закона (anomalia). На стр. 20. стоји, да је прва беседа Цицеронова била за Росција из Америје; то је међу тим била само прва криминална, пре које је Цицерон од нама познатих држао беседу за Квинкција. На стр. 27. каже писац, да је Цезар у другом свом конзулату подигао позориште од тесана камена, а то је учинио — Помпеј. Из тог би места даље излазило, да је Цезар као проконзул ишао у Шпанију, а он је ишао много пре, као пропретор. На стр. 30. каже се, да је Цезар добио по конзулату као провинцију Галију и Горњу Италију до реке Пада (као да се и тај део Италије није звао Галија); он је међу тим добио у Италији много већу област, од Алпа све до Арна и Рубикона. На стр. 42. стоји, да се Цезар по свршетку александријског рата вратио у Рим, па онда тек пошао на Фарнака! На стр. 59. није тачан (т. ј. као у Светонија) узвик Iacta est alea. Погрешка је и оно што се на стр. 60 вели, да је међу проскрибованим противницима Сулиним био и Марије, јер те Сулине проскрипције почињу год. 82., а Марије је већ г. 86. био умро. — Стил није прост (о лепоти да не говорим), писац се изражава на више места неразумљиво а често и непажљиво.

В.

Овощарството въ Сърбия, Босна и Херцеговина, отъ *Стефанъ Т. Гудевъ*, инспекторъ по Лозарството при М-то на Търговията и земледѣлието. (Рапортъ до Г-на Министра на Търговията и Земледѣлието). София. Държавна Печатница. 1897.

Бугарска је земља, у којој превлађује сточарство и ратарство. Сточарство, и ако има природних погодаба за развијање, због удаљености земље од великих западних тргова, нема готово никаквог значаја за привреду народну. С тога се овој грани тако мало пажња и обраћа, а сва-колика економна моћ земље упућена је на производњу *жита* (цереалија). Као артикал који подноси и даљи пренос жито је главни извозни пред-

мет; а морска страна земље, која се пружа по целој источној граници њеној, чини јој олакшице, да тај производ може избацити на западне пијаце — у Италији и Француској.

Али утакмица коју воде источне државе међу собом, као и оне све с Америком и Аустралијом, на западним јевропским трговима, изазвала је и у Бугарској осетну економску кризу. Па као и у другим земљама, где се води рачуна о узроцима неповољног економног стања, и траже излаза да се том стању помогне, тако и у Бугарској ово је стање изазвало мислене људе да размисле и потраже нове изворе народном благостању. Прва је помоћ у томе: да се земаљска производња ослободи једнострапости. Кад већ производња жита не може да одржава народну привреду у правилноме току, остаје да се поред ње потпомогне и развијање *других* привредних грана, чији производи могу да поднесу исто тако добро даљи пренос, а да су још увек на доброј цени.

Пољска привреда у Бугарској је у опште још веома старобитна и екстензивна; мало има крајева, који се могу одвојити од ове опште дефиниције. Али, и ако је и сад још стање таково, то још не значи да нема погодаба за поправку. Баш зато, што је то једна тек отворена земља, и што се на свима гранама државног уређења прегло на рад у таковој мери како се ретко у којој од млађих држава може наћи, видимо да се на пољску привреду у Бугарској скренула велика пажња: да је пољска привреда схваћена као полазна тачка унапређивању свеколике привреде народне, један предмет главне бриге државне управе. Та се чињеница нарочито истиче од времена, од како и у Бугарској има министарство народне привреде (управо „министарство за трговину и пољску привреду“). Пажљиви посматралац може опазити колико систематичан толико и суревњив рад, који је на пољској привреди развијен из тог министарства, и како збиља оно тече све успехе за успехом. Народно представништво, окружне скупштине, стални окружни одбори, општине и т. д. све је то узајамно удружено да пружи брзе помоћи својој пољској привреди и пољопривредницима, и у томе о *штедњи* не може бити речи. Државни буџет пун је сума одређених на издржавање пољопривредних школа, државних угледних имања и расадника, државних пољопривредних питомаца на страни, пољопривредних изложаба, популарних публикација, ретората, потпомагања стручних друштава, награђивања учитеља основних школа, приређивања курсева и т. д. А стара и подмлађена установа: *пољопривредне касе* (земледелчески касси) обилато иде на руку олакшици личног и хипотекарног кредита, који је тако потребан на првом кораку ка рационалнијем уређењу привреде.

На путу, да своју привреду изведу из старобитне једнострапости, да је ослободе стега производње у једноме правцу, налази се и одлука бугарског министарства народне привреде да се изашље нарочити стручњак, који ће пропутовати Србију, Босну и Херцеговину, те да испита једну врло значајну, и за благостање ових земаља врло важну привредну

грану: *гајење шљива и прераду плода од шљива.* Суха шљива је продукат, само кад се добро изради, сада још без конкуренције. У том погледу Србија и Босна немају се бојати источних и америчко-аустралијских земаља. Оне имају једно благо, које само треба да га како ваља негују и одржавају, па им могу свагда унети у земљу чисте милијуне. То је бугарско министарство добро схватило; оно је нашло да у томе ваља ди пођу нашим путем, који је *поузданији*, него производња жита.

Г. *Гудеву*, инспектору винодеља и воћарства бугарског министарства нар. привреде, стављено је у задатак, да стање воћарства код нас испита, и да проучи све мере, које се код нас и у Босни предузимљу у корист поправке те гране, у корист савршенијег сушења шљива, у корист кулантније трговине са сухим шљивама. На том путу њему је придат и г. Матуски, окружни пољопривредни надзорник округа *ћустендилског* — најбогатијег у воћу, а нарочито у шљивама, у Бугарској. Да овај задатак изврше, њима је требало путовања тридесет дана. А ресултати њихових опажања и проучавања изнесени су у *извештају* — рапорту — поднетом буг. министру народне привреде, који је штампан у књизи, чији натпис горе исписасмо.

Нема сумње, да ће интересоване, као и мање интересоване, занимати садржина ове књиге, која говори о једној специјалној нашој привредној грани.

Г. Гудев је са својим другом дошао из Софије право у Београд, те да се ту у министарству народне привреде и срп. пољопривредном друштву обавести о свему што му је потребно за даљи пут, и да ту прикупи највећи део података о мерама, које се у нас предузимљу ради унапређења воћарства. С тога и извештај г. Гудева почиње с познавањем нашега министарства народне привреде, пољопривредних школа, завода и установа, које стоје под управом овог министарства, као и срп. Пољопривредног друштва. У томе се он послужио законима и правилима, из којих је навео изводе; подацима које је добио и белешкама које је сам водио у путу. Можемо потврдити да је овај део извештаја, у опште узевши тачан и доста исцрпан, тако да се у овоме огледа једна жеља и труд да се добро испита и верно прикаже стање, какво је код нас нађено.

После тога се прелази на културу шљиве и на стање воћарства у опште код нас. И овај је део, који чини језгру извештаја, обрађен зналачки, обазриво, поткрепљен статистичким подацима (само мало застарелим) и исцрпно, тако да збиља представља и доста верну слику гајења шљиве код нас, као и озбиљну студију прилика и мера које су се код нас предузимале и које се предузимљу ради савршеније производње шљива, сушења и очувања доброга гласа нашим сухим шљивама у међународној трговини. На крају је поглед и на стање осталога воћа код нас, какву службу врше расадници у Неготину, Краљеву, Топчидеру и Шапцу и који су важнији воћарски крајеви код нас, па се завршује с расписом од 1890. год. о наградама за подизање правилних воћњака и

преписком министарства народне привреде и срп. пољопривредног друштва о мерама за унапређење шљиварске производње, која је преписка покренута 1895. године.

Као инспектор виноградарства г. Гудев сматрао је за дужност да проучи овом приликом и виноградарство у нас, које је до пре 4—5 година узимало знатне размере у нас и неке крајеве знатно и искључиво економно помагало. И овај део извештаја обрађен је марљиво, па је на крају свраћена пажња на рад и утицај државе на обнављање винограда калемљењем на подлози издржљиве — америчке лозе, и онда се завршује законом о чувању пољских имовина.

Део извештаја о Босни и Херцеговини такође је свестрано обрађен и многоме и код нас, може послужити за боље познавање економних прилика, пољопривредних завода и мера, које окупаторска управа предузима ради унапређења пољске привреде. Нарочито је опширно изнесено уређење *пољопривредних станица*, које су у Босни и Херцеговини једна врста практичних пољопривредних школа и којих има 7: у Илиџи (код Сарајева), Мостару, Гацком, Ластви, Лијевну, Мадричу и Дервенту.

Књига се завршује једним низом мера, које г. Гудев предлаже за Бугарску. Пошто је предлог уједно и резултат проучавања и опажања г. Гудева на овом путу, навешћемо га у изводу. Тако се ту предлаже:

1.) Да се донесе закон о чувању пољских имаовина, јер без такве мере не могу се извршити никакве друге. Примера има много, где су и најмарљивији и предани воћарству привредници напустили своје добре намере, да изведу нешто ново и угледно, јер нису могли сачувати оно, што су посадили.

2.) По примеру Србије треба да се донесе закон о издавању награда за правилно подигнуте облагорођене воћке и вотње расаднике.

3.) Међу стипендијама, које даје Министарство Народне Просвете, треба да се одреде 5 или 6 сваке године за градинарство, да би се што скорије снабдели потребним спремним људима.

4.) Оснивање више вотњих расадника, из којих да се издају на продају, или раздају, потребне облагорођене и одгајене воћке. У том циљу у сваком округу, а негде и у сваком срезу, треба да се оснују велики вотњи расадници који треба да буду и један вид нижих практичких школа за градинарство, пчеларство, свиларство и друге ситне пољопривредне културе. У њих да се примају само синови земљораднички по свршетку основне школе. Школа као чисто практична, треба да гледа на ученике као на обичне раднике, позване да се науче једном послу у току 2 до 3 године. Школама да управља само управник расадника, кога да потпомаже један или два вештија радника. Мимо то, управитељу била би брига и развијање воћарства у оближњем рејону; зато сваке године да обиђе с ученицима оближње градине и да поучава народ на самом месту, како треба да гаји воћке. Онако, како је босанска управа почела да

радн, може се узети да је пут, на коме се најпре долази до жељена резултата.

5.) Оснивање школских вртова при свакој основновној школи, у којима да превлађује воћарство.

6.) Држање повремених практичних курсева за воћарство, на које могу да се позову и старија лица.

7. Земље, засађене воћкама, узетим из државних и приватних расадника, да се ослободе свакога пореза за један период, на пример од 10 година....

Овим је, као што се види, утврђен и план рада државног на унапређењу воћарства у земљи. И ми не сумњамо, да ће се он усвојити, и да ће се на извршењу и брзо и енергично порадити. То нам гарантују особе, које имају у рукама унапређење пољске привреде у Бугарској, као и она општа готовост, с којом излазе сви фактори на сусрет, кад је у питању унапређење земаљске пољске привреде.

Ђаковчић

Petr Petrović Njegoš: *Horský Věnec* dějepisná událost z konce XVII století, báseň, přeložil a objasnil Jan Hudec. Sborník světové poesie, vydává česká Akademie Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, číslo 46. Nakladatelství J. Otto knihtiskárna v Praze. Стр. 169. 8°.

Ево *Горскога Вијенца* и у чешкоме руху!

Бележећи ту појаву, могу рећи да осећам много више од оне обичне радости, коју свак осећа, кад угледа какав плод своје малене књижевности преведен на туђ језик, а особито, ако је тај језик већега и културнијега народа. Велике и богате књижевности као што су енглеска, немачка и француска наравно да се не могу ни обазирати на такe појаве, јер им због многобројности ни конца не би могле похватати, али малене и сиромашне књижевности помињу с поносом сваку такву појаву, често и незнатну, а у много случајева и не питајући, да ли је превод добар или рђав. Ту постоји дакле нека особита врста задовољства, које су срећни да осете само синови народа са сиромашном књижевношћу! — Моја је радост у овом случају удвојена, што могу јавити не само то, да је најзначајније дело наше уметничке поезије преведено на један језик више, већ и то, да је преведно *врло добро* па свакако и *боље од свих досадашњих превода*! И ако знам, да нисам ја позван, да са наше, српске стране изречем тај суд, ипак то смело чиним, јер ми оно задовољство, с којим сам прочитао и упоредио чешки превод *Горскога Вијенца*, даје тврда уверења, да ће и стручни, позвани критичар потврдити мој нестручњачки суд.

Чешка Академија Цара Фрање Јосифа за науку, књижевност и уметност примила је превод *Горскога Вијенца* уз најповољнију критику и уврстила у свој Sborník světové poesie поред одличних превода дела̂ највећих песника свих народа. Превод је угледао света пре неколико месеци и онда се и стручна чешка критика о њему веома похвално изразила. Значајно је, да је тај превод баш по „пресуди земљака“ не само тачан превод, већ и дело *песничко* те и том страном предњачи свакако немачком преводу, за који г. Решетар вели, да се „бистро види да га није преводио пјесник већ филолог.“

Г. Јан Худец, књижевник чешки и добар познавалац нашега језика и књижевности, још пре нас је особито задужио марљивим преводом приповедака Лазе Лазаревића, многих песама Бранковиħ и Змајевих и т. д.; али свакако још више заслуга за нас има његов превод *Горскога Вијенца*, око којега се трудио, како ми је сам казивао, читавих *десет* година!*) —

Уз превод штампан је напред и преводиочев „Uvod“ на 26 страна, а на крају књиге су „Poznámky“ (опаске) на 18 страна.

У почетку увода преводилац карактерише српску књижевност у опће, па за тим чини разлику међу јужним Српством (Црна Гора и околни крајеви), на које све до најновијега доба није утицала романска и германска култура, и осталих српско-хрватских крајева, који су утицају тих култура били мање више потчињени. Према томе различито карактерише и књижевност српску на југу од оне у осталим крајевима. Он каже: „Каквим се знацима разликује народна песма српска у равници од јуначке у Црној Гори, тако обележје узима на се и уметничка појесија.“ Тврди даље, да књижевни појави у Црној Гори показују особену индивидуалност, и чини му се „да је јужно Српство позвано, да улије нови живот у српску литературу.“ Преводиоца је лако оправдати за тако смело тврђење, кад се помисли, да је он највише имао на уму огромни утицај *Горскога Вијенца* на нашу књижевност.

Даље је у уводу веома лепо пропраћен живот, васпитање и рад Петра Петровића Његоша. Ту се највише истиче утицај *Симе Милутиновића*. Помињу се даље дела Његошева, а за тим долази опширно објашњење и карактеристика *Горскога Вијенца*.

Опаскама на крају књиге објашњују се поменута особена имена обичаји, поједине речи, те је тиме веома много поможено бољем разумевању.

---

*) Наводим овде и казивање Г. Худца, да се и *Кирсте* служио његовим преводом (без сумње у рукопису) и да је у многом Кирсте управо преводио с чешког превода. Из тога дакле излази, да је чешки превод старији и од немачкога. Једна ме ствар само у томе буни, што је Der Bergkranz штампан у Бечу још године 1886, и ако узмемо да је *десетогодишњи* труд Г. Јана Худца завршен ове године, онда тек *почетак* његова рада пада на годину 1886! Али свакако та ствар може имати и друкча објашњења. У осталом, ја о том не могу ништа одређеније рећи, и за то ово само с оградом уносим као напомену, о којој ће се можда кад год више знати.

Целином дакле *Horský Věnec* моћи ће чешком читаоцу представити свеколику вредност и лепоту *Горскога Вијенца* и сјаће чешкој браћи, као наш други књижевни драгац поред песме *Смрт Смаил-аге Ченгића*, која је много раније изишла у лепоме преводу Г. *Колара* (Kolář), лектора српскога језика на чеш. универзитету у Прагу. Ко зна, како је наша књижевност Чесима мало позната, може за то бити утешен барем тиме, што су та два најлепша дела наше уметничке појесије изишла у одличном чешком преводу. Пажња, коју ће оба дела на себе привући, без сваке сумње побудиће код Чеха и већи интерес за нашу књижевност у опће и тиме свакако допринести нашој већој узајамности. И с те стране заслуге г. Худца имају у нас велика признања, и наше су жеље, да у том правцу и с истом љубављу продужи свој рад. Чешкој Академији припада особита захвалност за красно чешко издање *Горскога Вијенца.*

Иван Шајковић.

Како је постала бугарска егзархија. Посвећено српско-бугарском споразуму. Београд. Парна радикална штампарија. 1897. Цена 1 динар 8° стр. 1—80.

Кад се у нас поведе реч ма о којем питању, за чије се разумевање хоће више знања из новије историје, обично се фразама без садржине надокнађује недостатак у знању чињеница, без којих се оно не може ни да схвати, а камо ли правилно да реши. А питање о менама, кроз које је пролазио грчко-бугарски црквени-спор, док се није, уз помоћ руске амбасаде у Цариграду, завршио установом самосталне бугарске цркве, долази у ред најмање познатих питања, ма да се о њему, због везе у којој стоји са т. з. питањем маћедонским, много говори и пише. То је разлог због којега књижица, чији натпис горе исписасмо, и ако мала по обиму, заслужује велику пажњу, не толико обликом у којем се јавља, колико садржином факата, који се у њој први пут објављују и временом у које се то чини. Ако је икад било потребно да се расветли држање наших државника у грчко-бугарском спору, то је доиста данас, кад смо и сами, услед неоправдане непопустљивости, на коју упућују Васеленску Патријаршију панјелинске тежње, стављени у положај, да својим заузимањем потпомажемо задовољење природних тежња наших сународника у скопљанској епархији. По свему досадањем држању преставника Фанара које је лишено најелементарније увиђавности и попустљивости, ми нисмо далеко од изгледа на коначан прекид сваких веза са Васеленском Патријаршијом, која је, на првом месту, позвана да штити јединство цркве, јер је у њему најјача заштита великих интереса православља. Али кад преставници В. Патријаршије мисле да могу, ради панјелинских интереса, запостављати интересе црквенога јединства, које му се основа руши, кад се напуштају идеје великих учитеља; Ћирила и Методија, и не задовољавају тако природне тежње, као што је тежња наших сународника у

скопљанској епархији да имају за духовну поглавицу човека своје крви и језика — онда каква разлога могу имати остали православни, који не припадају грчкој народности, да, на штету својих битних националних интереса, подржавају црквено јединство, којим хоће Грци искључиво да служе, не интересима православља, него својим шовинистичким прохтевима? И кад ствар тако стоји, доиста је корисно упознати се, према фактима, која нам се у овој маленој књижици износе, и са развојем грчко-бугарског црквеног спора, јер у држању ондашњих преставника патријаршијских има доста сличности са држањем оних који данас говоре и раде у име Васел. Патријаршије, и са држањем наших ондашњих политичара, који су онда пропустили да раде што треба, да би се, могли данас неправедно разметати фразама како не треба.

Ова се књижица састоји из два дела: у првом нам се, по књизи г. Теплова, некадањег секретара руске амбасаде у Цариграду, износи у кратком изводу историјски преглед грчко-бугарскога спора до објаве фермана, којим се установљава бугарска егзархија; у другом се опет, као допуна првом делу, према званичним актима, очуваним у архиви нашега цариградског посланства, која се овде публикују, нека у целини, нека у изводу, хронолошким редом, показује какво је било држање званичних кругова у Србији према овом грчко-бугарском спору од времена, кад је издат ферман о бугарској егзархији, до коначног оцепљења од Васелен. Патријаршије прогласом шизме.

У првом делу неће наћи ништа новога читалац, који је читао дело Теплова „Греко-болгарскій церковный вопросъ“. За оне пак који га нису читали, корисно је било изнети у прегледном изводу што је најважније, да би се могла добити јасна слика о раду и тежњама бугарских вођа у овом покрету, чији су захтеви, с почетка врло скромни, постајали све пространији, што се борба више развијала и што је непопустљивост од стране Грка била већа. Бугари су у почетку тражили само то, да се за епархије у којима живе Бугари постављају за владике Бугари по народности; а доцније, кад је патријарх Јоаким чак пристајао да бугарска црква добије своју аутономију, они су постављали тако широке захтеве, да патријаршија није могла да их усвоји. И сукоб се све више заоштравао, док није дошло до потпуног оцепљења. Пуне су поуке мѐне, кроз које је овај спор пролазио под разноликим утицајима, којима је смер био користити се његовим последицама на штету православља, и с тога нам је дужност препоручити овај први део нарочитој пажњи читалаца.

Факта која се обелодањују у другом делу потпуно су нова и за оне који су мало више у ово питање посвећени. Она су у многом погледу значајна, и уверени смо да ће у пуној мери интересовати све, који су овај спор из ближе проучавали.

Према односима који су од скора успостављени између Србије и Бугарске оправдано је било надање, да ће држање агената егзархијских у Маћедонији бити доведено у сагласност са јасно израженом жељом обеју

влада, да наша национална борба у Маћедонији носи обележје једне културне утакмице, која искључује употребу сретстава, сличних онима која су раније употребљавали агенти егзархијски да нас у раду ометy. Надање то, ако је судити по држању и егзархијских преставника и званичних бугарских трговачких агената у Маћедонији, показује се као варљиво. И за то су баш у згодан час дошла ова званична факта, по којима се види, какво је наше држање било према Бугарима у доба, кад се егзархија стварала. Ми смо као што се по њему види, задужили Бугаре, а они... Не ћемо о томе дуљити разговор просто с тога, што је за оваке бољке време једини и најбољи лек.

Нас треба више да се тиче рађња наше дипломације у ово доба и у оваком једном важном питању.

Што су симпатије наших политичара биле у овом питању на страни Бугара, то није ништа ни чудновато ни необјашњиво. Али то још не значи, да су наши политичари смели, због тих симпатија, заборављати и наше интересе у часу, кад су и они доведени били у питање непрестаним јачањем бугарских претензија, које су у једно време, у највећем јеку борбе, захватиле и крајеве, које нисмо смели оставити њихову утицају. С почетка скромни, бугарски су захтеви, као што рекосмо, све то више расли, што се борба ближе крају примицала. И дошло је било дотле, да Бугари, који су у почетку тражили у епархијама чисто бугарским за владике Бугаре, нису 1867. године хтели прихватити нацрт патријарха Григорија, којим је овај, како је са̂м казао генералу Игњатијеву, „саградио мост који води у политичку независност Бугара“. По томе нацрту од 6 тачака бугарске би епархије образовале особити црквени округ под називом Бугарски Округ; најстарији митрополит називао би се егзарх бугарски и био би у том округу намесник патријархов; све владике овог округа образовале би Синод, који би бирао и предлагао патријарху владике на упражњене бугарске катедре; берати за нове владике тражили би се преко патријарха од Порте; митрополити бугарски учествовали би, заједно с грчкима, при избору патријаха, а синод егзархијски би се постарао за више богословско образовање бугарског клира.

И овакав су нацрт Бугари одбили да приме као основу за преговоре с патријаршијом јер није „задовољавао — како вели писац ове књижице — широке аспирације Бугара, који су наваљивали, да се питање о смешаним епархијама у Тракији и Маћедонији на чисто изведе“!

Ако је требало да наше симпатије буду довде на страни Бугара, овде се морало мало застати и промислити о томе, куда Бугаре воде њихове широке аспирације. Овим су нацртом, који је потом послужио као полазна тачка за даљи рад на остварењу бугарске црквене самосталности, биле у пуној мери задовољене праведне и природне тежње Бугара. Побуде, које су их руководиле да га одбију, већ нису биле такве природе, да су могле рачунати на наше одобравање, а нарочито не на нашу по-

моћ. Ту је већ настала била потреба да помишљамо на заштиту својих интереса. Али смо ми опет ћутали и Бугаре још подржавали.

Тек под 11 марта 1869. тадашњи министар спољних послова, Дим. Матић, шаље *отправнику* послова (посланика није било тада) у Цариград упуства, која одговарају и духу овог нацрта, који је могао да послужи као основа за наше даље држање према Бугарима, и интересима наше народне будућности, којима су почеле угрожавати њихове широке аспирације. Штета је што је на овоме почетку и остало те је он добио због тога значај једног врло неозбиљног покушаја којим се најјасније обелодањује политичка неувиђавност — да не употребимо оштрији израз — ондашњих управљача наше спољне политике. Гроф Игњатијев је успео задржати саопштење изјаве Намесништва, докле није изишао берат о оснивању бугарске егзархије. А доцније кад је то саопштење извршено у *вербалној* форми. Патријаршија се отказала да учини икакву употребу од тога саопштења на том *изречном* основу: што наш отправник *није имао овлашћења* да јој преда копију те изјаве српске владе. Порти пак од стране Србије нису чињене никакве представке у смислу ових упутства. Она су престављала собом лепе и праведне жеље, којима се једва полусвесно и неозбиљно давао израз и од којих се није прешло на дела, која би сведочила о свесним задатку и политичкој мудрости државника онога доба.

Жалостан је факат који нам се утврђује у овој књижици, да „нема ниједнога акта (у архиви цариградског посланства), по коме би се могла ценити сама директива из Београда у црквеном питању.“ А ако бисмо је морали, због тога, логички изводити из посланичких извештаја, видели бисмо, да је одмах напуштена основа указана у овим упутствима, чије је објављивање од стране њихових твораца у наше дане, имало да послужи као чин особите политичке мудрости ондашњих државника, и наша се акција свела на то да помажемо грофу Игњатијеву и Бугарима у раду, који је што даље све јаче био паперен противу наших интереса, и да на тај начин покажемо, колико смо били политички незрели, да не кажемо плиткоумни. Ондашње погрешке данас нам се страховито свете, те нам треба и много жртава и много стрпљења у раду да се сачувамо кобних им последица.

Целокупан рад нашега заступника у Цариграду, за који му је недостајало директиве из Београда, сводио се у то доба на просто реферовање о ономе што се збивало у Цариграду за те две знамените године. Ако у тим рефератима не можемо да нађемо аргумената за смишљену политику ондашњих наших државника, налазимо у њима доста занимљивих података који сами за себе заслужују да се на њих, нарочито у данашње доба, скрене пажња. Потим се подацима види, како су Бугари, чим су се видели у невољи, готови били тражити спаса у католичанству (стр. 48. и 58); а, кад су осетили да им ствари иду добро, одмах су дали маха и израза тежњама, да раде на побугаривању Срба, којих је било доста у епархијама, што подпадоше под егзархију (стр. 57, 67, 70, 71, 75.), како се на-

тријаршија, покрај свих незгода које су је спалазиле због њезине искључивости, показивала мало склона да попусти тежњама наших сународника у Турској, него баш у то доба изазива у Призрену сукоб због цркве Св. Спаса, штити у Босни народу омрзнуте владике, не пристаје да тамо постави за владике људе српске народности и т. д.; како наш заступник, у пркос свима појавама о неискрености првих бугарских владика у српским епархијама, препоручује да признамо бугарску цркву, и ако је оглашена за шизматичку, налазећи да то захтевају наши сопствени интереси (стр. 59 и 65), а мало доцније пише да је патријарху говорио: „Ако Велика црква пе похита да помогне Србима и они се противу вас подигну, Србија ће онда, знајте, пре уз њих пристати, него оставити да синови њезини отпадну од ње и *побугаре се*" и т. д. Пуно је овако красних ствари у овој књизи и баш је добро што су ова факта обелодањена данас, кад се великом политичком увиђавношћу размећу, играјући се лепим фразама, људи из табора, који је у то доба водио у нашим државним пословима прву реч. И за то ми налазимо, да ова књижица заслужује да је пажљиво прочита и има на уму сваки, који је уверења, како је крајње време да се сваки и све постави на своје место и сваки и све цени по својој *правој* вредности. Доста је било разметања.

Св.

Попис становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31 децембра 1895. године. Са три картограма. Издање статистичког одељења министарства народне привреде. Београд, I—VII и I—XVII + 390, 8°.

Пре године дана на овом месту приказао сам *Претходне резултате пописа становништва и домаће стоке од 31. децембра 1895. године*, где је био изнесен преглед становништва по срезовима и општинама, а тако исто преглед варошког и сеоског становништва с општим прегледом. Књига коју данас приказујем много је драгоценија од своје претходнице, јер је богатија и садржином и обимом. Осим горњих прегледа у њој се налази бројно стање становника, домова и домаће стоке у сваком засеоку и селу, варошици и вароши. Лепо уређене таблице и табеларни прегледи чине ову књигу врло приступачном и употребљивом.

Детаљно срећивање пописнога материјала извршено је по стању, које је било 31. децембра 1895. год. У књигу су унесене све измене о саставу срезова и општина, које су извршене од 17. фебруара 1896. год. па до дана, кад је изишла ова књига.

И ова књига као и лањска има два дела: увод и таблице.

Увод је саставио г. *Б. Јовановић*. У њему се вели, да је у градско (варошко) становништво узето само оно, које станује у самом граду и његовим засеоцима. Окружне вароши нису узете ни у један срез. Главни су резултати пописа ови:

У Србији има **2,312.484** *становника.*

На један квадратни километар долази 49,7 становника (1890. год. — 44,7 ст., а 1884. год. — 39,4 ст., дакле годишњи прираштај био је са 1.97 процента). Највише (68,2) становника на Км². има у подунавском, а најмање (28,8) у топличком округу. Тако исто највише (129,4) становника на Км². има у пожаревачком, а најмање (11,8) у поречком срезу.

Домаће стоке има у Србији **5,619.030**, и то:

коња	169.735	свиња	904.446
говеда	915.403	оваца	3.094.206
бивола	7.471	коза	526.991.
магараца и мазги	1.778		

Прираштај стоке заостаје за прираштајем становника. У овој петогодишњој периоди прираштај је био 0,91 у годишњем проценту. Код бивола и свиња био је опадак.

Од све стоке долази на Км². 116.3. Највише је оваца, а најмање магараца и мазги.

На 1000 становника долази највише (1.338) оваца, а најмање (0,7) магараца и мазги.

На 100 Ха. (1 кв. километру) највише (170,2) домаће стоке има у нишком, а најмање (75,9) у ужичком округу. Такође највише (280,2) у млавском, а најмање (39,6) у голубачком срезу.

Највише стоке у опште било је у пожаревачком (503.183), а најмање у топличком округу (217.335). По срезовима највише (175.967) у млавском, а најмање (25.791) у трнавском.

Преко 250 грла на 100 Ха. било је само у млавском срезу.

На 1000 становника највише (3.446.5) домаће стоке има у тимочком, а најмање (2.002.4) у подунавском округу. По срезовима највише (5.759,8) у поречком, а најмање (1,492,5) у нишком.

Занимљиво је да *у оним окрузима и срезовима, у којима је већа густина насељености релативни број домаће стоке опада.*

На 1000 становника долазило је просечно више од 5.000 грла домаће стоке свега у два, а од 4000—5000 у четири среза.

Целокупна месна вредност домаће стоке износи 140,377.681 динар. Укупна вредност домаће стоке повећала се у овом петогодишњем периоду за 29.8 процената, релативно 20.6 процента. Цене домаће стоке биле су веће у 1895. г., а то значи: *да је стока боља и да сточарство код нас напредује.*

Број кошница био је 167.765, а 1890. било је за 43.165 мање. Дакле годишњи је прираштај од 6.93 процента. Значи да *пчеларство напредује у нас.*

На 100 ха., а на 1000 ст. има 72.5 кошница.

Вредност кошница износи 1,763.764 динара.

То је увод.

Долазе три картограма: 1. густина насељености, 2. размера домаће стоке према површини и 3. размера домаће стоке према становништву.

Сва су три израђена доста немарљиво. Употребљене боје су неукусне. Облик Србије унакажен. Административна подела врло је нетачна. Много би боље било, да нису ни унесени у ову — иначе одличну — књигу. Или је требало обратити куд и камо више пажње при њиховој изради.

За картограмима долазе таблице, где је по окрузима, срезовима и општинама изнесен број становника, домова и домаће стоке у свакој вароши и варошици, селу и засеоку. При крају таблица сваког округа налази се преглед градског и сеоског становништва и општи преглед.

У градско становништво урачунато је и оно, које станује по његовим засеоцима, тако вели у уводу г. Јовановић. Да није он ту случајно помешао заселак са крајем (малом)? То је врло потребно знати, нарочито с тога што и *многа села имају своје засеоке, чије се становништво не срачунава са сеоским*, а тако исто *нека имају и крајеве, чије се становништво мора срачунати*. У статистичким подацима, које у будуће изда министарство народне привреде требало би на то обратити озбиљну пажњу.

За тим долазе општи прегледи: 1. Преглед по варошима, 2. преглед по срезовима, 3. главни преглед (а. по варошима, б. по селима и в. у опште), 4. размери домаће стоке (а. према површини и б. према броју становништва) и 5. главни преглед размера домаће стоке (а. према површини на Км². и б према становништву на 1000 становника).

На послетку се налази регистар вароши и варошица, села и заселака.

То је у главном садржај ове одличне књиге. Само је увод могао бити потпунији. Г. Јовановићу било би много лакше него мени, да је изнео у своме уводу још и ово:

Србија има 15 *округа*, 79 *срезова*, 1.308 *општина*, (81 варошку и 1.227 сеоских), 24 *вароши*, 57 *варошица* и ? *села* и *заселака*.

Највећи је град *Београд* има 59.115 становника. Од окружних вароши највећа је *Ниш* са 21.056 становника, па *Крагујевац* са 13.867 ст., најмања је *Чачак*, који има 3.767 ст. Од осталих вароши највећа је *Лесковац*. Он има 12 807 ст., а најмања — *Г. Милановац* са 2.367 ст.

Највећа је варошица *Лапово*, које има 5.436 станов., а најмања — *Сопот* са 107 стан.

Највеће је село *Азања*. Она има 6656 ст. Међу местима Краљевине Србије село Азања десето је по величини. Значи да је веће од 72 вароши и варошице. Осим Азање вредно је поменути и ова села: *Лозовик* са 5.389 ст. *Селевац* — 5.292 ст. и *Кусадак* — 5.050 ст.

Интересно је знати да у Србији има 422 села, која имају преко 1000 ст. И то: од 1.000—1.250 ст. има 162 села, од 1251—1500 ст. има 104 села, од 1.501 — 1750 ст. има 53 села, од 1.751 — 2.000 ст. има 27 села, од 2001 – 2250 ст. има 21 село, од 2.251—2500 ст. има 16 села,

од 2501—3000 ст. има 17 села, од 3001-3500 ст. има 8 села, од 3.501 до 4000 има 4 села, од 4001—5000 ст. има 6 села и од 5001—6750 има 4 села. Ова последња мало час сам поменуо.

Т. М. Радивојевић

Prof. Dr. L. Jelić, Mons Ravn. Fr. Bulić i prof. S Rutar. Vodja po Spljetu i Solinu. Sa 25 tablica. Zadar. Tiskara S. Artala 1894. 16°. Стр. 298.

Проф. Л. Јелић уз припомоћ Фрање Булића и С. Рутара дао нам је овом књижицом красног чичерона за старине грчко-римске и хришћанске у Спљету, Солину и околини и прегледан, таман довољан и пријатан опис музеја у Спљету. Грчко-римског доба тичу се у главном ове партије: стр. 10—34 топографија, етнографија и историја Солина и околине, 44—47 о најстаријем доба Спљета и нешто о облику, постанку и судби Диоклецијанове палате, 60—82 о Диоклецијановој палати, 124—136 кратка историја музеја и општи преглед старина у њему, 136—192 преглед појединих одељења — 140—150 натписи и пластика, 150—156 стакларија, 156—159 грнчарија (157—159 о богатој збирци лампи, међу којима има више знатних и с натписа и с облика), 160 предмети од кости (махом слонове), 160—167 металне старине (фибуле, огрлице, гривне, прстење, glandes missiles, кипови, тегови, кључеви и т. д.), 167—172 геме (неколико врло лепих и врло скупоцених), 172 о новцу (у опште), 173—193 опет епиграфске и пластичке старине (више саркофага). За овим долази опис солинских старина: 222—223 рушевине солин. позоришта, 224—225 некропола у Hortus Metrodori и Via Munita, 225—229 амфитеатар, 230—233 акропола Старигград, 233 водовод и Porta Suburbia, 270—271, северо-источни зидови, 271 Porta Andetria. Помена о антиквитетима из грчко-римског доба има и у последњој партији „Излети по спљетској околици." На послетку тог доба тичу се и слике већим делом. **В.**

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српско лекарско друштво прославило је 22. јулија ове године своју двадесетпетогодишњицу. После службе божје у Саборној Цркви држана је у сали Вел. Школе свечана седница, на којој је, после поздравне речи председника Др. Марковића, изнео Др. Суботић (млађи) историју друштвена постања и рада, а Др. М. Радовановић изнео стање друштвене имаовине. На седници били су Њ. В. Краљ са свитом, председник министарског савета г. Симић и митрополит Михаило. У вече је даван у „Гранд-Хотелу“ банкет, на коме је било неколико лепих и патриотских здравица.

КЊИЖЕВНОСТ

Летопис Матице Српске. — Изишла је и 191. књига (трећа свеска за г. 1897) и у њој се настављају радови из прошлих књига: д-ра Теодора Мандића „Успомене из нашег црквено-народног живота. II“ и Васе Вујића „Грци и Срби“, где се управо тек и прелази на главну ствар. Завршена је радња д-ра Ђорђа Дере „Тукидид и његова значајност на пољу историографије“ а тако исто и превод Александра Писаревића „Окованн Промитеј, трагедија од Есхила.“ Ново је, лепа бајка Илије И. Вукићевића „Срце.“ У одељку „Књижевност“ штампане су две оцене, једна Драгутина Илијћа о Лимунацији на селу, Господи Сељацима, Хајдуку Станку и Неимарима, и друга д-ра Каменка Суботића опет о Лимунацији на Селу. Обе оцене, ако и замерају у нечему Лимунацији, у главном се похвално о њој изражавају. Прва оцена поставља овај ред: Лимунација на Селу боља од Господе Сељака, Хајдук Станко бољи од Неимара. За овим долазе записници Књижевног Одбора 1896. године где су објављени реферати: Милана А. Јовановића о „Цару Хераклију“ д-ра Каменка Суботића да се не прими), истога о расправи Ђуре Вукучевића „Је ли Мирослав, кнез хумски, био брат или синовац Немањин“ (да се прими), Радивоја Врховца о збиркама српских речи 1. Новака Радоњића. 2. Д-ра Јована Јовановића. 3. Лазара Богдановића и 4. Свет. Мл. Бајића (2. 3 и 4. да се врате скупљачима а 1. да се уступи С. К. Академији, што је већ и учињено), и Милутина Јакшића о расправи „Православна црква у Боци Которској, постанак и судбине њене“ од Ђорђа Сгратимировића (да се не прими).

Књижевне новости из Државне Штампарије. — Прошастога и овог месеца дате су у штампу ове новине: а) из *школске књижевности*: „Лекције из теоријске физике“ од проф. В. Шк. *Сгевана Марковића*, Експериментална физика“ од проф. *Ђоке М. Станојевића*; „Немачка читанка за IV разред ср. шк.“ од *Владимира Малине*, „Српска читанка за I разр. ср. шк. од *Ср. Пашића* и *М. Шевића* (ново издање); „Приче из црквене историје“ и „Христове приче и беседе“ од *Јевр. Илића*; „Припрема за рад у основној школи“ од *Јов. Миодраговића;* „Упут за препаровање животиња“ од *Жив. Ђорђевића*; „Из дечије хигијене“ од Dr *Р. Лазаревића* (из „Народ. Здравља“); — б) *књиге и брошуре правнодржавне и друге*: „Закон о трговинском и пловидбеном уговору с Русијом,“ „Казнени законик,“ „Статистика спољне трговине за г. 1896.,“ „Стенографске белешке ванредне Народне Скупштине у 1897. г.;“ „Наука о рачуноводству“ од *Светозара Мајор-Марковића*: „Ценовник лозе из државног расадника;“ „Упут за маневровање трупа,“ „Опис коњичког и артилеријског карабина.“

Нови списи у Државној штампарији. — Месеца јула ове године изишле су из штампе: I **Књиге**: *Батерије* за употребу на простору између фортова. Привремене и пољске. Написао *М. М. Магдаленић.* Са 108 слика у засебном атласу. Издање министарства војног. Мала 8°, стр. XXVII и 493 (сам атлас

има 12 таблица in fol.). Цена ? — *Опис пушке берданке* и њене муниције. (Прештампано), Мала 12°, стр. 19. Издање минист. војног. Цена ? — *Српска краљевска Велика Школа.* Уредбе (општа, философског, правног и техничког факултета. 12°, стр. 58. Цена ? — *Ручни рад у мушкој школи* с погледом на практичну примену обучавања ученика и снабдевања школских радионица. Написао *Јов. С. Јовановић*, учитељ. Прештампано из Просв. Гласника за 1897.). На 4°, стр. 34 и 13 таблица „Прегледа за ручни рад.“ Цена ? — *Годишњи извештај* о вишој женској школи у Београду на крају њене тридесет-четврте а школске 1896—7. год. Об. 8°, стр. 59. Цена ? — *Упутство за сузбијање пероноспоре,* оидијума и ериннозе. Написао *К. Д. Г.* (Одштампано из Тежака). Об. 8°, стр. 30. Цена ? — *Козирева, „кратка свештена историја старога завета“* за I разр. ср школа, превео и прерадио *Бож. Н Јовановић.* Четврто издање. Школска 8°, стр. 61. Цена 1 динар (у твр им корицама). — *Немачка вежбанка и граматика* за III разред средњих школа: удесио *Владимир Малина.* Немачка вежбанка II део. Шк. 8°. стр. 125. и 1 лист. Немачка граматика; наука о облицима. Шк, 8°, стр. 82 и 1 лист. Цена 2·50 дин —

II **Листови:** свеске за месец јун 1897, „Просветног Гласника.“ „Наставника“ и „Ратника,“ свечани број „Српскога Архива за целокупно лекарство“ (свеска за јул приликом 25.-годишње славе Српског Лекарског Друштва 22. јула 1897.) и јулска свеска „Народног Здравља“.

Издања Југославенске Академије. — Осем раније овде објављених издања ове академије изишла су још ова: — „Rad. Knjiga CXXX. Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-iuridički XLVII.“ У њему има ових радова: од В. Клајића, „Hrvatska plemena od XV do XVI stoleća,“ од д-ра Н. Матковића „Putovanja po Balkanskom poluotoky XVI vieka“ и „Vicko Dimitrije Volčić, Dubrovčanin, kartograf XVI vieka“ и од д-ра Фр. Ш. Кухача „Apollonova himna od god 278 prije Jsusa.“ Има 239 страна. За тим „Rad. Knjiga CXXXI. Matematičko — prirodoslovni razred XXIII.“ У њему има: од д-ра Ант. Хајнца „Nekoliko misli o definiciji i klasifikaciji plodova,“ од д-ра Драг. Горјановић-Krambergera „Geologija okolice Kutjeva“ и „Strugača i njezin zapadni nastavak,“ од д-ра Драг. Захрадника „Nov prilog teoriji Dekavtesova lista“ и „Prilog teoriji čunjosječica,“ и од д-ра А. Mohorovičića „Klima grada Zagreba“. Има 111 страна и 2 литогр. таблице. — „Ljetopis za godinu 1896. Jedanaesti svezak“ у коме су разни извештаји о раду Академијину прошле године, и опширан некролог: „O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka“ од Ј. Торбара. Има 200 стр. — „Gradja za povjest književnosti hrvatske.“ Ово је прва књига тога академијина зборника а уредио је Миливој Шрепељ. У овој књизи има: „Knjige Ovidijeve od l i k a l j u b e n o g a stumačene po Petretu Hektoroviću,“ „Pismo Jvana Ungnada kralju Maksimilijanu o njemačkom predgovoru ćirilovskoga katekizma,“ „Latinske pjesme Junija Palmotića,“ „Pavao Ritter-Vitezović,“ „Pjesni Junija Rastića,“ „List Djordjićev o otoku Mljetu,“ „Baron Tamburlanovič“ „L i n a - L i e d e r Petra Preradovića“ а за тим и многобројна и важна „Preradovićeva pisma“ међу којима има и два Вуку Караџићу на стр. 125. и 180. Још има „Vrazova pisma,“ „Pisma Janka Draškovića“ „Pismo A. Mažurenića A. Kaznačiću“ и „Jz spomenice Mirka Bogovića“. Већина прилога је од самог уредника, а има још по један од С. Љубића дра Карла Шрауфа, и Радослава Лопашића. Књига има 276 страна величине „Rada.“

Народна мисао. N a r o d n a m i s a o. Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu izdali Jovan P. Banjanin, Milan Kostić, Jvan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura, Svetozar Pribićević. U Zagrebu. 1897.; 349 страна 8°. У књизи су ови чланци: Dušana Mangjera „Zagreb, na Uskrs 1897;“ Јована П. Бањанина „Ђуро Даничић;“ Светозара Прибићевића „Мисао водиља Срба и Хрвата“; Jvana Lorkovića „Rački;“ D. Dimovića „Historijsko državno pravo;“ Милана Будисављевића „Сјени“ (приповетка). На крају књиге додата су „Наша писма,“ међ којима је писмо Штросмајера, митрополита Михаила и многих других угледних Срба и Хрвата. Ова се књига својом садржином и својим смером и сама најбоље препоручује.

Упоредна синтакса. — Изишла је из штампе и друга књига *Делбрикове* „Упоредне синтаксе индојевропских језика“ (Штразбург, 1897, 8°, стр XVII и 560), у којој је наставак и завршетак посла започетог у првој књизи овога дела, т. ј. синтакса (значење и употреба) глаголских времена, начинâ, стањâ, инфинитивâ и партиципâ, и синтакса партикулâ. За овом ће доћи и трећа књига, чији ће садржај бити синтакса у ужем значењу (наука о реченицама) и регистар за сва три дела.

Мирослављево Јеванђеље о коме смо у децембарској свесци „*Дела*“ јавили да се хромолитографски израђује у Бечу, готово је и до који дан стићи ће сви егземплари (300) у лепом повезу у Београду. О овом између свих глаголицом и ћирилицом писаним до сад најлепше изданом старом споменику донећемо опширан приказ у свесци за овом.

Archiv für slavishe Philologie. Herausgegeben v. V. Jagić. XIX Baud, 3. und 4. Heft. Berlin 1897. У њему су ови чланци: V. O b l a k, Kleine grammatische Beiträge. F r. L o r e n t z, Die polnischen Nasalvokale. J. R a d o n i ć, Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača. T. M a t i ć, Loranić s

Planine und Sannazaro's Arcadia. E. Ščepkin, Zur Nestorvfrage. Fr. Müller, Bemerkungen zur Geschichte der altslav. Schriften. J. Milčetić, Ueber den kroatischen und böhmischen Lucidarius. Критике су ове: M. Rešetar, Neuere Ansichten über das Wesen und die Entwickelung der serbo-kroatischen Accentuation, C. Jireček, Ueber Krumbacher's Geschichte der buzantinischen Literatur. C. Jireček UeberMonumenta Ragusina III, IV. C. Jireček, Ueber Miletić's Kronstädter Urkunden. E. Krays, Murko's Deutsche Einflüsse in Böhmen. M. Murko, Vlček's u Máchal's literaturgesch Studien über Puchmajer. M. Murko, Jakubes, Biographie A. Mar k's. V. Jagić, Kroatische Volkslieder, heraucg. von Matica hrvatska.

Како је постала Бугарска Егзархија. — Ових дана штампана је у Београду под горњим натписом књига од непознатa писца. Посвећена је „српско-бугарском споразуму,“ подељена је у две главе и има приступну и завршну реч. У првој глави излаже се врло лепо и јасно борба Бугара са Цариградском Патријаршијом до фермана о Бугарској Егзархији (28. фебруара 1870. год.) а у другој наставак те борбе после објаве фермана о Егзархији. Ова друга глава има за нас нарочите важности и као леп приложак *нашој* историји оног времена, и као новина, јер се ту првом износи материјал за историју те борбе из архиве нашег посланства у Цариграду. — Књига има 80 стр. средње 8° а стаје само 1 динар. Препоручујемо је.

Афоризми Краљице Наталије. — Београд. Штампарија код „Просвете“; 1897; стр. 32, 8°, цена 50 п. д. Сав приход од продаје ове књижице намењен је пострадалима од поплаве. Афоризми су: о животу (2); о жени (8); о срећи (7); о љубави (5); о добрprincipу (6); о новој години (4); о војсци (3).

Хаџи-Ђера. — Прича ова излазила је у овогодишњем „Бранкову Колу“ међу „Светлим Сликама,“ сад се пак оштампава и посебице, у књигу, а изнеће 16—17 таб. Стајаће за претплатнике само једну форинту. Рок претплате траје до 11. (23.) августа, кад ће и књига бити готова. Имена претплатника штампаће се. Претплату са именима ваља слати: за Србију г. Мити Ђорићу књижару у Београду, за Аустро-Угарску уредн. „Бранкова Кола“ или Манастирској Штампарији или писцу (Драгутину Илијћу) у Срем. Карловцима, за Босну г. Ник. Кашиковићу уредн. „Босанске Виле,“ за Херцеговину г. Св. Ћоровићу уредн. „Зоре“ у Мостару, за Црну Гору г. Радоју Рогановићу благајнику на Цетињу.

Први таласи. — Тако се зове друга збирка скица већ познатог Живојина Д. Павловића, која је, како чујемо, ових дана изишла из штампе. Понека од скица у овој збирци штампана је већ раније у нашим дневним листовима. Цена је 60 п. д.

Пјесме. — Трошком штампарије Р. Деселбрунера у Госпићу изишле су ту скоро „Пјесме Васе П. Ђурчића.“ Песме су већином патриотске а све су испеване у десетерцу са сликовима, осем две три „љубавне“ на последњем листу. Пред свима је песмама „Предговор“ у десетерцу са сликовима. Књига има 53 стр. мале 8°, а стаје 25 новчића. О овим „Пјесмама“ рећи ћемо коју више у свесци за овом.

Школа и Учитељство. — Из „Школског Одјека“ оштампан је чланак Љубомира Лотића „Школа и Учитељство.“ Ту се пред „Петровдански Сабор“ који се састао у Карловцима износе најглавније потребе школе и учитељства у Тројединици. Књига има 38 стр. мале 8°. Стаје 20 новч.

Из „Одјека“ — Оштампан је у књигу рад г. Мих. С. Полићевића „О уговорима који се закључују путем кореспонденције.“ Књига има 88 стр. мале 8°. Цена ?.

Из „Просветног Гласника“. — Јов. С. Јовановић оштампао је у књигу расправу своју „Ручни рад у мушкој школи с погледом на практичну примену обучавања ученика и снабдевања школских радионица.“ Књига има 34 стране а величине је „Просветног Гласника.“ Стаје 1,20 динара. Уз књигу иде и 13 литографисаних таблица са „прегледима за ручни рад.“ Препоручујемо је.

Бугари о воћарству у Србији. — Стефан Т. Гудев, инспектор винoделског одељења при мин. трговине и земљорадње у Бугарској, пропутовао је ланске год. кроз Србију, Босну и Херцеговину у тој сврси да се „упозна са мерама које се предузимљу у овим земљамаза подизање воћарства.“ Ове је године наштампао рапорт свој министру трговине и земљорадње, који га је и послао на тај пут о државном трошку. Књига се зове „Овощарството въ Сърбия, Босна и Херцеговина“ и има 127. стр. об. 8°. Уза књигу има 20 фотогр. снимака. О овоме делу доносимо у овој свесци реферат из пера г. Ђаковчића.

Турско-Бугарски речник. — Ст. Тилков штампао је у Солуну „Малъкъ турско-български рѣчникъ“ Речник има 614 стане на 16°. Цена му је 30 гроша.

Зборник бугарских правних обичаја. — У Пловдиву издао је ове године Стефан С. Бобчев „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Часть пръва: Гражданско право. Отдѣлъ I: Семейно право.“ Рад овај рађен је више година и завршен 1888 кад је преведен и на руски и награђен од Имп.

Руског Геогр. Общества сребрном медаљом. Писац је био рад да га и даље попуњава и усавршава, али му се ни до сад жеља није могла потпуно извршити, зато он, ако и овако непотпуна, предаје јавности да буде, ма и од најмање користи. Књига има 302 стране вел 8°. Стаје ?

Народне приповетке за децу. — Читамо у дневним листовима да је К. А. Кановић издао збирку народних приповедака за децу. Стаје 50 п. д.

НОВИНАРСТВО

Српски Архив за целокупно лекарство. — Приликом двадесетпетогодишње прославе Српског Лекарског Друштва на дан 22 Јула ове год. изашао је свечани број (7.) овог Архива. Поред одабране садржине краси овај број и слика прве деветорице чланова Српског Лекарског Друштва, Аћима Медовића, Владана Ђорђевића, П. Остојића, Б. Брила, Ј. Машина, М. Јанковића, Ј. Валенте, Ђ. Клинковског и П. Ранимира. У ову свеску иде и 7. број „Народног Здравља."

Български Прегледъ. — Изишла је књига IV за Јули. Од чланака да поменемо Б. Минцеса „Търговската политика на Балканския Полуостровъ, а од рецензија Милетичеве: на Save Chilendarca „Rukopisu a starotisky chilendarské," и В. Јагића „Die Aufgaben der Erforschung der südslavichen Dialekte," и Стефана Гудева „Овощарството въ Сърбия, Босна и Херцеговина,"

Бранково коло. — „Montenegrina" Илар. Руварца, прекинута за неко време, настављају су опет у 29 броју." О „Писмима из Ниша" (оштамп. из „Дела") има у 30. броју похвална оцена.

РАЗЛИЧНОСТИ

Дугогодишња краљевања. — Поводом „дијамантског" владарског јубилеја енглеске *краљице Викторије*, која је 10 јуна ове године навршила *шездесет година* своје владавине, занимљиво је прегледати у светској повесници и друга ранија дугогодишња краљевања. Међу владаркама енглеска је краљица Викторија једина која је претурила пола века на краљевском престолу (аустријска царица Марија Терезија није владала више од 40, а руска царица Катарина само 34 год.). Па ни међу владаоцима историја нам не наводи много примера: има их свега 8—9, који би могли прославити свој дијамантски јубилеј. — На челу свих владара с овом привилегијом стоји *Стари Хорм*, дански краљ, који је господарио пуне осамдесет и четири године, т. ј. 855. до 939. г. За њим долази француски краљ *Луј* IV, краљ сунца, који је владао седамдесет и две године (1643. до 1715.). Треће место припада *Харолду* I, краљу норвешком, прозваном „Харфагер" (дугокоси), због бујне му косе на глави. Године 930., пошто се навладао шездесет и седам година (863. до 930.) предао је круну своме сину, нагнавши га да призна за наследника представничку скупштину земаљскога племства. Краљ арагонски *Јаков* I, назван „Освајач", заузима четврто место, јер је господарио шездесет и три године (1212.—1276.). (Када други принчеви мисле само о играма, Јаков се I морао и умео борити за свој опстанак: кад је ступио на престо имао је само 5 година, те су место њега земљом владали његови стричеви, којима се не свиђаше само намесничка улога, него хтедоше приграбити и круну краљевску. Ради одбране од таквих тутора Јаков се, кад му је било само 13 година, ожени кћерју краља Леона из Кастилије и, с помоћу свога таста, сврже с власти своје стричеве.) — Од осталих владалаца који су провели по шездесет година на престолу најзнатнији је био *Карло Велики*, франачки краљ а затим император, помазан на царство 754. а преминуо 814. год. Још ћемо поменути *Христијана* IV, краља данског и норвешког (1588. до 1648.), оснаваоца данашње престонице норвешке, човека великог ума, кога је највише болело што није могао приволети племиће да приме његов предлог о укидању ропства. — Друга су два владаоца била из садашње царске династије манџурске у *Китају*. Обојица су се одликовали племенитим и симпатичним особинама.

Пловдивска народна библиотека и музеј. — „Училищенъ Прѣгледъ" у априлској свесци, стр. 453—459., доноси кратак извештај директора пловдивске библиотеке; из њега ове податке саопштавамо. Библиотека у Пловдиву има 21.502 књиге, од којих је највише бугарских (7115). па руских (5032) и француских (4762); српских има 130. Према струкама највише имају историјских књига (2151). Прошле године примали су 217 листова, од којих 123 иде на бугарске; само су два српска листа примали, од којих је један „Дело". Прошле године купљено је 1087 књига а добивено на поклон 254. Издали су на куповину нових и комплетовање старијих дела, као и на повезивање књига, 7912·63 динара. Читало је, које у библиотеци а које ван ове, 28.438 лица; од ових је највише било ђака (14.748), а најмање инжињера (37). Узето је књига на читање 20.572, од ових је највише бугарских и француских. Највише су читали забавне књиге.

За музеј купљено је 663 комада разних новаца, и то златних 18, сребрних 292, остало медно.

Принова у Пинакотеци Нар. Музеја. — Пре кратког времена купљен је за Нар. Музеј најбољи рад Ристе Вукановића, академског сликара, његове лањске изложбе у Грађ. Касини, *Гуслар*. Слика ова — у при-

родној величини — израдом иде у ред најбољих комада у нашој скромној Галерији: цртање је врло марљиво и без погрешке, сликање снажно, пастуозно, колорит изврстан (нарочито у „хинтергрунду“), а све се одржава у лепом тону.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Г. Лука Зима, по својој жељи, престао је бити професором грчкога језика на Вел. Школи и повукао се у миран живот. Ценећи његове заслуге за науку, Њ. В. Краљ одликовао га је орденом Св. Саве“ II реда.

† Никола Манојловић — Рајко, 11 овог месеца изгубио је српски народ још једног свог ваљаног сина и вредног књижевника Рајка, пароха слатинског у Славонији. Покојни Никола рођен је у Слатини 1864. год. од сиромашних родитеља; сиротујући, свршио је с одличним успехом своје школовање; био је неко време свештеник у Болчи и Мељанима, затим катихета и учитељ у Пакрацу. Годину дана пред смрт дошао је у своје родно место, где је изабран за свештеничког посланика на српском црквено-школском сабору. У Карловцима на сабору не задржа се због болести, дуго, врати се кући, где га стиже смрт. Никола је био један од оних вредних људи, који нечујно и тихо раде, не размећући се никада својим радом и не претендујући ни на какву славу. Вредан и скроман био је постао је увек такав. Рад на књижевном пољу отпочео је у ђачкој дружини „Слози“, која је поглавито његовим трудом и основана. Ту у кругу млађих радника предњачио је својим радом покојни Манојловић. Из тога му је доба и веома лепа песма *Сеоска Црква*, (штампана најпре у календару *Годишњаку* за 1884. год., прештампана у 29. броју *Бранкова кола* за ову год.) која га је упознала и зближила са Змајем.

Никола Манојловић, Рајко-како се потписивао на својим књижевним радовима-, мало је познат по својим оригиналима. Српска читалачка публика већином га познаје по лепим преводима из пољске књижевности. Сем много ситнијих ствари, које су растурене по нашим књижевним листовима, Рајко је превео ова већа дела: *Девајтис* Марије Рођевичевне, Крашевскога *Јермолу* и *Песник и свет*, Вићентија Кошјакевића *Новеле*, Валерија Приборовског *Пехарникову ћерку*, Елизе Ожешко *Простака*, Болеслава Пруса *Палату и чатрљу*, Сенкјевића *Хању*, *Цртице угљеном*, Дигасинског *Приче* и т д Помињемо још да је врло лепо превео неколико наших песама (народних и уметничких) на немачки језик.

Светао му спомен!

† Јанко Крсник. — Ноћу између 15. и 16. ов. м. преминуо је у Љубљани одлични словеначки књижевник и политичар Јанко Крсник. Губитак овога честитог радника долази у ред највећих несрећа, које су драги нам братски народ могле снаћи уопште. Крсник је био један од најистакнутијих политичких радника словеначких, човек који је и речју и пером и делом најенергичније војевао за права свога народа. Био је један од првака у народној странци; био је један од стубова „Словенскога Народа“; био је челик-карактер у покрајинском сабору. А на пољу народне културе, на пољу књижевнога рада, Крсник је данас не један од првих већ без поговора први у своме народу. Његово је перо стајало у служби лепога и узвишенога, у служби идеала народних, а водила га сама љубав према истини, правди и човечности. Он је с успехом радио и на другим врстама лепе књижевности, али сав тај његов успели рад бледи према успеху који је постигао као приповедач и романсије. Сваки листак тих његових радова сведочи, да га је писао песник и родољуб. За њега се готово може рећи, да је приповедач југословенски, јер је он, поред највећег познанства и популарности у своме народу, био одлично познат и српској читалачкој публици Од већих његових радова преведени су у нат: „Рошлин и Врјанко“, „Стара слика“, „Агитатор“, „Алписки цвет“. Од мањих слика и црта преведено је десетак у појединим књижевним листовима нашим. — Крсник је био по образовању правник, а умр'о је у 45 години свога живота. Тело је покојниково пренето у родно му место Брдо. Вечан му спомен!

УРЕДНИК
Др. Драг. М. Павловић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ПОСЛЕ БУРЕ

Ветар с буром и вихором
Донели су капље свеже,
И куд год су прошли гором,
Поломљене гране леже!

После дође сунце мило,
Разведри се са свих страна,
Указа се плаветнило,
Замириса лишће с грана!...

Да је мени такве силе,
Да се винем перивоју,
У окриље браће миле,
У рођену земљу моју: —

Ја бих, као лахор онај,
После дажда што наиђе,
И отресе капље с грана
И пољем се свуд разиђе, —

Са српскога чела бледа
Растерао бол и сету,
И збрисао сузу клету,
Што у ропство вечно гледа!

1897. г. Сокољанин.

ЖЕНА

— ПРИПОВИЈЕТКА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ —

Свет. Ћоровић

I

Милан Станков бијаше се ја̏ко замомчио, па одмах почео да мало више пази на се. Мале брчиће, што му се једва виде испод подужег носа, почео је да засукује и глади, а црну и лијепу косу, што му је готово по раменима пала, намазао је заитином[1]) и лијепо је зачешљао. Хаљине су му морале увијек бити чисте, па макар и не биле нове, него чак малко и окрпљене.

Кад би осванула неђеља, или који други светац он би се огле́дао и загле́дао по два дебела сахата, па тек онда пошао би цркви да мало поигра̑ и попјева.

А могао је запјевати као нико! Ништа него што метне прст у ухо, онда два три пут кашљуцне и једанпут добро отегне вратом, па онда пушће глас, — е није то, него да си и глух, чујеш га у трећем селу.

Због тога су га, ето, и ђевојке мазиле, па га је због тога хвалила и Ђурђа Николина, а Ђурђа никсга џаба не фа̑ли... То вам је била ђевојка од 14—15 година, ама ваља, у најмању руку, колико десет других ђевојака. Е није то што је само лијепа, него је некако слатка; слатка, брате, па би је ва̏ла̑ гризио и изио као Пѐтровачу.

---

[1]) зејтином.

Она је јединица Николе Домишљана, па је ради тога била некако још више на гласу... Момци су се врзали око ње као мачке око цигарице, па је сваки ра̑д, да га погледа, ја̑, да му коју рекне.

А кажем вам: баш она пофа́лила Милана Станкова. Милан јој се некако чинио љепши и дражи од свих момака. А ко би се томе чудио?... Они су се знали још из малехна... Колико и колико пута полазили би они у поље да лове препелице; колико би пута копали гробове мртвијем птицама, па чак и мишевима и још им пјевали „Свјати Боже"!... Још тада био је Милан драг Ђурђи, па то тако остало све до данас.

И они су се често пута састајали. Састајали су се или код цркве, или на њиви, или у гају — па би онда по коју проговорили... Истина, још никада једно другом не рекоше: колико је коме драго, али опет било им је врло необично, ако нијесу заједно.

Ето, једанпут Милан отишао у Мостар, да тамо презими... Мислио се и мислио и баш се одлучио да хоће... И он лијепо оде Ђурђи и каже јој све.

— Иђем, — вели, — у Мостар.

Ђурђа га зачуђено погледа.

— У Мостар?

— Ја̑.

— А шта ћеш тамо?

— Да презимим...

Она не проговори ништа, али чисто осјети, као да јој се нешто ладно сави око срца.. Дође јој то некако жао и у мало што не заплака.

— А зар ти је ружно овђе? — запита га.

— Није, ама ето...

— И баш нећеш остат'?

— Нећу.

Она оде од њега у кућу, ама некако сјетна, невесела.... Ни сама не зна зашто, али тек... тек драже би јој било да остане... Чини јој се, да јој је сад све некако необично, празно, — као да је нешто големо изгубила.

И тај дан није могла честито ни да руча. Јело јој није било слатко као обично... Два или три пута излазила је пред

кућу, па јој се све чини: као да ће се од некуда помолити и по обичају, станути и разговарати се... А кад га није видила онда тужно обори главу и врати се у кућу.

Но да сте запитали: «зашто јој га је тако жао?» ни сама вам не би знала одговорити. Он јој је био драг, ма да још никада није помислила да се уда за њега, као што ни он није помислио, да је узме за жену... Они вам не би знали одговорити: «шта је то љубав?» па ипак.... нијесу дуго могли једно без другога...

Није прошло ни два дана, од како је Милан отишао, кад ево ти њега из Мостара. Упртио торбу на леђа, а пребацио уњац преко рамена, па иђе ли иђе... Кад је из далека угледао г Ђурђу, махну јој руком и весело јој потрчи... А њу као да сунце огрија... Лице јој се за час разведри, па јој дошло да цикне од радости.

— Ти дошо̄? — запита га.

— Jа̋.

— А што?

— Ама не питај!

Он баци торбу на земљу, па онда сједе.

— Не питај! — рече опет, — да остадох још мало, шћах, ва̋ла, свиснути к'о парип Не знам који је ђаво, ама ми Мостар празан... Куд гођ се макнем, све ми пусто... И, не знам шта је, ама некако све ми ти на памети... Јеси, крста ми... Ето, научио сам овђе с тобом, па ми необично што те нема... Да си ти била, не би се ја вратио из Мостара.

Она га погледа, па јој драго, необично драго, што је и њему било мучно без ње. Е, да може, чисто би запјевала од весеља.

А он опет сједи, па једнако прича, како му је било у Мостару:

— Тё прође један дан, необично ми; те прође други, необично; прође готово и трећи, а ја ти се најпошље смислих, да нема ништа боље, него да се вратим оклен сам и дош'о... И ево, баш се вратих...

Нека си, — вели она, — ја сам те сваки дан чекала.

И тако су се још дуго и дуго разговарали, све док се није почело смркавати.

II

Прође неко вријеме и Милан поста „право" момче... Мало по мало и он је почео да схваћа: зашто му је било тако необично без Ђурђе... Због тога је сада још чешће тражио, да говори с њоме, па ако би је нашао, био је потпуно срећан... А ако је није нашао, био је снужден, те нијеси с њиме могао ни ријечи проговорити. Нити је јео колико треба, нити је радио како треба, — све му је то било као преко воље.

Кад је био сам, тад је најрадије премишљао о својој будућој срећи... Мислио је: како ће узети Ђурђу, како ће с њоме живјети, па онда како ће имати ђеце и како ће их миловати — — и занесен тим мислима био је чудноват; сав остали свијет био му је ситан.

Ради тога он никада није ни ишао с другим момцима, него кад не би био с њоме, тражио би самоћу... Обично је ишао у свој мали гај, па би под једнијем дубом[1]) мислио и премишљао. Тај дуб био му је тако драг као да му је то какав највјернији друг или пријатељ. Често пута он би се занио, те на глас говорио о своме ашиковању, као да некоме прича, а дуб је стајао висок, поносит, као да га пажљиво слуша. Тек по каткад зашуштио би својим лишћем као да одговара, — а то је Милану тако годило!... Чини му се, као да га је разумио, па га соколи... И птице што су се верале између грања тога дуба, биле су му врло драге, те и њих као да је сматрао за своје другарице... Њихове пјесме, тако слатке, њежне и умиљате чисто му трепере више главе и падају на врело младалачко срце као благи мелем... И то му је пријало, те би од неке тајне милине склопио очи, док се не би спустио и слатки санак, те, га онако срећна, загрлио.

Па и Ђурђа је постала друкчија. И она је осјетила, да не може никако бити без њега, те се такођер заносила дивним

---

1) храстом.

сновима о будућности. Она је, сједећи у вече сама у својој собици, увијек мислила о њему... Сањала је да је већ његова, па је он загрлио и љуби, грли, љуби... И она је од милине дрхтала као шибљика, па је чисто обузела нека врућина, те хитно свуче са себе јечерму и раскопча кошуљу на прсима. И тад се указа бијел као снијег врат и бујне дојке... А она их стидљиво погледа, па опет сакрије кошуљом, као да се боји да ће је неко опазити.

Затим би легла да спава, али јој сан за дуго није могао на очи. Све јој се чини, да ће опет однекуда искрснути Милан, и сјести поред ње...Често пута учинило би јој се, као да нешто шушка око куће и она би одмах бацила ћебе са себе, па у онако лахком одијелу изашла пред кућу и пажљиво загледала на све стране.

Хлађан вјетрић миловао је по лицу, играо се косом, па би чак несташно и у њедра привирио, али она то није осјећала... Ни мирис цвијећа, ни пјесма славујева нијесу је могле освијестити — она је једнако загледала и жељно чекала: хоће ли јој доћи.

А кад би тако прeстајала по читав сахат и кад би јој хладноћа дотужила, тад би полахко уздахнула и враћала се у кућу, да ту опет о њему сања. .....

Сутра дан, опет, чим се пробудила, изашла је пред кућу и чекала кад ће проћи на радњу.

И чим га угледа, одмах јој срце некако живље закуца, па је обузме нека лака дрхтавица.

— Ти уранила? — пита он обично.

— Уранила ја̑.

— Ва̏ла, ево уранио сам и ја.. А како си? Шта радиш?

— Добро.

Он јој тада погледа у очи отворено, а она стидљиво окрене главу.

— Ђе си био синоћ? — пита га полахко.

— Био сам до̏ма... А што питаш?

— Питам те 'нако... Чекала сам те...

Он се почеша по глави.

— Ама Бога ти?

— Јесам.

— Јеси ли пуно?

— Јесам.

— Их, ђе нисам знао, — вели он, па се чисто љути сам на се, што није дошао.

Па одмах обори главу и пође даље.

— Види ти! Баш сам прави махнитов, — грдио је сам себе идући. — Ђевојка ме чека, а ја се увук'о у кућу к'о јазавац, па да јој не одем... Е да могу, сам би себе осудио на педесет штапа... Срамота!... И ко зна, шта је она промислила!... Женско свашта мисли, па макар што не каже...

И тако он једнако иде, а једнако грди, док му се најпошље не додије.

Па и кад му додије грдња, ипак се љути, те што год ради, ради као од биједе. Ако коси сијено, онда нехајно мане два три пута, па баци ко̑су у крај и тад почива по по̑ сата, а каткад и више. А ако оре, онда само зарије рало у земљу, па не направи ни читаву бразду, а већ оставља и волове и све, па вади духан и замотаје цигар.

Једном ријечи: у такијем часовима, он је био најгори радин, ма да су га сви сељаци хвалили као «момка над момцима» и «тежака над тежацима».

III

У селу је право весеље. Први Миланов рођак Гашо, удаје своју сестру за некаква момка у оближње село. А пошто сватови нијесу баш тако чести, то се сада у Гашину авлију окупило читаво село, да их дочека. Старци су сјели пред кућу, па полако испијају ракију, а старице и друге жене отишле у ђевојкину собу, да јој виде дарове и да је посавјетују: како да се влада, кад дође у туђу кућу.

Момци и ђевојке, међу којима је и Ђурђа, по обичају ухватили се у коло, па се ту пјева и игра, е, чини ти се, сад ће се земља под њима пропунтати.

Марко Радетић опет дигао бардак, па наздравља, а једва се држи на ногама. Сиромах! Напио се прије, него ли су сватови и дошли. Он је био међу швабама у Мостару, па кад се повратио, чинио се као да је паметнији од свега. Измијенио је

некако и говор, па кад год су какве славе, а он изађе са својим здравицама.

— Холт! Чујте ме! — викну и сада, — ово пијем за нашег «хусвирта»... Ја „шецко" немам „цајта" да много проговарам, ама добро «тринкујем» кад нема «цален»... Азо, живио «хусвирст"!

И он искапи бардак, а смијех се оте са свих страна. Није могао више да се држи, него посрну равно на нос.

Но Милан није марио нити за Марка, нити за кога другога. Он је једнако облијећао око Ђурђе и гледао, да се с њоме разговара. Али то није могао; јер је она просто бјежала од њега, бојећи се, да јој не би ко год замјерио, што вазда разговара «с момком».

Милану је то било жао, па да се прекине од љутине. У себи је грдио и људе и жене и свадбу и све од почетка до краја... Није хтео ни у коло да се ухвати, па је због тога и Ђурђа морала да се нађе у послу и да не игра, јер јој се без њега не мили играти.

Док најпошље не дотрчаше на коњима «муштулукџије", те им побркаше читав ред. Све ђевојке им прилетише и почеше их салијетати да сјашу, ама они неће па неће, него дозваше Гашу и пружише му чутуру са ракијом.

— Поздравио те стари сват са свима сватовима! Ето их здраво и весело.

Домаћин прими чутуру, па одздрави, пружи једноме муштулукџији кошуљу, а другом махраму на дар, те обојица одлетеше опет сватовима.

Милану се, због овога, дала прилика, да Ђурђу потегне за рукав.

— А што ти бјежиш од мене? запита је.

— Срамота, ако нас ко види.

— Па нека види! Што је мени стало за свијетом. Коме је криво, нека стисне очи, па не гледа.

Ђурђа не одговори ништа, него обори главу и гледаше преда се... А он бијаше добио вољу да је изгрди и то баш поштено изгрди. Чисто је осјећао неку насладу у томе, што се је могао искалити, па није ни престао гунђати!

— И ти си ми ђевојка! 'вамо велиш 'вако и овако, а 'вамо бјежиш од мене к'о ђаво од крста; к'о да сам ја, Боже прости, Турчин и још гори од Турчина.. Jä... И ти тако!... Е, то је лијепо!... Нисам ни знао да си така.

Она диже главу и погледа га, а очи јој пуне суза — само још да полете. Тај једини поглед био је доста. па да Милан постане мекши и од памука... Њега то текну у срце, па му готово дође, да и он заплаче.. И одмах се промијени и изабра најмекши и најблажији глас што је могао.

-- Е, сад ћеш плакат'! Остави Бога ти... Ја сам ти рек'о 'нако.., Знаш шалио сам се... Ех, немој само плакат'!... Ја хоћу, да се ти смијеш... Дё, дёла се мало насмији да видим.

— А што? — запита она.

— Ето хоћу да видим, како си се насмијала... Душе ти, насмији се...

То његово наваљивање бијаше њој одиста смијешно, те се од срца засмија.

— Е тако! То ваља! — подвикну он... — Хајде сад међу ђевојке... Ето иђу и сватови, па и' треба дочекат' ама жестоко...

У томе дођоше и сватови и сви похиташе. да их дочекају. Сви сватови били су дивни и наочити, но ипак међу њима бијаше једно момче, које је и стасом и љепотом све надмашило. Високо, широких плећа, дивна лица, — и ђевојкама, кад га угледаше, запе ријеч у грлу, те не могоше ни проговорити, а камо ли запјевати.

То момче било је — ђевер, а име му Обрад... Сви сватови поносили су се њиме и фâлили га на сва уста. А није им требало ни да га фале, кад се он сам показао на дјелу.

Јер чим момци заметнуше игре, он се умијеша и надмаши све. Најприје су скакали. Скакао је и Јован Машин и Милојко Крњезуб и Мујица Загорац па и Милан, ама им Обрад свима отскочи за читав аршин... Сад не треба да говорим, како је било онима... Дошло им лијепо да пукну од муке Није то шала: сад су се двоструко осрамотили. Прва је срамота, што им отскочи момче из другог села, а друга срамота, што их ђевојке гледају, па им се још и ругају.

-- Да се бацамо камена! — викну Милан, надајући се, да ће пребацити.

— Хоћемо, — прихватише сви.

И почеше бацати.

Баци Крњезуб и одбаци жестоко. За њим бацише Јован и Мујица, па и они добацише. А кад дође ред на Милана, он свуче са себе и копоран и фермен, па чак и опанке, загрну рукаве и — пребаци свима.

Тад дође Обрад. Они сви стадоше и пажљиво гледаху, шта ће бити.

Но он мирно узе камен, па само шти омјери оком мету и баци. И пребацио је милану за читав корак.

Иза тога ухватило се коло. Ухватио се и Обрад, па баш до Ђурђе. С једне стране он, а с друге Милан... Милану то баш није било по ћеифу, али није хтио ништа да говори. У себи је и опет почео да псује и свадбу и сватове и све по реду... Често пута нашали се Обрад и припита што год Ђурђу, а Милан је одмах јаче стисне за руку, бива да не одговара.

Обраду заиста запе око за Ђурђу. Допала му се баш због тога, што није много говорила и он бијаше готов, да проговори коју с њоме, али «на само.»

Но Ђурђа је бјежала од њега. Она је знала, да би се Милан због тога љутио, па није хтјела, да му се замјери. Она је ипак волила Милана, па макар што је Обрад свима другима завртио мозгом.

Милан је то опазио и бијаше му лакше. Чим се пустила из кола, он јој приступи:

— Баш ти фала, што бјежиш од онога.. није ми ништа учинио, ама ми је мрзак к'о какав крмак... Не могу да га гледам... Немој никако говорити ш њиме.

— Нећу.

— Учини се ти и глуха, само не одговарај.

— Не бој се.

— Е тако.. Ако проговориш, никад ти за никад више доћ' нећу.

Ђурђа га је послушала и не само да није говорила, него је одмах отишла кући.

Обраду није било по вољи, што оде Ђурђа. Ма да није знао за што је отишла, ипак је сумњао, да није због њега. Само је он мислио, да је она, пошто је стидна, отишла да не говори с њиме, али му се чинило, да јој ипак није мрзак.

Он се није размишљао, него је почео свакога распитивати о њој: чија је? каква је? и т. д. И свак му је похвалио; свак је говорио, да је то честита ђевојка

Милан је чуо, како се Обрад распитује, па да из коже изађе од љутине. Добио је вољу, да се с њиме и поинади и побије и све. Највolио би га повалити, па га заклати као какво јање. И не би се покајао зато, ама баш ни мало.

И он би заиста учинио какво чудо, да је Обрад био обадљивији.[1]) Једнако га је пецкао и дирао, а Обрад се само смије и пребацује на шалу. А Милану то још теже, па што год је онај веселији, он је све љући и пакоснији.

Те вечери, кад је дошао кући, није могао ока склопити. Често пута устајао је и ходао по соби све једнако пријетећи: како ће Обраду заврнути шијом, ако само још једанпут погледа Ђурђу.

Зора га је тако затекла.

Био је сасвим уморан и малаксао. Глава му тешка као да је од олова, па је једва држи; трепавице му се саме склапају, — а сваки час зијева, да му пукну вилице.

Никада у животу није био тако жесток, а тако немоћан.

IV

Обрад, чим је са сватовима стигао кући, одмах је увртио углаву, да ће се женити. У нас, у Херцеговини, често пута доста је, да момак види ђевојку, па да је одмах запроси. Он тада не чека да се заљуби, па да ашикује. Не! Он хоће, да се ствар што прије сврши... Тако је и Обрад закључио, да Ђурђа мора бити његова... Њезина љепота, па оно понашање, допали му се ванредно, па му се чинило, да таке ђевојке на далеко наћи не може.

---

[1]) Долази од ријечи ӧба̂д... Вели се: ӧбадљив као во, а то значи напрасит.

И он је одмах отишао, да то исприча матери.

А мати као мати, једва дочекала да јединца види ожењена, па не само да се није противила, него је нагло нашла свога „старога" Митра и све му казала

Митар се, такођер од радости, почешао иза деснога уха и насмијао се тако слатко, као да је то била, Бог те питао, каква смијешна ствар.

— Хе, хе, хе ожениђемо га јâкако, — довикнуо је жени и обавио је руком око паса исто онако, као некада, кад је ђевојка била.

— Ожениђемо га, — рече поново, па одмах зовну Обрада.

— Пољуби мене и матер у руку, — рече, — па нек' ти је сретно!

Обрад их пољуби обоје а Митар одмах дочепа ракију, да мало натегне. Није то шала! Не жени се син сваки дан! Ово је једино весеље у вијеку, па зар да се човијек у оваком весељу не напије, као што треба?

Сјутра дан одмах се кренули два просиоца у Ђурђино село... Замотали велике шалове око главе, обукли ново одијело са великијем токама на прсима, па појахали бијесне парипе, — да ти их је милина погледати.

Они су одјахали право кући старога Николе, Ђурђинога оца, и још поиздалека викнули му:

— О домаћине!

— О-ој, — одазва се он и одмах истрча пред кућу.

Кад их је опазио, пође им у сусрет и придржа им коње док сјашу, а по томе се са обојицом загрли и пољуби.

Пошто су се на дуго и на широко упитали за јуначко здравље, поведе их Никола у кућу и посади у врх собе.

Чим су сјели, један од просиоца жмиркајући погледа у Николу, па некако свечано поче:

— Чујеш, брате, Никола! Посл'о нас је Митар Субашић. Чуо је, да имаш ђевојку на удају, а он има сина за женидбу па, бива, да будете пријатељи.

Никола најприје као да се мало замисли, па одмах дочека:

— Лијепо, брате... Ама знаш, да ми ваља и ђевојку запитат'... Треба ми знат' је ли она рȃзи...[1])

И он одмах изађе, па оде у другу собу.

У соби је сједила Ђурђа блиједа као крпа. Она је слутила због чега су ови дошли, па је сва стрепила од страха, јер није знала, шта ће отац рећи.

Кад је Никола ушао, она се подиже.

— Е хȇ, ђевојко, ево дошли просци да те просе, — рече он. — Ти богме, знаш, да ми је мучно пушћат' те од себе... Ама ето, суђено је... Кућа је добра, а момак је к'о један по један... Бољи ти никад доћ' не може...

Ђурђа га погледа, а сузе јој ударише на очи. Она му приступи и уфати га за руку.

— Не дај ме, бабо, ако сам ти и мало драга.. Ја нећу од тебе...

И староме се ражали, па и њега облише сузе, ама опет стегну срце, па је поче тјешит'...

— Немој бит' махнита! — рече јој. — Не можеш довијека остат' у мене... Бог је то тако наредио, а кад је Бог наредио, онда ми не смијемо баталит'...

— Ама ја нећу са Обрадом, — рече Ђурђа али сасвим тио, готово устрашено.

Никола је погледа мало оштрије, јер као да се досјетио, да ту има нешто по сриједи.

— Шта нећеш? Зар си ти боља? — рече и јаче је стиште за руку.

— Нећу, — одговори она мало јасније.

Никола бијаше готов да плане, но ипак се задржа и, као мало блȃжијим гласом, запита:

— Није ти драг, је ли?

— Није.

Он се и опет силом стишаваше и настављаше питања

— Па кога си ти бегенисала?

Она поче да се мијења у лицу, а не смије да проговори.

---

[1]) Вољна.

— Кога? — запита он јаче.

— Милана...

Никола се запањи од чуда и пушћа јој руку.

— Тако ли је! — рече. — Зар за њега? Јок! Нећеш. Он ако је кршан и ваљан опет није к'о Обрад... Шта он има?... Ништа... Јок! Ти ћеш за Обрада, па ето ти.

И не питајући је више ни зашто он изађе из собе, па оде међу пријатеље.

— Али си вук, али лисица? — запита један од пријатеља

— И вук и лисица. Кајил сам ја, а и ђевојка је, па нека буде сретно.

По томе почеше да натежу бардаком и да наздрављају. Пили су много, па се готово и опише.

Ђурђа, кад је остала сама у соби, није знала шта да ради. У први мах запањила се, па стоји непомично... Чини јој се, као да је све сан био.. А кад се мало разабрала, тад јој полетише сузе и не могаше никако да их заустави... Било јој је тешко, врло тешко, па никако да јој падне на памет: шта и како да почне? Да Милану поручи, да је испрошена, то не може, јер ко зна, шта би он тада учинио... Могао би се и убити, а могао би и отићи из села, па да се никад више не врати... Па шта може дакле?... Учинило јој се најбоље, да га вечерас причека, па да му са̂ма све исприча... Ко зна! Може њему пануги на па̂мет и што паметније, кад види, да га она није преварила.

Смислила је дакле, да баш тако и учини.

И чим се акшам[1]) спустио, она изађе за кућу и чекаше га док се врати с рада.

Није дуго чекала, кад ево њега. Ама сад је изгледао некако друкчији него обично. Био је узрујан, узбуђен, па у први мах није знао шта говори.

— Чуо сам ја... — рече јој, — чуо сам све.. Дошли су данас... Чуо сам ја...

---

[1]) Први мрак.

Она га погледа, па чисто не зна, шта би му одговорила.

— Је ли истина? — запита он једнако узбуђен.

— Јес, — одговори она тихо.

Он се прихвати за плот, бојећи се зар, да не падне, јер му ноге нијесу биле најсигурније. А затим погледа Ђурђу и готово пакосно изусти:

— И ти си шћела?

— Нијесам, — одговори она тихо, да се једва чуло.

— Шта? Бйва нијеси?

— Нијесам.

Он се уједанпут разведри и узе је за руку.

— Е, кад нијеси, све ћемо ми лахко... побјећеш ти са мном, па нек они пуцају од муке.

Она стаде.

— Зар да побјегнем?

— Jâ.

— И да оставим кућу?

— Јакако

— Па и баби да оцрним образ?

— Тешто... Кад он тебе није жалио, немој ни ти њега.

Она као да се премишљаше.. Застаде мало не говорећи ништа; а онда уједанпут диже главу.

— Не могу, — рече.

Он је погледа.

— А што не можеш?

— Не могу,

— Па добро, — рече он, — ето ти твога Обрада... Ја ти не требам... Камо среће, да те никад виђо нијесам...

А тада се окрену и пође. Ђурђа сва задрхта и крочи за њим.

— Милане.

— Шта је?

— Зар не можемо друкчије?

— Не можемо.

— Е добро... Бјежаћемо..

Милан се развесели, као да се с нова родио. Притисну је и загрли чврсто и пољуби је између очи.

— Тако... Сад си моја... А сјутра да ме чекаш овђе, па да бјежимо.

— Чекаћу.

Милан је пољуби још једанпут, па онда пође. Она је стајала и пратила га погледом.. А он се неколико пута окренуо и весело, јој климнуо главом, као да вели : не бој се!

Тек кад је замакао подалеко врати се она у кућу и ту поче да размишља о свом бјегству. Било јој је тешко и претешко, што ће оставити оца, али шта је могла? Зар је он није силом обећао Обраду, који јој није ни близу драг као Милан, па макар што је тако лијеп и снажан... Па ипак ни тај разлог није могао да јој сасвим угуши грижу савјести... Осјетила је, као да је неки црв копка у срцу и због тога била је сјетна и ако се радовала, што ће сјутра бити Миланова и само Миланова

— СВРШИЋЕ СЕ —

ПЈЕВАЈ СРЦЕ!

Пјевај срце, док још среће траје, —
Док те грију њезини погледи,
Док крај тебе њено срце бије;
Пјевај, пјевај, пјесама не штеди!

Ал' ако те она презре гордо
И одбаци немилосно када,
Тад престани! Мирно само буди
И лагано вени, вени тада...

Свет..

КРАТАК ПРЕГЛЕД НАСЛЕДНОГА ПРАВА У СРБИЈИ

С ПОГЛЕДОМ НА ЊЕГОВУ ПРЕУРЕДБУ

од

† Јов. Аћимовића

(Свршетак)

После овог општег нацрта, да пређемо сада на сама наређења законска истим редом по коленима.

Прво колено. По § 396. „мушка деца и њихови мушки потомци добивају први наследство; они искључују сестре, оца и матер и све претке њихне и њихово потомство или побочне сроднике." Мушка деца деле имање родитељско на равне делове (§ 397). Ако ли мушке деце нема, онда женска деца наслеђују, опет на равне делове (§ 400). Право представљања за мушку децу садржи се у § 399, који гласи: „Унучад мушка без оца заостала при наследству представљају својега оца, и добијају његов део, т. ј. онолико, колико би он добио, да је жив, ма колико њих било. Тако и праунучади мушкој припада део њихових умрлих родитеља." Кад мушке деце нема ни њиховога потомства, те се на наследство позивају женска деца, онда по последњем одељку § 400 „женско потомство дели са женскима по праву представљања." То је све, што закон наређује о реду наслеђивања у првом колену.

Празнина закона у овом колену очевидна је: на име у закону ништа се изречно не говори о женском потомству синова покојникових. Кад отац н. пр. остави по себи једнога сина, а од другога раније умрлога сина женску децу, настаје

питање, хоће ли ова женска деца — унуке покојникове — моћи представљати својега родитеља, и делити имовину са стрицем. Наши судови различно су расправљали ово питање. Но после дугога колебања, усвојено је тумачење, да се § 399. односи на мушку децу од једнога истога оца, и да само у том случају женска деца не могу представљати својега родитеља, по општем правилу, да њих из наследства искључују мушка деца. По томе у наведеном случају, женска деца од другога оца могу представљати својега родитеља, и наследити део, који би њему припао. Последица је овога тумачења и наследнога система. да н. пр. унука по сину и њено мушко и женско потомство искључује из наследства кћер покојникову.

Друго колено. Кад по смрти покојниковој не остане ни мушка ни женска потомства онда имање његово наслеђује његов отац. (§ 401). Даља наређења закона о реду наследства у овом колену (§§ 402 и 403) нејасно су изложена, и за то их је законодавна власт протумачила 29. маја 1853. Овим тумачењем обухваћен је даљи ред наслеђивања, за то у место нејасних наређења законских, овде ћемо навести исто тумачење, које гласи:

„Ако нема оца, онда наследство припада браћи рођеној и њиховој деци начином опредељеним т. ј. ако има мушке деце, мушкој (§ 397); ако ли нема деце мушке, оно припада женској (§ 400) и то по праву представљања (§ 403), т. ј. примајући сви скупа било мушки, било женски део очин, т. ј. онолико, колико би отац добио, да је жив, ма колико њих било; ако ли ни мушке ни женске деце нема, онда припада матери и сестрама на равне делове по главама.“

„Браћа и сестре само по оцу, или само по матери учествују у њиховом делу, т ј. браћа умрлога по оцу сматрају се као браћа рођена и искључују и рођену сестру по оцу, као и браћу и сестре по матери из наследства братњева, и деле ово на равне делове с браћом рођеном; сестре по оцу искључују браћу и сестре по матери из наследства братњева и деле ово са сестрама рођеним на равне делове; браћа по матери искључују сестре по матери; кад нема браће по матери, онда наслеђују сестре по матери. — У сваком случају

пак, где би дотични брат или сестра умрли били, учествују у овом наследству њихови мушки потомци; ако ли њих нема, онда женски по праву представљања.“

Према овом у другом колену долази се на наследство овим редом: 1., отац; 2. браћа рођена и браћа само по оцу са својим потомством по праву представљања; 3., мати заједно са сестрама рођеним и сестрама по оцу и потомством од сестара по праву представљања; 4., браћа по матери и њихово потомство, и 5., сестре по матери и њихово потомство, у оба случаја по праву представљања.

Као што се из наведенога види, ред наслеђивања у другом колену иде по истим правилима, као и у првом колену. Тако н. пр. у овоме колену синовица искључује из наследства сестру, као што у првом унука од сина искључује кћер покојникову.

Треће колено. У недостатку сродника из другога колена, наследство прелази по § 404 на „*деду по оцу* а ако њега нема, на његово потомство, т. ј. на *стричеве* по праву представљања, а ако ни њих не би било ни њихова потомства на *тетке*, с којима на део долази *баба* (као мати са сестрама. и њихово потомство; наравно разумевајући свуда потомство најпре мушко, па кад овога нема, женско.“

Ред наследства је дакле у овом колену као и у другом, само што у трећем колену долази баба, као придодани члан са теткама покојниковим, као матер са сестрама у другом колену.

У осталим коленима наследни је ред исти, с том само разликом, што нема придоданих чланова, као у другом и трећем колену него на наследство долази најпре отац колена, па за тим његово потомство по праву представљања. Тако остала колена закон позива на наследство овим редом:

Четврто колено. Ако не би било деда по оцу ни његова потомства, онда наследство прелази на *прадеда по оцу* и његове потомке најпре мушке, па ако ових не би било, на женске и њихово потомство (§ 405).

Пето колено Ако ни ових не би било, онда наслеђује *прапрадед по оцу* и његово потомство мушко, а ако овога нема, женско (§ 406).

Шесто колено. Ако ни ових нема, онда наследство прелази на очина *чукундеда*, или другог прапрадеда и његово мушко, а за овим женско потомство (§ 407).

Овим последњим коленом завршује се ред наследства у мушкој лози, после које наследство прелази на женску лозу, која наслеђује на исти начин и истим редом, који је за мушку лозу означен (§ 408). Раније смо напоменули, да женска лоза почиње од деда по матери (треће колено) и завршује се, као и мушка лоза са шестим коленом.

Тек кад се обе лозе исцрпе, те ни у једној ни у другој нема сродника, који би могао бити наследник, наслеђују се узајамно муж и жена; но ако би муж раније умр'о, женину имовину наслеђују мужевљеви закони наследници (§§ 408 и 416). Ако пак не би било наследника ни по уговору, ни по завештању, ни по законом реду, онда наслеђује држава, као закони наследник (§ 530).

Стари германски систем наслеђивања по коленима, који важи у Аустрији, Шведској и немачким кантонима Швајцарске, и који је унесен у нови Грађански Законик за Немачко Царство, усвојен је дакле и у Србији, где је пренесен из аустријског Грађ. Законика, по коме је наш Грађ. Законик израђен. Овај систем, који најбоље одговара природи словенске и германске породице, има и ту добру страну, што је прост, те га је лако разумети, јер његово је основно начело, да сродници који имају с покојником најближег заједничког претка искључују оне сроднике, који имају с њиме удаљенијег заједничког претка, пошто је право представљања допуштено до бесконачности. Осим овога доброга својства, на које се позивају и редактори немачкога Грађ. Законика у својим мотивима, они с разлогом наводе, да овај систем уређује најудесније и најправичније положај предака и побочних сродника; јер док по законима, који су усвојили наследни систем римскога права, имовина припада *често* старијим члановима породице, дакле удаљенијим сродницима, дотле по овом систему она припада млађим члановима, па по томе и ближим сродницима, чиме се уједно подиже млађа генерација. Та разлика долази отуда, што закони прве врсте деле побочне сроднике на степене сродства према покојнику, докле их други деле,

пре свега, по рангу заједничког претка. А позивајући на наследство ближе срొднике овај систем боље одговара и наклоности покојниковој према сродницима, коју закон претпоставља. С тога лозански професор Ернест Лер, који је упоредно изучавао системе законског наследног права у више земаља, и по коме наводимо ове појединости о овим системима, с разлогом тврди[1]): да је систем немачког Грађ. Законика најбољи с том једином резервом, да су браћа и сестре много жртвовани општем начелу, по коме старешина колена искључује просте чланове. Скромни изузетак од овога правила, био би, вели, правичан у овом колену.

Ова примедба могла би се у неколико применити и на наш Грађ. Законик, као што ћемо доцније видети.

Изложени наследни систем примењује се на оба облика наше породице (§ 527), у колико закон није од тога изузео задружну породицу. Три су изузетка, у којима се разликује наследство у задрузи од наследства у инокосној породици: 1., По законодавном тумачењу § 523 Грађан. Законика од 28 јуна 1849, мати не може наследити своје дете, које у задрузи умре, него га наслеђује задруга; — 2., „Сродство у задрузи при наследству, — вели се у § 528, — има првенство над сродством изван задруге, ма ово било и у ближем степену. И само усвојење достоверним начином и са општим сагласијем задруге учињено, искључава и само сродство по крви изван задруге Но деца малолетна, ако би за матером из задруге отишла, задржавају своје првенство и изван задруге Такође и у случају ропства или сужањства или друге подобне нужде и опасности или службе отачаствене остаје право сродства при наследству и изван задруге невредимо.“ — 3. По допуни § 529 од 28 новембра 1859 женска деца умрлога у задрузи „кад овај не остави по себи мушке деце, имају право наследства на део својега оца (а до поменутога дана тога права нису имала, него га је наслеђивала задруга); но (за разлику од инокосне породице) непокретно имање исплаћује им задруга у новцу по процени. — То су једина одступања од општег правила.

[1]) Revue de droit international et de législation comparée. Bruxelles 1896. (Tome XXVIII, c. 158).

Узгред ћемо напоменути, јер немамо намеру, да се овде тим ближе бавимо, да у оба облика наше породице удовице имају право уживања, као и женска деца, — што смо раније видели, — са законим наследницима а по некад и без њих (§§ 412—415, 523, 525).

Ако се сада и површно обазремо на суштину онога, што је овде изложено, неће нам бити тешко извести крајње закључке о оним тачкама нашега предмета, у којима је наш законодавац пошао погрешним путем.

III

Видели смо раније, да у народном животу с правнога гледишта нема начелне разлике између задружне и инокосне породице: права старешине задруге и права очева у инокосној породици истоветна су у имовинском погледу, као што су истоветна имовинска права чланова задруге са правима пунолетних синова у инокосној породици. Закон се, као што знамо, није држао овога начела. Какве су последице тога у наследном систему видећемо доцније. Међутим ваља нам одмах приметити, да се наш Законик није држао ни својега властитог начела. Концентришући природу наше породице у један облик (задругу), и мењајући природу другоме облику (инокосној породици), наш Грађ. Законик дошао је у противречност са самим собом; јер допуштајући да задругар може за живота и на случај смрти располагати својим идеалним делом (§§ 515 и 521), он је тим својим наређењем потр'о прве две тачке наследног реда у задрузи, које су горе изложене. Ово је у толико већа погрешка, што је законити део, као што смо раније видели, обезбеђен само деци покојниковој. Наређења закона дакле, да матер не може наследити своје дете у задрузи, него да ће га задруга наследити, и да су при наследству у задрузи пречи задругари, него сродници ван задруге, овде постају илузорна. Кад је закон хтео, да бар једноме облику породице призна значај, какав има у народном животу, није могао ићи овим правцем. У овоме су погледу логичнији Општи Имовински Законик Црногорски од 1888 год. (чл. 695) и хрватски закон о задругама од 1889 год. (чл. 5.

и 12), по којима неодељени чланови породице не могу располагати својим деловима, док не буду одељени. Законик црногорски, према своме гледишту, да су обе врсте породице истоветне правне природе, не чини у овом погледу ни иначе никакве разлике између задружне и инокосне породице.

Са гледиштем, које заузимамо у овоме питању, сагласни су сви српски правници. Многи пак критиковали су последњу тачку наследнога реда у задрузи (која је горе под 3. наведена), по којој и женска деца наслеђују у задрузи, у недостатку мушке. Ми се не слажемо с тим критичарима из два разлога: прво с тога, што има доказа, да су и пре Грађ. Законика (дакле по народном обичају, и када није чињена разлика између задружне и инокосне породице) женска деца, у недостатку мушке, имала права на наследство, и да су им неодељени чланови куће непокретну имовину исплаћивали у новцу, као што се то види из одлуке Великога Народнога Суда од 16 октобра 1829 Бр. 936[1]), и друго, што држимо да се овом одредбом начело задруге не крњи, као напред поменутим наређењима, јер иначе не би је правни обичај допуштао. У осталом пошто су оба породична облика истоветне правне природе у народном животу, јер у оба влада начело колективности, у чему се и састоји њихова суштина, овом законском одредбом ова су два облика ближе један другоме, кад је већ закон начинио разлику између њих. По томе, кад је овај законски пропис сагласан и са народним обичајем, онда је у толико неумесније тврђење неких правника, да је исто наређење узрок деоби и распаду задруга, којим су се питањем наши правници поглавито и бавили, не улазећи никако, ни после расправе д-ра Богишића, у оцену основних погрешака, које су узрок целој забуни и неправилностима при промени закона. Ми пак држимо, да је питање, хоће ли се задруге више или мање одржавати у народу, — да је то питање ван правне сфере, претпостављајући да њихову опстанку закон не чини никакве сметње, него да је главни позив правника и законодавства, да народној породици поврате у

---

1) Ову је одлуку штампао А. С. Јовановић у своме спису: Историјски развитак српске задруге, (Београд 1896), стр. 113.

законима њену природу, укидањем дуализма, који у практици доводи до невероватних бесмислица и аномалије.

Напоменули смо раније, да ради тога што закон није поставио тачну границу између једног и другог породичног облика, и данас постоји спорно питање: има ли задруге између оца и сина? Они који држе да и у овом случају постоји задруга, примењују правила о наследству, која су као изузетак за задругу прописана, док други, који се држе противног мишљења, примењују општа правила о наследству. Разуме се, да су одлуке, кад се са разних гледишта полази, дијаметрално противне. Два примера, какви се непрестано јављају у животу, увериће нас, колику је погрешку закон учинио, уводећи овај дуализам. Замислите случај, да по смрти очевој три сина остану у задрузи а четврти се од њих одели, па после извесног времена, један од ове тројице, који су у задрузи остали умре без порода. Ко ће сада наследити умрлога брата? По правилу, да је сродство у задрузи рече при наследству од сродства ван задруге (тачка под 2. у наведеном реду наследства у задругама), наследиће га она два брата који су с њиме били у задрузи, а трећи који је био одељен неће имати никаква права на наследство. Овако би се поступило и за живота очева, кад отац синове одели и почне за себе живети, а синови остану у стању, представљеном у наведеном примеру. Умрлога сина, који са браћом остане у задрузи, отац не би могао наследити, него би га и у овом случају наследила браћа, с којом је у заједници остао искључујући и онога брата, који је од њих био одељен. Узмите сада исти случај у другојачијој форми. Отац имајући четири сина, одели једнога од себе, а остали остану с њиме. После извесног времена умре без порода један од синова, који су с оцем у заједници остали, а за њим на скоро умре и отац. Ко ће сада наследити део очев, који је за себе задржао, кад је четвртога сина оделио, а ко део умрлога брата? Ако се ставимо на гледиште, да између оца и сина постоји задруга, ствар ће се расправити, као и у првом примеру, т. ј одељени брат неће имати права наследства ни на очев ни на братњев део. Ако пак узмемо, као што и јесте по закону, да између оца и сина нема задруге, појављено питање расправиће

се у сасвим другом правцу: умрлога сина наслеђује отац; потоме и тај део и очев део, који је за себе задржао, наследиће на равне делове сва браћа, дакле и онај, што је из заједнице изашао, још за живота очева.

Шта показују ови примери? Из њих се несумњиво види, да има нечега трулога у нашем закону, кад се једно и исто питање може и мора расправљати у супротним правцима једино ради тога, што је деоба између чланова породице извршена пре или после смрти очеве, ма да се тиме правна природа деобе ни у чему не мења, те нема разлога ни да различна дејства производи у наследном праву. Ово неприродно стање доводи нас до закључка, да је разлика, коју је закон поставио између два породична облика наређењем: да је при наследству сродство у задрузи прече од сродства ван задруге, да је та разлика *привидна*, у колико је закон само на задругу примењује, онако исто, као што је према фактичким односима у животу, привидна и деоба породице на задружну и инокосну. Раније смо видели, да и у инокосној породици мушка деца искључују из наследства женску децу. Шта значи ово заједничко правило и закона и обичаја? — Оно тежи, томе спора бити не може, да се имовина у породици, коју мушки чланови продужују, неокрњена очува. Из истога узрока неодељени чланови породице (или и ако су одељени, па наставе заједнички живот) имају рече право на наследство од одељених чланова, који одвојено живе и засебне породице састављају, — само што је закон погрешно, услед погрешке о деоби породице на задружну и инокосну, ово правило обичајног права задржао само за задругу. Тиме се уједно објашњава, за што се женској деци у задрузи наследство непокретне имовине исплаћује у новцу, што је и пре Грађ. Законика, када није било вештачке разлике између задружне и инокосне породице, постојало, као што смо мало час видели, само ако је у породици остајало мушких неодељених чланова. Ту је у исто време кључ за решење питања, за што матер не наслеђује своје дете, кад има неодељених чланова у породици, што је закон такође погрешно прописао само за ону врсту породице, коју задругом назива.

Примери, које смо мало час навели, показују држимо нелогичност правила, да се само на задругу примењује начело, да је сродство неодељених чланова рече при наследству од сродства одељених чланова породице. Један пример показаће нам и сву нелогичност закона у неједнаком поступању у инокосној и задружној породици кад се на наследство позивају матер и женска деца. Узмимо случај, да четири брата по смрти очевој, или још за живота његова, кад се он од њих одели, живе у заједници и сваки од њих има по једно дете. Умре један брат, а за тим умре и његово дете. Матер овде неће наследити своје дете за то, што постоји задруга. Пођимо даље: умре још један брат и остави женско дете. Овоме детету наследство у непокротној имовини исплатиће се у новцу, а неће му се издати у натури за то, што постоји задруга. Замислимо сада случај да сва ова браћа живе у заједници са својим оцем и да су у том стању двојица од њих умрла, за тим њихова деца, па на послетку отац ове четворице браће. Како ће се сада поступати при наследству делова помрле браће? — Са свим противно томе, јер између оца и сина нема задруге. У овом случају матер ће наследити своје умрло дете, а женско дете од другога брата, представљајући својега оца, добиће наследство непокретне имовине у натури. И овде се јавља иста аномалија, као и у раније наведеним примерима, у једном истом случају: и тамо и овде један је исти узрок разлици у примени закона, на име у томе, што је закон противно народним појмовима регулисао имовинска права очева у породици; јер докле је отац, по народним правним обичајима, као што смо већ видели у имовинском погледу и у инокосној породици равноправан члан са својим синовима што ништа не смеће да се сматра за старешину породице, дотле га је закон овде начинио искључивим господаром породичне имовине, створивши тим начином дуализам и у наследном праву.

Посматрајући ствар с овога гледишта, ми држимо, да се овим путем једино могу објаснити оне нелогичности, које се појављују у пракици при примени закона на истоветне случајеве; да је једино начин за поправку овога стања укидање дуализма у систему породичног и наследног права, како би се тиме

закон прилагодио стварним односима у животу, ако се хоће да се избегну досадашње неприлике и забуне.

Пођели се овим путем, у закону неће више бити изузетака ни у породичном ни у наследном праву у оном смислу, у коме сада постоје; али изузетака ипак мора бити. Ти ће се изузетци поглавито тицати варошке породице, која се за ову половину столећа и нешто више, од како постоји Грађ. Законик, прилично издвојила од сеоске породице, услед разлика, које собом доносе животне прилике варошана. И сам Црногорски Имовински Законик уочио је те разлике (чл. 708) у животу варошкога и сеоскога становништва. Каква ће пак и колика бити та одступања за варошке породице, кад се преуредби закона приступи, о којима ће се морати водити рачуна, како се у практици не би јављале онаке исте незгоде, какве смо констатовали у сеоској породици, — није место да овде истражујемо.

Заустављајући се до сада на паралелним тачкама наследнога система у оба породична облика, ми тиме, наравно, нећемо и то да кажемо, да општем наследном систему, који смо изложили, нису потребне никакве поправке. Напротив ми налазимо, да правичност изискује нека ограничења у праву представљања, нарочито у првом и другом колену, како у недостатку мушких наследника унука по сину не би искључивала из наследства кћер покојникову (прво колено), а синовица сестру његову (друго колено). Тако исто и наследна права надживелога супруга законодавство ће морати узети у озбиљнију оцену; јер садашњи систем нарочито у погледу удовичког уживања доноси многе незгоде и удовици и онима, који њенога мужа наслеђују.

Нашем Грађ. Законику потребна је, дакле, што скорија преуредба у свима деловима породичног и наследног права, према садашњим потребама и досада стеченом искуству. За овај рад који нам предстоји, јер га прилике изискују, поучне су речи Блунчелијеве: „Законодавац, има, вели он,[1]) двојак и тежак задатак. Проучавајући правне споменике прошлости,

1) Ernest Lehr, Code civil du Canton de Zurich de 1887. Paris 1890. Introduction, p. 51–52.

брзо ће се уверити да у њима има доста застарелих партија: он треба да их смело жртвује, старајући се при том, да не дира оно, што је још добро и солидно. Наићи ће на друге скучене и слабо развијене партије: требаће му, да им да простор и облик, који им приличи. Он мора у исто време реформисати и васпостављати, крчити и консолидовати. С овога гледишта његов је задатак пре свега конзервативан. Али, с друге стране, законодавац, ако хоће да задовољи потребе својега времена, не може остати непокретан и неизмењив; треба му се сетити, да његово дело, да би било корисно, треба пре свега да буде либерално. Ма како био принуђен да се управља по школским доктринама, не треба никада да допусти, да она над њим влада: он треба да црпи из живих душевних извора, не поводећи се за препиркама научника, да проучава истините садашње потребе народа, за који је позван да ради, а да се не боји да заводи новине кад дође до јаснога појма о ствари, и кад оно, што мисли да је добро и корисно одговора с једне стране целокупном правном систему, а с друге стране народним традицијама и потребама времена.“

Желети је, да овај савет прослављеног научника и кодификатора грађанскога права Циришкога Кантона, лебди пред очима и српском законодавцу, када буде приступио преуредби Грађанскога Законика у опште, а посебице наследнога права, којим смо се до сада бавили.

ЈУНАК НАШИХ ДАНА

— ДРУШТВЕНИ РОМАН —

(НАСТАВАК)

X

Неусиљеним корацима, лежерно а опет достојанствено, приђе он г-ђи Стојшићки и потпуно кавалерски пољуби је у руку, поклони се г-ђи Станићки па пружи руку г. Стојшићу, који му беше пришао.

— Опростите — рече — што вас нисам раније походио! Имао сам пуне руке посла око ове моје службе; и сад, кад сам све оно, што је званично, средио, ево ме да походим пријатеље. Не срдите се, али ја вашу кућу сматрам као пријатељску. У њој је сироче једно без игде икога провело толико лепих и пријатних часова, да ће му то остати као најпријатнија успомена!...

Израз лица његовог, глас, којим је те речи изговорио, текнуше у срце и г-ђу и г. Стојшића; и код њих се сврши онај препорођај у души, који постаје по оном правилу: да више волемо оне којима смо ми какво добро учинили, него оне који су нама. Обхрваше их неки родитељски осећаји према овом «сирочету»; обома се свртеше сузе у очима и потече читава река срдачних излива.

— Хвала вам!... Хвала!... Заповедајте сести. . Молим вас, г-ђа Станићка, да вам представим нашег одличног научника, г. д-ра Сретена Срећковића. А ово је, г. Срето, г-ђа Станићка наша одлична пријатељица.

Сретен је познавао г-ђу Станићку, знао је ко је она и колико вреди, па јој се поклони дубоко.

— Видела сам господина сад на Славином погребу и могу му честитати! — рече г-ђа Станићка.

— То ми чини сувише части што из ваших уста чујем! — рече Сретен опет поклонивши се. — Слава ми је, знате, био друг и пријатељ од најранијег детињства, па. .

— Таког пријатеља вреди имати!... упаде му у реч г-ђа Станићка, која, као и све старије жене, помисли на свој погреб. — Имам и сама толико пријатеља па мучно да би ме ко онако ожалио! Г. д-ре, оно је било «Слово" како се ретко коме говори!

— Хвала госпођо!

Г. Стојшић се уплете:

— Та маните се «Слова" и погреба. Ми смо сви хвала Богу, живи и здрави! Боље ће бити да наш драги г. д-р и не дâ да икако дођемо до «Слова" и погреба!

— Разуме се, поштовани г. Стојшићу. Ја то сматрам за најсветију дужност своју свуда, где ме год својим поверењем почаствују.

— О... та ви већ уживате поверење, велико поверење још од дана кад вам новине славу пронеше.... Али седите, седите, молим вас!

— Хвала — рече Сретен спуштајући се на једну столицу и скидајући рукавице.

— Ево, ја вас прва узимам за свога лекара! — рече г-ђа Станићка непрестано гледајући га отвореним погледом. — Ви знате где ја седим?

— Хвала, знам.

— Заповедајте походити ме.

— Врло радо.

У тај мах отворише се побочна врата и из собе изиде Даница. Сретен је био леђима окренут, он је не виде, али осети да је она и напреже сву снагу да се стиша.

— Дано! Знаш ли ко нам је дошао? — упита је мајка.

Сретен се и нехотице диже. Пред њим је већ стајала Даница лепа као вила.

— Г. Срећковић! — узвикну зарумеииши се.

Сретен осети како му нестаје пода под ногама. Али се прибра и рече пруживши јој руку:

— Да, госпођице. Дошао сам да вам честитам прошевину.

Она прихвати његову руку и погледа га неким чудним погледом. Он осети како јој је рука хладна

— Хвала вам, г. Срећковићу! Али мислим да нисте само за то потегли из Беча овамо!...

За тим извуче своју из његове руке.

Е, видиш ти ње! — насмеја се г. Сто шић. — Разуме се да није. Каква би ти, на пример, сила била да рад тебе мора неко чак из Беча у Београд потезати?... Баш су ти ова данашња деца! Она мисле да су све и сва!

Даница се окрете погледавши још једном Сретена и оде столу где беху служавници са слатким. Сретен осети да му нешто треба рећи.

— Истина је да се нисам надао затећи овде прошевину али, г-ђица има право и да помисли јер се не би преварила. Ја бих заиста дошао на прошевину да сам знао.

— Збиља? — упита г-ђа Стојшићка.

— Зар још питате? Па ви сте ту маленкост од мене заслужили.

— А како вам се чини Данин младожења?.. упита г-ђа Стојшићка.

— Иван?

— Да.

— А... красан човек!....

— Мило ми је што ви тако о њему велите. Ви га добро познајете?

— Другови смо од малена.

— И мени се, знате, веома допао. Управо допала ми се она његова озбиљност. Ја, знате, веома волим озбиљне људе. А добро је и за Даницу, она је мало детињаста...

Даница у тај мах прилазаше са служавником.

— Хвала, татице! — рече. — Тако ли ви мене...

— Па млада си, срце моје! — рече г-ђа Станићка.

— Млада?... насмеја се Даница... Млада а већ...

— Ето, ето !... уплете се г. Стојшић пресецајући јој реч хоће она да је њена последња !... Не вреди ти с овом децом бити благ.

Даница не одговори ништа на очев приговор, али гледаше Сретена отвореним погледом који је врло речито говорио. Стојала је пред њим као статуа; већ више не беше оног бујног руменила на образима њеним, али Сретен — и онако збуњен — мораде признати да је лепа. Кад је слатко узимао рука му је лако дрхтала; осећао је неку чудну нелагодност у души, а није имао кад ни испитати ни регулисати своје осећаје. Оно граорасто око беше још сјајније: беона беше бела као млеко, па онај младеж са меким, свиленим маљама беше сад куд и камо примамљивији... Лепота беше у снази; како му се била сагла он осећаше онај дах из румених усана, свеж, здрав као дах пролетњи.

«И овај анђео да припадне оном медведу!» пролете му кроз главу.

Али се опет притиша. Гледао је како се вије њен вити стас и породи се рој жеља у души његовој.

— Јесте ли узели стан, г. докторе? — упита га г-ђа Станићка.

— Нисам још, г-ђо. Меркам где год у главној чаршији. Замолио сам пријатеље да се распитају.

— А где сад станујете?

— У «Старом Здању.»

— Хоћете ли с намештајем?

— Не. Поручио сам за себе намештај.

— То је најбоље — рече г. Стојшић.

У тај мах опет закуца неко на вратима.

— Слободно! — викну г. Стојшић и подиже се.

Пре него што се врата отворише зачу се некакав плачан глас.

— Каква срећа! Моја мила голубица!... Срећа тејкина!..

И уђе у собу једна жена од педесет и нешто више година, у старом, излизаном, свиленом фистану; проседе косе која је мирисала на ракију, и до половине покривена затворено зејтинли-шамијом; на њој шкуртељчица са олињалом лисичином; фистан беше неодређене боје; на ногама неке искрив-

љене ципеле. И како уђе опет се заплака, управо, глас јој је био само плачан, јер у мутним њеним очима, које беху боје као и фистан, не беше суза.

— Боже, како сам се обрадовала кад сам чула!... Ја била код Стојана у Палежу, па ми каза пријатељ Ђока из Шапца; прошао кроз Палеж с еспапом. Вели: «Знаш ли прија Маро, шта је ново?“ — «Не знам, пријатељу» — велим. — «Прија Даница испрошена.» — «Та не може бити!» — рекох. — „Испрошена — вели — за неког г. Ивана професора.» — Боже, Господе! Ви не знате како сам се обрадовала! Одмах рекох Стојану: ја морам ићи! — «Ама куда ћеш, — вели — нано, по овом кијамету?... Зар не видиш како је то време? — «Аја! — велим ја. — Ја морам ићи да видим моју златницу, моју голубицу!..» Где је?... Дано! Голубице!... Ево дошла тејка да те види, да ти честита!...

Просипљући бујицу речи само је млатала рукама, подражавајући гласовима и пријатељ-Ђокином и Стојановом као да се продуцира. Даница, која беше у побочној соби, појави се на вратима.

— А... ево је, ево је!... Ходи, голубице! Ходи златнице да те тејка пољуби!...

Па приђе вратима, докопа Даницу и стаде је тако немилосрдно цмакати да су пуцали пољупци као шамари. И непрестано је оним неодољивим, плачним гласом узвикивала:

— Срце!... Голубице!... Злато!... Срећице!... Златнице!... Срећна ти прошевина!...

Даница је унапред знала да јој се не би вредило отимати за то јој се подаде, и кад је пусти она се примаче г-ђи Станићки.

Е, али се гошћа захукала па пође за њом. У тај мах као да се присети, па приђе г. и г-ђа Стојшићки.

— Опростите!... Радост!... рече бришући очи неком црвеном марамом. — Срећан ти зет, брате!.. Срећан ти зет, снахо!...

Па се стаде цмакати с г-ђом Стојшићком.

Скоро свима беше непријатна ова похода. Г. Стојшић као домаћин мораде све то прогутати. Он се окрете г-ђи Станићки па рече:

— Опростите, г-ђа Станићка; ово је једна моја рођака...

— А... сестра!... упаде му гошћа у реч. — Сестра није рођака. Твој отац је од брата а моја мајка од другог братучеде: онда смо брат и сестра!... А... г-ђа Станићка!... Опростите, нисам вас видела... од радости!..

— Познајем ја г-ђу Марију, рече г-ђа Станићка.

— Јест, познајемо се. Хвала вам што ме нисте заборавили! И, хвала вам што сте ми били на руци за мог Стојана! Да вас не би, не би он још добио службе! У срећан час падосте ми ви на ум! «Дај — велим — да одем до г-ђе Станићке, ако она што не учини други ми нико не поможе!» — И хвала Богу! Стојан вам благодари. Баш ми рече: «Иди, нано, до г-ђе Станићке и заблагодари јој!»

— То није потребно — рече г-ђа Станићка. — Нека он само савесно гледа своју службу па ми је тим већ благодарио.

— О, што се тога тиче, то не бризите! Он је врло добар. Само је мало као ђак погрешио те га истераше из школе. Остало сироче без оца — ту се заплака — па га није имао ко у запту држати. Ја, сирота, куд ћу пре, да л' ћу гледати оно кућице, да л' мотрити на њега — а он — као свако дете — «нестрашан» — па ето шта се учини!... Данас је паметан!

— То, то! — рече г. Стојшић.

— Све слуша како му г. капетан каже. И хвали ми се њиме г. капетан, вели: «красан младић, па поуздан! Што му дадем да препише, то ми је сигурно као сахат! Ја л' ћу метнути, вели, коју запјату, ја не ћу, тако је то сигурно!» Ја само благодарим Богу, а имао се на кога и метнути. Отац му је био, (и ту се опет заплака) Бог да га прости, ваљан; а ни моја фамилија није рђава? Ето...

— Добро, добро! — рече г ђа Станићка. — Нека он само ради поштено и ваљано па нек' се не брине!... Него — рече устајући — да идем и ја.

И поче се праштати. Сви се дигоше. Домаћини је још мало задржаваху, али она се поздрави, пољуби Даницу, климну доктору пријатељски главом и потсети га на обећање, па оде. Г-ђа Стојшићка с Даницом изидоше да је испрате.

— Брате — рече Марија посматрајући Сретена отвореним оком — ово није г. Ива?

— Није — рече г. Стојшић. — То је његов друг а сад је доктор овде у Београду.

— Велим ја; а опет мислим: дај да питам!... Ја сам виђала зета. Па, велиш, доктор! То је баш добро. Имам вам и ја г. докторе неку муку: 'простиђете, вата ме грч! Јест, грч! Некад ми ухвати руку, некад ногу, и то је кад легнем, знате; а некад, Бога ми препречи преко лажичице па шине преко трбува, простиђете! Знате, да ме укочи па не да дахнути! Него, знате, ја имам свој лек. Узмем лепо сирћета, љуте ракије, зејтина и камфора, то све смешам у једној чинији, па зовнем кону те ме истрља.. Ама као да си руком однео!...

У тај мах г-ђа Стојшићка отвори врата и рече мужу:

— Зове те г-ђа Станићка часком.

Г. Стојшић прену, скочи па рече Сретену!

— Молим вас...

— Изволʼте, изволʼте — рече Сретен, а у себи помисли: «ја ћу се већ носити с овом лудом!»

Марију не збуни то, него настави:

— Знате да ми је после као да сам окупана!... Лако ми, лако Боже, па већ не умем казати!... А од чега ли то, г. докторе; сигурно од назеба?

— Јест, од назеба — рече Сретен.

— И ја велим! А мени прија Ангелина Јосифова — то је нека наша прија Јосифа Чендића трговца, можда га и знате..

— Не знам.

— Оног на Сави...

— Не познајем га, али свеједно..

— Та како не познајете пријатељ-Јосифа!... Отац му је био кабадахија код Господар-Милоша, Јевта кабадахија... Био је то личит човек; бркове је имао велике као два мачкова репа, а страшне очи, велике као у вола, а увек крваве... И мој покојни (ту опет превуче марамом преко очију) имао је исто велико крваво око, па увек ћути, ћути као Турчин!... Стојан ми је на њега; сушти отац сунце ми га грејало!... Шта пута превали очима па кад заћути не можеш речце од њега ишчупати па да је клештима вучеш!... Шта и шта пута, кад се тако напркоњи, ја му рекнем: Турчине!... Исти си отац!« — Он се тек насмеје... А онако, добра је срца. Мало је «не-

страшан»; кад се задржи и развесели с људима, онда му не говори ништа, јер хоће ножем!... А добар је... Ето, г-ђа Станићка се заузела те је добио место, хвала јој! Могла му је и боље израдити, да је хтела, али хвала јој и на том... да смо богатији било би; али овако... свеједно!...

Сретену поче постајати досадно. Овај плачевни, монотони удовички глас, па после ова прича, којој се краја не виђаше, па онда и лице Маријино које је мењало разне гримасе — све га то поче нервирати...

«До ђавола!» помисли. — «Ја ћу се с овом лепо провести!»

У тај мах зачу се нека крупна гласина у предсобљу.

— Је л' овде?

— Ту, ту! Заповедајте! — рече г. Стојшић отварајући врата.

И у собу ступи стари поп Ђорђе, дугогодишњи сусед и присни пријатељ г. Стојшићев.

— Помаже Бог! — рече улазећи. А гле, нашег доктора. Помаже Бог, драги докторе!... Хвала ти на оном «Слову»! Знаш ли да си ми сузу измамио; а ко попу сузу измами тај мора беседити!...

— О молим!... поче Сретен уставши.

— Седи, седи! Еве и ја ћу ту до тебе! Ја волим младе, учене људе!.. Шта радиш ти, удовице? Што се не удајеш море?

— Е, мој попо — затеже Марија кроз сузе — јадна ми моја удаја а гора година!... Тешко оном кога је Бог уцвелио!..

— А шта ли је то тебе уцвељио, Маро, рано?

— Узе ми онаког друга...

— Ха, ха, ха! — насмеја се поп Ђорђе. — Ја збиља не знам за чим ти плачеш!

— Бог с тобом, попо! Онаки човек...

— С ким си очи копала!...

— Па, попо, ти знаш: где има ватре да мора бити и дима! —

— Ти си сувише љут дим. Морала си му много очи клати!

— Јадна ти сам шта ми човек вели!

— Ћути, Маро, ћути! Ја бих рекао да ти не плачеш за оним што је умро, него за оним што га не можеш да добијеш!...

— Еја̑, попо, Бог с тобом!

— Јадна мајко своја!... Видиш како застидех жену!.. Него, манимо то! Деде, комшо, донеси де ону твоју старку!.. Е, докторе, докторе! Па... честитам! Управник болнице, је л?

— Да; хвала!

— Имаћеш, Бога ми, посла!

— Па... нека... За то сам се најпосле и спремао.

— Ех, живео! Тако, тако, удавачо! Дај овамо и г. доктору! Да видиш само! Ово је наша шумадинка. Нема је у Бечу оваке! Спаси Бог!

И узевши чашицу са служавника што га Даница принесе, куцну у другу до ње показујући је Сретену. Сретен прихвати чашицу, куцну се и испи.

— Велим ти, права медецина!... Шта је комшо, што се мрштиш.

— Ништа — рече г. Стојшић испијајући.

Сретен се загледао у Даницу. Учини му се да га је погледала неким чудноватим погледом од кога осети како му крв поче живље радити.

Она прими чаше од попа Ђорђа и оца, који почеше неки разговор у који се уплете и г-ђа Стојшићка, па приђе да и од Сретена прими.

— На здравље! — рече му кад чашу спусти.

— Хвала!... Па... (хтеде рећи: «како сте“, али се брже боље трже и упита): како је мој ђак; где је?

— Он долази у подне.

— Је ли здрав?

— Хвала Богу.

— А је ли нарастао.

— Читав човек...

— Верујем — рече Сретен — И ви сте се изменили.

— Збиља?

— Да!... Постали сте крупнија.. лепша, права дама!...

— То је комплимент! рече она поцрвенивши.

— Који потпуно заслужујете!... Иван заслужује да му се позавиди!...

И ако беше сва румена, сенуше јој очи неким чудним пламом, који га ошину као муња огњена. Глас јој је дрхтао кад му рече:

— „Доцкан стиже на Косово Јанко!“...

XI

Кад почеше гости наилазити Сретен се диже и поче се поздрављати. Осећао је да више ту не може остати. Онај поглед Даничин, онај стих из народне песме, па после, онај покрет којим му је леђа окренула, говорили су речитије од највеће беседе. Он осети као да му неко шину шамар иза врата.

— Ама, седите, г. докторе! — викао је г. Стојшић.

— За што не седите? — пита г-ђа Стојшићка.

— Молим вас, али имам посла. Хвала вам! С Богом!

— Е па с Богом, али да дођете опет! — веле домаћини.

— Драге воље, само кад имам слободна времена. С Богом.

— Е добро, добро. Данице! Г. доктор хоће да иде.

Даница изиде из своје собе, камо беше отишла, она приђе Сретену с оним обичним осмејком на уснама и прихвати врло хладно пружену јој руку.

— С Богом, госпођице! — рече Сретен.

— С Богом, господине!

То «с Богом» рече му неким чудноватим гласом да му је изгледало као да врата за њим затвара.

— Куд жели господин? — питаше га кочијаш отварајући вратанца на колима.

Он застаде метнувши ногу на стопицу. Промисли се један часак; хтеде најпре ићи пешке, али се побоја да не сретне којег од пријатеља који му не би дао ни да себи дође; на једанпут ускочи у кола и рече:

— Код Коларца.

Кочијаш се препе на своје седиште... Он баци поглед на прозор али тамо не виде никога... Уздахну дубоко и саже главу....

Кола су тутњила неравном калдрмом. Њему паде на ум песма у ружичњаку. Он гледаше оно дете, што постајаше девојче, и у ушима му зазвонише слатке речи лаке песмице:

„Да изберем двома нама
Кутак убави;
Вечно место међ звездама,
Нашој љубави."

— «Све је свршено! — рече гласно. «Доцкан дође на Косово, Јанко!»..

Па се поче љутити.

— А што?... Зар сам ја крив?... — Мени је требало осигурати хлеб; па ако ме је волела што ми то није рекла; што ми бар није нагласила!.. «Доцкан дође на Косово, Јанко!»... Па ако сам ја дошао и ти си!... Не ћу више да мислим о њој!.. Врло добро, ту смо!

Кола стадоше. Он сиђе и исплати кочијаша, па уђе у пивницу. Окрете се неколико пута око себе, па невидећи никога од другова, дозва келнера.

— Је л' долазио г. Перић?

— Изво л'те, овде је.

И уведе га у једну побочну собу.

Дугачак сто, застрт белим чаршавом беше препун чашама; око њега се начичкали млади људи; дим испунио сву просторију, јер ретко који да не држаше цигару у зубима.

— Добар дан!

— А!... добро дошао! Добро дошао! Здраво!... заграјаше са свију страна.

Ту он нађе многе старе другове, а са онима, с којима се не познаваше, познаде га Перић. Начинише му места: келнер му донесе кифлу и чашу пива.

— Ово вам је као нека зборница? — упита он.

— Јест, то нам је касина — рече Доброслав.

— Овде ишчешемо зубе пред ручак — додаде Малиша. — И сад се овде повела једна бесплодна полемика.

— Око чега?

— Око нечега о чем се не да судити. Говор је о двојици великана о Игу и Толстоју.

— Па шта ћете с њима двојицом ?

— Хоће да пресуде ко је већи.

Сретен се насмеја.

— Па шта сте доконали ? — упита.

— Ништа — рече Петар. — Ја сам им бар рекао да се о таким стварима не може изрећи пресуда. Нису то научари него песници; а песнике не можеш мерити никаквим мерилом. Сваки је од њих велики на своме пољу !...

— Тако је, ти си у праву ! — рече Сретен.

— Ама како можеш тако да говориш ? — викну Доброслав. — Ти онда ниси читао Ига кад тако говориш. Не ћу да ти помињем његову «Богородичну Цркву», његове «Јаднике»— ево ти узми само «Работнике на мору»!... Па не читај у целом роману ништа више него само опис буре! .. Коса у вис да ти пође!.. У својој соби осетићеш вале и хуку... Није само да је описао буру, него ју је просто оживотворио, дао јој облик... То чудовиште је живо има главу, руке, ноге свој дах којим дише, лик којим говори !... У свему је велики, али овде је ненадмашан !. ..

— А јеси ти читао Толстова ?

— Јесам.

— Шта си читао ?

— Све што ми је до руке дошло.

— Јеси читао његову «Мећаву?»

— Не сећам се.,

— Онда ниси. Да си је читао ти је исто тако не би заборавио као ни Игову буру. И он је у једној малој причици оживотворио мећаву, «дао јој облик» као што ти велиш.

— Чујеш, Доброславе! — виче Малиша.

— Шта је ?

— Ви се глупо препирете.

— Како ?

— Шта сте ми ту потегли: «већи је Иго!» «Није него Толстој!» Глупости ! Велики су они обојица. И то знаш колико Колико ми ни један нисмо кадри ни оценити !...

— Јесте! — процеди Иван који је дотле мирно седео — Малиша има право ! .. То су песници, ту је богодани дар!

— И још нешто, — рече Малиша.

— Само дар! — потврди Иван ауторски.

— Ти говориш којешта! Дар, пријатељу мој, али дар образован, начитан, пред којим је наука отворена књига!...

Иван развуче усне и слеже раменима.

— Ти онда не знаш шта је песник!

— Опрости! Онда ми објасни!

— Нема смисла!

— Има, него ти канда не умеш објаснити!

У Ивановом оку засја нешто животињско. Он погледа Малишу као крвника. Али Малишу то не збуни; он издржа поглед мирно, куцну у сто чашом и рече келнеру, што му приђе:

— Још једну али «без музира»...

Па онда настави гледајући Ивану право у очи:

— Шта ме гледаш тако? Страховитим погледима се ништа не доказује! Кажи ми дакле јасно и отворено, овде пред свима шта мислиш ти да је песник?

Друштво које беше у собици, и по двојица тројица разговараху о својим стварима, прекидоше своје разговоре и ућуташе, обративши пажњу на ову двојицу.

— Мислиш ли ти да ја допуштам да се са мном тера шега? — упита Иван и устаде.

— Часна реч пред свима, ја не терам шегу! Хоћу да знам твоје становиште! Хоћу да знам одакле ти полазиш; јер тебе сви сматрају за критичара.

— Ја сам писао; прочитај оно.

— Читао сам све што си написао, и, право да ти кажем, нисам тамо могао ништа наћи, бар ништа од овога што сад од тебе тражим!

Иван виде онолике погледе што га гледаху. Он поћута неколико тренутака...

— Добро, кад хоћеш да знаш! Ево! Песник није обичан човек.

— Да није какво више створење?

— Више није али је узвишеније. Он је обдарен даром којега немају обични људи. Ни сам не зна шта је у њему; у моментима надахнућа он се одваја од других смртних и онда ствара дела којима се дивимо и којима ће се они после нас

дивити. Наука, вештине, сав напредак човечанства, све су то дела песникова. Једини он кадар је узнети се изнад обичног живота, загледати у будућност и прорећи све што ће бити. Његова машта створи, а његов дах оживи све — ето то је песник ако знао ниси!

— Браво! — повикаше неки.

— И онда таком песнику ништа више није потребно кад је дар ту? — упита Малиша.

— Шта му треба више? Он је себи све; он је чак и другимâ све. По његовим се радовима стварају закони; из његових се радова граде правила потоњим нараштајима. Шта је требало једном Шекспиру? Он је феномен који се јавио те у кратком човечјем веку подичио ову земљу. Оставио је иза себе дела којима ће се дичити човечанство кроз све векове; његова поезија постала је наука која се данас учи и која ће се довека учити!... Је л ти сад јасно шта је песник?

— Јесте.

— Браво!... Браво, Иво!

— Допусти још нешто! — рече Малиша.

— Шта ћеш?

— Имамо ли ми правих песника?

— Имамо.

— То сад први пут од тебе чујем. Јер у твојим критикама ти то нигде не рече. Ти си то скоро сваком одрицао и упућивао га да учи и ради, па ће тек онда постати *прави* песник. Па, молим те, реци ми онда, шта треба прави песник да учи?... Или, још боље, ша треба да уче онда наши песници и то они *прави*?

Сретен се осмехну. Помисли: «овај се лепо препире,» па онда погледа у Ивана.

— Шта да уче, шта да уче?... Нек' читају песнике!

— Шекспира на пример?

— Јест, Шекспира, па друге...

— А за што да читају?

— Како: за што?!

— Па кад су и они песници.

— Та оно јесу, али... њима треба сређености... треба свему лепа форма, па онда... они ни појма немају о естетици; а песник без естетичних појмова, без узвишености није песник.

— Ти сад противречиш самом себи!...

— Не! Чекај да ти кажем!

— Казао си ми већ! Најпре си рекао да је песнику потребан само дар и ништа више; сад опет причаш о некој естетици.

— Немој да ми упадаш у реч! — плану Иван.

— Молим те: јеси ли рекао да је песнику довољно само да има дара? — упита Малиша.

— Јесам.

— Онда му не треба ништа да учи, кад му је дар довољан. Дар је с њим рођен као што је на пример рођен нос и очи!... Кад се дар јави шта ћеш више.

— Није вајде, Иване, притера те Малиша до дувара! — рече Добросав

— Тако је! — рече неколико њих.

Малишу то окуражи.

— Он предаје «Прозу и поезију» — викну он — и сад не може а да све не посоли својом естетиком и својим правилима!... А ту је његов, да се естетички и по правилима изразим «трагички грех».

— Код мене бар има каког реда и правила а код тебе нема ништа!... — рече Иван осорљиво.

— Ти се канда љутиш? пецну га Малиша.

Иван седе и лупну у сто да му се још пива донесе.

Сретен је за све време ћутао и слушао. Допадало му се како Малиша наводи Ивана на танак лед. Петар му рече:

— Чу ли ти све ово?

— Чух — рече он.

— Па на чему се сврши?

— Ни на чему. Почело се са Игом и Толстовом а ево заврши се... ђаво би га знао с чим!.. Изгледа да је Малиша победио.

— Молим вас, господо, шта би с том препирком? — упита један младић од својих 25—26 година што сеђаше скоро у самом ћошку.

— Ништа, свршено је! — рече Малиша.

— Па како је свршено? — упита опет младић.

— Сви га погледаше; многима беше непознат. Нека отворена искреност бијаше из његова ведра лица, глас мало загушен, као у полу промукао, али не беше непријатан.

Малиша се диже па рече:

— Молимо вас, господо, опростите што вам господина нисам представио. Ранко Драгићевић универзитетлија из Цириха.

— Младић се диже и поклони се једним општим поклоном свима.

— А теби сад да представим..

— Није потребно; ја познајем господу још кад су била на лицеју. Ја сам онда био гимназист.. Него де реци Малиша како се сврши препирка...

— Чуо си.

— Слушао сам где сте један другоме добацивали: «незнаш ти ништа», «ти се канда љутиш?» — и то је све... Остаде ли песник по дефиницији г. професоровој?

— Остаде.

— Онда ми допустите да рекнем да сте сви на погрешном путу...

Сви га зачуђено погледаше.

— Да, господо, на погрешном путу! Песник је даровит човек, али није ништа узвишенији од других људи. Ја мислим да су прошла она времена кад песнике сматраху као нека виша створења која обични смртни не беху кадри разумети. Шта више тврдим: да би такога песника, који би певао оно што ми не разумемо, данас послали у лудницу.

— Разуме се — рече Малиша.

— Кад је тако онда мора отпасти оно г. професорово да песник сам «не зна шта је у њему», и «да се тек у моментима некаког «надахнућа» он одваја од других људи и тамо ствара дела којима се дивимо»... Ако песник хоће признања и да га разумемо, он онда мора певати паметно и о паметним и потребним стварима; а да би то могао чинити он мора и сам бити паметан, и знати, и добро познавати оно о чему пева. Шта

онда има ту посла некако „надахнуће"?... Кад тако утврдимо самосвест поезије песникове, онда морамо признати и факт: да се то не да удахнути из ваздуха нити србнути из чаше, него песник мора као и друга умна браћа проучавати свој народ и пратити савремену науку; једном речи мора бити човек свога доба.

Сретен слушаше ово мирно разлагање без икакве афектације и не може се уздржати да не викне:

— Тако је!

— У осталом и Историја нам то тврди — настави Ранко — Човек, поред свега што га је васпитање кроза све векове кварило, није никад тежио за тим да природу попуњава, него је цртао, резао, певао — стварао оно на шта су га покретали спољни упечатци. Док су шуме, реке, брда и долине била пуне богова и богиња; док су људи у сваком појаву, који нису умели објаснити природним путем — видели вишу силу — дотле су се певале «Илијаде", „Одисеје" и т. п. спевови. Кад је завладало „право јачег", кад су ритери проводили свој век убијајући друге људе за своју витешку славу или за осмејак какве лепе госпе — тада је постала каква романтичка поезија с њеним трудбеницима, бардима и другим певачима ритерским. Кад су монарси дошли у силу и власт да су од њихових ћефова зависили толики животи појединаца, тада се почеше јављати оде владарима и великашима. Напослетку, узмимо нас. Кад су Турци уништили српску државу, тада се отпоче читав низ јуначких песама који се и данас наставља. Из свега овог види се да су песнички производи зависили од околности у којима су саздани. Песници су као и други људи писали и певали: свој живот, своја убеђења и осећања и своје потребе. Песник је дакле ехо свога времена, разуме се прави песник.

— Према вашим назорима, господине, ми онда и немамо правих песника — рече Иван и погледа га врло пакосно.

— Имамо, господине — рече Ранко.

— Помените бар једног.

— Па ви предајете прозу и поезију.

— Ама реците ми једног кога ви сматрате за песника!

— Ја напоменух мало час наше народне песме. Оне су опевале нашу славу, наше ропство и наше ослобођење од Турака. У њима ћете видети наше патње а тако исто и узроке који су нас изазвали у борбу.

— Знам али, то је народ певао!

То су певали појединци, господине, појединци што су живели у народу, па су осетили све оне муке и патње, и тај свој осећај исказаше у вештачкој форми. За пример нека вам је слепи Вишњић, песник наше борбе за ослобођење.

— Ха, ха, ха! — насмеја се Иван. — Слепи Вишњић! Па где је он учио, где се школовао?

— Учио у народу. Он је сам један део тога народа, он је живео оним животом и патио оне патње. И док други исказиваху своја осећања у бојном окршају с оштром ћордом и дугом шаром — слепи Филип исказа то на танким струнама...

Нетренимице гутаху речи Ранкове. Сретен не скидаше очију с њега. Иван да се помами од беса што га тако бије, па пресекавши му реч викну:

— Ама дајте ми једнога песника што пише! Таког ваљда немамо?

— Варате се, имамо!

— Па ко је он?

— Владика Раде. Он је прави песник, уметник, човек који је говорио језиком свога народа, дисао душом његовом, уздисао јадима његовим...

— Тако је господине, ви сте у праву! — не може се више уздржати Сретен и пружи руку младом човеку. — Ваши погледи на поезију потпуно су савремени и то вам служи на част.

— Хвала г. докторе, али ја још нисам готов. Мало пре г. професор помену овде Шекспира и њега стави као узор нашим песницима.

— Шта?... Да нећете устати и против Шекспира? — упита Иван и остави чашу коју беше принео устима.

— Не, не! То никако. Али опет нећу ићи ни тако далеко да га стављам свакоме за узор као што ви чините.

— Па кога онда ви за узор постављате?

— Никога. Али, допустите пре свега да вас нешто упитам.

— Молим.

— За што ви истурате Шекспира као узор?

Иван се насмеја и слеже раменима.

— Господине, — рече — Ви као да нисте читали Шекспира.

— Па, рецимо, нека је и тако. Претпоставимо да сам ја песник, који има дара, а ви критичар. Реците ми за што бих ја онда требао да читам Шекспира?

Само вам се каже! Није ли Шекспир творац драме? Његова дела нису за вас, као песника, само забава него и наука. Узмите га, студујте, видите начин како је он то све разрађивао, и шта је управо разрађивао, форму у коју је он то све обукао... пуно пуно ћете тамо што шта научити.

— Па кад то све научим?

— Помислите онда! Онда ћете бити срећни. Знаћете све законе и форме драмске и бићете интелигентан, образован песник.

— Опростите, господине али то су назадни појмови.

— Господине! — викну Иван.

— Далеко је од мене да вас вређам, то ја и иначе никад не чиним, али то што рекосте не чини никакве части једном песнику, а наноси квара и несреће читавој једној младој књижевности. Јер гледати само да су ту форме и правила, а преживати којешта не гледећи на садржину то је бесмислица. Садржину, садржину тражи сувремена наука свуда, па и у лепој књижевности. Метафизички појмови о лепоти који су данас постали естетичка наука, то су, драги мој господине, орахова љуска са црвљивом језгром. Реална критика не пита више: је ли то и то по форми и правилима, него: вреди ли што год, може ли имати користи од њега онај коме је намењено. Од песника се дакле не захтева само форма него да нам пева оно што је код нас добро или рђаво, да изнесе истински живот, да шиба оно што не ваља, да нам показује прстом ране које се залегоше на нашем организму. Једном речи он мора као и научник да бди, проучава испитује и износи. То ће онда бити образован и интелигентан песник, а не онај који којекакве бесмислице замотава у још бесмисленије форме.

— Ама станите, господине! викну Иван. — Ви избегавате чини ми се одговор на право питање?

— Како?

— Реч је била о Шекспиру.

— Па шта сте се ухватили за Шекспира?... Ви мислите да и он нема својих мана! Варате се, драги мој господине!

— Да чујем!

— Узмимо «Отела.» Ту се представља борба страсти, љубави и љубоморства. Отело као луд воли своју жену а сумња у њену верност. Дакле, његов је положај трагичан. Љубоморност преовлада љубав, он убија своју жену па и себе. Његова је смрт трагична.

— То, то! Зар не видите како је то величанствено? Зар то није узор трагедије, и зар наши песници не треба да то себи за узор ставе?

— Не.

— Којешта!

— Не, не! Треба знати прво: како се гледало на жену у добу кад је Отело живео. Шта је онда била жена? Ствар за уживање. Ту је Отело могао бити трагичан. Али, узмите Отела данас кад се о жени почиње друкчије мислити, шта би данас био тај Отело?... Најобичнији зликовац кога би се сви, па и ви, господине, гнушали. Зар није тако.

— Тако је, тако је! Иване, положи оружје! — рече Перић.

— Иване не помаже ти! — рече Сретен.

— Разуме се кад тако почињете гледати на поезију. А молим вас, г. Драгићевићу, шта мислите ви о Толстову и Игу?

— То су нам два најбоља савремена писца.

— Од куд сад то?

— За то што ти људи студују живот и прате суврeмену науку. Они не гледе ни на какве форме него износе истину. Ево Толстој, у свом најновијем роману, «Война и миръ» црта живот огромне руске царевине у свему пространству његовом. Тај роман, преко свију правила, нема свога «главног јунака,» како би то морало по правилима и формама естетичким бити ту су сви јунаци: почев од цара па до мужика. Сав се живот у свој својој потпуности развија пред вама, ви га гледате,

управо ви живите њим... А Иго?... Поред нешто романтике, он тако исто слика живот, душу; његово око завири у сваки кутак, а његово перо нађе за сваки опис и згодан израз.

— То имате право! — рече Доброслав. — Заиста то су наша два најбоља савремена писца.

— Али... поче Иван.

— Ћути! — заграјаше са свију страна. — Побеђен си!

— Не, нисам!

— Остави се Иване! — рече Малиша. — Ето Срете нека ти он каже!...

Али Сретен оборио главу и замислио се. Његова таштина поче се бунити противу овог младог човека. Он већ тражаше начина како да га сузбије.

У тај мах приђе му келнер и пришапта нешто на уво. Он скочи и извади новчаник, баци сребрну рубљу на сто и рече:

— Наплати!

— Куда ћеш? — упиташе га.

— Је ли још човек ту? — упита он келнера.

— Ту је, чека вас.

— Једном болеснику, господо. С Богом!

И изиде.

Остали се такође машише џепова те платише. Подне већ беше прешло...

Јанко М. Веселиновић

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

НЕДЕЉА НА СЕЛУ

К'о анђелска песма, ил' молитве свете,
Тако росним јутром гласи звона лете.
Свечаним је миром замирило цвеће,
И вредни се ратар у храм божји креће.

Устај, душо моја! Из мртвила прени,
И прогони сумњу и мрак мисли њени'.
Слађана је нада, у њој пуно чара,
А искрена вера два живота ствара..

Тихо гора шуми... Слушај шапат грања,
И погледај лишће ко да неком клања.
То сâм Господ слази са висина плави',
У природи чистој да се земљи јави.

Милорад Ј. Митровић

ЗЕМЉОРАДНИЧКА СИРОТИЊА У УГАРСКОЈ

ОД ЈАШЕ ТОМИЋА

I

Изненађење

Кад год је била реч о томе: у којој ће држави почети понајпре да се руши економски ред, увек се помишљало на Енглеску, Француску и Немачку.

Они, који су највише полагали на економско стање тврдили су, да је Енглеска „најзрелија,“ и да ће онде понајпре пући чаура, и изаћи на зрак нова форма, давно очекивани лептир двадесетог века. — Они, који су полагали највише на гвоздену организацију радничких батаљуна, упираху очи своје у Немачку; а они, који су водили рачуна о ватреном, наглом духу Француза, прорицали су, да ће у Француској трипут постати и нестати социјално-демократске државе, пре но што се она створи у Енглеској, или Немачкој.

Но ко је икад помишљао у таким приликама на Угарску? Ко је икад веровао, да ће у Угарској још понајпре почети да се ломи и крха данашњи економски ред?

И откуда? Угарска је по развитку своме још врло млада држава. Она није још ни изблизу прошла све оне економске стазе и богазе, кроз које се обично долази у социјалистички пропланак. Мислило се, да и у Угарској треба прво да пропадне мали земљорадник и занатлија, па кад ти оду у фабрике, препуне их, загате их и почну остајати на улици, онда ће тек наступити борба за опстанак у свој грозоти и

та ће борба створити оно, што је створила на западу: — социјално демократску странку.

У почетку је изгледало, да ће бити тако. У Угарској се подизала индустрија веома лагано. Фабричких радника било је доста мало, па ако се и ширио међу њима социјализам, слабо се ко освртао на то. Мислили су: „тамо кроз 20, 30 и више година доћи ће тек и код нас дотле, докле је дошао на западу. Зато ми и не морамо лупати главу, јер ћемо се на туђој невољи поучити."

Али све то беше пука обмана. Од 6—7 година овамо, почеле су да се јављају трзавице међу земљорадницима Угарске. Овде, онде, долазило је до изгреда и побуне надничара, те је бивало мртвих и рањених, а затим још више затворених и осуђених.

Слабо је ко увиђао да те трзавице долазе отуда, што је болесно цело наше економско стање. Већина је сматрала те „непријатности" као пролазне. Јавно мњење је познавало само *последњи повод* тим изгредима, и сматраше, као да је *последњи повод* уједно и прави узрок злу.

Но последњи повод беше и овде као и свуда, врло далек од прави узрока. Кад су надничари долазили у сукоб с онима, код којих су налазили рада, бивало је огорчених призора и обично се нашао понеки од млађих људи, који је изговорио малу беседу, а затим је понајчешће каква нервозна жена из гомиле — бацила камен. После овог су дошли жандари, крв, суд и т. д. Суд је осудио говорника и жену као главне кривце, а јавно мнење роморило је: „Бадава, свему су криве жене; тражи их ма у каквом злу — наћи ћеш их."

Но такви случајеви постајаху све чешћи а бунтовничке гомиле све веће. И док се јавно мњење почело да домишља, како у тим догађајима мора да има нечег крупнијег на дну, дотле су се удружили надничари, наполичари, мали закупници и презадужени земљорадници. Оно, што се дотле појављивало разбацано, само у неким крајевима Угарске, прекрили одједном сву земљу, показа се као општа појава.

Док се јавно мњење згледало и питало: — шта значи то? поникоше земљораднички листови са прикривеним или мутним социјалистичким правцем, беху сазвана два конгреса, а поче

спремање, да надничари о жетви изнуде до сад још нечувену надницу, или да обуставе рад.

Ове године није дошло до тога. Али су надничари постигли велики успех. Надница о жетви била је негди 5 форинти, (преко 11 динара), а тамо где не дође лако до погодбе, попрскала је зреле класове крв... Много је жито покошено веома доцне, те пропаде у пола, или сасвим. О овогодишњој жетви је тако рећи била у Угарској мобилисана војска, та се жетва обављала у засенку бајунета...

Угарска је нагло, управо на јуриш испредњачила у земљорадничкој несрећи пред свима европским државама, и та појава заслужује да се темељно и непристрасно испита. Ови редови што иду, нека буду мали прилог том испитивању.

II

Земљорадничка сиротиња

Пуно је говора о земљорадничком социјализму у Угарској. Но јесу ли збиља незадовољни земљорадници — социјалисте?

Не! Ко би год покушао да те људе у опште уброји у неку политичку или економску странку, пошао би кривим путем Оно што за сад везује те људе једно за друго, то је: незадовољство њихово, уверење, да овако даље живети не могу, и на послетку осећај, да су им интереси заједнички. Истина то је ужасна веза, коју нико раскинути не може, али то још није заједнички политички правац.

Замислите котао, у коме се још кува и ври, а ништа се није сталожило. Ту је тешко определити шта се кува унутра... Но по оном што кад кад избије на површину, врло је вероватно, да ће се цео покрет ишчаурити напослетку као социјалистички. Али данас још није то. Они који га крсте тако, истрчали су. То је за данас само вероватан рачун, али још није — истина. Ми у Угарској још немамо земљораднички социјализам, ми имамо за сада још, само земљорадничку сиротињу.

Да видимо пре свега: ко спада у *земљорадничку сиротињу?* Ту су прво и прво надничари, аргати. који немају куће,

земље, ничега, до ли мотике и косе, а живе једино од надница. Ту су мали земљорадници, који имају и куће и земље, али су толико презадужени, да ништа није њихово. Узгред буди речено, ти су још највећа сиротиња. Кад зберу плод, плате порезу и дугове, не остане им ништа, ни онолико, колико остане надничару за зиму. Кад дође пролеће, они раде своју земљу, чији ће плод да даду у дуг, а раде је — гладни. У земљорадничку сиротињу иду и сви они, који стоје између надничара и презадужених, малих поседника, те или раде земљу на „треће,“ „четврто,“ или је раде за извесну награду у новцу или нарави. Сви ти траже поправку свога стања, сви они кажу, да не могу овако живети.

Па колико их је отприлике? По најновијем попису, који је био 1890. год. било је у ужој Угарској у округлом броју 1,600.000 земљепоседника. А надничара, ходаџија и слугу, који раде код земљорадње, било је далеко више но поседника, било је преко 1,900.000...[1])

Један милијун и девет стотина хиљада бескућника био би већ по себи ужасан број. Но ја сам већ упозорио, да ту није урачуната она *највећа* сиротиња, није урачунат презадужен мали земљепоседник. Тога малог презадуженог земљепоседника убројава статистика међу *имућнима*, јер она на оном месту не разбира ни о чијим дуговима

Али кад превrнемо друге листове статистике наћи ћемо, да данас на земљи и на куће угарских поседника има около 1000 милијуна форината укњижена дуга. Прошле године је тај дуг створио 15.000 нових бескућника, јер је толико поседа продато на јавној дражби.[2]) Но ко ће да израчуна, колико се десетина хиљада поседа продаје годишње из слободне руке; а продаваоцу не остаје друго, до ашов и мотика? Тај број мора да је огроман, јер је посед у Угарској сваке године све несталнији. Између 3—4 стотине хиљада поседа прелази у Угарској сваке године из једне руке у другу...

Из овога се може закључити, да ми имамо у Угарској стотинама хиљада презадужених малих поседника. Стотинама

[1]) Das verpfändete Ungarn. Von Dr. L. Lernát. Berlin. Ernst Hoffman et Comp. 1896.

[2]) Közgazdasági és statisztikai évkönyv Budapest 1894. Страна 136.

хиљада људи, који живе у несигурности: хоће ли још ове године, или најдуже до године постати бескућници.

На основу свега овога излази, *да у Угарској има данас далеко преко два милиона земљорадничке сиротиње.* Овде рачунамо, разуме се, одраслу сиротињу, која је способна за рад.

Кад разговарате с тим људима о њиховим јадима, могу да покажу где их боле, па донекле виде и узрок своје беде. Много их је! Где је пре био један, сад их је поторица, па и више. Измислио шваба неке велике земљорадничке справе и машине, па их и те машине пригњечиле. Њих је много, сувише, а те машине заузеле њихово место.

Пре је могао сиротан да нађе лако посла. Вршидба траје до у зиму, сад машине посвршавају тај посао за неколико недеља, а надничари су тек ту, да те машине послуже. Машина круни, плуг окопава кукурузе, та надничар не може да нађе за себе више од 80—100 радних дана За то време он треба да заслужи хлеба за целу годину, те слабо вреди што је надница скочила. Пре се могла добити земља „на поле,“ сад се издаје „на треће,“ па радник даје и семе. Иначе је живот поскупио а потребе су веће. Тај скупљи живот на који се позивају радници одиста није празна реч Да изведемо ово. Угарској треба данас 500 милијуна форината да покрије своје годишње издатке, и од тих 500 милијуна, уђе тек около 100 милијуна, дакле пети део, путем непосредне порезе. Остало улази непосредним путем, а ту велики део пада и на оног који нема ни куће ни земље, нити ичега свога. Око 70 милијуна форината улази само од потрошарине, а та у највећој мери терети баш сиротињу.

Но и ако земљорадничка сиротиња уме да укаже на поједине узроке, који је гњече, она још нема стална правца ни мишљења о томе: како да се доскочи томе злу? Рекао сам већ, да у том послу владају разни, помућени појмови; ту се још кува и ври; — мишљења нису сталожена.

Социјалне демократе из Будимпеште протурују међу земљорадницима књижице, али ни сваки стоти не уме да им схвати садржај.

Многи сањају о некој подели земље, и то на овај начин. Да се узме земља од спахија и велепоседника, да се узме од

свију оних, који је не копају и не ору, па да се подели међу оне. који разуму, да је обрађују.

О овој ствари сам разговарао са једним доста богатим Немцем. Доказивао је како је то право, те рече међу осталом и ово: „Шта ће мени ковачки алат, кад сам ја ратар? Шта ће спахији земља, кад је он господин, те не уме ни мотиком ударити? Ако дође да се поделе спахијске земље, мени не треба више од 6 јутара, па ћу имати 60."

„А зар ви не мислите да ће се и ваше делити ако дође до поделе? — питао сам.

„Аја", рече, „неће то тако ићи. Само ће се поделити земља оних људи, који је не умеју обрађивати."

Највећи део, тражи за сад само бољу надницу и да дневни рад иде од излаза до заласка сунца, а при том да буде одмор: сат о малом ручку, сат и по о подне и сат о ужини. Или ко не ради туђу земљу у надници, да му буде већи приход но до сад.

У најновије време било је два земљорадничка конгреса, један у Цегледу, други у Будимпешти. Ти конгреси, на којима су били заступљени и српски надничари из Бачке и Баната, нису истицали ничег социјалистичког. Искали су веће политичке слободе, опште право гласања, праведнији разрез порезе на земљарину, већу заслугу, мањи дневни рад, боље поступање с радницима. Иначе су истакли: интернацијонализам. Мађар, Немац, Србин ил Циганин, све једно је, њихова је задаћа заједничка.

Но ма да велика већина још једнако не зна шта ће и има врло збркане појмове, ма да и саме вође још нешто пипају и траже, ипак има нешто о чему сваки члан зна, што сваки одобрава и чиме се сваки заноси. То је велики штрајк, обустављање рада и то баш о жетви. Ужасан би био то штрајк. За 14 дана покоси се у Угарској пшенице, ражи, јечма, зоби, овса у вредности од 500 милијуна фор., и за време од 14 дана, та би вредност — пропала. За овим би отпао и вршај и више милијуна душа, ушла би у зиму гладна, без ичега. Ово последње би било од далеко ужаснијих последица но оних 500 милијуна форината, који би иструнули по пољанама Угарске.

Увод у овај велики штрајк имали смо већ ове године. Ни жандарми ни војска не предупредише га, колико попуштање од стране поседника.

Кукњава међу поседницима велика је. Они се позивају на то, да су се и поред досадање мање наднице задуживали, да су пропадали, а шта ће тек сад бити. И њихова је бојазан уопште оправдана. Цене су храни обично мале и мањи поседници ће поред јако повишене наднице пропасти. Они ће ступити у редове земљорадничке сиротиње, радника, надничара биће још више, а треба ће их мање но данас. Нема сумње да ће се већ до године да покаже природна посљедица поскупеле наднице. Ономе, коме се до данас није исплаћивала машина, томе ће се исплатити сад, и он ће је набавити. Те ће машине још јаче притиснути земљорадничку сиротињу и борба која је почела пооштриће се још већма.

Ето, то су сигурни изгледи за најближу будућност.

III

Опасност земљорадничке сиротиње.

По Угарску и по државни развитак Угарске, ова је земљорадничка сиротиња неизмерно зло Она је постала нагло, рапидно, а у току неколико година постаће још ужаснија и то не само по броју, него и по јадном стању своме.

А хоће ли моћи угарска влада и сабор, за то мало година, да поправе стање данашње земљорадничке сиротиње и да запуше оне изворе, из којих она извире, управо куља на видело?!

Меродавни политички кругови Угарске неће никако да признају прави узрок злу. Пре неколико месеци рекао је један закорели присталица манчестарске школе у Угарској: „Неколико војничких плотуна и стање ће се поправити.“ Велика већина „сматра“ то зло као пролазно, или као извор агитације. Међутим, то гледиште не извире толико из уверења, колико из неискрености. Сви они, који не могу злу да нађу лека, граде се као да не схватају тежину његову. Они сакривају

главу у песак, као Ноје, граде се, као да не виде велико зло, јер не смеју да злу погледају у очи.

Не може бити, да људи, који умеју да мисле, не виде оно, што ће наступити и што мора наступити у Угарској.

Кад би Угарска имала по својим варошима неколико стотина хиљада фабричких радника, па сви ти били у редовима социјалних демократа, стање би било далеко повољније, но сад.

Фабрички радник је данас обично свестан. Он полази политичке зборове, слуша предавања, чита новине и има бар главне појмове о начелима социјалне демокрације.

И фабрички радници, на челу са својим образованим, често умним вођама, не воле данашњи државни ред. Они би да могу пре данас но сутра саломили цео склоп друштвени и оживели социјално демократску државу. Али су то већином свесни, организовани дисциплинарни људи, који воде рачуна о ономе, што може и не може бити. Они се не буне узалуд. Они и кад штрајкују, чине то по напред смишљеном плану и ретко долази до изгреда.

Батаљони фабричких радника расту, напредују, па и без буне стварају лагани преображај у друштву. Ено нам у том Енглеске, Немачке, Француске.

Где је остало данас оно круто начело манчестарске школе, као да држава нема права мешати се у одношаје између радника и поседника?! Ко сме још данас да каже, како радник може скапати од глади, како може радити и 18 сати на дан, његова је ствар; државу се то ништа не тиче?!

Назори о дужности и цели државе изменули су се скоро сасвим; изменули су се лагано, постепено, скоро неприметно. *Начело заједнице начело удруживања*, отима маха у напредним државама, и са растењем социјално демократске странке у тим државама, видимо, где се упоредо стварају услови за ново доба и ново друштво.

Може бити да ће доћи једаред дан, кад ће се тамо пролити крв. Али та крв неће тећи узалудно... Коме је жао за ону крв, која се пролила за време велике француске револуције у Француској?! Та крв није квасила само старе рушевине, но је пошкропила као света вода и онај материјал, који

беше прикупљен за нову зграду. Да овог последњег није било, она би крв била проливена узалудно.

А како ли је то данас у Угарској?! Имате стотинама хиљада, управо два милијуна надничара, пропалих земљорадника, презадужених ратара, којима је необично тешко живети. Њих је организовала заједничка невоља, њихово је начело нагон њихов, онај нагон који им шапуће: „боље би било да је друкчије?“ У глави им је мутно, у раду их не води разбор, него страст, огорчење...

Они не читају новине јер већином не знају читати. Они не иду на јавне зборове, јер им то на несрећу без икаква, паметна разлога забрањују власти. Али се поред свега тога траже, налазе и договарају. То бива по празним стајама и у пољу, на ледпнама. Тим зборовима нема комесара, тамо је слободно све. Тамо нема известиоца; тамо не говори најпаметнији, тамо највише грди онај, који је најогорченији.

Па тек жене! Нервозне, огорчене, гурају људе напред. Из читаве гомиле мутних појмова издваја се само једно: *велики штрајк*. Ако радници неће да раде, поседници ће морати напослетку да се одречу земље, напустиће ју, јер неће имати од куд плаћати порезе. Логична мисао која занаша, осваја, само не води рачуна о томе: шта ће надничари, ходаџије трећаши, донде, док не дође оно „*напослетку*“, кад ће се поседници одрицати земље?

Где је та благајна која ће ма само годину дана издржати два милијуна земљорадничке сиротиње са њиховом децом?! Колико ће бити злочина, колико побуне и крви, док дође оно „напослетку?“. Врло је мало изгледа, да ће у скором времену, испасти ма коме за руком, да земљорадничку сиротињу поведе и даде јој сталан начелан и тактичан правац. Томе ће већ влада стајати на путу. А да то може бити, опасност би била далеко мања.

Овако ће само кувати и врити, а првом приликом доћи ће до огорчења, сукоба, треба само каква хистерична жена да баци камен ил угарак и из тог може да се роди непрегледна несрећа. Наша земљорадничка сиротиња врло је близу, да почне оне сцене, које читамо у историји о сељачким покретима у средњем веку. Данашњи материјал наше земљорадничке

сиротиње врло се мало разликује од оног, с којим су располагале хусисте и Тома Минцер...

Са сваке стране је Угарска данас још врло незрела за коренити друштвено-економски преображај. Прилике су још сувише устојане, а начело заједнице, начело удружења, није још ни на каквој основи спроведено. Није дакле ударен ни темељ новом добу и преображају, а — *буне не стварају ништа. Оне могу само да улију душу у већ готову ствар и да је освештају са крвљу својом.*

И ево шта је најжалосније. Угарска стоји по свој прилици, на прагу јаких и честих трзавица, крвавих сукоба, а све ће то бити узалуд. Да земљорадничка сиротиња данас сутра и победи, она у Угарској још не би нашла довољно грађе, од које ће да сазида нову друштвено-економску зграду и вероватно би се сваки такав покушај разбио као недозрео, а разбио би се опет усред крви.

Историја нас учи, да сиротиња, не може никад да створи нови друштвено-економски рад, ако нису ту и други услови. Она се пати вековима, умире од глади, ако јој не створе олакшице, буни се, гине, али не ствара ничега, док се не створе услови за то. А нами изгледа, да тих других услова у Угарској још нема.

IV

Како је постала земљорадничка сиротиња

Изгледа, да је скоро излишно расправљати у овако малој расправици питање о томе: како је постала у Угарској земљорадничка сиротиња? „Како је постала да постала, ту је, и то је главно" — може казати неко. Али није тако! Из проучавања узрока о томе: како је што постало, можемо понајлакше доћи до — лека. Дакле не из хисторијских, него из чисто практичних побуда, хоћу да расправим то питање.

Недавно сам читао у једном иначе озбиљном политичком листу о томе: како је социјални покрет захватио корена међу земљорадницима чонградске жупаније? — Године 1891 прошао је оним крајевима чизмарски калфа из Будим-Пеште, а тражио

је посла. Где год се заустави по сеоским крчмама, свуда је говорио о худом стању надничара и пропасти малих земљорадника.. Говорио је тако да се човеку срце заплаче. За тим је стао причати о новом времену које ће скорим доћи и о социјализму. Сви су га слушали неданимице, почастише га, а он је оставио најписменијем човеку у селу по једну књигу социјалистичког садржаја. Од оног дана поста та књига еванђеље а у сиротињу као да уђе ђаво... Зло беше посејано и оно је нагло растило и ширило се..

Дакле онај чизмарски калфа донесе међу земљорадничку сиротињу Угарске „социјализам“. Према томе, да је тај човек пре но што уђе у прво село чонградске жупаније, склизнуо у јендек (шанац) те скр'ао врат, Угарска би била поштеђена од ове данашње социјално-економске трзавице?!

Ја мислим да не би било тешко прорећи: шта би се догодило с оним чизмарским калфом, да је пре неких 30 година пропутовао оним селима? Пре свега не би затекао по крчмама надничаре и презадужене земљораднике, него имућне ратаре. Па да је тима изговорио свој говор, они би га вероватно излемали, а не прочастили.

Него је то друго у ствари. Где су плућа слаба, те нагињу на сушицу, тамо ће се сушица и појавити. Оног живог отрова, бацила има толико, да се не може избећи додир с њим. Па ако се и избегне данас, неће другом приликом. Тако је то и са друштвом. Застарела је то прича да се девојке удају, кад им дође суђени, — оне се удају што им је такав ред, а да није дошао данас овај, дошао би други пут други. Сиротињи је био од увек ред да је незадовољна и да тражи боље стање, а ако је данас не побуни у том правцу један, хоће је сутра насигурно побунити други.

Нису овоме данашњем аграрном покрету узрок чизмарске калфе, нити икакви агитатори, него су томе узрок рђаве економске прилике Угарске. А те рђаве прилике нису створиле чизмарске калфе, него пре, може бити они, који ће судити бунтовницима и стављати их у изнимно стање...

Али пардон! Нећу да бедим ни једну личност. Они политичари, који су учинили што не треба и пошли кривим путем, могли су то учинити само зато, што је већина ишла за

њима. А већина је радила онако, како је морала радити, њезин рад је изашао из ондашњих прилика. И ја баш о тим приликама хоћу да говорим. Да се запитамо: како је могло доћи до овако ужасног економског стања, какво је данас у Угарској?

Но већ ту запиње. Многи не могу ни данас да верују, да је то стање баш тако здраво рђаво, а то има свога узрока.

Рђаво газдинство се одмах опажа, али рђаво и лакомислено газдинство не тако лако.

Она лакомисленост која не води рачуна о приходима, нити о економској снази, троши и расипа, као да је све најбоље. Шта више, тим лажним сјајем и блеском хоће да замене и себе и друге.

То видимо и код појединих људи, нарочито данас. Не види се одмах на сваком да му ствари назадују, не облачи свако мастан, искрпљен капут, кад би већ требао да га облачи. Сјај траје докле само може, а видљива несрећа долази нагло, неочекивано. Зачуђени свет се пљесне рукама и завапи: „Ко би се томе надао?!“ та то је немогуће!

Тако се нешто отприлике догодило и у Угарској. Мало их је, који су били спремни на оно, што ће доћи Велики део не може још никако да дође к себи од чуда и пита: Ко би се томе надао? а подобар део не може ни да верује да је истина све оно, што слуша и да постоји све оно, што гледа.

* * *

Ко хоће потпуно да разуме оно, што се догодило у Угарској, тај мора узети у рачун не само људе, но и прилике јер би му иначе људи изгледали — *неразумљиви*.

Ја морам на овом месту да почнем мало издаље, треба да се позовем чак на један физиолошки закон, али ћу бити врло кратак

Кад човек притисне ма које место тела, оно побледи, јер је одагнао крв одонуд. Али се и та крв враћа опет натраг и то бујније но пре, јер с њом долази и нова.

То је отпор. А овај физиолошки закон о отпору показује се и у људском друштву.

Поглавито на основу овога закона о отпору догодило се у Угарској оно, што данас видимо. Понављам да морам почети издаље, јер иначе не можемо доћи до цељи. — У Угарској је вековима владао латински језик. То беше званичан језик, језик књижевни, језик угарских сабора. Мађарска аристокрација говорила је немачки, научењаци су писали латински, а мађарски језик живео је само по пустарама непрегледних угарских равница.

Овде није место да тражим томе узроке, јер би морали да се враћамо и сувише далеко. Доста је ако напоменемо, да је томе много допринео јак уплив католичког свештенства, које је ширило латинштину, а после угарски владари, који су били од талијанске, ческе, пољске, немачке лозе.

Еле мађарски језик беше у Угарској вековима притиснут, запуштен од рођених синова његових. понижен пред светом... Ово је морало да изазове отпор. А отпор је дошао у тридесетим и четрдесетим годинама овога столећа.

Гроф Стеван Сечењи, најженијалнија особа у мађарској културној историји, затресла је моћном руком својом мађарски народ из дремежа. Он уста да пита један читав народ: Камо ти језик твој, и шта учини са њим?

Па је ли Сечењи победио?! Није! На оним саборима, на којима су мађарски језик ухватили под мишке, подигли и убрисали га од вековне прашине, Сечењи је био сам... Његово бистро око видело је сувише далеко, и угледало је у оној даљини сувише великих незгода, а да је могао поћи до краја за онима, којима он рече: *напред.* Његове речи се изгубише у метежу, он стаде у крај. У онај мах је говорило нешто што је јаче од најгенијалнија човека, говорио је природан закон о отпору.

Са поштовањем свога језика, јурнуло је успоред и непоштовање — туђега. Закон од 1840. наредио је већ, да народности Угарске морају водити своје црквене матрикуле на мађарском језику; закон од год. 1843|4 наредио је, да само онај може бити свештеник, који зна мађарски. На сабору 1847|8. предложено је, да се чак и црквене књиге преведу

на мађарски језик. Вековима занемарени и запостављени мађарски језик вратио се дакле онамо, одакле беше изагнан, али се није вратио сам, у његовом друштву беше пуно неправди.

Ван питања о језику, била је и друга ствар, која је изазвала отпор. По обичном схватању изгледа, да ће онај, који је много патио, бити према другима попустљив. Али се на жалост увек показивало обратно. Ко је у рђавим приликама морао много да трпи, воле у добрим приликама много да господари. Роб кад се дочепа слободе, воле да претера у свему; онај који је био згњечен воле не само да се исправи, него и да се протегли и то преко своје природне величине. Према овоме изазвале су код мађарског народа отпор и оне зле прилике, онај притисак, под којим је патила Угарска од год. 1849. па до 1867.

И кад дође време да 1867. постане друкчије, кад дође време да се поврати језик и слобода мађарском народу — показао се опет закон отпора у свој грозоти својој.. И сам Деак заборавио је на своје доондашње савезнике Србе, заборавио је шта је рекао у својој адреси од год. 1861 о народностима. Он је створио нагоду између Аустрије и Угарске без обзира на народности, па и против народности. А ономе грозном закону, коме је подлегао Деак, подлегли су сви остали још у већој мери.

Колико ја знам, до данас још нико није покушао да природно-философским путем растумачи оно скоро неразумљиво држање мађарских политичара за ово последњих три деценијума. Велика већина тих људи изгледа нам скоро неразумљива. Морамо се сто пута питати: зар ти људи нису знали, да је *привремен* успех у политици убитачан, јер потиче из обмане, и да је у политици само оно паметно, што је од трајне вредности, што показује у будућности благотворна трага?!

Но хајдмо даље. Кад будемо причали шта се даље догодило, ствари ће нам изгледати бар разумљивије и право да кажем — човечније...

Дакле онај „*закон о отпору*" умешао се и у новију политику Угарске и створио је неизмерно зло. Само се тако може разумети, зашто је Деак попустио према Аустрији баш у

новчаним и економским стварима, а то само за то, да би добио народности Угарске на милост и немилост. XV и XVI законски чланци од године 1867. где је реч о примању дуга ђумручкој заједници, па за те повластице аустријској банци и т. д., све то беху мале гује које је приликом оног загрљаја и поравнања метнула Аустрија у недра Угарске. Под тим приликама требало је у држави заједничког сложног рада, требало је напрегнути све силе, па да пође напред.

Ал кад је требало напред, пониче међу самим народима Угарске очајна борба и то борба која се тицала народног опстанка. Та је борба исцрпела скоро сву снагу и једне и друге стране, та им је борба везала руке; у току те борбе заборавило се врло често и на слободу и на напредак и на морал и на народно благостање.

Сваки зна, да је то народносна борба. Но може ли то бити, да меродавни политичари нису били на чисто с тим, да државна снага може да се одржи и подигне само на основи економској? Може ли то бити, да ти политичари нису били убеђени, да у Угарској не може бити ни истинита културна напретка, ни слободе, па ни независности, ако народно благостање не буде свему подлога?

Без сумње су знали, али она жеђ за њиховим језиком и слободом, која их је тако дуго патила, занела их је. Зар кад се дограбише чаше, не могоше да је баце из руке ни онда, кад се беху напили. Ижеднелом никад није доста; дај да се пије и преко рачуна. И пило се... А народности се разуме се, оппраху томе, јер оно „*преко рачуна*," беше већ — њихово.

Под таким приликама о истинитом материјалном напретку не мога бити ни говора. Подизање народног благостања не може се декретирати једним декретом, нити извојевати једним законом, као што то може бити код политичких тековина. За подизање народног благостања треба дугогодишњег, мучног истрајног рада а тога није било ни из близу.

Напротив! Све беше напуштено и пође куда не треба. Но то није нико хтео признати. И прегнуше, да замажу очи народу. Да наведем само један пример.

Да би се показала надмоћност мађарске културе, трошили су грдне милијуне, да се подигне и улепша престоница — Будимпешта. Она је требала да бљесне странце и да личи престоницама највећих народа — бар споља. Тај блесак не само што је скуп, но је и штетан, јер не одговара ни у ком погледу опадању и пропадању наших јадних села. Будимпешта личи данас оном домаћину, који је издао последњи новац на златан сахат и црн капут, а деца му трче гладна и подерана.

Но трошило се и на све остало. Трошило се преко снаге, преко рачуна, а најмање на пољопривреду, индустрију и оно што би подигло народно благостање.

Ја сам у својој књизи: „*Паметно Назаренство*,“ где сам препоручивао стварање „*Земљорадничких задруга*“ на Рајфајзеновој основи, изнео многе податке о нашем економском назадовању и пропадању, а овде ћу да се дотакнем оних најважнијих.

Године 1868. дакле одмах после тога, кад смо почели живети својим животом, трошила је Угарска 130 милијуна фор. годишње. А године 1896 износили су целокупни државни издатци 501 милијун форината годишње. Оних 130 милијуна, који су били пре 30 година довољни за све издатке, данас не би могли да покрију ни интерес на државне дугове, јер за тај интерес треба 146 милијуна годишње. Од године 1867. до данас, издатци Угарске скоро се учетверостручише, а да ли су се учетверостручили и приходи државни, о том би било смешно и говорити.

Докле су се полако дизали државни издаци на преко 500 милијуна годишње, донде је држава продала за неколико стотина милијуна државна добра, а државни дуг порастао је већ на 2.000 милијуна форината

Па какав је напредак, што смо га постигли овим големим жртвама? Попис становништва Угарске од год 1890 показао нам је ужасну слику. У Угарској има данас 6 милијуна и 300 хиљада душа, које су одрасне и кадре зарађивати. Од отих је било 3 милијуна и 77 хиљада *надничара* код земљорадње, индустрије, рудокопње и т. д. 32 хиљаде слугу и слу-

шкиња, 9 хиљада којима се не зна стална занимања и т. д. Једном речи: У Угарској данас половина целокупног становништва, које је способно да ради, нема ничега свога... А они који имају, њихови иметак има укњижена дуга на хиљаду милијона форината.

Наше пропадање обележава и то, што се сваке године селе у Америку 20 до 30 хиљада душа, а доста велики број сели се у Србију, Босну и друге крајеве. Ван тога би наши затвори, тамнице и робије знале пуно причати о томе, колико хиљада осуђеника долази тамо са наших злих прилика...

Данас, кад је зло постало ужасно, није могуће не видети га. И од куда, кад сваки час долази до побуне надничара, као ни у једној европској држави.

Разуме се, никаква влада и никаква странка не би била трајно у стању задржати пропадање, бар донде не, док се крећемо у кругу данашњих газдинских установа...

Само је код нас ишло све то необично брзо. Код нас се нису бринуле владе, да уталоже ту борбу. Наш земљорадник био је сасвим незаштићен, неупућен и остављен самом себи. Нит су се старали да му отворе очи и упуте га у послу, нити да га удруже и створе му згодне помоћи, кредита. Исто је тако било и са занатлијством.

Наше занатлијство је пропадало нагло, али то занатлијство није скрало наш велики капитал. угарска индустрија, него је то занатлијство подлегло према аустријској индустрији... И прилике су код нас биле тако необичне, да нашем занатлијству на крају није остајало друго, него да и оно узме мотику и оде у надницу.

И овде смо дошли опет код оне тачке, о којој треба рећи реч две више. Треба да покажемо најглавнији узрок: откуд је могућа у Угарској оволика земљорадничка сиротиња? Зашто ми немамо индустрије?

Узрок је томе већ поменути XVI закон. чланак од год. 1867, другим речима: ђумручка заједница с Аустријом. Тај закон је био жртва Угарске, а принесена на олтар Аустрији само зато, да се могне остварити нагода против народности.

Па шта изиђе из тога? Изиђе то, да се Угарска поче развијати неправилно, као и једна друга држава. Кад су у другим државама почели да пропадају мали земљорадници, они су налазили места и хлеба по фабрикама, код индустрије, која се по природи ствари поче баш онда да развија.

У Угарској ма како нагло да пропада земљорадник, не може сав да нађе места. И може као надничар код земљорадње, јер се на том пољу шире све више и више машине, а не може да нађе места ни по фабрикама. А не може да нађе за то, што због *ђумручке заједнице* с Аустријом, не може да се подигне и развије индустрија у Аустрији, која располаже с јефтиним кредитом, извеџбаним радницима, сигурним пијацама, неда младој угарској индустрији да дигне главе. А ђумручка заједница пречи Угарској, да према Аустрији спроведе ***ђумручку заштиту***, те заштити од ње своју младу индустрију бар дотле, док не стане на своје ноге.

Угарска је жртвовала и саму могућност своје индустрије — Аустрији. То се грозно осветило. Индустрија би била иначе онај резервоар, у који би се сливала сувишна радна снага земљорадничка, и док би се и тај резервоар препунио и прелио, донде би прошло времена и много би што шта сазрело

Ма да је несрећа већ ужасна, још увек има људи, који се теше да је добро. Хвале се тиме, како цветају поједина велика подузећа; како новчани заводи имају велике улоге, како је новац појефтинио, што је знак да га је до ста и т. д.

Истина појединци су се подигли као никад до сад. Али колико хиљада поседника оде годишње у надничаре? Бадава се подиже неколицина, кад је пропало језгро, пропао је онај, који је вазда држао Угарску на својим плећима и без кога Угарској нема живота. Пропао је занатлија, пропада трговац, а у првом реду пропао је ***земљорадник*** и отишао је у надничаре, а из ***надничарења*** ће вероватно временом у Америку, на робију, или у — буну. Глава по главу изборојана је и набројано је, да је у Угарској половина радног света ***надничар***, а половина оних, који имају још чега — презадужена је. И опет има, који то не виде, но виде оних 60—100 хиљада, који су

се подигли, па веле: напредак је. То су људи, који не виде на човеку раздрускане главе, већ виде само златан прстен на руци и веле: „Гле, овде злато — добро је:“

Међутим је недавно пала искрена реч, која је поразила. У националној касини у Будимпешти, славили су славу Сечењију. Главни говорник тог вечера Семере, изрекао је на домаку министара, гомиле посланика и мађарског племства, да у Угарској данас нема правде, да се добро дело не поштује по заслузи, а зло се не презире како би требало. И говорник је завршио тиме, да је *Угарска данас врло несретна*.

Јесте, Угарска је данас врло несретна, а Мађари су најнесретнији народ у њој. Они су сразмерно највише осиромашили, њих је највише данас који без крова и куће на цичи зими копају шанчеве, они сразмерно у највећој мери пуне тамнице, а доста се и сељакају у бели свет.

Онај народ, који је пре 1.000 година био толико силан, који је с нами заједно пролио толику крв, да се учврсти ова држава, данас је с нами заједно најнесретнији. Онај који се данас развија, расте, шири у овој држави, то нису Мађари.[1]).

На крају долази питање: *шта да се ради*?

Ко мисли, да би људска снага могла зауставити природни развитак човечанства, друштва и држава, вара се. Што мора дођи, доћи ће...

Као што поједини човек све већма опада и ближи се смрти а не може нико одржати га вечито у животу; тако и поједина друштвена стања, економске форме, пропадају морају пропасти.

Само је разлика у овоме Онај човек који је паметно живео, чувао своје здравље, неговао се, није за живота свога изложен јаким болестима мукама, и патњама.

Види: „Паметно Назаренство“ од Јаше Томића. Стр, 33. Српска Штампарија Др. Светозара Милетића 1897.

Напротив човек, који не живи паметно, који се не брине о себи, занемарује се и запушта, за живота свога пати се, тешко болује, па пре но што умре хоће некада са њега жива да отпада месо...

Наше друштвено и економско стање личи баш таком човеку, који није живео паметно и бринуо се о себи. Наш данашњи економски рад не може још умрети; није му искуцао сат; рано је, али се појавила љута болест на телу његовом, и ако се не гледа помоћи олакшања, отпадаће уз највећи бол комад по комад са данашњих живих установа наших и тек после ће доћи друге. . Јел нужно то? Ми кад смо поставили питање: шта да се ради? ми смо га ставили у том смислу.

Нема никакве сумње, да пре свега треба решити народносно питање у држави. Треба дати свакоме своје, те да не тече борба између синова једне и исте државе и да се не троши снага народа без нужде.

Ја сам овај данашњи шовенизам, ову народну претераност од стране мацарских племена, представио као природну последицу закона о отпору. Па кад та претераност излази из неког природног закона, ко ће то да промене, ко може то да промене?

Да кажем и то. Кад неко притисне прстом извесни део тела, одагна одонуд крв. Доцније се одагнала крв врати бујније натраг, оно бледо место поцрвени. То смо већ спомињали, па спомињали и то да то бива на основу закона о отпору. Али ту није крај... После неког времена почиње да слаби утецај тог закона и ми видимо да се крв опет раздели, разиђе, како је била пре притиска. За мало, па се ништа више не познаје.

Код нас у Угарској застарела је, изгубила се већ снага оног отпора. И што код нас није већ пошло на боље, то не стоји до уверења, до правог осећаја мађарског народа. Мађарски народ увидео је већ, да га то није ни оснажило ни учврстило, што није предусретљив према осталима, него се баш уверио да је то било од неизмерне штете.. Ту је већ доба кад треба само неколико искрених, увиђавних родољуба мађарских, па да за најкраће време пође на боље..,

Време је дакле, да се почне у томе што пре, да се удвојеном снагом пође даље...

У економском погледу требало би учинити све могуће, да се наш свет упозна са начелима такозваног ексвизивног газдинства. То значи упознати наш свет са начином оног рада како ће на малом комаду земље истерати што већу хасну, а не да тражи хасну само у обрађивању великих комада. Тим би се подржали мали земљорадници, који би иначе сигурно пропали.

У томе би могли да учине много ваљани стручни листови на свима језицима које би држава требала да помаже; путујући учитељи, који разуму језик народа и т. д.

За уређење земљорадничког кредита, матерevents материјалног и моралног очувања земљорадника, могле би веома много да учине „Земљорадничке Задруге“ на строго Рајфајзеновој основи и држава би требала да помаже у сваком погледу те задруге и даје им све могуће олакшице.

У томе би могли да се угледамо на Аустрију. Она је од свега тога учинила то мало; а у најновије време ради на стварању „земљорадничких задруга“ свом силом.

Аустрија је од природе куд и камо сиромашнија држава од Угарске, и да се у обема државама радило подједнако, то би Аустрија требала да је у далеко очајнијем стању од Угарске. Но ми видимо баш обратно.

Упоредо са учвршћењем и подизањем требало би радити свим силама и на подизању индустрије. То не би могло бити друкчије, но да се раскине данашња финансијска нагода са Аустријом и постави према њој ђумручка заштита...

А кад дође једном до тога, онда би требало на основи Шулце-делича, помагати раднике; да постану временом сами своји господари...

Да би то све могла да учини само она влада, која нема других брига но подизање материјалног и културног напретка то се разуме. Да би таква влада избегавала сваки раскош, свако напињање преко снаге, свако пружање преко губера и то се разуме. Иначе би било опет само лепих речи, а недостајало би за све — новаца.

Из свега овога изишло би то, да би наш друштвено-економски развитак текао правилније. Ми не би имали јаких трзавица, жестоких крвавих потреса. Него би и код нас напредовао свет; под разним видом би се удруживао, научио би се да заједно ради и заједно живи. Створили би се дакле услови за ново доба, а старо доба таворило би мирније дане своје.

Овогодишња жетва, која се започела и свршила у засенку бајунета, довикује нам нај јасније: *Овако даље више не може!*

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. СТАЊУКОВИЋА

— НАСТАВАК —

ГЛАВА XXI

Канцеларија и уредништво „Домовине“ били су у једној кући. Стрепетов предаде свој оглас доле, и, дознавши да је Поручњев мало пре био у канцеларији и, да је сада јамачно у уредништву, попе се на други спрат и уђе у предсобље чија врата не беху закључана.

— Је ли ту господин Поручњев? — обрати се он ту момку, који баш тога часа додаваше неком господину зимски капут.

— Ја сам; стојим Вам на служби! Шта желите? — проговори господин у зимском капуту с дабровином око врата, неповерљиво загледајући у непознатог младића.

Стрепетов се поклони и предаде писмо.

Док је Поручњев очима претрчавао писмо од свога старог пријатеља, који, покрај осталог, препоручиваше „симпатичног момчића,“ Стрепетов је с особитом радозналошћу разгледао овога доста чувеног књижевника, чији ранији чланци не остајаху неопажени и којима се и Стрепетов одушевљавао. У Петрограду је чуо као да је Поручњев постао сарадник „Домовине“ и да је он тобоже писац њених скорашњих врло ватрених подлистака с потписом Н. Н. Разуме се да младић

није поверовао том гласу. Зар је могућно да би Поручњев могао с таквим цинизмом и пакошћу сада исмевати оно што је пре тога поштовао и бити сарадник на новинама о којима је до јуче с презрењем писао?

Али ето види се да је глас био истинит. Поручев је ту.

„Ипак, јамачно, није он Н. Н. Јамачно није он писац оних чланака, пуних пакосних испада и клевета противу пређашњих једномисленика?“ — мишљаше Стрепетов, разгледајући господина у господском зимском капуту.

То беше мршав, средњега раста човек, испод четрдесет година. у наочарима, кроз које су гледале брзе, немирне мрке очи. Лице Поручњевљево, лепо и пуно израза, није се одликовало свежином и здравом бојом. Видело се да је поживео свога века. Дуга коса, назад зачешљана, и велика кудрава мрка брада даваху његовој спољашности књижевнички тип. Био је одевен прилично кицошки

— Врло сам рад познати се! — љубазно изговараше књижевник, прегледавши писмо и рукујући се са Стрепетовим.

— Ви сте, чини ми се, два пута долазили к мени, па ме нисте затицали код куће?

— Јест. Набрзо пошто сам дошао овамо.

— Погрешили сте што нисте дошли право к мени, већ сте поверовали вратару. Од сада му немојте веровати. Он је глуп до ђавола и увек брка... Хајдете да изиђемо. Уз пут ћемо се разговарати. Јесте ли одавно у Петрограду?

— Од августа.

— Дошли сте да тражите посла? Тежак је то задатак. Али зашто сте ме тражили у уредништву? — неочекивано запита Поручњев, кад силажаху низа степенице.

— У канцеларији су ми рекли да сте овде. Донео сам у канцеларију оглас.

— Али кад сте у канцеларији питали за мене то значи да сте од некога чули да ја радим на „Домовини.“

— Чуо сам.

— Тако, тако. И јамачно с потребним коментарима? — презриво се осмехну Поручњев. И не чекајући одговор, настави, кад изиђоше на улицу:

— Иван Филиповић препоручује Вас и моли да Вам укажем помоћ. Чиме бих могао користити? Да нисте и Ви ускочили у писце, а? – шаљиво додаде књижевник, погледајући са стране на џеп Стрепетовљева капута, да из њега не вири какав рукопис.

— Тешто, донесите, донесите. Прочитаћемо и наћи ћемо му места, ако је могућно.

— Ја не пишем. Хтео сам молити – ако Вам само наравно то не би било досадно — да ми дате што да преводим.

— Да преводите?

Књижевник се осмехну и звиждукну без наде

— Ја знам два језика.

— Па да знате и пет језика. Лакше се удостојити небеснога царства, него добити што за превод?

— Тако је то тешко!

— То и јест невоља. Преводилаца, а особито преводилица — и врло красних — уметну с циничким осмехом — као муха у лето. Не можеш се одбранити од њих. А сва су места заузета Откуд да им набавиш рада?... Ко је дочепао, сваки је стискао зубима свој хлеб и не пушта — разумете ли? И какав хлеб! У два три журнала још и плаћају како тако, а иначе, драги мој, по копејку за врсту или по четири рубљице за штампан табак, колико плаћају разна господа магазаџије или неписмени трговачки помоћници који су постали сада издавачи. И на такав хонорар трче као луди. Има госпођица, које су готове и за пола копејке преводити са свакога језика, само да им се да посао, тако нешто на форму романа од пет шест књига. И ко Вам даде такву несрећну идеју?

— Са̂м сам је измислио! — покуша да се нашали Стрепетов.

— Рђаво познајете Ви Петроград. Имате ли што готово?

— Још ништа.

— Онда, хвала Богу! Нисте се бар узалуд мучили.

Стрепетов замоли за опроштај, што га је узнемирио и спремаше се да му каже „с Богом,“ али га књижевник задржа.

— Куда Ви? Зар се журите?

— Не журим се.

— Онда да мало проходамо по Невском. Мало ћемо се поразговарати

Они скретоше с Литејног на Невски. Дан је био сунчан. Мраз не беше велики. Шетало се и сањкало врло много народа.

— Е па, причајте како живи Иван Филиповић? Је ли здрав? Срећно професорује у Самари? Мршава, али зато либерална жена, и деца, васпитана најмодерније, и с тога, мора се мислити, без памети, а?... Све као што је било? — питаше, осмехујући се Поручњев, погледајући у исто време на пролазнике.

— Здрав је... Професорује! — одговараше Стрепетов, мало зачуђен овим тоном.

— И сада с прилично патоса декламује: „Напред, без страха и сумње!“ и тугује после вечере што до сада још нема законитости, а? — додаде књижевник — Као и пре, смрзао се, јадник, на уздасима о шесетим „годишама“, када, и тако даље? Растура паметне књижице? Све се још нада да ће у најкраћем времену сваки имати по једну кокош на тањиру, а? — подсмешљиво бацаше Поручњев реченицу за реченицом, загледајући час по у пролазничка женска лица.

— Видите ову!... — рече он, погуркујући лактом Стрепетова. — Зар није лепа, заиста, а?... Дилетанткиња II Катарина, и Марија Стјуарт, и Офелија, што год хоћете. Али, разуме се, талента ни пребијене паре, што јој ипак не смета да има успеха.

— Како то?

— Не на позорници, наравно. . Обожавалаца има сада много. Embarras de richesse! . Још како!... Прекрасна девојчица. Сам склоп тела -- читав капитал! — стаде се смејати Поручњев, намигујући очима — Али је госпођица практична и паметна .. према духу времена! .

И, поћутавши, настави:

— Тако тугује Иван Филиповић, а?... Та ето, тај Иван Филиповић прекрасан је човечић, али је врло крут и, истину да кажем, прилично ограничен. Како је некада декламовао: „Напред, пријатељи!“ — и ако није ни знао куда то треба „пријатељи“ да иду напред — да ли да оснивају општине у

Америци или да читају код куће Маркса, — тако наставља и до данас. Не увиђа да су либералне кабанице већ прилично изношене. Њега и сада заноси магловито шарабатање наших „бољих“ журнала, који су, како он пише, „још сачували часне традиције у данашњем беснилу мрака.“ Али ко се може тако изражавати, сем Ивана Филиповића, тога престарелог гимназиста?

Књижевник изговори целу ову тираду с подсмешљивим раздражењем и иронички удари гласом на „боље журнале“.

Овај распуштени тон, ово подсмевање прекрасном, симпатичном Ивану Филиповићу, наставнику књижевности, кога су ученици обожавали због његове заиста ретке доброте и његовог идеализма у веровањима и у одношајима према људма — узбуњиваху Стрепетова. Нешто га подеваше да му напомене: да ни он сам није баш тако давно збацио те „либералне кабанице“ и писао у „бољим журналима“, али му недостајаше смелости...

А Поручњев, међу тим, настављаше:

— Ево погледајте... Видите ли да овамо иде величанствен црномањаст човек у самуровој капи?

— Видим

— То је Иловљев, — проговори књижевник.

— Чувени адвокат.

— Јест.

Стрепетов радознало погледа на знаменитог адвоката, а књижевник с подсмехом рече:

— Такође плаче за законитошћу... за—ко—ни—тошћу, разумете ли, господине млади паланчанине!? Такође један радикалац, што пак, разуме се од себе, нимало не смета г. Иловљеву да на суду брани — за „радикални“ хонорар — свакојаке неваљалце који су се прокрали. Једно другом не смета. Чак помаже... С једне стране чланчић у бољим журналима о пропадању грађанских врлина, а с друге: „Погледајте на овога сединном обелелог старца, који је здипио из лакомислености милијун!“ Доста дирљиво звони кад се изговори. Стекао је велико имање, учи с госпођицама специјално Шекспира и приказује собом неку врсту грађанског мученика... Добар гу-

сак? Ха-ха-ха! А такође знаменитост... Радикал... Наш познати, даровити адвокат! — злобно додаде Поручњев, баш као да му је адвокатова популарност била кост у грлу.

Књижевник је, очевидно, лично познавао тако звани „цео Петроград.“ Сваког часа је обраћао пажњу свога сапутника час на ово, час на оно лице, дајући при том кратке и готово увек злобне карактеристике. „Ето та намазана госпођа на касачима — то је та и та чувена глумица... Тај по изгледу скромни дебељко... то је некакав милијунар, који је купио жену од жива мужа за двеста тисућа... Та опет наказа уседелица пише глупе романе, у којима неминовно јунакиња, ружна али симпатична девојка трпи свакојаке увреде, што не налази мужа.

— А ова два велика човека не познајете? — проговори књижевник, показујући на два господина врло скромно одевена, који улажаху у Доминикову гостионицу.

Стрепетов погледа у показаном правцу, али оба господина ишчезоше иза врата.

— Штета што не видесте наша два знаменита писца, господу Црецкога и Казимирова, који су још ту скоро многе збуњивали својим квази-ученим тричаријама и радикалним претњама. Они, у осталом, и сада себе замишљају као ђеније и налазе блесаве гимназисте и психопатске луде, који верују у њихов таленат, у велико значење њиховог радикалног штампаног булажњења и у њихове тужне напомене како није могућно, тобоже, исказати све што би се хтело, а они би већ запрепастили свет својим ђенијалним идејама... Није могућно, видите!... Е па дабогме, сада место „Вапаја за идеалима педесетога столећа,“ ова господа за чашама пива спрежу један пред другим: „Ја сам ђеније, ти си ђеније!“ — „Ја сам велики, ти си велики!...“ Ха-ха ха! Само им је то и остало... Репутација тих самољубних мехурова сада је прилично изблед ела... Доста је било свету обмањивања... Довољно! Читаоци су постали паметнији.

Лице Поручњева дисаше непојмљивом за Стрепетова злобом и у гласу му звучаше завидљива, злобна струна, када Поручњев настави кудити ова два писца, трудећи се да их, по што по то, прикаже у рђавој слици. У његовим се речима

осећаше завидљива пакост мале душице и немоћна јарост ренегата који не преза ни од клевете, да би укаљао блатом некадашње своје другове.

„Он је писац оних фељетона! Она иста пакост... они исти изрази!“ — одлучи Стрепетов.

Он беше узбуњен и веома разочаран Поручњевим. С појмом о писцу у младића се удруживала идеална представа нечега узвишеног, честитог и бескорисног а ови пакосни испади, ове сплетке сликаху књижевника у врло непримамљивој светлости.

— Ви сте, као што се види, врло љути на Ирецкога и Казимирова? — проговори, једва задржавајући љутину, младић.

— Љут?... Нимало. Ја их само показујем au nature!

— То јест бацате се блатом на њих?

— Они заслужују још више! — пакосно изусти Поручњев.

— Ја нисам, наравно, посвећен у сплетке, али сам чуо од људи који имају част познавати се с тим лицима сасвим друкчије мњење од тога што ви говорите... Ја их пак знам само по њиховим чланцима и уверен сам да они не могу бити такви, какве сте их Ви насликали.

— Охо! Како их Ви ватрено браните? Ви сте, дакле, један од њихових поштовалаца? — с подсмехом запита Поручњев.

— Разуме се. Ја веома поштујем и волим те писце.

— Е, онда Вам честитам, младићу!

За тренутак иђаху ћутећи.

Најпосле, Поручњев запита с ироничним изгледом:

— Па због чега Ви тако поштујете ту господу?

— Због њихова талента, због ватрене им вере у идеал истине и добра, због знања, због ума њихова. Читајући их, човек се учи вишем и пространијем схватању, постаје бољи, чистији, честитији... ето зашто људи воле и поштују писце! — ватрено изговори Стрепетов

— Тако... Тако... Крупно!... Како не?... Либерална маглуштина се веома допада младим људма... Ха-ха-ха! — засмеја се он.

Али је тај смех — учини се Стрепетову — био некако неприродан.

— Ти људи — додаде Стрепетов — нису мењали својих уверења, као што се мењају рукавице. А кад би их и променили, не би се, верујем, ругали оном чему су се мало пре клањали. Они нису торбе за извртање.

Ове речи чисто опекоше Поручњева. За тренутак сав позелене. Израз пакости и мучења нагрди црте његова лица. Поглед који добаци књижевник младићу беше пун мржње.

Он поћута и узе величанствен изглед на се.

После неколико тренутака они се расташе суво и хладно. Поручњев с висине климну главом не пруживши руке, и окрете у Коњушну улицу Стрепетов се упути Адмиралској пијаци, да седне на трамвај и да иде кући на ручак.

Сусрет и разговор с књижевником баш су добро naљутили младића, и он је целим путем до куће мислио о Поручњеву, присећајући се и његовог подсмевања своме пријатељу – оном добром и красном Ивану Филиповићу, и цинизма с којим Поручњев пљуваше на уверења која је тако скоро и тако ватрено он сам проповедао, и јарости с којом се трудио да понизи два позната писца и да их укаља блатом.

Размишљајући о књижевнику, Стрепетов у први мах осећаше само срђење и презрење према „том отпаднику,“ како га он већ прозва у себи. Али се затим ова осећања мало омекшаше жалошћу, — жалошћу коју осећају морални и меки људи према сваком људском греху. Уз то се Стрепетов сети како се Поручњев беше променио у лицу при последњим речима. Он их је, очевидно, примио као да је циљано лично на њега, и ако је Стрепетов изговорио те речи без намере да лично вређа Поручњева, и рекао их, имајући на уму уопште људе, који су одустали од својих уверења. Сети се и мало чудноватог запиткивања Поручњевљева о том, како га је Стрепетов пронашао и зашто се извештавао у канцеларији „Домовине“ То значи да он крије своје суделовање на тим новинама, а кад крије, онда се, доследно, тога стиди?

Полазећи од те мисли, младић ствараше у својој машти слику мученичког моралног стања овога књижевника. Њему се чинило да је овај морао трпети грижу савести и „страшно

се мучити,“ без мира и покоја, осећајући на себи „неизгладљиви жиг отпаднички,“ избегавајући сусрет с пређашњим пријатељима и побуђујући неповерење нових. На крају крајева Стрепетов, као сањалички идеалист, умало што не представи себи тога књижевника у слици Јудиној. А пре а после, он неће издржати душевни несклад и свршиће трагично. Под тешким бременом срамоте није, разуме се, могућно живети, — наивно претпостављаше младић, сликајући и даље у својој памети не правога Поручњева, већ некаког фантастичног „служитеља речи, који је издао свој таленат.“

У Поручњевљево обраћање из уверења, Стрепетов никако није веровао. Није могућно, ваистину, на један пут се изменити и говорити дијаметрално противно оном што си говорио тако недавно! И најпосле, *тако* — чинило се младићу — не говоре искрени људи који су променили погледе. Они могу жалити своје пређашње заблуде, али не — пљувати их. Оборени идол ипак је бог... У противном случају, ко би поверовао у искреност нове проповеди од људи који данас називају лажју оно што су јуче држали за истину?

Тако је размишљао Стрепетов и питао се какве су прилике могле човека довести до таквога моралног пада? Шта је тако наљутило Поручњева? Шта га је нагнало да штампа одвратне својим цинизмом чланке, који су морали изазвати (није могао Поручњев то не знати) осећање срдње у негдашњих му једномисленика и пређашњих поштовалаца и читалаца?

И тако младић, који је знао Поручњева само по његовим чланцима, није могао ни расправити питања која се јављаху у младом уму и тражаху одговор ради умирења узбуњене савести. Ко није себи давао така питања (особито у младе дане), жалећи за писцем, чија би реч, иначе пуна јаког утиска, на једанпут почињала звучати другим тоном?

ГЛАВА XXII

Кад би Стрепетов ближе познавао господина Поручњева, он, разуме се, не би ни постављао себи слична питања, не би створио од њега слике Јудине нити би га крстио отпадни-

ком. Такав назив не доликује нашем књижевнику из тога простог узрока, што у њега ни пређе, када је писао чланке у радикалном тону, ни сада — у период пљувања на негдашње „заблуде“ — није ни било никаквог погледа на свет ни смишљених, одређених уверења.

Он је био своје врсте дете претераног самољубља са ситним побудама необузданога темперамента, једна од оних болешљиво самољубних природа, чији прохтеви стоје неизмерно високо изнад досуђених им подобности.

Човек несумњиво даровит, али без образовања, без погледа, израђених животом и размишљањем, он је био, како веле Французи, „fruit sec,“ (човек с промашеним циљем), али уз то с претераним мњењем о себи, који жудно сања о успеху, — а тај се успех, чинило му се, може постићи без упорног рада, који храни потајну мржњу према туђој слави, ситан, завидљив и сумњичав, као човек који заиста страда од маније величања. У сваком је назирао противника и завидљивца, гајећи у себи охоло мњење о непризнатом ђенију кога превиђају.

Још као млад паланачки чиновник, захваљујући својим песмицама, он је стекао глас „знаменитог пера“ и добио на десетак поштовалаца. У брзо поста сарадник паланачких новина, и његови први почеци начинише прави фурор. Његови подлисци, ватрени, пуни оштрога шибања, који одаваху књижевни дар, читали су се. Свак је налазио да млади књижевник „дрмуса“ мајсторски; не долази му под руку. И Поручњев је, заиста одлучно, „дрмусао“, не разбирајући много, кога, зашто, праведно или не, говорећи о свему с бомбастичким незнањем, које је поцрпло на дохват понеке одломке од идеја из најновије свеске каквога књижевнога листа, претресајући сва могућна питања с одважничком слободом претерано смелога човека. О њему почеше говорити. Бојаху га се у паланци. Писац подлистака имађаше успеха и код госпођа. Све је то ласкало његову славољубљу. Успех му заврти мозак. У машти му се већ привиђаше велика књижевничка слава, поштовање успеси. Он даде оставку на службу, одлучивши се да постане књижевник, и дође у Петроград са свежњем својих подлистака и самоувереном надом да ће себи извојевати ве-

лико име, и првих дана хођаше улицама охоло, као човек који ће брзо задивити цео свет.

Однесе чланак једном од сталних сарадника једнога журнала, оном истом Ирецком, о ком је Поручњев говорио Стрепетову, за време шетње, с онаким огорчењем.

Страшно узбуђен, трудећи се да се покаже равнодушан, дође Поручњев ради одговора и развесели се, када Ирецки рече младом писцу да је чланак написан с великим књижевничким даром. Биће штампан, али су потребне неке поправке. Има омашака... Аутор је недовољно проучио питање о ком пише.

С обичном својом експансивношћу, Ирецки се заинтересова Поручњевим, опазивши у његову чланку дар. Истина је писац у њему показао недовољно знања, у чланку није било ничега свога, то је било само живо и оштроумно препричавање туђих мисли, чак рђаво усвојених, али ће се, јамачно, млади књижевник временом дотерати.

Ирецки му показа како треба чланак прерадити, показа му књиге којима се треба користити, и када Поручњев донесе прерађен чланак, он би штампан. Чланак обрати пажњу.

Ирецки се у први мах с великом љубављу заузимао око Поручњева Увео га је у књижевничке кругове, давао му теме за чланке, упућивао га шта да чита, другарски световао Поручњева да озбиљно ради, — једном речју, врло се живо њиме интересовао, рачунајући да ће ипак Поручњев, уза своју даровитост, написати штогод значајно.

Ове се наде не испунише. Поручњев остајаше онакав исти „fruit sec“, какав се први пут јавио Ирецком. Он ништа није читао, задовољавајући се само чланцима у књижевним листовима и уздајући се у свој таленат и своју моћ опажања. Али га сам таленат није могао спасти. Неколико великих чланака, написаних исто онако даровито као и ранији, били су испод сваке критике, и не примише их. У њима није било садржине.

Скромно занимање књижевног радника не задовољаваше Поручњева. Он је хтео славе, праве славе, а уз то и добрих хонорара, да би могао живети мало комотније, не ићи и даље

у изношеном капуту, и ручавати у добрим гостионицама место гадних прчварница. И Поручњеву се чинило да му не дају да се размахне, да га навлаш држе на ситнијим пословима. Манија за величином растијаше заједно с неуспесима. У свима знатнијим писцима он је видео непријатеље и врло озбиљно мислио да многи од њих, под изговором лукавог саучешћа, не примају његове велике чланке из зависти, из бојазни, да ће успех Поручњевљевих чланака умањити њихов књижевнички значај! Та мисао поста његова фикса идеја. Потајна га је злоба јела. Туђи успеси усељаваху у њега завист и жељу да их ослаби. Он преста одлазити Ирецком, стаде избегавати књижевнике и у самоћи своје собе често сањаше, охол и весео, о том, како ће се прославити његово име с краја на крај, и како ће се посрамити његови „непријатељи“ и „завидљивци,“ принуђени, на послетку, да у њему признаду великога публициста.

Као што обично бива са сличним самољубним манијацима, мржња на замишљене непријатеље прелазила је нехотице и на њихове погледе. Он неће ићи тим шаблонским путевима, о не! Он ће рећи нешто „своје,“ што не личи на оно што говоре они, ти „заклети свештеници радикализма“ и разголитиће их.

Али „радикални“ мундир, који тако или онако Поручњев ипак носи, при свем том му је сметао, а ни време још није било такво, да би слична разголићавања могла имати какав било успех, и Поручњев, сувише плашљив да отворено пређе у други табор, ограничавао се само сањањем да ће посрамити непријатеље, и тужбама којима се јадао пред двојицом тројицом таквих истих књижевника хаџи-недомака (и, наравно, непризнатих ђенија), као што је и сам.

Тада би Поручњев, после неколико боца пива, почињао говорити о својим непријатељима, а поглавито о Ирецком, и ту би се ситна душица самољубног књижевника испољавала у свој наготи својој. Он је лагао и клеветао свога добротвора најбезобразнијим начином. С неком особитом мајсторском речитошћу он је стварао прљаве сплетке противу Ирецког. Он је, у суштини, остарели „буржоа“, и ако се показује као бранилац угњетених. Знајте да он добива ђаво ће га знати колико, а сарадник — нека крепа од глади! Замишља да је ђе-

није и потискује младе дарове. Затим би разговор прелазио на друга, више или мање позната, књижевничка имена, и читаво море блата, сплетака и окривљивања изливало се као бујни поток из уста Поручњевљевих. Тада би долазио до говорничког беснила.

И сабеседници, који мучно да вероваху у то што је причао Поручњев, ипак злурадо слушаху пакосне сплетке. Сами „непризнати ђенији,“ одобраваху и кађаху тамњаном Поручњева — срећа што он још није књижевнички „ђенерал.“

„Ваистину, он је такав таленат... Још недавно његов је подлистак...“

Поручњев би обично махнуо руком и величанствено се осмехнуо, чисто говорећи да је то већ одавно свима познато, и вадио би из џепа од прсника прилично прљав, на четворо савијен табачић поштанске хартије и пружао га једном од својих сабеседника с речима:

— Прочитајте на глас. Мислим да Достојевски зна штогод, а?...

То писмо Достојевскога с похвалним одзивом о првом чланку Поручњевљеву, који је он у засебном отиску послао с писмом знаменитом писцу, било је, дакако, врло добро познато гостима Поручњевљевим и свима, баш свима његовим познаницима

— Знамо. Читали смо шта пише Тодор Михајловић! — покушавали би у један мах да одговоре сва три госта, млади белетристи, „који траже нове путеве“ и који су се помало плашили Поручњева, да их он не „смрви“ кад му дође светао час надахнућа.

— Прочитајте само ово место... ево на другој страни! — одлучно би нудио Поручњев, показујући прстом на врсте.

По когод би прочитао „то место.“ У њему је Достојевски говорио о таленту „који много обећава.“

— Е, ето, видите. Сам Тодор Михајловић. Чини ми се, ауторитет?

Сви се сложише да је ауторитет.

— А којекакви Ирецки и Казимирови махнишу мојим чланцима. Шта то значи? Завист, једина гнусна завист. Се-

ћате ли се „Моцарта и Саљери“?... Они мисле: ко ле́же̂ чланке подупрт разним изворима, само је он у праву... Мораш играти како они свирају. Оригиналне се мисле не примају у тој продавници. Лицемери!

И Поручњев би високо дизао главу с изразом мирне величине у целој фигури.

Кад наста друго време за журналистику, многи журнали престаше излазити, и неки писци заћуташе. Поручњев се намести код оних истих паланачких новина, где је био и почео свој књижевнички рад и стаде сада писати, неограничаван ничијом контролом, с потпуном слободом размахивања. Мало двосмислена му „Писма из престонице“, а затим, први, још неодлучни, али већ доста гадни испади противу писаца либералног табора узбунише неке пређашње му другове из журнала, и један од њих наштампа белешку, у којој је између осталога, говорио о „ренегатима“. Сам се пак Ирецки понашао према испаду Поручњевљеву више са сажаљењем него с љутњом, те није ни одобравао белешку, наперену противу Поручњева.

— Какав је он регенат? Он је пре Попришчин, онај несрећни даровити „fruit sec!“ У њему ништа нема нити је што било. У добрим рукама могао би бити користан радник, а сада се... показао какав је. И зар је он један такав?... Само се нисам надао да је он и таква ситна душица!

Тако се изразио Ирецки и није налазио ни за потребно да одговара на испад Поручњевљев.

Белешка о „ренегатима,“ а још више овај суд Ирецкога, који неко достави Поручњеву, дове́доше овога у јарост. На њ чак не обраћају ни пажње и понашају се према њему с болећим презрењем? Е показаће он *њима*. Он ће *њих* смрвити!

И у новом „Писму из престонице“ Поручњев написа један циничан и једак чланчић упућен либералима уопште и Ирецком посебице.

„Домовина“ то прештампа и сложи се с аутором, а убрзо Поручњев поста сталан сарадик новина које га похвалише.

Времена се изменише. Његови чланци имађаху сада успех скандала, и Поручњев је могао ручавати у добрим гостиони-

цама. Он се није кајао, није осећао гриже савести, као што је претпостављао Стрепетов, али га је распињало једом презрење које му пређашњи другови ћутањем исказиваху. И он је понекад пуцао таквим испадима, да је чак уредништво „Домовине“ било принуђено задржавати свога преко мере усрдног сарадника од претераних нападаја на све оно што је недавно бранио онако исто лакога срца, с каквим је то сада излагао погрди и пљувању.

ГЛАВА XXIII

Тога вечера, у седам часова, Стрепетов оде на Енглески Преспект, поморском капетану прве класе Опољеву, да се погоди за кондицију, коју му је нашла Рима Михајловна.

Матроз-вратар, врло плаве косе, отворивши врата, уведе Стрепетова у гостинску собу, у коју одмах затим уђе и сам Опољев, суров на очи морнар, у годинама, ниска раста и дежмекаст, с великом, прилично проседом брадом

— С ким имам част говорити?

— Стрепетов.

Морнар јако продрма руку младићеву, од једанпут дохвати Стрепетова око струка и поведе га у кабинет.

— Ево, драга моја, представљам ти: Павла Сергијевића Стрепетова! Препоручила га Рима Михајловна!

Он избаци ове речи брзо, громким, испрекиданим гласом, баш као да командује на крову од лађе.

И, ослободив руку Стрепетова, додаде:

— Моја жена, Антонина Сергијевна!

— Ах, како вичеш Никсе! Готово си ме уплашио. Врло ми је драго познати се, мосје Стрепетов! Ја сам толико о Вама слушала од љубазне Риме Михајловне. Молим Вас седите.

Пуна и висока, доста милокрвна црномањаста жена у црном оделу, која се тромо подиже са широког дивана, да пружи руку Стрепетову, насупрот своме мужу, говорила је лагано и тихо, развлачећи речи као да пева.

Морнар дотури Стрепетову наслоњачу, и сам се спусти на диван покрај жене.

— Вама је, мосје Стрепетов, јамачно Рима Михајловна казала да нам је потребан учитељ, да спрема два наша дечака! — запита Опољева.

— Јест, казала ми је.

— Алгебра и геометрија храмљу! Тешко им иде математика! — рече морнар

— Ах, Никсе!... Нимало им не иде тешко! — успротиви се благо жена. — Њима све иде лако. Они су обојица врло даровити дечаци. Али су јадници цео месец прележали. У Петрограду је тако страшна клима. Наравно, деци је сада тешко. А у гимназији се тако оштро поступа.

— Уз то су и велики мангупи! — избаци морнар.

— Ах, Никсе! Како се ти изражаваш!... Павао Сергијевић, заиста, може помислити...

— Павао Сергијевић видеће и сам. Већ нема се куд крити невољу, драга моја.

Жена погледа мужа прекорно.

А морнар, међу тим неочекивано викну:

— Еј ви. Малабарски гусари!

— Никсе, Никсе! — укори га госпођа Опољева и погледа Стрепетова, чисто правдајући се за мужа.

За тренутак утрчаше с хуком у кабинет „гусари:“ два жива, весела дерана у блузама.

Њих, као што се видело, није бунио сурови изглед остарелог морнара, и они му приђоше с тако отвореним, радосним изразом на својим веселим симпатичним лицима и с таквом љубављу гледаху у оца, да се одмах могло опазити да отац и деца стоје међу собом у најбољим одношајима.

— Ево, препоручујем Вам, Павле Сергијевићу, два гусара! — проговори морнар опет оним истим оштрим, громким и, како се чињаше, срдитим тоном, у ком ипак одјекиваше нека необична, срдачна струна. — Гусари, прави малабарски гусари! — додаде он, погледајући с љубављу своје малишане и шаљиво вукући млађега за ухо.

Дечаци, весело се осмејкујући, приђоше Стрепетову и јако, као и отац им, стискоше пружену им руку.

— Ах, какви сте дошли, децо! — ужасну се мати. — Блузе подеране! Руке прљаве!

Дерани се очевидно збунише.

— Зато, драга моја, и јесу они гусари! Шта ћеш им? — умеша се отац. Е, испричајте најпре Павлу Сергијевићу шта сад прелазите у школи. Он ће с вама радити математику.

Оба дечака разумљиво објаснише шта сад уче у разредима.

— Е. сад напред! Да се уче лекције!

— И руке, руке оперите!

Дечаци истрчаше из кабинета хучно и весело, као што су и ушли.

За тренутак наста ћутање. Најпосле, морнар рече:

— Треба с њима радити два до три часа. Од шест до девет у вече, трипут недељно. Можете ли?

— Могу.

— А погодбе сами означите! — додаде морнар.

Стрепетов, очевидно збуњен, мучио се да одреди цену. „Да тражим двадесет рубаља!“ — пролазило му је кроз главу, али му преко језика не могаше да пређе цифра.

— Мени се чини, мосје Стрепетов! — брзо се умеша Опољева, — да петнаест рубаља на месец неће бити мало? Кажите искрено! — додаде она тихим гласом, као да пева, љубазно погледајући својим великим, благим очима у младића

Стрепетов беше већ готов одговорити да је хонорар сасвим довољан, кад морнар громко узвикну:

— Ти канда си, драга моја, сишла с ума?

Жена погледа мужа наивно зачуђеним очима Стрепетов се осећаше у незгодном положају.

— Петнаест рубаља!? Израчунај, драга моја. Тридесет и шест часова рада. Ни пола рубље за час!... То је срамота! Безочност!

Стрепетову се учини да у погледу, којим после тих речи обдари госпођа Опољева свога мужа, није било особите пријатности.

— Зашто се жестиш, Никсе, — ја се, право да кажем, не разумем у том. Та ја не знам какви су хонорари

— Па немој ни предлагати, драга моја, кад не знаш.

— Ах, Боже мој, како си ти смешан!... Ја сам чула да су Кузнецови платили свом репетитору петнаест рубаља, па сам и допустила себи да то исто предложим мосје-Стрепетову. Та ја те ствари ништа не разумем! — додаде она, као какво наивно дете.

— Кузнецови!? — плану морнар. Они могу понудити и пет рубаља, ти твоји Кузнецови! Ми, драга моја, нисмо, хвала Богу, Кузнецови!... Ви опростите, Павле Сергијевићу.

— Молим Вас! — збуњено мрмљаше Стрепетов.

— Даме, знате, умеју оценити шта вреде чипке, некакви фиши, турнири али вредност рада њима није позната. Ја сам слободан понудити Вам тридесет рубаља. И то је мало Знам Али ми више не допушта кеса. Воља Вам

Жена одмери мужа брзим погледом који јасно говораше „лудак!“ Али морнар не опази тај поглед и гледаше у Стрепетова, очекујући одговор

Стрепетов брзо одговори да је тридесет рубаља и више него довољно

— Дакле, свршено. А сада, драга моја, није ли време чају Павао Сергијевић, надам се, неће одбити? — проговори, знатно стишавши се, морнар.

Али се Стрепетов одговори да не може. Хита му се. И стаде се праштати.

— Журите се, не смем Вас задржавати. Дакле до сутра? — запита Опољев, испраћајући Стрепетова.

— До сутра.

— И још нешто... Ви ћете опростити... код мене нема тамо амо... Немојте ми децу заводити. Само математика, и ништа више.

— А шта више?

— Зар има мало шта?.. Социјализам и друго којешта... Док се окренем, а оно читави бунтовници. Тако Ви дакле, молим Вас...

Стрепетов се пожури да умири морнара, што се тога тиче

— Еј, Степане! Опет заспао, бестија! Капут господину! — грмну морнар.

И, јако стиснувши руку Стрепетову, рече:

— Кад видите Риму Михајловну, лепо је поздравите. Врло ретка девојка. Јест. Данас је мало таквих. Све махом: „ла-ла-ла,“ по позориштима, за младожењама!... А моји гусари, и ако су мангупи, опет су добра деца. Надам се да ћете лако с њима, Павле Сергијевићу! — додаде морнар.

Стрепетов иђаше на Кирочну у срећном расположењу захвалног и заљубљеног човека. „Какво прекрасно створење! Она се заузимала о њему, и да је кадгод изустила једну реч о том. Захваљујући тој кондицији, он сад може слати кући по тридесет рубаља сваког месеца. А можда ће испасти што и од огласа!“

„А овај на очи сурови морнар, који као да се само свађа, мора бити да је прекрасан човек! Како нападе на жену због петнаест рубаља!... Жена говори за чудо благо и тихо. Она му се није баш много допала. А „гусари“ — напротив. Јамачно су, одиста, добра деца, и он ће лепо проћи с њима.“

Такве мисли пролетаху по глави Стрепетовљевој, док је журно ишао улицама. Пред вече мраз јаче стеже, поче духати северац. Јевтин зимски капут с оковратником од јагњетине, више за украс него да држи топлоту, није га особито грејао. Мраз му поче осетно штипати образе, уши и нос. Али младић, унапред сладећи блискост састанка с „мадоном,“ добивши мало час добру кондицију, и загревајући се надама на будућност, није, наравно, ни обраћао велику пажњу ни на мраз, ни на то што га ледени ветар, особито јак на раскрсницама, сече по лицу, и, пун радости, трчаше из све снаге.

— Павле Сергијевићу! Куда тако нагло?

Весели, заразни смех разлеже се над ухом Стрепетовљевим одмах после тог узвика, и Галанин, у пристојном капуту, крзном постављеном, поруменео од мраза, весео и насмејан, заустави Стрепетова на углу Невскога и Литејне пред јако осветљеним излозима једне воћарнице.

— Срамота? Сасвим сте заборавили пријатеља. Месец дана Вас нема. Па како је?

Стрепетова, заиста, беше стид Цео месец није виђао Галанина. Он одговори да је „врло добро,“ мало пре је добио још једну кондицију и, запита како живи он.

— Врло добро... Одлично! Сад сам ја на најбољој „линији,“ како вели мој философ Ипат. Нова „претплата“ живота, као што се он изражава... ха-ха-ха!... Више већ не подлежем „игри маштања!“ И можете ми честитати, пријане! — додаде Галанин срдачно, с изразом радости у лицу.

— На чем?

— На чем? — прекори га Галанин. — Тобоже се не сећате? Теничка је, најзад пристала.

— Пристала? — нехотице му се оте питање, које казиваше чуђење.

— Јест, драги мој, пристала да пође за мене, за старог злосрећника, пошто сам издржао пробу. „Не пијте, вели, па ћемо видети.“ И ја не пијем. Вратила ме у живот ова златна душа. Наново ме начинила човеком Теничка. Чиме само да јој се одужим?... Али за сада је ова ствар у тајности. Мати јој не зна, иначе јој не би дала мира. Та она јој другу каријеру спрема. Наложницом хоће да је начини, подло створење!... Али сада — беше! А зашто ми стојимо? Хајдмоте к мени, у моје драге јазбине. Ево купио сам сира и слаткиша од Абрикосова... Теничка воли. Славно ћемо поседети уз чај. Мегера није код куће. Отишла, гадура, са својим неваљалцем Јефратовим у циркус. Теничкп ће бити мило... Хајдмо, драгићу!

Стрепетов срдачно честита Галанину, али поћи с њим не хтеде. Данас не може.

— Рими Михајловној, куда ли, идете? — с љубазним осмехом запита Галанин.

— Јест... к њој, да захвалим за кондицију. Она је то израдила... А Ваша свадба хоће ли брзо?

— Чим добијем место, разумете ли, стално место, те да не висим с Теничком у ваздуху. Тада ћу Вас позвати за часника. За мене већ раде... Нашло их се који су поверовали у моју обнову... Ха-ха-ха! Да постанем срески судија у Пољској, у каквој малој варошици... Славно бих поживео с Теничком. Она хоће кудгод у унутрашњост... подаље од петроградског разврата... од ових позоришта... тројака и сваке несреће... А за сада треба, Павле Сергијевићу, набрати парица, да би се што боље могло живети... у својој кућици... Чисто не могу да поверујем у такву срећу! — додаде Галанин с

радосним узбуђењем. — И по вас дан пишем своје „касације“ по терминологији Ипатовој, ха-ха-ха!... И већ добивам од нашега заједничког заштитника по сто педесет рубаља месечно. Кад ћете нам доћи? И Ипат већ пита: је ли добио голубасти Павао Сергијевић нову „претплату“? Ха-ха-ха! Свратите, драги... Ипак је дошао у пенсију наш Пилат!.. Треба га обићи... Та он ми је више пута помогао.

Стрепетов обећа да ће свратити ових дана, и пријатељи се журно растадоше, обојица заљубљени, обојица прозебли.

Стрепетову се чињаше сумњив Теничкин пристанак и, право рећи, није се много радовао за свога пријатеља. Будући брачни живот њихов њему се приказивао као ново и тешко мучење за тога милог и симпатичног човека. Та, Теничка га не воли.

(Наставиће се)

САДАШЊА ТУРСКА

ПРЕМА НАЈНОВИЈИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА

Наши односи према Турској после грчко-турскога рата. — Потреба темељнијега познавања прилика у Турској. — Последње публикације том потребом изазване и њихова тенденција. — Задатак овога чланка. — Ислам и његов морал — Поглед на историју реформа у Турској и њихову судбину. — Администрација и статистика становништва по народности и вери. — Судска организација. — Војска и марина. — Финансије и привреда. — Јавна настава. — Закључак.

(НАСТАВАК) (2)

Што се пак тиче *толеранције*, ту би писац имао у неколико права. Турци су доиста били толерантни према школи и цркви потчињених им народа. Ничим их нису оштетили, ма да им нису ни помагали: пуштали су да се одржавају и развијају онако како је то било угодно онима који су их подржавали. У том погледу имали су и имали би се рашта на Турке угледати и народи много културнији. Аустријанци су, на пример, у том погледу мање толерантни од Турака.

Ова се толеранција простирала и на још неке облике народнога живота, као што је, на пример, општина, у чији се рад и уређење турске власти нису мешале. Али, и ако то стоји, мучно би се опет могло с разлогом тврдити, да се толеранција, како су је Турци практиковали и како је практикују још и данас, може сматрати као врлина. Оваква каква је, пре ће бити потекла из турског немара, него ли из развијених хуманих осећања. Да је ово истина, а не претпоставка, можемо се уверити, кад поставимо питање овако: Шта је остало од

оних установа, које су Турци затекли код освојених народа? Све је угинуло, јер није било погодаба да опстане — такав је одговор и он је пресудан, кад је реч о оцени толеранције, коју писац приписује Турцима као једну од главних врлина, којима се одликују.

«Никакво насиље у вери. Пут који води спасењу доста се разликује од пута који води грешењу. Који не буде веровао у идоле, него у Бога, добиће у тој вери потпору која се не може сломити. «Бог све разуме и све зна», — тако, истина, пише у Корану. Али у духу којим је проникнут исламизам има нешто, што је противно начелима хришћанства и ради чега је његово одржавање посред хришћанства анахронизам. Шта је управо то, не може се тако добро одредити дефиницијом, као што се може лепо видети по појавама из живота и народа који ту веру исповеда и народâ који су њему потчињени. И код једних и код других чамотиња, застој, мртвило. Ако се понекад и заталаса какав покрет, изазван је, не тежњом ка напретку, него неделима која показују собом праву супротност мало час обележеним прописима. У покољу Јермена, у неделима Арнаута, у свирепствима Черкеза и у нехату Турака да им стану на пут доиста нема ничега што би одговарало оним прописима из Корана. То признају сви. И кад ствар тако стоји, излази на ово: или начела мухамеданства нису онаква, како их је писац обележио, или су данашњи Турци, изневеривши веру својих праотаца, ударили путем дегенерације. И у једном и у другом случају писац чини рђаву услугу цивилизацији, кад устаје да брани оно што се само собом осуђује и што осуђују и сами Турци, који су успели просветити се европском науком.

Прелазимо преко главе у којој писац говори о заслугама исламизма за цивилизацију. У њој неће наћи ништа новога онај који је колико толико познат са историјом Арабљана; изгледаће му само мало чудна логика, која допушта да се њиховим заслугама уздиже слава Турака, само за то што су са Арабљанима једне вере, мусломанске. На ово натезање само обраћамо пажњу, јер је леп прилог објективности, са којом писац расправља питање о садашњем стању у Турској.

Више би нас се могао тицати други део у овој књизи,

посвећен историји Турске царевине, кад би само у њему било ишта новога. Који је међу тим читао, не већа дела о историји Турске царевине као што су Хамерово и Цинкајзеново, него краћа као што је Жонкијерово или Станлеја Лен-Пула (у преводу г Ч. Мијатовића) неће у овом прегледу наћи ништа, што би му могло скренути пажњу: факта су позната, а њихово тумачење опет издаје у писцу човека који хоће, по што по то, да хвали Турке и онда, кад им дела заслужују најстрожију осуду. Осим тога на много места има нетачности и погрешака које показују да писац, у брзини зар, није добро проучио ни Жонкијера. У осталом од доба кад управо и почиње права историја Турске царевине она се уткива у нашу, те нам је у главним потезима позната много боље него ли г. Baudin d' Allauch-у. За то ћемо се на овом месту задржати на прегледу историје Турске у наше доба, а нарочито на историји реформама, која је у многом погледу занимљива.

*

Почетак прошлог века затекао је Турке у опадању. Некада силна Турска, после пораза код Беча, почела је нагло губити једну по једну позицију с оне стране Саве и Дунава. У ово доба се све то јаче истиче као непријатељ Турака, а заштитник Словена на Балканском Полуострву Русија, која је, захваљујући реформама Петра Великог, почела нагло напредовати. Уз Русију се јавља као сталан противник Турака и Аустрија, која се у свима својим ратовима са Турцима опирала на моћну потпору српских добровољачких чета.

Често пута нападана од Русије и Аустрије, Турска је сила почела слабити, дајући маха да расту међу потчињеним јој Словенима наде на скоро ослобођење. Услед честих ратова све је јаче избијао антагонизам између Турака као мухамеданаца и хришћанских држава, које нису пропуштале, покрај све разлике у вери, да баш тај верски моменат употребе у своју корист. Било да ратује са Турском Аустрија као католичка, било Русија као православна држава, обе су ратовале у име хришћанства, како би могли рачунати на одлучнију потпору Турцима потчињених Хришћана.

Уз ову разлику у вери дошла је и разлика у култури и свему животу, која је нагонила виђеније представнике турске да почну размишљати о узроцима недаћа, које су их почеле биле једна за другом сустизати. А чим су једном принуђени били да о томе размишљају, морали су доћи на мисао о реформама, којима би поправили, што им није било ваљало. Главна је тежња овим реформама да се изједначе у свему са својим непријатељима, који су их надмашили не физичком силом него окретношћу и вештином, које су сведочиле да су били од њих развијенијега ума.

У ово доба, дакле, пада оснивање штампарија у Турској. Важнија је од тога одлука Мустафе III (1757.—1773.) да реформише администрацију, која је почела страдати од силних злоупотреба, и целокупну државну управу, која је патила од многих недостатака. Али је своју пажњу Мустафа поклањао поглавито војничкој опреми. Он је реорганизовао отоманску артиљерију, која је у последњим ратовима изгубила била свој раније стечен глас; установио је морнарску школу и школе за артиљериске и инжињерске официре; подигао утврђења на Босфору и Дарданелима, и дао да се изради пројекат о пробијању суецког канала.

Наследник Мустафин, Абдул Хамид I (1773.—1789.) за своје кратке владе није био успео наставити владавину у обележеном правцу, поглавито са спољњих тешкоћа које није умео савладати.

Тек је његов наследник *Селим* III (1789 — 1808) наставио дело Мустафино, старајући се поглавито о томе, како ће војној снази Турској повратити стари углед. Утврдивши Свиштовским Миром (1790) мир са Аустријом, а Јашким (1792) мир са Русијом, Селим се почео озбиљно старати да учврсти мир у својој царевини и ред у државној управи. Подизао је и оправљао утврђења, обнављао морнарицу. Али му је најважнији посао био, да замени Јаничаре редовном војском, уређеном по угледу на европске војске. Разуме се да Јаничарима то није било по вољи. Отуда су потекле многе буне, које су растрзале царевину почетком овога века у које доба падају и наши први устанци, за тим и устанак Грка, буне у Египту, а свему овоме

је била последица јачање мешања Русије и осталих европских држава у унутрашње послове Турске царевине.

Махмуд II (1808—1839) који је наследио Селима владао је у ово по Турке врло несрећно доба. Увиђајући да су свима овим недаћама криви Јаничари, он није престајао мислити, како да их се ослободи. И у томе је успео тек 1834. кад је коначно усвојен систем сталног кадра. «Хоћу да учиним, говорио је Махмуд, добро мојој земљи и да поправим, на основу вере и принципа законских, здање које треба да обезбеди срећу и мир мојим поданицима.»

Овим би његовим речима одговарала и дела, да су она зависила била само од његове воље. Али је већ дотле много што шта било код Турака покварено и добра воља калифина ломила се или о равнодушност становништва или о поквареност чиновничког кадра, чијим је злоупотребама хтео да стане на пут, својим реформама. Установе, које је створио, био, не би ли у својој држави ред учврстио, остајале су без утицаја, ради којега су управо и створене биле. Махмуд је поставио основ штампи, установио је пасоше, карантине и лазарете противу куге, па је најзад смишљао и о припремама за грађански законик, чије би се одредбе примењивале подједнако на све отоманске поданике. Али га је у том његову раду прекинуо египатски Мехмед-Али-Паша, који је рад био задобити Египту самосталност, па се с тога побунио противу свога господара. Срећа је била на његовој страни и сиромах Махмуд умре пре него што до њега допре глас о победама Мехмед-Али-паше (1839).

Наследио га је старији му син, Абдул-Меџид, који је решен био ићи стопама свога оца. Спољње и унутрашње недаће нису га омеле у томе. Интервенцијом Аустрије, Енглеске, Русије и Пруске, Мехмед-Али-паша би приморан напустити заузете провинције; оста му само Египат, у коме је владао као султану потчињен васал, чијем је потомству обезбеђена, правом наслеђа, влада над том покрајином. Уговором од 1844, којим су прегледани уговори Једренски и Ункијар-искелески, Босфор и Дарданели су затворени за ратне лађе. Посред тих спољних тешкоћа, да би их зар у будућности избегао, издао је Абдул-Меџид 3. новембра 1839. чувени *хатишериф* гулхански, који је обухватао читав програм реформа. Ово су те реформе, које

је он намислио био извести: подела порезе по имању, једнакост свију пред законом, утврђивање рока службе у војсци и контрола ратних трошкова, јавност судских претреса, укидање монопола и слобода преношења непокретних добара, и, на последетку, укидање права на конфискацију. То је оно што се у историји турских реформама зове *Танзимат*.[1]) Године 1845. приступило се организацији јавне наставе, установљена је једна школа за више образовање и виши просветни савет, подељена је настава на основну и средњу. А 1846. установљени су трговачки судови од Турака и хришћана.

У то баш доба падају размирице око светих места, које су по том дале повода да букне чувени кримски рат, који се завршио Париским Миром (30. марта 1856). Тим је миром утврђен као принцип, којега се и данас држе у политици Велике Силе, *целокупност турске царевине*, затворени су Дарданели за ратне лађе, забрањено је Русији да у Црном Мору држи ратну флоту, па је одузето од Русије и право протектората над Србијом и кнежевином Влашком и Молдавском и т. д.

Неколико недеља пре него што ће се уговор потписати, објављен је *Хати-хумајун*, којим се утврђују обећања дата гулханским хатишерифом, проглашује слобода вероисповести, допушта хришћанима приступ у сва јавна звања, ствара нова стопа порезна, и допушта и немусломанима да служе у војсци. Ова је последња реформа у скоро за тим замењана системом војнице, а и друга су обећања остала без последица, као што је у Турској увек бивало и бива са свима реформама.

Да ове реформе никад нису прешле у дело, него да су, као и сва обећања која је турска влада давала притешњена спољним невољама, остајала мртва слова на хартији, најбољи су доказ догађаји који су се од тога доба низали у крајевима турске царевине. Нигде није било у последње доба толико устанака као у Турској. А тек нико не може с разлогом тврдити, да се народ прихвата оружја без велике невоље. Живот којим живе Хришћани у Турској непресушни је извор неделима, због којих је она постала извор вечитога страховања за мир у Европи. А зар би тих нереда могло бити да су у Турској

[1]) *Танзимат* је множина од арапске речи *Танзим*, која значи *ред*, *уређење*.

на делу биле примењене реформе обећане и гулханским хатишерифом и хатихумајуном од 1856. године? Правилна администрација, која би обезбеђивала поданицима безбедност личну и имовну; добро уређени судови који би штитили правду и пред којима би сви били равноправни; признато право на слободу вероисповести и народности; организована просвета и т. д. основне су погодбе за ред у једној држави, без којих не може бити ни рада ни благостања. Нема ли њих, природно је да се морају јавити нереди, као природан израз свести о потреби да се на силу извојује оно, што влада неће да створи по својој доброј вољи, руковођена општим интересима свију држављана.

Колико је овакво стање запуштености опасно по саму државу, Турци као да неће да увиде ни после искуства, које су требали да стеку у годинама 1876.—1878. На берлинском су конгресу по *трећи* пут обећали извршити потребне реформе, којима би задовољили потчинене им народности, па је до данас на обећањима и остало. И отуда оне непрестане трзавице, које Европи не дају да с Турске скрене своје погледе. И дан данас је Турска оно, што је била кроз цео овај век — страшило за европски мир. Незадовољни животом којим живе, потчињени Турцима народи, траже себи помоћи, и то даје повода, да се у унутрашње послове Турске мешају Велике Силе, једне с тога што не могу бити равнодушне према патњама Хришћана, друге с тога, што на тај начин хоће да обезбеде своје властите интересе на штету и Турака и потчињених им Хришћана. Услед тога хаос постаде све већи: Хришћани све незадовољнији, Турци све огорченији, а Арнаути?... Зар је потребно и говорити о последицама које ствара овако расположење духова? Услед оваког стања ствари бива да губе и Хришћани и Турци, а да добију они који умеју да се користе овим нередима. Босна и Херцеговина су и леп пример и добар наук Турцима. Кад би хтели, имали би се доиста чему поучити. Али по свему што се збивало и збива изгледа да Турци немају ни мало склоности да се отресу равнодушности, која их је и довела до стања у којем се данас налазе. Да видимо како нам то стање слика Baudin d' Allauch.

*

Писац је, као што смо већ досад опазили, одушевљен обожавалац система владавине, којега се држи Абдул-Хамид. Нећемо испитивати, јер нас се то за овај мах слабо тиче, да ли је то одушевљење искрен израз уверења, да је оваква владавина добра, ма да бисмо по претеривању у хвалама могли доћи до закључка мало повољног по објективност пишчевих суђења. Ми ово напомињемо само за то, да покажемо зашто се мало ослањамо на пишчева мишљења, а више старамо да саопштимо чиста факта, па нека према њима сваки изводи закључке, какви му се виде правилни.

«Ни на који се начин — вели писац — не може тако добро оценити Абдул-Хамида цивилизаторски рад, којему је сврха поправити што не ваља, него описом, ма и суморан био садашњега стања у Турској.» Нимало му не сметају, да ово тврди, они непрестани нереди, због којих је Турска постала данас непресушно врело трзавица и повод вечитога страховања за општи мир. Набрајајући све струке, које могу, хвала буди плодној иницијативи Султановој, дати у изобиљу доказа о необичном напредовању материјалном, интелектуалном и моралном, писац, на пример, наводи и марину, чија се страховита запуштеност обелоданила баш ових последњих месеци за време ратовања грчко-турског у коме је била неспособна узети какву било јачу улогу! Али... тако се факта увек свете онима који хоће, било ма из каквих рачуна, да их — сметну с ума и да изводе, њима у пркос, закључке без поузданих поставака.

Да је Турска земља деспотизма и апсолутизма, којима њена администрација има да захвали што је у анархичном стању, то је данас у Европи опште познато. Г. Baudin d' Allauch је први који се усуђује спорити ово опште усвојено мишљење о турској администрацији.

Мусломанском законодавству ови су извори:

1. *Коран* или реч божја;

2, *Суна* или реч пророкова;

3. *Изреке* четирију главних имана; и

4. *Закони* које је издао суверен.

Ови су последњи, вели писац, само парафраза и објашњење трију првих, који чине обавезно законодавство, Шери. «Из овога

се види да је у Турака закон изнад свега и да је свемоћ Султанова њима ограничена.“ Кад би и дела потврђивала овакав закључак, не би смо, разуме се, имали ништа противу писчева тврђења, да је у Турака као нигде на другом месту, развијено поштовање закона. Али нама не допуштају да у то верујемо они силни примери из живота наших сународника, који су стављени готово ван закона само за то што су Срби. Могли бисмо, да је само потреба, испричати писцу читаве бајке о животу у тамницама турским и уверени смо да би се ако има срца, згрозио, кад би сазнао о чудесима, за која се тамо може наћи живих људи да их потврде. Леже људи годинама у тамници, осуђени на најгори живот, а не знају ни они, ни тамничари, нити ико живи, зашто су ту. Затекли су се, чувају их. Тамничари се смењују, судије се премештају; али ови бедници, ни криви ни дужни, остају да сведоче собом о поштовању закона у Турској. Па и «барјачка афера" у Скопљу (акта о њој штампају се у «Ускоку» и ми обраћамо пажњу наших читалаца на њих) заслуживала би да се о њој на овом месту опширније проговори, кад би било потребно побијати оно што цео свет зна и о чему служе као најбоље сведочанство *капитулације*. Један добар познавалац прилика у Турској, руски професор А. Хозарски прича у једном свом чланку[1]), у којима је устао противу најновијега покушаја проф. Вамберија да Турке престави као народ способан за културу, како му је дошао једног дана некакав Јерменин с предлогом који га је јако зачудио. «Ефендин-џан'м — рекао му је — ти можеш да учиниш добро дело и да зарадиш за то 20.000 гроша». Кад му је затражио ближа обавештења о томе предлогу, показало се, да га овај Јерменин у име своје и целе једне групе трговаца моли да му помогне прећи у руско поданство. „Зашто Јермени и Грци, турски поданици, теже да добију руско поданство, то је врло јасно: оно их спасава од самовоље турске администације и пристрасности турских «шемјакиних»[2]) судова.» У прилог онога што мало час поменусмо о животу у турским тамницама иду примери, које г. Хозарски наводи противу извођења Вамберијевих о турским

[1]) „Современная Турція и реформаціонный кризисъ“ (III Москов. Вѣдомости).

[2]) Шемякынъ судъ је руски подсмешљив проничан израз за суд који је пристрасан и поткупљив.

судовима. И г. Хозарски зна случајеве, да су људи годинама тамновали и у тамницама умирали, очекујући кад ће доћи време ислеђењу, којему се никако није приступало. «Подсетићемо, примера ради на судбину руског козачког официра (који је изгубио право поданства), кога је г. Молчанов нашао у тамници у Јомбони .. Зна ли Вамбери-ефендија шта је то турска тамница? Да ли је он што год слушао о негашеном кречу, који се сипа на под по собама, да би, како Турци говоре, осуђеници који узалуд чекају земаљски суд, што пре могли отићи пред судију небеснога и да би надзорници могли стрпати у џеп кесу затвореника? Ми знамо ово из *званичног*, потпуно поузданог извора, који заслужује много више поверења, него ли Вамбери-ефендија».

Да је далеко од истине тврђење г. Baudin d' Allaueh-а да је у Турака «закон изнад свега», лепо се види и по њиховој администрацији, о којој како вели г. Хозарски, и говорити не треба. Самовољи *валија* и кајмакама нема граница... «На острову Халки — прича Хозарски — неки млад Немац, учитељ у тамошњој трговачкој школи, враћао се из шетње кући са својом младом и лепом женом. Од једном приђе к Немцу некакав *пезевенк* са тајним предлогом: да уступи за добре паре Немицу *кајмакаму*, којему се она јако допала. Немац је, разуме се, отерао неваљалца, али је после два дана Немице нестало. Немац је одјурио у посланство на жалбу. Учињена је сходна «претставка», турска је власт обећала наредити «строгу» истрагу и — та се истрага и данас води.

«То није бајка. У опште захтеви страних консулата ако уз њих не иду и стварне претње, не производе никакав утисак на турске власти и не воде никаквим резултатима. А кад виши елементи администрације стоје тако ниско, може се представити, какви су јој нижи агенти. Турска полиција, која је упућена, пошто не прима редовно плату, да живи од пљачке грађана, право је тек зло. Чак је и у престоници лична безбедност тако мало зајемчена, да нико не излази увече без револвера...

Фуад-паша у своме познатом «завештају» наговарао је султана Абдул-Азиса, да организује правду и помоћу закона обезбеди живот и имање својих поданика. Па да ли је та жеља доброга патриоте испуњена? Јесу ли обезбеђени живот и имање

турских поданика од насиља и самовоље? *Одговор је на ово питање негативан*, за то га се није смео дотицати ни Вамбери. (Али г. Baudin d' Allauch је и ту, као што видесмо, направио изузетак, те се усудио хвалама обасипати оно, чега се не прихватају да бране ни такви пријатељи Турака, какав је Вамбери). Судови нису реформисани, администрација представља чету разбојника — то знају сви они који су живели или живе у Турској. Ни до данас се још не зна, шта је управо било с покушајем на живот тадашњега саветника руског посланства, г. Ону.[1])

„Понављамо: у судској и административној области приметан је назадак, а не напредак. Људи који су десетинама година изучавали Турску, говорили су ми: у пређашња времена суд је стајао много више, његова првобитна организација, основана на личним врлинама судијиним, захтевала је такав персонал, какав се не може наћи у савременој Турској, али га је неоспорно било у доба њезине силе и величине. Са општим моралним опадањем и администрацаја се спустила до тог степена да је постала право друштвено зло, које пада тешко и самим Турцима — они то и не крију. И ако, не гледајући на то, не секу људе на сваком кораку посред бела дана; ако гомила пробисвета не пљачка магацине — за то се једино има да захвали тихој нарави и урођеној часности, који чине знатну црту у карактеру Турака. Ове црте некада ритерског народа очувале су се и до данас у маси *простога света*, али их је нестало у слојевима, који су подлегли кварном утицају европске културе...

„Ту скоро, поводом грчко-турскога спора говорио је један добар зналац Турака: «Турци су храбри, часни, трезвени, али су им туђи уметност, наука и философија; они нису дали свету ни једне идеје, ни једнога примера; то је народ варварски, фанатичан, који је неспособан да се духовно развија, мртав за цивилизацију, за историју, коме је, због тога суђено да изумре а да се не промени».[1])

«У то је мало речи укратко изведено све што се може казати о савременој Турској... У Европу су дошли као народ

1) Данас посланик у Атинама.

1) Edmond Graf у говору држаном новембра 1896.

моћан, физички и морално крепак, али је и њима као и многим другим народним организмима, европска култура била отров. «Ислам не зна за промене» — казано је у Корану, и само дотле, докле су се држали Ислама и својих традиција, Турци су могли очувати своје првобитне врлине. Европска култура довела их је до пропасти, некад моћан организам данас се распада. Реформе, на хартији написане, од тога га нису у стању спасти...»

Толико и тако пише о савременом стању у Турској А. Хозарски поводом онога што је о томе писао проф. Вамбери у «Cosmpolis»-у. Наведосмо његове речи, јер могу да послуже као илустрација овога што ми пишемо поводом књиге Baudin d' Allauch-а. Да су погледи А. Хозарскога тачни, сведочи и то, што и сами Турци хуманих осећања и шпрег образовања увиђају сву страхоту опасности, у коју им отаџбина срља баш с тога, што није у стању стати на пут оваким појавама крајњега немара и запуштености.

Митад-паша, један од најистакнутијих међу Турцима који су ради били преуредити своју државу како би, на тај начин, онемогућили оваке појаве, покушао је извести низ реформа, помоћу којих је мислио уредити Турску по обрасцу осталих европских држава. То угледање можда је било погрешно изведено, али је тек лепа сведоџба и о његову патриотизму, и о његовој доброј вољи да својој отаџбини помогне отрести се беда, које су је почеле сустизати. Новине, које је мислио завести, нити су одговарале погодбама створеним у току историјског живота турског, нити су биле сагласне са основним начелима Ислама који «не трпи измене.» Да је водио више рачуна о поступности у развићу и о потреби да му реформе истичу из стварних погодаба које су биле последице целокупног ранијег историјскога развића, Митад-паша доиста неби насео са својим покушајима, којима је смер био добар, али за које Турци нису били још дорасли. Јер је, по свему што знамо о животу потчињених народа у Турској, доиста права и прва потреба:

обезбедити једнакост свију пред законом и примати у државну службу само оне који се за њу препоручују својим способностима и заслугама;

зајемчити потпуну независност судску, да би се тако правда обезбедила;

прокламовати недељивост царевине;

дати потпуну слободу наставе у интересу распростирања просвете;

извести децентрализацију у провинцијама, пазећи да се при том не ограничава радња и власт централне управе;

успоставити равнотежу у буџету, која је страшно раскламитана; и напослетку,

установити народну скупштину, у којој би, по праву избора, могли имати учешћа посланици разних народности и вера.

Том потребом руковођен, Митад-паша је приступио извођењу реформа, које Baudin d' Allauch осуђује, држећи се разлога, који не могу да издрже ни најслабију критику. Да наведемо два три примера.

Пре свега он тврди, да Митад-паша није увео ништа ново осим Народне Скупштине, која је по његову мишљењу, не само непотребан, него, по правилан ток послова, штетан точак у државној машини. Ако је до једнакости грађана, она је, тврди писац, свечано прокламована гулханским хати-шерифом и хатихумајуном од 1856. године, али заборавља да је то прокламовање остало далеко од дела: прокламовани су принципи, који нису никад били примењени у животу. То је управо и дало повода свима оним нередима, који су изазвали покоље у Бугарској, устанак у Босни и Херцеговини, чему су следовали ратови српско-турски, па за тим и руско-турски.

Исто тако писац тврди, а ничим не потврђује — као да је то ван спора — да је у Турској потпуно зајемчена судска независност. Нама је међутим, да не идемо у детаље «барјачке афере» у Скопљу, која је нашим читаоцима позната, доста указати на једну карактеристичну ствар у њој: Коча Миновић и Питко кафеџија, осуђени због подметнутога им барјака на сто година робије, ослобођавају се од издржавања ове казне после не пуна три месеца!? Није ли баш ово ослобођење најбољи доказ да су били *невини* осуђени? А зар може бити правде у судовима који невине људе шиљу на вечиту робију?...

Тврђење да је у Турској зајемчена потпуна слобода наставе могло би се примити али с извесним ограничењима, на која нас

упућује историја покрета за отварање српских школа у вилајетима битољском и солунском. Не забрањују Турци отварање школа оним својим поданицима, којима су званично признали народност и право да организују, ослањајући се на привилегије дате цркви своје црквено-школске општине, на чију одговорност и допуштају да се отварају школе. Они се у томе руководе принципима своје религије, који их упућују да идентификују веру и народност. У раније доба, док није отео маха расцеп у крилу православне цркве, они су доиста били толерантни према школама потчињених им народности. Данас и у томе попуштају и почињу своје одлуке о захтевима потчињених им поданика да им се допусти отворити школу, у којој ће се њихова деца учити на народном језику, одређивати према политичким рачунима и обзирима. Нашим сународницима у битољском и солунском вилајету, на пример, неће да признају народност из разлога чисто политичких, па им и не допуштају отварати своје народне школе чак и у случајима кад су они испунили све формалности, које закон о томе прописује. Изилазиле су неколике ираде, којима се нашим сународницима даје право да отварају своје школе, али су им ниже власти то право оспоравале, по негде на начин доиста безобзиран, а то су могле чинити само под претпоставком, да су из Цариграда добиле миг, да тако чине. Тек кад су, пред почетак грчко-турског рата, политички разлози диктовали Турцима потребу да останемо неутрални, искупили су нашу неутралност ирадом, да се могу отварати српске школе где су испуњене све законске формалности, и оне су се, опет с тешком муком, почеле отварати у неколиким местима. И ако има преко 100 уредно поднесених молби за српске школе, отворене су до данас само четири нове! После лако стечених победа над Грцима престала је потреба која је и диктовала ову трећу ираду и обећања у њој дата као да ће бити исте судбине као и ранија. Турци су увек склони да разлоге замене ћефом, кад год нису силом прилика принуђени водити рачуна о својој кожи. А може ли у таким приликама бити речи о слободи наставе? На то питање умеју боље од Baudin d' Allanch-а одговорити наши сународници у вилајетима битољском и солунском, којима се и данас, после толиких њихових мука и

и жртава, не признају права, која им је дао турски закон о јавној настави.

Оваких би се примера могло навести доста и сви они доказују, да је Митад-паша знао. ода шта царевина пати, па је као добар патриота хуманих осећања, хтео реформама ту да доскочи. Штета је, што је у извођењу погрешио, те је тиме своје дело осудио на пропаст, а своју отаџбину оставио, да и даље срља у назадак

На место реформа, којима би се све то зајемчило, остало је и на даље старо стање, у којем султан оличава власт и светску и духовну. «Он је и највиши верски преставник и самодржац.“

Као верски преставник, Калифа, Султан је наследник пророков и има ауторитета религиознога код свих Муслимана, па ма где они били. Где год се блиста на џамији полумесец, читају се молитве у име његово, јер се он сматра као заповедник правоверних. Овакав положај султанов међу правовернима и могао је дати повода панисламским тежњама, које све то више отимају маха међу мухамеданцима. А Султан Абдул-Хамид као да је својим држањем највише припомогао, да ове тежње ојачају толико, да се о њима мора у Европи водити рачуна. Није тајна, да се Султан носи мислима о сједињавању свих земаља мусломанских под свој скиптар, ма да ово пориче писац овога дела тврдећи, да је панисламисму у основи религиозно веровање, а не мисао политичка, да се он заснива, не на сили, него на вери. «Као што Папа има утицаја на цео католички свет, исто тако и реч калифина налази одјека у срцу свих мусломана, распростртих на земноме шару. Због овог утицаја, који је у толико дубље укорењен, што је са свим моралног карактера, Европа нема рад чега да се узнемирава, јер је њему сврха добро цивилизације.»[1]) Изгледа да није далеко време, кад ће догађаји, боље него овака тврђења, показати, да ли је и колико Европа имала разлога зазирати од ових тежња, које су канда, потхрањиване славом добивеном лаким победама над Грцима, достигле свој врхунац. Њима се свакојако носи Султан, кад упорно остаје при захтеву, да му се Тесалија остави.

1) op. cit. стр. 121.

спремајући се при том, да дочека све евентуалности, којима га може изложити овака упорност. Писац ових редака имао је прилике слушати једног од угледних Младо-Турака, како са одушевљењем, изазваним првим гласовима о победама турским над Грцима, говори о плановима панисламским тврдећи, како су они сила, која је кадра, кад је удружена, задати посла целој Европи. А кад тако говори интелигентан Младо-Турчин, појмљиво је, какове планове могу имати и каквим се тежњама могу одушевљавати прости Старо-Турци, у којих нема доста интелигенције да зауздa и иначе распламтелу машту, која им ускрсава у фантастим сликама некадању славу и моћ, да их њима опије и — заслепи.

Уз ово треба имати на уму моралне особине и умне способности људи, преко којих Султан врши ту своју духовну моћ и који су управо најзатуцанији представници тих панисламских тежња. Прво место међу њима заузима *Шеик-ул-Ислам*, поглавица *улема*. «Било да је реч о миру или о рату, о новом уређењу политичком, закону војном, наименовању каквог министра или чиновника и т д. министарство пита за мишљење *муфтију* и тражи од њега *фетву*. Али, врло често, пре него што се дође до ове формалности, оно дискутује о послу не само са њим, него и са главним улемом[1])». Али опет за то — ваља имати на уму — владу ништа не обвезује да има *фетву* за послове, који се тичу јавне администрације.

Своју светску власт врши Султан преко Вел. Везира и министара, који су му одговорни за своја дела. Као што је Шеик ул-Ислам хранилац његове духовне, тако је и Вел. Везир хранилац његове светске власти, а у исто је време и чувар државног печата. Звање Вел. Везира било је у два маха укидано последњих година, па је опет повраћено. Уз Великог Везира као нижи од њега преставници светске власти Султанове, долазе министри: спољ. послова, рата, марине, артиљерије, унутр. послова, јавних радова и трговине, земљорадње, шума и рудника, правде и просвете, побожних фундација, цивилне листе, полиције. Непосредни приходи и ђумруци чине засебно одељење, којим управља један главни управник. Тако је исто засебна управа пошта и телеграфа.

1) op. cit. стр. 121.

Важне су државне установне, поред министарског савета, *Диван*, Сенат, Државни Савет и Комисија за реформе.

Шеик-ул-Ислам, Вел. Везир, министри, *мустехар* (подсекретар државни) Вел. Везира, председник и подпредседник Држав. Савета, главни управник непосредних пореза, управник града Цариграда и четири члана специјалних савета појединих министарстава састављају *Диван* или приватни Савет. Кад су прилике свечане, сазива се ванредни Диван, у коме су онда стари министри, маршали, чиновници који имају степен везира и главне улеме.

Сенат, створен 1876. састављен је из чланова, чији број није утврђен, султан их именује на цео живот. Велики Везир и Шеик-ул-Ислам улазе у њ по праву, а и хришћанском елементу је дато право учешћа, али ограничено, а не тако простране као што би писац хтео да му се верује

Савет Државни, установљен 1868, по угледу на француски Држав. Савет, спочетка подељен у пет а за тим у три секције, реорганизован је под владом Абдул-Хамида II. Сад има седам секција: законодавну, административну, правну, апелациону, касационо, одбор за расправљање питања о надлежности и државно тужилачко одељење.

Под владом Абдул-Хамида II установљен је и *Одбор за реформе*, састављен од 15 чланова, којима је стављено у задатак старање о извршењу програма обухваћенога танзиматом. Год 1883. замењен је овај Савет *Комисијом за реформе*, која, подељена у две секције, има мисију, да изучава покушаје за побољшање администрације и да даје своје мишљење о предложеним мерама.

И свако министарство има свој нарочити, специјални савет.

Толико о организацији државне власти у Турској.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

У ТРНУ

— ПУТОПИСНА БЕЛЕШКА —

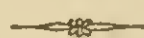

Кад сам 1896. године прегледао основне школе у пиротском округу, пошто 13. јуна прегледах основну школу у Кални (срез власотиначки), праћен троицом учитеља свратих на конак на *Дешчани Кладенац*, тек да видим ово гранично место, и да не бих био на досади у Црвеној Јабуци, где ми је ради прегледа школе ваљало ићи, и где, како сазнадох, нема кафане и згоде за преноћиште.

Шта ти се не помишља ка́д се Дешчани Кладенац помене, али се никад ни приближно не замисли онолика невоља, колика је у ствари.

Замислите неколико кућица, у сред планине, далеко од света, далеко од пролаза, далеко од сваког саобраћаја; у опште, замислите пустињу, у којој ништа друго не видите, до гору и небо, небо и гору, и ништа више, ето то вам је Дешчани Кладенац.

Даљина од Пирота десет часова, а од Власотинца девет, дала би се и опростити, кад би поред Дешчаног Кладенца бар каквог пролаза било, али тога овде нема. Од Пирота се једва и пешице може, а од Власотинца, и ако има некаквог друма, тај је од великог пролаза и потребе, сав у траву обрастао. На овом су друму још и чувене: „Гарске (по селу Гаре) куке и коњске муке“ — Поред Дешчаног Кладенца нико не пролази, тамо нико не долази само по какав путник, идући лучном путањом из Бугарске за Србију или обратно, пешице или на коњу, узнемири по кад што ову апсолутну тишину. Чиновници могу овде рахат уживати, само кад би било згоде за то.

Кафана, странара и ђумрук на српској, то исто на бугарској страни, то вам је све. То је таман толико да се не заборави говорити. Новине, политика, дневне новости, сензационе вести овде су новина тек онда, кад их већ цео свет сазна.

И овај потпуни мир беше нарушен, кад 13. јуна у вече стигоше четири неочекивана госта, да из мале потребе, више сепра и промене

ради, походе ово место, тек да виде Дешчани Кладенац и бугарско земљиште, и да се прођу идући за Црвену Јабуку.

Ова је посета била права радост и за Србе и за Бугаре. Јагње је одмах пало као жртва нашега прохтева овог конака. — Док си длан о длан лупио, већ је сав свет Дешчаног Кладенца био под вејњаком, пред кафаном на српској страни. И српски ђумругџија са својим практикантом и старешина српских граничара и бугарски митничар (ђумругџија) и његов секретар и кафеџије, и цео свет, који се свега у овоме састојаше. Пред нама је било и хладне воде са шећером, и кафе, и српска дувана, и бугарских цигара, и свега што се овде као част могло наћи. — Општом радошћу и општом љубазношћу бесмо окупирани потпунце.

Дешчани (управо дашчани) Кладенац добио је своје име по једном кладенцу, који је био даскама опточен, и у коме је необично лепа планинска вода.

Са Дешчаног је Кладенца необично леп поглед не све стране, докле год оком догледати можеш. Свуда видиш планине зеленилом застрвене, које се, што је даље, у плаветнило преобраћа.

Источно од Дешчаног Кладенца уздиже се горостасни купасти Руј, испод кога је бугарска варош Трн.

Седећи под вејњаком и напајајући се свежином лепога летњега вечера, у кристалном зраку планинском, ја сам распитивао: о животу у овој реткој идили, о послу, о пролазу, о околини и т. д. јер све овде беше од интереса.

Бугари нас позваше, да и на њихову страну пређемо, чему се ми драге воље одазвасмо. И тамо беше иста част и исто уживање.

Разбирао сам о томе, колико има до Трна. Бугарски ми ђумругџија рече да је Трн врло близу, само да је мало незгодно, док се до друма стигне а друмом се за непуна два часа стиже у Трн.

Још кад сам од куће полазио, помишљао сам, како би било згодно, кад послом будем на граници, да се свратим и до Трна, да видим једно окружно место суседне кнежевине. Али, ломећи се планинским путевима власотиначког среза, и знајући да ме и даље чекају исти напори, одустадох од намере, само да се не бих излагао још једном сувишном умору. Дошавши на Дешчани Кладенац бејах с тим потпуно на чисто, да у Трн никако не идем. Али човек мисли једно, а испада друго. Друго мисли камила, друго камилар. Некако уз реч поменух свој пређашњи план, а бугарски ђумругџија као да то једва чекаше, те ми поче густирати Трн, и навраћати ме, да никако не пропуштам прилику, а да не идем, кад је већ таква згода.

Ја се стадох извињавати, како сам уморан, да ме сутра чека дужност, да је незгода ићи, јер ми је коњ врло посустао, и да га нисам рад морити путем, да ми је време ограничено и т. д. Но митничар остаде неумитан, наводећи ми разлоге са свим обратне: И ако сте уморни ви мо-

рате сутра радити на послу, за којим сте, дужност се може за по дана и одгодити, коња нећемо ни морити, јер ћу још ноћас послати једнога од граничних стражара у Трн, који ће погодити пајтон, који ће вас сутра у зору чекати у Милославцу на друму, до кога ћемо се без по муке, пешице сићи, а одатле ћемо дивним насипом у Трн. И ако Трн не спада у круг вашег посла, знам, да се нећете кајати, што ћете га посетити. Ако вам је време ограничено, млад сте човек па ћете похитати, и оно по дана, што га будете утрошили за пут до Трна, накнадити.

Овакви противразлози и наваљивање мојих сапутника беху ствари, којима се не би ни људи јачега духа могли успротивити. Није се имало куд, већ се морало ићи у Трн, али под погодбом, да цела екскурзија не траје више од по дана, како би смо сутра у подне били већ на Дешчаном Кладенцу, а одатле поћи одмах на посао.

Будући силно уморан, а помишљајући на сутрашњи подранак ради пута, не хтедох ни вечерати већ одмах легох. И док сам се ја бацао на мекана крила бога сна, граничарски стражар један са бугарске карауле пресецао је помрчину и журио пут Трна, да нам за сутра фијакер најми, који ће нас у Трн одвести.

Око по ноћи био сам узнемирен од својих сапутника, који су морали у истој соби, поред мог кревета, на асури преноћити. Они су на конференцији после вечере са домаћинима морали попустити од свога упорнога мишљења, да никако и не спавају, из простих разлога, што нису имали где, те се склонити заједничкој поти Срба и Бугара, да је боље проспавати малко, па ма и на асури, него никако.

Сутрадан тек што је зорица била забелила, и Даница лица помолила и тек што су се први помени дана почели појављивати, — ми смо већ шетали испред кафане по свежем ваздуху и очекивали кафу, па да се после, низ брдо, ка Милославцу (бугарском селу на друму) кренемо, где ћемо у пајтон сести.

Пошто исписмо кафе, пођем са својим сапутницима, бугарским ђумругџијом и српским кордонским старешином на бугарску страну. Последња двојица били су на коњима. Ми гости ишли смо пешке. Но и њихово јахање мало је трајало. Мало иза царинарнице бугарске настаје спуштање ка Милославцу одакле се насипом иде у Трн.

Али јаој, није Милославце ту близу, као што нам синоћ причаху. До Милославца имало је да клеца слабачко колено стрменом путањом више од једнога и по часа. Овом се путањом не може јахати већ коња за узду, но клецај пред њим. Силазиш, силазиш, видиш Милославце, али му не прилазиш. Још да није оног убавог Знепоља, што се под твојим ногама у низини, и летњем јутру чаробно простире, окружено дивним планинама као у каквом котлу, чијом се средином вијуга река Јерма, а беласа широки насип који у Трн води, — заспао би од монотоније спуштајући се и клецајући сваки час незгодном стрменом путањом.

Најзад ево нас у Милославцу. Пајтонџија чека још од беле зоре. Одавно нас је на брду видео, покрио је коње, па сео на предње седиште, и чека. Око пајтона гомила сељака стоји и гледа.

Народ се у Знепољу ни ношњом, ни говором ни изгледом не одликује од народа у граничним селима пиротског округа.

Красним друмом, остављајући лево села: *Зелени Град*, *Забел* и *Туреховце*, а десно: *Јарговце*, *Легиниковце*, *Бераинце, Радово*, *Извор*, *Вълкан* и *Бусинце*, јурили смо кроз убаво Знепоље, док стигосмо у Трн.

Путем смо свраћали у једну друмску кафану, где кафеџија, чувши да смо из Србије, не хтеде да наплати трошка.

Моја претпоставка о Трну, појачана још и причањем ђумругџије бугарског, беше таква, да сам замишљао Трн, као место, бар онакво, какве су наше паланке. Али како се разочарах. Та Трн није ништа, обична паланчица, стешњена у клисури реке *Јерме* или *Суковске Реке*[1]) Трн нема ни калдрме, нити ичега, што би могло изазвати пријатних утисака. — Суд и окружно начелство једине су зграде, које могу пажњу да привуку, и то једино у односу према осталим зградама, које су старинскога кроја, и изгледају као некакви чардаци. — Неколико кафана и нешто дућана, распоређених дуж вароши, једва могу и опоменути на окружну варош.

Народ што га видесмо, и ако је из вароши, већим делом носи одело. које носе и сељаци из околине.

Кад смо с кола сишли, прва нам брига беше да што поједемо. јер сви бесмо гладни. а ја нарочито, јер сам синоћ још и без вечере легао — Красни трнски ћевапчићи. који стоје над нашима тим преимућством, што су већи и гојазнији, осветлаше образ.

Још оброк не беше свршен, а већ је, не знам од куд, цео Трн знао, да су дошли некакви странци. Са нама је већ био директор *Трокласног училишта* трнског (ниже гимназије) *Трпков* (тако ми се чини да се зваше), у коме познадох једнога од оне наше браће из неослобођених делова Српства, која су као питомци Друштва Св. Саве, учили неко време на нашој Великој Школи, па их једне ноћи нестало из Београда, да се баце у наручје братске нам земље бугарске. — И он је мени рекао да ме познаје са Велике Школе. — Чини ми се да је са оно школовања на нашој Великој Школи и завршио своје школовање.

---

1) *Јерма* или *Суковска река*, извире из неколико извора у осоју брега Букове Главе (над Власином) и Колунице. Она тече средином Знепоља и кроз Трн, за тим се пробија кроз камените теснаце, који су негде са свим непролазни, и код села Горње Држиње, утиче у Србију, па, текући кроз село Суково, пресеца друм београдско-цариградски и на једно хиљаду метара испод Суковог Моста пада у Царибродску Реку с леве јој стране. — Од тих става (Јерме и Царибродске Реке) на ниже вода се та зове *Нишава*. А има људи, који ће и Јерму назвати Нишавом; неки пак и Царибродску Реку зову тако; али права Нишава почиње од става које поменух. (М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, стр. 170.).

Са нама беше и Тако Стоилковъ, трънскиӣ окрѫженъ училищенъ инспекторъ. У Бугарској основна школа има сталне инспекторе за сваки округ. — Г Стојилков је млад човек, а своје образовање завршио је у Ћустендилу.

Ова два господина била су према нама врло љубазна, и њима имамо да заблагодаримо на сазнању неколиких ствари у Трну које могосмо на брзу руку чути и видети.

Замолио сам их, да ме одведу у школу, што они и учинише.

Баш на самој пијаци је школска зграда, у којој је смештена четвороразредна основна школа и три разреда гимназије. Ова је зграда прилично велико двоспратно здание, али тако обрађено, да у томе ништа не уступа неким нашим рабатним варошким школама. Леп је на више места опао те вире вита ребра од чатме, или се цере окрњени црвени зуби истрошене цигле. — Ни у давно некреченим учионицама није боље.

Око школе владаше мртва тишина, јер се сад држе испити.

У бугарским се основним школама полажу испити онако као у нас у гимназијама, т. ј. по предметима, са размаком времена између њих, а председавају наставници сами један другоме. Инспектор води надзор преко целе године над радом, а и испите обилази, колико где стигне, или кад где нарочито хоће.

У IV разреду основне школе полагао се испит из земљописа. Два млада учитеља председавају, а трећи од својих 40 – 45 година испитује. За овај се разред из земљописа у Бугарској тражи од ђака да зна: све делове света, све државе, знатна места, реке и т. д. онако, као што то некада у нас беше у IV разреду основне школе, кад се од ђака тражила сила имена: држава, народа, вароши, река и т. д.

И ако се према ономе што видех, у научним средствима овде трпи мања оскудица него и у нас и у боље снабдевеним школама, опет утисак са овог испита није онакав какав би у нас био и у средњу руку „задовољавајући“. — Бољи ђаци били су навијене чегртаљке, које се мучно заустављају, већ се механички крећу по одредбама, које уџбеник прописује. Руковалац механизма ужива, што му механизам тако лепо ради. Он је ту, да само механизам навије, а добра машина чини своје. Са лошим ђацима је права кубура, исто онако као и са поквареним механизмом. Не иде никако сем кад би се нашло мајстора, да механизам реновира.

И ако је за све делове света било географских карата на бугарском језику, оне су у овоме разреду биле од мале потребе.

Посетио сам у гимназији један кабинет који се може похвалити својом неуредношћу. Школска је књижица прилично снабдевена. Највише сам запазио дела руских, која су чини ми се, набављана без великога разбора и система, но то им ништа није сметало, да, ваљда из великог уважења остану неизрасецана.

Како ми се чини овде су учитељи основних школа и наставници у гимназији.

Пред основном школом је споменик подигнут изгинулим бугарским официрима у српско-бугарском рату. Колико се сећам на споменику се рат називаше „братоубиственим.“

За овим смо прошли чаршијом, ишли смо у једну цркву (у Трну су две цркве) и разгледали што се може на брзу руку разгледати, па се вратисмо пред кафану да се одморимо, па да се после одмора на Дешшчани Кладенац вратимо. Али не иде то тек тако лако, у воденицу кад хоћеш, из воденице кад пусте! Пред кафаном се упознасмо још са неким наставницима овдашњих школа, и отпочесмо пријатан разговор, који је тим пријатнији и искренији бивао, што бесмо заклоњени платном од припеке, а да би врућина била мање несносна хладисмо се пивом, а да ово не би шкодило мезетисмо ћевапчиће. Ја сам навањивао да се вратимо али браћа Бугари не даду по врућини, коју да би још страшнијом направили, једнако обнављају средства за хлађење, тако, да не само не одосмо, већ у овом пријатном кошкању, које се често обнављало, да се одмах растури и које је зачињавано шалом и смејом, и ми Срби и Бугари заборависмо на ручак, и кад смо погледали у сатове, ручково време беше већ давно прошло, те решисмо да пивско мезе огласимо за ручак, па да се кренемо у варошку градину (парк), нешто да се прођемо, а нешто да и то видимо.

У једноме павиљону још младе градине, у пријатноме хладу, обретоше се од некуда и две флаше коњака, те ти ту богме отпоче сад и песма. Бугарски наставници беху доста добри певачи, бар беху много бољи од нас Срба. Певали су скоро све саме српске песме, које се овде редовно певају. Запамтих добро: „Што л' се боре мисли моје“ и још неке. Певали су и бугарских песама, али многе од њих имађаху српску арију. Једна чисто бугарска песма певана је на глас једне влашке песме чији је глас и у нас врло распрострт.

Од свију песама највећег је утиска чинила једна бугарска патриотска песма, која је са силним заносом певана, и која је јамачно постала у време тражења црквене самосталности од стране Бугара, те замолих да ми је запишу. Песма гласи:

До кога, братя мили, Българи,
До кога Гръцитѣ ще ни мѫчѫтъ,
Чрѣзъ своето фенерско духовенство
Милото наше отечество.

—

Хайде да ги пропѫдимъ отъ нази,
Отъ всички български градове,
И да викнемъ всички въ единъ гласъ:
Махнете се, Гръци, нещемъ ви.

—

Защото сме причина станжли,
Та прѣди стотини години
Народната ни патриаршия
Съ лжжитѣ си гж усвоихме.

—

Дѣ сж наши писатели?
Дѣ сж наште писания?
Всичко, всичко е на пракъ станжло
Отъ гръцката фенерска злоба!

Сличну песму ваљало је и ми давно да смо запевали!

Бележећи ову песму, неки од учитеља бугарских записаше ми у бележник своја имена, која овде износим:

Петаръ Трендафиловъ учитель въ гр. Трънъ, родом отъ Куманово (Макед.).

Иорданъ Гиневъ, учитель при трънското III-класно училище, родом отъ Велесъ.

Иванъ Тръпчевъ, учитель, родом отъ Воденъ.

Георгий Машевъ, учитель гр. Трънъ, родомъ отъ Копривщица, окржгъ пловдивский.

Стоянъ Петровъ учитель въ гр. Трънъ.

Петаръ Дочевъ, учитель въ гр. Трънъ, родомъ отъ с. Катинецъ (ловченска околия).

Као што се из записа види неки су од ових учитеља Срби из Маћедоније, којима су зли удес и пакосна судбина наша наменили, да српској деци у српскоме Знепољу предају на бугарскоме језику, оглашавајући себе Бугарима, а од Српчића правећи Бугаре!

Још при уласку у Трн показао нам је ђумругџија Дешчаног Кладенца *Грнчарско Училиште*, у коме се младићи уче грнчарском занату.

Ја сам у почетку мислио, да је то каква обична радионица, те и не узимах на ум ову напомену. Ну разбирајући чега има у Трну, сазнадох: да је *Грнчарско Училиште* државна школа, у којој се грнчарство изучава на модерној основи, да о њему води бриге министарство привреде, и да је баш сад ту начелник министарства, који је дошао да врши инспекцију и т. д. Све ово пробуди у мени интерес за овим заводом, те се реших да не пропустим прилику, и да не видим ову установу. Своју жељу изразих пред новим пријатељима, и за часак беше извештена управа Грнчарског Училишта, да неки пријатељи из Србије желе посетити и видети Училиште.

Из градине свратисмо до испоснице *Свете Петке* која је у стени на левој страни Јерме, и о којој се може више помена наћи у Отаџбини, књига шеста, стр. 273. — 275. (М. Ракић, из нове Србије), па за тим дођосмо овоме училишту, и уверисмо се да нам посета није била бескорисна.

На уласку у Трн идући од Дешчаног Кладенца, на левој страни улице, у доста великој згради, која спољашњошћу не чини никакав утисак, јер је стара, од слабог материјала, саграђена још за време Турака, по плану и укусу онога доба, смештено је од пре годину дана Грнчарско Училиште, које је до тога доба, као део занатске академије, било у Књажеву близу Софије.

У Училишту нас дочека врло љубазно г. Василъ Атанасовъ, началникъ на отдѣление при министерството на търговията и земледелието въ София, који је дошао да училиште обиђе и прегледа. Г. Атанасову имамо да благодаримо на готовости и доброти, што нас је са овом школом упознао, показавши нам све, што се показати има, и објаснивши нам све што се на њу односи.

Ово је Училиште школа, која је под министарством привреде. У њој младићи изуче грнчарски занат на модерној основи за три године, после ког времена сваки ученик добија сведочанство (мајсторско писмо) на основу кога може слободно радити овај занат, било да сам отвори своју радионицу, било као изучени радник под најам.

Наставничко је особље у овој школи ово:

1. Један лончарски инжињер, који је изучио своју науку на страни. Он је у исто време и управник школе. Ученицима предаје цртање, хемију и хемиску технологију у оноликој мери, у колико се на занат односи. Штампаних предмета нема, већ ученици морају предмете писати.

2 Један мајстор, родом Чех, врши дужност економа и предаје лончарство. — Спрема је овога мајстора таква, да чита планове, које пројектује инжињер, и на основу њих израђује ствари, које су велике пажње вредне. Свему се овоме уче и ученици ове школе.

3. Предмете: бугарски језик, рачуницу, нешто књиговодства и географију предају наставници трнске основне школе и гимназије као хонорарни.

Разгледали смо радионицу. За блатавим витловима седе каљави ученици и израђују врло лепе ствари. Сваки има пред собом или модел или план, и према томе ради оно, што му је у дужност стављено.

Нисам мислио да ћу у овој школи бити оволико изненађен. Замишљао сам да ћу овде наћи школу у којој се учи лончарство нешто савршеније но што раде обични мајстори; али како се преварих. Ова школа не би ваљало ни да се зове *грнчарска*, јер јој тај назив мало приличи. Истина је, овде се израђују и лонци, али је друго нешто што важност ове школе узноси. — Сем лонаца овде се израђују најфинији тањири, који ни обликом ни каквоћом не уступају онима што се са стране доносе. Чиније, сланици, чаше, порцуланске пећи ванредног облика, украса и боје, кипови, вазе, попрсја, кутије за палидрвца са разним украсима, статуе, орнаменти за зграде, једном речи све, што се од земље на најфинији начин израдити даје, све се овде израђује. Видео сам попрсја, бугарскога кнеза и још неких људи израђено тако лепо, да ми беше

невероватно, да је овде рађено. Али што особиту чар овим израђеним предметима даје, то је, што је пажњом инжињеровом свакоме предмету дато бугарско обележје и карактер. Сви украси, свака шара на тањирима, вазама, пећима и т. д. све је узето или из бугарске историје или из бугарског живота или из бугарске отаџбине. Бугарски владар, бугарски војник, Бугарка са снопом и српом у своме народном костиму, леци предео из домовине бугарске, или иначе каква бугарска одлика, шаре су, које красе предмете, који се овде израђују, да Бугарину још милији буду.

Разгледали смо и учионице, које су врло просте и уске, и чисто казују да се овде уче доцнији мајстори. У осталом ученици се у њима мало и задржавају. Највећи део времена проводе они на пракси.

Видели смо и нове пројекте инжињерове и цртеже ученичке. Видели смо, и где се боја справља, и где се израђевине пеку. Како ми се чини све је још доста скромно, али је опет толико, да чини леп утисак.

Неискусан у занатлиским стварима, не умем се упуштати у детаље ове пажње вредне установе, али мислим, да ово, што изложих, није бескорисно знати, јер за нас Србе у томе има доста поуке.

На моје питање о томе да ли у Бугарској има још које занатлиске школе, г. Атанасов био је тако добар, да ми дâ обавештења, да су у Бугарској сад четири занатлиске школе, из којих излазе спремни мајстори по својим занатима, и да су те школе постале на овај начин:

У почетку је у селу Књажеву близу Софије била установљена занатлиска академија са четири факултета: *грнчарским*, *ткачким*, *дрводељским* и *гвожђарским*. Та је академија била у Књажеву до пре годину дана. — Пошто се показало као непрактично, што је академија у Књажеву, одлучено је, да се факултети потпуно оделе, па да се сваки од њих пренесе у оно место у кнежевини, где буде било највише услова за занатлиску школу дотичног факултета. — Пошто Трн има врло добре земље за лончарство, то њему допаде Грнчарско Училишче (факултет) књажевске занатлиске академије.

Гвожђарска занатлиска школа пренесена је у Самоков.

Дрводељска и ткачка школа пренесене су такође у места, где има услова за њих, али ја заборавих где су пренесене.

Све ове школе имају иста уређења. Све имају мајсторе и наставнике за предмете који допуњују њихово знање, које ће им као мајсторима потребовати.

Ох колико у нас „тишлери“ кубуре са инжињерским плановима и колико им објашњења треба! Ученици бугарске дрводељске школе у школи изуче и цртање и разумевање свега онога што инжињери на плановима зграда пројектују.

Све бугарске занатлиске школе, не само што дају спремне мајсторе Бугарској, још су и од материјалне користи држави, јер, не само да својим израђевинама подмирују своје трошкове, већ преко трошкова остаје и држави извесан део.

Да ли ће се и у нас сетити когод оваквих установа?! И у нас има и земље, и горе, и вуне, и гвожђа![1])

Г. Атанасов нас је добро почастио. После разгледања школе увео нас је за намештен сто, а из отвореног бурета текао је жути сок да се у чаши запенуши, који ће весело балансирајући пред нама уверити нас још боље да се и Бугари одликују словенским гостољубљем.

Било је ту после и здравица и патриотских разговора о српско-бугарском братству и слози, и „живео" и „живели," тако да беше опасности, да у Трну не преноћимо.

Да бих ту опасност отклонио, замолих једнога од Срба учитеља, да се извуче, и неопажен отиде, и доведе нашег пајтонџију, па да се од занатлиске школе у Србију кренемо, јер и овако да зна мој министар, да ја место да вршим инспекцију српских основних школа у планинама пиротског округа, прегледам бугарске основне школе и занатлиска училишта, и пијем у част и славу братства и пријатељства српско-бугарског, мучно бих прошао, тим пре што се од некуда у министарству досетише да ове године ревизорима основних школа изброје дане, за које морају посао свршити, оставивши им, ваљда из хигијенских разлога, да путују од школе до школе ноћу, да се не би жегли по летњој припеци, а за спавање и одмор одредили су — ферије. И гле ја, поред свега овога, страћих дан у Трну, те не имађах куд већ реших да ова посета Бугарске не уђе у рачун ревизорске дијурне.

Бугарима не беше право кад пајтон пред Училиште стаде, али шта ћемо, доста је било. Земан дође путовати ваља. Љутише се на пајтонџију, коме је било наређено, да се за тај дан изгуби, те да га не можемо наћи. — Али за нашу срећу, цео Трн није знао за ову заверу, те се нађе издајица, који пајтонџију проказаше, те план наших домаћина оста осујећен. — Мало доцније стигоше и наши пратиоци са Дешчаног Кладенца на коњима, и све беше спремно за полазак.

Уз „громогласно" „живела Србија," „живела Бугарска" крете се наш пајтон. Дуго махасмо марамама, док се не удалисмо.

У пријатној прохладици лепога летњега вечера пролажасмо кроз Знепоље патосано бујним њивама и ливадама са којих се подизаше умилна свежина, да нас освежи и одмори.

Тако је завршен овај дан мога бављења у Трну.

---

[1]) У Сарајеву има једна занатлиска школа „где се раде гравирани судови од бакра и гвожђа, као и разни украси везени сребром и златом у древету и металу. Радови су вешти и скупи. Ова је врста радова остала од Турака, али је од окупације усавршена вештачки. Засебно пак израђују се тканине сваке врсте и ћилимарство вишега реда. — У ову занатлиску школу примају се деца и девојчице, па пошто проведу четири године теорно и практично учећи се, излазе као спремне занатлије ове врсте. Сиромашни имају стан и храну у интернату." (Кроз Босну, Херцеговину и Боку Которску од једног путника, Годишњица Николе Чупића књига XVI стр, 181.).

Још ћу да напоменем да су становници Трна и Знепоља чисти Срби, са свима српским особинама. Ово се још боље видело, док још овај крај не потпаде под кнежевину Бугарску.[1])

Док сам био у Кални, и кад одох у Црвену Јабуку и Стрелац, слушао сам врло лепих ствари о знатноме српском патриоти попу *Глигорију Поповићу* из Трна. За време Турака поп Глигорије је много радио на српској ствари у овоме крају. У младости је био кафеџија у Свилајнцу, а доцније је и трговао по Србији. Кад се запопи доби парохију у Трну, у своме родноме месту, и увек је радио као Србин, преносећи српске књиге у Знепоље и подижући српски дух у народу. — Био је душа народна, и народ га је веома ценио и уважавао. — Нарави је био врло бујне, често је радио на своју руку, не бојећи се никога, те су га због тога звали; *поп јунак*, а непријатељи су га називали; *луди поп Глигорије.*

Интересна је једна прича из његовога живота, у којој се огледа његова трезвеност и обазривост према људма у које је сумњао, да су српски пријатељи. — Причају да се некакав Сали-Чауш из Пирота преобукао у српско одело, па са знањем турске власти дошао за време српско-турског рата у Трн, да као бајаги протура бунтовне мисли међу Србима, и тиме искушава народ. Знајући да је поп Глигорије првак, дође у кафану његовога брата *Тонче Поповића.* (Овај Тонча био је пре тога учитељ у селу Стрелцу сада срез лужнички окр. пиротски. Жив је и сад. Живи у Пироту). — Сали-Чауш отпочне Тончи говорити о злом стању српскога народа под Турцима. Но Тонча, не познавајући га, није одговарао ни црно ни бело, већ поручи по брата попа Глигорија, који одмах дође, и Тонча му исприча све. — Чим је поп ушао у кафану позна некако, да је ово прерушени Турчин, али се учини невешт, и отпочну разговор. — Сали-Чауш стане причати попу о патњама народним, а поп као бајаги изненађен таквим говором стане га одвраћати од таква говора и мисли. Ну Турчин наставља даље, те ово, те оно, те да смо ми Срби, ми бисмо били другојачи, не бисмо трпели да нас душмани газе. Поп му вели да ћути, али овај неће. Тада поп размахне с једне стране, па с друге стране, па опали одовуд, па ожези одонуд, па ти мог Турчина стане поштено млатити, говорећи: „Ти ли си од оних што буне народ?“ „Такви нас мразе са царем, такви су учинили да раја подивља, да није таквих, раја би увек била мирна. Такви нас постичу, па после сви криви, е сад те нећу лако пустити,“ па опет опали. — Дере се Турчин, и хоће да умакне, али не пушта поп, већ бије ли бије. — Скупља се свет, па би бранио, али неће попу да удари на хатар, а овај опет говори народу: „Ево, браћо, ухватих бунџију, што народ на цара диже!“ Док дођоше Турци, и објаснише попу, да то није Србин већ Турчин, мој ти Сали-

---

[1]) У ускршњем броју „Ускока,“ има један интересан допис из Трна у коме се моли, да се поради на томе, да Бугари не дирају тамошње лепе српске обичаје и светиње.

Чауш јуначки извуче, а поп сазнавши бајаги тек сад да је Турчина истукао, стане се извињавати, како то није знао, већ је мислио да ће то бити који бунџија, што су се појавили, да народ против цара и власти заводе, а за Србију раде...

Кад је повлачена граница између Србије и Бугарске, кажу, да је поп Глигорије много радио, да Трн под Србију потпадне.

Умро је пре десетак година у Трну. Бог да му душу прости!

Наш је пајтон јурио напред и примицао се месту, одакле морамо теготном узбрдицом на Дешчани Кладенац.

Пајтонџија, момчић од својих двадесет и нешто јаче година, у оделу Знепољца сељака, час по, скине своју тешку кожну шубару, обрише зној и подвикује на своје коњиће тако вешто, да нико не би ни помислио, да је овај пајтонџија био до скора чиновник, и вршио једну функцију у просвети! — Моји сапутници сазнали некако од својих бугарских колега, да је наш фијакериста, био до скора писар трнског окружног инспектора основних школа. Пошто је чини ми се интригом био отпуштен из службе, вратио се своме првоме послу, за који показује толико дара, да гледајући га на предњем седишту пајтона човек никад не би ни помислио, да у њему види бившег просветног званичника, већ човека који је сад у своме елементу! Да ли је толико подобности показивао и као инспекторов писар, не знам, јер не имађах среће и то сазнати!

Ово су утисци од једнога дана бављења у Бугарској. Шта видех и сазнадох на брзу руку, то и забележих.

Алексинац.

Тих. Р. Ђорђевић.

САВА БЈЕЛАНОВИЋ И СРПСТВО НА ПРИМОРЈУ

— НАСТАВАК —

3. Бјелановић као уредник и посланик.

Поједини покрети од српске стране против правашко-поповскога народњаштва јављали су се већ често пута. Готово сви ницаху из православних редова. А међу овима је било и пре, још док су аутономаши владали, људи̂ који се одвајаху од главнине своје браће, те су се били везали с владом и војевали су против народне странке. На челу таких био је онда задарски владика Стеван Кнежевић. Тој струји у православних, може бити, није била једином подлогом гола служба влади већ српско-православни антагонисам према онаком широком схватању нашега народа у Далмацији, без разлике имена, без разлике вере. Али та узана српско-православна струја — још онако рђаво скренута! — беше чисто изгубљена у великом покрету народнога живота, за све време од 1860 до 1875 године. То добро осети Кнежевић, кад изазва против себе страшну буру свога стада и самих својих свештеника, те је његова акција била готово са свим сузбијена. Па ни Љубиша, 1873, не успе да одвоји за себе православне. Чак ни они рани испади поповски у „Narodnom Listu“ против Српства и православља не могаху озбиљно помутити у њих добру вољу за склад. Истина реагирало се против нападаја, али просто ради одбране.

Тек кад 1875 наста она правашко-поповска акција коју Беч руковођаше, стаде се у Срба изазивати, као реакција њој, појава сепаратнога српскога покрета. Видели смо да је Бјелановић био међу првима који се чуше у том правцу. Тај српски покрет у Далмацији имаше своју подлогу у специјал-

ном и чистом животу српском по свим осталим нашим земљама; он је управо део целога народнога српскога развијања у наше дане; они се онда стадоше још више солидарисати. Та се специјална српска еволуција у Далмацији збиваше услед све силнијега правашко-поповскога и владина притиска; чиста српска струја окреташе својим путем, кад она, која је дотле и Србе носила заједничким правцем, поче попуштати у народној странци.

Прво поље, на ком стаде избијати српски сепаратисам, беше баш оно на ком су најчешће дотле вређани — новинарство. Први знак цепања беху тежње да се оснује засебан орган за одбрану српских интереса на Приморју. Први је истицао таку потребу покојни кнез Јанковић, потомак славнога јунака Стојана Јанковића. „А по мом знању и уверењу — додаје Бјелановић — највећу заслугу имао је др. Томановић, који је ту мисао кроз омладину ширио и делом показивао како се Српство брани пишући у новосадским листовима.“ „Застава“ је за све ово време била гласило жеља и мисли које далматински Срби нису могли штампати у „Narodnom Listu“. На њој је, осем Томановића и Бјелановића, радио и Љубиша, па професор православне богословије у Задру, Љубомир Вуиновић, и други. Ипак се све више осећала потреба да се добије домаћи свој лист. Бјелановић се начини апостолом те мисли, још пре Клајићева говора. Најпре 1877, декембра месеца, у Книну настајаваше да задобије и покрене људе на дело, али, у тај мах, без успеха. Тако ми је казивао очевидац. На годину понове се озбиљнији разговори, те су се у Задру састајали: он, покојни професор Вуиновић, др. Душан Баљак и архимандрит Никодим Милаш, садашњи јепископ у Задру. На тим разговорима опет, за онда, беше ствар и остала, и ни листом се нити каким било одлучним делом не беше показала намера да се једном раскрсти с народном странком. Па и то се догоди.

1879 године били су расписани редовни општи избори за царевинско веће. У целој Далмацији Срби, поред свега што је било, стајаху уз народну странку као и дотле. У том

је погледу нарочито значајна кандидација др. Ловра Монта у Книну, којом приликом тамошњи Срби још једном свечано констатоваше своје жеље да буду с Хрватима сложна браћа у народној странци, али тражаху да се из ове уклони све што одриче далматинским Србима биће, име и језик. Само на другој страни Буковице и у Котарима, у сеоским општинама задарскога и бенковачкога изборнога среза прште обруч. Народна странка кандидоваше тамо свога првака др. Клајића. То падаше врло незгодно, јер је Клајић, на страну његово држање у делегацијама, и другим био одбио Србе, нарочито тамошње бираче. Овима је он пред прошле изборе био потписао неке обавезе па не сверовао.[1]) Зато Срби из Обровца и Кистања одлуче не примити га за кандидата и обратише се у Задар главном одбору странкину да им да кандидата за кога би могли гласати. Кад одбор оста при своме, остану и они, и науме не радити више с народном странком. Шта више стадоше према њој као противници.

Ну Срби у том срезу немаху своје већине, а уз Клајића стојаху чврсто остали повереници народњаци, у довољном броју да сами надгласају аутономашке присталице. С тога се дуго вређаним Србима чинило да није довољно оставити Клајића без њихових гласова, који му на крају нису ни били потребни; хтели су и даље остати активни, оборити га по што по то, и тиме манифестовати протест живога Српства против набујалога правашкога Хрватства. Не могући сами то урадити, пођоше у својим одлукама још даље: приђоше старом заједничком непријатељу — аутономашима.

Аутономашка је снага после 1870 године била нагло опала. Све што им је власт задобивала присталица беше од ње отпало, а и сам народни покрет беше их с многих тачака сузбио. Али је за то оно, што тамо беше остало, било пре-

[1]) Знајући за незадовољство српских православних бирача, др. Клајић је 1873 године, кандидујући се, у писму једном српском првaку, обећавао да неће двојити Србе од Хрвата и да ће му обе народности бити једнако на срцу. Клајић буде изабран, али верификациони одбор поништи његов избор, те му се 1874 године ваљало опет кандидовати. Међу тим се од првога избора беху десили неки од оних испада „Narodnoga Lista," те је Клајић морао пред изборе дати и штампати изјаву да ће се заложити да се ни у листу ни нигде не вређа Српство и његова права. 1879 дође згода, да се о свему томе потражи рачуна.

чишћено; поред оних који се, по инерцији и дугим везама са странком, не могаху више одвојити од ње, задржали су се још само начелни јој елементи: све што се збиља осећало талијански. Ту је било доста трговачкога, поседничкога и занатлискога света по овећим местима — Задру, Сплету, Корчули, Дубровнику и т. д. — али свакојако главна им снага беше у чиновништву. А ово се могло добро држати, што је народна странка — постигавши прве успехе — окренула копље, како смо видели, 1875 године од Талијанства на Српство, те је талијански језик остао не дирнут у већини грана земаљске управе: судовима, политичким, пореским, царинским надлештвима и т. д. Бечка је политика смишљала да тамо место талијанскога доцније, као и у осталој царевини, уведе немачки па није дала да се народни језик одомаћи. То аутономаштво представљаше приличну смесу феудалних, бирократских, либералних и патриотских талијанских елемената. Међу његовим присталицама беше их који су се према српској борби за ослобођење (1875 - 78) понашали с већим симпатијама, или дајбуди с мањим непријатељством, но народњаци противни Србима.[1]) Кад Срби постадоше ишпан народњацима као што су били и аутономаши, то их заједничко трпљење беше прилично приближило једне другима и примирило. Сад на задарском и бенковачком биралишту пружише руке једни другима.

Обровчани и Кистањани склопише с аутономашима компромис — да српски бирачи гласају за њихова кандидата, др. Иванића, а овај се обавеза заступати интересе далматинских Срба.[2]) На дан избора Срби поступе по том споразуму; др. Клајић пред савезницима пропаде. На све хрватске поступке, наперене против начела јединства нашега народа на приморју, и од српске се стране одговорило једнаком мером. То беше тежак ударац у лице народној странци, чин знатан као ре-

---

[1]) На овако држање таких аутономаша утецала је без сумње симпатична помоћ коју су српској борби указивали из Италије Гарибалди и његове присталице.

[2]) Др. Иванић се писмено подвезао: 1, да брани далматинско Српство, 2, да се противи сједињењу Далмације с Хрватском и Славонијом, и 3, ако би дошло до анексије Босне и Херцеговине монархији, радити да се сједине с Далмацијом, а не с Хрватском и Славонијом.

волуционаран корак којим се показа да су се Срби одлучили одвојити се од ње.

У хрватским се новинама диже читава бура: српски поступак назваше „буковичким издајством“, те се Буковчанима ваљало бранити пред осталим нашим народом. Бјелановић није сам радио на компромису с аутономашима, али написа, у сеоској самоћи својих Ђеврсака, неколико чланака на одбрану и посла их „Застави.“ Сви су били штампани. У њима се и сад могу наћи клице многих мисли које је после развијао у свом листу.[1])

Бјелановић је, као и остали „Заставини“ дописници у тој прилици, био већ тада тумач мишљења и појимања знатнога дела приморскога Српства. Јер Обровчани и Кистањани не осташе усамљени. Из целе Далмације православни Срби и понеки католик стадоше изјављивати своју солидарност с њима. У „Застави“ се и „Гласу Црногорца“ сустизаше и излажаше изјава за изјавом од Задра до Будве. Њима се констатовало биће српско у Далмацији и одлуке да се бране од правашко-поповских нападаја.

Као што су правашко-поповски елементи хрватски, у својој служби туђинштини, посезали против јединства нашега, српскога и хрватскога, народа, нарочито одричући Српство: тако сад и приморски Срби, у природној одбрани од њих и туђина, потражише спаса не у оном што им је с правашима

1) Осем „Заставе“ још је, тада, само «Глас Црногорца“ узео у заштиту Србе далматинске, толико је њихов поступак био дрзак, управо зазоран са гледишта словенскога. У „Застави“ је онда изашло повише чланака, али, природно, нису сви од Бјелановића. Његова су без сумње два у 106 и 107 броју: „Знаменити избор у Далмацији“, писана „у Буковици 8 јулија“ а потписана: „с. б.“ У њима се јасно приказује изборни догађај и показује: како српски бирачи не могу бити „издајници“, пошто оно на што су они били везани -- програм народне странке — није више постојало, јер га је већ пре сама народна странка изневерила и оставила, а даљи останак српски у странци није био могућ, јер су погодбе, под којима је она тражила, значиле да се Срби сами одреку себе и себе издају. У том погледу нарочито се уставља, не на унутрашњим приликама у Далмацији, него на хрватско заступање окупације и анексије Босне и Херцеговине, прави кључ свега осталога, те расправља о хрватском државном праву, на основу кога је тобож царско-краљевска војска ушла у те земље и остала. Има још један дугачак чланак „из Буковице“ („Срби Буковчани при избору заступника итд.“ бр. 113—119), али без потписа, и други „из Далмације“ („Кандидатура дра Клајића“, бр. 104) с потписом β Овај је последњи нарочито знатан што прецизира факат самоодбране српске индивидуалности у Далмацији од насртаја хрватскога сепаратизма.

било заједничко, а то је у јединству српско-хрватском, него, одбијајући се од њих, у засебности српској, да њу дајбуди одбране читаву и непомућену. Кад им се учини да не могу спасти залуталога брата, узеше да спасавају себе.

И настави се цепање све даље и даље. Прво је на реду могло бити оснивање самосталнога српскога органа. У оној истој варошици, Обровцу, где се и на изборном пољу најпре пошло са старога пута, прегну се и на то. Бјелановића већ не беше у Задру, кад Обровчани с Вуиновићем и Милашем почеше радити да оснују новине. Најпре они и неколика Задранина саставише „одбор покретач." Овај преко писама и изасланика подстаче ствар по својој покрајини, и прикупи Србе који приложише своје улоге у фонд за издавање листа. Кад је тако створио овоме новчани темељ, сазове на састанак приложнике, представнике српске из свих крајева нашега приморја, и предаде ствар у њихове руке.

На тај је састанак дошао и Бјелановић. Они први покретачи спремаху се да њему повере уредништво. За то га је одређивало све што је дотле радио. Ипак се нису одлучили без неке зебње, нарочито им се чинило мало његових 29 година. Имам једно писмо пок. професора Вуиновића пријатељу и земљаку у Београду (3 15, X, 1879 из Задра); у њему има карактеристично место: „Ми смо не лоше сакупили прилога по Далмацији, тако да нам је осигурана за неко време економна страна; али храмљемо у моралној страни. Млади је Бјелановић истина ваљан дечко, али је по све млад, те се све бојим да ће нам слабо започети посао. Али, у крајњем случају, мораћемо се задовољити и с њиме. Не били нам ти знао укасти згодну особу за редактора?"

Сава је тада био довршио праксу у суду, потребну за адвокатуру, кад му уједно стиже и од земаљске владе у Сарајеву службен позив да се прими судске службе у Босни. Али, док он не прима владину понуду из Сарајева, готов је примити позив своје браће, који му стиже преко Милаша још крајем јула. Ипак ни ту не нагли, те је одговорио да ће доћи на оснивачку скупштину, па ако се програм, који се утврди, буде слагао с његовим начелима, примиће се уредништва. Тако је и било.

Утврђене су биле на скупштини тачке програма, које су се потпуно слагале с програмом готовим, који је Бјелановић донео. Уједно се дуго расправљало о предлогу одборову: да се уредник подвргне надзору нарочитога одбора, коме ће он подносити чланке на преглед. Тај је предлог био неподесан, поред другога, и зато што се није могао саставити надзор лично згодан за тај посао. Уз то је Бјелановић изјавио да се ни по што не би примио уредништва под каквим било надзором, него само на своју личну одговорност. Тако је предлог одбијен, а њему лист поверен „Најбољи и највиђенији Срби — додаје на ово „Dubrovnik“ — предали су Бјелановићу свој први лист на његово поштење.“

Сутра дан по новој години, 1880, „простре лагана крила и полети први број нашега листа“ (др. Баљак). На челу му стоји да је „гласило за српске интересе на Приморју,“ а почиње са својим „Програмом.“ Под потписом Бјелановићевим разлаже се разговетно, без рекламе, појава листа и прилике које натераше далматинске Србе на тај корак, па се прелази на суштину програма јасном изјавом: „први дакле и најглавнији задатак нашега листа: има бити одбијање нападаја и обрана Српства у опће а особито на Приморју; има бити буђење и неговање српске свести, да нашој народности у Далмацији стечемо народне и политичне важности.“[1])

Појава „Српскога Листа“ била је тако значајна, да право узима др. Баљак е је с њом „и српска странка у Далмацији створена: очекивани и жељени вођа њојзи ће бити Сава Бјелановић.“ Већ у првом броју штампана је честитка дубровачке омладине Милетићу, што се ослободио затвора, и његов одговор. То је уреднику био добар знак и сведочанство да интелигентна омладина, без разлике вере, прихвата покрет а не остаје према њему индиферентна, као што су били остали

[1]) После те главне тачке у „Програму“ изјављује се: да ће лист бити заступник начела слободе и нарочито слободе савести (вере); да ће се противити сједињењу Далмације с Хрватском и Славонијом, док се год не поправи хрватско држање према Србима и стад тих земаља према Угарској; да ће се руководити начелима словенске политике и српске политике и пратити живот српски по осталим земљама; нарочито ће му бити на уму Босна и Херцеговина и одбрана српске народности у њима; бавиће се и о запуштеној народној привреди у покрајини; биће лојалан према Хрватима и браћи њихов.

великом већином други католички Срби и сви „Славјани,“ те још дубоко жалили српско цепање од народне странке. Одмах за тим, на Савин дан, кад је спремао трећи број, доби Сава из Новога Сада од Милетића телеграм којим честита лист. То је била свечана санкција признатога вође аустроугарскога Српства и светлога Словенина прегалаштву народном на Приморју.

А кад се, после године дана, на ново држала скупштина оснивача листа, доби и Бјелановић лично признање: сви су му изјавили потпуну захвалност и своје највеће задовољство онаким уређивањем листа. Та изјава поверења и похвале понављана је сваке године, а уједно се признавало и велико пожртвовање Савино, што се свега одрекао, да само може радити на листу („Dubrovnik“).

Бавећи се уредништвом листа пословима у странци, радом на сабору, Бјелановић се са свим мануо адвокатуре, те није ни довршио теориске испите за докторат. То је могао урадити што је поред скромне плате уредничке имао, с мајком, и прихода од своје баштине; овај истина није био велик, па ипак довољан да Сава могне без велике бриге гледати на садашњост и на будућност. Што је таки пут изабрао, не само да није никад чуо речи којом би му мајка забавила, него је она потпуно схватала и свој и његов задатак. Она не беше жена која би своме сину пожелела сјајне чиновничке каријере или богате адвокатске праксе. Није жалила кад је то оставио и пошао мучним, често незахвалним путем јавнога радника, већ слободно гледаше у очи недаћама које јој Саву на њему могу снаћи.

Мило се уставити на слици такве мајке. Једном јој је син приговорио што даје и помаже онима који су јој незахвални или и сами имају свога; она му је одговорила: „Мој синко, подај свакоме ко на пут Божји иде, а не гледај има ли и како ће ти вратити.“ — У Острвици, селу испод Ђеврсака, имала је она неке родбине католичке вере. Једном приликом, пошто је Сава већ у велике био уредник, походила их је и у њих затекла некога фратра. Овај ће јој у разговору

рећи: „Ваш је син научен и вредан; али штета велика за њ, јер је изгубљен! Он би могао бити сретан човек, да се окани досадањег деловања пак да прими коју другу струку и изађе на прави пут.“ Ана му Бјелановићка одговори: „Мој син, што ради, добро ради, јер користи мом народу! Ја не желим да он бира другу струку. Ако ли буде „изгубљен“... та... ни код куће не фали му бота пуре (*арегрш̑т качамака*)!“ — И није само у домаћем кругу била потпора души сина свога; и није радила само речју. У време избора, сама би, без ичије препоруке или наговора, ишла по селу и световала људе да оставе своје послове и да иду на биралиште.

Сад је разумљиво како се о овој Српкињи могло написати: — Кад год би Сава у завичај свратио: у разговору мајчину, у приповеткама и пословицама, у њеним успоменама о Вуку Караџићу, у чистој српској речи, сркао би кроз њезина уста онај богати сок српског народног живота који је већ на њеним грудима усисао. — Што би у њега оштетили чистоту српску туђински утецаји за дугога бављења у онако мало народној средини каки је Задар, то би се на Ђеврскама све поправило. Дани — вели др. Баљак — које би провео ту на отвореном пољу били су за њега најслађи; ту је он себе налазио, ту му је душа народна проговарала; кад би се на том извору напојио, закипела би у њему српска свест, те би после силно тражила да се излије на поље јавнога рада.

Осем тога он је сваке године налазио времена да се одмакне мало даље у народ. Обично је походио приморје и познатије наше људе тамо, и бивао по чувеним народним славама. Красну слику тих живих веза Савиних с народом дао је г. П. Мијовић у беседи над мртвим телом његовим: „Баш ове прошле године видео сам га на Видов дан, на највећој српској слави (у Далмацији) код цркве Лазарице на Косову код Книна, пуна младеначког жара и весеља, међу највишим овацијама и усклицима од хиљада и хиљада Срба, те је свакоме говорио да је тај дан између најрадоснијих његова живота и да ће му вазда у срцу дубоко урезан остати. А како и не би? Јер ко није видео косовску славу, тај и не може себи представити каквим заносом би ту дочекан најпрви и најславнији син миле наше домовине. Красним и значајним говором што је тај дан

изрекао, још је већма опчарао веселу Србадију, те усклицима „живео Бјелановић" краја није било".

На тај начин оста Бјелановић до краја прави српски народни човек: „Књигом и науком наображен — пише др. Баљак — благим градским обичајем углађен, Бјелановић је ипак у свему очувао и најмање црте свога народнога порекла. Премда жељан друштва и налазећи највеће уживање у разговору, док је он само мало говорио, лежала је на њему и у њему се одсевала она сетна суморност која се може опазити код нашега буковичкога горштака, као нека жеља мира и љубави, тихо туговање у изгнанству, чежња за далеком отаџбином".

Али је Бјелановић знао да се далматинско Српство не може одвојити од осталога, и да српска душа не бије само на Приморју. И као год што је тражио сталне везе с народом свога кршнога завичаја, тражио је и одржавао их, колико је год могао, с људима из осталих српских земаља. Хтео је душевно живети животом народа по свој српској отаџбини, те да тако буде што потпунији Србин. Зато се од самога почетка дописивао с људима по разним нашим средиштима, па је после некога времена стао обилазити и српске крајеве изван Далмације и виђати се са знаменитијим личностима српским. Тако је био по Хрватској и Славонији, по некадашњој Војводини, по Црној Гори и Србији. И ако је добро знао велики значај приморскога Српства, није се никад заборавио да почне на себе гледати као на стожер около кога се врти цела срећа Србинова, те се није туђио и поносио пред осталим деловима народа. Ишао је, упознавао људе, стање, жеље и тежње српске, те је његова душа увек знала армонично дисати с општим кретањем савременога српскога живота.

Са свакога такога пута враћао се у своје уредништво освежен, испуњенији новим надама, јачом вером у бољу будућност народну. Сећам се једнога дана кад је последњи пут долазио у Београд. Био је свечаник, а стајали смо у горњем граду на оној ивици иза командантова стана, некадашњега везирскога конака, и посматрали онај ретки поглед, најлепши међу лепима са града и Калимегдана београдскога. Под нама се слеваху онај Дунав, што нам из туђине дотече између српскога Срема, Бачке и Баната, и она Сава, што из Слове-

није поред Загреба, па између Босне и Славоније, тече и стиже у Србију. Дан је био славан. На ведрини плаветнога неба само који редак облак и око њега понеки облачић; обе се реке беху изједначиле у свом плаветнилу, које им се под сунчаним зрацима прелеваше у шаре. На истоку нам и североистоку банатска равница, на њој панчевачки звоници, а на крајњем видику огранци ердељских планина; са севера хумовита Фрушка, а са запада пукла Посавина, па је затвара Цер и, нешто јужније, друге подринске и огранци шумадиских планина. Ја сам показивао поједине тачке; иначе смо ћутали. Понека реч истргла би се из уста: питање, одговор, узвик — и она једна откриваше и причаше читав низ мисли; за то није требало дугачких реченица. Као суза коју тешка туга, а гдекад и силна радост, на око истисне, кануло би које име са усана. Велика маса воде, коју Сава ваља у Дунаво, напомиње величину простора који чини њену водопађу, те се шапатом омакне: *Дрина... Босна... Миљацка...* Закренусмо око конака, на ону му страну са запада. Ту се вијаше велика застава, она која се на том месту развила 6 априла 1867. Дуго је Бјелановић стајао и само гледао. Благ је ветар скупљао и умотавао у широке боре и завоје па опет развијао пред сунце оне тробојне појасеве и на њима бела крила Душанова орла. Са̂ва се није могао отргнути. Једном смо се одмакли, па се опет вратио к застави. „Кад ћу је ја опет видети?“ питао је, одговарајући на моје покрете за полазак и опет је остао...

Љ. Јовановић

— СВРШИЋЕ СЕ —

НАУЧНА ХРОНИКА

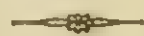

КОМПАС-БИЉКЕ

Многе појаве у животу биљака често изазивају у нама чуђење. Много што шта у природи, изгледа нам на први поглед нејасно и загонетно, док се, после детаљнијег проматрања и испитивања, не уверимо о природности и потреби оне појаве, којој смо се с почетка чудили. Један од таквих случајева имамо и у тако званих „компас-биљака.“ У познатом, природњачком часопису „Gaea.“ у једној од свезака за прошлу 1896. год. има интересан чланчић под горе истакнутим именом од Dr. E. Müller-а по ком ћемо и ми наше читаоце са овим биљкама упознати.

Пре но што пређемо па само питање, које је истакнуто, позабавићемо се са неким појавама из биљног живота, које иду у прилог разумевању самог, истакнутог питања.

Изгледа, на први поглед, доста нејасна она појава у биљака: кад се вода, са раствореним минералним материјама у њој, пење кроз корен и стабло и доспева до листа. Чудно изгледа, на први поглед, како се то та вода, супротно тежи, пење горе у висину, често и веома велику, што зависи од величине саме биљке. Било је времена када ни сами стручњаци нису умели дати тачна одговора на ово питање. Данас је ова појава потпуно објашњена. Данас се зна: да биљке својим кореном црпу из земље воду и, у њој растворене соли, те ју спроводе кроз стабло до листа на основу једног природног закона, познатог под именом закона о осмози. Зна се данас и то: да ону воду и у њој растворене соли, сишу из земље танке цевчице, што су на врху кореновом, познате под именом *кореновних длачица*, које имају у себи киселина, те, испуштајући их, растварају кречне материје, па и њих с водом у корен уносе. Воду са минералним материјама, предузимају у корену танке цеви, што се из корена продужују у стабло и завршују у листу. Ове цеви познате су под именом биљних судова, којих у ствари има двојаких: једни носе оно што су длачице поцрпеле из корена у лист, а други разносе из листа овај сок, радњом листа измењен, по целој биљци. Први судови зову се *древни*

и они у биљци чине оно што се зове *дрво*. Други судови зову се *ликани* и они у биљци чине *лику*.

Кад је вода са минералним материјама дошла дрвеним судовима до листа, онда ће она почети на лист испаравати. Ово испаравање на лист бива због тога: што на њему има доста шупљика — стома, на које вода може излазити. На те шупљике у ствари непрестано и испарава вода. Испаравањем ове воде, постаје и минерални раствор згуснутији. Минерални раствор у листу треба да се измени а то бива овако: у листу постоје ситна зрнца, зелено обојена, звана *хлорофилна зрнца*, јер се сама зелена боја, којом су прожета, зове *хлорофил*. Хлорофилу је одлика у томе: што он, под утицајем светлости, дакле дању, прима из ваздуха угљен ди-оксид, и у листу га разлаже на угљеник и кисеоник, с тим, да угљеник остане у листу а кисеоник да изађе опет у ваздух. Ова радња зове се *хлорофилна асимилација*. Хлорофилном асимилацијом, стварају се из неорганских материја, што су са водом из корена до листа дошла органска једињења, на тај начин: што се, из ваздуха добивени угљеник, једини са материјама, донесеним из корена. Разним, даљим процесима, у биљци се стварају разне органске материје, које служе: било на растење биљног организма, било на потрошњу при обављању других животних функција.

У листу се дакле, у биљака обнављају врло важне радње. Једна од најважнијих радња је оно, непрестано испаравање воде на лисне шупљике. Ово испаравање воде на лист, познато је под именом *биљне транспирације*. Напред је речено: да, овом биљном транспирацијом, постаје минерални раствор згуснутији и подобнији за оне промене, које су му у листу намењене. Но транспирацијом прави се места и новој води, која ће из корена доћи. Могло би наступити и овакво питање: да ли може у извесним приликама, моћ транспирације бити толико јака, да премаша придолажење накнадне воде, коју корен из земље црпе, што би за собом као природну последицу, повукло учмалост и сасушење биљке.

Ако узмемо у обзир: да биљна транспирација зависи од климатских погодаба, које могу на различним местима бити разнолике, то не би горња претпоставка изгледала неоснована. На испаравање биљно јако утичу топлота и влага ваздушна. Што је ваздух топлији и испаравање је на лист јаче. Што је ваздух сувљи и испаравање је брже. Ако у ваздуху има много влаге, вода ће из листа излазити на површину у виду капљица. Претпоставимо: да биљка расте у неком пределу где је земљиште сушно а ваздух топао а такви су пустињски предели, у којима је земљиште песковито и без довољне влаге. У оваквим пределима би испаравање биљно било врло велико због велике, ваздушне топлине; на против, у таквом земљишту, корен не би налазио довољно влаге, из које би црпао потребну воду. Из овога, што рекосмо, излази: као да може, у извесним приликама, наступити и такав случај, да транспирација надмаша придолажење накнадне воде, те на тај начин прети биљном опстанку. У случајевима овакве природе, биљни се организам прилагођава климату и земљишту.

Прилагођавањем биљака разним климатима и земљиштима, ради успоравања нагле транспирације, збивају се на самом лишћу таквих биљака извесне промене.

Да би се спречила нагла транспирација, измени се у неких биљака лишће у том смислу: што лисних плоча нестане, а лисне се петељке спљоште и рашире, и заузму више мање, усправљен положај. Супротно дакле лисним плочама, хоризонтално положеним, ове листолике петељке заузимају вертикалан правац. Појмљиво је: да ће једна, овако вертикално, усправљена петељка мање испаравати, него ли један прави, хоризонтално положени лист, за све време докле сунчани зраци преко дана земљу загревају. Вертикални правац ових, листоликих петаљака, ни мало не спречава радњу хлорофилову, јер ће зелене површине преко целог дана имати довољно светлости. Овим, вертикалним положајем, биљка је у стању: да, за време, када су сунчеви зраци најтоплији, и, када би они највеће испаравање изазивали, спречи јако испаравање, пошто ће листолике петељке бити изложене директном утицају само јутарњих и вечерњих сунчевих зракова. На подне зраци не падају па површине петељака, пошто скоро вертикално одозго на ниже падају. У јутру и у вече, када зраци падају па саме површине, није испаравање тако јако јер ни сами они нису тако топли као кад је сунце, у зениту. Вертикално усправљене, листолике петељке можемо, дакле, сматрати као метаморфиране направе, којима се спречава сувишно испаравање.

У неких лептирница што припадају флори јужне Јевропе, а нарочито у многог дрвећа и шибља аустралиског, познатог под именом акација, лисне су петељке махом листолико развијене и вертикално усправљене: лисне плоче или су сасвим нестале или изгледају као малени израштаји на врху овакве, листолике петељке-филодије. Многе Murtaceae и Proteaceae нарочито феле рода Eucalytus-а, имају и лиске тако положене да не одговарају хоризонталном правцу наших брестова, букава и растова, већ, слично филодијама, заузимају вертикалан положај. У биљу са означеним особинама обилује нема сумње, Аустралија но и у другим биљним областима има сличних представника а у такве долазе и тако зване „компас биљке“.

Име „компас-биљке“, дато је први пут једној биљци, што долази у племе композита, познате под именом, Silphium laciniatum. Ова биљка расте по преријама сев. Америке, у областима између Michigan-а и Wisconsin-а па на западу до кршевитих планина и на југ до Техаѕ-а и Alabama. Ловци, што кроз ове прерије тумарају приметили су: да лиске, нарочито у онога лишћа што избија из доњег дела стаблова, не само што су у вертикалном положају, него су још и тако намештене, да сваки лист окреће једну, своју страну према изласку а другу према заласку сунчеву. Цела, жива биљка, онако како она у ствари на сунцу стоји, опомиње на оне биљке што смо их неко време под пресом сушили у намери: да их уврстимо у ботаничке хербаре. Лишће је је у ове биљке стављено у про-

филни положај и вертикално положене лиске, својим профилом, одговарају положају магнетске игле, пошто су крајеви окренути северу и југу а површине истоку и западу. По овом положају, који биљка у прерпјама заузима, ловци се умеју тачно, у недостатку компаса при мутном времену, на небу оријентовати. Због тога је Silphium laciniatum и названа „компас-биљком.“ У Јевропу је ова биљка донесена још 1871. год. Особеност њена лишћа први пут је описао ђенерал Alvord у „American association for the Advencement of Science,“ и опитима, с помоћу компаса, доказао на многом, нарочито оном, приземном лишћу, ову особину.

Проф. Stahl из Јене је посматрао ову појаву и у Јевропи на другој биљци, што расте по сушним пределима, опет из племена композита. Ова је биљка позната под именом Sactuca Scariola, иначе је у народу зову дивља салата. По Stahl-у су листови ове биљке распоређени по стаблу скоро по дивергенцији три осмине. Ако посматрамо пажљивије биљку у њезину, слободну положају, приметићемо, да лисни кругови нису поређани у осам уздужних зона, сразмерно њихову усађавању, него више или мање показују сви склоност да се поређају у вертикалне, паралелне равни. Ова се особина истиче у већој или мањој мери према местима налажења и појединим индивидуама. Највише је ова особина истакнута у оних индивидуа што расту на сушним местима и на јакој, сунчаној припеци. У таквих биљака лисна плоча је обртањем за 90° дошла у меридијанску раван. Једно је лишће сађено према северној а друго према јужној страни. У првог лишћа лице гледа на исток а друго на запад.

Ови односи, што их напред описасмо нису ни на једној истој биљци подједнако истакнути. Више они постоје на доњем приземном лишћу, него на оном ближе цвету. Stahl је посматрао ову биљку од самог њеног почетка растења по клијању, па је нашао: да и први лист, што после котиледона избије, показује склоност да се стави у меридијанску раван. У трећег и четвртог листа већ развијена стабла, ова склоност још више пада у очи.

По томе, каквог значаја има меридијански положај лишћа у економији живота дивље салате, Stahl је дошао до овога резултата: при сунчеву је рађању вертикално лишће окренуло сунчевим зрацима целу своју површину: сразмерно у колико се сунце више на хоризонту пење, постаје и угао, под којим зраци на лист падају, мањи док на послетку у подне све лиске посматране у према правцу сунчевих зракова не буду биле у профилу. По подне постаје угао, под којим зраци сунчеви на лист падају, већи тако, да пред вече падају опет на површину управно.

Лишће многих лептирница (н. пр. у боба) заузима, при интензивнијој светлости, профилни положај, чим се опире јачини сунчевих зракова, те се тако и испаравање успорава.

Овим, такозваним меридијанским, положајем лишћа, биљка је у стању спречити сувишно испаравање воде и ублажити јачину сунчевих зракова. Но треба имати на уму да овај меридијански положај лишће заузима само

онда ако биљка расте на сушним местима, где никад нема хлада. На влажним, хладовитим местима, где нема велике опасности за нагло испаравање, нема ни обртања листа ради довођења у меридијански положај и ако је то једна и иста биљка.

Stahl поред оне горе описане биљке наводи још две које, и ако у мањој мери, ипак показују својим лишћем сличне склоности. Те су биљке Lactuca salinga и Chonebrilla juncea. Stahl не сумња да ће се број ових „компас-биљака" повећати доцнијим испитивањима нарочито у јужним зонама.

У биљке што се управљају, према сунчевим зрацима, дошла би и бела липа — Tilia argentea. Ако посматрамо ово дрво, видећемо, да је оно лишће, што је изложено сунцу, заузело вертикалан положај, док оно што је у хладу, остаје хоризонтално раширено. Због овога дрво добије у неколико друкчији изглед, јер, како је ово лишће с лица зелено а с наличја сребрнасто сиво, изгледа нам на први поглед неверовато да и осветљени и заклоњени делови дрвета припадају истој биљци.

Богдан Ј. Јанковић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Мирослављево јеванђеље — Evangéliaire ancien serbe du prince Miroslav. — Издање Његовог Величанства *Александра* I краља Србије. — На 2 л., стр. IX+I (ненум.) + 229 in fol.

„Јер гдје је ваше благо,
Ондје ће бити и срце ваше."
Мат. VI, 21.

Наши читаоци имали су већ прилике (Дело XIII, 521—24) да дознаду да је Мирослављево јеванђеље пренесено из Хилендара у Београд, и да је Његово Величанство Краљ Александар, не жалећи материјалних средстава у корист српске књиге и науке, поверио његово издање г. Љубомиру Стојановићу проф. Велике Школе.

Срећни смо што након шестомесечног чекања, а то је, као што нам је добро познато из развића словенске филологије за последњих 50 година, и сувише мален размак времена за радове оваке врсте; — срећни смо, велим, што можемо јавити нашим читаоцима да је јеванђеље готово, да је лепотом и тачношћу израде превазишло сва наша — не баш са свим скромна — падања; ми немамо пред собом обично издање старих кодекса, већ оригинал у потпуној древној лепоти његовој, одевен у китњасто рухо старе српске уметности, која већ тада показиваше здравих клица за успешан напредак, али не могаше да их развије у пуну биљчицу због неповољних прилика за српску књигу у средњем веку.

Давно је то било — пре 700 год. — када је у маленом Хуму живео и владао жупан Мирослав, брат Немањин; одавно је нестало и кнеза Мирослава и малене државице његове, али ево већ 700 година како овај споменик у тишини хилендарског храма прича вернима о љубави кнеза Мирослав.. према народу српском, према књизи српској... Данас је оно дарежљивошћу Његовог Величанства и заузимањем г. Љубомира Стојановића проф. Велике Школе променило ову своју рапсодијску улогу другом, много кориснијом за српску науку; оно је пред целим научним светом, а

пред српским попаособ, открило богатства српске културе XII века, и тиме стало у ред најстаријих споменика старе српске литературе и највећих тековина савремене.

Захвалност свега српског народа, признање целог ученог света биће мала награда за добитке, које је Његово Величанство учинило српској науци издањем овог важног споменика.

Ако је заиста један од многих задатака потомцима славних предака изношење њихова рада у правој светлости, оцена њихове фактичне вредности у историји народне културе, — онда можемо с правом рећи да је и у том погледу ово издање важан прилог, да је њиме учињен један корак ближе сврси.

*

Ни у једној науци историјски развитак није тако важан као у науци о језику: језик увек живи, непрестано се мења; гласови и облици у непрестаном су колебању у непрестаном развићу: свако је столеће неопходан колут у ланцу природног развића, тако да је за разумевање данашњих језичких особина врло потребно, што је могуће боље и детаљније познавање њихово у појединим вековима. То се постиже једино критичким издавањем споменика, и на првом месту таквих, који имају тачно записану дату или којих се време може одредити на основу историјских момената. Осим тога, сваки датирани споменик нов је прилог за тачно груписање језичких појава, за постављање сталних критерија историјске критике. И у овом погледу наш споменик заслужује пажњу, јер и ако време када је он написан није изриком казано, ипак се може с поуздањем тврдити да је то 2-га половина XII (ближе крају но средини) јер је Мирослав, за кога је оно и написано, био жупан у Хуму од 1169—1197. Из његове историје од тада до данашњег дана има само још један поуздан моменат, да је 1896. г. пренесено из Хилендара у Београд. —

Али, разгледајмо из ближе само издање овог споменика. Првих 200 страна заузимају снимци с оригиналног текста; оделитих снимака, дакле и страна у оригиналу, има 360. 40 страна са најкарактернијим иницијалима спимљени су хромо-фото-литографски и у величини оригинала, 41.8 см. вис. и 28.4 см. шир.: остали су листови смањени за $^1/_3$ и снимљени фото-литографски (црвена је боја свуда задржана). Јеванђеље је писано у два ступца по 23 реда(с малим изузетком од 22). Писмо је, разуме се, уставно. Ако упоредимо устав нашега кодекса с осталим старословен. ћириловским споменицима, видећемо да наш устав по величини не уступа њима, но само по масивности слова. Имајући можда пред очима један од таквих рукописа или из каквих других разлога, неко је још једном превукао слова нашег кодекса до 89 стр., па даље оставио. Ово је било навело г. Љ. Стојановића на мишљење, да су овај споменик писале две руке (Спом. XX, V): прегледавши још једном цео рукопис, он је одустао од тога мишљења

и постарао се да и палеографски докаже да је наше јеванђеље писано једном руком (Мир. Јев. *Прилози*, 203). —

Слике су све сниммљене чисто и разговетно, тако да и умањене могу нам дати потпуне преставе о оригиналним. Избор 40 листова снимљених у оригиналној величини и боји, извршен је срећно, јер се по њима може сада створити слика и о детаљима смањених иницијала, који су често пута варијације истих мотива. Сами пак орнаменти разликују се међу собом према томе, да ли је живописац имао пред собом обрасце црквене. портретне уметности или је сам стварао, комбинишући разне арабеске и фигуре из природе, или на послетку репродукао обичне шаре. У првом случају његове су слике без живота, мртве, јер оно што је најважније у радовима овакве врсте, сам израз лица светитељског, морало је изостати, што је сасвим и појмљиво, ако се узму у рачун средства, којима је рас полагао живописац нашег кодекса. (Такве су слике на л. 1, 57, 71, 89, 351 и др.). Већина слика и орнамената припада другој групи, ту је живописац оригиналан, ту даје потпуну слободу својој фантасији и њене најсмелије замисли изводи својом вештом руком. Фантасија му је богата, неисцрпна, сваким листом она добива још јачег полета, она је многостручнија. Од простих ао укусних иницијала (87', 69', 106', 107... 296', 304, 314', 320, 329'...), он прелази кимбиновању разних шара: или само гранчица (122; 136), или гранчица с лишћем (129), или животиња и гранчица (354), само животиња — аждаја (139, 207' —), птица (194, 195 —) итд. Све фигуре — људске и остале (109', 131, 129', 70', 74'... 206, 213', 257') — одговарају природности, и одликују се уметничком израдом и вештином у избору боја и њиховог слагања у хармонијску целину; с тога је и могао зналац таквих ствари *Т. Буслајев* рећи за наше јеванђеље да му нема такмаца у осталим слов. литературама (Мир. Јев. *Предговор*, V). Слике људске, животињске и друге поређане су тако, да или оне саме образују контуру слова (иницијала), или су у најразличнијим положајима уплетене у већ готову контуру. Унутрашњост ових иницијала испуњена је или грациозним шарама, које се често одликују изврсном симетријом или опет нејасним скицама животињских фигура на пољу друге боје. Често пута су људске фигуре или уоквирене таквим иницијалима или сасвим изван њих. Једноликост није годила живој фантасији нашег живописца, као што се то лепо види из малог броја обичних дугачких шара, којима изобилују и старији и новији кодекси (код нас свега 4: 217, 294' и 358 bis).

По карактеру ових орнамената *Т. Буслајев* је донео закључак, да је живописац био из западне школе (М. Ј. *Пред.*, VI): то је мишљење потврђено и језичким доказима; на 41ª стр. има над главом Јов. Крститеља запис: „Жвань батиста“ (Мир. Јов. Предг. VI in not.).

Записа у нашем рукопису има мало. Осим повећег на последњем листу (360), у коме се вели да је јеванђеље писао „дињкь Глигориє“ Мирославу сину Завидину, има још на стр. 355 и 358, у којима се готово ово исто понавља. Исправци су сви познијег времена. —

Пред само јеванђеље стављен је *Предговор* г. Љ. Стојановића и на крају *Прилози*, у којима је разгледан текст јеванђеља с разних страна филолошке критике (203—215. I О рукопису и издању, II о палеографским особинама, III о граматичким особинама, IV о тексту и преводу, V о распореду чтенија.). Треба још с хвалом поменути и *троструки садржај*, тј. прво „Преглед јеванђеља по данима читања и по месецима“ (стр. 216—224.), где је курсивом истакнуто свако одступање нашега текста (у распореду чтенија) од свих осталих; за тим „Преглед појединих јеванђеља нашега споменика по јеванђелистима“ (стр. 224.—226.) и треће, „Преглед садржаја по странама“ (стр. 227.—229.). А ради олакшице при употреби споменика ова су два последња прегледа одштампана и засебно на осам страна и стављена пред јеванђеље.

У *Предговору* (V—VI, и прев. на франц. VII—IX) изнесен је у кратко рад браће Немањине на црквеном пољу, и у исто време додирнута је карактерна црта наших старих биографа: истицање дома Немањиног на рачун остале браће. Рељефно је описан један светао моменат из живота монаха хиландарских — долазак Њ. В. К. Александра, којом је приликом и овај споменик добивен. Међу *Предговор* и текст јеванђеља уметнут је насловни лист јеванђеља, састављен у стилу писма и украса нашег кодекса: композиција производи пријатан утисак. Приређивач издања старао се да и спољашњост издања одговара старини текста; корице су украшене орнаментима које из нашег кодекса, које из доцнијих; листови са стране обојени су црвеном бојом што јако подсећа на наше старе књиге, — у опште илузија би била потпуна, да је и кожа на корицама мало затвореније боје.

О *палеографским* и *граматичким* особинама нашег споменика све до издања неколиких одломака у XX *Споменику* знало се мало, па и то нити је било поуздано, нити тачно. Сада — поред самог текста — имамо и опширне белешке г. Љ. Стојановића, у којима су изнесена одступања нашег кодекса од ст. словенских. Ако се узме у обзир незгодност оваквих издања за практичку употребу, биће јасно да ће ове белешке, којима се у неким случајевима не може одрећи нецрпност, бити основа при даљем изучавању. По својој многостраности оне ће служити за углед оваквим издањима. Од њих, разуме се, не можемо ни тражити оно, чиме се баве специјална истраживања, али ипак и у том су погледу важне, јер показују пут, којим треба ићи при даљем истраживању. У даљем своме излагању користићемо се на првом месту њима.

Говорили смо већ о рукопису у опште, а сад ћемо само још додати, да је и у овом кодексу, као у свима старијим, scriptura continua, да је тачка једини знак за интерпункцију; од знакова над речима употребљавају се титла и — ‶ (ово само докле траје поновно превлачење текста); лигатуре су врло ретке.

Наш споменик има неких палеографских особина, које га с једне стране зближавају с глаголским — искључива употреба знака є, употреба

ѣ за ꙗ, а с друге стране удаљавају — з м. ѕ (осим за број), и ꙗ, које долази увек после ѣ кад је у тексту и није црвено. Два пут се налази и обрнут случај: ꙗ м. ѣ (свѣтꙗ 1^1, 2; кꙗ 1^1, 5.).

За ѧ има три знака: ѧ (у већини случајева), ѧ и једном ѧ (као глаг. ѣ). За ѩ и ѭ нема примера. На први поглед изгледа да нема никаквих правила, којима се руководио преписивач при писању ѫ и ѧ. Он пише: родиша 1_{14}; сѧ (сѧ) често пута; ѧмю; жѧ (партик.); осоуждениѧ $3^1{}_{20}$; тѣлесѧ 4_5; оучителѫ 5_{15}; домѫ 8_{10}; ib.$_{13}$, ѧмѫ 7_{19}; ѭдѣомь $23^1{}_1$ — а у исто време и пюстыню $105^1{}_3$; сюдю $24^1{}_{11}$ (сѫдоу); коудю 7_{12}...

Јотовани назали морали су се изгубити у српској редакцији много раније но што је преписано наше јеванђеље; тај се појав може сматрати као последњи резултат процеса, који се започео још у ст. слов. Тај се исти процес извршио и код Бугара (Паремејник Григоровићев, Миханов. Октоих и т. д.), код којих се знак за назале бар графички и даље задржао. Г. Љ. Стојановић приметио је у својим белешкама да се опажа тежња, да се ѧ и ѫ пишу тамо, где долази два є или два оу.

Ѧ (ѧ) у нашем јеванђељу употребљава се на своме месту (сѧ, -шѧ и т. д.) или место є, ѥ (најчешће); често је замењено самогласником є.

Изгледа да је последња вредност за ѧ била ѥ, као што је за ѫ била ю, али свакако много пре но што је „дијак" Глигорије преписао ово јеванђеље. За њега су ово били знаци, чију праву вредност он није знао. Нама се чини да би се развитак овакве употреба ѧ и ѫ могао овако представити. Оригинал од кога води порекло рукопис, са кога је наше јеванђеље преписано, свакако је припадао оној групи панонских споменика, код које се не види утицај бугарске редакције. Преписивач — Србин могао је написати (док се ѧ разликовало од ѩ) место є — ѧ, и то је могло тако остати до „дıꙗка" Глигорија, па пр. пѧтрь $354^1{}_{12}$. У току времена ѧ и ѩ се изједначили, ѧ истиснуло ѩ и добило гласовну вредност ѥ, а тако исто є после непчаника. Тада се почело писати ѧсть, жѧ, рыдаюшѧмь, осоуждениѧ, ѧмоу и т. д. Доцније се почела заборављати ова вредност за ѧ, и тада су могле наступити овакве погрешке: где год су дошла два е или једно до другог или растављени сугласником у једној речи или на крају једне и почетку друге, па је једно од њих ѧ (или орган. путем или м. ѥ), онда се є и ѧ мењају, без обзира на њихово право место. Тако се могу објаснити ове погрешке: чюдитѧ сє $12^1{}_{11}$; дѧсєты 8_{21}; сьблазнитѧ сє 22_1; сѧ єсть $23^1{}_7$; нѧ єсть $27^1{}_{23}$; сновѧ єго $30^1{}_{14}$; нѧ ємлєтє $33^{11}{}_0$; познастѧ єдиного 93_{15}; сѧє $300^1{}_{16}$ (gen. fem.)... Изузеци су доста ретки: сѧго 21_{12}; мѧнє $21^1{}_{11}$... вьзнєсѧтє 304_{17} и др. Тако је нешто могло да буде и са ѫ. У првој редакцији, дакле док се ѫ разликовало од ѭ, ѫ се могло стављати место оу. Таки су примери домѫ 8_{10}, $16_1{}^3$, ємѫ и т. д.; они су се могли сачувати тако до „дıꙗка" Глигорија. За тим се у писању изједначило ѫ и ѭ, и ѫ истиснуло из употребе ѭ, а само добило вредност гласа ю. Разуме се да се тада могла вршити и обрнута замена место ѥ

— ѫ: оучителѫ 5_{15}; идѫкомь 23, и т. д. Кад је то правило већ обладало (ю = ѫ), могао је преписивач заменити раније ѫ — па стајало оно на своме месту или место оу — новијим ю. Тако су постали сюдю $24'_{11}$; коудю $24'_{11}$; пюстыню $105'_3$; ємю и они многобројни примери замене правилнога оу доцнијим ю. Ѿ долази са т над ѡ и о (једном); ѣ долази у грчким речима м. γ и ретко после ι. Место ст. сл. шт овде се једино употребљава щ.

Српских споменика XII века има мало; сви су они преписи с оригинала, који припадају разном времену, па је због тога немогуће извести општа правила, правила која би важила за све. С друге пак стране глаголски споменици, као и ћириловски, преписи су са старијих црквен. словенских оригинала, па су са светињом садржаја сачували и светињу старог језика. Гршковића одломци, бечки листићи, Михановићев апостол важности су палеографско-историјске, а остало (што је издао Шафарик, Берчић и ост.) већ је позније. Овај споменик, који у погледу величине треба ставити на прво место, следује традицији осталих. Цела зграда ст. слов. није разрушена, само се материјал из кога је сазидана почео трошити, реметити. Главне промене извршене су у *фонетици*, па због тога ћемо се и ми мало више на њој задржати. Имаћемо у виду само оне особине, где наш споменик одступа од ст. сл. Од вокала̄ ь и ъ задржан је само један ь. Да се одреди његова употреба и однос према „подмлађеној“ вокализацији, требало би испитати сав споменик, и проучити детаљно његову употребу. За сада можемо рећи само толико, да у већини случајева где се данас *а* находи налази се ь, а у осталим случајевима колебање је: овьць $157'_{11}$ и овцє 16_{18}, скровищє $306'_{18}$, праздникь 25_8° и праздьника $25'_6$; рьпьть 25_{20} и рьптахоу и т. д. То исто потврђују и примери као кьистиноу. У ст. ст. слов. текстима често налазимо ту въистинѫ, тако да смо могли очекивати вьистиноу, али тога нема, јер га није било ни у језику преписивача, већ само вь истиноу, што је свакако одговарало боље његовом правом изговору. Такав пример имамо и код сугласника, где опет преписивач раставља непознате њему групе ст. слов. сугласника на њихове саставне делове (шт—на з и ч и т. д.). Место овог вь у Вук. јеванђељу налазимо већ *во* Мар. XIV, 9. У оваквим случајевима Вук. јеванђ. не може нам бити мерило, јер је оно преписано с бугар. оригинала, у којима се већ тада налазило и вл (Трнов. јеванђ. Лук. XXIII 24. Star. XX). Доста су ретки случајеви замене ь у затвореним слоговима пуним вокалима. ь налази се једном м. и: — єсь 105_{23}, тако исто м. ы: — вь-жє $201'_{11}$; вьвшє 22_{21}; опазили смо (једном) да стоји и м. ѫ (оу): идь 27_{21}; то је свакако писарска погрешка, изазвана ранијим придь, које стоји на своме месту. Стоји м. ѧ — честь 49_6. У композитама ретко испада, као: отнметь и др.

У независним падежима пише се дврь, а у зависним двр. — Ми бисмо очекивали двьри, јер већ у друг. пол. XIII столећа имамо двари Berč. cit.,

41 (frag. brev.), да и не говоримо о познијем чакавском. Дъврехъ Гршков. одлом. I, 24, В. Јагић узима за бугаризам (Star. XXVI, 41), што не мора да буде. Трновско јев. пише већином двер —. Осим тога има код нас и дври као и у Вуканов. јев. Mat. VI, 6; Мар. XV, 6, XVI, 3 и т. д.

ьј пред самогласницима даје у нашем споменику *иј*, а кад је на крају *си*, и код придева и именица у gen. pl. основа на *i*, *ja*, *jo*. То се опажа и у другим споменицима. Има и погрешака као људеи и др.

јь пред консонантима, а после вокала, или задржава старије и, или има *je*. Находи се и обрнут случај, да се место орган. ѥ налази и: — иж 97^{1}_{1} 20 (gen. dual.) у Никољ. ию (Асем. ѥю). Ово је у осталом могло бити изазвано и аналогијом.

ѣ се употребљава правилно у већини случајева — код глагола на -*вѣщати његова употреба зависи од предлога: кад је предлог въз-, ѣ се пише, а кад су предлози отъ, за, съ онда се пише є м. ѣ. Слична употреба има и у Никољ. јеванђ. и спорадично у одломц. Гршков.: отвещавь I, 20; VII, 8_{4}; VIII, 18; съвещано I, 22. У императиву ретко долази є м. ѣ. Даље ѣ употр. у прилозима гдѣ (поред кьдѣ), здѣ (поред сьдѣ), ндѣжѣ, ондѣ, доньдѣжде, сицѣ. У туђим именима є у суфиксу (падеж. или основин.) замењено је с ѣ. Ређе као у сѣи и др. ѣ долази место ѥ (ꙗ): ѣ 164_{13}; ѣже (книгь ѣже) 4_{18}; сиѣ gen. f. S. Наш споменик пише поменоути, што боље одговара ст. сл. помѧнѫти но помѣноути (Зограф. поред помѣн- има и помѧн-) Мар. јеванђеља, које В. Јагић објашњава као дуљење кореног *е* у *ē* м. *en* (аналогију налази у ст. сл. камѣнъ, Мар. јев. 424.).

Колебање међу ѣ и и опажа се у речима ѿ нелѣже 222^{1}_{4} (још 2 пута); тлини 120^{1}_{22}, 136^{9}_{1}; Басилѣа 335^{1}_{2}; василиѣска 337_{18}; Ністорє 310^{1}_{22}.

Изгледа да има само два поуздана случаја мешавине назала: пють 180_{4} (пѧть); сюи 280^{1}_{6} (сѧи).

Наилазимо на појав, који колико је карактеран за наш споменик толико је нов у српској филологији. Спорадички је овај појав налазио примене, али никад није био основан на овако широкој основи; с тога и хипотеза г. Љ. Стојановића има фактичне вредности. Закон гласи да после грлених сугласника ы прелази у и. Ово правило обухвата све случајеве и у корену и у суфиксима; изузетака има само 6.

Процес губљења ы у српском језику, као што је лепо приметио г. Љ. Стојановић, могао је ићи овим путем. Аналогију имамо у великоруск., док је у малоруском ударило другим путем. Да ли је ова особина нашег споменика била подједнако распрострањена у свима крајевима срп. нар. или не, ми за сада не можемо рећи. За то би било потребно имати споменика ранијих од XII в., јер доцније, када се и и ы изједначило свуда, могло је ы доћи и после грлених и тамо, где му није место. Вукан. јев. треба елиминисати одатле, јер је препис с бугар., а Никољ. и Хвал. сувише су позни. Гршковићеви одломци, које В. Јагић ставља „у јужну Босну или у старп Хум, Зету и Дукљу“ (Star. XXVI, 42), имају у том

погледу интересан случај: **ы** се правилно употребљава, али сва одступања (4) долазе после **к**.

ы се замењује сам. **и** доста ретко; обратни су случајеви још ређи (осим прим. на 205 стр., још **статырь** 107^{1}_{17} — *στατήρ*).

Место ст. слов. **въ** налази се често **оу** и обратно.

Контракција једнаких самогласника извршена је у већини случајева, али има примера и без контракције. У туђ. речима ј међу основом и суфиксом избацује се. **Кесаревь** и **ердань** увек тако. Епентетско **л** увек се находи, осим **оставь** 313_{6}. —

Ор у почетку речи пред консонантима **ро**; **лл** находи се и са и без метатезе. **Бьзаакати** увек тако, али и **алчюша** 243_{5}. Поред **сльнце** има и **слюнце** (3 пут). Овим је путем и могло **л** vос. да пређе у **у**; није дакле морало бити савремено прелазу **л** на крају речи у **о**; с тога нема потребе претпостављати прво прелаз у неко неодређено **уо**, па онда цепање **у** у **о** (Rad IX, 121; Mik. I², 409). Још 1833. год. Шафарик је рекао (Lesekörner, 53) за **слоунце** (Шиш. Ап. 1381) да оно „zu den heutigen **соунце** den Übergang bildet." Ово би можда могло служити за доказ, како је рано у срп. јез. нестало грленог *л*, које и у другим језицима прелази у *у* или *о* (E. Sievers. „Grund. d. Phon." § 294). Такво је *л* и у gówo (главо) Гајлског дијалекта (Dr V. Oblak, Mac. Stud., 75., објашњава као испадање *v*) итд.

Међу **з** и **р** често се умеће **д**: **ждрѣве** 228^{1}_{5} — Мар. јев. **жр**. Код суфикса *ство* испред *и* отпада **в**, а испред *о* држи се.

С у суфиксима **сц** и **сч** испада већином (**нщедиѣ** 100_{13}). **Причл** м. **притчл** (17 п.). *Т* испред *ч* и *ш*, и *д* пред *ч* често испадају; тако исто и *т* испред *ж*.

У страним речима м. и поред правилног *п* налази се и *ф*: **Клеофовл** (*Κλωπᾶ*) 278^{1}_{21}; **ософь** (*ὄσσωπος*) 279_{15}; **Фнллтл** 279^{1}_{1}? **врьтфѣ** 281_{5}; **фаракнить** (*παράκλητος*) 21^{1}_{16} и т. д. Место грчког *ϑ* и *Т* стоји подједнако **т** и **ѳ**: **аромлоы** 17_{15} и **ароматы** 351_{10} (*ἀρώματα*); **даьманитаньскне** 129_{6} (*Δαλμανουθά*), **Гольгота** 275^{1}_{11} (*Γολγοθᾶ*).

Пасха (као и у Вукан.), али **крьсть** увек са **х**; **окрьсть** и **охр**.

Много мање одступања има у *облицима*. У loc. Pl. код именица на **јо** има поред **и** и **иѣхь** као у Вук. Mat. VI, 5 итд. Имен. на **јь** у N. Pl. прелазе основама на **и**. Основе на **ни** имају осим правилног **и** и **ы**: **милостынѣ** 215_{21}. Основе на cons. у gen. и loc. имају подједнако **и** и **е**, у l. pl. често **ѣхь**. Основе на **ъı** — **црковь** (gen. **ве**), **прѣлюбовь** (**творить**), срав. В. Јагића Мар. јев. 438. Код придева и партиципа долази имен. форма и тамо, где у ст. слов. сложена; у сложеној промени асимилација се врши по првоме (**ыи—ы**, **ее—е**, **ѣе—ѣ**, **оуе—оу**, **ае—а** и т. д.). У dat. S. прономинални наставак долази само неколико пута.

Код замен. ж. р. у генит. поред **ее** долази и данашње **е**; ас. S. и nom. Pl. од зам. **та** има **те**. Gen. loc. D. **вашию** 295_{3}, **нашию** 127^{1}_{16}, 141_{30} и **ѿ нию** (ср. горње **иж**).

Код бројева правилна промена поремећена је, а неки пут се и не мењају сасвим као и данас.

Код глагола у 3. S. отпада т доста ретко. Ово се налази и у ст. слов., што је покушано да се објасни секун. настав. *t* (Бругман, Остхоф, Собољевски). У 1. л. Pl. налази се једном **юмо**; 2. и 3. D. увек **та**, само 3 пут у 3. D. **те**: **поношасте** 276_{23}; **положисте** 281_{12}; **бысте** $317'_{16}$.

Налазе се сва три аориста; опажа се да је на много места словенски аорист замењно прости, а дешава се да је био прост аорист па саструган и написан словенски.

У imperf. поред **-шета** (**зрѣашета** 17_{10}; **идѣашета** $854'_{18}$; **течашета** 16_{19} и др.) има већином млађи наставак *ста* и *сте* за D и Pl. (Контракција **ѣа** у **ѣ** није увек извршена).

У кондиционалу у 3 Pl. има и **кнше** и данашње *би* м. **бѫ** ст. слов. Супин се меша с инфин., али ипак није са свим искључен.

Из свега овог види се да је „**дњакь**“ Глигорије био врло пажљив при преписивању старог кодекса, и да је тек по где где допустио да уђу народне форме. Текст који је лежао у основи свих потоњих преписа, с једног од којих је преписано ово јеванђеље, одликовао се особитом правилношћу. Њега није могао писати Бугарин, па чак тешко би се могло доказати да је препис био извршен раније у Македонији, па онда на српском земљишту, као што је то могло бити с Маринским јеванђ. (В. Јаг. М. Ј. 446).

О преводу и тексту нашег јеванђеља не може се рећи ништа поуздано, ма да је г. Стојановић покушао да га доведе у везу с једне стране с јеванђељима старословенским, а с друге стране с јеванђељима XIII века. У том послу јавиле су се двојаке тешкоће: прво, мали број апракоса, а друго, оскудица у прелазним текстовима (XI–XII века). То је за наш текст врло важно, јер поред тога што се он одликује особитим распоредом чтенија, он носи трагове исправљања, који се тако исто налазе и у другим јеванђ. XIII в. Осим исправака могле су се увући у текст и погрешке, које су се могле јавити због разних узрока: или због неразумевања ст. сл. текста, грчких речи, или у преписивању. Особито су интересни и психолошки тачни случајеви које наводи г. Стојановић (Мир. ј. *Прил.*, 208). Г Стојановић је прибележио све случајеве, када Маринско, Зографско и Асеманово јеванђ. стоје усамљена од свих осталих и када се које од њих слаже с нашим, а друга стоје усамљена или се слажу с Маринским. Осим старословен. кодекса имао је у виду и Петроградско, Београдско, Никољско и Хвалово јеванђ. Из свих ових упоређења нама је јасно то, да је поред нама сада познатих јеванђ. ст. слов. било и других, којима је свакако морао припадати оригинал нашег јевђеља. За текст јеванђ. одатле се не да ништа извести. Многобројнија су места где наше јеванђ. стоји усамљено, и није без значаја, што се баш ту у једном свом делу наше јев. сусреће с Трновским буг. (Star. XX, XXI). Од свих одступања у јеванђ. по Мат. две трећине слажу се с Трнов. а у

осталим јеванђ. слагања су незнатна. Ово нас наводи на мисао о заједничком тексту, који је у исто време послужио као материјал и срп. слов. апракосу и буг. слов. четверо-јеванђељу.

О *лексичкој страни* нашег споменика моћи ће се више рећи кад буде израђен речник свих речи, које се у њему налазе. Издајући Маринско јев., В. Јагић је израдио преглед карактерних речи за панонско-словен. споменике у опште и за Маринско јев. на по се. По његовом истраживању Маринско јев. писао је Србин или Хрват и због тога оно се морало потчинити више но друга јев. утицају јуж. слов. језика. У сваком случају, није без важности испоредити на тим местима наше јеванђ. с њим. Из упоређења које је учинио г. Љ. Стојановић (Мир. јев. *Прил.*, 208—209) види се да је осим 2—3 речи цео речник задржат и у нашем јеванђ. Већ à priori, знајући да је наш споменик млађи од Мар. јев. бар за једно столеће, ми смо могли очекивати да ће утицај живих јужно словен. дијалеката бити већи но у Мар. јев., да ће подмлађивање лексикона бити извршено у оном смислу, како је то показао В. Јагић у својим белешкама уз Мар. јев., само у много ширем обиму; и заиста у случајевима где у Мар. јеванђ. има две речи: једна млађа а друга старија (*балии* и *врачь*, Мар. јев., 468) или речи које су се ређе или чешће употребљавале код јуж. Словена (*жждьна* и *кьсна*, Мар. јев. 464) наш споменик има или млађу реч (врачь) или ону, која је била распрострањенија у говору преписивача његовог (кьснити). У осталим случајима наш споменик као и Марин. чува старе речи. Поред тога што је ово знак старине оригинала нашега текста, ово је у исто време једна потврда више В. Јагићеве хипотезе о Мар. јев.

Из свега до сад реченог види се како је тешко решити питање, кад је донет овај текст у српске земље и ко га је донео. Па не само то, него не можемо чак ни рећи којој групи апракоса припада наше јеванђ., јер се оно својим распоредом чтенија разликује од свих нама до сада познатих, који се у главном сви слажу с распоредом чтенија Јурјевог јеванђ. (1118—28 год.). Питање покренуто нашим спомеником о распореду чтенија остаће све дотле нерешено, док се не испитају грчки апракоси тога времена, од којих су наша јеванђеља била у непосредној зависности. Поређење с нашим распоредом олакшава „Преглед јеванђ. по данима читања“ (Мир. јев. *Прил.* 216 - 224) и јеванђелистима (ib. 224—226). —

*

У историју српске орнаментике, српске и ст. слов филологије овај ће споменик унети не само нов материјал, већ ће и покренути са свим нова питања. После овог изгледа нам да је излишно и говорити о потреби баш оваквог издања нашег споменика, јер ма у каквом другом издању он би изгубио од своје вредности. Ово није могао изгубити из вида г. Љ. Стојановић, коме је ово издање и поверено и који је у нашој науци на том пољу опробан радник, као што је и овом приликом то доказао. Он је заиста у овом издању учинио све, што може да учини приређивач.

Овоме издању не треба много коментара — оно говори само за себе. Међу споменицима своје врсте оно ће заузети једно од првих места, ако не прво, јер својим богаством и разноврсношћу оно се одваја од свих својих словенских другова. По начину израде оно је потпуно савремено; само се оваквим начином издавања старих споменика може доћи до жељене филолошке тачности, а да тако исто и оригинално писање остане сачувано. Савремена наука има да обележи и у овом правцу важне напретке, који су је сачували од погрешака и тешкоћа при оваквим издањима. Доста је да се сетимо ремског (сазаво-емауског) јеванђеља, изданог пре 50-тину година и његове судбине у славистици, па ће нам бити јасна висока вредност савремених успеха. Приређивач овог издања користио се њима, и тако је наше јеванђеље у сваком погледу одговорило захтевима критике, — оно је и по техници и по лепоти достојно свог високог Мецената.

Старих јеванђеља (XII, XIII, XIV в.) имамо мало, а међу њима најстарије је Мирослављево. По хронологији и, разуме се, још више по својој унутрашњој вредности, оно ће служити као камен темељац при изучавању српске редакције ст. слов. споменика; то ће бити књига, у коју ће српски филолог морати често загледати. У колико је ово издање подесно за специјалне, стручњачке радове, у толико је неподесно за практичку употребу. Већ мали број примерака (300) онемогућава ширу употребу, а да и не говорим о старом писму, које често одбија од себе читалачки свет итд. Да се овим свима незгодама стане на пут, најзгоднији је начин, да се ово јеванђеље прештампа обичним словима наших штампаних старина, и да се што боље удеси за ширу употребу, пазећи, разуме се, да се сачувају све језичке особине старог текста. Оваквим би издањем ово наше старо јеванђеље прокрчило себи пут не само у школе, већ и у све српске крајеве, где се води рачуна о српској старини. —

4—VIII—97.

А. Бел.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obrađuje **P. Budmani.** Svezak 16, 4. četvrtoga dijela. Jezičac — kamenopobiti. U Zagrebu 1896. — Велика lex. 8°, стр. 641—800. Цијена 2 фор.

Приступ. § 1. Облици. § 2. Акцентуација. § 3. Значење. § 4. Постање. § 5. Потврда облика и значења. § 6. Нешто о изворима. § 7. Нема некијех ријечи. § 8. Нешто о уредникову језику.

Надам се да ће и овај чланак нешто помоћи, да рјечник југослов. академије буде доиста „ausgezeichnet“, како га је оцијенио пок. Ф. Микло-

шић (Türk. Elem.). Томе ће много помоћи и нови Вуков рјечник, који се већ у овом свеску спомиње код *јуначан, јуначити*. Говорећи о овом свеску, споменућу нешто и из пређашњега свеска, а нешто и из другијех свезака.

Прве три књиге овога рјечника имају 2880 стр. (по 960), а 4 свеска IV. књиге 800 стр., а то је свега 3680 стр. То је све у Вукову рјечнику од прилике на 210 стр. (а то је од прилике четвртина Вукова рјечника, јер сав има 850 стр.). Вуков рјечник стоји сад према рјечнику југослов. академије као 1 према 17·5. У почетку је била мања разлика, па се послије повећала. Од 1880—96 (а то је за 16 год.) добисмо четвртину рјечника, дакле ћемо остале три четвртине добити за *48* година, ако се не буде брже уређивао, али ће се дотле грађа накупити, па ће бити једна или двије књиге додатака. Ако се и не би грађа повећала, било би овога рјечника око 15 књига (без додатка).

Постање ријечи тумачи г. Будм. научнички и врло опрезно, што се за Ђ. Даничића не може рећи. Тај је дио рјечника (етимологија) знатно бољи него што је у почетку био. Чини ми се да у овом свеску и у акценту има нешто мање погрешака него у пређашњијем.

§ 1. Облици.

Јо́шани, m. pl. „*У номинативу каже се и* Јошане“: знам да народ каже *Јо́шан*. m. и да у Јошану и у његовој околини нема облика на *-ане*, m. pl. Тај је облик начињен по приморску. — *2. Јо̀ван, Јо̀вна:* само једном Јовьнь, које може бити писарска или штампарска погрешка. У старијем споменицима често стоји *ь* мјесто *а* и *а* мјесто *ь*. — „*Ријетко (само у пјесмама ради стиха) находи се који номинални облик, н. п. ген. синг. м.* јуначка, *види:* И јуначка меса наранио“ (679[a]). Оваки се облици говоре у некијем крајевима у Србији, н. п. купио сам свињска меса. — Примјера има само за одређене облике н. п. *качни*. за то није требало градити облик *качан*, кога нема или се не зна да се гдје говори. — Код *каћунити се* стоји парт. прет. пас. *каћуњен*, али глаголи, који се без *се* не говоре, немају такога облика, н. п. од *чудити се, бојати се, смијати се* нема облика *чуђен, бојан, смијан*. Смијешан је *окоњени капетан* (berittener Hauptmann, капетан, који има јахаћега коња), што неки употребљавају, а то би прост човјек по свој прилици овако разумио: *капетан, кога је кобила ождријебила*. — Према *Џ*. Палмотић могло би се писати и *Џ*. Гундулић.

Ријеч *Јо́са* треба испустити, а примјер, који стоји код ње, треба додати код *Јосо:* испор. и *2. Ју́ра*. Овакијех имена (с овијем акцентом) нема по западнијем крајевима, колико ја знам, него се говори овако:

		јуж. гов.	
источ. гов.	зап. гов.	по сјев. крај.	по јуж. крај.
Бо́жа	Бо́жо	Бо́жо	Бо́жо
(Јо́ва, Ра́да)	(Ју́ро, Ју́ре)	(Ра́до, Ра́де)	
	ген. Бо́жē		Бо́жа (као Марка)
	дат. Бо́жи		Бо́жу (Марку)
	адјект. Бо́жин		Бо́жов (Марков)

Облици *Бо́жо*, ген. *Бо́жа*, адјект. *Бо́жов* говоре се у Црној Гори и у Боци, у јужној Херцеговини и у Дубровнику, а и у југозападној Србији. Према томе се каже и у западном говору: Јо́со (а не Јо́са), ген. Јо́се̄ ... адјект. Јо́син, а ако се гдје нађе *Јоса*, то треба читати Jо̏са; види мало даље код акцента.

Гдјешто (н. п. у Лици) мјесто *ка* (види *2. к*) испред *к*, *г* отпада и *к* па се каже: иде к оцу, к матери, к сестри, куму (а *ка* се никад не каже). —

Г. Будм. пише код *Јула̀рџӣћ* „управ Јуларџијћ," „ка̀дијиница *(изговара се и* ка̀дӣница)" и додаје *„у Вукову рјечнику:* ка̀дӣјница;" „ка̀дијински *(говори се и* ка̀дӣнскӣ)" и додаје „у Вукову рјечнику: ка̀дӣјнскӣ." Облици *кадиница* и *кадински* не стоје у азбучном реду него само код *кадијиница, кадијински*. Испор. и: кадијин, кадин, кадинац, кафеџијиница, калаџијиница, калаџијинска вода, калајџијћ, калпагџијћ. Које је право? Ђ. Даничић пише (Основе 330): кадијница, али каже да се изговора *и*, „мјесто чега се уобичајило писати *иј*;" види и Основе 317. На 311. стр. пише: ка̀дӣнскӣ, али каже да је ту *и* (од *ији*) „мјесто којега пишу *иј*." Како Вук није таке ријечи једнако писао, тако их различно пишу и Ђ. Даничић и г. Будм., а и други књижевници. С тога мислим да о том треба овдје мало више говорити.

Теорија је овдје проста, али је она понајвише узрок различном писању. Она каже:

У штокаваца се не чује глас *ј* ни испред *и* ни иза *и*, говори се дакле *их* мјесто **јих*, *поити* мјесто **појити*, *ракиски* мј. **ракијски*.

> *Биљ. 1.* Чини се да неки западни штокавци говоре *ји* мј. старога (ј)ѣ— (види у рјечнику југосл. акад. код *2. ји*— и у Вукову рјечнику ријечи које се почињу слогом *ји*—), али поуздано знам да у Лици говоре *и* (а не *ји*) н. п. *и̏демо* = једемо (а *ӣђе̄мо* = ӣде̄мо).
>
> *Биљ. 2.* У чакаваца — а можда гдјешто и у штокаваца који се с њима мијешају — има *ји* мјесто старога *ји, и, (ј)ђ* и у туђијем ријечима (види у рјечнику југосл. акад. код *1. ји—, 2. ји—, 3. ји—*).

Из овога се види да данас није дан наш књижевник, ни српски ни хрватски, не пише *ј* ондје гдје му је по постању мјесто, нити пише како се изговара.

Ђ. Даничић пише *ј* ондје, гдје му је по постању мјесто осим замјеница *им*, *их*, гдје не пише *ј*. У Основама, 303, пише *ј*, гдје му није мјесто, у ријечима: *кова̀нџӣјнка, кр̀џалӣјнка, кују̀нџӣјнка* (исп. Сента̀ндрӣнка, Шума̀дӣнка).

У ријечима *-ӣца* (Основе 317) и *-ӣница* (Основе 330): *ра̀кӣца, ка̀дӣница* каже да је *ӣ* (од *ији*) „мјесто кога се уобичајило писати *иј*," али и сам пише *иј (ракијца)*, исто тако и у ријечи *ѝлӣјњача* (мј. *ѝлӣњача)* (Основе 352). Ријечи *Радоица, Раин, Раица*... (Вук. рјечник) пише он у Коријенима и у Основама са *ј:* Радојица, али ипак пише у Основама: *Воиловица* 329, *воиловички* 309, *Вуило* 124, *Драило* 124, *Шујица* 228, *„Шуичкиња* (пред *к* осн. у *Шуица*)" 199. У Основама 17 и у Коријенима 46 пише *Владисав*, и без *д : Влаисав*, у Коријенима 20 *Раич*, а у Осно-

вама 353 „Ра̀дич, и без *д:* Ра̀ич.“ Али ако је ријечима *Влаисав* и *Раич* основа у *Влајко* и *Рајо*, онда би требало по његову писати *Влајисав* и *Рајич*. Ако је сумњиво постање ријечи, сумњив је и таки правопис (по етимологији). Испореди још ген. плур. *ко̀стӣ* и старосл. *костьи* и *костии* и рус. *костей*. У императиву је *по̀пӣ* (*у̀бӣ* ....) *и* постало од *ији* (испор. старослов. *бии*, *пии*...), и то *по свој прилици* овако: *попији* — *попии* — *по̀пӣ*.

Према томе би требало и по изговору и по етимологији писати: по̀пӣ, у̀бӣ, у̀лӣ, по̀пӣмо, по̀пӣте...[1] *Попиј* се по свој прилици пише према *чувај*, *слушај* (= **слушаји* — **слушаи* — *слушај*)...

Из тога се види да је писање Ђ. Даничића доста шарено — а у чланцима прије 1876. г. још је шареније (Rad XIV 104) — премда се њему најмање може приговорити. Неки се од њега разликују само у том, што пишу *-иски* мјесто *-ијски: комшијски* (Основе 308, 309). Вук је писао у рјечнику *ј*, гдје му ни по етимологији није мјесто, у ријечима на *-ијца:* ракијца (Основе 317), *-ијница:* кадијница (Основе 330), *-ијнски:* кадијнски (Основе 311), осим тога у овијем: *кованџијнка*, *кршалијнка*, *кујунџијнка*, *Сентандријнка*, *Шумадијнка*, *Сентандријнац*, *Шумадијнац* (али види *кадинац*), *бестијнство*, *делијнство*, *илијнштак*, *илијњача*, *волиј*, *лиј*, *миј*, *радиј* („statt радији“), *тиј*, *овчиј* (код коњ), *зечиј* (код гороцвијет), *чиј* (*чијгод*, *чијгођ*, *чиј му драго*, *нечиј*, *ничиј*, *свачиј*, *шточиј*) и презимена на *-ијћ* (види у рјечнику код *презиме*). Друкчије је *иј* у: *бедевијче*, *змијче*, *комшијка*.

Онда је писао *и* мјесто **ји* у ријечима: *бјелаица* (*белаица*, *билаица*), *ближњаив*, *близнаив*, *Воиловица*, *воиловички*, *Воин*, *Воица*, *Вуило*, *Вуин*, *Вуица*, *Драило*, *држаица*, *Живоин*, *жуљаив*, *јаиње*, *јеина*, *Каица*, *Краисав*, *Краисава*, *лећаив*, *лудаија*, *мећаица*, *млаканци*, *Мотаица*, *плазаица*, *Радоица* (код *измаћи се: Радојичин*), *Раин*, *Раица*, *Рудаица*, *свилаица*, *сипљаив*, *скужаица*, *стапаица*, *стежаица*, *Стоин*, *Стоисава*, *Стоић*, *тулаица*, *чароице*, *чукљаив*, *Шуица*, *Шуичкиња*, *шуљаив*, *шуљаица*, *одсјаивати* (—ање), *просјаивати* (—ање), *раскуивати* (—ање) [види и: *Влаисав*, *Раич*, *Шаинов(ац)*]. Тако он пише *убиство* у азбучном реду и код *убиће* по *изговору*, а код *закољ* по постању: *убијство*. Види *пераица* и *перајица*.

Једнако је писао адјективе *-ијин: абаџијин*, *делијин*, *ђувегијин*, *каведџијин*, *кадијин*, *комшијин*, *кујунџијин*, *пустаијин*, *спахијин*, *судијин*, *терзијин*, *тобџијин*, али испореди с тијем: *Илијн* дан, *кадијна* жена (код кадијница), *кади́нац* мј. кад*ијинац*. Дакле акцентовано *ији* = *и*, а без акцента остало без промјене!

Свагда стоји *ј* (*ји*) у глагола III, 2, IV (Микл.): *блејим*, *зујим*, *стојим*, *бројим*, *гнојим* (други примјери у Ђ. Даничића, Akcenti u glagola, Rad VI) и у адјектива као што су *божји*, *вражји*, *вучји*... (Основе 82)

---

[1] Види у рјечнику југосл. акад. императиве *доби̏те* (Д. Рањина 145 б). *придоби̏* (Б. Градић djev. 28), *гри̏* (гријати, М. Дивковић, бес. 119 б, М Пелегриновић 188), *побите*, Г. Ковачевић, **Пѣснь ѡ возмѷщенїи въ Сербїи...** (1806. год.) 25. стр.

и у *који (гдјекоји, икоји, свакоји, штокоји)*, *двоји*, а *понајвише* и у другијех адјектива и супстантива, н. п. *брајин*, *Бојин*, *Гајин*, *жујица*, *Бојица*, *госпојица*.

Као у *кадијин*, *судијин* пише Вук *ији* и у компаративу: *бистрији*, *јаторнији*, *претежнији*, *старији*… и у *друговачији*, *другојачији*, *друкчији*, и у дативу и локативу сингулара (у примјерима као што су: *змија*, *Марија*, *Илија*, *Василија*, *судија*, *шија)*.

И г. Будм. пише у рјечнику југосл. акад. „Драјило, *види* Драило," а код *Драило*: *„може бити да би се боље писало* Драјило." Види и *држаица*.

Казао сам да се мјесто **ји* изговара *и*, а према томе је *ији* = *ии*, које је по свој прилици свагда у говору = *ӣ* осим дат. и лок. синг., гдје остаје *ии*, н. п. *змии*, *шии*, *Илии*, *Марии*. Говори се дакле *бѝстрӣ*, *бѝстријӣ*, *ста̀рӣ*, *ста̀ријӣ* (одређени облик *ста̀рӣ)*, *бога̀тӣ*, *бога̀тијӣ* (одређ. облик *бо̏гатӣ)* , *но̀вӣ*, *но̀вијӣ* (одређ. облик *но̀вӣ)*, тако и: Ѝлӣн, Мѝлӣн, Ма̀рӣн, Васѝлӣн, и *чи* (по свој прилици према *нѐчӣ*, *нѝчӣ*, *сва̀чӣ*, *што̀чӣ)* и *друг(ов)а̀чӣ (другоја̀чӣ)*, *дру̏кчӣ*, *дру̏кчијӣ*.

О овом каже Ђ. Даничић (Rad XIV 93[1]): „Неки пишу *вражиј* итд. као да би било по номиналној деклинацији, али како се у осталијем падежима може распознати да нема номиналне деклинације у тијех адјектива, јамачно долази оно писање од туда што је у изговору тешко разликовати *вражји* или *вражији* од *вражиј*." *Вражји* се пише *по свој прилици* према *вражја f.* а *вражији* према *вражија f.*, а *иј* у *вражиј* може бити као у *ракијца*, *комшијница*, али се говори, колико ја знам, само *вражи* (жен. род *вражија* и *вражја*, а по јужнијем крајевима дајбуди у некијем ријечима и *ј* испада: *божа* вјера, види у додатку Вукова рјечника). Сумњам да се гдје говори: *бо̏жӣӣ*, *но̀виӣ*, *ста̀риӣ*, али се можда гдјешто говори *новӣӣ*, *старӣӣ*.

Од свега је овога за правопис ова корист:

---

[1]) Да се тако у старом словенском *по свој прилици* и изговарало, а не како се данас мисли (види н. п. Миклошић Vergl. Gramm. I² 292—3, Leskien, Handbuch § 3. 78.), ево доказа:

1) У споменицама стоји свагда *и (од *ји)*, н. п. *имь*, *ихъ*, *нмъ*, *мои*, *моихъ*, *змии*, *поити*. Овоме нешто смета, што у *глаголскијем* споменицима стоји э и за *е* и за **је*.

2) Облик *земи* (лок. синг.) поред *земљи* готово у свијем споменицима (у некијем само *земи;* Leskien, Handbuch p. 44. 45) разумије се овако: *земи* од **земји*, а облик *земљи* према осталијем падежима, гдје нема гласа *и* иза *ј*.

3) Сродност са *јь=и*, н. п. *иго* од *јьго, *јъго (испор. санскр. yugam, грч. ζυγόν, лат. jugum). У чакавачком говору и у чешком језику има *ји— (ji—)* и *јь*, н. п. чак. *јагла*, чеш. *jehla*, ст. слов. *игла* (и рус. и срп.). Испор у чакав. глагол. споменику (И. Кукуљевић, Acta Croat. 133 стр.) *пристоји* са *ј* неколико пута а неколико пута без *ј*. Није *јь= ι*, како каже Лескин, Handbuch p. 25, само у почетку него и иза *вокала* (иначе су са *ј* настале различне промјене понајвише још у праслов.: Лескин, Handbuch § 30. 31), н. п. *краи* од **крајь*. Криво стоји у изврсној његовој књизи (Handbuch § 3) да *краи* (ном. синг.) треба читати *крајь*, а сумњиво је што каже Ф. Миклошић (Vergl. Gramm. I² 292) да треба читати *крај*. Познато нам је само то, да се *крајь* претворило у *краи*, а не знамо колика су овдје била слога (1 или 2) у IX вијеку.

1) Погрешка је писати *ј* ондје, гдје му нема мјеста ни по постању, н. п. у ријечима *ракија*, *комшијски*, *комшијница*, *Илијћ* (друге примјере види напријед).

2) могло би се писати *ј* свагдје, гдје му је по постању мјесто (дакле и *јих*, *јим*, или *их*, *им*, како је писао и Вук и Ђ. Даничић и др.). Треба писати *ијоле* мјесто *иоле*.

3) могло би се *ј* испред *и* и иза њега испустити, јер га ни у говору нема, и писати: *комшиски* (тако данас многи и пишу), *поити*, *броити* (*броио* изгов. *броијо*), *Воин*, *Вушца*, *Брашца* (оваке је ријечи, као што су ове три, писао Вук са *ј* или без *ј*), *кои*, *божи*, *вражи*, *друговичи*, *друкчи*, па и *змии*, *шии*, *Илии* и др. Ово би паметан човјек, који се у овај посао разумије, похвалио. Тако се пише и у руском језику (*ии* = *ін*: развитіи, категоріи) и у бугарском, а писало се и у старом словенском[1]) и у старијем српскијем споменицима ћириловскијем.

Тако би се можда *могло* писати и у компаративима н. п. богатӣ, нòвӣ, стàрӣ, а у реченици би се готово свагда могло разликовати по смислу (и ако није акцентовано) н. п.: он је богати од мене *или* он је богати. Ако ко мисли да се говори *богàтии* (дајбуди у некијем крајевима), а он нека тако пише. Исто би се тако *могло* (или *требало*) писати: Ӣлӣи, кàдӣи, сỳдӣи, Васӣлӣи. Мислим да у нас већ нема онијех сметењака, који заповиједају другијем људима, које ће слово гдје написати.

4) Овамо не спадају облици: *кадијински*, *комшијински*, *кадијиница*, *комшијиница*, *Илијић*, јер оваких облика управо и нема него су их књижевници начинили (*кадиј-а: кадиј-ин*, *кадиј-ин-ица*). Ја то судим по том, што оваквијех облика нема у Вукову рјечнику, што их сам нијесам нигдје чуо и што сам слушао у ресавском говору *комшиница*, гдје се најбоље може разликовати *и* и *и(ј)и*; испор. *дāо* и *прōдо* (у Срб., Бос., Срij.), *дōшо* (*дōша*) и *дошāо* (у ресавском говору).

§ 2. Акцентуација.

Погрешка ће бити у *Јòксимов грōб*, *Јòксимовица*, *Јòвичић*, испор. *Јȍксим*, *Јȍксимов*, *Јȍксимовић*, *Јȍвица*. Штампарска је погрешка у *Јòвин* (али једном добро *Јо́вин*), *јошић*, *кадијин*, *каматник*, *1. каменица* (све 4 без акц.) и у *2. кадинац* (без акцента у ген.) и у *дуга* (код каца) и у *каменица* (код каменицаст). — Нема потврде за акценат у *кàлош*, *калòшић*, *кàцати*, *Кȁјо*. Мјесто *јȕнешце* (у Лици) треба *јȕнешце*, јер се тако говори у Лици, а осим тога се ријечи на *-ешце* изговарају као и ријечи од којијех су постале: (дијете) *дјȅтета* — *дјȅтешце*, *дȕгме* — *дȕгмешце*, *тѐле* — *тѐлешце*, *вȉме* — *вȉмешце*, (ждријебе) *ждрȅбета* — *ждрȅбешце*, *јȁгње* — *јȁгњешце*, *кр̏ме* — *кр̏мешце*, *тјȅме* — *тјȅмешце*; тако се говори и *јȁре* — *јȁрешце* (а *јàрешце* у Вукову рјечнику неће бити добро). — Мјесто *Ђȕрај*, *Ђȕрја* (ген.), *Ђȕрјев*, *Ђȕрјева*, *Ђȕрјевић* треба по свој прилици *Ђȕрај* ген. *Ђȕрја* (чини ми се да сам слушао *Ђȕрāј*, *Ђȕрāја*), Ђурјев, Ђурјева, Ђурјевић, испор. Ђу̏рађ, Ђу̏рђа, *Ђу̏рђев*, осим тога у Лици у штокаваца

има ријеч *Ју̑рјева*, а г. је Будм. по свој прилици акцентовао оне ријечи према чакавачкој *Ју̑рјеви.* — Мјесто *Ју́рић, Ју́рићев* треба *Ју̀рић, Ју̀рићев*, испор. *Дра́го — Дра̀гић, Ми́ло* (и *Ми́ле) — Мѝлић, Па́во* (и *Па́ве) — Па̀вић, Сто́јо — Сто̀(ј)ић.* — Мјесто *2. Ју́ра* треба по свој прилици *2. Ју̑ра*, јер знам да чакавци кажу *Ју̑ра, Гу̑га* а западни штокавци *Ӣва, Јо̑са, Ма̑та, То̑ња* (Антун), *Вра̑ња* (Фра̑ња); испор. и у јужном говору *Јо̑жа, Јо̑ја* (Јован), *Лу̑ја* (Лука), *Ми̑ља* (Милан), *Пи̑ља* (Пилип, Филип), *Ра̑да.* По западнијем крајевима нема (колико ја знам) мушкијех имена с оваквијем акцентом *Ју́ра.* Према томе може бити *Ју́рин* и *Ју̑рин* мјесто *Ју́рин.* — Мјесто *ју̀ришити* има Вук само *јури́шити.* — Мјесто *качка̀вањ* чуо сам у Биограду (и од сељака): качка̀ва̄љ, ген. качкава́ља. — Добро је у Вукову рјечнику *ка̀мара* (соба), јер знам да се тако говори, н. пр. чује се и у Лици, и ако се у Дубровнику каже *ка̑мара*, што се боље слаже с талијан. са́mera (млет. са́mara). — Неке су ријечи акцентоване тако, као да су из талијанскога језика к нама прешле (н. пр. Ју̀но̄на, Ју̀стӣна, Јустиниј̀а̄н, Ју̀штӣна).

Ја сумњам да би гдје народ казао у вокативу плур. *јо̀шӣци, ка̀бла̄ри, Ка̀лвӣни* (ном. синг. *јо̀шӣк, ка̀бла̄р, Ка̀лвӣн),* испор. и *кабао.* Генитив плур. ријечи *ка̀бао* може бити *каба́ла̄* (као по̀сао — поса́ла̄) или *ка̑бло̄ва̄* (као *по̀сао — по̀сло̄ва̄, ко̀тао — ко̑тло̄ва̄)* или *ка̀бло̄ва̄* (испор. *сно̀пови — сно̀по̄ва̄, пло̀тови — пло̀то̄ва̄, ро̀гови — ро̀го̄ва̄),* али не мислим да се гдје говори *кабло́ва̄.* Сумњив ми је ген. плур. *кале́жа̄* (од *ка̀ле̄ж, ка̀лежа).*

Г. Будм. акцентује: Ју̀дејац, Ју̀дејца (ген.), Ју̀дејка, Ју̀дејска̄, ју̀дејскӣ, ка̀лдајскӣ, Ка̀лдејка, ка̀лдејскӣ, али испор. у Вукову рјечнику: Јѐвре̄јка, јѐвре̄јскӣ. Познат ми је изговор ријечи: *Јо̀вановац, Јо́син, ју̀нчина, Ју̑рчић, Ју̑рша* (а тако ће бити и *Ју̑рча, Ју̑рчин, Ју̑ршић), Калу́ђевац* и *Ка̀луђеровац.* — Мјесто *калу̑ђерча̄д* треба *ка̀луђерча̄д*, јер у Вукову рјечнику нема ријечи на *-а̄д* с таквијем акцентом, колико видим из Основа Ђ. Даничића. — У Основама је доста ријечи изостављено.

Јова́новић се говори осим Сријема и по западној Србији. — Мјесто *Је̑зера̄ни* треба *Језера́ни*, што доказују и ријечи *Језѐра̄нка, језѐра̄нскӣ.* — Још ћу споменути из пређашњега свеска *1. је̑зеро „у лок. синг.* језѐру, *и у свој множини:* језѐра, језѐра̄, језѐрима." Облици *језѐра, језѐра̄, језѐрима* говоре се само по западнијем крајевима, а по источнијем се каже *је̑зера, је̑зера̄, је̑зерима* (н. п. у Сријему и у запад. Србији). За лок. синг. *језѐру* могу рећи да у Вукову рјечнику нема оваквијех примјера и да ми нијесу познати из народнога говора, и ако се гдје тако каже, требало би то споменути поред правога и обичнога лок. синг. *је̑зеру.* — Нема сумње да је *ју̀на̄чки* (681[a]) адвераб према адјективу *ју̀на̄чкӣ* дајбуди у некијем крајевима, али види што Вук каже у рјечнику на 2. страни у предговору, па испор. с тијем ријечи: *мо̀јскӣ, њѐговскӣ, сво̀јскӣ* (али и *на̑шки, на̑шински), бо̀шкӣ, па̀скӣ, по̀којнишкӣ, свѝњскӣ* (али и *го̑сподски, љу̑дски, му̑шки).* —

Мало ћу се дуже забавити код ријечи *Јòкеша* (у Доброселу у Лици; биће од М. Медића као и друге ријечи из Добросела). Према ријечима *бр̀њеша, вр̀анеша, мòреша* у Вукову рјечнику и *цвјèтеша, гр̀веша, гàлеша* у рјечнику југосл. академије могао би ко помислити да се доиста говори *Јòкеша*. Али у Вукову рјечнику стоји и *рȁђеша* и *Грȕбеша* и *Ȕгљеша*. Ђ. Даничић спомињаше така сумњива мјеста у чланцима о акценту, а г. Будм. о том каже ово (Vienac 1883, стр. 767[b]): „Вуково је свједочанство, кад биљежи изговор и акценат ријечи што је чуо из дјетињства и у младости, најбоље и преко сваке сумње вриједно; слабије је за ријечи што је доцније чуо и забиљежио," а за тијем: „до који ћу дан доказати што горе тврдим: да Вук није свагда поуздан за акценте ријечи које је доцније сакупио." Премда је проф. А. Павић позивао г. Будм., да то докаже, није ми познато да је он о том што писао. С тога ћу ја овдје о том нешто казати. Вук је, акцентујући ријечи у свом рјечнику, учинио ове двије погрешке:

1) Мјесто ` и ̏ писао је још 1849 год. у Пословицама `. Скупивши много *непознатијех* ријечи са ` на почетку ријечи, иза дужега времена није се могао опомињати, треба ли ` или ̏ мјесто старога ` н. пр. *пàклина* (у Лици), *Клàдӯша* (у босанској Крајини), *рàвати* (у Хрв.), а мени је познато да се у тијем крајевима каже *пȁклина*, *Клȁдӯша*, *рȁвати*. Вук је таке ријечи онако наштампао, како их је први пут записао, ако се није могао опоменути како се изговарају.

2) По својој прилици је Вук од ријечи записао само *номинатив* и *инфинитив* са сад. временом (као у старом рјечнику), а кад је одредио да у новом рјечнику поред номинатива ставља гдје треба и ген. а поред инфин. и садашње вријеме с *акцентом* а гдјешто у оба случаја и друге облике, није имао за то грађе, н. пр. мјесто *бȁк*, m. (у Хрв.), *тòрбāк, торбáка*, m. (у Хрв.), *ỳжити, ỳжијēм*, v. pf. (у Хрв.) познати су ми облици (из Крајине у Хрватској): бȁк, бȁка; тȍрбāк (ген. тȍрбāка); ȕжити, ȕжијем (као и друге оваке ријечи н. пр. *пȍпијем, ȕлијем, ȕбијем)*.

Мјесто *вр̏ж*, m. (по зап. кр.) и *пȍд*, m. (по јуж. кр.) познато ми је *вр̏ж, пȍд*, ген. *вр̀жа, пòда* (у Лици). Тако се мјесто *Бѝлāј, Билáја* говори у самом мјесту *Бѝлāј, Бѝлаја* (по зап. гов.) а у околини *Бјѐлāј, Бјѐлаја* (по јуж. гов.). Каже се *гвȍздац*, ген. *гвоздàца* (а не *гвòсца)*.

Овакијех примјера има доста. Код *гдјекоје* би ријечи могао бити и *различан изговор* по различнијем крајевима, гдјешто би могла бити и *штампарска пòгрешка* (види н. пр. код бистар, бољи, буа, вако, ве, Врушка гора, геачити се, горети, догод, догођ, дућан, заљуштак, заузети, задиркивало, заустављање, збунити, изерити се, изракнути, ишетати, јуришити, јарик, којигод, куваров, летиште, мèсти, модрица, мркаљ, мува, наљоскати се, новци, Нови пазар, нугао,ноћити, одсицати, осути, пливач, покропити, пријесто, приорати, размазати, саборна црква, самоседми, самосталан, свабити, светлост, Сјеничанин, слијепим, сплетати, страшити, телалов, телалски, темељан, трабуњање, травни, тулипан, уч-тугља, чуваран, шточиј).

али не могу вјеровати да су штампарске погрешке или различан изговор у ријечима: *бр̏њеша, вра̏неша, мо̏реша, ра̏ђеша* [код сваке стоји: „(у Грбљу) име кози"], испор. Гру̏беша и У̏гљеша).

Код прве је три ријечи Вук оставио акценат, како га је записао, док је још употребљавао ̀ за ̀ и ̏, а код четврте га је промијенио и ставио ̏. Познато ми је (понајвише из Коренице у личкокрбавској жупанији) да се имена на *-еша (свагда* са ̏) надијевају највише козама, н. пр.: *бе̏дреша, бо̏кеша, бр̏њеша, вра̏неша, дје̏тлеша, ка̏теша, ко̏леша, кра̏леша, љу̏беша, пе̏реша, ра̏ђеша, се̏длеша* и др., каткад овцама н. пр.: *дје̏тлеша, звје̏здеша, мр̏кеша, о̏кеша, ср̏неша; га̏леша* је име волу а *са̏веша* мачки, а познато ми је и име жени *Ка̏теша* (augm. Ката) и *Ла̏теша* (augm. Латинка). Према свему овоме биће народни изговор *Јо̏кеша* а не *Јо̀кеша.* Испор. у рјечнику југослов. академије: 2. једро, 1. једрењи и 1. једрити (и бакета).

§ 3. Значење.

Мислим да није згодно овако тумачење за глаголске супстантиве: *какотање*, n. „дјело којијем се какоће. — У Вукову рјечнику." Према овоме *спавање* би било дјело којијем се спава, али дјело нема у народном говору овога значења, с тога би се често лакше разумјело значење без оваког тумачења. Згодније ми се чини тумачење Ђ. Даничића: он је додавао ријеч истога значења или само латински пријевод, јер се значење најбоље види у примјерима. Г. је Будм. каткад додавао Вуково тумачење, н. пр. код јуришање, јужење, кацкање, качкање, а каткад није, н. пр. код какодакање, какотање, каљање, каљужање. — Тако није добро протумачено ни „*Јово*, m. hyp. Јован" ни „*Јуко*, m. hyp. Јурај" ни „2. *Јуре*, m. dem. Јурај," премда је и Вук тако тумачио ријечи. Ако г. Будм. мисли да је његово тумачење добро, онда би требало одредити у ком крају оваке ријечи имају ово значење. Колико ја знам, значи *Јово* исто што и *Јован;* међу њима нема оне разлике, која је међу *нога* и *но́на* = *но́ја, рука* и *ру́ја* (нема у Вукову рјеч.), *језик* и *је̏за, колач — колијевка* и *ко́ла.* — Г. Будм. каже да је *Јовиша* аугментатив (испор. и Јуриша), али *Драгиша, Љубиша, Радиша, Станиша* нијесу аугментативи. — *Јежота* је по свој прилици мушкога рода, види у Ђ. Даничића Основе 218. — Криво је протумачено значење ријечи *1. јорга* „коњ који кад хода подиже уједно обје ноге с једне стране (н. п. прво с десне пак с лијеве)" (види и примјер). Тако не може коњ ћи. — Код *кабаница* „широко одијело без рукава" треба додати *или с рукавима.* — Код *качамак* треба додати: *испореди жганци.* — Код *3. калати* мјесто *pf.* треба *impf.*, јер је тај глагол имперфективан, што се види и из тумачења „грабити воду." — Мјесто *ка̏јгана* (у Лици *кајга̏на)* каже се у Ст. Србији око Јањева *пржена јаја.* — На 791ᵃ стр. код *г.* треба испустити *и о души* а код б.: *душа,* јер за то нема потврде у примјерима.

У пређашњем свеску нијесу протумачене ријечи *јегиба* и *јегуба.* Ђ. Даничић каже у Основама 232: „тако ће бити тамна значења у загонеци: је̏губићи (осн. у јегуба)" и на 259³ страни: „тамна је са *у* пред *б* жен-

ска у причи: jёгуба.“ Ове су ријечи начињене за шалу, да се у изговору замијени *г* са *б*, и онда постану двије ријечи.

§ 4. Постање.

Јова́нчевић је презиме по оцу *Јова́нцу* (адјектив *Јова́нчев*, од тога *Јова́нчевић*), а неће бити по *Јованчету*. — Ријеч *југ* може се испоредити с грчк. *ὑγ-ρός* (влажан). — *Качамак* је турска ријеч; спомиње је Ценкер (J. Th. Zenker: Dictionnaire turc-arabe-persan, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch) II, 676[c], у другом значењу, али ми је један Турчин (Османлија) казивао да у турском језику има исто значење, које је и у нас. — Није поуздано да су *кадило* и *кадионица* прасловенске ријечи, јер су могле лако и доцније доћи из старога словенскога језика међу друге Словене. — Имену је *Ка̏ица (Кајица)* основа у имену *Ка́јо*, испор. *Бо́јо* — *Бо̏(ј)ица*, (*бра́јо* — *Бра̏јица*), *Бу́јо* — *Бу̏(ј)ица*, *Гру́јо* — *Гру̏(ј)ица*, *Ра́јо* — *Ра̏(ј)ица*. Познато ми је и *Га́јо* — *Га̏(ј)ица*, *Па́јо* — *Па̏(ј)ица*. — У ријечи *кајати (се)* неће бити *ј* „уметнуто,“ него ће бити *наставак јо, је* (по III Лескиновој врсти): ка-је-м (се). —

Код ријечи *јетра, јетрва, језа, језик* стоји *ен* (=е) за прасловенски облик а код *јечам* ѧ (ѩчьмы). Ф. Миклошић (Etymolog. Wörterbuch) пише *ен*, али ће прије бити прасловенски облик (за вријеме диобе слов. језика) једнак старом словенском дакле: литавски pinti — праслов. *пьнти* — *пѧти* а не пьнти — пенти — пѧти. Стар. слов. ѧ постаје: 1) од ен, ем: пѧть од пенть; — 2) од ьн, ьм (in, im): пѧти (сад. вријеме пьнѫ) од пьнти. Има примјера, гдје не знамо, да ли је ѧ = en, em или ьн, ьм. Ако у првом случају пишемо за праслов. облике *ен (ем)*, требало би по свој прилици у другом случају писати *ьн (ьм)*. — Требало је споменути код *Јурај* да *ј* неће бити од *ђ*, него је по свој прилици према новом грчком изговору: *γε* = *је*, *γι* = *ји*. К. Фој (K. Foy, Lautsystem der griech. Vulgärsprahe, 141) каже да се у македонскијем дијалектима *ο* и *ω* (исп. *Γεώργιος*) често изговарају *у*. По том би разумјели разлику међу облицима: *Ђорђе*, *Ђурађ*, *Јурај*. Испореди *καλόγερος* и калуђер, калујер.

§ 5. Потврда облика и значења.

Опазио сам неколико ријечи без потврде (не каже се одакле су узете); види *језуљка*, *Јокеша*, *јокун*, *југоња*, *јутроња*, *јутруља*, *калочило*, *камба*, *Камено Брдо;* види и: Камалдолез, камалдолески, Каменаровић. И у Вука има *калиж* код *путијер* и код *путир*. — И у пређашњем сам свеску опазио више ријечи без потврде; види *јастребача*, *јатоња*, *јаворка*, *јазба*, *јазбинка*, *Ја́зић*, *једномуд*, *2. јелена*, *јелес*, *3. јелика*, *Јелова Коса*, *Јелови Поток*. *2. јергован*, *јесенка*, *јесива*. — Код *језик* д. (lingua, sermo) нема свијех примјера ни из старијега времена (види н. п. примјер из XV вијека: Starine X, 5) ни из новијега (види н. п. примјер из XVIII вијека: Arkiv III, 133). У пређашњем свеску (608[a]) треба испустити познати Декартов софизам: *Мислим, дакле јесам*, јер му нема потврде међу примјерима, осим тога ће га мало ко разумјети без тумачења.

§ 6. Нешто о изворима.

Овдје се не може потанко говорити о изворима. Споменућу само толико, да се рјечник сувише пуни ријечима које је измислио J. Стулић. То се ради по свој прилици зато, да рјечник буде потпун, али ја мислим да је тако мишљење криво и да би уредник *могао* испуштати оне ријечи из рјечника J. Стулића, које је он очевидно измислио а противне су законима о језику, а осим тога треба знати да рјечник није потпун ни ондје гдје је грађа поуздана и штампана. Лако би било, кад би у J. Стулића била само по гдјекоја измишљена ријеч, али их има *врло много* (гдјекоја и у Волтиђија а и у другијех писаца), види н. пр. језичахан, језичашан, језикокосан, језикокосилац, језикокоситељ, језикокосити, језикопротресалац, језикопротрести, језикосјечан, јохан, јохав, јохиштво, југонаст, југоност, јуначад, јунакоћудан, јунакоћудност, јунакоћудство, јунчење, јуришић, јушљивац, јушљивица, јутрочити, јутроница, кахати, кајити, кајподјелалац, кајукати се, кака̀ко, калиг, каменарствовати, каменаст, каменицаст, каменичиштво, камеништво, каменокршан, каменоносан, каменоплодан, каменопобијати, каменопобити.

Једном сам приликом испоређивао Курелчева имена (Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i u Srbalj. S primetbami. Muka Frana Kurelca starinom Ogulinca a rodom iz Bruvna u Krbavi. U Zagrebu 1867.) с рјечником југослов. академије, зато ћу о том овдје мало више говорити. Ово су главне погрешке у Именима: 1) та су имена без акцента; 2) он је писао *ě* за *је, ије, е, и;* 3) он је „kděkoji Zagorski *—ec* ili *—ek* na *—ac* ili *—ak* navrnuo,“ а онда: „Okončkom tugjim povse sam se uklonio n. p. imenom kravljim po Istri: pireta, dičeta, čedeta, plaveta, siveta itd.;“ 4) знам да међу његовијем именима има много ријечи, које нијесу „имена властита.“ Тако је он ријечи *дерач* (24[а] стр.) и *проваљивач* (25[а]) из Вукова рјечника записао међу имена. Исто так и *баура* (32[а]), *чубраста* (32[а]), *сугаре* (33[б]), *ласаста* (38[б]). То је све из Вукова рјечника, гдје и нема *супстантива: чубраста, ласаста,* него само *адјективи: чубраст* и *ласаст.*

У Курелца имају многа имена облик адјектива, н. п. на 10. стр.: *бушасти, цапасти, чикасти, чикаста, чилатасти, грошасти, грошаста, хитри, хитра, јабучасти, јабучаста, лисасти, лисаста, мишасти, мишаста, мрколасти, мрколаста, путоноги, путоногасти, путонога, путоногаста.* Овдје каже: „У Витезовићевом словнику има још и једнопутаст и двојпутаст, тројпутаст и ва̀с путоног, ако је на всакој нози лисаст.“ Али што ће нам једнопутаст и двојпутаст? То нијесу имена. На 11. стр. спомиње он још: *шкуцасти, шкворчасти (= чврљкасти;* Загорци), *златасти, златаста, звјездасти, звјездаста, жерави, жерава.* То би све требало да буду имена коњма.

Мени је познато много имена домаћијех животиња, али за овака не знам, а нема их ни у Вукову рјечнику, нити сам их могао наћи у рјечнику југослов. академије нити у ком другом словенском језику.

(11), *фукс* (11), *хиља* (24), *ђоша* (24), *гароласа* (38), *даго* (45), *ердег* (46), *фандак* (46), *фидо* (46), *филос* (46), *финтел* (46), *ингров* (46), *хаузег* (47), *хунорка* (53), *ђика* (60), *гласоња* (61), *илава* (63), *думов* (64, има адјект.).

Курелац има имена *гавреша* (38), *гриво* (45), *гривов* (45), *гавран* (61), *гојка* (63), која стоје и у рјечнику југосл. акад., али се не спомињу Курелчева Имена. — Друго је значење у Курелца а друго у рјечнику у овијех ријечи: *искра* (10), *дорат* (11), *ђогуша* (11), *дерач* (24), *гица* (41), *гудац* (41), *гудача* (41), *хрња* (41), *давор* (45), *гера* (47), *ирша* (47), *гиг* (53), *гиган* (53), *гигов* (53), *гигуљац* (53), *гигуша* (53), *гуса* (53), *грлеша* (61). — Због тога што Курелац није записао која је ријеч кога рода, криво стоји у рјечнику југосл. акад. код *храмота*, *јасота*, *храпоња*, *јутроња* „*f. име крави*" мјесто *m. име волу*, што се познаје по свршетку *-ота*, *-оња*. Добро је код *јелота* „*m. име волу*." Ниједној се крави име не свршује на *-ота* или на *-оња*, колико ја знам.

Из овога се види да је доста ријечи испуштано (нехотице) и да би се онда *могле* испустити и оне ријечи, које је измислио Ј. Стулић и које су очевидно противне законима о језику; а види се и то, да су и Курелчева Имена *непоуздана* грађа за рјечник.

§ 7. Нема некијех ријечи.

Од некијех имена нема адјектива; мени су познати ови: *је̏жевичкӣ* — Је́жевица код Чачка, *Јова̀ндин* — Јова̀нда, *Јова́нчев* — Јова́нац, *Јо̀ванин* — Јо̀вана, *Јо́(ј)ин* — Јо́јо, *Јо́цин* — Јо́цо, *Ју́кин* — Ју́ко, *Ју́лин* — Ју́ла, *Ју̏лкин* — Ју̏лка, *Ју̏ршин* — Ју̏рша, *Ка̀ћунин* — Ка̀ћуна; *Ју̏ра* и *Ју̏рин* споменух напријед. Још су ми позната ова имена и њихови адјективи: *Јо̀ваница*, f. — *Јо̀ваничин*. *Јо̏веља*, m. — *Јо̏вељин*, *Јо̏вин*, m. — *Јо̏винов*, *Јо̏вић*, m. — *Јо̏вићев*, *Јо̏ја*, m. (као хур. од Јован) — *Јо̏(ј)ин*, *Јо̏жа*, m. (augm. Јо́жо), — *Јо̏жин*. *Јо́жо*. m. — *Јо́жин*. *Јокѐтина*, f. augm. Јо̏ка, *Јо̏са*, m. (Јосип) — *Јо̏син*, *Јо̏ца*, m. (као хур. од Јован) — *Јо̏цин*, *Југо*, m. — *Југин*, *Јулика*, f. (и име овци) — *Јуликин*, *Јо̀ванић*, m. презиме у јужној Лици (близу Срба) и *Ју̏рас*, m. (адј. *Ју̏расов*) презиме (не знам из кога је краја) и *Јузбић*, m. пре́дјевак у Врелу код Коренице (пре́дјевак: презимену = надимак: имену). — Код *калаура* нема онога значења, које је у Вукову рјечнику код *Нови*, а код Калимѐгда̄н (ген. —а́на) нема: шетница (шеталиште) у Биограду изнад Саве.

Осим тога нема овијех ријечи (ријеч *испореди* упућује на рјечник југосл. акад.):

јо̀ја̄! interj. н. п. *Јоја!* Милан Милановић пребио косу. Испореди јокати б.

јо́кнути, јо̏кне̄м кога, pf. Испореди јокати б.

јо̏пс̄ (у Лици и у Херцег.: Nastav. vjesn. III, 167, 175) види *опет*.

јорга̀нџија, m. (у Србији и у Сријему) човјек који гради јоргане (каткад је исти човјек и кројач).

јорга̀нџӣпн, adj. који припада јорганџији.

јӱктовина, f. (око Коренице) врста учињене (устројене) коже, која се купује у дућану (Juchtenleder). Испор. јухта.

јӱрити се, јӱрӣмо се, impf. rec. (у Србији) јурити (тјерати, гонити) један другога: „Будале нек се јуре, а паметни нека гледају.“

јӱтропӑд, m. (око Коренице) види јутроклек.

кабȁлац, лца, m. (у Лици поред каблић) dem. од кабао.

качѐтина, f. augm. од каца.

кȁчићка, f. (гдјешто у Лици) пјесмарица Андр. Качића (Миошића).

капшáрење, n. (у Србији као и ове 3 за њом) варање у трговини. Испор. капшарити.

Курелчева се Имена спомињу у рјечнику југослов. акад. од почетка слова *Д*. Ова су имена испуштена: *грошаста* (10), *грошасти* (10), *фицко*

кȁпшāрскӣ, adj. н. п. посао, који припада капшарима, који је њихова особина.

кȁпшāрски, adv. као капшар, н. п. стећи паре капшарски.

капшàрчина, f. (m.) augm. кȁпшāр (ген. капшáра).

кȁпшина, f. augm. капш (lorum).

кȁлāње, n. (у Лици) црпење, црпање, das Schöpfen, haustus.

кȁлӯн, ýна, m. (у Лици, од тал. canone) прангија, Mörser: пуцају калуни код цркве.

камàрāт, áта, m. (у Кореници) чује се каткад мјесто обичнога *друг*. Испор. камарада.

Ријечи које се спомињу само код другијех ријечи, а нема их на мјесту:

Јосиб код Јосиф и *капо* код капл (тако и у Вукову рјечнику). Опазио сам и у пређашњијем свесцима: *Хабрам* код Абрам, *Хагара* код Агара, *Хвојница* код Фојница, *хрзати* код хрпа, *хура* III 542 [6]: е), *јественик* код јеловник. Нема *хабен*, види абен 2 и у Ђ. Даничића Korijeni 313, ни *хтевати*, *хтенути*, Korijeni 212. Види и Korijeni 218: *(х)рњага*, *(х)рњати се*.

Кад би се оваке ријечи тражиле по реду, нашло би их се по свој прилици много, као што их има доста и у Вукову рјечнику.*)

---

*) У Вукову рјечнику има око 200 ријечи, на које он упућује ријечима *vide* и *cf.*, а нема их у азбучном реду или нема онога значења, због кога се на њих упућује. Ове ће се ријечи штампати у новом Вукову рјечнику. Осим тога Вук употребљава у рјечнику *неколике стотине* ријечи, а нема их у азбучном реду или немају онога значења које је у азбучном реду. Овдје ћу споменути ријечи, које спомиње Ђ. Даничић у Основама и у Коријенима (Rad. VI) а нема их у Вук. рјечнику, и у расправи: Akcenti u glagola. У Основама (= О.) и у Коријенима (= К.) помиње он више ријечи што их нема у Вукову рјечнику:

1) Ријечи из Вукова рјечника које не стоје у азбучном реду:

Звȍнимӣр О. 32, К. 161, *Маљен* О. 143, *маска* О. 33, К. 168, *прѐђашњӣ* О. 206, К. 286, *прӣпјев* О. 371, К. 126, *сȅжањ* О. 201, К. 213, *слȁп* К. 222 (*стишати се* К. 100 има Вук у додатку).

2) Ријечи из другијех Вуковијех дјела:

У расправи: Akcenti u glagola (Rad VI) спомиње ове ријечи што их нема у Вукову рјечнику:

гњести 50[4], дòдјети се 62[1] (у Вука додјести се), задобѝвати 112, закапетáнити 96[1], заљóскати 114, затрŷпати 121, зàхљебавити 110[2], здѝплити се 107[1], искаѝшати 122[1], клáтити се 89[3], кòрличити 109[2], лŷбāрдати („тога простога нема у Вука“) 126, мадзàрати 122[3], мутàрати 122[3], намрáчити се 90[2], нàпабѝрчити („мислим да би се рекао кад би затребао“) 111[1], òбрашнавити 110[1], отр̀шати 115[1], отŷђити се 91[1], пјàнити се 108[1], пјёти 62[2] (у Вука: пети), пожѝвити (vivum conservare) [„да бог поживи тога и тога“] 93[2], прекáлити 89[2], (придобѝјати 112), прислèкнути 76[5], проневàљалити се 105[1], пропúвати 115[2], раскапетáнити 96[2], рèметити 102, сàвјетовати („у Вука нема тога простога него сáвјетовати“) 144[1], стоцѝљати се („просто у Вука: тоцѝљати се“) 116, тамáнити 95[1], тумáчити 95[2], углѝбити се 91[2], улèкнути 76[5], цѝктати („простога нема у Вука“) 130[3], црквáрити 95[3].

Осим тога спомиње неколико ријечи из дјела другијех писаца: бродòвати 143[1] (Нар. пјес. I, 215), сàхнути 76[3] (Добретић, bogosl. 501), а онда из Гор. вијен. П. Петровића Његуша: запитòвати 143[3] (106), пустòшити

голòбраче О. 251, К. 74, 146. *грŷм* О. 104, К. 79, *дòмисао* О. 128, К. 159, *нéве* О. 51, *обрести се (обретем се)* К. 19, 20[1], *пòкучаст* О. 214, К. 33, *сунцѝја* О. 78, *трух* (у пословици у Вука?) О. 181, К. 99, *цас* О. 15, К. 77, *шáро* О. 151.

3) Ријечи из другијех писаца (дјела):

брегŷница К. 144, *вâр* О. 185, К. 194, *варан, варка, варност, варчица* О. 185, *гнус* О. 259, *Гòјислав* К. 63, *дарòвина* О. 166, К. 101, *денак* О. 290[1], *Драја* К. 111, *жабокријек* О. 164, К. 247, *заврша* О. 204, *јас* О. 177, К. 28, *јäтōран* О. 177, К. 28, *клуб* О. 284, К. 295, *кŷчаст* О. 214, К. 33, *лēт* О. 28, К. 16, *пресло* О. 120, К. 295, *протива* (супстант.) О. 182, *пуп* О. 283, К. 127, *рáба* К. 22, 23[1], *Раца* К. 22[4], *сјётва* О. 241, К. 212, *Стоимиръ* К. 272, *стоубль* К. 274, *сурлар, сурлити, сурлица, сурма* К. 314, *тлапа* О. 203, К. 92, *трњка* О. 299, *Хранита* К. 218, *цвил* (ejulatus) О. 187, *Цвѣташь* К. 259, *чесмен* О. 102, *чесмина* (= чесвина) О. 163[1].

4) Ријечи узете из народнога говора:

варошанка О. 251, *Вéљо* О. 294, 371, К. 197, *вити* (выти) К. 30, *Вѝкко* О. 294, *Војисав* О. 9, К. 207, *господњи* О. 204, К. 77, *Дàбиша* О. 363, *двòволица* О. 328, К. 106, *желка* (корњача) О. 297, К. 74, *затрéсти* К. 94, *зéнути* (germinare) К. 51, *исклибити* (зубе) К. 255, клèчāк („мјесто гдје расте клека“) О. 264, К. 248, клòпōт О. 115, К. 253, *крéштати* К. 257, *кривѝца* О. 329, К. 266, *лäбав* (laxus) К. 177, *љевица* О. 329, К. 179, *мŷг* К. 170, *òгубати* К. 51, *одојак* О. 252, *òлабавити* К. 177, *òматорити* К. 152, 155[2], *пјешáчити* К. 126, *плàтнен* О. 145, К. 295, *Подравина* О. 165, *пòкуда* О. 35, К. 40, *Посавина* О. 165, *пòтрајати* К. 97, *пргав* О. 322, *рàзлабавити* К. 177, *Сâвка* О. 296, К. 46, *сàхнути* К. 226, *свѝба* К. 313, *својѝна* О. 170, К. 307, *силѝна* О. 162, К. 44, 45[2], *смоков* О. 40, *Стојѝљко* К. 271, 272[3], *страхòвати* К. 13, *стрŷња* О. 89, К. 41, *узéтиња* О. 197, К. 10, *хрòбар* (супст.) К. 223, *церèкати се* К. 241, 245[7].

Испор. и *òсао* О. 127, *пр̂ч* О. 59, К. 292, *Рâђ* О. 66, *стрŷна* О. 137, К. 41, *хижа* О. 64.

Око Загреба се говоре: *лалока* (maxilla) О. 270, К. 174, *шивати* О. 240.

5) Ново је значење додато овијем ријечима:

вријèдан (industrius) К. 203, *грôзд* (н. п. пушака, copia; пастири у грозду, chorus) О. 255, *лôм* О. 24, *мучан* (који подноси муку) О. 185, *òблачина* (nubilum) 162, *чудан* (који се чуди) О. 185. —

104 (94), ра̏тити 108² (21) и из Шћеп. мал.: вѐсти 52¹ (107), вр̏цнути 80 (132), дома̏ћити 94 (144), задре́чати 84² (169), јунаков̀ати 144² (33), па́лицати 128¹ (231), поживо̀вати 143² (55), при́лицати 128² (10), ра́злицати 128³ (178), ра̀скрунити 109¹ (17), сакри́вити се 90¹ (153), сара́зити 92² (118, 140), узја́рити 89¹ (10), уни́зити 92¹ (95).

§ 8. Нешто о уредникову језику.

Језику се г. Будм. мало што може забавити. Споменућу да он пише *нај* растављено од компаратива, н. п. нај бољи; *мјеште* (742ᵃ, 744ᵃ) мјесто (anstatt) по дубровачком говору; *јели* (заједно) „јер *је* само по себи била би енклитична ријеч“ (606ᵃ). Исто тако пише *грешник* (код калити 2а) и *погрешка* (742ᵇ, 758ᵃ, 760ᵇ, код камел), чему се не може приговорити, јер се и тако говори у јужном говору.

Г. Будм. пише *може бити да* (709ᵃ: кабга 711ᵃ, код Кало, калуђерство, 2. каљати), а без *да* (у значењу vielleicht) *можебити* (код јургета, јушен, Кало, 700ᵇ, 730ᵃ, 737ᵇ, 761ᵇ), испор. 753ᵇ: *може бити и не бити*. Још ћу споменути: *зашто* (код јуха), *посве* (756ᵃ), *напосе* (761ᵇ, 738ᵇ), *кадикад*, „*на̀дшто*, *види кашто*,“ *ни по што* (744ᵇ) и *ни пошто* (743ᵃ), *гдјегдје* (код југ б.), *уопће* (код Јосуе, јунац, 699ᵃ, 705ᵃ). У њега су врло обични адјективи -*чки*: *балтички* (708ᵇ), *библички* (код Јоаким, Јоб, Јоил), *будистички* (код Јоасаф), *етички* (761ᵃ), *ипотетички* (753ᵇ), *метафорички* (703ᵃ, 704ᵃ, ᵇ, 705ᵃ, 725ᵃ), *органички* (2) (код камен), *ортографички* (759ᵇ), *реторички* (751ᵃ), *синтактички* (747ᵃ). Ја бих писао *ретор* — *реторски* према *вратор*, *фратор* — *враторски*, *фраторски*.

Г. Будм. пише *граматикално* лице (659ᵇ, 747ᵃ) *музикални* глас (код кајда), али ми се чини да је Вук једном казао: према *мотика* — *мотични* може се казати *граматика* — *граматични*.

У Вукову рјечнику има *пошто* = nachdem, posteaquam, али нема *пошто* = јер, зашто (код југ б., 709ᵃ, 741ᵇ). — Добро је *састављено је* (686ᵃ), али мјесто тога неће бити добро *састоји се* (680ᵇ, 694ᵃ, код каламуча), испор. њем. besteht, рус. состоитъ.

Боље ће бити *слог* (700ᵇ, 701ᵃ) — тако је писао и Ђ. Даничић — него *словка* (код јоштерка). — Мјесто „*пред ријечима што почињу сугласником*“ (702ᵇ) треба: ... што *се* почињу .... (испор. и 737ᵇ). Чини ми се да сам налазио и са *се*, али нијесам записао. — Мјесто *висина гласа* (код кајда) треба *дебљина гласа* (die Stimme ist *hoch* = глас је *дебео)* по народном говору. — Није згодна ријеч „грлена“ слова (код 1. к), јер *к* није грлено слово као ни *т* или *п*. Стара терминологија прави велику сметњу. —

Не знам какво је то осјећање *тјелесно* и *душевно* (746ᵇ, 747), ако није прво Empfindung а друго Gefühl. Чини ми се да Херберт Спенсер дијели осјећање на *спољашње* (вањско, изване) и на *унутрашње* (нутарње). Свакако спада осјећање у *психологију*, а *душа*, *дух*, *дах*, *дисање*, *дихање*

(испор. и дахнути, дихнути, духнути) немају с њом никаква посла.[1]) Чини се да имамо доста потврде, да пишемо *хрпа* мјесто *рпа, врпа* (код 1 камара б); види и *гомила* у Вукову рјечнику. Према њемачком је казано: који *у великој мјери* ради (751^a) и: *под* овом (се) ријечи мисли (код камата 784^a) и *долази* (ријеч са значењем... испор. vorkommen); испор. *с обзиром на* ($698^б$) и mit Rücksicht auf.

Боље је писати *крај* него *приједјел* (код кадилук). Мјесто *посудитељ* (код камата) било би боље *посуђивач*, јер данас не постају, колико ја знам, нове ријечи с наставком *-тељ*. — Можда је штампарска погрешка *од мједа* (код кацига) мјесто *од мједи*. — Мјесто *Базилијанци* и *Бенедиктинци* (код калуђер) било би по народном говору *Базилијевци* и *Бенедиктовци* (као *Вуковци, Мухамедовци)*.

За супстантиве као герунд*иј* (724^a) види напријед код облика. — Код *језик* ($642^б$) стоји „*и* зајик *(које види)*." Овако је писао и Ђ. Даничић, али сумњам да штокавци тако употребљавају императив у релативној реченици.

Ово су доста незнатне погрешке и мало их има, те их не треба мијешати с погрешкама некијех „научника," који кажу laudor = хвалим се! (између laudor и хвалим се разлика је као између *добар* и *лош)*, те пишу *Аристотелес, Сократес, Сардес, Ксерксес, Наксос, Делос, Андрос, Плато, Ромулус, Пирхус*, а у ген. *Аристотела, Сократа, Сарда, Ксеркса, Након, Дела, Андра, Платона, Ромула, Пирха.*

В. Ћерић.

Живот Срба сељака. Српски Етнографски Зборник. Књига прва. Срп. Крањ. Академија. Написао М. Ђ. Милићевић. Београд 1894. Срп. држ. штампарија.

Тежња, да и ми добијемо што потпунију Етнографију наше отаџбине, избила је последњих година јасно на видик.

Г. Милићевић је са „Кнежевином Србијом" још пре 20 година учинио овај покушај.

Покојни Карић, увиђајући непотпуност свега дотадањег рада на пољу Етнографије, покушао је са „Србијом" извесне празнине попунити. И заиста мора се признати да је његова књига доста у овом погледу извршила, али ипак можда ни десети део оног, што се има извршити. И сам г. Милићевић, који је, као што рекох, први овом послу приступио, увиђа данас да су и његова „Кнежевина Србија" и Карићева „Србија" непот-

[1]) Испор. spirare и spiritus, animus и ἄνεμος (вјетар), ψυχή (душа) и ψύχω (дишем), ψυχρός (хладан, студен), ψῦχος (студен). Који ријеч *психологија* преводе ријечима *наука о души*, то су они исти „научници", који кажу н. п. partir *pour* la France отићи *за* Француску, vorläufig = предбјежно, der Vorgesetzte = претпостављени.

пуне слике праве народне етнографске фотографије. Због тога се, сигурно, последњих година потрудио да поново прибира материјал за Етнографију. Сведок нам је прва књига „Етнографског зборника“, која је пре 2 године штампана у Академији наука. За г. Милићевићем, који је и млађим људма дао знак да ту има још много да се ради, видимо г. Трojановића са његовом расправом „Старинска српска јела и пића,“ која је лањске године такође у Акад. наука штампана под именом друге књиге „Етнографског зборника.“

Прошле године имали смо радост прочитати апел и упуство г. Цвијића за прибирање етнографске грађе.

Озбиљни почеци су ту, остаје да се на раду продужи и исти до краја изведе.

Од два већ штампана рада на овом пољу, ја ћу узети за сада први да разгледам и по мојем схватању Етнографије неке примедбе учиним. Г. Милићевића кога ја много ценим и поштујем, молим да не узме као злу намеру ако моја оцена и примедбе не буду у сваком погледу ласкале његовом раду. Опраштају се надам тим пре, што ће, верујем, и г. Милићевић увидети да моје примедбе могу ићи само у прилог нашој будућој Етнографији.

У дискусији држаћу се истог реда, који је и у књизи узет.

Кућа је прво, најважније, управо неопходно добро сваког човека. Ни један народ, ни једно племе не постоји данас на земљи без овог добра. Да и не помињем земљорадничке и сточарске т. з. природне народе (Naturvölker)[1] Азије, Аустралије, Полинезије и Америке, смем сло-

[1]) Ratzel дели народе по ступњу културе на Naturvölker и Kulturvölker, узимајући у обзир неколико и географске моменте. Linné дели људе скоро сасвим с географске тачке гледишта у 4 расе: homo Americanus, Europaeus, Asiaticus, Afer. Осим тог разликује homo monstrosus, где рачуна становнике Алпа, Патагонце, Хотентоте и т. д. Cuvier разликује 6 раса, од којих су 3 главне: Арпанци и Семити (бела раса), Монголи и Американци (жута раса), Црнци и Аустралијанци са Папуанцима (црна раса), и три мешовите расе: Урал-алтајци из прве и друге, Малајци из друге и треће и Хамити из прве и треће постали. Haeckel разликује 2 расе, узимајући у обзир косу: 1) са косом спљоштеног пресека: Хотентоти, Папуанци, Афрички Црнци и Кафри и 2) са косом цилиндричног пресека: Сви остали народи. Fr. Müller, држећи се Хекелове поделе по коси, чини даље поделу, на основу разлика у језику, на моноглоте и полиглоте. Blumenbach разликује 5 раса, такође с географског гледишта: Кавкаска, монголска, етиопска, американска и малајска. Os. Peschel узима 7 рас: Аустралијанци, Папуанци, монголски народи, Дравида, Хотентоти, Црнци и Средоземни народи, дакле опет с географске тачке гледишта. Hartmann разликује 8 раса: Монголи, Индо-Европљани, Сиро-Арабљани Атлантијанци, Црнци, Индијанци, Малајци и Папуанци. Quatrefage, један од најзнатнијих француских Етнолога, дели људе у 3 главне расе: белу, жуту и црну, којима још 2 мешовите расе додаје: американску и оцеанску. Поделу чини на основу боје коже и облика лубање. Осим поменутих подела постоји још велики број других, чињених на основу разних знакова. Ту спадају Retzius-ова, Topinard-ова, Buffon-ова, Pickering-ова, Huxley-ова и т. д.

бодно тврдити и за најнижа ловачка племена (Jägerstämme): америчке Ботокуде, Аустралијанце, андаманске Минкописе и афричке Бушмане, да и она имају своју кућу и огњиште у извесном облику. Све друго: одело обичаји накит, оружје, па чак понекад и рана, може са свим или делимице недостајати, али кућа мора увек бити.

Сигурно је и г. Милићевић, сматрајући кућу као нешто најважније узео њу да опише на првом месту, у првој свесци „Етнографског Зборника."

По г. Милићевићу реч кућа има код нас Срба три значења: а) зграда, у којој гори заједнички огањ, у којој се живи, рађа и мре; б) део дома у ком гори огањ и који је обично пред собом; и в) кућа као породица или скуп чељади, која заједно живе.

Описујући кућу као зграду г. писац је поред све њене важности и сувише мало рекао према оном, што се о кући има рећи. Пре свега о спољашњем изгледу сељачке куће не знамо ништа више, него да је у почетку овог века покривана кровином, ређе даском и шиндром, а данас једино ћерамидом, плочом и црепом; даље, да су куће пре биле високе а данас ниске, положите. Ништа више. О месту на ком се обично граде, о положају који им се највише даје, о материјалу од кога се граде, о о облику који куће имају, о међусобном распореду кућа у једном селу и т. д. ни помена нема. По мом мишљењу све ово, што је изостављено, има за Етнографију много и много више важности, него оно непотпуно, што је казано.

Мислим да не може остати ни оно тврђење да су куће само пре биле високе и шиндром покривене а данас да су ниске и црепом или ћерамидом да се покривају. Не само да су пре биле високе и шиндром покриване, него су то и данас а остаће и у будуће у неким крајевима све дотле, докле буду трајали узроци, који то условљавају. На планинским и шумским пределима градиће се куће високе и покривати даском и шиндром све дотле, док буде шуме изобиља трајало. У планинским голим и кршевитим крајевима, разуме се да ће куће бити ниже и плочом покривене, а у равним, нарочито шумом сиромашним пределима, биће куће увек ниске и црепом или ћерамидом покривене. То је правило, од кога може бити врло мало изузетака. Из свега овог види се да је облик и кров куће зависан у многом од природних и економских односа.

Мени је, морам признати, чудновато, како г. писац није запазио ону велику, за Етнографију врло важну разлику између кућа наших горштака и раванаца. Не само на карактер, него и на темпераменат па донекле и на цео живот становника, може се из облика куће закључити.

Напоменуо сам још горе да нам ни о међусобном положају и остајању кућа није ништа речено. За Етнографију је од велике важности и о том знати: У брдским пределима постоји, а донекле и мора да постоји другачији распоред и одношај међу кућама комшија, него у равним пределима. У тим су крајевима куће обично без икаквог правилног распо-

реда и утрпане једна уз другу, да је по некад немогуће распознати све грађевине, које једном домаћину припадају. Сељак, у брдским крајевима, природом и економским чињеницама принуђен, мора тражити и другу задругу поред оне, коју у кући има. На тај начин постаје груписање, где је могуће, сељачких кућа, које се само до извесног степена може у тим крајевима извршити, а врло ретко дотле доспети да постане читаво село или бар већи заселак. Неродне а при том распарчане и често пута врло велике површине земље, које су својина сељака у старом чачанском, ужичком, крушевачком, великом делу топличког и пожаревачког округа, дају нам многобројне примере за то. Док се сељаци у неким роднијим и насељенијим окрузима готово својом вољом скупљају са својим кућама у ушорена села, дотле у поменутим планинским окрузима власт употребљује за шорење села сва могућна срества, па све забадава. После олује и пустоши сељак се поново враћа те на зидинама и згариштима старе подиже нову кућу. Толика упорност не лежи у његовој вољи, већ са свим у другим узроцима, о којима нам г. писац, као и да не постоје, ни речи не спомиње. А они су, по мом мишљењу, за Етнографију важни, да се на сваки начин морају упознати и описати.

Па ни материјалу, од кога се станови праве, не даје г. писац никакве важности. А да је и то једна од врло јаких етнографских чињеница, мени је доста напоменути тврђење првог данашњег немачког етнографа и представника Антропогеографије Ratzel-а, *који изриком каже да од материјала зависи распоред и положај села.*[1])

Описивати сељачку кућу а не спазити чак ни да она у многим крајевима има двоја врата, мени је чудновато. Спазити пак а не полагати никакву вредност на то, значи не познавати узроке, који то условљавају. Међутим они су и велики и врло важни.

Није нам г. писац боље описао ни унутрашњост куће и њеног намештаја. Просто и сувопарно набрајање ствари од почетка до краја, често пута чак без примедбе од чега су, од куда су и на што служе. Општа мешавина ствари из куће, подрума, амбара и млекара, чини према његовом попису кућни намештај. Најнезнатније стварчице, као круг за притискивање сира (који у осталом и није требало рачунати у кућне ствари) и још многе, нашле су места у попису г. Милићевића, а гусле!... Гусле, којима је Вишњић народни револуционарни дух разбудио и Турцима толике пропасти и покоље приправио, никако се и не спомињу. Чудновато заиста да г. писац и њих није могао запазити. Та бар у југозападном крају Србије ретка је кућа, у којој гусле о зиду не висе. Из описа кућњег намештаја знамо само за столицу и котарицу кашикару да су „негде у кући обешене.“ За све остале ствари остаје нам замишљати да су негде по поду растурене. Мислим да је требало многе од њих добро разгле-

---

[1]) Ratzel, Anthropogeographie. II. Bd.

дати, па штогод и о њиној орнаментици рећи. А да и орнаментика игра у Етнографији једну од јаких улога, довољно ће бити да напоменем да она служи код извесних аустралиских племена као најглавнија карактеристика племена.[1]) Ја сам са̂м имао прилике многе ствари са орнаментима видети, па и зачудити се њиној финој и умешној изради. Гусле, дрвене кашике, дуванске кутије, брадве, секире, девојачки сандуци (ковчези), штапови, чутуре, тестије, лонци, црепуље и т. д. све је то често пута са необичном вештином и марљивошћу украшено. Па и орнаментика у ширем смислу: финоћа, углађеност и спретност, такође је врло јак етнографски моменат, о коме нам г. писац ни речи није казао.

О унутрашњости куће знамо из описа да се састоји из кујне и собе и још, да над ватром висе вериге. Да ли је кућа поцигљана, поплочана, земљом набијена или можда ни једно од тога трога, из описа не сазнајемо. Где је ватра наложена? Да ли у средини куће (кујне), у каквом крају, на поду или каквом уздигнутом месту, све остаје под питањем. О соби знамо толико исто. Оно, што је најважније код ње, није ни споменуто. Да прозоре има, види се из описа, а какви су и колики су, да ли светлост долази у собу кроз стакло, говеђу бешику, свињски или говеђи трбушак или можда кроз артију, остаје читаоцу да погађа. Етнографија о том води рачуна и етнограф мора то тачно и опширно описати.

На послетку морам напоменути да је г. писац са свим пропустио рећи што год и о чистоћи кућа па и целог села. Да је и то један од јаких етнографских чинилаца а понекад и карактерна црта племена и народа, ја свраћам пажњу не само на народе ниже културе: Бушмане и Хотентоте, већ и на народе арнјског порекла: Ирце, Неапољце, Цигане[2]) и њихове индијске сроднике Чангаре, који спадају у културне народе.[3])

Описивање куће као зграде, и ако је можда добро извршено, ипак ми се чини да потребује неке примедбе. Пре свега, ја се не слажем са г. писцем да се ствари, које он ту описује, икако и везују за појам куће, јер су то махом обичаји, који, са свим одвојено од куће, треба да дођу у рубрику са осталим обичајима. Довољна ће бити два три примера да потврде речено: „У сретању ред је да мушко Бога назове, а женско да га прими“; или: „Бога назвати сматра се као право, а Бога примити узима се као дужност“; или: „женско у Шумадији не прелази пута мушком“, и т. д. готово све од почетка до краја. Зашто све ово везивати за кућу? Друго, многе приче, које г. писац узима после описа обичаја, немају никакве етнографске вредности. Заузимају у књизи много простора, безкорисне су а по неки пут показују негативност тврђења. Од многих примера ја ћу навести само један. Описујући обичај да сељаци рано жене своје синове за то, да би добили једног радника више

---

[1]) Ernst Grosse, Die Anfänge der Kunst.

[2]) Os. Peschel, Völkerkunde.

[3]) Ratzel, Völkerkunde.

а што је још главније, да би стара свекрва добила одмену, он додаје ову причу:

„Тако један старац и баба ожене сина јединца, да би снаха одменула стару свекрву. Али снаха, пошто дође, остави без бриге свекрву да и даље ради све послове без одмене. Старац и баба смисле да некако подсете снају да свекрву одмени, као што и јесте ред.

Једно јутро узме баба судове да иде на воду, а старац, видећи то, приђе и рекне:

— Чујеш баба! ја тебе не могу гледати да се мучиш тако стара, дај ту обрамицу: хоћу ја да донесем воде!

— Бог ми с тобом био човече! рекне пренеражена баба, твоја је секира, мотика и коса, а обрамица женска. Ко те од срамоте може пустити да носиш на обрамици воду! Не дам ти судове, макар на нос падала путем.

Сна, гледајући све то, рече:

— Боже, Боже! оба стара — оба луда! Што се око тога свађате? Донесте једно јутрос, а друго довече, па да вам је право обадвома!“

Да ли ова прича уздиже важност обичаја и потврђује оно, што г. писац тврди, лако је увидети.

Вајати или како сељаци често кажу зграде, подрум, амбар, качара, млекар, кош, чардак, кошара и т. д. само су споменути да се око куће налазе, а то значи да о њима сада знамо колико и пре описа. Ја мислим да се и њима, исто онако као и кући, мора поклонити велика пажња. Исто тако и ствари, које се унутра налазе, морају се озбиљно проштудирати и описати. О подруму знамо из описа да је то једна „зграда укопана у земљу за бурад са вином и други зимовник.“ Ово је са свим нејасно. Каква је та зграда, од каквог материјала, да ли је намењена само за ту или можда још и за друге циљи? о том не знамо. Требало је што год и о његовој унутрашњости рећи. У осталом, ја сам уверен, да је г. писац ушао у један домаћински подрум да би нашао тамо не само бурад за вино, него још много других ствари, познатих и непознатих. Пажљивим размотрањем ових ствари могао би прочитати много које шта народног, како из прошлости тако и из садашњости Етнографије. С друге стране упознавењем тих ствари успео би да не падне у погрешке приликом описа кућњег намештаја. Не би се тада могло десити да бардаци, олба шоље, филџани, чутуре и т. д. дођу у кућни, него у подрумски намештај.

Исто тако требао је г. писац и амбар јасније описати. Из садањег описа знамо да је то „особита зграда за ситно жито“. Даље ништа Бар да нам није напомену и свратио пажњу да је то баш „особита зграда“ били бисмо много спокојнији. Са оваким описом дао је повода нашој немирној фантазији да о тој „особеној згради“ непрестано размишљамо и облик њен стварамо. Млекар је такође врло слабо описан. О спољашности две три, а о унутрашњости и стварима у њему ни једне речи.

Прелазим на разбој.

И ако је овде прилично писано, ипак ми се чини да је много изостављено. Од чега су и каквих има разбоја? Где су разбоји обично смештени? Да ли негде у кући, соби, вајату или можда у некој нарочитој

згради? о том не знамо. Ако су у вајату, онда је требало још што год из тог вајата на светлост изнети. Без сумње има тамо још интересантних ствари, интересантнијих мажда него и сам разбој, бар у оним крајевима, где европска култура још није сасвим продрла и народне карактерне црте пребрисала. Г. писац се дао на описивање памучног платна, које по свом пореклу има за нашу Етнографију много мање важности. него остале ствари, што су са свим изостале. Рукотворине наше сељанке: сукно, кецеље (прежине), ћилими, појасеви, подвезе, пеленгире, шарене поњаве, јастуци и т. д. остале су и овом приликом, као за пакост, непоменуте. Шаре, боје, па и начин израде њихове заслужује најозбиљнију студију етнографа. Камо да овако што имају западни народи! Пригрлили би га и као највеће благо свог народа ценили.

Кола, плуг и ручни алати такође су у сиротињској одећи приказати. Много је што шта са свим изостало, а оно, што је напоменуто, напоменуто је, као и обично, простим набрајањем. Алати су баш споменици, из којих се у велико може читати умно и социјално развиће народа. Ја се надам да се будући српски етнографи неће задовољити оваким описом алата.

Кад сам у дотичном „Етнографском зборнику“ под бројем IV прочитао наслов „О домаћој стоци и животињама“, мислио сам да ћу ту наћи ако не тачан опис наше стоке и њеног порекла, а оно бар описан начин њеног гајења, њене користи, њено распростирање и утицај на човека. Место свега тога долази нешто са свим друго: како сељак ваби коња, ћурку, кокош, пса и т. д.! Да ли ће се при ваблењу казати коњу: нă, нă, или ћоб, ћоб, свињи: гуду или гиц, кокошки: пило или ћук, за Етнографију је то са свим од незнатне важности, а од врло велике оно, што је г. писац изоставио.

Воденица је била најбоље среће у целој овој етнографској збирци. Она је врло добро описана.

Одело је један од нај јачих етнографских спољних чинилаца. Било да служи за накит, за ознаку рода, да сакрије стид, за жалост или радост, или најпосле да задовољи најглавнију потребу: да делове тела заклони од хладноће, оно је било, па још је и данас непрестано, врло различно не само код разних народа и племена, него и код једног истог народа или племена у разним крајевима државе. Из ових и још многих других разлога, које није нужно овде даље набрајати, неопходно је потребно народни костим добро познати и до ситница га описати. Колико је то урађено у опису одела, који је преда мном, ја ћу у кратко изложити.

Шумадинска кошуља и гаће и ужички пеленгири једне су хаљинке, о којима се може из описа бледа слика добити. Све друго тако је непотпуно, тако површно описано да онај, који то одело није пре познавао, не може ни сада о њему никаква појма добити. Где је споменуто име, није материја, облик, боја и украс; где материја, није крој, боја и употреба, а где је случајно казата употреба, ту није остало, што дотичној

хаљини припада. За неколико делова мушког одела: тозлуке, ђечерму, фермен, кожух, назувице и т. д. знамо само да спадају у мушко одело. Исто то важи, још у већој мери, за женско одело, јер је ту мало опширније описана само коњга, фес, трвељи, ручник и бела крпа. Све остало је просто инвентарење, често пута без икакве примедбе.

Нека ми се не замери, али ја морам признати да ми је чудновато на какав је начин г. писац вршио попис (како и сам каже) одела. Он сретне сељака или сељанку, и ту је одмах и попис извршен. Према томе да ли се то деси лети или зими, имаћемо и попис летњег или зимњег одела. Па ипак о зимњем оделу ништа не знамо. Исто тако одело, које означава жалост, и не спомиње се. Разлику у свечаном и свакидашњем као и у летњем и зимском оделу требало је јасно истаћи. Г. писац није ни једно ни друго покушао.

Изгледа ми да г. писац на накит никакву вредност не полаже, док међу тим он је врло важан и свима народима као год кућа и одело познат. Чак и племена тропске и суптропске Африке, Аустралије и Америке, која са свим или делимице, нага живе, имају накита, често пута врло много. То је једна врста етнографских елемената, од које се ни један од културних народа није могао до данас отрести. Да бих још већма нагласио вредност накита за Етнографију, ја ћу напоменути да он још и данас служи код извесних аустралијских племена *као главна одлика племенска**). Из свега овог види се, да се и о њему мора озбиљно водити рачуна. Г. Милићевић нам није о њему ништа казао.

У „односајима Срба сељака према Богу, свецима и вери“ и ако је све измешано, ипак ми се чини да су многе ствари прилично описане. Пада ми у очи да митолошких верских прича има врло мало. Да ли је наш народ њима заиста сиромашан, или нису све прикупљене, не могу за сад ништа сигурно казати.

У рубрици: „Срби сељаци према појавима у природи“, такође је све измешано. Ту имамо веровања и мишљења сељака о сунцу, месецу, разним звездама, ветру, грому, муњи и т. д., али има и таквих ствари, да се морамо запитати: којим су начином и оне могле бити урачунате у појаве у природи? Од многих ја ћу навести два три примера: „Коза је, веле сељаци, од ђавола постала, али је ето држе људи само за то, што је смлечна“, или: „Гроница је болест у свиња. Нешто их заболи у грлу и врат им отече. Од те болести могу све да помањкају. То је као метиљ овцама. Домаћини се врло плаше да им у свиње не удари гроница, а кад их куну, онда говоре: Гроница вас потрла“; или; „Не ваља се да мушко дете окреће вретено, на које није још предено“, и т. д.

О пророковањима сељачким највише је написано, више можда пет пута него о кући. Матора девојка Илка из Сипа, Милета Живадиновић

*) E. Grosse, Die Anfänge der Kunst.

из Жлне и старац Стаљ из Васојевића заузели су четири и по листа у књизи!!

И ако се за обичаје, веровања и варовања, сређена по данима у години, може у главном казати да су добро описана, ипак мислим, не могу без замерке остати. Побратимство и посестримство, стари обичаји нашег народа, сувише су укратко описани. У овој је години промовиран за доктора философије на лајпцишком универзитету Пољак Stanislaus Ciszewski, који је имао за предмет своје дисертације „Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven". И ако је г. писац обухватио у својој расправи Србе из Краљевине Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације, Старе Србије и Македоније, Хрвате, Бугаре и Арнауте, ипак није пропустио потужити се и нагласити да је из Краљ. Србије имао најсиромашније изворе.

Исто тако мобе и позајмице у свима облицима, о којима је такође сувише мало речено, заслужују с етнографске стране озбиљну штудију и пажљив опис.

Наслов у III делу књиге: „Од колевке до мотике", сувише је опширан појам. Ако је ово „од колевке до мотике" лепо звонило и због тог требало да уђе у књигу, онда му је пре било место у почетку књиге, одма после „Село и сељаци", јер би, мислим, тек онда био обухваћен живот сељаков „од колевке до мотике". У осталом у овој је рубрици све доста добро описано. Нарочито ми се допадају дечије младићске и момачке игре. Само је код њих још требало означити доба године, кад се која игра.

Напослетку „Село", које је г. писац у почетку књиге ставио, изгледа да је стављено само форме ради. Од почетка до краја ове збирке узалуд ће читаоци тражити што год и о њему речено. Конструкције и положаји села, разлике брских и раванских села, њихову чистоту, њихове положаје условљене географским, метеоролошким, економским и још многим другим условима требао је г. писац запазити и у опису што већма истаћи. У осталом ређати овде све, што је требало односно села рећи, одвело би ме и сувише далеко. Ову кратку напомену учинио сам колико да свратим пажњу да овде, где није ништа речено, има и сувише много да се ради.

Поред многих примедаба, које би се имале учинити у овој збирци, ја сам свратио пажњу само на неколике, најновије, јер изнети све недостатке и мане, значило би написати књигу већу од оне, која се критикује, а ја то у овим приликама нити хоћу нити могу.

Из свега до сад реченог моје је мишљење о овој збирци ово: готово цео први, у исто време најважнији, део писан је врло површно, без дубљег познавања саме ствари, нигде не посматране с научне тачке гледишта, нити представљене с њеним историјским развитком, у кратко: без научне вредности. Други и трећи део, који садрже обичаје, разне приче, веровања, варовања, врачања бајања и т. д. могу послужити као сакуп-

љен али још неразређен и нерађен материјал за будућу срп. етнографску Енциклопедију.

Јуна 1897 год.
Лајпциг.

М. В. Смиљанић.

Archiv für Slavische Philologie. Unter Mitwirkung von A. Brückner (Berlin), J. Gebauer (Prag), C. Jireček (Wien). A. Leskien (Leipzig). W. Nehring (Breslau). St. Novaković (Belgrad), A. Wesselofsky (St. Petersburg), herausgegeben von V. *Jagić*. Neunzehnter Band. Drittes und viertes Heft. (Ausgegeben am 25 Juni 1897). Berlin 1897. Weidmannsche Buchhandlung 1897 — В. 8., IV и 321—644

Последње две свеске деветнаесте књиге овога одличнога научнога журнала за нас имају нарочиту вредност; у њима је више од половине чланака који се тичу непосредно нас јужних Словена, а добар је део и реферата о књигама које се баве о нама, те је с тога вредно да бар у неколико упознамо и читаоце овога листа са богатом његовом садржином.

На првом су месту „Kleine grammatische Beiträge“ пок. В. Облака (321.—338); њихов је облик у први мах био друкчи, оне су биле намењене за одељак „Kleine Mittheilungen.“ али их Јагић по смрти Облаковој скупи уједно и даде им садашњи натпис и облик. Пок. Облак прво показује *дл* (нпр. modliti, šidlo, padla, — молити, шило, пала) у словеначком и у северном чакавском дијалекту; за тим доказује да стсл. *за оустра* није старо, него је *с* уметнуто у новије време; потврђује примерима познату ствар да је предлог *од* (од *отъ*. сачувано у *отићи*, *от-ети*) постао према другим предлозима н. пр. *под*, *над*, *пред*, а тако да је постало и *мед* место старога *меј* (међу): спомиње неколико новијих примера за ѩ ја и на послетку нешто о језику словеначкога писца С. Крела (XVI в.).

Други је чланак — наставак из пређашње двојне свеске, — рад Фридриха Лоренца „Die polnischen Nasalvokale“ (338.—379.).

Трећи је за нас много значајнији: „Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača“ од Јована Радонића (380.—465.). Рад овај послужио је писцу за докторску радњу. Осем обилате штампане грађе употребио је Радонић и белешке проф. К. Јиречка из дубровачког архива.

Четврти је чланак такођер за нас интересан, прилог је старијој дубровачко-далматинској литератури, „Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia“ од Томе Матића (466.—498). Показавши велико мноштво реченица и приповедака које је П. Зоранић (рођ. 1508.) узео из књига талијанских и латинских песника (Санацара, Петрарке, Данта, Овидија и др.), не разуме Матић: зашто је песник мало ценио просте и љупке народне песме а волео „шупље декламације“ и додаје „im Geiste der Zeit liegt ja eine

unwiderstehliche Kraft." Ова је реченица истинита за обичну већину људи, којој припада и Петар Зоранић.

Као пети чланак је Евгена Шчепкина „Zur Nestorfrage" (498.—554). Рад овај постао је поводом делцета Стјепана Сркуље „Постанак најстарије руске такозване Несторове хронике, с особитим погледом на Свјато славов поход на Балканско полуострво" (Пожега, 1896., стр. 1.—57.).

Шести је чланчић Фридриха Милера „Bemerkungen zur Geschichte der altslav. Schriften" (554.—556.). Чланак је кратак и мало има у њему шта нова, али ћемо опет споменути неке његове мисли: ћириловско је писмо „грчко-унцијално писмо IX века" а глаголско ће бити „грчко курсивно писмо VII или VIII века." Ћириловско је писмо „поправљено глаголско," или у глаголско су писмо уметнути сви знакови грчког унцијалнога писма IX века, који имају једнако значење с њим. Глаголско је *в* лат. *v*, а ћириловско је начињено од грч. β. Глаг. је *х* лат *h* а ћирил. је грчко χ. Других неких ствари, које су мало сумњиве, овде не спомињемо.

Последњи, седми, чланак је Ивана Милчетића „Ueber den kroatischen und böhmischen Lucidarius" (556.—563.). То су старе хрватске приповетке преведене можда у XV в. с чешкога језика.

У Kritischer Anzeiger-у имамо осам већином дужих реферата. Први је Решетаров „Neuere Ansichten über das Wesen und die Entwickelung der serbokroatischen Accentuation (564.—581.). Решетар одбија смешну науку руског академика А. Шахматова о српско-хрватском акценту и његову постању („Р. Филологическій Вѣстникъ књ. 19.—24, и 32.—34.). На крају спомиње нешто и о погрешкама Ј. Сторма (Englische Philologie I², 1892., који је огледао да сва четири главна облика акцента стави у ноте) и проф. Ј. Флоршица (Nastavni Vjesnik IV 43.—47.). Три су реферата Јиречкова: у једном реферује о другом издању Крумбахерове „Историје византијске литературе", те га хвали; у другом оцењује трећу и четврту књигу Monumenta Ragusina, у којима су Libri reformationum за год. 1359.—1396. (изишле као 27. и 28. књ. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, у издању Југославенске Академије). У овим књигама има много различних погрешака. Критичару није ово издање по вољи (као ни прве две књиге, о којима је писао у Čas. českého musea 1885., 572.—589.), а „на ново боље издање мораћемо по свој прилици још дуго чекати." Трећи је реферат његов о раду Л. Милетића „Дако-Ромънитѣ и тѣхната славянска писменность" (Сборникъ XIII 3—152). Е. Краус, германист реферује о Муркову најновијем делу „Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik" (о овом ће интересном делу изићи у XX књ. и реферат једнога чешкога литерарнога историка), а Мурко оцењује: J. Влчка První novočeská škola básnická (Праг 1896.), J. Махала Ant. J. Puchmajer (Праг 1895.) и J. Јакупца Antonín Marek (Праг, 1896.). Последњи је реферат у овој књизи проф. Јагића о издању Матице Хрватске „Hrvatskih narodnih pjesama"

(Загреб 1896.). Јагић хвали настојање „Хрватске Матице“ око издавања народних песама, али има доста приговора и то:

1, што се није у натпису поред имена *хрватскога* споменуло и *српско.*

2, Што се нигде не каже, одакле су пореклом певачи тих песама, колико им је година, какву имају службу, које су вере, јер врло често у Далмацији и Хрватској и Славонији уз разлику у вери иде и разлика у говору, у обичајима, а често и у ношњи. Данас би било у највише случајева доцкан за то питати.

3, Што уредник није упућивао на паралеле код Вука, Петрановића, Богишића, Ст. Мажуранића, и т. д. да читалац не мора сам тражити, а онда би књига имала и научну вредност. Нема паметна разлога за ово: нећу да знам за пређашње издаваче и за њихова дела. Или треба ли нагађати да се хтело неук свет завести, „као да је ова грађа нешто ново, чега пре није било?!“ „Није, велика нам је већина ових народних песама већ одавно добро позната.“ Сваки ће паметан човек пређи преко неправедна назива и држати се ствари т. ј. садржаја. Овде се мало што може наћи особито оригиналне епике, која не би текла из српскога живота. Доста је споменути неколико примера. Бр. 51. (Краљ Вукашин, испор код Петровића бр. 30.), 52 (Војвода Момчило, град Крушевац, испор. Вук II бр. 25.), 54 (Змај огњени и госпођа Милица, исп Вук II 43), 56 (Бановић Страхиња, исп. Вук. II 44), 57 (Јован калуђер, исп. Вук. II 46), 58—61 (Косово, исп. Петрановића бр. 25, 26), 62 (Реља, Милош, Краљевић Марко, исп. Петр. 24,), 64 (Болани Дојчин, црни Арапин, исп. Вук II 78), 66 (Ђурђева Јерина, исп. Петр. 40, 41), 68 (Максим Црнојевић, исп. Вук II 89), 69 (војвода Пријезда, ријека Морава, град Сталаћ, исп. Вук II 84), 70 и 71 (Женидба Сибињанина Јанка, Женидба Мата Сријемца, исп. Вук II 29) и т. д.

4) Што није оделио легенде од *јуначких* песама.

Иза овога су регистри уз ову књигу и извештај о прилозима за споменик В. Облаку. Прикупљено је 535 фор. и 88 кр.

ИСПРАВКА

У чланку „Земљорадничка сиротиња у Угарској“ на стр. 232. стоји: *ексвизивног* газдинства, а треба: *интезивног* газдинства.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Књижевна Задруга. — Управа Српске Књижевне Задруге упутила је проглас „својим задругарима, претплатницима и пријатељима", у коме јавља: да мисли задругарима око Митровдана да преда ова дела, као шесто коло својих књига: 1. Живот архимандрита Герасима Зелића, у редакцији Пере П. Ђорђевића; 2. Босанчице, кратке приче из Сарајева испричао Мита Живковић; 3 Горски цар, роман, написао Светолик П. Ранковић; 4. Бијесни Роландо, витешки еп, написао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић; 5. Завјет, драмат у 4 чина, написао Симо Матавуљ; 6. Историја Карла XII од Волтера, превео Стојан Новаковић и 7. Извори и подземне воде, написао д-р Светолик Радовановић (са сликама). Дела под бр. 2.—5. већ су са свим штампана. Према томе, управа одређује уписни рок за ово шесто коло до *1. декембра* ове године.

Задужбина Николе Мариновића. — Српска Краљевска Академија расписала је недавно овај стечај: „Задужбина Николе J. Мариновића има за циљ да подстиче напредак лепе књижевности награђујући сваке године одличне поетске списе с моралном и патриотском тенденцијом, који су написани чистим српским језиком и одликују се лепотом слога и садржаја. Писци који желе да се надмећу за награду Николе J. Мариновића дужни су поднети своје радове Академији до 1. маја 1898. Списи могу бити у рукопису или наштампани ако нису старији од две године (рачунајући од 26. јуна) и ако нису већ на другом месту награђени. Писци могу своја имена напред објавити или прикрити до коначне одлуке. У овом другом случају дужни су ставити неку белегу на спис и на завој спроводнога писма. Награда је 480 дин. у злату. Име награђенога писца објавиће се на свечаном скупу Академијину 26. јуна 1898. Награђени су списи својина писаца, али се морају штампати онаки какви су одбору за награду Николе J. Мариновића поднети, и на свима штампаним примерцима мора се ставити да су награђени из задужбине Николе J. Мариновића. Рукописи се писцима не враћају, већ се сви који се поднесу чувају у Архиви Српске Краљевске Академије."

Конгрес српских земљорадничких задруга. — Као што смо већ раније јавили, Савез Српских Земљорадничких Задруга држаће свој други конгрес прва три дана месеца септембра у Крагујевцу. Дневни ред другога конгреса је овај: I *Извештаји и расправе*: 1. Извештај Управе Савеза Српских Земљорадничких Задруга о раду и кретању земљорадничких задруга у 1896.—97. години. 2. Предлог о оснивању главне Земљор. Задруге. 3. Организација земљорадничких кредита, расправља *Раша Милошевић*, председник Српског Пољопривредног Друштва, начелник Министарства Финансија и т. д. — II *Питања за расправу*: 4. Производи ли наш народ више, него што му треба? Ако производи више, чиме се може објаснити што он и у просечно добрим годинама купује храну у јануару или семе за усев у фебруару и марту? А ако не производи више, чиме се правда онај силан извоз наших производа у стране земље, па и када су цене пијачне врло ниске? 5. Шта би требало радити, те да наш народ у свима крајевима Србије прихвати установу земљорадничке задруге? 6. Шта би требало да чине наши варошки новчани заводи, те да и они, од своје стране, олакшају оснивање и рад земљорадничких задруга? 7. Земљорадња и сточарство иду напоредо и једно без другог не да се ни замислити. По статистичким подацима број крупне стоке код нас знатно

опада, као и број свиња. Које су то прилике, које изазивају ово опадање и какве мере треба предузети, те да се томе злу стане на пут? 8. Према уједињеној установи купаца, која у берзама и другим установама налази свог израза и која цене земаљским производима подешава за своје смерове, крајње је време, да се у интересу општем приступи начину заједничке продаје земаљских производа, те да се земљорадник сачува од неприлике, да своје производе у бесцење даје. Има ли погодаба за ову установу код нас, и како би се она могла остварити? III *Предлози Управе Савеза*: 9. Избор два члана за Управу Савеза Српских Земљорадничких Задруга. 10. Где ће се 3-ћи Конгрес састати? С овога конгреса штампаће се кратак извештај у „Земљорадничкој Задрузи" на коју се може сваки претплатити. Цена је за задругаре два динара годишње, а за незадругаре три. Председник је Влад. М. Љотић, а главни секретар Милош Марковић, професор.

КЊИЖЕВНОСТ

Вукове народне приповетке и загонетке. — Ових дана је угледала света нова књига Вукових дела; у њој су „Српске Народне Приповетке и загонетке". За основу првом делу („Приповеткама") узео је уредник ове књиге (Ђ. С. Ђорђевић) Вуково издање од 1853. године, у ком је 50 народних приповедака. Из издања посмртнога (од год. 1870.) прештампан је „Додатак", у ком је штампано 20 дужих и 41 краћа прича. Ка овоме додато је и девет причица из „Даница" за год. 1828., 1829. и 1834. Тако ово ново, државно, издање најпотпуније је. Неколико је приповедака у два маха штампано, с тога су под дугом браздом при дну забележене разлике издања. Приповетке су верно прештампане само су овде онде доследности ради чињене исправке, о чему у поговору уредник даје тачан рачун. Неке исправке учинио је према рукопису од преко 40 приповедака, што је нашао у посмртнини Вуковој. Према њему одредио је извор за 13 приповедака, штампаних у „Додатку" у посмртном издању и за њих су извор: В. Врчевић, Грујо Механџијић, Максим Шкрљић и Дамјан Груборовић. Како се из овога рукописа јасно види како је Вук радио при издавању народних умотворина, то је у поговору огледа ради штампана једна од тих приповедака („Чудотворни нож") потпуно онако, како ју је Вук добио. — Потпуности ради штампан је на крају и Вуков позив на претплату на *друго* издање (1853.) „Српских народних приповедака", а и напомена издавачâ посмртног издања пред „Додатком".

Вук је штампао загонетке први пут 1821. уз „Нар. Срп. Приповетке"; доцније у др. издању „Речника" унео једно 80 нових загонетака код појединих речи, али тим није исцрпена његова збирка. Сам он вели у једном свом делу, да има у рукопису до тисућу загонетака. Тај је рукопис такођер у посмртнини нађен; загонетке с одгонетљајима исписане су на листиће, листићи су опет нумерисани и поређани у азбучном реду, понеки листић Вук је сам исписао а многи је исправио. Сада се у овој књизи и ово штампало, те тако од 166 загонетака, штампаних 1821. године попео се њихов број на 782. Да би се знало које су загонетке из рукописа, а које штампане, штампан је курсивом број оних загонетака, које су штампане 1821. год.; прегледности ради означено је то и у поговору. Књига ова има стр. XVI и 423, и 1 л. Стаје у меким корицама два, у тврдим три динара.

Ускоро ће ући у штампу и „Пословице", које ће чинити другу књигу ове групе Вукових списа.

Вукови историјски и етнографски списи. — Према ранијој одлуци да се Вукови списи историјске, етнографске и географске садржине штампају засебно, одбор је за издавање Вукових списа на свом последњем састанку одлучио да се они штампају у две књиге, под редакцијом г. г. Ж. Ст. Поповића и Љ. Јовановића.

Прва књига већ је спремљена за штампу и почеће се одмах штампати. Она обухвата Вукове „Историјске списе". Ту ће на првом месту бити: „Грађа за српску историју нашега времена" а у њој ови списи: „Прва година српскога војевања на дахије", „Друга година српскога војевања на дахије", „Правителствующи совѣт" и „Милош Обреновић, Князь Сербiй". У другом одељку, под натписом „Животи најзнатнијих српских поглавица нашега времена", штампаће се биографије: Ајдук-Вељка Петровића, архимандрита троношкога Стефана Јовановића Станка Арамбашића, архимандрита боговађскога Ађи-Рувима, Радича Петровића, Теодора Бојиновића, Милоја Петровића, војводе поцерскога Милоша Стојћевића, Миленка Стојковића, Петра Теодоровића „Добрињца", Ивана Југовића. Трећи одељак имаће само „Житије Ђорђија Арсенијевића Емануела", тога знатнога Србина у руској служби, који се сјајно одликовао у наполеоновским ратовима и после на Кавказу. Све остало оваке или сродне садржине штампаће се, на крају, у „Додатку". Ту су неколика краћа чланка на немачком и српском језику за тим знаменито Вуково писмо кнезу Милошу и полемика поводом тога писма, полемика о „Правителствующемъ Совѣту" и неколико бројева Давидовићевих „Српских Новина" које је Караџић уредио. Најглавније ће у овом „Додатку" бити ствари које нису до сад нигде штампане, већ нађене међу рукописима. Осем другога ситнијега, биће: леп и знатан почетак, на жалост кратак, Вукове аутобиографије, за тим „Долазак кнеза Данила у Црну Гору", па један полемичан чланак о

Србима из Аустрије што су у оно време долазили у Србију за чиновнике.

Осем оваких рукописа, има још других од ствари већ штампаних, који ће се сви употребити при овом критичком издању. Књига ће се штампати у величини и у облику Вукових „Граматичких и полемичких списа", а изнеће преко 600 страна.

Извештаји школски. — Као год сваке године, тако и на крају ове школске године, поједине средње и више школе издале су своје извештаје о раду у прошлој години. Гимнасије у Србији, према министрову распису, штампале су скоро све своје извештаје, али су се готово све ограничиле само на оно што се тиче живота школина у тој години. Од тога само чине неколике изузетак: Учитељска школа у Алексинцу свој је извештај у неколико и проширила штампајући у њему и неке радове својих наставника; тако на првом је месту чланчић Петра Деспотовића *Оснивање прве српске учитељске школе*, па Петра М. Илића *Два најмлађа елемента*, (о аргону и хелију), Сретена М. Аџића *Потреба интерната*, Јов. П. Томића *Белешке о Феликсу Петанчићу Србину писцу из друге половине XV и почетка XVI века*, Ђуре М. Илића *Неколико ређих фанерогама из алексиначке околине и места на којима расту*, Тих. Р. Ђорђевића *Из бележака по пиротском округу*, Свет. М. Максимовића *Први почеци модерне науке о васпитању* и Доброс. М. Ковачевића *Постанак и почетак цркве и царства Божјег*. Тако исто управа врањске гимнасије и у овогодишњем извештају има три научна прилошка: два су од Симића директора *(Неколико криптогамних биљака у околини врањској* и *Неколико биљних имена у околини врањској")* и један од Дан. Љ. Катића *(Прилог к проучавању климатских прилика вароши Врања*, уза њ иде таблица „трогодишњега прегледа климатских вредности вароши Врања").

Српске школе ван краљевине штампале су такође своје извештаје. Нема ни у њима свима књижевних прилога. Има пак: у Програму карловачке гимнасије чланак Ђорђа Магарашевића „Карловачке школе у прошлом веку" и „Животописне црте добротвора, директора и професора гимназије карловачке", где д-р Никола Крстић пише о Василију Пластићу грађанину трнавском и народном добротвору. У извештају више девојачке школе у Н. Саду опет је чланак *Израз мисли* од М. Ђ. од кога је и *Излет на Стражилово*. У извештају више девојачке школе у Панчеву штампано је *Неколико Песталоцијевих мисли о васпитању и настави* од учитељице Кат. Петковићке.

У мирном крају. — Из подлиска „Одјека" оштампана је у засебну књижицу приповетка из београдскога живота „У мирном крају", коју је написао П. Ј. Одавић. Приповетка има 129 страна мале осмине.

Понижени и увријеђени. — Познати роман Т. М. Достојевскога „Понижени и увријеђени" угледа света и у српском преводу о трошку вредне мостарске књижарнице Владимира М. Радовића. Изишле су три свеске; свака стаје по 1·20 динара.

Народна Библиотека у Београду. — У јавности о нашој Народној Библиотеци у Београду досада није било речи, и ако је многи и многи осећао и мислио да треба о њој говорити како би постала оно што треба да је. Недавна незгодна промена управника ове тако значајне просветне установе (на место М. Ђ. Милићевића дошао је д-р Драгиша Станојевић) изазвала је да се и о њој у јавности говори. У крагујевачкој „Потпори" под натписом *„Народна Библиотека у Београду* реч у своје време" изишао је низ врло лепих чланака из пера једнога нашега сарадника. Чланци ови заслужују свакако нашу пажњу, они истичу значај оваких просветних установа; они износе и у каком се јадном стању находе наше библиотеке; они нам најзад указују и пут, којим би јој се могло за времена помоћи. Чланци ти оштампани су и у засебну књижицу од 30 страна, те је тако дата могућност да се и шири круг упозна с овим изврсним саставом. И позвани ваља да ће се осврнути на њу и учинити са своје стране што треба да се из „запарложености" ишчупа Народна Библиотека.

Свиларство. — Јоца Марковић стручни економ Ратарске школе у Краљеву, редован члан српскога пољопривреднога друштва у Београду штампао је недавно у штампарији Петра К. Танасковића у Београду књигу под натписом „*Свиларство или неговање и гајење свилене бубе* за народ и школу", коју је израдио по Хаберланту, Брикмајеру и М. Петровићу. На крају говори и о подизању белих дудова чијим се лишћем једино и храни свилена буба. У тексту има и 49 слика. Корисна ова књига стаје два динара, а има 2 л. и 92 стр. Министарство Народне Привреде препоручило је ово дело за уџбеник у нижим пољопривредним школама у Краљевини Србији.

Нега мутаве деце. — О трошку „Учитељскога Весника" што излази у Београду под уредништвом Јове Максимовића учитеља, штампана је књижица под истакнутим натписом. Књижицу је написао М. Фак, а с мађарскога превео Ст. Чутурило. На 8-ни је, има 30 страна, а стаје пола динара.

Метеоролошке опсерваторије — У низу чланака, који су излазили у подлиску „Одјека" под натписом „Метереолошке опсерваторије као просветне и културне установе у суседству" проф. Јеленко Михаиловић огледао је да упозна читаоце с метереолошким опсерваторијама у Србији и у њену ближем сусед-

ству Румунији, Бугарској и Босни с Херцеговином дајући нам у исто време и податке колико која од тих земаља троши на одржање те знатне установе. Румунија према томе има 340 метереолошких станица, а троши 45.220 дин.; Босна и Херцеговина имају 77 станица, а троше 43.010; Бугарска око 106 може потрошити до 6'.100 дин., Србија има 128 станица, а троши само 12.000 дин. Ови интересни чланци оштампани су и у засебну књижицу од 53 стране. Књижица стаје 40 пара динарских. Интересно ово делце заслужује пажњу свију, а нарочито позваних, који би требало свакако да и о метереолошким опсерваторијама мало више мисле, јер то поред осталога тражи и углед Србијин.

Мађари и Словени. — У новосадском „Бранику" од 75. броја, у подлиску, излазила је лепа историјска црта о словенству у државном животу Угарске, под именом *Мађари и Словени у прошлости.* Цртицу ову написао је Константин Г. Грот, а овде је штампана у преводу Ал. Писаревића.

Цене пољопривредних производа. — Статистичко одељење министарства народне привреде издало је недавно „Статистику цена пољопривредних производа у Краљевини Србији од 1890. до 1895. године (На 4°, л. 5, стр. XLIII, л. 1 и 349 стр. са два дијаграма). Ови подаци врло су интересни и поучни. Тројаке су таблице: цене у појединим месецима, просечне цене по варошима и просечне цене по месецима, за сваку годину понаособ. У уводу је јасан преглед цена пшенице, кукуруза и ражи, брашна и хлеба, волова и говедине, угојених свиња, свињетине, масти и сланине, а на завршетку и просечне цене пољопривредних производа за период од 1890.—1895. године. — Стаје четири динара. Нашим пољопривредницима и трговцима ова књига добро ће доћи.

Моје симпатије. — У врло елегантном издању штампано је о трошку књижарнице Пахера и Кисића у Мостару и *друго коло* књижевних слика и студија Марка Цара, под познатим натписом „*Моје симпатије*". У овој књизи говори о Војиславу Илијћу (3.-42.), Змају (43.—68.), Матавуљу (69.—114.), Л. К. Лазаревићу (115.—141.), Ем. Кастелару (143. до 171.), Ал. Дими млађем (173—198.) и Мелхиору де Вогију (199.—236.). Стаје 2 фор. и 40 новчића.

Босна и Херцеговина. — У парној радикалној штампарији штампао је Србин Босанац књижицу под именом „Босна и Херцеговина прије и послије устанка 1875. или пређашњи турски и садашњи аустромаџарски зулуми у Босни и Херцеговини." Писац је један од емиграната босанских, а хтео је у њој да изнесе „у најкраћим потезима разлоге наше пушке невесињске, зулуме швапско-маџарске и дужности нас Срба Босанаца и Херцеговаца који живимо у слободним земљама, према отаџбини и подјармљеној нашој браћи." У књизи је у целини штампан и познати меморандум од 23. нов. 1896. — Књижицу је помогло уредништво „Ускока". Стаје пола динара, а има 50 страна мање осмине.

Из српске или хрватске синтаксе. — Из „Наставника" оштампан је посебице под истакнутим натписом чланак К. Миленовића „Порицање (negatio)". Има 11 страна.

Српска Књижевна Задруга. — У неколико бројева „Погледа", у подлиску, излазила је критика Павла Поповића професора о издањима Српске Књижевне Задруге; она је сада и у књижицу од 48 страна оштампана, те ће то изазвати без сумње кога да о њој коју више рече, а има доста места у њој о којима би се могло говорити. Књижица стаје пола динара.

Проклет свет. — Мара Максимовићева пружила нам је причу из српскога живота под именом „*Проклет свет*", али она нас није ни у колико задовољила. Предмет је врло познат (љубав у неприлику своју — и одлазак у манастир), а језик до зла бога рђав.

Културтрегери у Босни. — Писац књиге „Хаџи Лојина буна у Босни" Алекса Ј. Поповић Сарајлија јавља да је намеран издати нов свој састав „Културтрегери у Босни" са три слике „најподлијих непријатеља српства", надбискупа Штадлера, Косте Хермана и Љубоја Длустуша. Књига ће изнети осам штампаних табака, а стаће динар.

Божанствена комедија. — Пок. Стјепан Бузолић превео је на „хрватски или српски језик" цео „Пакао Божанствене Комедије" Данта Алигиера допревши у неким певањима — по суду вештака — до ретке песничке савршености. Тај превод издаће се сада под редакцијом Петра Куничића, али у дивот издању. Штампарија Виталиани-а и Синова у Задру прихватила је издање те ће оно изићи с дивним илустрацијама Густава Доре-а. Сам „Пакао" у *нашем* преводу имаће 76 слика и около 400 страница. Излазиће у свешчицама од 8 страна, са две до три илустрације свака; биће до 40 свезака. Свака свеска стаје 40 новчића. За сада је изишла прва свеска. Издавачи су намерни да одмах за „Паклом" штампају и „Чистилиште" и „Рај" Божанствене Комедије.

О гимнастици. — У Осеку код Пфајфера штампао је недавно Људевит Сорличу књижицу од 59 страна у осмини под натписом: „Uputa kako se uredjuju gimnastičke dvorane i kako se izradjuju gimnastičke sprave." Делце ово има три дела: у првом описује ги-

мнастичке дворнице, њихов положај и уређење, гимнастичке и играће справе уз деобу тих справа према броју ученика; у другом је опис неких справа из шведске гимнастике и нацрти за узорну зграду гимнастичку по књизи Лидбек-Бучара „Гимнастика за пучке школе“: у трећем износи ценовник справа. У књизи има 60 слика. Влада ју је хрватска препоручила. Пажњу наших гимнастичара скрећемо на њу; може им бити од користи. Стаје круну.

Хрватској омладини. — Иван Томашић учитељ загребачки саставио је у једну књигу у преводу низ моралних и поучних прича и приповести, пропративши их својим белешкама. Књизи је натпис: Najljepši ures duši i srcu dobre hrvačadi“, а штампана је у Загребу. Стаје форинту.

Slavonski banovci.— У I св. „Гласника земаљскога музеја у Босни и Херцеговини“ за ову годину штампан је састав д-ра Ћиро Трухелке „Slavonski banovci“, одакле је и посебице штампан. Састав овај има 12 глава: I Повјест новчарства у Славонији, II Утези и новчане вредноте, III Стари рачуни, IV Хералдички мотиви на бановцима, V Натписи, VI Сигле, VII Тежина и финоћа бановаца, VIII Новци с грбовима, IX Угарски бановци по узору славонских, X Систематички прјеглед славонских бановаца, XI Series banorum и XII Листине. Стаје два форинта.

Uvenulo lišće. — У Петрињи, у штампарији Драг. Бенка штампао је Владоје С. Југовић под истакнутим именом своје слике; оне су почетничке, без појетског осећања и логичнога тока мисли. Више читања и учења препоручује овом младом писцу „Вијенац“. Књижица је на 16-ни, има 97 страна. Стаје 50 новчића.

Ben Hur. — У црквеном листу „Vrhbosna“ излазила је у преводу прича из времена Христова „Ben Hur“ коју је написао на енглески Lewis Wallace. Писац ју је радио седам година и први пут угледа света 1880. г., па одмах нађе безброј читалаца. Год. 1887. било је распродано од ње 185.000 пр. на енглеском; те године изиђе и немачко издање. У Немаца оно доживе већ 22 издања. И на друге европске језике преведоше га, па ево га и у нас сада. Али у листу би се изгубило, с тога је „kaptol vrhbosanski“ намеран да изда и у засебну књигу овај „хрватски превод“, али украшен сликама. Биће двојно издање: једно ће имати 172 илустрације од уметника Ант. Баворовскога, хартију што може бити лепшу, корице најелегантније, а у њему ће бити и две бојадисане слике: заробљени Бен Хур састаје се у Назарету са сином Маријиним и Бен Хур с Естером; друго ће бити мање сјајно, али ипак илустровано. Од првога штампају пет стотина, а од другога до две тисуће примерака. Прво стаје 10 форината, а друго 5; за омладину хрватску и словеначку ово друго издање само три форинте.

О Босни и Херцеговини. — Прашка Zlatá Praha донела је ове године низ лепих слика, које је израдио Чех Фрањо Топић; у тим бројевима изишао је и чланак професора Јана Тшештика о Сарајеву.

Немачки лист Vom Fels zum Meer, почевши од 20. свеске, доноси успомене од J. Стибена под натписом „Из Босне и Херцеговине“. Уз чланак иде и низ илустрација.

E. Meignon описао је своје доживљаје у Босни у књижици под натписом „Huit Jours en Bosnie“. Издала ју је књижарница Бержер-Левролт и др. у Паризу и Нансију. На м. 8-ни, стр. 66, има и слика у њој од Жоржа Скота и А. Блоха.

Српски и хрватски умотвори у туђим језицима. — Познате словачке „Narodnie Noviny“ често у подлиску доносе по коју краћу приповетку са српскога. У последње време штампане су тамо у преводу: Јанка М. Веселиновића Obecny pandur (бр. 100—101) Ђ Јакшића Neverná Tijana (бр. 109.—111) и „Краљица“ (бр. 157.—158.), Др. Ј. Илића „Хане дан“ (бр. 155.—156.), С. Матавуља „На њен дан рођења“ (бр. 172.—174.) — У 58. броју бечкога листа Die Vedette (додатак војнога листа Reichswehr) штампана је хумореска Der Ball beim Regiments — schneider. Nah dem „Brankovo Kolo“ frei bearbeitet von Svetomanos (Светозара Манојловића). — У Slovanska knjižnica, св. 62.—63. штампана је у словачком преводу приповетка „Марица“, од Љуб. Ђалскога.

О проучавању наше дијалектологије. — Професор Јагић пре некога времена је штампао у „Anzeiger-“у фил. ист. класе бечке академије (бр. XI) чланак под именом „Die Aufgaben der Erforschung der südslavischen Dialekte, erläutert an dem Verhältnisse der serbo-kroatischen Schriftsprache zur bosnisch-hercegovinischen Mundart. Истиче пре свега босанско-херцеговачки говор, који беше примио и Палмотић у својим делима, па и Кашић у свом ритуалу. За тим даје слику босанског и херцеговачкога говора, освр̂ћући се на историју сачуваних споменика, почевши од листине Кулина бана (1189.). Тај говор још не познајемо довољно: не знамо на пр. докле се простире икавизам у Босни; да ли су свуда икавци католици, а православни јекавци; којима се придружују Мухамедовци и т. д. Из свега излази да је потребно да се озбиљно приступи проучавању дијалектологије наше. И бечка Академија прихвати одмах мисао Јагићеву и ове године већ је било од њене стране на проучавању. Проф. Решетар пропутовао је кроз Босну, Херцеговину и Црну Гору ради дијалектолошких студија. А шта ради наша

Академија? Да ли је и помислила да треба проучавати нашу домовину и у том погледу?

Први топографски премер Краљевине Србије. — Сигисмунд Трук аустријски капетан написао је према делу потпуковника J. Симоновића састав под именом „Die erste topographischen Aufnahme des Königreiches Serbien“ и штампао у књизи XVI „Mittheilungen des k. k. Militär-geographischen Institut in Wien.“ Одатле је и посебице оштампан у књижицу од 25 страна; уз књижицу иде таблица „Преглед руске тријангулације граница Србијиних у год. 1879.“

Српске школе у скопљанској епархији. — Чланак нашега сарадника Св. Ст. Симића „Српске школе у скопљанској епархији (податци за год. 1895-6),“ који смо ми донели у фебруарској свесци, штампан ће у засебну књижицу, у француском преводу под натписом „Les écoles serbes dans le villayet de Kosovo.“ Књижица је изашла о трошку друштва „Ускок“.

Источно питање. — Недавно је штампана о трошку књижарнице А. Дајхерта (пређе Ђ. Бема) у Лајпцигу брошира о источном питању под натписом „Griechenland und die Zukunft des Orients“. Броширу је, вели се, написао један немачки историк, професор некога немачкога универзитета. Писац мисли, као оно некад Молтке, да ће се моћи источно питање једино тако решити, ако се на Босфору опет успостави велика моћна хришћанска грчка држава, а то оснива на прошлости и садашњости. Стаје пола марке немачке.

Из словенске књижевности. — У московским „Чтенијама“ за год. 1897. штампан је, а по том и посебице, огроман рад младога рускога слависте В. М. Истрина „Откровеніе Мефодія патарскаго и апокрифическія видѣнія Даніила въ византійской и славяно русской литературахъ“ (На в. 8., 1 л., стр. II, II. 329, 208 и II). Рад овај свакако заслужује пажњу и интересовање наше и с тога, што претреса једно од оних дела грчких, која су у преводу на југу словенском јако била читана за дуги низ година, од XII—XVII века. Истрин претреса и грчке и словенске рукописе, па и латинску редакцију „Откровења Методија патарскога“ а у другом делу ове књиге штампа и текстове: грчке све четири редакције са многим варијантима латински и словенске. „Откровење Методија Патарскога“ има два превода и једну интерполовану редакцију. Првом је за основ узео рукопис ман. Хилендара бр. 24., а за варијанте по један берлински и београдски (Нар. Библиотеке бр. 149.); други превод је по рукопису ман. Хилендара XVI бр. 179. а интерполована редакција по рук. московском XVI—XVII в. Од апокрифа Видѣнія Даніила“ штампао је два словенска текста: из рук ман. Хилендара бр. 24. и из рукописа Толстога. На крају је додао речник грчкословенски оба превода словенска „Откровења“.

НОВИНАРСТВО

Нови листови. — Од 15. јула почео је излазити у Београду раније објављени „*Српски Преглед Босне и Херцеговине.*“ Уредник му је прота Сава Пј шчић; излазиће свакога четвртка, а стаје динар месечно. Ово је четврти патриотски лист у Београду. — Од јула месеца покрену је Одбор старешина свију београдских еснафа у договору са свима занатлијским еснафима из унутрашњости Србије недељни лист под именом *Гласник*, орган удружених занатлиских еснафа у Краљевини Србији. За Србију стаје осам динара годишње. Првих пет бројева био је уредником Исидор Николић. — Од августа месеца излази у Београду недељни стручан лист за све полицијске радње, под именом *Полицијски Гласник*; штампа се у државној штампарији на врло лепој хартији; стаје на пола године десет динара; лист уређује одбор, а одговорни му је уредник Н. Димитријевић. Од 3. броја доноси „Тасина писма“; а у сваком је броју по која слика, већином „љубимаца“ полицијских. — У Вршцу покренут је „трговачко-занатлијски лист“; излази на српском и немачком језику три пута, а штампа се у штампарији Петка Павловића. — Од 1. маја излази у Загребу лист „*Плитвичка језера*“ о трошку Друштва за уређење плитвичких језера са задатком да упознаје свет с овом природном лепотом. Уредник му је Драгутин Лил. Излази месечно, стаје годишње две форинте. — Од 1. јула излази у Сплету „*Нови вијек*, смотра за књижевност, знаност и за политику“, два пута месечно у обичном формату ревија са 48 до 64 стране. Уредник му је д-р А. Тресић-Павичић, а у уређивачком су одбору: Херубин Шегвић и Мате Остојић. Главна сврха овом новом листу биће просвета, али просвета задахнута и прожета патриотизмом, да се тако олакша народу пут до јединства и слоге. Радиће дакле за просвету, јединство и слободу хрватскога народа. И политиком ће се бавити; њи ће правцем странке права. Стаје 7 форината на годину, али за учитеље основних школа 5 и за ђаке 4 фор. — Из Мостара јављају да је Владимир М. Радовић с друштвом добио допуштење, да од 1. октобра издаје политички лист „*Српски Вјесник*“ под погодбом: да политичке догађаје у Српству региструје; да може претресати унутрашње ствари, али „у коликој идеји буде добре ствари одобравао у толикој ће идеји рђаве кудити и исправљати“; да му буде главним задатком да негује културно-економски живот овога народа; и да у погледу вере дише духом слоге и љубави према свакој вероисповести. Лист стаје за Србију 7 фор.

Учитељ. — Свеском 9. и 10., за мај и јун, које су изишле заједно, завршена је XVI година „Учитељу“ педагошко-књижевном листу органу Учитељског Удружења. Година ова обилата је богатом садржином. Међу сарадницима налазимо и одличне књижевнике наше и вредне педагоге и савесне наставнике да се надмећу у изношењу добрих и корисних ствари за напредак и историју наше основне школе. Тако у њему су угледали света између осталог и ови радови: *Шта могу учинити учитељи за наставна средства у основној школи* од Дим. Ј. Путниковића; *Нешто о народном школовању за време Турака у пиротском округу* од Тих Р. Ђорђевића, *Школски Одбори* од Љуб. М. Давидовића, *Шта смета основној настави* од Л. Лазаревића, *О прилепчивим или заразним осипама у школи* од д-ра В. Ж. Ђорђевића, *О заразним болестима у школи* (дифтерија, туберкулоза) од истога, *Нешто о дечјој пажњи у школи* од С. Грбића и т. д. Поред „чланака и расправа“ богати су одељци „Педагошки преглед“, „Предавања“, „Забава и поука“, „Књижевни преглед“, „Гласник“, „Извештаји и саопштења.“ Уредником је био Никола М. Чолаковић, учитељ. Излази месечно (сем јула и августа) у свескама од 5 до 6 табака. Стаје за Србију десет динара, за чланове Учитељског Удружења 7,50 дин. Нека је и овом згодом препоручен овај лист наших учитеља свима љубитељима српске просвете.

Nastavni Vjesnik. — Последње две свеске (трећа и четврта) књиге пете „Наставнога Вјесника“ изишле су с овом садржином: На првом је месту (241.—253.) чланак Т. Маретића „Narodna imena mjesecima“, за тим (253. до 267.) је чланак С. Тропша „O najobičnijim pogrješkama u njemačkom jeziku.“ Као трећа (268.—296) је Ђ. Шурмина „Riječi muškoga roda od a-osnova u hrvatskom jeziku“; иза њега је свршетак Д. Хирцова чланка (296. до 304) „Gradja za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja“ па свршетак А. Лангхофера „Prilog za nomenklaturu kukaca u opsegu srednjoškolske obuke“ (305.—315.) Даље су чланци: „O antiprizmama, koje su Arhimedovi poliedri“ од Д. Радовића (316.—320), „O primjeni jednoga poučka iz planimetrije u deskriptivnoj geometriji“ од М. Зделара (320. до 326), „Parabola kao rezultat polarne reci pročnosti“ од Ђ. Мајцена (326.—330), „O nekim pokusima u prostoru s razrijedjenim zrakom“ од С. Пливелића (330.—333), „Prirodopis u višim trgovačkim školama“ од М. Медића (333. до 336), „Koncentracija obuke“ од Ј. Голика свршетак (336.—350) и неке примједбе Лангхоферове на овај чланак (350.—351), „Moderni tjelesni uzgoj u srednjim školama austrijskima i ugarskima“ од Ф. Бучара (352.—363), „Mladež za vrijeme razvoja puberteta“ од Ј. Голика (363.—366). Од „Књижевних Обзнана“ у овој су двострукој свесци три, и све три од Д. Франића, а на ова дела: „Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućogodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.“ (Загреб 1896.) „Bosna i Hercegovina na mileniјskoj izložbi u Budimpešti godine 1896.“ и „Rijeka Kupa i njezino poriječje“ од проф. М. Шеноа (Загреб 1895.) Од „различних биљежака“ у овој су свесци (374.—378): „Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom“ (додатак чланку на стр. 224 друге свеске) од Ф. Бучара, „Petitio principii ili circulus in demonstrando“ од Ст. Михолића и „Pedagoške mrvice“ од Ј. Голика. На крају је „Prijegled časopisa“ (379.—384) и то: Zeitschrift für das Gymnasialwesen за 1896. (11, 12 св.) и 1897. (св. 1.—4.), Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik за 1897. (св. 1.—3.), Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht за 1897. (св. 1. до 2.), Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht за 1897. (св. 1.—2.) и Zeitschrift für das Realschulwesen за 1897. (св. 1.—2.).

Уредништво јавља да ће од прве свеске VI књиге да уведе и нов одељак „Школске вијести“, где ће се саопштавати „различне новине из средњих школа наших и туђих, а поглавито настојања око реформе средњих школа у извањем свијету (напосе у Аустрији и у Немачкој).“ И број часописа, којима се садржај приопштава, увећаће се од 6. књиге.

ПРОСВЕТА

Словенска филологија у Липисци. — Зимњега семестра школске 1897.-8. године на липиском университету: предаваће А Лескин старословенску и литавску граматику а и неколико глава из словенске синтаксе, уз то читање литавских текстова; Шолвин читаће и објашњаваће чешке текстове и једнога руского писца, држаће старословенска вежбања и предаваће руску синтаксу; Волнер предаваће о Гогољу и његову времену; А. Серенсен имаће други курс пољске граматике с вежбањима.

РАЗЛИЧНОСТИ

Реч „Влах“. — У додатку „zur Allgemeinen Zeitung“ што у Минхену излазе (бр. 124. и 125.) штампао је др. В. Милковић, доценат у Черновицу, чланчић, у ком расправља о именима Wälsche (Талијани), Valah, Vlah (Румуни) и Lah (Пољак). Миклошићево мишљење да је реч „влах“ сродна с грчком речи βλάχος не прима; он мисли да та имена значе „црне људе“. Он тумачи овако ширење тог имена: Кад су Германци дошли у додир с Романима, звали су их Blachen; од њих примише ту реч Словени и префметнуше у Vlahi, Valahi, Volohy, Vlohy, Lahy и т. д. Да се одреди стално, како се које племе зове, то је Германима била реч „Valh“ за Талијане. Како су онда Словени, Византинци и др. народи називали именом „Валахи, Влахи“ Румуне, примише Германци од Словена

то име само за Румуне. Сваки је пак народ у којем год облику те речи називао друго романско племе. Што су Хрвате (и Србе) називала „Власима“ северна племена до XVII в. писац мисли да то долази отуда, што су се тим именом називале јужне земље. Милковић мисли да је Лах, Лех, Lengyel (мађ.) и Lenkas (литавски) исто. Облици речи „valh,“ „valah“ и „lah“ излазе из облика „valah,“ па се мењало према акценту, како је коме језику најбоље било.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Каниц. — Филип Феликс Каниц, познати бечки етнограф и добар српски пријатељ, бавио се овога лета у нашој средини прикупљујући грађу за ново издање свога капиталнога дела Serbien. Каниц је стари познаник наш. У Србију је долазио чешће, а чинио је веће екскурзије по нашој отаџбини 1859., 1889. и сада. Ове године највише се задржао у Београду, где има велики број познаника из свију кругова наше интелигенције. За тим је пропутовао један део јужне и источне Србије и почетком овог месеца вратио се у Беч, где ће разрадити прикупљени нови материјал. У новом издању дела Ф. Каница моћи ћемо уверити се какав смо културни напредак учинили по оцени овог тачног посматраоца и познаваоца нашега живота пре скоро 40 година и сада.

† **Ђуро Радичевић.** — Г. Филипа Радичевића књижевника (сарадника „Луче“) задесила је највећа несрећа, која може снаћи човека. Његов ваљани син, Ђуро Радичевић, медецинар у Москви убио се из частољубља, не могући претрпети укор да му успех у наукама није био онакав, какав је он желео да је. Узимамо искрена учешћа у несрећи г. Радичевића. —

† **Светолик Лазаревић.** — 4. јула умро је у Београду Светолик Лазаревић један од спремнијих српских новинара. Огледао се у писању и песама под именом „Споменак“ у две књижице, а има их којегде и растурених по листовима. У историји књижарства српскога његово ће име бити такођер забележено; он је први основао у Аустроугарској шездесетих година чисто српску књижарницу.

† **Д-р Михаило Хр. Ристић.** — 16. јула преминуо је у Белој Цркви у 68. години д-р Михаило Ристић адвокат. Покојник је у млађим годинама био професором у карловачкој гимнасији, а и радио на књижевности. Омиљени му је био предмет философија, те је и написао „Систему целокупне философије“, у десет књига (1858.—1860.). Ранијих година био је послаником на сабору, где је показао и беседнички дар. И добарСрбин беше. Вечан му спомен.

† **А. Асник.** — И пољска књижевност јула месеца претрпе огромни губитак. Њен понос и дика *А. Асник*, други Адам Мицкијевић, преминуо је 21. јула у Кракову. Рођен је 12. октобра 1838. у Калишу, у руској Пољској, почео је медецину, а свршио философију; год. 1866. у Хајделбергу поста доктором философије. Из руске Пољске прогнан још ђаком због устанка, не виде више роднога краја. Последњих двадесет година проведе у Кракову, одакле му се и литерарна слава пронесе кроза цео свет. Писао је драме, низ литерарних студија, а нарочито лирске песме, које му и стекоше име. Асник заслужује да се њим дуже позабавимо, с тога ћемо гледати да опширније проговоримо о овом врсном песнику пољском, чије неке песме и у српском преводу угледаше света.

† **Ханри Мељак.** — 24. јуна умро је у Паризу један од најплоднијих и најдаровитијих драмских писаца француских овога века Х. Мељак Почео је свој књижевни рад 1855. г. водвиљем у једном чину „Garde-toi, je me garde“, а за тим је низао једно за другим једно по једно драмско дело које у проси које у стиху. Број њихов прелази стотину. Многе је писао у друштву са Лудв. Халевијем. Неколико лепих шала и драма његових има и у репертоару нашега позоришта (нпр. Фруфру). Рођен је 11. фебруара 1831. године у Паризу, био је чланом академије француске, а и официром почасне легије.

УРЕДНИК
Др. Драг. М. Павловић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

Вук Стеф. Караџић

СРПСКА ЗЕМЉА ПРИМА ЊЕГОВЕ СРПСКЕ КОСТИ!...

Српска престоница — „Кућа ратова“ над Савом и Дунавом, која је видела како се на њој преламају бритке сабље толиких земаљских царстава — некима од њих данас ни стрва нема, — спрема се да у себе прими једног непреломног цара бесмртности, јер царство његово није ни од злата ни од челика него од вечности коју неумрла мисао плете своме носиоцу. Данашња наследница краљевске Приштине и царскога Призрена, пошто је доживела да од варница спаљених моћи српскога светитеља сине са Врачара светосавска мисао светлија и трајнија него икад дотле, пошто је видела како у мученишству ђакона Авакума побеђује вера која се не може ни у окове сапети ни на колац набити, ево сада сведочи славу још једнога српскога победиоца над умовима. У томе се придружује „Кући ратова“ и слеже се к њој, лично или душом, цела Србија заједно са свом српском отаџбином. Стиже им из даљине, из туђине, велики син — Вук Стеванов Караџић.

Давно је он и завичај и отаџбину оставио. Много се од онда у њима променило. Сад га Србија дочекује у јачу и ширу државну кућу но што беше она коју је он знао за живота свога. Истина, међе њене слободе нису још размакнуте преко Дрине, према Вукову Јадру; и ако се полазило, још се није прешло преко те Вишњићеве „племените међе“ између Босне и Србије. На другој страни, к сунчеву истоку, преко Тимока, где пређе пиштаху родна браћа и сестре Србинове, подигнута је, и српским заслугама, слобода братске

Бугарске. На југ српски, к оној „честитој Маћедонији“ коју Караџићева збирка слави као год и остале делове отаџбине, раширена је граница Србијина: наднела се над тужно и крваво Косово, примакла се Душанову Скопљу, — дотле су победна браћа донела роду своме слободу. Борци су као браћа дошли, као браћа су и радили: ослободивши их, пригрлили су их, изједначили су их у свему са собом, те заједно сви од Раче до Пчиње, деле срећу и слошки понесу и недаћу; трагови туђинскога варварства већ су у велике збрисани: Топлица, Нишава, Ветерница преображавају се у онаки исти питоми врт каким су природно богатство и Србинова вредноћа створили Мачву, Стиг, Мораву; сад се по Власини, под Сухом Планином, на Добричу могу слободно развијати плодови благодетнога Вукова труда

Учешћем све те браће ископана је Вуку рака међу осталим светлим гробовима српским. Он ће лећи међу своје другове и вршњаке са освита XIX века, који за дванаест година својим костима начинише дивотним гробљем цео простор од Малајнице до Мишара, од Чегра до Новога Пазара, од Вишеграда до Љубића. Ту је на Крајини његов побратим Вељко, у Подрињу Поцерац, у Шумадији Ђорђе, у самом Београду Милош: ту су толики други чију је славу, узвишену гуслама, разнео он по свету у својим збиркама песама, сви чија је јунаштва учинио још чудеснијима причајући, својим летописачким пером, с каком су их простом природношћу вршили. Ту су и плоче које се доцније поставише над земним останцима Книћанинових бојних другова, па свих оних који старо Косово понављаху с бољом срећом на новим разбојиштима, од барикада по београдским улицама до шанчева на Шуматовцу надомак Добрњчева Делиграда, око два Брата изнад Угљешина Врања, по Преполцу више Мусићева Лаба. Ту бораве вечни санак државници који мудро припремаху поље тим витезовима срца слободнога или у миру настављаху за добро народно оно што би они ратом почели: у Београду је Вуков заштитник Михаило, ту један његов пријатељ, Гавриловић, други му, Давидовић, у Ђурђеву Смедереву, а прота Матеја у својој Бранковини. Где ће се Вуков прах спустити, онде већ почивају

толики његови сарадници на просвети и књизи српској: велики му претеча Доситеј, Сима Милутиновић, па и други савременици као Ј. Стејић и В. Лазић; онде већ почива славни му наследник Даничић па, на жалост, и онолико много других који, на разним пољима, прионуше на рад у истом духу који је и Вука водио: учени пријатељ цвећа Панчић, духовити посматралац света Ненадовић, бујни Јакшић, одушевљени Каћански, питоми и одмерени Лазаревић и други.

Да, велика је гробна слава Србинова, а гробље његових бесмртника шире од Србије, пространо колико сва отаџбина. Од једнога до другога врха на којима песници бораве — од Бранкова Стражилова до Његошева Ловћена, од Дубровника до Дечана, од Вучјега Дола до Србобрана сија спомен ноћи пробдевених или пред олтаром у молитви или за писаћим столом умниковим или под копљем, пушком на мртвој стражи, сјаје спомен толиких прежаљених добара, толиких презрених срећа, толиких младих живота, што раштја колена српска све принесе на жртву бољој будућности народној, те од ње један део и нас допаде. Али шта је савремени појас, шта је Србија, за трећину века од како је Вук не зна, урадила за даље дане? су чиме ће они сад изаћи пред овога Милоша? — У Српства није само гробље, већ има и живота.

Од независне круне и краљевства, од густих редова синова Србијиних, народа њена, опремних, извежбаних и готових да још једном јурну у бој за слободу своје браће, до других који у мирне дане бде над правдом, над редом, над благостањем становништва и државе, по свим пољима која крчи нови живот јевропски, — имало би се много набројати шта се све постигло и шта се све своје стекло. А вредно би било споменути што поближе: о војсци, јер јој је био делић и Вук, још дечко, са својим дивитом и малом пушком за појасом; о законима, јер о њима је и он мислио; о приходима државним, о којима је и он писао; о некадашњим магистратима у којима је он председавао. Ипак нам се треба задовољити да једним погледом ухватимо утисак опште слике данашњега живота у Србији. Погледајмо је сву широм, не обрћући главу од икаке истине, али с готовошћу да се опет, од нагле жеље за бољим, не превиди оно што се успело.

Нека се зађе у варош и село: у радионицу, у продавницу и судницу, на њиву, у тор и дом, нека се по њима размотри свака ситница: свуда ће се видети развијенији живот, пространије потребе, већа удобност, умније рађење. Наћи ће се доиста и трагови већега напрезања а мање доколице и ласти, али и много оствареног бољитка. Урођена питомост српске душе, даровитост ума које се онолико дуго, од невоље мучнога робовања, krијаху и повлачашу у себе, развијају сав свој мах и брзо чине Србију земљом просвећене образованости, и већ је данас тешко поверовати да је тек четрдесет година од како сâм Београд не стрепи да ће се на њ сваког часа осути врела ђулад из грла душманских топова. А данас свака нова тековина напреднога човечанства може наћи у њему и Србији радоснога дочека...

Али на спомену српске просвете треба мало више застати. — Сетно певање жетелачко, оно којим се млада нева из рода испраћала или којим је драги драгој јављао да су му пути до ње снегом заметени — што је некад природа Србинова сама од себе извијала, негује се данас с уметном бригом, те се добром вољом многих сложних дружина чува, по свој земљи, српском песмом и свирком осетљиво срце народно, да га туђински звуци не занесу и не одмаме од свога рођенога. А вешта рука сликара српскога развија даре које за његову уметност показује и најситнија израда вредне руке Српкињине, докле му друг вајар огледа да већ сад оствари као дело оно што будућности обећава пластичност слика наших народних умотворина. Сви они ударају, за познија колена, основе тим уметностима у Срба, а дан дањи припомажу захвалним савременицима да се без туђинских услуга одуже ком заслужном претку подизањем смерна споменика. И глумачка уметност, коју је у тек ослобођену Србију стао пресађивати одушевљени њен поклоник Ј Вујић, али се после била почела гушити под навалом туђинских приказивача, добила је, као тврди град, свој храм. С оснивањем тога храма опрашта се Београд тих знакова робовања туђинској просвети; кнежево „мезимче“ постаје заточник српскога језика и духа, оно успева да уметност омили народу и да је толико рашири, те данас многобројни његови изданци по свој земљи прихватају и настављају његов задатак, при-

казујући гледаоцима слике српске прошлости, савремени живот, човечанске страсти.

Са уметника̂ креће се поглед на оне десетине хиљада једре дечице која пре сто година хоћаху Вуку бити вршњаци, кад је за манастирским овцама почињао своје школовање. Њима данас није као њему потребно за мастило растапати пушчани прах, ни писати по брезовој лили, ни молити случајне пролазнике за поуку; над њима, опремљенима сваком школском потребом, бде сада спремни и предани учитељи. Да ове наставничке редове одмени и потпуни чилим радницима, спрема се од давно подмладак у учитељској школи. Богословија подиже наследнике Хаџи-Рувиму и Хаџи-Ђери, војна академија заменике старим витезовима да понове Србину светле дане победа код Папратне и Пантина, код Ломнице и Царева Лаза. Ратарница гаји сељачки подмладак, спреман да се понесе и победи у великој светској привредној утакмици; винодељска школа, занатлиска и трговачка дају нараштају што пристиже, у златне му руке, ново оруђе за зидање све боље среће личне и народне. Женске више школе упућују љупке српске кћери како ће на дому и у друшву бити предане и разумне чуварице народних врлина. Густи редови ученички по гимнасијама и реалкама, учећи у тишини а у духу начела која српској интелигенцији завешташе Доситеј и Вук, расту да, као ново колено, приме на се бригу и поведу земљу даље од мете, којој је данашњи појас стигао. А да се ни у ком послу не залута, да покрети срца буду упућени светлом лучом непомућенога умља, подигнута је, како дарежљивошћу и прегнућем појединаца тако земаљским средствима, уврšна зграда просветна — школа која се именом зове „велика" као год и стара Југовићева, у којој је Вук учио и о којој пише с онолико одушевљене љубави, ну која је од оне толико одмакла, да јој се ни сагледати не би дала.

Да садашње стање омерамо према ином које беше у Вуково време, колико бисмо установа и свакојаких тековина имали набројати, којим онда ни заметка не беше! Или зар да нејачке Давидовићеве „Српске Новине", на којима је и Вук радио, упоређујемо с данашњим раширеним и осиљеним новинарством? А шта бисмо из оних дана могли споменути према садашњим благодетним удружењима: учитеља, профе-

сора, свештеника, калуђера, правника, лекара? па какви просветни сноп представљају задругари данашње „Српске Књижевне Задруге“! Где су у оно време оволике задужбине, од малих завештања за потпору ученицима до оноликих кака је Чупићева или Коларчева, које све дивно замениште савременом друштву оно што у стара царска времена бејаху славне цркве и манастири! Већ под крај Вукова живота огледаше „Друштво Српске Словесности“ прве кораке по неутрвеној стази чистога научнога рада, те је и сам Вук на његовим састанцима разлагао своје мисли о друштвеном задатку према књижевној обради језика народнога. Сад је већ и „Српско Учено Друштво,“ у које се оно прво прометнуло, заменила „Српска Академија Наука“ (толико се хитро корача!), те она дочекује Вука. И кад би данас могло бити да га живог она у својој средини види, не би се према његовим мислима поступало онако како се урадило у „Друштву Српске Словесности;“ друкчији би тај збор био и по поштовању према њему и по спремы и научности оних који седе у њеним столовима... Још велика школа с многим својим заводима, у којима се шире стечени и привређују нови научни добици; ботаничка градина, у којој су скупљени и високи грмови, којима се поносе српске горе, и травке, којима се зелене њихови гајеви, и цвеће, којим се шарене поља и ливаде; мусеј и археолошко друштво, који купе и износе, на углед свима, спомене живота наших старих колена, по којима оставише трага да смо били и link царовали, све чим је знатна сада или у прошлости српска замља, њена уметност, њена привреда, тешке оклопе, бритке сабље старинских јунака, силне новце народних владалаца; народна библиотека, која збира, за сведоџбу и за даљи рад, све што је српско перо на листовима жуте коже или беле хартије исписало ситних слова од златопечатних повеља Душанових до онога што је јуче угледало света, — сви доприносе свој камен на зидање оне велике зграде — српске науке — којој је Вук онаке широке и дубоке основе ударио или оцртао. Сложним радом на свим тим стожерима успео је савремени нараштај да многе и многе стране живота свога народа и своје отаџбине обради и унесе у ризнице човечанскога знања, те да просвећени свет и о њима данас

зна и мисли, и да то знање добије пр̀во од рођених српских синова.

Књижевност народна, каку је Вук већ доживео да ниче песмом Бранковом и Његошевом, ојачала се и разгранала свим врстама и огранцима: лириком, епом и драматом, приповетком, романом и путописом, беседом и расправом, животописом и историјом. У свему том владају Вукова начела о правопису и језику, те не само у Србији, где су она за живота му забрањивана, него и широм српских области, па и у далекој Колумбовој земљи, свуда где год има Срба, свак се стара да српску књигу пише онако, како је Вук своје. И садржина се свему даје српска; не тежи се низа Парнасом ни за Валхалом: једино се српске виле цене. А све је намењено оним истим широким народним слојевима из којих је и он свој живот и снагу црпао, па им после сав рад намењивао. Нико се више не либи „простоте,“ свак данас признаје њене заслуге за одржање свег онога блага, оне душе што је Вук називао народношћу; цела се књижевност стара да народу собом врати онај живот који је од њега добила.

Са свим тим излази данас Србија ведра чела и, уз учешће целога српскога рода, прихвата свога великога сина у недра своја, с поуздањем да није изневерила мисао којој је он био онаким сјајним носиоцем и тумачем на књижевном пољу, с вером да њему и рака у таком крилу може лакша бити.

*
*   *

Ледена се кора по срцу ми хвата,
Те се мрзне извор сањарија слатких;
Бегају ме журно славујевска јата,
Те престаје жубор од стихова глатких.

По пустошју празном само вихор вије,
Увехнуло лишће мојих нада носи;
Чудновате бразде по челу ми рије
И засипа снегом по лицу и коси!

Р. Ј. Одавић

ЖЕНА

— ПРИПОВИЈЕТКА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ —

Свет. Ћоровић

(Свршетак)

V

Било је баш пред вече.

Никола се вратио са радње, па сјео пред кућу, да се одмори... Недалеко од њега лежао је његов велики гаров и мирно држао на својим леђима једну кокош, која је такођер врло мирна. На другој страни чепркао је пијевац по ђубрету, а око њега врзле су се још двије три кокоши и кљуцале по земљи, тражећи зрневље.

Никола је ово волио да гледа, те је због њих сваку вече и излазио пред кућу. Необично му је пак било, ако су случајно куд год замакле, па би их ћућукао и дозивао.

Пошто је сјео пред кућу, раздрљио је џамадан на прсима, да му је хладније, а по том зовну Ђурђу, да му изује опанке.

Ђурђа је изашла некако збуњена, па никако не смије да му отворено погледа у очи. Сагла се је и почела да га изува, али се и ту збунила, па у мјесто да опуту расплете, она је још јаче заплете.

— Шта је теби? — запита је Никола и оштро је погледа.

— Ништа.

— Има нешто?

— Ништа.

Он само љутито пушну на нос, па поче сам да се изува.

— Донеси ми ракије, — нареди јој.

Ђурђа уљезе у кућу, а по томе се врати носећи у ћупици воде.

— Зар сам ја иск'о воде? — запита он.

Она не одговори.

— Ракију ми донеси, — викну поново, — па други пут боље отвори уши... Зар с том памети мислиш улазити у туђу кућу?...

Она и опет не рече ништа, него оде, да му донесе ракије.

— Чудна ми је вечерас, — промрмља Никола у по гласа, — овђе бѣли има нешто.

Па поче да мисли и размишља, шта би све могло бити. Дуго је и дуго размишљао, а најпошље забринут уљезе у кућу.

Кад се све стишало и умирило, дође Милан са још једним јараном пред Николину кућу. Полако је обишао око ње и завиркивао на све стране, па се онда одмаче и удари дланом о длан.

— Јако си ударио, — рече му јаран.

— Не бој се.

У исто доба врата се од куће отворише и Ђурђа се појави. Устрашено је најприје извирила, а за тим пође право њима. —

— Хоћемо ли? — запита Милан.

— Хоћемо.

Они стадоше око ње и баш да пођу, кад Никола рикну:

— Зар тако, а?

Они се тргоше и застадоше укочено, не знајући шта да раде. А Никола им приђе. У једној руци држао је своју дебелу тојагу, а другом дочепа Ђурђу за косу и повуче је.

— Научићу ја тебе како се бјежи! — викну опет. — За ким си пошла? За овијем лоповом?... Јес' лопов си ти, прави лопов, јер да си поштен човјек, не би сипао воду у варен пи-

лав. И велим ти: да ми се никад више нијеси примак'о кући, јер ћу ти обје ноге пребити.

Никола је био страшан. Говори, а све се тресе од љутине. Глас му звони као труба, па се на далеко разлијеже у ноћи... Он опет дочепа Ђурђу и повуче је у кућу, а Милан и јаран му стоје као два сиња камена и ни један не може ријечи да рекне.

Тек пошто је Никола отишао, они се погледаше тупо, мртво.

— Баш смо жене! — рече Милан тихо.

— И јесмо, — потврди му јаран.

Никола је одвео Ђурђу у кућу и заклучао је у њезину собу. —

— Тако ћу ја с тобом, — реча. — Зар да ми оцрниш образ пред свијетом и да ме у лаж ућераш? Јок! Волим ти мртвој очи заклопит' него да ме људи због тебе кȍре.

Она је само шутела, јер није смјела проговорити ни ријечи. У овај час осјећала је и као неку тугу што није одбјегла, а кашње опет као неко кајање... Сјела је на један сандук и размишљала о свему, што се догодило. Чини јој се, као да сад гледа, како Милан и јаран му стоје око ње, па онда како загрмље Николин глас. И тада чисто осјети, како је Никола вуче за косу, а Милан стоји и све мирно гледа.

Због тога јој се учини слаб, врло слаб, слабији од жене. Зар је није могао отети? Зар није могао да је брани?

У томе часу она би највољела, кад би он био пред њом, па да му све каже и да га изружи што може гȍре.

— И ти си ми момак! — рече полугласно, као да га већ гледа пред собом. — 'вамо ми говориш да бјежим, а 'вамо не можеш ни да ме одбраниш... Па какав ти је јаран?... К'о и ти... Стали сте обојица, а ни један нема срца... И још ми говориш да сам ти драга!

Као да јој је мало одлахнуло на срцу, кад је све ово изговорила. А одмах затим га поче жалити и сама у себи правдаше га дуго и дуго.

Па ипак није га могла сасвим оправдати, јер је једнако чула неки глас који јој је дошаптавао: «он је слаб; он је жена!»

VI

И дођоше кићени сватови, да поведу лијепу Ђурђу Николину. Сви су били неизмјерно весели, сви су пили и пјевали, само је мла̂да била сјетна.

Образи јој блиједи, очи помућене, а на уснама нема онога њезина веселога осмјејка, који јој је лицу придавао неки особити чар. Стајала је мирно уз ђевера, па ни ријечи да проговори.

Он као да је то опазио.

— Шта ти је, снашо? — пита је.

— Ништа.

— Жао ти рода, је ли?

— Ја̏.

— Ех, прежалићеш ти све, — тјеши је он, — вићећеш само док дођеш у Обрадову кућу... Обикнућеш се ти, па пӧтље, да те тојагом гонимо, нећеш се вратити.

Ђурђа шутећи обори главу и замисли се. Паде јој на памет: како би живјела у Милановој кући. Макар и фукарастији, он је ипак срцу дражи, а боље са драгим и «с листа воду пити, него са недрагим по свили ходити.»

Али сад нема помоћи.

Стари сват подиже здравицу «за сретнога пута» и сви сватови скочише на ноге. Око куће настаде журба. И мало и велико поче да трчи на све стране. Двојица тројица трче око коња; чауш завиркује у све крајеве и гледа, да се што не заборави, јер би то тек била срамота за њега; кум обукао један опанак, а други изгубио, па га тражи; ђеца трче и галаме а ђевојке се окупиле око мла̂де, да се с њоме ижљубе.

Кад је Никола приступио, Ђурђа му паде на прси и поче плакати. Чак се и њему сврташе сузе и полеташе низ образе а то опет расплака и остале жене, да све почеше отирати очи рукавима и јаглуцима.

— 'Прости ми, — рече она полазећи.

— Нек ти Бог 'прости. Буди ми сретна!

И Никола није више могао, него отрча у кућу, да се тамо сит наплаче.

А сватови кренуше и весела пјесма одјекну по читавоме селу...

Милан је чуо пјесму и то га је забољело у дну душе. Отишао је под онај свој дуб и замишљено се прислонио уз стабло. Сад му се чинило све тужно и жалосно око њега. Птице као да му поју надгробне пјесме, а стари дуб шуми, као да га од срца сажаљева.

У Милановим очима заблисташе се сузе. Ма да је иначе био тврд на сузи, данас није могао стегнути срца Ни за чим човјек не може тако лако заплакати, колико над скрханом својом срећом. А Милану се заиста чинило, да никад више не може бити ни срећан ни задовољан.

Но шта да ради?

Није могао ништа. Да полети тамо, па да је отме од ђеверова и да се бије са сваким, — то му се чинило лудо. Знао је добро, да ништа не може добити, кад је њих толико; шта више, може још и главу изгубити.

Истина, он сада неби штедио живота. Свршио би за час све сâм са собом. Али он да убије себе, а Обрад са Ђурђом да живи срећан и задовољан, — то не смије бити.

Кад би могао дочепати Обрада и поиграти се с њиме као мачка с мишем, мучећи га што се најгоре може, — у томе би највише уживао. Гњавио би га дуго, дуго, дуго и канда се никада неби могао наситити.

А Ђурђу је силом сам пред собом правдао и држао, да је чиста као сама Богородица. Знао је, да је све то преко њезине воље и то му бијаше још једина утјеха.

Уздахнуо је неколико пута и отирао сузе премишљајући и даље о свему, а стари дуб једнако му је тужно шумио више главе.

VII

Освануо је лијеп мајски дан. Преко ноћи падала је киша и тек кад се први сунчеви зраци са истока помолише, облаци се почеше разилазити. Само још неколико њих, као што се мотљаху овамо и онамо, као велике галије са широким једрима кад путују по бескрајном мору... Са високих планина благи вјетрић наноси мирис кадуље, пелена и метвице и све око тебе мирисаше као у цркви, кад свештеник прође са кадионицом. Голема дрвећа шуште и стресају са себе капљице, што им се зауставише на зеленом лишћу, а далеко, далеко чујеш глас кукавице, како монотоно понавља оно своје ку-ку, ку-ку...

А у селу све оживило. Поустајали момци и ђевојке и пошли на радњу, те им се пјевање и кикотање разлијеже на далеко. Ђеца загрнула кошуље, па гацају по локвама и бацају блато једно на другога. Жене довикују једна другу, а стара баба Стоја сјела на свој праг, па куњајући преде и једнако миче губицама, као да нешто говори.

И Милан се пробудио, али — махмуран. Синоћ је био у механи и пио много, много... Од како се Ђурђа удала, он је волио да пије, али без границе и без мјере. Ако је сјео у крчми, није могао а да не попије по два до три литра вина. А кад се напије, тад је готов да се свађа и бије, па макар с киме. Због тога је неколико пута извукао и прилично буботака, но ни то га није могло опаметити.

Дакле, као што рекох, био је махмуран. Дигао се као болесник какав и почео да мрмља нешто кроз зубе, да га нико неби могао разумјети.

Тек пошто се добро умио постао је мало друкчији... Зијевајући и протежући се, сјећао се синошњег џумбуса... И као да се покајао, што је толико пио... Он се обично увијек тако кајао и зарицао се, да неће више пити.

— Нећу више никад... Срамота ми од свијета... Шта ће ми рећи?... Пљанац... Лйска... А досада су ме сви фалили и нико ни једне ружне није за мном проговорио... Оканићу се свега, па ћу опет радит'... Дâко Бог дâ и боље...

Али никад није одржао ријечи. Чим би прошао поред механе и осјетио онај кужни мирис, он би се одмах свраћао у њу и више није тријезан излазио...

Кад се умио и помолио Богу, опет му паде на памет Ђурђа. Није је могао заборавити, па макар колико се мучио... Једнако се сјећао онијех лијепијех часова, кад би јутром или вечером говорио с њоме, и уживао, гледајући је пред собом онако лијепу и красну.

И повуче га жеља, да је опет види. Волио би, него бог зна шта, да је мало погледа, па макар из далека и чини му се, да би му одмах лакше било на срцу.

— Да ми је само, да јој видим очи, — промрмља готово сасвим јасно, — па да јој видим лишце, к'о да би постао царем... Ама како је могу вићети? Зар да одем у Обрадову кућу?... Никада!... А друкчије?... Друкчије се не може.

Па ипак није клонуо. Узе опанке и поче се обу̑вати, а весело климну главом, као да се је смислио.

Пошто је био готов, узе своју тојагу у руке па пође правце у друго село... Иде, иде а једнако мисли о *њој*...

— Шта ли сада ради?... Како јој је?... Да ми је знати: панем ли јој ја кадгођ на памет?... Ех, ако је видим, не знам шта ћу од весеља!... Па ако и она мене види.. Боже, што ли би се обеселила! Цикнула би, лијепо би цикнула к'о гуја: «Јеси ли ти Милане?» «Јесам». «Па дош'о?» «Ја, дош'о сам»... «А што?» «Дош'о да видим тебе»... И онда почнемо говорит' па говоримо о свачеме... Ама споменућу јој све, што је некад било.. Хоћу, душе ми.. Знам, да ће јој се ражалит' ама нека... Баш ми је драго, што ће мало и проплакат'...

У тим и таким мислима примакао се је њезином селу. Сунце бијаше високо одскочило, па пече баш жестоко, те Милана свега облио зној и потоком му цури низ лице.. А он ни хабера... Корача што може брже, као да је добио крила... Кад је угледао неколико крајњих сеоских кућа, поче готово трчати. Трчи, трчи а загледа на све стране, као да се нада, да ће сад из љесковине или иза каквог другог дрвета ба̑хнути преда њ *она*.

Сав задихан стигао је у село. Прошао је неколико кућа, док је дошао до њене... А кад се примакао поче готово дрхтати од некаква узбуђења... Хтио је да уљезе право у кућу, као да токорсе има неког посла... Но одмах му паде на памет, да би то било врло махнито од њега. Због тога застаде, па

онда заокрену иза куће у један мали шумарак... Ту најприје добро разгледа све око себе, па се извали на траву.

Раздрљио је кошуљу на прсима, те њезиним крајевима поче да размахује и да се хлади. Скинуо је капу и бацио је поред себе.

— Ух, уморио сам се, — рече. — Ама не смета! Само да је видим, па да ме одмах умор прође...

Затим поче поново да смишља и премишља, шта и како ће с њоме говорити. Сад му се чинило ово, а сад оно паметније, те на крај крајева није смислио управо ништа.

Лежао је тако може бит' читав сахат.. Но ње није било..., Почео је већ и да се љути и да псује у себи, али опет тврдо је одлучио, да се не миче, док год је не види...

Једва једном шушну нешто иза куће и он угледа баш *њу* гдје хоће да носи ручак радинима. И она је од врућине раздрљила кошуљу на прсима, те јој се и сада дојке указале, а загрнула је рукаве до рамена, те јој се виде снажне, обле, бијеле као од мрамора мишице. Милан од некаке жудње задрхта јаче него икада и скочи на ноге.

— Ђурђа! — викну готово на сав глас.

— Ти... проговори она и укочи се, па онда брже заклони дојке кошуљом, а рукаве спушћа.

— Нијеси ми се надала, — рече он смјешкајући се и примакну јој се ближе.

— Нијесам, — одговори она тихо.

Он застаде пред њом, па је чисто гута погледом. Чини му се никад љепша, никад дивнија била није... И он осјети тугу, ону стару тугу за изгубљеном срећом и бијаше готов, да и сада заплаче... Због тога није могао ништа више да проговори... Заборавио је на све, о чему је размишљао и — само је гледа.

А она стала, па оборила очи и једнако се мијења у лицу. Час је блеђа, а час руменија... И она се збунила, па не зна. шта ће...

Најпосле им додија шутња. Он први прокомеша раменима и запита је:

— Па како си?

— Добро.

— Како живиш?

— Па... добро... Сви ме пазе..

Он погледа у земљу, па не дижући главе пропита:

— А јеси ли ме заборавила?

Она не одговори ништа, него га само погледа, као да би хтела рећи: «зар још питаш?»

Њега овај поглед чисто осоколи. У глави му наједанпут сину чудновата мисао и нека махнита нада занесе га, те готово гласно викну:

— Е, све је добро!

Она га није питала: шта је то добро, али се заиста зачудила тој наглој промјени.

— Добро је, — рече он опет, — хоћеш ме нешто послушат'?

— А шта?

— Ја сам ти још драг...

Она обори главу.

— Па и ти си мени к'о из срца ишчупана.... Не могу без тебе ама ни једног корака... Све ми је празно... Драга си ми к'о очи.,. Jâ.. Па сад ми паде нешто на памет... Ама само ако ћеш ме послушат'.. Хоћеш ли?

— Шта је?

— Да сада побјегнеш са мном...

Она се запањи од чуда.

— Ја?

— Па ти... Ето, знаш да сам ти драг... Па ми смо се одавно гледали... Ти знаш, како смо се лијепо живили... И све нам се помрси... А ја ко велим: да им се осветимо...

Она не хтједе више да размишља, него одмах одлучно дочека:

— Нећу.

— Не ћеш?

— Не могу.

Он јој погледа у очи.

— А што?

— Па знаш... Ја сам удата... *Он* ми је домаћин и ја сам његова... Нисам ја швабица, па да имам четири домаћина... Нећу окаљати образа, па макар ме нестало...

— А зар каљаш образ?

— Каљам јакако... Ја сам поштена жена... Док сам била ђевојка, вољела сам тебе и шћела сам да бјежим... А сад нећу! .. То би била и грехота и срамота.

Он застаде,

— И баш нећеш?

— Док је он жив, нећу.

— Е добро, — рече он и одјури као вихор.

А она остаде гледајући за њим. Као да јој неки камен паде са срца, кад је видила, да је већ далеко замакао... Јер ко зна, шта би могло бити!... И зар би му могла одољети да је још наваљивао?

Тада јој тек паде на памет ручак и она га понесе радницима...

Тужан и жалостан враћао се је Милан кући... Оборио главу и почео тромије да вуче ногу за ногом... Сад нити је псовао, нити грдио, него једнако ишао напријед не мислећи ништа, јер управо није ни могао да мисли... Чинило му се невјероватно, да му је Ђурђа све оно казала... Мислио је да сања... Па и опет био је скршен, сломљен.

Сад га је тек повукла жеља да се напије, али страшно да се напије, па да побије читаво село.

И он је, ради тога, мало поприхитио, очекујући жељно: кад ће угледати прву механу.

Најпошље је и угледао.

Крај пута је стајала ниска кућа, исплетена од љесковога прућа а залијепљена блатом, помијешаним са клаком. Два мала и крива пенџера без стакла зијали су на њој, а више њих је намјештен нов сламни кров, те се жути на сунцу и из далека

изгледа као златан. А изнад њега, из нискога оџака избијао је лак, провидан дим и дизао се у небо.

Милан похита још брже и уљезе у механу, вичући још са врата:

— Механџија! Донеси буре вина!

VIII

Кроз читаву Херцеговину пронио се глас, да ће Швабо купити солдате. Ова вијест раздражила је Херцеговце без разлике вјере, те почеше јавно да негодују. У Мостару православни Срби написаше „протест" и послаше цару, а сијасет омлађих људи пребјеже у Црну Гору. Мало за тим па се подиже још више усташа из Невесиња и околице, Стоца и других мјеста. Већином су сви ишли Црној Гори а по неки се заставише у Херцеговини, те почеше хајдуковати. На неколико мјеста разбили су поште и поубијали више солдата. Ђоко Радовић у сред бијелога дана напао је са дружином на једну жандарску касарну, те искасапио неколико жандара и пандура, који, ма да бијаху до зуба оружани, ипак нијесу могли да се бране. Сва Херцеговина напуни се војском и држава просу силан новац.

Међу усташима били су и Обрад и Милан. Милан је био за то што му је у задње доба чисто досадио живот, па је тражио, да се бије и да гине.

А Обрад је пошао ради тога, што се бојао да ће га узети у солдате, па би волио изгубити све, него служити туђина.

Кад се растајао са Ђурђом загрлио је и рекао јој:

— Доћи ћу ти брже... Ако не дођем, а ти ми подај опијело и пази ми оца и мајку... А... и дијете, кад се нађе, одгој ми луцки...

Њојзи су потекле сузе и није могла ништа да одговори... Сад јој га је било тако жао!... Та он јој је био добар, да се ни замислити не може бољи. Све, све што је хтјела, било јој је; он нити је жалио трошка ни труда да је задовољи. Волио је силно, неизмјерно и она дабогме није могла остати хладна према њему... Ма да се по каткад сјећала и Милана и жалила га, ипак је и према Обраду осјећала неку љубав, али сасвим

друкчију, него што је била она ђевојачка. Ова нова љубав није била онако плаха, али је била трајна, а нарочито од онда, од када је осјетила, да ће постати мајком... И она је већ снивала како ће њих двоје пазити и миловати свога синчића (јер је у тврдо држала, да ће родити баш синчића) и како ће бити сретна с њиме.... Тако исто снивао је и Обрад и обоје су жељно очекивали тај «дар божији»....

Дакле, као што рекох. и Милан и Обрад били су усташи, па се чак нађоше и у једној истој чети... Неколико дана крстарили су по планинама око Невесиња и дочекивали солдате, а кашње се ослободише, те се почеше спушћати и у оближња села... Многи домаћини, преко свега тога што им је најстрожије забрањено да усташе не смију примати, дочекивали су их братски и са раширенијем рукама. Жито, што је приправљано за зимницу, поврће, стоку и све дијелили су с њима као са рођеном браћом и вјешто их прикривали, да их не нађу жандарске страже, које су обилазиле и залазиле на све стране.

Нахранити усташа Херцеговац сматра за дужност. Јер док он сједи код куће, код своје жене и дјеце, овај се вере по кршевима и по гудурама. спава на камену, мучи се и пати, па и крв своју лије, не за себе — него за све... Усташи су опет увијек захвални тим својим добротворима, те их увијек најодлучније бране.

Једног дана заметнуо се жесток бој између солдата, и усташа и то баш близу Улока. Солдати су наваљивали у три маха на малени шанац усташки, но сваки пут били су одбијени. Мртвијех и рањенијех било их је неколико... Мало по мало то их збуни, те почеше узмицати... Официри су их силом нагонили да нападају, али војници нијесу слушали, него баш ударише натраг.

Обрад се жестоко борио. Он је сам оборио тројицу непријатеља, па кад је угледао како они узмичу, он брже испаде из шанца и полети у потјеру... Но није коракнуо ни двадесет пута, — кад однекуда пуче пушка. Он узви раменима, полети још корак naпријед, па се онда извину и паде.

Сви усташи збунише се и облетише око њега, чудећи се:

откуда је пушка ударила? Највише се чудио и викао Милан ма да му се у том тренутку на лицу могло читати неко задовољство. Он је чак узео Обрада и понио у шанац, да га превија. Но Обрад је био мртав.

— Jȁ грдне ли несреће, вала тебје Божје! — рече један.

— Несрећа, — додаде други.

— Ваљ'о нам је колик' друга тројица ..

— Јес' и колик' петорица.

И на томе се сврши вȁс разговор. Ископаше му јаму и саранише, а ни крста му не ударише. Више гроба његовог дизао се шанац и то му остаде једини споменик.

IX

И сврши се устанак, а усташи се без успјеха вратише својим кућама тужни и покорно оборише главе. Из свакога села најбољи момци одоше у солдате.

Но Милан није отишао. У боју изгубио један прст и то га спасло. Весео и задовољан вратио се он својој кући, па одмах почео да смишља и премишља: како ће се сада женити!... Наравно, да је опет мислио на Ђурђу.. Сад више није могло бити никаквих сметња, јер Обрада нема у животу, а Ђурђини родитељи не могу се противити томе.

Није хтио дуго да чека и да премишља, него одмах пође и стиже у њезино село.

Затекао је баш пред кућом.

Преко главе пребацила црну округу, а котулу и џ'оку[1]) обукла од сасвим загаситог боргета... По црвенијем очима могло се познати, да је много плакала а по блиједом лицу и модрим колутима испод очију, да није спавала за неколико ноћи.

Он, кад је такову угледао, застаде, као да га неко поли врелом водом. Та у тврдо је држао, да ће је наћи још веселију него прије и — гле сада! Каква промјена!

И она је застала, кад га је угледала и обоје су тако стајали једно пред другим, не проговоривши ни ријечи... Он чисто

[1]) хаљина.

осјетио неки страх у срцу; осјетио се, као грешник пред неумитним судијом, па и што би могао проговорити — не смије.

Једва једном одријеши му се језик и, пола пиштећим а пола муклим гласом, проговори:

— Обрад погин'о, а?

— Погин'о, — одговори она и уздахну.

Он заусти да говори даље, али у исти мах паде му на памет, да би то било глупо, па хотећи да се поправи, изрече још глупље:

— И ја, ево, дош'о..

Она подиже главу.

— А што? — запита га

— Па дошо'о сам, знаш, да те просим... Њега нема, а сад нам нико не може забранит' да се узмемо... Ето бӥва, па ако хоћеш... Велим ти: њега нема, а неће се вӓла, ни вратити.

Ове задње ријечи изговорио је чудноватим гласом; гласом који је био пун злобе и пакости, дрскости и лукавости. Овај глас такнуо је Ђурђу у срце; никад га прије овако чула није и она му зачуђено погледа у очи... Он није могао да издржи погледа, него обори очи у земљу...

Њу обузе нека чудновата слутња и сад га погледа још отвореније...

— Јеси ли видио, кад је погино? — запита она.

Њему ово питање дође чудно, те, једнако оборене главе, полугласно одговори:

— Јесам... не.. нијесам... ја сам био далеко од њега... Ја нијесим био баш управо у шанцу него покрај њега...

Ђурђи, којој су опричали смрт Обрадову, сад се тек свану пред очима. Сви су јој рекли, да га солдачка пушка *није* могла погодити... и сада, након овог разговора, као да је могла познати: ко је прави крвник...

— А да га нијеси ти убио? — запита она гласом више лукавим, него строгим.

Он се укочи. Диже главу и забленуто је погледа, као да се домишља: како ће јој слагати... Па ипак није знао шта да одговори.. А она је стајала, свечано као поп на исповиједи, па га само гледа... Тај поглед њему је највише сметао да се при-

бере; он га је пекао као жива жеравица и никако није могао да га подигнуте главе издржи.

— Чула сам, да си га убијо, — рече она лукавије него прије, — ама опет... то не смета...

А он као да се препороди. За један час нестаде страха, нестаде свега и он весело проговори:

— Баш ?

— Не смета. — рече она опет.

— Е, баш ти фала, рече он, — а нисам мог'о више да стојим пред тобом. Јесам га убио баш ја и то иза шанца да други не виде... И сад смо опет рахат.

Задање ријечи изговорио је он са неким хвалисањем и њој због тога, изгледаше низак, подал и одвратан. Није могла овако да га гледа; нова мржња надвладала је стару љубав и ускипи у њој тако силно, да би највољела, кад би га могла убити и и смрвити као најнижег скота.

И кад јој се он приближи да је узме за руку, она се измаче и одмахну руком те му одвали шамар, да му је одмах крв у лице појурила...

— Крвниче! Не излази ми на очи! викну. — Да си ми брат, убила би те... С чиме се фалиш? убио си човека му̏чки, а не јуначки... А ја сам се с њиме вјенчала и његова сам до гроба... Ти нијеси чојек! Ти си крвник , па ћу и дијете своје научити да те куне....

То рече и уљезе у кућу.

А он остаде понижен, посрамљен не знајући чисто, како да се прибере.

Херцеговка кад се уда, вјерна је само своме мужу. За другога неће до зна, па макар био ко био. Добра домаћица и честита мати остаје до гроба. Ако ми не вјерујете, отиђите у Ђурђино село, па ћете виђети, како је још дивна и млада, — а неће да се удаје. Савила је руке око свога јединка, па га гоји и пази као зеницу у оку. Ко зна! Можда га гоји за то, да јој и он погине, ама у светом боју *за слободу златну.*

СНОВИ

I

Златна зора од истока руди,
Мрак одгони мрачне ноћи дуге...
Ој, вини се из пламених груди
Силна пјесмо невоље и туге.

Свједок буди мог плама и жара
У млађаним што ми грудма тиња;
Плама светог што чудеса ствара,
Што за Српство вјечито пламиња.

Причај роду нашу славу стару,
Буди с братом што у ропству сузи;
Тешки ланци њега данас тару —
Ти му дру́га у невољи буди!

Буди с њиме док сунце не сй̂не,
Златно сунце слободице наше;
Док се Српство свог циља довй̂не:
Ко што прије давно... давно сјаше!

II

Сјајне звезде трепћу тио,
А ја, роде, мислим на те;

У своју сам пјесму слио
Све најљепше жеље за те.

Очекујем сунце јарко,
Кад ће милом роду синут'.
Ох, дуго сам, дуго плак'о:
„Слатка надо, немој гинут!“

„Зар да тол'ке муке сноси
Брат најдражи срцу моме?“
— Мрачно око сузе роси
У очају вјечитоме.

И у овој вјечној тузи
Заборавим ропство своје;
Бједно срце сузом сузи:
„Боже, спаси Српство моје!“

III

Погле, ено зора руди,
Навјешћује свјетлост дана;
Из сна мило Српство буди;
Жељо моја раздрагана!

Та̀ сијнуће сунце сјајно
Слободице — српског спаса;
Гесло наше величајно —
Братске слоге жар пламаса!

И јединство и слобода
Шаљу нам се одозгора,
Слатка нада мога рода
Испунит' се једном мора!

Срећан ли ћу тада бити
Кад се Српству сунце јави;

Сузом ћу се оросити
Дан спасења кад заплави!

Ој, заруди бјели дане
Правда злобу нек разгања;
Нек слободе сунце сване
Шта га моје Српство сања.

Модрич
(Босна)

А. Карабеговић

ФАЛБОВИ КРИТИЧНИ ДАНИ

— МЕТЕОРОЛОШКО РАЗМАТРАЊЕ —

ОД

ПРОФ. **Јеленка Михаиловића**

АСИСТЕНТА ОПСЕРВАТОРИЈЕ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

Читаоцима „Дела" није тако непознато име Фалбово. Врло често им се указује прилика да у појединим листовима домаћим или страним прочитају какво предсказање времена, које у последње време г. Фалб тако ватрено заступа, да је већ прешло и у пословицу. Основа његовог предсказања је у утицају Месеца на земаљске метеоролошке прилике. Мишљење о овом Месечевом утицају није ново и није Фалб први творац његов.[1]) Он је само поборник тога мишљења можда више но и сам прави и први аутор. У туђој литератури писано је много о Фалбовим критичним данима. Код нас се о томе још није чула озбиљна реч, јер овде никако не можемо сматрати неке новинарске рекламе, које с времена на време избијају у нашој штампи о овој ствари. Уверен да ће читаоце „Дела" интересовати питање о Фалбовим критичним данима и да желе ви-

---

1) Веровања у могућност овог утицања Месеца на прилике времена на Земљи датирају још из доба на 200 година пре Хр. Први пак трагови извесног научног извођења овога мишљења налазе се још код Лапласа (Laplace: Mécanique céléste књ. IV глава V). Он је казао да привлачење Сунца и Месеца у извесним положајима према Земљи изазива извесне незнатне промене барометарског стања. Том се мишљу бавио и Медлер (J. H. Mädler: Der Mond. Berlin 1837.), Хермес: (Hermes: Ueber Wetter und Wetterprophezeihung. Celle 1856.), а нарочито пак Шиблер: (Schübler. Untersuchungen über den Einfluss des Mondes auf die Veränderung in unserer Atmosphäre. Leipzig 1830.) и Ајзенлор (1832).

дети га осветљено истинским научним подацима, износимо у даљем прегледу резултате метеоролошких испитивања, који су од одсуднога значаја по решење питања о г. Фалбовим „критичним“ данима. Основицу за ово изношење узимљемо из једне расправе г. проф. Ј. М. Пертнера у Инсбруку, који је узео у претрес податке из три године 1888. 1889., и 1890. У тој је расправи горње питање претресено у погледу научне и практичне вредности до најмањих ситница врло пажљиво и озбиљно. Ми смо овоме материјалу за *три* године додали одговарајуће податке за још даљих *шест* година, дакле закључно са год. 1896. Према томе ова наша грађа обухвата потребне метеоролошке појаве у непрекидном низу од *девет* година, који је размак времена много повољнији за извођење закључака, него ли што је време од три године, којим се користио г. Пертнер.

Овоме послу ми ћемо приступити без икаквих предубеђења. На основу најновијих научних података размотрићемо податке „критичних“ дана и увидети праву тежину њихову. Да би смо пак одговорили на овај захтев морамо пре свега заузети такав положај да и без дубљих теориских испитивања просто претресемо све податке и испитамо, да ли они макар у чему дају какве год потврде за г. Фалбове „критичне“ дане.

Да би нам пак пре свега било јасно какви су то „критични“ дани и шта одређује њихову критичност ми ћемо у место сваког разлагања пустити прво самога г. Фалба, да нам он сам то изнесе. Ово је потребно још и с тога, да нам се не би пребацило како навлаш мењамо оригинални текст. У своме календару критичних дана за 1892. годину износи г. Фалб своје гледиште овим речма:

„Дугогодишња посматрања довела су писца до уверења, да се утицај привлачења Месеца и Сунца, и ако је теориски посве мале вредности ипак проузрокује силне приливе на морској површини — преноси на сличан начин и на океан ваздушни и на течне и гасовите масе у унутрашњости Земљиној; да се под тим околностима збивају необичном честоћом велики атмосферски покрети, земљотреси и експлозије гасова у угљеним мајданима и то баш оних дана када рачун пока-

зује највеће Месечево и Сунчево привлачење. Ове дане писац означава као „критичне“ једно с тога што они представљају као временске обртне тачке за равнотежу поменутих маса, а друго пак с тога, што се они показују као меродавни при одређивању величине реченог утицаја. Поједине констелације, од којих свака за се може појачати ону силу, према математичкој теорији прилива јесу: 1 Месечева близина до Земље (перигеум), 2. Положај Месечев према екватору, 3. Близина Земље до Сунца (перихел), 4. Положај Сунца према екватору, 5. Млад и пун Месец (сизигије), чему ми због најјачег утицаја последњег фактора додајемо још 6. Помрачења Сунца или Месеца.

„У опште теориски највеће вредности падају на пети фактор. Ну „критични дани“ имају различите вредности не само с тога што се поједини од наведених положаја по својим вредностима мењају, већ и с тога што постоји стална измена и у њиховом међусобном груписању. Због тога смо ми поделили критичне дане у три реда према опадању њихове јачине.“

Поред овога овде се са свим природно намеће питање о томе, чиме се одликују ти „критични дани“ од осталих дана, шта се у самој ствари може сматрати као потврђење „критичних дана“, какве појаве ваља очекивати за време њиховог трајања? Као одговор на ово питање опет ћемо навести речи г. Фалба, јер ће он моћи најверније представити у чему се састоји карактеристика његових „критичних“ дана. У истом календару (стр. 3.) ми налазимо одговора на постављено питање у овим његовим речима:

„Као облик у коме се тих дана објављује атмосферски прилив, након многогодишњих испитивања одређене су следеће појаве, које се у исто време могу сматрати као карактеристика критичних дана:

1. *Честоћа* барометарских минима или депресија (када је атмосферски притисак врло мали), олујине и повећани падежи у опште.

2. *Непогоде зими* (т. ј. грмљавине) или у оно доба дана када су оне иначе ретке (ноћу, изјутра).

3. *Падање снега лети* (по високим планинама) или у пределима где то бива иначе врло ретко (Доња Италија, Јужна Француска, Северна Африка, обала Мале Азије).

4. *Непогоде са снежним мећавама* у истим пределима.

5. *Прва непогода* у пролеће а *први снег* у јесен.

6. Продирање јужне струје, засићене воденом паром у велике висине, што се опажа по изненадној „juговини“ или по затворено плавој боји неба уз коју појаву иде необично велика провидност атмосфере.

7. Борба јужне струје са супротном северном струјом, која се карактерише цирусним облацима или у опште таквим облацима, који показују велику тежњу за грађењем паралелних бразда, налик на крупне праменасте цирокумулусе, а често пута показују и паралелно унакрсно браздање. Изгледа да од ове карактеристике зависе пљускови, плахе кише и честа наизменичност падања кише и сијања Сунца — т. зв. „априлско време.“

Према другим околностима, које иначе владају и према претходном стању времена може се испунити једна или друга од горњих тачака или се неколико њих могу појавити у исто доба, при чему је пак меродаван и сам положај дотичнога места према правцу атмосферског покрета Тако вели г. Фалб од речи до речи.

Неки ће од читалаца без сумње рећи: па онда је са свим проста ствар, јер у опште и нема никаквог *времена* ако се не десп макар једна од горњих појава. На тај начин свакако мора и у самим „критичним“ данима настати најмање бар једна појава од оних, које смо горе навели. Па ипак ваља у ствар загледати мало дубље. Можда је могуће баш да се свака од поменутих појава са нарочитом „пасијом“ јавља баш у критичним данима или бар да се нагомилавање њихово врши за време критичних дана. Наш се задатак управо и састоји у томе да на основу факата из посматрања испитамо начин и време појављивања побројаних појава.

За то пак г. Фалб нам даје двојаке податке које можемо узети у обзир при овоме разматрању. Он вели, што се тиче доба, када се атмосферски већи покрети почињу јављати

на поменути начин. то се наскоро показало (т. ј. њему, г. Фалбу) да настају скоро правилно на *два дана раније* од израчунатог „критичног“ дана. То важи за теориски нај јаче атмосферске покрете. Слабији пак покрети задоцњавају за два три дана.“

То пак значи, да ми при испитивању морамо узети, да се критични дани догађају онако како их г. Фалб познаје т. ј. да се предсказане појаве не дешавају баш управо у доба самог критичног дана већ на један до два дана пред најкритичнијим даном или на један до два дана па чак и на три дана после предсказаног слабијег критичног дана. Према овоме дакле, водећи рачуна о времену у коме се по г. Фалбовом предсказању има ишчекивати критичан дан, ми никако не можемо бити поуздано уверени да ће се атмосферски покрети од којих зависи стање времена, десити баш одређеног дана, већ или два дана пре или два дана после, дакле се *сваки* критични дан протеже у самој ствари на пет дана. Онај трећи дан, који г. Фалб још узимље у обзир код слабијег критичног дана ми сматрамо као претерано захтевање. Пошто г. Фалб не узимље тај трећи дан и *пре* најкритичнијих дана када је дејство његово врло јако, те је по томе распростирање његово по простору и времену много вероватније — то нам он онда још мора признати да је овај трећи дан после најслабијег критичног дана сасвим мало основан, да бисмо метеоролошку појаву која се тада деси још могли сматрати као последицу слабије критичнога дана који је био пре три дана. Ми држимо да је г. Фалб склон одбацити овај трећи дан после слабијег критичног дана, јер иначе бисмо морали у интересу праве тачности захтевати још један трећи дан, који би падао пред најкритичнијим даном. Остане ли пак тако, да се последице слабијег критичног дана опажају чак и на три дана после, а нај јачег само на два дана, онда излази сасвим јасно, да се мање критични дани „показали“ као да им је утицај врло јак, док се јачи критични дани показују као врло слаби. Нама у опште није намера да утврђујемо овако особито понашање „критичних дана“ у појединим случајевима. Да би пак на даље ишли поузданије, ништа нам пре свега друго не остаје, него да све критичне

дане сматрамо као један циклус дејстава за једнаке делове времена и да их све укупно и на исти начин испитамо.

Узмимо зарад тога два дана пре и два дана после предсказаног критичног дана, онда имамо да разматрамо промене времена у току од пет дана. Пошто су пак свака два критична дана растављена међу собом за 15 дана просечно, као што ћемо мало доцније видети, онда се на тај начин утицај сваког критичног дана и иначе простире на трећину свих дана. Узмемо ли пак три дана пре и три дана после предсказаног критичног дана, онда постаје критична готово половина свих дана докле је скоро *половина године и половина нашег живота у опште критична*. То би пак била врло велика штета по распростирање идеје о „критичним“ данима, те би с тога много боље било једино у интересу чистог и правог веровања да г. Фалб не залази тако далеко и да лу̂к своје стреле не запиње тако јако.

Можда се ово сматра као подсмевање, али га ми сматрамо као праву збиљу. За наша је испитивања све једно докле г. Фалб жели раширити утицај једнога критичнога дана, само кад га не проширује на више од половине свега времена, које нам стоји на расположењу. Ми ћемо ући у испитивање са свим без икаквих претходних поставака само ћемо обратити пажњу код оних дана, који су означени у смислу г. Фалбовом као „критични“, а који се свакако морају одликовати учестаним метеоролошким појавама, и оценити *да ли их у опште ваља одвајати и разликовати од других, обичних дана.* Докле се тај утицај може простирати по времену, мора се извести из самих непосредних посматрања.

Друго на шта нас г. Фалб чини пажљивим исказано је у овим ричима (Kalender der kritischen Tage 1891. стр. 132): „По себи је већ јасно, да се утицаји атмосферских кретања (у облику прилива и одлива у атмосфери), који се овде узимају у обзир морају у опште сматрати као *секундарни*, који при слабијим атмосферским покретима могу бити маскирани оним чиниоцима појава времена, који зависе у првом реду од *Сунчеве топлоте*, те се тако њихов утицај може опазити с већом вероватноћом онда када се налазе у нај јачим као и у најслабијим својим фазама.“

Другим речима то просто значи: кад се предсказаног критичног дана не деси ништа од свега онога што се приписивало њиховом утицају, то ипак не говори ништа *противу* „критичнога“ дана.

„На ово понашање, условљено природом саме ствари, ваља нарочито пазити, јер се иначе јасан закон може лако побркати и помутити тромом механиком мишљења и не логичним методама испитивања.“

Ову последњу напомену јамачно многи од вас мало разуме, због тога се надамо да ћемо је мало ниже моћи потпуно разјаснити. Пре свега она вели другим речима само ово: ко при испитивањима критичних дана не узима у обзир горњу напомену г. Фалбову, његова је „механика мишљења“ трома и метода му је не логична. Да не бисмо морали сносити ова два тако тешка греха изјављујемо још одмах, да ћемо узети у обзир г. Фалбове захтеве

Што се тиче размака времена када наступа нека особита метеоролошка појава, ми смо већ изјавили, да ту остављамо г. Фалба потпуно слободна. Он то може по вољи раширити у напред или после одређеног критичног дана. Ми ћемо своја испитивања тако уредити и вршити, да сам наш резултат непосредно протумачи границе распростирања тога утицаја „критичних“ дана.

Ми ћемо без поговора усвојити и напомену да се у по неким случајевима не појављују предсказане метеоролошке појаве и да то ни у колико не говори *противу г. Фалба.* Ну кад се докаже, да се те предсказане појаве не јављају у већини случајева, за време критичних дана онда се сасвим јасно мора извести закључак, да су основице учињеног предсказања не тачне.

Међутим друга једна околност изгледа нам у овој ствари посве сумњива. Што се предсказане појаве каткад и не десе, то много мање говори *противу г Фалба* него ли што се *тек понекад*, овда онда и обистини предсказање. Ово последње врло мало иде *у прилог његов.* Ми мислимо да је оно прво тако исто јасно по себи као год и ово друго. Ту пак наилазимо на одлучну противречност самога г. Фалба. Због тога пак

морамо добро проучити г. Фалбово гледиште о начину којим он изводи и брани тачност својих „критичних“ дана.

Још од првих почетака када се у њему пробудило *лично* уверење да збиља Месец утиче на стање времена и земљотресе, он је пронашао да је зарад упознавања таквих Месечевих утицаја најбоља метода ограничити сву своју пажњу као и пажњу других људи на предсказивање извесног — како он вели по теорији прилива и одлива „израчунатог“ дана — који он у даљем излагању сасвим слободно назива „критичним“. Када пак једног таквог унапред одређеног дана испадне случај да се десе извесне, горе већ поменуте метеоролошке појаве, земљотреси, експлозије по рудницима и т. д. онда је са свим природно што ти догађаји врло снажно утичу на лично убеђење појединих људи. Тиме се пак постиже двоје: прво се утврђује уверење оних, чија је пажња већ унапред била управљена на тај дан и друго, утицај таквог догађаја на осведочено лично убеђење појачава се веома знатно. Испадне ли пак обратно, да се предсказаног дана не деси никаква особита појава у атмосфери, онда то очевидно иде противу предсказања. Једини је г. Фалб и то протумачио, да неостваривање појаве која је предсказана не иде *противу* критичних дана и показао је да су тада те појаве маскиране утицајем Сунчевим. Пошто је пак он поређао да карактер критичних дана чине чак и прости цирусни облаци као и они облаци код којих се виђа унакрсно браздање, даље плаха киша, „априлско време“, југовина па чак и затворено плава боја неба, онда је овако широким програмом већ унапред искључена могућност да се не оствари ма која од ових појава „израчунатог“ критичног дана. Ако се предсказани критични дан у појединим случајевима и не испуни, онда истина можемо сматрати да то не обара г. Фалбово гледиште: али да ли се остваривање његово у сасвим појединачним случајевима може сматрати као довољно јак разлог за истинитост г. Фалбових предсказања као што би он хтео да то буде! То своје убеђење најодлучније је исказао г. Фалб у једном предавању, које је држао 3. новембра 1888. у сали занатлиског удружења у Бечу. Пошто је на неколико примера показао, да су се за време разних критичних дана десиле знатне метеоролошке појаве, он на-

стављa даље: „Не треба рећи: то су само поједини случајеви: *ту баш поједини случајеви доказују.* Кад се узме у обзир: да су се ове необичне појаве, које се у осталом врло ретко збивају, десиле баш једнога критичног дана, ко се обазре на заинтересованост и очекивање, тај ће морати у томе наћи доказа, ако само у опште има осећаја за вероватноћом. То свакако доказују поједини случајеви.

Поред овога г. Фалб полаже особиту важност на предсказања и због још нечега, што је непрестано истицао у свима својим списима па и у најновије доба у своме календару критичних дана за 1891. Ту је на једном месту казао овако: „Поред тога, кад је реч о личном убеђењу, предсказивања су најбољи пионири теоријама. Лично убеђење о извесном случају у опште је веће кад се унапред *предскаже* него ли кад се после свршене појаве иста узме просто као материјал за доказивање. Напрегнутост при ишчекивању каквог невероватног догађаја износи нам податке *за* и *против* много оштрије и тачније за само схватање прилика, него ли што то може учинити накнадно размишљање.“

Држећи се овога гледишта о начину извођења доказа за критичне дане г. Фалб је и извео на тој основи сваки свој доказ.

У своме спису „Преврати у васиони“[1]) навео је он овај свој доказ још у самом предговору. Он је могао „као пробу своје (т. ј. Фалбове) метеоролошке теорије објавити зимску непогоду за 24—26. фебруара исте године (1877).“ На шест пуних страна овога списа (стр. XIV—XIX) провлаче се доказивања и уверавања да се његово предсказање испунило. Сва та доказивања и уверавања су скроз новинарске нотице, које дају важности „личном“ убеђењу не само својом многобројношћу (а све се односе *само на један случај* г. Фалбовог предсказања), већ и оним тумачењима, која се у свима понављају и своде на то, да су тим фактима потврђени г. Фалбови назори.

Сличним доказивањем послужио се он у истој књизи и на стр 126—132· Набројао је неколико критичних периода

[1]) Von den Umwälzungen im Weltall, drei Bücher: Jn den Regionen d r Sterne. — Jm Reiche der Wolken. — in den Tiefen der Frde· Von R. Falb. III Auflage.

из године 1876. и 1877. на којима се — по метеоролошким појавама које се тада десиле — имали потврдити г. Фалбови назори. Он по том иде у мало даљу прошлост, издваја поједине дане из година 1832., 1874., 1875. и 1877. да на њима докаже тачност своје „метеоролошке теорије." Нај јачи „лични" доказ пак навео је на стр. 132. и даље где изводи накнадни доказ да је година 4000. пре Христа имала нај јачу „констелацију прилива" те су отуда те године биле највеће и нај јаче кише и најпространије поплаве. Овим би канда хтео да објасни појаву потопа, о коме нам догађају прича Св. Писмо.

Код овако „величанствене примене на далеке хиљаде година" свакако да не може изостати ни лично гледиште његово.

На исти начин поступа он и на стр. 258. и даљим, где говори о појавама земљотреса и вулканских ерупција у доба „нај јачих констелација прилива." Уз „лични" тренутак доказа иду живи описи појава које је сам доживео, а нарочито ерупција Етне 29. августа 1874.

И у доцнијим својим списима г. Фалб је у свему остао веран овој методи доказивања. Тако је на пр. у своме спису „Писма о времену"[1]) извео накнадне доказе да су се карактерне појаве времена у годинама 1852, 1853, 1854, 1855. догодиле баш за време неколиких „већих периода прилива." Нарочито периоду поплаве 1882. објаснио је потпуно на исти начин. Исто тако и најновију поплаву у октобру 1896. неки би хтели да је *накнадно* сматрају као појаву једног критичног дана Фалбовог.[2]) Да би се пак „личном" убеђењу дала потпуна важност, он за сваку „већу периоду прилива" наводи повећи број нотица, које својом количином и описивањем каквог свршеног догађаја свакако морају учинити јак утисак на читаоце, јер се у њима само набрајају утисци о узбуђењу становништва, које је захваћено каквом особитом појавом.

Још подробније примењује г. Фалб ову своју методу

---

[1]) Dr. R. Falb. Wetterbriefe. Wien 1890.

[2]) Исто тако многи још и сада верују, да су се и поплаве у пролеће 1897. јавиле за време критичних дана и да их је г. Фалб био предсказао.

„доказивања“ у своме спису: „Време и Месец“.[1]) На стр. 33.—46. опет наводи поједине случајеве из поменутих педесет година, а допуњује их за зимске непогоде случајевима из године 1874. и 1875. Ова набрајања продужује за „предсказане случајеве зимских непогода“ (на стр. 51.—56.) у години 1877. па прибавља за то „доказе из јужне Земљине хемисфере“ за годину 1832. По том на стр. 59.—68. наводи „још неколике местимичне пробе“ из године 1882, 1883, 1885. и 1886. и то увек на већ показани начин.

Познато је већ скоро свакоме да г. Фалб почев од 1889. па на овамо издаје за сваку годину по један „календар критичних дана.“ У календару за 1889. посвећен је велики део а за 1890. још и највећи део простора оваком извођењу „доказа“. У календару за 1890. описана је историја времена „велике периоде прилива“ око 12. јула 1889. на стр. 5.—79. и то почев од стр. 11. према подацима из новинарских нотица. Мање се г. Фалб задржавао на извођење осталих критичних дана у години 1889. (стр. 101—109). У календару за 1891. и даљих година поред осталих тумачења и извођења „доказа“ по својој методи, највише се задржава на појавама земљотреса.

Надамо се, да смо овим можда и сухопарним набрајањем толико показали да се у самој ствари једино сам г. Фалб придржава поменуте своје методе о извођењу доказа и да никад и ни у једној прилици није ни покушао да се послужи и другом каквом методом, те да и тим путем утврди тачност своје „метеоролошке теорије“, нити је још изнео праве статистичке податке којима би оправдао своје назоре о критичним данима.

Са тачношћу или нетачношћу ове методе доказивања једино и може остати или пасти оно што г. Фалб жели доказати т. ј. своју „метеоролошку теорију“ и своје „критичне дане.“

* * *

Критичком разматрању г. Фалбове методе доказивања ми приступамо с опасношћу, да нам г. Фалб или који при-

[1]) Das Wetter und der Mond, eine meteorologische Studie von Rudolf Falb. A. Hartlebens Verlag in Wien, Pest, Leipzig 1887.

сталица његове „теорије“ не пребаци „трому механику мишљења“, „нелогичну методу испитивања“ и т. д

Пре свега ми постављамо питање: Ако се нека појава и догоди предсказанога „критичног дана“, да ли је то онда у самој ствари баш доказ, да је узрок тој појави утицај Месечев који се тога дана највећма истиче, као што то г. Фалб тврди?

Ми бисмо и били склони одговорити на ово питање у прилог саме ствари само под условом: да се поједине појаве догађају или свагда т. ј. сваког „критичног дана“ или бар у знатној већини случајева. Исто тако не можемо повољно одговорити на горње питање ако буде број оних „критичних дана“ када се појаве и догађају само једнак или чак и мањи од броја оних „критичних дана“ када не наступају предсказане појаве.

Ни у колико нема разлога изразима „трома механака мишљења“ или „не логичка метода испитивања“ када се при испитивању једне теорије помоћу факата, сама факта просто набрајају без икаквог озбиљног претресања, као што то редовно чини г. Фалб

Не обистињавање појединих „израчунатих критичних дана“ г. Фалб мисли да се увек може објаснити тиме, што је у тим појединим случајевима дејство Месечевог утицаја „маскирано оним факторима времена, који у првом реду зависе од Сунчеве топлоте.“ Кад тако мисли о овоме, онда он већ унапред сматра за доказано баш оно, што фактима тек треба доказати т. ј. да пре свега у самој ствари постоји довољно јак Месечев утицај на стање времена (земљотресе и експлозије у рудницима). Он верује, да је овај доказ сасвим јасно протумачен његовим теориским излагањима. Али баш та његова теориска излагања поричу најкомпетентнији аутори, који су без сумње највише и најбоље у стању да пресуђују о важности теориских излагања. Противу ових порицања г. Фалб се позива на факта, а кад се на њих апелује без упуштања у озбиљно претресање њихово, онда она сама, својом садржином имају реч.

По правилима рачуна вероватноће кад се деси да је број погодака исто толики колико и промашаја, онда се сматра

да нема основа веровању ни *за* ни *против* погодака. Кад пак сада г. Фалб хоће да докаже своју „метеоролошку теорију“ на основу факата т. ј. на основу догађања предсказаних појава у „критичним данима,“ онда се он не сме задовољити само набрајањем неколиких случајева који су се десили тих дана, већ мора показати и то, да има већину погодака него ли промашаја. Тада би се свакако према већој или мањој важности погодака могао још и показати већи или мањи утицај Месечев на промашаје у предсказивању „критичких дана.“ Све до сада пак г. Фалб још никако није и непрестано избегава да изнесе целокупну прегледну статистику погодака и промашаја из које би се нај јасније и најпростије видело право стање ствари. Зато и имају права они који сасвим отворено тврде да г. Фалб није учинио још ни један покушај да изведе егзактан доказ за своје наводе или као што се радије изражавају, да докаже своју „метеоролошку теорију“ о утицају Месечевом на метеоролошке прилике земаљске, земљотресе, експлозије по рудницима и т. д.

Читаоци ће можда очекивати, да ћемо им попунити ту празнину надајући се јамачно, да ћемо тако извести доказ како су погрешни г. Фалбови назори. Већ самим доказом, да се мали број предсказаних критичних дана обистињује или бар редак број случајева погодака и промашаја — обарају се г. Фалбови назори о Месечевом утицају на земаљске метеоролошке прилике и на карактер „критичних“ дана. Такав начин доказивања наглашаван је у неколико маха, а у нечему је још и примењен. Са пуно права можемо указати, да се по свима новинама објављују готово увек и једним истим слогом, *само* оне појаве, које су запажене за време предсказаног „критичног дана.“ Међу тим сви ћуте и не прозборе ни једну једину реч, кад какав „предсказани критични дан“ прође без икаквих особитих појава, а таквих је дана знатно више него ли оних када се некад и деси каква појава израчунатог „критичног дана“. У једном предавању „о модерним пророцима времена“[1]) г. Пертнер је показао за читав низ

[1]) Die modernen Wetterpropheten, populäre Vortrag von Prof. J. M. Pertner. Jnnsbruck.

„критичних дана“ да тада није било ни атмосферских великих покрета ни грмљавине а набрајањем „критичних дана“ почев од 1888. потврдио је, да је било колико погодака толико и промашаја. Ми сматрамо, да је требало уредити разматрање на основу података основаних на директном посматрању и то за све „критичке дане“ последњих година — и да је то свакако била најважнија дужност г. Фалба, јер се то сређивање у првом реду тиче онога, који жели извести доказ за своје тврђење. Ну он то није учинио. За то се ми сада налазимо у сасвим другом положају, из којег лако можемо скренути своју пажњу од *овог* сређивања. Г. Фалб и његове присталице до сад су једнако преносили тежину саме ствари на накнадном правдању извесних појава, које су се десиле за време „критичних дана.“ С друге пак стране, људи који су показали основане сумње у тачност г. Фалбове „метеоролошке теорије“ износили су на среду промашаје у његовом предсказању.

Пошто г. Фалб свакога свога „критичног дана“ налази и опажа нај јасније или „еклатантне“ доказе о погоцима, то он још никако не може да појми да који „критичан дан“ може још и проћи онако на лихо, а да не покаже какву особиту метеоролошку појаву. С тога ћемо овде оставити г. Фалба да и даље живи у задовољству како му се „критични дани“ сви без изузетка обистињавају. Ну обраћамо пажњу на саму тежину овога питања, коју би ваљало доказивати, а то је: да ли се поменуте појаве и атмосферски покрети дешавају или *само* за време „критичких дана“ или се пак ових дана *чешће* јављају него ли обичних дана, који нису израчунати као „критични дани.“

Ово се пак питање сасвим просто може објаснити једним примером. Рецимо нађе се неко па тврди — ово је само пример — да ће специфичан утицај Месечев за време „критичних дана“ бити у томе, да тих дана буде ноћ. Њему ништа лакше неће пасти на ум од тога, да накнадно изведе доказ како ће у нашим пределима (геогр. ширинама) *сваког* критичног дана бити — ноћ. Никоме неће пасти на ум да у појави ноћи сматра последицу специфичног утицаја Месечевог за време „критичних дана“ јер је свакоме познато да

после сваког дана наступа ноћ. Метеоролог Ланг илуструје Фалбову методу овим примером. „На сличан начин ја могу доћи до закључка да људи највише морају умирати недељом Да бих то доказао ја сам саставио оваку статистику. Сваке недеље ваља одлазити у општину и ревносно бележити све смртне случајеве, али осталих дана то не чинити. Сада је резултат по себи јасан. Моја статистика дакле показује, да људи највише умиру недељом.“ Ето таква је метода Фалбова када се посматра с научне стране. По њој може сваки доказати све што буде желео. Тако је по овој методи Гинцел (Ginzel) доказао 1890. да критични дани Фалбови утичу чак и на политичке прилике једне земље!

Кад би на овај начин г. Фалб могао доказати за неку појаву да се она дешава сваког критичног дана, да би му предсказање вредило, он би морао тек доказати, да се она у опште и не јавља за време других дана. С тим треба пре свега да је на чисто пре но што би је могао објашњавати као последицу Месечевог утицаја за време „критичних дана.“ А међу тим постоји факат, да међу свима појавама, побројаним у почетку, а које г. Фалб сматра као карактеристике својих „критичних дана“ нема ни једне једине која би се јављала сваког „критичног дана“ без разлике. Тиме се пак одмах отвара питање: Колико се пута јавља свака од ових појава у „критичним данима“. а колико се пак пута она иста јавља *свакога* дана који није критичан. Тек кад би се констатовао случај, да се та појава најчешће и најодлучније јавља за време „критичних дана,“ онда би подаци одлучивали да она више или мање зависи од Месечева утицаја тога дана и то према сувишку појављивања у „критичним данима“ над осталима, који нису означени као критични.

Да би се пак ови подаци могли добити што тачније и и јасније, неопходно је потребно бележити смотрено свакога дана без разлике за све време које је потребно за извођење озбиљног доказа — да ли се дотична појава јавља или не. Потом се напишу сви „критични дани“, а тако исто и они дани, који од критичних одстоје за 1, 2, 3, 4, 5, 6, а некад и 7 дана па се онда саберу подаци колико се пута дотична појава десила у „критичним данима“, а колико се пак пута

десила у данима који су од критичних одвојени; колико се пута јавља на два, на три и т. д. дана пре или после критичног. Из добивених тек сума види се, да ли се извесна појава баш у ствари најчешће јавља у „критичним данима“ или бар у њиховој близини, више него ли других дана који су одвојени од „критичних.“ Тек кад се из таквог упоређења види надмоћност „критичних дана“ или дана у њиховој непосредној близини над обичним данима, може се извести доказ, да у истини постоји утицај Месечев на дотичну појаву, као што тврди г. Фалб. Према сувишку једних дана над другима може се оценити и величина самога тог утицаја.

Иста ова процедура имала би се применити у свему и на сваку појаву. коју г. Фалб сматра за карактеристику „критичних дана.“ Кад се све то озбиљно уради и среди, онда ће општи резултат из свих појава лако моћи показати, да ли њихова целина одликује „критичне“ дане и оне који су с њим у непосредном додиру.

Једино на овај начин може се извести строг и егзактан доказ о томе, да ли постоји нека појава или не. Овај је начин основа доказивања у свима природним наукама. Свака друга метода оставља за собом сумњу, не даје маха за преглед целокупног стања ствари и не води рачуна о свима могућностима и приликама. И ето због тога се ни једна друга метода у природним наукама не може називати егзактном. Зато је и била дужност г. Фалбова и његових присталица да изведу егзактан доказ за сва своја уверавања о „критичним данима.“ Он се на то није ни освртао већ је једнако одговарао само голим набрајањем *једино* оних случајева када су се предсказане појаве догодиле за време критичних дана. Тим путем зашао је чак чак и тако далеко, те је извео закључак да су у оваким приликама управо поједини случајеви (и то само они који се догодише по предсказању) потпуно снажни докази. Није се чак стидео ни тога, што је овај свој последњи „доказ“ поткрепио тиме што је принцип ове методе пренео у у лично осећање при наступању какве предсказане и с напрегнутошћу ишчекиване појаве и што је апеловао на „свакога који има осећање вероватноће.“

Без даљега разлагања лако се увиђа да је помоћу горе изложене методе постигнуто строго научно и егзактно претресање питања којим се ево занимамо. Без обзира на све теорије, ова метода пушта факта да сама говоре, а током самих својих факата даје могућности за испитивање већ готових теорија као и за самостално и независно изналажење закона, који се односе на Месечев утицај. Али тако исто она показује и то да је г. Фалб узимао у доказ и оне омашке, којих се лако могао ослободити и да је све оно, што је он до сада износио као доказ за своју теорију о Месечевом утицају и сувише далеко и немоћно да замени какав егзактан доказ природних наука. Ми не можемо никако оправдати тај недостатак у самој егзактности, јер ако се жели сасвим објаснити питање о Месечевом утицају на „критичне дане“ онда је *једино поуздано средство* њи путем егзактних наука.

Пошто г. Фалб није ишао овим путем при правдању своје теорије, а својим предсказивањима заинтересовао је скоро све друштвене кругове у којима се с времена на време распаљују различити немири, нарочито при очекивању какве важније појаве — то ће вас јамачо интересовати да сазнате праву истину у целој овој ствари о „критичним данима.“ Наш је задатак у овој прилици доста мучан. Да би одговорили овоме задатку ми морамо речене наводе г. Фалбове или научно потврдити или сасвим оборити. Зарад тога ми ћемо по принципу наведене егзактне методе претрести бар оне најважније појаве, које би по г. Фалбу представљале најглавнији карактер „критичних дана.“

Ну овако сређивање података редовно прате и извесне тешкоће. Познато је да се нека појава може десити ма на ком месту на Земљиној површини. По г. Фалбу је сасвим све једно где ће се она догодити. Ако се јави ма где у току кога „критичнога дана“, онда иде у прилог г. Фалбовог учења. Пошто се нас у Европи у опште доста мало тиче, да ли се предсказана појава у осталим деловима света догађа у „критичним данима“ док се за то време код нас може не опажати никакав траг њихов то смо поставили овакав задатак: *да разгледамо распоред оних појава које г. Фалб узимље за карактер „критичнога дана“ преко појединих дана свакога месеца и то прво*

у Европи. После овога разгледаћемо тај распоред и по целој Земљи.

Које појаве ваља претресати навели смо у почетку по самоме г. Фалбу, којима он обележава појаве својих „критичних дана." Ту он између осталих рачуна и затворено плаву боју неба, особиту провидност атмосфере, појаву цирусних облака и т. д. Ми ове појаве нећемо узимати у претресање зато, што су уведене сувише слободно, што им је појава потпуно општа и што у пракси немају никаквих знатних последица. Чему би се н. пр. могли толико надати у тачки 6. г. Фалбових предсказања? У њој се наводи како је појава „критичних дана" и у „продирању јужне струје, засићене воденом паром у велике висине" кад се то продирање нама јавља *или* у облику нагле југовине *или* затворено-плавом бојом неба. Нама се чини да ова „јужна струја" не говори баш толико у прилог г. Фалбовог знања метеоролошких прилика. У његовим списима се у опште на врло много места налазе нека метеоролошка излагања, која се у опште сматрају за сумњива и која га издају да не зна ни за најважније законе данашње метеорологије. Кад је он постављао своју теорију тада је још важило Довеово (Dove) тумачење времена. По њему је јужна (екваторска) струја вечито у борби са поларном. Последица ове борбе била је промена времена у умереним зонама. На тој је основи и г. Фалб поставио своју теорију. Ну испитивања су показала несумњиве грешке у Довеовим тумачењима и она су пала. Место овога у метеорологији данас постоје т. зв. барични или Buys-Ballot-ов закон ветра. По овоме закону узрок покретима у атмосфери лежи у распореду атм. притиска. Фалб је остао на првоме додавши само још и теорију циклона. Ту је показао слабу страну своје теорије и на то су многи стручњаци нападали. Он се на те нападе, по своме обичају, није ни освртао. Пошто је пак утврдио да постоји (!) она велика струја ваздушна т. ј. да свеколико кретање атмосферско долази од јаког загревања на екватору, г. Фалб наставља: „Није то само хипотеза, већ апсолутно извесно, да се екваторска струја брже издиже оних дана, када се сустиче што већи број фактора прилива, него ли других дана." Међу тим ствар није баш овако апсо-

лутно извесна, јер је свакоме астроному и метеорологу познато да је утицај Сунчевог и Месечевог привлачења много и много замршенији, но што га г. Фалб сматра.

Тачка 7. његових критичких појава још теже се може схватити. Цирусни облаци, или облаци са паралелним унакрсним браздањем, пљускови, плахе кише, сијање сунца с кишом — „априлско време“ све је то стрпано — што но реч — у један калуп! Можда г. Фалб највише полаже баш на ове тачке, да му оне спасу сваки „критичан дан“, који се у осталом може проширити и трајати на размаку 5 наших обичних дана. Њих је узео пак с тога, што су то најчешће и врло обичне појаве те је и најподесније забележити и њих у критичне појаве, кад већ других нема да потврде истинитост „критичних дана.“ Ако је ово оправдано, онда ће нам јамачно г. Фалб у скоро којом појавом допунити своју 6. и 7. тачку и то по истом обрасцу. Ми ћемо му оставити потпуно одрешене руке да у том правцу изнесе свету још какав егзактан проналазак на основу своје личне теорије. Ми ћемо, а јамачно и цела публика, која се критичних дана нешто плаши, а нешто их пак хладно посматра, остати при томе, да мало полажемо на ове две тачке г. Фалбових предсказања.

С обзиром на пределе европског континента г. *Пертнер* је средио и остале тачке поменутих критичних појава. Због саме важности њене он ју је рашчланио на три дела и то: 1). „честоћа барометарских минима или депресија“, 2). „олује и вихори“ и 3). „појачани падежи.“ Код последње пак разликује три случаја: а) распрострањење падежа, б) количине падежа, в) поплаве које отуда долазе. Према томе, за испитивање прве тачке г. Фалбове морају се појаве средити у пет разних рубрика, дакле начинити пет спискова.

Разматрајући пак садржину 2., 3., 4. и 5. тачке г. Фалбових критичних појава, г. *Пертнер* је дошао до закључка, да их све треба скупити заједно под једним заједничким изразом: „необичне појаве.“ Разлог му је у томе, што је свака та тачка: „непогода (грмљавина) зими“, „падање снега у лето“, „непогоде са снежним мећавама“, „прва непогода у пролеће и први снег у јесен“ — ограничена на извесно доба. Осим тога у годинама 1888., 1889. и 1890., које је он узео у

расматрање ове су се појаве јавиле само неколико пута, а то је било и одвише мало, да се из њих изведе какав озбиљан закључак. У осталом овакво спајање ових појава не само да је боље у погледу извођења закључака, већ им је и наслов „необичне појаве" у свему природан.

*
* *

Све што смо о овој ствари до сада износили могло би послужити за основу класификације ових појава, које се сматрају за одлике „критичних дана". Наше разлагање ограничиће се на размак времена од девет година: 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895 и 1896., пошто је г. Фалб потпуно објавио своје „критичне дане" тек 1888. г. На основу „критичних дана" за ових девет година показало се да је могуће помоћу сваког обичног календара одредити „критичне дане" за све претходне године, пошто по један „критичан дан" пада сваког пуног и младог месеца и то без изузетка.

При исписивању наведених појава које су се догађале у току горњих девет година у Европи послужили смо се: билетенима централног бироа за метеорологију и земски магнетизам у Бечу.[1] При томе смо свакога дана на билетену бројали означене *депресије* те смо тако добили „честоћу барометарских минима" т. ј. на колико се места догодила та појава. Ту су убројане све депресије, дакле и главне и споредне, пошто г. Фалб као појаву критичних дана сматра и саму ***тежњу*** за грађење депресија.

У осталом јаче депресије појављују се на извесан начин и при распореду олуја, које од њих зависе. При *убројавању олуја* за сваки дан опет смо се држали поменутих билетена. Ту су урачунате оне олује свакога дана, код којих је забележена јачина 7 на 12 стгручној скали. У томе је г. Пертнер учинио претпоставку, метеоролошки сасвим основану, да је узрок свим тим олујама у депресијама и да се у том смислу јављају „вртуне" т. ј. вихори у ваздуху, циклони.

---

[1] Wetterbericht und Wetterkarte der k. u. k. Centralanstalt für Meteorologie in Wien. Jahr 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895 и 1896.

Распрострањење падежа добија се убројавањем оних стација у билетену где је падала киша појединих дана. Зарад тога бројане су стације, које у сваком билетену показују извесну количину падежа, па је тако добивени број стација забележен за претходни дан.

На исти начин добивена је за сваки дан ***сума количине*** падежа сабирајући сваког дана количине падежа саопштене за прошли дан код свих стација у билетену, па је то и забележено као количина падежа јучерањег дана: — Код ова два елемента рачуна се дан од 7 или 8 сати пре подне до 7 или 8 сати пре подне следећег дана. То у осталом не ремети ни у колико начин овога доказивања.

За *поплаве* послужили смо се и ми као и г. Пертнер листом „Müncbener Allgem Zeitung“ разгледајући га сваког дана и бележећи сваки дан, када је настала појава поплаве ма где у Европи — по телеграфским или другим извештајима.

И за „необичне појаве“ узимат је матер握ијал из поменутих билетена исписујући за сваки дан сваку од побројаних појава и то одвојено, сваку за се. По том су тек — као што је већ речено — из наведених разлога, стављене у *једну* рубрику.

Ко је макар када радио на сличној статистици тај ће најбоље знати како је то тежак посао и колико времена ваља на то утрошити. Повађен на овај начин потребан материјал за сваки дан речених девет година средили смо тако, како би кориснији послужио постављеноме задатку. Критични дани за ових девет година, како их је г. Фалб одредио, раздвојени су међу собом некад 14, некад 15, а некад и по 16 (истина ово бива ређе) дана. Тај размак времена сматрамо као једну периоду те по томе као заглавље свакој таблици стављамо:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 (15)

Овај ред бројева представља низ дана у свакој периоди. Један од ових дана је критичан. Нама је сасвим слободно узети за критичан дан ма који било од горњих бројева. Г. *Пертнер* је за то изабрао 11. дан, при чему смо и ми остали. Тога дана бележимо све појаве, које су се догодиле појединих кри-

тичних дана те периоде. Онај дан, који је за 7 дана одвојен испред критичног, пада на дан 4. Критичан дан 11 и дан 4 који који лежи између два крит. дана имају дакле такав полажај у периоди, да се начин груписања појава око њих може доста знатно истаћи. Интересно је обратити пажњу на то, да ли се „критичан" дан у многоме разликује од свога противника, удаљеног за 7 дана. Овај би се још могао назвати и антикритичан.

Испод горњег заглавља таблице дошло је сада за сваку годину код сваке испитане појаве по 25 низова бројева, осим за 1890. и 1894. код којих је било 24 низа пошто је по г. Фалбу остале године имају по 25 а 1890. и 1894. по 24 критична дана. Кад се после тога сабере свака колона испод првог, другог и т. д. дана периоде добија се за сваку годину и сваку појаву њен распоред у односу на 15 дана периоде у годишњој суми, те се тако има преглед о зависности дотичних појава према „критичним" или антикритичним данима у свакој години. Крајњом сумом појединих годишњих сума за свих девет година посебице, добија се изглед у распореду појединих појава у „критичном" и антикритичним данима за време свих година, чији је материјал узет у претресање.

Простор који имамо на расположење не довољан је да би смо могли извести детаљно таблице за сваку појединy периоду сваког критичнога дана. За шире кругове, којима су ови редови у главном и намењени то би било сувише заморно. Ми се бојимо да већ и овим излагањем како се добијају горње таблице, нисмо постали досадни. С тога ћемо се овде морати задовољити изнашањем само годишњих сума.

(Наставиће се)

ДА САНА НИЈЕ

Кол'ко би живот горчији био,
Да сана није;
Умрла нада, свенула љубав
На сну се грије.

Често ми тело клонуло падне,
Туга га свије;
Свет ми је мрачан, горко искуство
Наде ми скрије.

И санак дође, блаженим крилом
Свет ми заснује,
И нов ми живот и нова срећа
Кроз бол захује.

И у том часу срце ми дахне,
За свет зажуди,
Да већим махом боле осети
Кад се разбуди.

Београд

Милица

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. СТАЊУКОВИЋА

— НАСТАВАК —

ГЛАВА XXIV

Ево, једном, и Кирочне. Ево и оне високе куће према поцрнелој Тавричкој градини, — куће која се чињаше Стрепетову „најмилија“ у Петрограду

Он журно прође кроз двориште и, ни часа не одахнувши, устрча на пети спрат. Овог пута не зазвони онако плашљиво, као што је пређе чинио, када је прилазио вратима у време ван журфиксова и не измисливши добар изговор. Данас је имао најзначајније изговоре: прво, звала га је Вењецка да читају, а друго, треба да каже хвала Рими Михајловној. То захтева најобичнија пристојност.

Али када му Ариша — постарија жена, која је вршила дужност куварице и собарице, од како су Вењецка и Нернина ступиле у медицинске курсове, и која је била веома одана својим госпођицама, — отвори врата и дочека, као обично, Стрепетова с љубазним осмехом, младић, поздравивши се с Аришом, ипак се не усуди запитати: је ли код куће Рима Михајловна, него се дипломатски извести само о Вери Александровној.

— Вера Александровна није код куће. Мало час је отишла у позориште с Андријом Ивановићем.

Овај одговор збуни Стрепетова, и он неодлучно стајаше на вратима.

— Та улазите, улазите, Павле Сергијевићу. Друга је наша госпођица код куће.

— Али је Рима Михајловна, јамачно, у послу? У осталом, ја ћу само мало! — узбуђено проговори Стрепетов, улазећи у предсобље.

— Зашто мало? Поседите с госпођицом, попијте чаја код нас. Госпођица не учи. Данас је имала „егзамент,“ па се одмара... Да је што пре да се сврше ти „егзаменти“. Изнурише, проклети, јадну госпођицу. Од ране зоре па до неког доба ноћи над књигама. И како је издржљива! Ја бих, чини ми се, одавно дигла руке. Идите, Павле Сергијевићу, право у госпођичину собу. Она тамо седи крај ватре и греје се. Идите слободно!... — говораше Ариша, видећи како се Стрепетов неодлучно врпољи у гостинској соби.

— Али, боље, пријавите ме, Ариша... Иначе, како бих ушао тек онако? — мољаше младић.

— Та, хај'те напред... Чега се бојите?...

— Не, не, опет...

— Е, па лепо... лепо.. Јавићу! — смејући се рече Ариша.

Мало затим изиђе Рима Михајловна.

Угледавши је, Стрепетов осети јаче куцање срца. Радостан и збуњен, трудећи се да сакрије своју узбуђеност, поздрави се и одмах се поче правдати, што је себи допустио да буде на сметњи Рими Михајловној. „Он ће само на пет минута, да би... управо...“

— Ништа ми не сметате. Ја се данас одмарам после испита! — прекиде га Рима Михајловна, љубазно погледајући у младића. — Хајдмоте у моју собу. Код мене је топлије: камин се ложи.

Она се обрте, и Стрепетов пође за њом. Први пут се удостојио позива у њену собу. И он ступи у њу с оним осећањем побожног дрхтања, с каквим верни ступају у храм. Нехотице заста на прагу, свечано погледајући по соби, осветљеној благом светлошћу од лампе и ватрицом од камина. Ено писаћег стола, за којим она ради, оно је орман с књигама, опет књиге на поличици, мали диван према вратима, две на-

слоњаче, лево заклон иза кога се крије одар, беле завесе на прозорима, зеленило цвећа. И све је тако чисто, свеже, све је у таквом беспрекорном поретку у овом светилишту, пуном неког особитог чара, који прича о животу рада и мисли у овом храму, онако исто, скромном, оштром, уздржљиво-чедном, као што је и сама „богиња“.

— Зашто Ви стојите? Седите.

Овај глас, миран и благ, трже Стрепетова из сањарија. Заиста, зашто се укипио као пањ?

Али пре но што би сео, треба што пре да јој објасни зашто је дошао, да га не би *она* могла осумњичити дрским наметањем. И он журно, бркајући речи, наново поче објашњавати како је он „управо говорећи“ ..

— Знате.. Вера ме Александровна звала данас да читамо... И зато сам дошао.

— Вера је молила да јој опростите.

— И ја... па да!... Али ништа! — промрмља Стрепетов.

— Дошао Андрија Ивановић и наговорио Веру, да иду у позориште.

— Па врло добро. Али, сем тога, то јест, управо говорећи да ме Вера Александровна није ни звала, ја бих се опет свратио за који тренутак, те да Вам топло захвалим за кондицију, то јест не за кондицију — шта је кондиција! — него за Вашу сарадњу. Она ме је дирнула, разумете ли? — помоћ Ваша... Ја не умем исказати како сам Вам захвалан, Рима Михајловна!... Верујте, никада нећу заборавити, никада!

Он је говорио узбуђено, испрекидано и журно, чисто бојећи се да му не дају да доврши, и глас му дрхташе.

Због његове љубави, обична услуга, коју му је Рима указала, порасла је у његовим заљубљеним очима готово у херојство беспримерне доброте, и превелико осећање захвалности нехотице се сливало, у ватреним изливима његовим, с осећањем љубави и усхићења.

И кад изговори своју тираду и, пруживши руку, стеже малену руку девојчину, лице му беше узбуђено.

— Не вреди ни говорити о тим ситницама! Боље Ви мени испричајте како сте удесили с Опољевима? — упита девојка, ослобођавајући руку и погледајући у страну.

Њене велике кадифене очи оживеше, и осмех, благ, љубазан и мало жалостан, виђаше се у њима. Ова искрена, налик на нешто детињско, изјава захвалности за незнатну услугу дарнула је и зачудила Риму Михајловну. Од речи овога момчића струјила је тако топла, тако заводљива искрена љубазност! И он сам био је тако раздраган, симпатичан, леп, са својом кудравом косом и дивним великим очима!

„Јест, Аркадија!“ — понови у себи девојка надимак, који даде Стрепетову Черник, и тога се тренутка сети „Богиње“ у стиховима, о којој је данас причао, подсмевајући се, Черник, кад је ређао појединости своје походе к „милом аркадском пастирку.“

Још пре пола часа Рима се Михајловна беше мрко натмурила, када професор у шаљивом тону наговештаваше младићево заносно обожавање неке „богиње,“ и причаше како је Стрепетов још за живота јој канонизовао је за свету, а сада?... Сада се сурова „богиња“ није мргодила. Она погледа „аркадског пастирка“ с благим, замишљеним осмехом и инстинктивно заглади прамен своје косе.

— Ситнице!? — узвикну Стрепетов, седајући на столицу покрај Риме Михајловне, пред камином. — За Вас су, може бити ситнице, али зар има много људи, који чине те ситнице? — додаде Стрепетов.

— Немојте се жестити, Павле Сергијевићу! — осмехну се девојка. — Такве ситнице хоће да учине многи људи.

— Опростите! Многи ће се заузимати за своје сроднике, блиске познанике... Али, Ви сте се заузимали, одузимали себи скупо време... за кога? за човека, Вама сасвим туђега... за случајног познаника!... У том је главна ствар. Разумете ли?... За сасвим туђега човека. То нису ситнице.

— Понављам, Ви преувећавате моју услугу... Не говоримо више о том... Нисам се ништа ни заузимала!

Она изговори ове речи уздржљивим, чак хладним тоном, не гледајући у Стрепетова, и одмах уста с наслоњаче и стаде живо машицама потицати дрва. Румен јој поче обливати образе, маљама обасуте.

Међу тим је, у истину, она, иначе праведна у најмањим ситницама, овог пута лагала. Она се чак и сувише усрдно заузимала за кондиције Стрепетову и, што је главно, тек је сада, после његових ватрених речи увидела да у њеном заузимању није било само старање већ нешто друго, и да се тако ватрено не би заузимала за свакога туђег човека. И сазнање тога нехотице је девојци нагонило црвенило у лице.

Али, разуме се, Стрепетов то није смео знати.

„Нек он остане у пријатној заблуди о мојим врлинама!“ — помисли девојка.

А Стрепетову већ клону срце, кад чу хладни тон последњих јој речи. Њему се учини да се Рима Михајловна расрдила на њ, и да ће се баш у тај час ова дивна чаробност, овај разговор у двоје у њеној соби завршити, и он мора отићи. Шта је он то рекао? О, лудак, лудак! Зашто јој је тако захваљивао? Зашто је увредио њену скромност? Та, зар га није Черник опомињао да јој не досађује многим захваљивањем?

И, још пре једног тренутка радостан и срећан, наш се младић на једанпут покуњи и некако сав ућута, као што се обично ућуте увређена деца.

Ућута се и Рима Михајловна, када, наново седавши у наслоњачу, замишљено упре очи у ватрицу која плану на камину.

Прође неколико тренутака ћутања.

Стрепетов не спушташе очараних очију с Риме Михајловне. Она му се чињаше необично примамљива. Друге такве нема на свету! И, користећи се тиме, што Рима Михајловна није гледала у њега, младић се жудно наслађиваше њеним профилом, младежем на образу, белином врата шаком спуштене руке. Сам се чудећи својој дрскости, и премирући од дрхтања, гледао је како се таласају прси његове „мадоне.“ У те часове њега обузимаше жалосно узбуђење и нека огњевита милина неодређене туге безнадног заљубљеника. Желео јој је у мислима срећу и радо би јој се дотакао руке својим устима. Ова га луда мисао опијаше. О, како је лепо крај ове девојке! Он би дуго, дуго седео тако с њом у двоје, у овој соби, према тихој ватрици. Радо би пао на колена пред Римом

Михајловном, те да измоли опроштај. Она се, јамачно, расрдила, и с тога ћути и тако оштро гледа преда се. Да хоће да га погледа!

И Стрепетов подиже поглед с усталасаних прсију девојчиних на њено лице

Очи им се сусретоше. Он уплашено уклони свој поглед, црвенећи, као човек ухваћен у злочину, ужасавајући се при помисли да је Рима Михајловна могла опазити његове светотатске мисли и да ће га... одмах одагнати, као последњег неваљалца... И он премре од страха што је био тако дрзак.

— Што сте се ућутали, Павле Сергијевићу? Дела причајте како сте удесили с Опољевима? — проговори Рима Михајловна.

И Стрепетов се опет разведри. Глас му је наново звучао умиљато и очи му гледаху љубазно.

Он потанко исприча своју походу, помену како је Опољев напао на жену, и кад заврши причање, Рима Михајловна рече:

— Тај морнар је заиста прекрасан човек.

— И мени се он учинио такав. А жена његова?...

— Њу познајем тако мало, да немам права говорити о њој. Мени се она не допада

— Замислите... Ни мени се није допала! — радосно узвикну Стрепетов, очевидно задовољан, што су им се мњења подударила.

— А јесте ли видели „гусаре?“ — с осмехом запита девојка.

— Дивота! — одушевљено одговори Стрепетов и весело се осмехиваше не толико с тога, што су „гусари“ дивота, колико због среће што види благ осмех девојчин и због помисли да се она, дакле, не срди.

Уђе Ариша и рече да је самовар на столу.

— Хајдмоте, Павле Сергијевићу, да пијемо чаја.

И ове обичне речи, изговорене љубазним тоном, учинише се Стрепетову као нека чаробна музика.

Пређоше у суседну собу. Тамо се, на малом округлом застрвеном столу, сијао самовар. Шунке, јаја, сир, масло и хлеб чисто призиваху човека! Рима Михајловна седе код са-

мовара, а Стрепетов са стране, али тако, да самовар не заклони девојчино лице, те се младић могаше наслађивати благим, грациозним покретима с којима је она најпре изапрала чајник, после закувала чај и затим покрила чајник убрусићем.

— Што Ви ништа не једете, Павле Сергијевићу?

Али је Стрепетов био тако препун среће, да му није било до јела. Он одби.

Рима Михајловна му насу чаја. Кад му додаваше чашу, прсти се младићеви ненадно дотакоше прстију девојчиних. Овај га додир нагна да брзо тргне чашу

— Опекли сте се? — запита Рима Михајловна, мислећи да се просуо чај

— Не... јест... врло мало! — промрмља он, осећајући у исто време да му крв облива образе.

— А ја сам данас гладна... Јамачно, после испита! — нашали се Рима Михајловна.

И, прешавши од самовара, поче јести с великим апетитом.

— Испит је, наравно, испао добро? — питаше Стрепетов.

— Зашто „наравно“? Професор увек може оборити, ако усхоће...

— Али није оборио?

— Није...

Међу тим се младић, видећи како је лепо расположена Рима Михајловна, и сам мало по мало раскравио и стао причати о свом обношењу водице тога дана: о Чиркову, о Валентини Марковној, о састанку с књижевником.

Девојка је слушала с великим интересовањем и с очевидном симпатијом према младићу, који се није хтео користити заштитом своје богате и моћнога утицаја рођаке.

— Мени су једном показали Варњицку у позоришту... Њу познаје Черник... Она је врло лепа жена! — помену Рима Михајловна.

— Јест, лепа, али се мени њена лепота не допада...

— Зашто?

— То је нека охола лепота и уопште није по мом укусу.

— А какав је Ваш укус?

— О, сасвим други! — промуца узбуђено Стрепетов.

Рима Михајловна поцрвене.

— Оно, у осталом, и врло је разумљиво, што се лепота Варњицке Вама не свиди! — рече, после паузе, девојка.

— Зашто?

— Ваш је укус, мора бити, неисквaрен, и прецветала лепота Вас не може привлачити... Вама се не могу допадати жене старије од Вас... То је неприродно... ружно! — даље говораше Рима Михајловна поучним тоном. — Младости се мора допадати младост! — оштро пресуди девојка.

„Да се она не досећа и не циља на мене? О таквим тугаљивим стварима она није никада говорила!“ — пређе преко памети Стрепетову.

И дође му мучно, управо мучно, баш као да стоји над безданом јамом, а у исто време нешто га неодољиво потискиваше да прихвати бачену рукавицу. Нек буде што ће бити, он мора казати своје мњење.

И младић изговори с неком безумном одважношћу:

— Али зар је могућно заповедити срцу: љуби то, а не љуби ово? Зашто се не би могла љубити побожно, свето, потајно, као што се Бог љуби, жена, па била она и старија? Шта маре године, ако је таква жена идеал свега доброг, чистог и светог!... То може бити дрскост безумље, светотатство, али... зар је то немогућно?...

И, чисто сам се уплашивши од свога страсног, ватреног тона и своје дрскости, додаде збуњено:

— Ја, разуме се, говорим теоријски... Ви разумете, Рима Михајловна?

Ове искрене, ватрене речи, излетеле право из препуњеног срца, — речи које су речито говориле о заносном, побожном осећању, чистом и свежем, као дах пролећа, — потресоше девојку и задивише је својом бујношћу. Она жудно слушаше ове давно нечувене, али толико жељене речи љубавне, — привидно мирна и озбиљна, ничим не показујући узбуђеност, са спуштеним обрвама које јој прикриваху очи, распаљене животном жеђу, и као нека радост што жеже и срећа нека продираше до срца јој и разлеваше се по жилама. Али у исто време разум шапуташе да је „то све глупо, ружно, немогућно...“

„Треба уразумити безумног младића!“ — одлучи она, кад Стрепетов ућута.

И Рима Михајловна, мало зарумењела, подиже на збуњеног Стрепетова готово оштар поглед и живо одговори с лаким дрхтањем у гласу:

— Не сумњам да сте Ви говорили теоријски... Али је и Ваша теорија... опростите... сувише детињаста. Ви сте врло млади и још не знате људе... Прво, таквог идеалног савршенства, о ком Ви говорите с таквим заносом, нема у истини.

Стрепетов је противу тога протествовао једним покретом. Покоран и умиљат му поглед као да је говорио: „А зар Ви то нисте?“

А девојка, опазивши тај поглед, настављаше још опорпјим и поучнијим тоном, као да говори с дететом:

— И све су те Ваше савршене жене, сви ти идеали свега „светог чистог и узвишеног“ — само фантазија младога замишљања... Оне се чине такве само из далека, а из близа су оне најобичнија створења... И место сјајних привиђења, створених маштом, настаје разочарање...

Стрепетов се опет промигољи с нестрпљивим протестом.

А Рима Михајловна, међу тим, говораше:

— Ти младићски заноси за неким готово бабама дешавају се на жалост, али је то лудост, болест, која брзо пролази... која мора проћи... Паметан се човек од њих брзо избавља...

— А ако је немогућно избавити се?.. Ако. .

— Глупост! — опоро га пресече Рима Михајловна. — Зато човек треба да има карактера, треба да има јаку вољу... И, најпосле, такви заноси не воде ни к чему... Они су бесплодни... Зар Ви мислите да озбиљна жена, у годинама, може одговарати на страст каквог сумахнутог малишана? — оштро додаде девојка

И баш се у тај мах она збуни и поцрвене, осећајући да говори неистину.

— Али зар је немогућно бити наклоњен човеку, не смејући ни надати се његовој симпатији! — оте се Стрепетову питање, покорно и тужно.

Рима Михајловна смагну раменима.

— То је самообмана!... Ружне фантазије! На срећу, све те тако зване „безнадне“ наклоности младићске трају до првог сусрета, до новог лепушкастог, младог лишца...

Стрепетов увређено ћуташе.

— А у осталом, на што настављати нашу теоријску препирку?... Ви се, Павле Сергијевићу, дабогме, никада нећете занети за каквом уседелицом или презрелом лепотицом... Ви сте довољно паметни за таке ствари. Ви се, мислим, немате ни када бавити сличним глупостима... Ви имате послова и брига мало озбиљнијих...

И, не сачекавши одговор, чисто бојећи га се, Рима Михајловна запита:

— Јесте ли одавно добили гласе од куће?

— Пре три дана.

— Сви су здраво?

— Мама пише да је здрава, али она, као и Ви, каже да је здрава кад је болесна. Њено је здравље рђаво! — жалосно додаде Стрепетов.

— А како Ваше тражење места?

— За сада још без успеха.

Мало доцније Рима запита:

— Хоћете ли још који пут к Варњицкој?

— Зашто да јој идем?

— Али она Вас је толико молила! Хоће да Вас окрене на пут истине! — напомену с осмехом Рима Михајловна.

— Нек она иде с Богом! Та госпођа мени се нимало не допада, и ја нећу ићи к њој!

Настаде тајац. Стрепетов је седео збуњен и као убијен. Малопрешњи „теоријски разговор“ довео је младића у тужно расположење. Она зна за његову љубав и, зачуђена његовом дрскошћу, имала је, наравно, њега на уму кад је говорила о „безумном малишану“. Лудак! Зашто јој се противио? Да је ћутао, — никада се не би досетила! Само она залуду мисли да ће његова наклоност брзо проћи. Никада!

Мислећи о овим увредљивим речима девојчиним, Стрепетов се осећаше бескрајно несрећан. Она мора, дабогме, презирати

њега, „безумног малишана.“ А он, наметљивац, и даље ту седи, вређајући својим бављењем ово чисто, свето створење.

И младић се одлучно диже с места и стаде тражити своју капу.

Рими Михајловној на једанпут дође жао, што Стрепетов одлази, — баш као да с њим одлази нешто лепо, што јој срце загреваше. Уз то он одлази с тако убијеним и тужним лицем, као какво увређено дете. Да није она сувише сурово поступила с њим?

И по некој чудноватој логици, чијом тајном владају само жене, Рима је Михајловна, уз пркос очевидности, сада уверавала себе, да „младић“ није баш онако јако занет њоме, као што јој се чинило. У њега је само пријатељско расположење усамљеног паланчанина, који тугује без породице, и за то га је расположење она казнила тако сурово! Хтела би сада како год да загреје, да умири ни за што увређеног младића, иначе ће се он, можда, осетити увређен и престаће долазити. Ако је чак он и заиста мало заљубљен, лудорија ће му, разуме се, после њених речи, проћи. Дакле. . може се замолити да остане! — заврши она, и сама се радујући таквом природном, како јој се чинило, закључку.

И када Стрепетов приђе к Рими Михајловној с капом у руци, девојка проговори с љубазним изразом:

— Зар се Ви журите, Павле Сергијевићу?.... Још је рано.

У одговор на те речи Стрепетов погледа тако радосно задивљеним очима, да се домаћица збуни.

— Ја се не журим, — одговори он с изгледом збуњена човека: — никуда се не журим, али, видите...

Чинило се да му нешто смета да говори

— Видите, ја сам мислио да сам и иначе несавесно дуго седео и.. досадио Вам! — изговори најпосле он, узбуђен.

— Нимало. Напротив, ја волим да се разговарамо. Данас ништа не радим.

— О, у таквом случају, ако допустите, ја ћу врло радо...

— Онда оставите капу и хајдмоте у моју собу. Овде је нешто хладно.

Пређоше у суседну собу.

Рима Михајловна нађе себи некакво плетиво, јаче отвори лампу и, спустивши се на мали диван, весело проговори:

— Седите, Павле Сергијевићу, па причајте што.

— Већ не знам ни о чем да причам? Ја сам Вам, чини ми се, испричао све што сам видео и чуо данас.

Он седе на наслоњачу покрај Риме Михајловне и додаде:

— И уопште, ја мало шта имам за причање.

— Како мало? Па ето данашњи дан? Исповест Чирковљева, похода лепој тетици, састанак с књижевником... Колико нових утисака!

— Али не особито пријатних! Па и данашњи је дан изузетан. Обично су моји дани једнолики: рад код Чиркова, лекције, народна библиотека, а остало време код куће.

— Ви радо седите код куће?

— Само к Вама и долазим, и обретко Галанину. Сећате ли се, ја сам Вам причао о њему?... Ето свих мојих знанаца. Па ништа ме и не вуче куд на другу страну!

— Повући ће, Павле Сергијевићу, ако се познате с добрим људма. У Ваше године немогућно је остати пустињик.

— Прилике ме по некад нагоне, Рима Михајловна.

— Ја мислим да Ви, навикнути на породицу, покадшто осећате тугу у самоћи. Ја сам бар тако пређе осећала.

— Понекад ме обузме чамотиња... Тада се лаћам књиге.

— Много читате?

— На жалост, не тако много и не тако систематично, као што би требало.

— Јамачно немате довољно времена?

— О не, времена имам доста. Све су ми вечери, сем недеље када сам код Вас, слободне.

— Па шта Вам онда смета?

— Шта смета? — понови питање младић и у тај мах помисли: „Ти сметаш, ти си обладала мојим мислима!“

— И гласно настави:

— То је тешко објаснити... Јамачно немирно расположење и бриге сметају. Кадшто почнем читати, и на мах ме мисли однесу далеко... далеко...

— Али Ви, Павле Сергијевићу, надам се, не падате духом од првих својих недаћа у животу? — благо се извести девојка и додаде: — Од једанпут се ништа не постиже. Потребно је сачекати. Ето и код нас... жене-лекари понекад подуже чекају.

— Ја знам то и не падам духом, Рима Михајловна!

— Тако, тако!...

— И не губим наду, да ћу избавити матер од проклетих јој часова! — ватрено рече Стрепетов.

— А зашто бисте и губили наду! — храбрила га је девојка, подижући поглед на младића.

Ова симпатична љубазност сасвим разнежи Стрепетова. Хтео је нешто да каже, али не рече ништа и само дочека поглед Римин таквим заносно-захвалним погледом, да се она пожури спустити очи на свој рад.

Наста ћутање.

Рима је Михајловна усрдно радила, сагнувши главу над плетивом. Младић је био у оном расположењу, које се грубим језиком зове „телећи занос." Никада још Рима Михајловна, иначе обично уздржљива и ћутљива, није говорила с њим тако пријатељски и тако срдачно симпатично; никада још није била она тако љубазна! А он, глупак, већ био помислио да се она љути! Зашто да се љути? Ако она чак и наслућује његово осећање, зар има што увредљиво у том чистом осећању?

И, по чудноватој логици заљубљених људи, Стрепетов је сада чак био рад да Рима Михајловна зна како је силна, дубока и бескорисна његова љубав.

Сав препун среће, он се наслађивао бујном јој мрком косом, пуштеном низ леђа, и запаљеним очима погледао у малу белу руку, како се плетући миче тамо и тамо. Близина девојчина заврћивала му је мозак. Осећао је да му срце јаче куца и да се огањ разгорева у целој му природи. Живци дрхтаху.

Рима Михајловна не дизаше главе, занета, како се чинило, својим радом. Она је осећала на себи тај заносно-заљубљени поглед младићев и, збуњена, некако љута сама на себе, сасвим се ућутала, чисто бојећи се нечега. Ћутање Стрепетовљево сада узнемириваше девојку. Хтела би да он говори.

И трудећи се да да гласу миран тон, запита не дижући очију:
— Шта Ви сад читате, Павле Сергијевићу?
— Стрепетов се trже, баш као из сањарија.
— Шта читам?... „Социологију“ Спенсерову! — одговори брзо.
— У преводу?
— Не, у оригиналу. Мама ме је научила два туђа језика! — додаде.
— А ја, на жалост, готово ништа сада не читам сем медицинских списа.
— Немате кад?
— Јест, немам ни мало времена. Тек ако на дохват што прочитам у књижевним листовима. Али, чим свршим испите, накнадићу изгубљено време и читаћу. Сасвим сам сада заглупела! — додаде девојка.
— Шта говорите Ви, Рима Михајловна!
— Тако је. Глава ми је напуњена самом медицинском сухопарношћу.
— Као да Ви ни о чем другом не мислите?
— Готово ни о чем. Дајбуди, у последње време.
— А хоће ли се брзо свршити Ваши испити?
— Кроз месец дана.
— А дотле ћете непрестано радити од јутра до мрака?
— Јест.
— Али, та Ви ћете упропастити своје здравље, Рима Михајловна! — ватрено узвикну Стрепетов.
Девојка подиже главу и осмехну се:
— Откуд Ви изводите да је моје здравље рђаво?...
— Надежда Васиљевна каже.
— Коврова преувеличава. Ја се осећам добро, а уз то сам врло издржљива. Кад се једном човек прими посла, треба да га и доврши. Нисам забаве ради ни учила готово пуних пет година!
— Али није паметно себе убијати!
— Мало ћу се уморити — и то је све. Зато ћу се одмарати после испита!
— Отићи ћете одавде?
— Одмах ћу отићи у Одесу, к својима.

Младићу дође тешко при самој помисли да ће Рима Михајловна отићи, и он је, можда, никада више неће видети.

И он жалосно запита:

— И Ви ћете тамо живети?

— Мучно. Поседећу у Одеси пола године, одморићу се, па ћу онда поћи у које оближње село.

— У село? Зашто?

— Како зашто? Да практикујем!

— Али зар не можете практиковати у Одеси, па да се не растајете од породице?

— У варошима свуда има много лекара, — по селима их нема. А народу су потребни лекари...

Она је то рекла просто, скромно, без икакве афектације, баш као да је реч о најобичнијој ствари.

У први мах Стрепетов разрогачи очи на Риму Михајловну. Осећање дивљења и побожне поште као да га је хтело угушити

— Што ме тако гледате, Павле Сергијевићу? Зар је то тако чудновато? — упита с осмехом девојка.

— Како не! Такво јунаштво! Такво самопрегоревање!

— Ви, Павле Сергијевићу, у свачем само јунаштво видите? — осмехну се она. — Какво је у том јунаштво? Треба когод сељаке да лечи. А ја, уз то, волим село.

— Али зар Вас не плаши самоћа, немање пријатеља, погодбе за живот сасвим друкчије од оних на које сте Ви навикли?

— Видећу. Хоћу да огледам. Мислим да ми неће бити досадно, тим пре, што ће посла, јамачно, бити довољно. А зна се да је посао најбољи лек за дуго време. И, најпосле, нећу бити баш одсечена од света. Навлаш ћу се и настанити мало ближе Одеси, да бих се могла виђати са својима.

— И Ви мислите цео живот у селу да проведете?

— Тако ако дајбуди замишљам.

— Опростите ми за нескромно питање, Рима Михајловна. Ви, дакле, хоћете сасвим да се одречете личнога живота, личне среће?

— Какве личне среће?

— Заволети кога... удати се?

— Шта је Вама, Павле Сергијевићу! За ме је доцкан мислити о удаји. И ко да узме оваку бабу?... Животу је мом, у том погледу, отпевано! — озбиљно изговори девојка.

— Ви... баба?... Ви? – узбуђено узвикну Стрепетов. — О, Господе, зар Ви не знате каква сте Ви... каква сте лепотица? — неочекивано изговори он у одушевљеном заносу, ни сам се не надајући да ће ту реч казати.

Ова, нехотице избачена, реч обузе га, опи га својом смелошћу. Зауставити се сада већ није могао, осећајући неодољиву потребу, да се исповеди девојци, да јој разјасни како је она дивна, лепа...

И, сав захваћен заносом, са сузама у очима, младић настави гласом, испрекиданим од разнежености:

— Та ваљда само слепац не би застао с обожавањем пред Вама; само слеп човек не би Вас заволео до смрти своје, како се може волети виша појава моралне лепоте. Боже мој! Та Ви сте тако скромни, да чак и не слутите како сте дивни! Та сваки ће с одушевљењем дати живот за срећу да га Ви љубите... А Ви велите: ко Вас да узме?!

Девојка од првих речи остави рад и слушаше овај страсни, одушевљени излив, сва узбуђена, погођена, расејана, разрогачених очију — толико је била неочекивана ова експлозија иначе снебивљивог младића — и не знађаше шта да чини, шта да каже, како да заустави те безумне речи, које и противу њене воље продираху у сиротно срце њено.

А Стрепетов настављаше, баш као у екстази, свој страсни дитирамб, гледајући у Риму Михајловну са заносом вернога кад се моли својој богињи.

И, препун осећања, не довршив реченицу, на једанпут обисну руци девојчиној и, држећи њену руку у својој, махнито је обасипаше пољупцима и сузама. Плакао је, разнежен и раздраган, од обиља своје љубави. Плакао је, премирући од заноса, и све је страсније љубио топлу, нежну руку, готов љубити је без престанка.

Овај бурни излив свежега, страсног осећања и противу воље пређе на озбиљну и издржљиву девојку. Срце јој се изгуби у слаткој изнурености. Дође јој и мучно и слатко од ових ватрених пољубаца, и она им се предаде за часак, за-

творивши очи. Могућност среће и љубави за њу, која је жудела за љубављу, али је није познавала, завођаше страсну природу девојчину. Зар да се одрече среће, докле је она још зове? Зар да одбије овога кудравог младића, који тако слатко загрева срце ватреном љубављу?...

Тако сањаше она и не отимаше руку од врућих пољубаца. И тек после једног минута проговори.

— Умирите се... Умирите се... Шта Вам је?...

Ове речи отрезнише Стрепетова. Он остави руку девојчину, и сам, како се чињаше, ужаснувши се од своје дрскости, не смејући погледати у Риму Михајловну, пун стида и страха, сеђаше за тренутак ћутке, покривши лице рукама, и брзо истрча из собе.

Неко време седела је Рима Михајловна непомична, замишљена и озбиљна. Слика заљубљеног младића не остављаше је. Она је премишљала о бурној страсти његовој, о могућности своје љубави и среће, и сети се савета Коврове. Али сада, оставши сама и не чујући страсних исповести младићевих, не видећи његових заносних погледа, Рима дође мало по мало до закључка, да би удати се за њ била превелика самољубивост. Њена је песма испевана. Она неће примити такву жртву и неће упропастити туђ живот.

И, дошавши до такве одлуке, она нађе да јој је дужност „излечити" младића. Растужена, с влажним од суза очима, она седе за сто и поче писати Стрепетову писмо.

Стрепетов се врати кући у очајању. Био је уверен да га после безумне дрскости му Рима Михајловна мора презирати и држати за највећег наметљивца. И он исквари више табака поштанске хартије, док, најпосле, не написа покајничко писмо, у ком је мољаше да му опрости очајничку дрскост. Он се, дакако, неће усудити да јој се појави на очи, ако му она не опрости и не заборави тежак преступ његов. Али ће он до века чувати најпобожније сећање на њу.

Паде на постељу и дуго не могаше заспати. Мисао да

је увредио девојку својом исповешћу, да се усудио љубити јој руку, не даваше му мира.

Сутрадан се доцкан пробуди, и кад се опет сети синоћнице — дође му тешко. Држао је себе готово за преступника.

Тек што се обукао, дадоше му писмо. Оно је било од Риме Михајловне. У благим, али озбиљним изразима она је молила Стрепетова, да јој не долази и не тражи састанка с њом. „А када Ваша болест прође, тада опет долазите, и ми ћемо остати пријатељи као и пре,“ додавала је у писму.

— Сада је све свршено... све свршено! — изусти он, прочитавши писмо, и, притискавши га на усне, у очајању заплака, као неутешно дете.

— СВРШИЋЕ СЕ —

САВА БЈЕЛАНОВИЋ И СРПСТВО НА ПРИМОРЈУ

3. Бјелановић као уредник и посланик.

— Свршетак[1]) —

Некролог у „Dubrovniku“ писаше о Бјелановићу како се он у свом новинарском раду толико истакао, да се с „потпуним правом сматрао првим не само српским новинаром, него му није било премца на читавом словенском југу.“ Разуме се да су овака лична упоређивања и истицања увек незгодна, али, кад их сад читамо, не смемо заборавити тужни час кад су писана. А свакојако, кад личности оставимо на страну и узмемо *Српски Лист* и *Глас* према осталим нашим новинама, једно ће несумњиво изаћи: ако је за време њихова излажења и било, у Београду, Новоме Саду или гдегод друго у Срба, листа који је за неко време био као Савин или и бољи од њега, то је бивало само тако што би се, за тај мах, скупило око њега какво веће друштво људи од пера, које би се после опет од њега одмакло и оставило га на обичним снагама. А Бјелановићев лист, готово на њему једином, није за ових седамнаест година, под неуморном и увек једнаком руком његовом, ниједним бројем попустио и био друк-

[1]) Завршујући овај низ чланака сматрам да ми треба казати е сам у њима врло често, и где нисам нарочито спомињао, узимао мисли па и саме речи које су о покојном Бјелановићу написане у чланцима „Српскога Гласа“ и „Dubrovnika“ или изговорене над мртвим телом његовим. Читаоци „Дела“ на жалост, осем премалога изузетка, нису исти с онима који читају те листове, па сам сматрао да ми треба, и по цену моје оригиналности, изнети им што вернију слику онога што је Бјелановић био, а то су најбоље осетили па и написали они који су га највише имали плакати.

чији од самога себе. Зато је често бивало да су људи знаоци овај покрајински и, према другима (као недељни), мали лист признавали за најбољи међу српскима. Свему пак томе најбоље је сведочанство оно често прештампавање његових чланака по свим другим нашим новинама.

Све што је Бјелановић писао било је спољашњом страном спретно и уредно. На свему се огледа она пажња према стилу и књижевном облику, коју је морао добити у гимнасији. Нема разлике у том погледу између уводнога чланка и дописа из покрајине, или између „Пабирака" и подлистка. О језику се веома бринуо. Већ његов матерински говор давао му је богату језгру, јер је познато да је српски језик, како се у Буковици говори, по речима, по облицима, по духу не само чист и једар у свој српској бистрини, него и врло мало различан од онога како су Вук и Даничић писали своје књиге. А да га не зарази читање туђих ствари писаних рђавим језиком, особито хрватских новина које није могао не читати а које су међу грднима загрдиле језиком чувало га је оно често бављење у мајке и иначе по нашем чистом народу. Али ни с тим није свршено. За техничке речи, за обрте потребне новинару, за све друго чим се књижевни језик разликује од говора неуких људи требало се Сави опраштати неких остатака „славеносерпскога" времена, а још више чувати му се да му се не прилепе они свакојаки туђинскиналепци, из Далмације талијански а из Хрватске немачки, чешки и други свакп. У том је погледу вредно упоређивати прве бројеве „Српскога Листа" с последњим годинама „Српскога Гласа". Док онамо има чешће понешто што одаје да му се писац школовао на туђинским језицима, понешто што не ваља, или дајбуди друкчије него у оних који се старају да иду стопама Вуковим и Даничићевим: последњи су таки, како може бити у најбољега српскога стилиста и доста је тешко наћи штогод за што се не би могло рећи да пишу најпажљивији београдски писци. По свему томе тврдо верујем да је Бјелановић морао марљиво и редовно *учити* како треба лепо и правилно писати српски.

Његове су чланке назвали бисером новинарске вештине а његово перо недостижним у полемисању („Српски Глас").

„Његове полемике, написане оним лаким, ироничним и по све оригиналним стилом, права су новинарска ремек-дела... Ту има свакојаких пошалица, а често и правог оригиналног умора. И у томе је заиста био изврстан“ („Dubrovnik“). Ја сам, радећи му овај помен, прочитао доста ствари из разних година његова листа. Има међу њима тако једрих, тако живих, као да су јуче писане. Слика Павлиновићева у почетку оне чувене серије чланака „Don Miho na braniku“ има права да и нашој доцнијој публицистици остане у достојање. И мислим да ће штета бити, ако се остави да таки чланци и даље буду приступни само онима који могну доћи до целе збирке листа и који се накане да их траже међу оном гомилом осталих ствари које су за обичнога читаоца, због своје неактуалности, од слабога интереса. Леп избор Савиних чланака био би и данас на Приморју од помоћи оној мисли која их је њему казивала у перо.

„Сапет у оковима једног истог предмета, он је увек налазио толико оригиналности да стара питања представи у новоме облику и да тако избегне оној монотонији, у коју би сваки други писац, без сумње, најчешће упадао.“ Али би ове „Dubrovnikove“ речи погрешно било разумети као да је Бјелановић то постизавао само мајсторским владањем над обликом. Ако је предмет остајао исти, он је у расправљање о њему уносио све нова и нова градива за расправу, које му пружаше колико савремено искуство толико проучавање срећнога српско-хрватскога раздора. У школама Сава није стекао ни прва знања, да га упуте у то проучавање. У гимнасији је учио ваљада све мене кроз које је пролазило питање о књижевном језику талијанском, од Дантове књиге „De vulgari eloquio“ и Крускина речника па до полемика које отворише пуристи XIX века; учио историју књижевности у којој се нису прескакали ни празни „Животи светих отаца“ фра Доменика Кавалке ни водњикави песници мадригала XVII века; знао је не само кад су гвелфи из Фиренце протеривали гибелине, него и кад је која њихова фракција, „црни“ и „бели“, преобладјивала; у Бечу се јамачно наслушао и немачке историје и свега што је потребно образовану грађанину немачком: — али о језику српском и хрватском, о књигама нашим, о

историји народној није ни речи чуо. Остављен је дакле био да препричава оно што може пружити наша пресиромашна дневна литература или да посегне па да стане учити. Тако је Сава и стао учити, и овде; питања о књижевности и језику и није тако много, већ више историска, као најпотребнија за разговор о најглавнијем оружју противничких полемичара — о хрватском државном праву. Јер, разуме се, кад се прави разлози и побуде (пропаганда и Drang nach Osten) крију, истурује се тај. И тако Хрвати и Срби у својој братској вражди дају свету и историји, поред трагичне, и комичну слику: они за одлуку у свом животном питању траже основе у архивској прашини, и то такој коју је већ ветар временâ разнео те је већ нема или је још никад није ни било! Приклањајући се тој чудној невољи, Сава је ушао у питање о старом државном бићу хрватском и његовим правима. Језгру свога читања изнео је у једној саборској беседи и показао, по подацима из радова Хрвата Фрање Рачкога па и из самога онога система смишљених неистина и извртања Тада Смичикласа у његовој „Poviesti Hrvatskoj“, да је историја, на којој правашко Хрватство оснива своје претенсије противу Српства, измишљена према садашњим нездравим тежњама њихове политике и да се ни најмање не слаже с оним како је збиља било у нашој давнини. Таким начином и Савини чланци нису никад били без нових погледа, без нових чињеница; никад се нису спуштали до обичнога прежватања старих речи и реплика.

Још се мање могло десити да његово писање пређе у личне нападаје, и ако њега самога противници нису нимало штедели. „Њега су бранила дела његова, бранило га је његово поштење о које није могла ни најцрња душа да запне“ („Dubrovnik“).

Чувајући тако високо српски орган, Сава је успео да му лист увек буде „право огледало српске душе у Далмацији“ („Српски Глас“). Био је и више — барјак који је он, по реткој почасти, прихватио поузданом мишицом од своје браће, па га високо вијао, да га је српски родољуб могао видети издалека и познати најпоузданији пут куда Србин треба да прође к своме ускрсу (др. Пуљези над одром покојниковим).

А за потоња је колена „Српски Лист“ а данашњи „Српски Глас“ постао летопис у који је Сава бележио савремену историју тамошње српске борбе. На његовим је странама уредникова рука „вешто, истинито и одрешито урезала поједине моменте велике драме, која се зове: борба српскога народа за своје одржање“ (др. Пуљези).

Ти летописни листови, исписани Савином руком, још су у скорој успомени, а да би их требало мени препричавати. С тога ћемо од сад прекинути приповедање, а приступити кратком обележавању најглавнијих страна недавних догађаја на Приморју и Савина учешћа у њима.

Сава је дакле дивно оправдао поверење које је крајем 1879 године добио од српских представника. Зебње исказане у Вуиновићеву писму, да ће им „мали Бјелановић“ „слабо започети посао“, показаше се неосноване, те народ увиде да се у њега може поуздати и слободно му поверити и друге своје задатке. Знак новога поверења, и признања на дотадашњем раду, беше кад га после три године изабраше Буковчани за посланика на далматинском сабору (1883).

И са тога новога поља поче се његова српска реч разносити по народу. Говорио је просто; али своје мисли разлагаше, чистим и богатим језиком, јасно и језгровито. „Искреност уверења и истински родољубни жар улеваху поштовања и у саме противнике“ (др. Баљак), и ако га иначе нису радо слушали, тако да су често са зловољом пратили његов говор и врло га често прекидали упадањем у реч.

До његова доласка у сабор, сви су српски посланици били још чланови клуба „народне странке“. Сад их се, и с Бјелановићевим учешћем, већина, и ако не сви, одвојише, те основаше засебан, опозициони „српски клуб“. Тим пуцаше још једна веза између Срба и народњака. — Новом је клубу Бјелановић био један од најглавнијих и најодличнијих чланова. А прилике су у сабору биле таке, да је требало вредношћу поправити малобројност. Чланови српскога клуба, чак везани с аутономашима, губљаху се према многобројној већини. Најпре их је било свега шесторица, после деветоро. Бјелановић

је и ту радио као и на листу: предано и марљиво бавио се о сваком питању које је пред сабор долазило — политичком, националном, привредном, школском (о читанкама о мешовитим школама итд.) — и успео је у више прилика да се пред његовим разлозима поклони и већина па прими његове предлоге. Српство је бранио с истом одлучношћу с којом и у листу. У том је погледу нарочито значајан његов говор при претресању школскога прорачуна 24 марта 1892 године.

И ако је у његову темпераменту било доста снебивљивости пред гомилом туђих људи, налазио је у свом уверењу довољно снаге да не преза пред силом већине и да савлада ону нелагодност коју чланови мањине природно осећају пред противником, толико јаким, да чини све што хоће, јер све може. И успевао је да баш тим мушким држањем импонује тој већини. Сам Павлиновић, видећи га онако храбра, полети му једном у саборници с речима: „Малено, али ватрено!“

Исте године кад је он први пут изабран у сабор, беше оглашен накнадан избор једнога далматинскога посланика за царевинско веће. Книнско-шибенички Срби, с новим поверењем, истакоше Бјелановићеву кандидацију. Али, нешто с притиска на бираче, нешто због противничких злоупотреба у изборној борби, нешто са несвести једнога дела бирача који се, због вере, поводи за народњацима, Сава подлеже на биралишту. Српско народно поверење према њему, али и неуспех, поновише се 1885 године при општим изборима за царевинско веће, а та га судбина задеси и трећи пут године 1891. Напротив на изборима за покрајински сабор Бјелановић редовно продираше, и редовно заступаше народ у Задру.[1])

-

Кад је Бјелановић узео у своје руке уредништво српскога органа и главни део одбране народне, прилике су по народну српску ствар биле врло тешке. Против ње беху: правац

[1]) Ради оних којима није познат изборни ред у Аустрији те не би разумели од куд у изборима неуспех за царевинско веће а успех за покрајински сабор, споменућу да за једне и друге изборе нису исти изборни срезови. Већи су они за царевинско веће, а уз то су вештачки склапани, да би се мањини у земљи отежала могућност да са својим кандидатима продре дајбуди у малом делу срезова.

моћне „народне странке", влада, католичко свештенство. Та три противника беху сувише надмоћна. А српски покрет имаше у српском становништу према сваком од њих слабу страну. Према влади, што је у Далмацији народ сав без уставне свести. Према католичком свештенству, по огромној већини непријатељском за Српство, стојаху Срби католици са укорењеном биготеријом а без развијенога слободоумља у верским питањима (већ само по изузетку у кога интелигентнога, нарочито у дубровачке омладине), те зазираху од православља па због њега и од Српства. Народна странка пак, осем свога места на власти, имаше згоду према српској, што су сви старији борци, па и многи млађи, толико њој већ били предани (у име борбе с аутономашима), да су веома зазирали од цепања, те хтели по што по то слогу и јединство народно: таких беше колико активних темперамената, толико оних индиферентних па много их и просто инертних.

На тај се начин под владиним импулсом не придружише српској странци они српски елементи који су и у пређашњој борби с аутономашима прешли к народњацима тек кад ови извојеваше себи већину и власт; не пођоше с осталим Србима ни они католици којима је вера главни чинилац у интелектуално-моралном животу а њени представници попови; на послетку не кретоше се ни они у којих је идеја српско-хрватска била јача од специјалне српске, и који се, како тако, склањаху да ову жртвују пред првом. Оваких је људи, свесних Срба, било који не могаху видети еволуцију која се збила с „народном странком", па јој због старога програма и рада остајаху верни. Али је много више било људи од оних других врста. Међу овима су прво они који под притиском прошлих ненародних владавина изгубише са свим српску свест, па многи беху од господара попримили и нешто непријатељскога према Србима. Ту су за тим они Срби у којих је остала била само општа „славјанска" свест, и којима се чинило да „народна странка" наставља словенска предања а српска да их руши. Међу самим „Славјанима" вреди нарочито истаћи дубровачке „Словинце" (многи су од њих чак имали и свести о своме Српству), којима културно-књижевни, а малко и политички, орган беше „Словинац".

Све то скупа, нешто више нешто мање, сметаше да се сви, који пореклом, традицијама, прошлошћу завичаја беху специјално Срби, и огласе уза Србе. Стали су уз њих у ствари, осем личних изузетака, после кратког времена сви православни. Али од католика стаде само део, већином млађе, интелигенције, нешто осталога света у Дубровнику и околини, па мали број људи по другим местима.

У оваким приликама на Бјелановићу је било да устави поплаву правашко-поповску, да не би захватила и овај остатак католика па да још, постизавајући свој крајњи циљ, не почне стварати и православне Хрвате. Али, да се његов рад потпуно оцени, треба истаћи још једну тешкоћу, јамачно понајјачу, која му је отежавала задатак. То је што је у ово време општа српска мисао и ствар била изгубила много од престижа који је имала у Далмацији од 1848 до 1876 године. Србија у рату 1876—8 није одговорила претераним надама српских патриота, па су још придошли, и њени и црногорски, дипломатски неуспеси, најпре на светостефанском па на берлинском конгресу. А самртни је ударац задала окупација замишљена и изведена противу Српства. Ти су српски неуспеси сломили слабије душе. Многи и многи, којима се пре чинило да срећа целога нашега народа, српскога и хрватскога, виси о успеху српске народне мисли, помислише да им се треба растати с тим „сновима“ те, рачунајући с „реалношћу“, прихватити будућност каку народу спремају праваши с Бечом и Римом. У таквим мучним приликама почео је Сава оно сокољење српскога народа поносом и надом, како пише „Dubrovnik“, па у томе није до смрти сустао. Али нове српске недаће још више отежаше задатак Савин.

Године 1882 букну у Боци и Херцеговини покрет против давања војника за „домобранство“. Сам тај факат чињаше још тежим српски стад у монархији: српски противници прихватише догађај као доказ да се Срби не могу помирити с начелима лојалности према ћесаровини. Још горе би кад покрет не успе, поред свега устаничкога витештва и среће бојне, те као што је добри свршетак устанка 1869 године оборио антисрпски аутономашки систем, тако неуспех овога другога утврди на српску штету правашки. Многе душе, неке слабе

а неке просто лојалне, одбијаху се од оних за које се могло мислити да имају и најапстрактнијих веза с неверним „издајницима". Да те немиле утиске потру слабо беху згодни тадашњи догађаји у Србији и у Црној Гори и између те две државе. А политика, која се 1882 године утврдила између Аустро-Угарске и Србије, и ако се за ту погодбу није знало, избијаше, и ненамерно, на површину, те замрачаваше видик српским родољубима. Па придођоше унутрашње недаће Краљевине: грађански рат 1883, финансиске неприлике па, најцрње, рат и порази 1885, итд. Свуда антисловенски, и антисрпски, правац опште бечке политике, нарочито с поља, тријумфоваше: према јачини тројнога савеза стојаше усамљеност словенске Русије. И све се то осећаше и на унутрашњим приликама Аустро-Угарске.[1]) Све, скупљено, учинило је да се српски духови тешко могаху повратити од удараца добивених 1878. У људи које само још танке нити везиваху с њиховим. српским народом, стадоше и оне пуцати, а они се отрзати од Српства. Многи од оних који су у први мах, и ако у „народној странци", остали неодлучни између Хрвата и Срба, придружише се првима. Управ, од масе се само православни део држаше

У почетку, па за дуго, главно се против Срба истицала „народна странка". Влада и попови стојаху иза ње. И ако је у њој било доста и свесних Срба и других свесних Нехрвата, опет је против Српства продужен онај правашко-поповски правац, и то још јаче, кад се из ње уклонише онолики Срби који су га дотле колико толико спречавали. А међу народњацима Хрватима врло је мало било готових да се заложе

[1]) У то је време истина у Аустрији Тафеов кабинет, под притиском неодољивости развића словенскога, чинио неке уступке неким словенским народима, поименце Чесима и Пољацима, али то беше, особито с првима, моментани опортунисам, а битност целокупне политике остајаше им противна. И „народна странка" далматинска, чији су гласови посланички били влади потребни у Бечу, постизавала је од владе извесне уступке, на првом месту помоћ целога бирократскога апарата у борби против Срба и аутономаша, али се баш за то време у Далмацији врло мало урадило за народност, осем по школама које су од бечке владе у осталом слабије зависиле. Иначе тада падају први кораци на путу да се у земљи, место дотадашњег и некадашњега талијанскога, заведе немачки.

за јединство народно против оних својих који су странку и били окренули онако небратски. Тако сви Хрвати начинише фронт против Срба, па повукоше за собом и осталу масу странке.

У тој борби, са српске је стране главни део падао на Бјелановића. „На перу и на речи, увек неуморан, он је сузбијао, јуначки и вешто, све оно што прети народном опстанку српскога народа“ (др. Баљак).

Из почетка су и лист и странку и Бјелановића с хрватске стране хтели игнорисати. Тада су се често од туд слушале занесене речи: „Нема Срба изван Србије! — Хрватска земља до Дрине и Бојане!“ „Сваки пут, кад би оваклове крупне речи биле избачене по новинама или на зборовима, срце његово, ђуле усијано у његовим грудима, запламтело је“ (др. Баљак). У такој борби и раду пролажаше година за годином, али и српска странка јачаше, те постаде тако знатан чинилац у политичком животу далматинском, да је свакоме ваљало с њом рачунати, а на првом месту самим народњацима.

Влада се у почетку, под Родићем, није отворено мешала у расцеп који се јавио у „народној странци“, али под његовим прејамником Стеваном Јовановићем, одрођеним Србином, настаје периода правога гоњења српскога. Чак се заведе и неки терор 1882 године за време устанка. Од стране фанатисаних правашко-поповских присталица летеле су лажне денунцијације на поједине Србе, а влада их прихваташе и настављаше преметачинама и затварањима. Срби чиновници који су се имало јаче усуђивали показати свој пристанак уз српску странку, гоњени су: пенсионовани и отпуштани, те су многи морали тражити склоништа изван завичаја. Просто, као да се Српство хтело уништити у Далмацији, нарочито међу католицима [1]) Према српском листу државни тужиоци поступаху с крајњом несношљивошћу: за ових седамнаест година небројено су му

1) Неколика значајна податка за последњу владину тежњу даје д-р Л. Томановић у чланку „Српство и православље“ („Отаџбина“, XIV, 486—7 : „Кад се је основала српска читаоница у Задру, влада није имала ништа да примети на дотичном штатуту већ: што је у њему било изречено да чланом читаонице може бити сваки Србин без разлике вере“. О преносу Бранкових костију Дубровчани „шиљу неколико брзојавних поздрава у Карловце... Али су сви ови брзојави били повраћени онима који су их шиљали, и то на темељу интернационалне петроградске конвенције, осем брзојава

пута забранили број, па и таке у којима су чланци прештампани из бечких новина, и то којима се не може одрећи лојалност према монархији. Једном се Бјелановић за мало спасао и затвора.

То су били тешки дани: али они не могаху савладати Бјелановића: он је с великим тактом али најодлучније остао, за све то време, веран своједу задатку. С њим стојаше чврсто цела странка, и налет владин буде сузбијен, те се од такога система, неуспешнога, морало одустати: Српство признати као национално-политички чинилац на Приморју, и попустити од оштрине према њему.

Непомирљивији су били и остали католички свештеници, ти прави наследници и носиоци свега антисрпскога и антисловенскога што се купило за свих хиљаду и триста година нашега живота у Далмацији. Они су поред „Narodnoga Lista“ имали свој особити клерикални орган „Katoličku Dalmaciju“. То је право огледало њихове несношљивости према Српству и православљу, који су за њих у осталом идентични. Јер као што се цркви ставило у службу Хрватство, тако се и она ставила њему; зато се њихови свештеници највише стараху да огласе и прикажу како су само православни — Срби. У томе им иђаше на руку не само што тако у Далмацији многи мисле од давно него се и српска странка у свом заснивању била учинила српско-православном многима, и непристраснима (као др. Ловру Монту и људима око „Словинца“). И не само што су католички клерикали били непомирљиви према српској странци, него и према свима који нису били као и они сами те који им не даваху да од „народне странке“ начине праву клерикалну католичку странку. Тај је занос дотле ишао, да су у Дубровнику попови у цркви пред народом палили с проповедаонице умерени „Словинац“ због његове миролубивости и самосталности у мишљењу о задатку свештеничком према

певачког друштва „Слоге“. Како овај тако оне забрањене брзојаве кашње је „Guštеrica“ *(тадашњи српски лист у Дубровнику)* донела, и из њих се види да су у суштини свиједнаци и да у њима нема ни једне речи с које би се могао на њих применити § 7 више речене конвенције. Зашто се дакле не пропуштају и остали дубровачки брзојави као онај „Слогин“? Зато што све остале брзојаве шиљу католици, а „Слога“ је певачко друштво православно!“

народном животу. Да би распламтели у простога света религиско осећање они приредише 1881 године велико „ходочашће“ (хаџилук) у Рим и читав низ других црквених прослава. Да у својој намисли поузданије успеју, навалише да заваде и раздвоје католике од православних, који су дотле на многим местима стојали у многобројним личним, пријатељским, породичним па и самим крвним везама.

Веран предању српскога народа, који је до сад свету дао дивних примера верске сношљивости, и програму листа, Бјелановић је истицао и заступао начела српскога братства и јединства а верске сношљивости, војујући с поповштином. Он је доиста у том погледу за свога века појединих лепих плодова доживео, те је, највише његовом заслугом, српска странка од свакога поштенога призната као национална а не верска, а у Далмацији више него и у једној другој српској земљи ухватило корена начело да није Србин — само православни. Али је и поповштина са своје стране, огласивши да је вера у погибли, толико фанатисала прости свет противу Српства, да су неке појаве, које се збивају по Далмацији, право чудо краја XIX века.

Али Бјелановићев задатак није био свршен с радом за Српство у Далмацији. И Српство по другим областима, колико ради тих самих крајева, толико ради везе између судбине тамошњега и приморскога Српства — требало је да буде сталан предмет Бјелановићеве пажње. Па и било је. У том је погледу нарочито значајно његово заступање српских интереса у Босни и Херцеговини. Оно је имало тројак значај. Како је Далмација просто приморје босанско-херцеговачко и, у јужном крају, црногорско, за свакога је постало јасно да су исто као и привредни интереси, национално политичка питања и на једној и на другој страни у тесној вези. Српству су исти народни противници, с једнаким средствима и начином борбе, и у Босни и Херцеговини они који и у Далмацији, те је војевати с њима једна иста ствар народу, одакле год они били и где год они насиља и нападаје вршили. Друго „Српски Лист“ и „Глас“ вршио је, за дуго време готово са свим усамљен са

„Заставом", дужност поштенога приказивача стања које се завело у тим земљама после окупације, и много је допринео да се шири кругови, и српски и остали, не заводе лажним сликама многобројних плаћених извештача. На послетку, можда најзнатније, *Српски* је *Лист* соколио народ по Босни и Херцеговини, неговао у њему српску свест и ширио, највише примером бића свога, спасоносне мисли о јединству српскога народа све три вере. Истина њему је, доцније, забрањен улазак у Босну и Херцеговину, али је дотле доста здравога семена било посејано, везе ухваћене, те и после, преко свих преграда, није престајала прелазити тамо из Бјелановићева листа многа мисао а и понеки број.

Хрватска и Славонија суседне су са севера Далмацији и Босни и Херцеговини. Из њих је, првом, и пошла она нездрава правашко-поповска струја. У њима је Српство онако исто било проскрибовано као и у овим другима. И ради саме своје, и босанско-херцеговачке, успешне одбране требало је дакле пазити на догађаје преко Велебита, али и ради тамошњега Српства. Из крајева у Хрватској ближих Далмацији осећала се потреба и желело се 1879 године покретање задарскога листа као год у самој Далмацији. И Бјелановић је са своје стране, колико је могао од скученог обима листа, подмиривао српске потребе у Хрватској и Славонији, док год није „Србобран" основан, те преузео с већом снагом тај део српскога пословања [1])

Бјелановић ни ту није стајао. Где је год крупнији српски интерес био у питању — у Србији и Црној Гори, у Старој Србији и Маћедонији, у некадашњој Војводини — Бјелановић је и о њему бригу бринуо. Писао је с пажњом али одлучно. С погледом на огроман притисак мацарски на Србе у ужој Угарској, а ценећи културни рад и напредак као јемство доцнијих успеха на свим друштвеним пољима, он се одмах у почетку осмелио и написао у листу: да се тамошњи Срби не могу више борити на политичком пољу, те да им

1) Бјелановић је у Срба по Хрватској био стекао толико признања, да су га позвали на рад у своју средину. И ако му се тамо отвораху много пространије поље и повољнији материјални изгледи, он није могао оставити своје Приморје и оно што је на њему започео.

се треба заклањати за бедем црквено-народне аутономије ради народне одбране. Стварност је у брзо за тим дала потпуно право Бјелановићу, али се онда његова мисао учинила тамошњим вођама толико неумесном, да је сам Милетић скочио и одговорио му: да се они још могу борити!... На догађаје у Србији и Црној Гори велику је пажњу обраћао. Чим се примио уредништва, одмах се обратио у Београд за редовне извештаје. „Лист не би био српски, кад не би из Београда дописа имао", пише свом пријатељу молећи га за њих.

Из свега што је год радио, о чему је год српском говорио или писао, пробија велика његова љубав према свему што је српско. Њега увек руководи само чиста мисао српска, те му даје ону политичку увиђавност која га је одликовала. За његове мисли вели др. Баљак: „као пламени ступ у пустињи, као звезда преходница на ведроме небу, њих води светли идеал, идеал Српства." Тако је и могло бити те он у свом новинарском послу није имао кајања да се којом преварио. Али с друге стране, због тога, и такога дубокога српскога осећања и свести, и виташе над његовом главом, као Дамоклов мач, претња коју Срби свакога часа, у свакојаким варијацијама, слушају у хабзбуршкој монархији и коју казује она, пореклом и обличјем несрпска реч „велеиздајник". Србину није довољно испунити верно и предано све своје законске дужности према држави, није довољно што он ево две, управо четири, стотине година лије крв било за носиоце круне светога Стевана било за хабзбуршки дом: — од њега се тражи да се одрече најбитнијих атрибута бића свога, да ишчупа из себе најсветије традиције и наде, да се чак лиши поноснога имена свога, па да себе, тако осакаћена и нагрђена, преда за сарадника против слободе остале српске браће, да их доведе до стања у коме ће се и од њих тражити да се национално онако осакате како је и од њега захтевано. Од аустријских се Талијанаца никад није тражило да они ломе Пјемонат, аустриски се Немци не истичу као какво огресивно оружје и елеменат против хохенцолернске Немачке Никоме на ум не пада да од угарско-ердељских Влаха начини пионире за напад на слободу краљевине Влашке, а камо ли да од јадних галичких, буковичких и угарских Руса тражи да они буду носиоци ми-

сли хабзбуршкога ширења над руским народом. Али кад Срби не пристају да постану онаки каки је постао 1875 године Павлиновић са својом дружином, они су „веленздајници“!

На тако апсурдне и циничке захтеве, зачињене кукавичким клеветањем, одговараше Бјелановић увек мушки, достојанствено. Ни једном га није оставио велики такат који с њим беше срастао, ни једном га не изневери његова издржљивост и постојанство, као што је у опште у његову карактеру било једнолико понашање које није скретало ни десно ни лево. Свему је томе била основа у његовој, за час наглој, али увек смотреној природи и у оном поштеном, честитом карактеру.

Његова је душа била за све што је часно и племенито, а његов лист беше тумач такога осећања. Увек је остао веран начелима слободе у политичком, верском и моралном животу народâ. У борби с бирократисмом и клерикалним опскурантисмом истицао је са задовољством свој и своје странке либералисам. Због тога је с нарочитом симпатијом пратио рад и догађаје у странкама које се тим именом зову по Српству изван Далмације, чему су за стару Војводину припомогле и миле му достојне поштовања, личности старих бораца Милетића и др. Полита Десанчића, а за Србију оно велико име које је Јован Ристић по Српству стекао у дугом тридесетогодишњем размаку. Па ипак се старао да буде праведан и према осталим странкама, а кад је у Србију долазио, ни по чему се не би могло спазити да он, у пажњи, у жељи за познањем, одваја овдашње људе по странкама. Био је толико широк Србин, да их је љубављу могао све обухватити.

Начела која је либералисам усвојио према цркви и питањима савести увек су руководила Бјелановића, и то с толико већим разлогом, колико је у далматинском Српству више него на многом другом месту потребно одвојити цркву од јавнога живота народнога и свакога оставити да се по својој савести брине о својим религиским потребама. Али да се то начело могне бранити од католичких клерикалаца, потребно је било да у српској странци, међу православнима, не буде струје која ће га крњити и врећати. Требало се сачувати од пра-

вославнога клерикалисма. Већ је незгодно било што је у странци, како јој од Срба католика огромна већина није приступила, тај мали део католика био количином незнатан према претежном броју православних. Поред бројне сразмере, још кад је 1879 године основан онај „одбор покретач“ за лист, у њему су најистакнутије личности били један православни архимандрит (др. Н. Милаш) и један професор православне богословије (Љ. Вуиновић.[1]) И због тога се, рекли смо, многима чинило да српски покрет носи православно обележје. Али је Бјелановић сталним и пажљивим радом успео да српску странку сачува од свих клерикалних струја па и од православних. То је лично његова велика заслуга, јер је само тако могао успети онај паралелни рад, који су, нарочито Дубровчани, развијали у крилу српских католика.

Немајући довољан број спремних помагача, због малога броја независне интелигенције у странци, Бјелановићу је било доста тешко руководити странком. А кад кажемо „странком“, не треба замишљати уређену странку, са признатим старешинама главним и мањим, и са познатим правима и дужностима чланова, него људе спојене истина једном мишљу, али иначе у свему слободне да сваки поступа по својој вољи и увиђавности. А међу тим су се у људи имале савлађивати многе тешкоће: од личне кичељивости и саревњивости, од бескрајнога партикуларисма и свакаких остатака старинских предрасуда. Најглавнија невоља беше у том погледу одсуство уставно-политичкога васпитања и неразвијена политичка свест. Онај би свет одмах погинуо за веру или какво право своје о коме је свестан (пример су оба бокељска устанка) или за мисао коју би у срцу њивио; али му извештачени политички систем аустриски није још дао, од 1860 године па до сад, да се сроди с уставним правима и слободама, тако да га је врло тешко водити да према властима издржи као опосиција на поприштима, где би могло борбе бити. Осем тога, свет није био ни навикнут на вођење опосиције, већ се напротив дугим

1) У одбор нису били узели ни Бјелановића ни Баљка. и ако су, како смо видели, они пре тога највише радили за лист. Због тога је Бјелановић врло много жалио на Милаша, особито ради Баљка.

положајем на власти у покрајини (1870—79) навикао да многошта очекује од владе, и да се поједини добици или уступци постизавају од ње закулисним настајавањем, а не да се извојују јавно, као право народно.

Ипак је Бјелановић успео да се Срби не цепају већ одрже као целина, и то све оним истим сталним и тихим, али непреломним, његовим начином. Као год што у јавним беседама није заносио сјајним полетом, тако ни у приватном дружењу његова ћуд није никад на први мах за себе предобивала слушаоца. Кад сам га ја први пут видео (биће 1880 године), морам признати да није одговорио мојим, ђачким, идејама о величини народних бораца. Требало се с њим више дружити па би тада, кад се познају он и његове ретке особине, свакоме ишло право к срцу оно што је од његова срца и долазило. Видели смо већ његове везе с народом; али би требало изређати његово пажљиво и предусретљиво обилажење од трговачке тезге до мајсторскога стола, разговарање с морским вуковима — старим поморским капетанима, пристајање с кршним сеоским кнезовима, претресање свега и свачега с поповима, фратрима и калуђерима, па не заборавити адвокате и бележнике, ни апотекаре, ни „поседнике", ни гостионичаре, ни сараднике којима је требало љубазно објаснити зашто им је рукопис остао нештампан, ни дописнике које ваља обавестити зашто су им „најлепша" или „најјача" места изостављена — ништа се од тога и још другога не би смело прескочити, па да буде потпуна слика Саве Бјелановића у српској странци на Приморју.

Таквим и свим својим сталним, умним и поштеним радом постигао је он да су први и најугледнији људи у странци полагали у њега највећу наду. Ни пуну годину пре његове ране смрти један угледни и чeличнии Србин у Дрнишу, растајући се с овим светом, говораше породици око себе: „Поздравите ми Саку и реците му нека чува и брани наше мило Српство". Тај поздрав је и на Бјелановића учинио велики утисак, јер га је уверио колико Срби на њега рачунају. Без пустога блага, без господштине, чак и без нарочитога избора, он је постао вођа међу свим Србима у покрајини и био једини човек који је у свих њих стекао ауктoритет, тако

да су га слушали. Ко зна оно раскомадано и својеглаво Приморје, разумеће шта значи кад се о Бјелановићу могло, с правом, написати ово Баљково: „он бејаше средиште свега“; или: „драго му бејаше чути свачије мишљење, али одсудну реч у свакој пригоди он би рекао.“

И ако је Бјелановић мислио е није време да се оно што је српско и што је хрватско помеша у једно, опет је он у борби с Хрватима показао не само праву словенску умереност него и лојалност каку може показати само брат који не заборавља да пред собом има брата. Таки је остао, и ако није лако очувати власт над собом под притиском онаких сулудих налета како само фанатични попови могу нападати, а уједно остати одлучан према њима. Такво је држање учинило да се први ружни утисак који је на многе Словене, особито Чехе и Словенце, учинило српско иступање из народне странке и још више компромис с аутономашима, мало по мало загладн и да се свуда прими правилно мишљење о Српству у Далмацији. Али је, дајбуди практички, још значајније било, што се тако држање мало по мало одазвало и на судбини саме „народне“ хрватске странке. Како се она једном захуктала правашко-поповским правцем, како се из странке издвојила онолика множина Срба, ишла је њим и даље све одлучније. На сав остали материјал народњачки лакше је било утицати и водити га. Странка је из дана у дан бивала све клерикалнија. После смрти попа Миховила Павлиновића његови наследници постајаху одлучнији и од њега, непомирљивији у својој доследности; али, слабији угледом, спремом, умом, не беху дорасли да за собом воде целу странку, особито интелигенцију. И док је њихова већа претераност изазивала против себе људе у странци склоњеније према Србима, према слози, према свакој сношљивости, људе мање готове да у попа гледају пророка, дотле је њихов слабији aукторитет давао маха да то неслагање избије против њих као отпор. Исто тако, њихов мањи такат, којим нису умели прикривати своју вољу да све себи покоре, чињаше несноснијим њихову усурпацију над осталим друштвом. Бјелановићева је вечна заслуга што је поповско-правашку струју обележавао

увек као нешто засебно у странци и разликовао од народнога хрватскога покрета; заслуга је, што је, нападајући у главном само на поповско праваштво, разбијао солидарност која би се иначе, борбом, природно била развила између свих народњака. Овако је помогао да здравији елементи у њој виде колико су залутали поред својих другова у мантији. И онда наста у странци огледање појединаца да се скрене ка староме путу. Али наста отпор поповски. Они хоћаху даље а не натраг, па нададоше грају да узбуне и заведу масу у странци, и то у име формула које су и дотле ширили, на првом месту — да је вера у погибли. Тако дође до борбе, и би оно што су све до 1879 године Срби залуду тражили: да се народна странка очисти од клерикалисма. Као да је требало да зло догрди свима, па да тек онда људи увиде како се с њим не може. Тако се попови с осталим претераницима одвојише и основаше засебну, правашку. странку у земљи, а у сабору клуб својих посланика. То беше — поновимо: много и Бјелановићевом заслугом — политичка добит за Далмацију. Кад је овој земљи историја већ завештала онолико клерикалнога духа, потребно је да људи, који га представљају и који су њим прожети, раде слободно у духу својих мисли, али јавно; а не да друге струје преваром одвраћају од њихових токова и од њихових мишљења.[1])

Услед ове промене дигоше, у „народној странци", природно главу они елементи који не само не одрицаху српско биће у Далмацији него су још жалили, признајући и грешке народњачке, што је 1879 дошло до цепања. Таким треба додати нарочито оне Србе који су за све ово време остали у „народној странци" као *Срби*. Осем тога, једнака борба и непријатељство с клерикалним праваштвом стаде примицати српску странку и народњаке. Ови учинише први корак за споразум са Србима, али, како ствар беше још прерана, с

1. Ипак би нетачно било узети далматинско праваштво као чист клерикалисам. Има у њему и других елемената: прво, просто опозиционих према систему који сад влада у Далмацији (то су људи, жељни бољега, слободнијега): друго, а ти су много бројнији и претежнији, колико хрватски шовинисти и патриоте који желе остварење Велике Хрватске, толико патриотични Словени (без хрватске свести, али и без српске) који желе да се под хабзбуршком круном оснује јако национално-политичко биће на словенском југу, па мисле да Хрватство може то извршити.

врло обичном тактиком у таким приликама — мимо Бјелановића. Хтели су њега обележити као сметњу споразуму, као кривца неслози и расцепу; хтели су да странка, жртвујући Бјелановића и одричући га се, сама порече готово сву своју борбу и, прећутно, призна како је погрешила, па да се тим потврди како народњаци нису ни за што криви. Али се Срби то добро осетише и, предани Бјелановићу, одбише понуду. Народњаци мало почекаше; међу тим попови и остали правашн биваху све безобзирнији, те они осећаху да не могу сами дочекати нову изборну битку која се, у то, припремаше. Одвојени од праваша, знали су да не могу одолети колико њима толико удруженој српској и аутономашкој странци. Они опет понудише Србе да споразумно изађу на изборе.

Кад су Срби стали о томе мислити, прво су нашли пред собом факат, да примање те понуде значи прекинути компромис са дотадашњим савезником, који их је дотле понекад и изневерио,[1]) али им и прилично помагао. То је дакле значило изложити се евентуалности да се после нађу сами противу свих. Међу тим је српско измирење с народњацима требало да послужи не само тренутним или трајнијим интересима те две странке у Далмацији него и једној већој мисли. Од склопа новога царевинскога већа имало је зависити хоће ли се у Аустрији наставити погодба како је 1867 године склопљена с Угарском на штету словенску, и хоће ли Словени и даље остати млађи у монархији, па је било у питању хоће ли и Далмација учинити своје са Словенство. Непосредна последица српско-народњачкога изборнога компромиса имала је бити да се Далмација прикаже у Бечу као чиста словенска земља, само са хрватским или српским заступницима. Чим би Срби одустали од аутономаша, у царевинско веће не би могао доћи ниједан Талијанац као посланик. Така мисао беше достојна да се за њу заложе Срби — стари борци словенски. Бјелановић се већ лети прошле године (1896) био одлучио за таки рад, па кад ствар дође да Срби одлуче о њој, затражише његово мишљење и, кад он каза да пристаје, склопише с народњацима уговор за изборе.

---

1) Највише по изборима где поједини бирачи аутономашки, под утецајем поповским, нису по погодби гласали за Србе.

Овај се чин многима учинио као први корак повратку слоге између Срба и Хрвата у Далмацији. С тим се може бити мало похитало, али, свакојако, ово трену̂тно зближење странака отвора изглед могућности да се и на томе почне радити.

По утврђеном уговору један од српских кандидата беше и Сава Бјелановић. То је било по жељи и странкиној и његовој. Не од таштине или иначе ради себе сама, већ ради оне мисли којој је он био главни заточник, хтео је да „народна странка“ баш њега прими, а тим, разуме се, да̂ сатисфакције и призна много штошта. То беше нов успех, после онога прошлога народњачкога огледа да обиђу Бјелановића.

Уговор је склапан, успех постизаван, спрема чињена за изборну борбу која би Сави донела посланичко место где пре толико пута није могао успети, — али он боловаше на самртничкој постељи.

Године 1891 Сава се оженио интелигентном госпођицом Даницом Баљковом, коју је још од детињства познавао: њихове су породице од старина живеле заједно и пријатељски на Ђеврскама, а после је њен отац Герасим прешао у Задар и имао трговачку радњу, те је Сава, бавећи се ту, долазио у његову кућу. Тако се познанство завршило љубављу и венчањем.

Није имао порода. На годину дана пре њега, мајка му се смртно разболи. Боловала је свега три дана, дочекала да јој Сака стигне и заслади самртне часове, па је мирно склопила очи (20 фебруара 1896). Беху умрле и обе Савине сестре и млађи брат: коспла их је она иста бољка, чију је клицу и он носио у себи, туберкулоса. Крајем ове зиме болест се, без лека, појави, и нагло оте маха у плућима, те га обори у одар. Озбиљност прилика у очи самих избора чинила је да је Сави теже падало боловање. Ни онда није о себи мислио.

На дан своје смрти, из јутра, учини усмено тестаменат пред три лекара, као сведока, који су га чували, и остави све имање жени.

Срце је последње ударце откуцавало, а његова је мисао летела к оном што му за живота беше срцу мило и драго. С блаженим осмехом, као од рајскога чара, сећао се роднога места и спомињао је своје Ђеврске. Уздахнуо је чешће: „јадни Срби!“ А спомињући их, сећао се онога што их највише јадом задешава, па му на ум падаше оличење свега тога, и са његових усана оте се једно име, име Калајево.

2 марта разносила је жица по српској отаџбини глас: да се тога дана једно крило од крајине одломило. Силан одјек по душама толике браће, блиске и далеке, било да је когод државник високога места, писац великога гласа, трговац или занатлија, ученик или свештеник, у свакога једнака жалост сведочаше колики се губитак осећа, колико Српство цени Бјелановића. Који беху даље похиташе с изјавом туге и поштовања; који беху ближе, нарочито Приморци, потежише се лично на сахрану. Огромно учешће народа далматинскога беше и над мртвим Савом манифестација живота оне мисли за коју је он век вековао. Уцвељена удовица припреми му величанствену пратњу у Задру и пренос останака у родно му место. После му она подиже над гробом споменик од лепога мрамора. На високој пирамиди урезан је натпис:

ОВДЈЕ ПОЧИВА

САВА БЈЕЛАНОВИЋ

ВОЂА

ДАЛМАТИНСКИЈЕХ СРБА.

РОЂЕН НА ОВОЈ ГРУДИ

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

УМРО ЈЕ У ЗАДРУ

2 МАРТА 1897.

У КРАТКОМЕ СВОМЕ ВИЈЕКУ

СРПСКОМ РОДУ СЕ ОДУЖИО,

СРПСКИ РОД ЈЕ ЗАДУЖИО.

ОВАЈ СПОМЕН

ИЗ БЛАГОДАРНЕ ЉУБАВИ

ЖЕНА МУ ДАНИЦА

ПОСТАВЉА.

Бјелановић је био малога раста, са чега су познаници обично га звали Сака и Савица. Сразмерно развијен, држао се и кретао неусиљено, лако. Косе и браде (носио је пуну, али окраћу) био је загасито смеђе, иначе готово црномањаст. Још као ђак почео је, због краткога вида, носити наочаре (цвикер). На одело је увек пазио и бирао га. У животу је вазда био умерен.

Био је тих; сам осетљив, био је врло пажљив према другима; али би га идеја, дубоко уверење од једном начинили смеоним. Обазрив је био коме ће се поверити, али је с пријатељима, које би одабрао, био потпуно отворен. У њихову друштву мило му је било нашалити се и слушати шале. Иначе се повлачио у себе, те није у свакој прилици показивао ни оно што је у њему збиља било, а камо ли да засењује околину и да се приказује и онаким каки није. Над челом његовим увек се превлачио сетан облачић; кад би стао мислити, с пером у руци или дискутујући, чело би му се лако набрало.

То је чело сад застрто мраком студене гробнице; за Саву су престале и бриге и борбе. Њега Српству више нема; али још војују, за исту мисао, дела његова. На народној њиви цветнога и кршнога Приморја земља је на многим местима доста посна, дивље се трње врло растиштило, отровни је коров много набујао. Али су по њој дубоке бразде изоране Бјелановићевом руком, а у њима једро семе њом посејано; већ је из њих никла многа вита биљка.

Хоће ли се ове отети и разгранати: оној изгорелој њиви дати влаге и хлада, те да на њој слободно букне живот који се у њену бићу крије? Или ће све то бити загушено: трњем разбуцано, коровом затрпано?

Један Београђанин, родом из једнога, од давнине српскога, места на Вардару, десио се пре седам осам година, тамо, на својој очевини. Са старим неким достом своје породице, а царским човеком, поведе разговор о безразложности портине политике, која српском имену и обележју не дâ да живи, да се чује у оним крајевима. — „Ваш је милет чудна травка, а ова је земља као царева башча — развијаше бег, с осмехом али

и с вером, одбрану босфорских државника. — Да пустимо само једну вашу травку у њој: та би се једна растурила и отела од свих других целу осталу башчу. Знамо ми то, па се и чувамо, док је за времена“ -- И царски су вртари доиста били будни извршиоци таквих мисли. Али у телу народном мушко срце бије, врела крв струји по свим удовима, она загрева све делове српске отаџбине: животни сокови пробијају слојеве земљине, крв којом је Србин натапао њена разбојишта почиње врети и, на големо чудо царевих вртара, „ниче“ Србин „ко из из земље трава“. Стадоше је они чупати, али им се руке уморише. Српска се травка проби и у оном месту где је био онај разговор коме су се, као и овом данашњем завршетку, реторске нити плеле уз помоћ агрономије. А данас, у оној падишаховој башти поред хучнога Вардара, српске лехе нису, истина, још једине, али су збиља оне према другима и понајшире и понајбујније...

А на Приморју, био је Бјелановић главни бранич и чувар да српску „травку“ не ишчупајуназлобрзе слуге... За сутра бринуће се она сама.

Љ. Јовановић.

ТРИ СОНЕТА

Први пут те ја угледах сада.
Лице твоје тако нежно, бело,
К'о да сунца још није видело,
Ох, веруј ми, не видех никада.

Ја те не знам од кога си града,
Нит' изрекох то питање смело,
Чим те видех, памет ми занело,
Твоје лице, бајна цуро млада.

О, девојко, молићу се Богу
Још један пут да те видет' могу,
Да ти речем шта ми мисли зборе:

За те ништа ја жалио не би', —
И живот свој ја бих дао теби,
Непознати, божанствени створе!

*

Око мене све је тужне боје,
Црни облак нада мном се свео;
Њен лик с ума никад нисам смео, —
С тог ми тугу многи дани броје.

И Бог најзад чу јадање моје,
Осећање право разумео, —
Да болујем пустит' није хтео,
Већ излио милосрђе своје.

Удаљена бејаше од мене,
Ал' ми нада не хте да увене,
Ма да жалих на судбину клету.

И ја пођох свуда да је тражим,
Не би л' мог'о тугу да разблажим —
И нађох је у далеком свету.

*

Беше иста: дивна и весела
— Лепота се описати не да —
Права слика вилинскога чеда,
И Венера би јој завидела.

И судба је ваљда тако хтела:
Да и она мене радо гледа,
Да ме сасвим заборави беда,
Да нестану боре са мог чела.

И ја рекох, не сакрих пред њоме,
Дадох маха болном срцу своме,
И све открих што ми је у грудма.

Од тог часа ја срећан постадох,
За невољу више не сазнадох, —
Поста моја пред Богом и људма.

У Београду 1895.

Никола Богосављевић.

ЈУНАК НАШИХ ДАНА

— ДРУШТВЕНИ РОМАН —

— НАСТАВАК —

XII

По одласку Сретеновом и остали се разиђоше, оста само Малиша с Ранком и још с неколицином.

Малиша беше одушевљен разлагањем Ранковим. Ови погледи на литературу беху му нови а опет тако прости и природни. И ако беше добар познаник Ранков, он хтеде још нешто, хтеде да му се још више приближи, да се спријатељи с њим. Нешто га је вукло томе младом и одушевљеном човеку, чија је реч била тако силна и топла.

Поручи још једну чашу пива па се примаче ближе.

— Ово ваљаде! — рече он Ранку. — А било је и крајње време расхладити овог вечног критичара! У појам си га убио! Као вихор растурио си му начела...

— Он није ни имао начела — рече Ранко озбиљно. — Ко има начела и убеђења он их са свим друкчије брани. Узмимо нпр. ово: ваш сусед је начинио себи кућицу од слабог материјала. Ви сте очима гледали како је ударан темељ, како је зидано између дрвене јапије итд. И кад је кућа била готова долази неко трећи па вам доказује како је кућица вашег суседа од тврдог материјала. Би ли ви примили његово мишљење? — Разуме се да не би. Не би му чак попустили ни да се разуме у томе шта је слаб а шта тврд материјал! А то не би

за то што сте *уверени* и *убеђени* да сте у праву!.. Сад, молим вас, је ли убеђен г. професор у оно што говори?

— Није.

— Разуме се. Јер да је убеђен он би са свим друкчије бранио своје мишљење. Бранио би га онако исто као што би ви бранили своје убеђење о кућици суседовој. Ви би ту узели једну алатку; одлепили мало малтера и показали ономе, ко вам спори, дрвену јапију између које је зидано. А пошто г. професор није кадар тако заштитити своје мишљење, он узима озбиљно-киселу миму на лице, и, токорсе, неким сажаљивим погледом погледа свога противника. У осталом, такви погледи не могу збунити човека који је убеђен у оно што говори. Такве погледе бацаше мало час и г. професор на ме, ала ме они нису збунили. Да ми је било до подсмеха ја би му се могао насмејати као што и заслужују његове естетичке теорије.

Реч му је текла са усана лако а опет тако снажно. Малиша гледаше његову идеално лепу главу осењену кестењастом косом, онај поглед што бејаше из бистрог, плавог ока као живи извор; и што га је више гледао осећао је да му је све ближе срцу као да је рођени.

— Али вас молим — настави Ранко — да ме рђаво не разумете! Ја не поричем г. професору труд. Али се он узалуд трудио бубајући разне теорије од којих нико користи имати неће, а он најмање. По моме мишљењу сто пута би корисније било да је ма шта стварно радио; а што је најглавније ово све пре може бити од штете по оне које он учи, него од користи. Што је он своју главу напунио којекаквим неплодним и празним теоријама, нека му је просто! — али ако он буде жустар па напуни истим глупостима и оне младе главе којима је, по несрећи учитељ — онда је то грех, страшан грех и према Отаџбини, која му је сваки час на језику, и према човечанству, јер кочи точак напретку! У осталом, ја бих волео о томе проговорити коју више с њим самим. А пошто је већ подне прошло — рече погледавши у часовник на зиду — и пошто мене чекају на ручак, то ће најбоље бити да прекинемо овај разговор. Келнер! Да платим!

Пошто платише шта је ко попио разиђоше се.

Ранко Драгићевић беше син једног полицијског чиновника. Родио се у једној паланци у унутрашњости. Отац му беше срески начелник у једном селу у Шумадији кад је пошао у школу. Шта је у оно време значило бити „капетански син", могло се видети по његовом школовању. Учитељ се беше сав заложио да га што боље изучи, поступајући с њим што се могло лепше и блажије. Он није тада ни могао појмити за што и остала деца не уче и за што беже од школе. Истина, гледао је како многе његове другове школске учитељ бије и кажњава, али је држао да је то сасвим у своме реду и на свом месту, јер нису знали своје задаће. Међу тим, њега су и код куће учили да чита и пише и кад је свршио други разред он је већ оцу читао новине док су његови школски другови једва научили да сричу.

Тек што је свршио други разред преместе му оца у варош и он тамо настави своје школовање. Он је и тамо наставио учити онако исто као и у селу. Онако исто су кажњавани ђаци, она иста монотонија у школи, и кад је довршио четврти разред „нормалне" школе знао је прилично читати, нешто мало писати и четири вида рачуна.

С том спремом ступио је у полугимназију. С неким поносом слушао је како га у кући зову гимназист а још је поноснији метао оне дебеле велике књиге под пазухо. А није ни шала! Шта је он све учио!.. Закон Божји, па Српску Граматику и Синтаксу, па Словески, Латински и Немачки језик, па Зоологију, Ботанику и Минералогију, па Географију, Српску Историју, Рачуницу, Алгебру, Геометрију и Реторику — све крупније ствари.

Учио је онако исто као и у основној школи. Професор дође и зада: одавде — довде, и идућег часа морало се то све знати на памет. Професор узме књигу преда се па гледа а ђак говори, па ако је негде изоставио једно *и* — професор виче:

— Не ваља! Не знаш! Што то ниси научио?

— Молим, господине, учио сам!

— Ама што ниси научио?

— Молим, господине, само то..

— А... само то!. Па добро, говори даље!

Ђак почне па опет замуцне изоставио је једно *а*.

— Велим ја да не знаш! А што не знаш, бре, битанго једна ?!

— Молим, господине, знам..

— А... знаш! Видиш ти како је оно безобразно као вашка! Е, онда ћемо друкчије разговарати! Мислио сам те оставити само без ручка, али сад да те попитам како са лаже!

Па сиђе са катедре и окрене шамарати и чупати за косе.

— Клечи! Клечи, магарче један! Ниткове, те ли ниткове један! Хоће он мене да лаже: «молим, господине, знам»... Ја ћу показати теби како се зна! Не ћеш ни ручати!

Онда се враћа на кадетру, загледа у прозивницу па тек убоде плајвазом. «Нека изиђе тај и тај, да видимо што он зна.»

Прозвани изилази и стаје пред катедром и таман зазине да проговори а тек професор:

— А је л, бре! Што си таки?

Ђак претрне.

— Што су ти ципеле тако каљаве?

— Молим, господине, блато је. У нашем сокаку од синоћне кише сама бара.

— Лажеш!

— Не лажем, господине, Бога ми!

— Шта?! Још се лажно Богом куне!.. Е, соколе мој зар ти тако поштујеш трећу „Заповест Господњу." Чекај да те научим!

Па опет скочи с катедре и окупи шамарати!

— Разбојниче! Још си се сад почео лажно клети! Ти ћеш на робију, јест на робију! Да клечиш! И ево ти јединица, нека знаш кад си Бога увредио!..

— Све ћу ја вас сад! — викне пошто се за сто посади. — Нека изиде тај и тај.

Сви су бледи а онај прозвани полумртав.

— А што си ти бос?

— Молим, господине, немам обуће.

— А где ти је?

— Немам, поцепала се.

— Па што ти отац није купио?

— Немам оца, господине, а мати не може да ми купи.

— Па што те шаље у школу? Што те није дала на занат? Требају нама овде којекакве битанге! Гледај га! Дорастао за вешала! Па је л?.. Не знаш лекцију?.. А?.. Не знаш је л?.. Не знаш, не знаш! Види се и на теби! На поље! Марш, напоље!..

Ђак изиде из школе.

— Све сама битанга, нитков!.. Деде нек изиде... Хајд, излази!.. Гле, гле! Што си се укицошио тако? Гле како се зализао као да су га волови лизали!.. А овамо не знаш!..

— Знам, молим господине...

— Лажеш! Ја знам да не знаш! Добро, деде говори!

Ђак почне.

— Ето да не знаш! Није *а био је*, него *и био је*!.. Кажем ја! А овамо се укицошио као да ће на прошевину! Е чекај ти, кицошу, сад ћу ја теби показати!

Узме прут са стола, извади перорез из џепа, расцепи њим мало прут па приђе ђаку те му у онај процеп на пруту ухвати прилично косе са зулуфа па стане чупати...

Ђака стане дрека.

— Знаш ли?.

— Знам, молим господине!..

— А... знаш!..

И уврне још више па стане подизати руку а ђак се почне пропињати.

— Знаш ли?

— Не знам.

— А не знаш? А што не знаш, магарче?

Па стане трзати.

У том откуца час.

Професор се врати на катедру, остави штап, узме књигу, зада опет одавде — довде, па оде у канцеларију.

После четврт сахата улази професор српског језика. Човек благ, добар; целог се часа разговара са ђацима, издева им имена и руга им се, изгони их да клече и враћа на место после једног минута клечања. Прође час а он ништа не уради. Кад звонце зазвони, он склопи прозивницу па викне:

— Идућег часа имаћете исто.

И, тако, професори или беху осорљиви или добричине, или тражаху и оно што не треба или не тражаху ни оно што треба

— тек школовање је ишло својим редом. Ђацима је остајао сав ћар у томе што су силним бубањем на памет усавршили се у читању. За остало колико је Бог дао. Друга су се знања обично учила за школу и оцену, како се учило онако се и заборављало; обично се мрзио онај предмет чији је професор — онај што је предавао — био омрзнут.

Тако прођоше Ранку четири године у полугимназији. Он беше добар ђак, тј. његов је мозак био кадар да савлада и запамти ону масу речи из Зоологије, Ботанике, Минералогије, Земљописа и др. Знао је он какав је кљун или перје у које тице, какав је лист у које биљке, знао је избројати сва већа места и градове по Азији, али кад би га на улици запитао да ти каже које је чворак а које шева — он то не би умео показати, као што не би кадар био познати које је јечам а које шеница на струку.

Из полугимназије пређе у гимназију и дође у Београд. Ту поче права класична наука: Грчки и Латински језик, Реторика и поезија; њима се придружише још и Догматика, Општа историја и Историја српске књижевности; од природних наука учила се Физика и Физичка Географија, онда још Математика и Топографија

Ступајући у гимназију прво што се разбираху то је: какав је који професор, па су према њима подешавали своје држање. Према оним љутим и надуреним држаху се тактички, а према добричинама беху немилосрдни. Добричина професор морао је платити за све. Код њега су галамили на часу, причали са свим друге ствари, смејали се свакој казни коју би он изрекао, шарали кредом место на столици на коју би он седео; једном речи: они су тиранисали свога професора.

Ранку тада некако умре отац а мати се реши да га и даље школује. Он је свом збиљом предао се послу желећи да мајку задовољи.

Као најглавнији предмет више гимназије био је Реторика и поезија. Он је свим срцем прилегао да изучи сва она правила па их је примењивао свуда па чак и у писмима која је мајци писао. Беше манија да се и говори и пише бомбасто и он се трудио да буде и од великих већи. У полугимназији је учио из страха од професора, а у гимназији већ и за то, да би

задовољио амбицију, коју и сам начин васпитања подхрањиваше међу ученицима. Да би одскочио од својих другова, он поче читати. Све што беше у нашој литератури он је гутао. Романе Видаковићеве и Евстатија Михаиловића знао је готово на памет. Па је почео читати и на страним језицима као Хаклендерове скаске и Ла Фонтенове романе.

Кад је ступио у VI разред гимназије беше му допуштено да може узимати књиге из Народне Библиотеке. Ту он упаде у прави мајдан и читаше све из реда што му год падаше под руку. Међу тим како је напунио главу разним правилима из Реторике и поезије, то не тражаше у свему томе ништа више него примену тих својих правила. За њега није важио човек, живот човечији он је гледао да ли роман, приповетка или драма имају фабулу, заплет и тенденцију, јурио је за страшним сценама. Која је књига причала о животу обичних људи за њега није важила, њу није могао чак ни читати него је непрочитану бацао на страну.

У то време манија «стихова» и списатељства беше на врхунцу код школске омладине. То је раније колено оставило овом у наследство. Ту се писаху песме љубави и вину, оштром мачу, Косову Пољу итд. Та манија није могла ни Ранка мимоићи.

Тако је свршио гимназију и ступио на Велику Школу у технички факултет.

Сад је опет настао нов живот за њ. Све што му као ђаку гимназије беше забрањено сад му на једанпут беше одобрено. Ту не беше више професорског надзора, смео је дакле походити кафане и гостионице, носити штапић, запалити цигару а да га за то нико не казни.

И он се предаде том новом животу, предаде му се свом душом и срцем. Па ипак, школу није заборављао. Важио је као одличан ђак, а одличним ђаком сматрао се онај, који редовно походи школу, слуша професора и хвата прибелешке од његових предавања, те прибелешке после препише на чисто и остави их у фиоку до испита. И Ранко је тако радио па је за три године бављења на Великој школи, био изабран за државног питомца и послан у Русију.

Са збрком свачега и ничега у глави ступио је он на петроградски университет и у друштву руске омладине, која се тада заносила идејама Доброљубова — који већ беше умро — и Чернишевског, кога већ беше тадашња руска цензура и полиција опремила у Сибир.

Ту је тек видео колико је ништаван, колико је мало све оно што је учио и колико је празно све оно што је научио. Поплашио се свога незнања, румен стида пењао му се у образе кад је год с којим од својих школских другова морао ма о чему реч проговорити

И он се завери себи да се мора попети на ону умну тачку на којој они стоје.

Тад настаде рад, огроман, силан рад, у коме је проводио и дневе и ноћи радећи, студирајући, испитујући. Што је год усвојио усвојио је после дуге критике.

Рад и наука отворише му читав живот, живот пун светлости и среће. Доста пута у дубокој ноћи дизаше се он иза стола запламтелих образа од задовољства које рад даје. срећан, пресрећан што и себе може у нешто урачунати.

Леп пријем и братско опхођење другова његових кретало га је напред. Не виде он у њима свога друштва с београдске Велике Школе, друштва које би по читаве ноћи проводило поред чаше или за карташким столом и чији би се разговори кретали у безсмисленим конверзацијама пуних баналности и несланих досетака. То беху људи са свим друкчији, људи, који и радише оно што говораху, људи, који се не заносише никаквом стварју која не би била од опште користи, људи за које Чернишевски вели: «Њих је мало, али с њих цвета живот свима, без њих би он био пуст и труо; њих је мало, али они дају свима људима да дишу, без њих би се људи загушили и задавили. Велики је број добрих и поштених, ама оваких је људи мало, па и пак су они у том броју оно што је теjин чају. што је букет благородном вину, јер од тога добијају они своју силу и свој мирис; то је цвет најбољих људи, то су покретачи по покретачâ, то је сô соли земљине.»

С таквим се људима Ранко здружио, они се трудише и делом и саветима да га дигну на умну висину. Призивали су га

у своја друштва у своје кругове, у којима је он научио више него из књиге

И кад му једног дана спаде копрена с очију те виде како смо и поред школе — без школе и поред васпитања — без васпитања, он се лати пера и стаде писати појединим својим друговима и пријатељима. Његова писма беху пуна љубави и одушевљења; он креташе своје другове на рад причајући им како се то ради тамо, у људи од науке.

Али се не заустави на том. Он поче писати и по јавним гласилима. Он поздрави свесрдно нову струју која се тек тада беше кренула, *Уједињену Омладину*. Он јој писаше, озбиљно писаше и упућиваше на рад.

Некако у то доба у једном од листова београдских беше изашла једна његова посланица *Српској Омладини*. У тој посланици говорио је о *Беседама* и циљу њиховом, о покретачима и о томе какви треба да буду они. «Онај, који није готов, да се за сваки атом својих убеђења жртвује, нек се не зове представником народне мисли. Српске беседе — то су наши митинзи и наши парламенти — оне треба да буду у ово доба преводнице тих идеја» — узвикује он у тој посланици.

Онда светује:

«Српска браћо! Баците за тренутак «светлост у поезију» (и подобне ствари)! Кад се ослободимо разбираћемо шта је истинита светлост у поезији, и шта призрак. Оставите декламацију о мукама српским! Кад се ослободимо декламоваћемо дивније песме о ослобођењу и препорођају Српства. Дижите успавани српски дах! Вежбајте се оружју да вас не застане неприправне суђени час!

«Српске сестре! Оставите за тренутак успављујуће «опере и фантазије», а певајте песме што буде срце у јунаку! Оставите слике париских мода (и подобне ствари), којима вас ваша браћа васпитавају, а читајте како се негују болесници, како се привијају ране од куршума и сабаља! Нека вам је пример сестра ваша «Косовка ђевојка!» А кад вам неки бледи и увели «Душанов потомак» стане шапутати: «о лучету молованом», о вашим «црним и плавим очима», о «пољупцу што пали» — (како то веле наше госпе) — кажите му, да је за Србина стидно у ово време да се забавља таким безпослицама. А за

то вам јамчимо српском чашћу да ће лепше доћи време, кад нећете бити „луче молованоˮ, већ достојне српске жене с човечанским правима и дужностима.

«Српска омладино! Погледај на сужну рају, њеним грудима заустављена је страховита бујица, која је топила све нас. — њеном крвљу купљена је сва слобода, којом се ти данас користиш. Погледај на твоју «слободну» браћу, која морају крвавим знојем да зарађују харач, «порезе» и «прирезе» и још да теби даду сресва да се изображаваш. Српско омладинче треба да у истој руци држи и перо и мач — кад је зашто време. — Ради и спремај се! Па кад се разда клик: «Ко је витез!?» — да потечеш и тада међу првима са сабљом у руци, као што си сад с пером, да ти не каже сиротиња раја, као што је говорила српској господи у првом устанку!

„Ко је вама руво покројио?
„Ко ли вам је саков'о оружје,
„Разма јадна сиротиња раја?
„Па с Турцима рају завадисте —
„Завадисте — па је продадосте!
„Шта чините да вас Бог убије:
„Шта чините тер се не бијете!?ˮ

Та је посланица направила сензацију. Он стече многе присталице у омладини.

И ето за што је он импоновао доктору Сретену

XIII

Кад Сретен изиде из оне собице упита келнера:

— А где је тај човек?

— Ево га на улици, г. докторе.

Сретен пожури на улицу. Пред самим вратима стојаше један човек прилично одрпан, ама тек обувен, и оно што на њему беше, беше некако склоњено. Могло му је бити око четрдесет година.

— Јесте ме ви тражили?

— Јесам, г. докторе.

— Шта желите?

— Дошао сам да вас замолим да пођете једној болесници.

— Добро, а где ћемо?

— Тамо код «Три кључа».

— Па хајдмо.

— Али морам вам рећи да је то сиротица.

— Па?

— Не ће моћи платити.

— Није то ваша брига, пријатељу. Она је болесница и то је доста да пођем тамо.

Доктор није био ни мало добре воље, нарочито после разговора с Даницом и најрадије би и тога човека и ту болесницу послао до сто ђавола; али је он просто васпитао себе, да пре сваког одговора и сваке речи — коју би из уста испустио — помисли: да ли му то неће кад тад шкодити. Тако је било и у овој прилици. Њему сину мисао.

— Ово ће ме популарисати.

И без предумишљања реши се и пође.

Тешко му беше на души. Заиста, Даница је имала право. За што се он није обратио њеним родитељима?... Па, најзад, да се није ни обраћао њима — требао се обратити њој... требао је бар наговестити... ма једном речју... Просто на просто, могао јој је написати само два три реда, казати: «госпођице, ја вас волим!» — и све би пошло другим путем; он би био данас срећан; и она би била срећна... веселије би сунце сјало...

«Баш сам био кукавица!... пребацивао је самом себи. — Ја, који сам имао дрскости и куражи да јуришам свуда, чија девиза има само једну реч: напред, који могу и оно што не могу и који знам и оно што не знам... срамота!..»

Па му дође да пљуне на самог себе. Бол и горчина беху му груди препуниле. Проплакао би на самог себе оним злим сузама....

«До ђавола!» — помисли па се окрете оном човеку што уза њ иђаше.

— Велиш: тамо ћемо код «Три кључа».

— Јест, тамо.

— А ко је то болестан?

— Жена једна.

— Хм, хм!...

Човек окрену причати:

— Тако, разболи се на једанпут. Боже, што ти је човек! Право веле: данас човек — сутра црна земља!... Здрава здравцита била... ишла код Машића те прала кошуље, па кад се вратила отуд, она седе, посла дете да узме један полић ракије, као 'но ти уморна. И тек што је попила на једанпут се преврте са столице на којој је седела. Седим ја у соби а чујем јаук. «Шта ли је то?» помислим и устанем. У тај пар рупи ми у собу Катица, кћи јој: «Молим те, комшија — вели — ходи брже овамо!» Ја за њом и нађем бабу где лежи. Узмемо да је дигнемо — тешка као црна земља. А прилично је знате, и темељна ..

Доктор и нехотице поче слушати његову причу

— Једва је склонисмо под један крај у соби. Видим не може маћи.

— Капља — рече Сретен.

— Није, него «шлог». Гледао сам још једног шлогираног, баш сам био ту кад га удари шлог. Пио ракије, пио, па се на једанпут изврте као клада. И баба Смиљана је добила шлог од ракије. Веселница, добра је раденица ама је волела мало више да повуче!.. А, Бога ми, и мора се! Није то лако престојати вас дуги дан крај корита! А она ти је веселница и дан и ноћ... Тако и данас... Пила је сигурно тамо негде и у чаршији, а кад је дошла̂ кући она и ту! Не верујем ја што жене веле, као да се «огрешила», што је радила данас па то је веле «о̆грѐја». Шта сам пута ја радио — Бога молећи — недељом и празником, па ево ме, Богу хвала, и жива и здрава!..... Него то је од ракије...... А, ево ту смо! Овамо г. докторе.

Скренуше у једно двориште које беше начичкано малим кућицама које је газда нарочито за «квартире» градио те је од сваке собице и кујнице узимао по дукат месечно кирије. Двориште беше до зла Бога нечисто; сметлиште беше на врло видном месту, а беше и пред појединим, квартирима тек избачено.

Сретена обујми некакав непријатан осећај. Он гледаше она бледа и запуштена лица, што вирише кроз малене прозорчиће.

«Сиротиња! И ми ћемо у скоро имати сиротиње! — пролети му кроз главу.

— Ево овде, г. докторе! — рече му његов пратилац и застаде пред једним вратима чији праг и довратци беху до зла Бога каљави.

— Па добро — напред — рече му Сретен.

Овај отвори. Из куће покуља густ и љут дим што се дизаше са ниског огњишта на коме је место ватре тињало ђубре с дрвљаника. Кујна беше без икаква покућанства; са чађава дувара овде онде опао малтер.

Сретен стиште очи које брзо оклапи љут дим са огњишта.

Отворише се собна врата, отвори их једно вижљаво, бледо девојче.

— Ево овде, г. докторе — рече му пратилац.

Он корачи преко ниског прага сагнувши главу да неби њом довратак ударио и уђе из загушљиве кујне у још загушљивију собу. Једним погледом прелети свуд; па окамењен застаде и прошапута:

— Страшно!

На земљаном поду који давно почишћен није, лежаше на неком старом, дроњавом ћебету старац један, сав зарастао у косу и браду. Он се беше сместио уза саму земљану пећ; до њега, на неким дроњцима од сукања и чакшира лежала је старица, а у ћошку према њима, учетвороножен, као дете кад пузи; човек један који гледаше безсвесно у обоје старих и смешкаше се неким глупим осмехом. Беше то страшна слика коју је осветљавао Божји дан кроз тамна и окна на маленом прозорчићу, од којих нека беху хартијом подлепљена.

Сретен заусти да запита: па кога пре да лечим? Али му приђе оно бледо девојче.

— Молим вас, докторе! — закука — Помозите!... Ето, не знам коме ћу пре!... Тата тако већ више од годину дана, а мама данас..... А за Симу и да не говорим!.... (и ту пружи

руку на оно створење у ћошку). Он не зна ни шта нас је снашло. Он је и глув и нем; само пуже по соби а кад је гладан он заклоца зубима.... Помозите, г. докторе, помозите!

Сретен приђе старици, која га гледаше отвореним оком у коме не беше ни мрвице свести, узео је за хладну урку на којој нокти беху помодрили; кушао је да опипа бйло, али му не пође за руком.

— Све жалим што је данас радила!

Сретен не одговори ништа, само рече старици:

— А шта сте радили од јутра?

У њеном оку сину једна искрица; она се напреже да нешто рекне, али се из уста оте само један туп и неартикулисан звук, а сузе јој грунуше из очију.

— Не може ни да говори! — застења старац. — Баш ме Бог уби!.... Ко ме је клео дочекао је!... Је л, г. докторе, нема јој помоћи?

Сретен је одмах на први поглед увидео да је свака помоћ узалудна. За то и не одговори.

— Знао сам ја то!.... То сам видео чим је у собу унеше. «Нема — велим — ништа више од тебе, моја Смиљана, а нема вала ни од нас! Ја већ годину дана овако. Није то ни од какве болести него од старости. Деведесет година је мој докторе па нисам кадар ни колико мало дете!... Еј, туго и несрећо сестре моје!.. Уморите нас обоје!...

— Немој баш тако, чико!.. сматраше да му је дужност да рекне Сретен. — Добар је Бог...

— Ех, Бог! Мани се ти Бога!.. Ја сам несрећан човек, несрећан се родио!.. Имао сам синове, кћери — пуну пунцату кућу. Па били смо обоје здрави и весели па радили и гајили децу и гледали у њима све!.. И све би добро док младости беше па се онда од једном преврте. Старији син беше трговац па посрне и пострада, онај други се уби због неке болести; кћи ми умре од јектике. Двоје деце ми страдаше једнога дана... И ево дође старост... Гледај!... Еј, Смиљана!...

Па се ухвати за косе и зарида.

Сретена беше обујмило сажаљење. Он тражаше начина како да им помогне.

— Добро, чико. Ја ћу вас узети у болницу. Него шта ћете са овом децом? И ово су ваша деца?

— Јесу. Шта ћу -- не знам! Да ме убијеш не знам. За ову ми је и које како, радиће, зарадиће али шта ћу с оним? — рече и показа оно учетвороножено створење, које их са свим мирно гледаше без икаква израза у очима.

— Сретен посматраше кретања. Беше то страшна појава. И животињска глава показиваше више интелигенције.

— Родио се такав! — јадиковаше старац. — Никад није речи проговорио, родио се и глув и нем. Ништа не зна, говори му, показуј рукама, чим хоћеш — ништа. Само се смеши и пуже!... Господе! Сачувај и душмана од оваквог порода!...

Сретен се окрете своме пратиоцу.

— Хоћете бити тако добри да нађете једна кола да ова два болесника пренесем у болницу.

— Идем одмах, г. докторе.

И оде.

Сретен изиде у двориште да дане. Пред кућом се већ беху окупили суседи и суседке.

— Може ли јој се помоћи? — упита га једна старица.

— Треба ту неге, стара! — рече један по у годинама човек. — А после, и старост је ту! Не да се то више излечити!.. Је л' тако, г. докторе?

— Па већ, гледаћемо... — рече Сретен.

— Вала, г. докторе, што се та жена намучула то нисам видео! — поче опет тај човек. — Од кад их ја себе знам; обоје су добри људи. Па и деца им беху красна; али се нека несрећа натурила ту на кућу, па ето — угаси огњиште. Ко би рекао да ће радња Раденкова — то му је најстарији син — онако пропасти. Ал' шта ћеш! Добар човек свуда страда! Не ваља бити добар човек!... Дао тамо некима јемство, а они ти лепо докопаше се његових пара па банкротираше, а он, веселник, продаде и кућу и све те скиде дугове, али оста го као прст. Једва спечалио кола и коње па сад воза кирију. Баш јуче отишао је у Ужице....

— А је л их помагао?

— Помагао је колико је могао. Пре је било добро, али сад нема ни он шта. Има и сам четворо на врату.

У тај мах дође овај с неким таљигашом. Доктор Сретен замоли суседе и суседке те дадоше нешто простирача и помогоше те их у кола дигоше. Он оловком написа на једном листу хартије наредбу да их приме и сместе.

Кад све би готово, он погледа у девојче које стајаше крај кола и полеваше се сузама.

— А ви? Куда ћете ви?... упита је.

Она га послела очима пуним туге па рече кроз сузе.

— Морам остати с братом.

— Имате ли шта ручати?

Она обори главу.

Он јој спусти неколико цванцика у руку па оде брзо не сачекавши ни да му се захвали...

Јанко М. Веселиновић

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ

Кад би се и данас призивале музе да нам помогну опевати дѐла храбрих и вредних синова нашега народа, и ми бисмо им се обратили за инспирацију да опевамо дѐла једнога рушиоца, чијега имена само спомен, још пре тридесет година, да о ранијем времену и не спомињемо, беше у стању да изазове гнев многих и многих класичних представника „славеносерпских“ погледа; толико им оно мрско беше! Али наш јунак ни налик није на лукавога разрушиоца Троје, већ пре на брзногога сина Пелејева, и ако се без штуле не могаше никуда маћи. На овога је налик јуначким радом, отвореним карактером, смелошћу, јер се и он није бојао да удари на читаве чете непријатеља својих, да их немилице и нештедимице коси и усред табора њихова. Вук Караџић — то је тај наш јунак — не бејаше само рушилац него и неимар, и колико је год стекао заслугâ, што је у нашој књижевности, сузбив и разбив напоре читавих нараштаја да одрже наметнути им туђински јарам — ону славено-серпску ругобу језиковну, толико су те заслуге и веће, што је, сломив отпор и својим реформама и народном језику у књижевности, показао истински пут за напредак, за лепшу будућност наше књиге и просвете.

Док су Вукови вршњаци или изгинули на бојним пољима, борећи се за крст часни и слободу златну, или склопили очи у своме завичају, у ослобођеној Србији после толико напора и мукâ, сину Стефанову друкчије беше суђено. Пуних педесет година, с већим и мањим прекидима, живљаше он далеко од своје отаџбине, у туђем свету, мислећи и радећи на добро своме народу, без обзира на оскудицу и сиротињу. И пошто

је видео да му нису напори и жртве пропали узаман, да је српска књижевна њива, на којој је он прво коров искрчио, па после посадио племенито семе књижевно, почела доносити род, могао је, заједно са Симеоном Богопримцем, на самртном часу рећи: „Сад отпушташ с миром слугу својега, Господе, по ријечи својој,“ знајући да ни његови земаљски остаци не ће век вековати у туђини.

Тридесет и три године већ чекају кости оца српске књижевности у гробљу Светог Марка у Бечу да их се сети „благодарно потомство“. Ето најпосле куцну и тај час, када ће у крилу мајке Србије прах некадашњег чобанчета, највећега књижевника српскога, моћи наћи вечни мир. Краљевским указом поверено је Српској Краљевској Академији, највишем ученом ареопагу нашем, да се постара и да изврши што свечаније и величанственије аманет народни. Тај свечани дан, 30 септембар о. г., када ће у камену гробницу положити Вука — напоредо с гробницом великога му претече, Доситија — биће прослављен онако, као што заслужује успомена, као што траже праведне заслуге овог народнога човека. Он нас унапред подсећа на другу народну славу из давно минулих векова, затрвених историском маглом, тако да јој можемо само сенку замислити, на славу народну, кад су у Србију пренесене били свете моћи најзнаменитијега Србина и књижевника старе периоде, Светога Саве.

Као савременик Ђорђа и Милоша, Синђелића, Вељка и Рајића, Вук је достојан био да поред њих у нашем Пантеону место заузме, а кад је цела Србија прекриљена костима јуначких предака наших, напојена потоцима крви и зноја њихова — и сама прави Пантеон, — од садашњега је нараштаја и ово доста. Доста је, велимо зато, што је неизмерна разлика између потомака на крају овога века и њихових великих предака, — потомака, велим, чији рад ни мало не личи на рад оних џинова из првих десетина овога века. Ну да не говоримо о том, јер би нас дах озбиљних и критичних дана, што их преживљује и Србија и Српство, могао уплашити... Боље је да се вратимо у прошлост, у дане, када су Србија и Српство, малени, слаби и издељени, још живели надом, гледајући на рад Вука и вршњака му.

Србија је, као најмоћнији и најугледнији представник Српства, остала велики дужник према Вуку. Док су други Словени и најпросвећенији народи јевропски с поштовањем и дивљењем, многи мањи и са завишћу, узносили и ценили рад некадашњег козара, Србија за дуго време није за њ хтела знати, сметала му и кочила га, и ако Вук, тај неуморни посленик, у туђини, сиротињи и невољи, то није био заслужио. Он није доживео да види, како ће све неправде бити покајане, али ће у „рајском насељу“ његова душа весела бити, јер и школа и црква, држава и народ, наука и штампа — једном речи цео народ српски одаје пошту, каква је ретко коме одавана.

И кад ми приступамо да читаоцима „Дела“ прикажемо живот и рад Вука Стеф. Караџића, истина у опћим потезима, само вршимо пуну пиетета дужност. Далеко је од нас помисао, да можемо дати и приближну слику Вукова живота, рада и последица тога рада; за то се иште и више снаге и дужег времена, а и више грађе при руци.

I
Биографске цртице

Вук Караџић родио се у Тршићу на Митров дан 1787. (26 окт.). Његови стари дођоше из Дробњака у Херцеговини пре по столећа, баш после турско-аустриског рата од 1737 до 1739, који се онако рђаво сврши за Аустријанце. За аустриском војском, која дубоко беше продрла у српске земље наже, кад ова поче одступати, много нашега народа. Једни пребегоше преко Саве и Дунава, други за време те бежаније испропадаше, а трећи се настанише близу Саве и Дунава, у земљама које беху скоро пусте због рата и чуме. Међу овим бегунцима беху и једни Караџићи, док други осташе у своме завичају. — Пре Вука било је у његових родитеља, Стефана и Јегде, петоро деце, али им она помрла беху, па кад им се нађе шесто, мушко чедо, мислећи да су им вештице децу помориле, дадоше му име *Вук* јер на вука не смеју вештице.

Вукови родитељи, прости и неписмени сељаци, жељаху да им син учи школу, како би се могао запопити, али праве школе у оно време — крајем XVIII века — није било ни у целој Србији а камо ли у Тршићу. О ондашњој школи и

школовању — прича Вук у својој Даници II, за 1827 (стр. 118.—120.). Случај је донео да се Вук научи читати и писати. Његов рођак Јефто Савић, виђена личност из првога устанка, бејаше писмен, и он беше учитељ Вуков. Како беше онда зло доба, и колико су данашња Српчад одмакла, ништа лепше не илуструје, но Вуково казивање, да су при учењу писали покисељеним барутом на хартији од фишека, а место пером писало се трском. Каква је радост била за Вука, кад му учитељ поклони буквар: с књигом у руци, куд је год ишао; и кад би срео трговца, попа или калуђера, скинуо би капу и замолио да му покажу како треба читати. Кад 1795 г. неки Тршићанин Гргуровић отвори школу у Лозници, отац одмах посла Вука, да се извеџба у читању часловца и у рачуну. У зао час брзо се јави куга, деца се разбегоше и школа се затвори, а родитељи пошљу Вука у манастир Троношу, да тамо настави науке. Јадне му беху науке кад манастирски ђаци беху више слуге но ученици — с тога отац Вуков, чим за то сазнаде, узе га к себи, да бар пасе стоку своју. Да не би поборавио што је научио, отац набави Вуку неколико књижица, до којих могаше доћи, као на пр. књиге оновременога „песника“ Вићентија Ракића, као што су „Пѣснь историческа о жизни св. и праведнаго Алексїа человѣка божїа“, „Жертва Авраамова“ и „Собесѣдованїя грѣшника съ богоматерїю, преведено съ греческаго на сербскій языкъ“, за тим Мѣсяцословъ и Трѣбникъ и т. д.

Овако учено пастирче беше на дику целој околини. Вук знађаше погодити у којем је царству и које је године неки новац кован, у који дан пада какав празник, а свако писмо прочитати и написати. Жене га целиваху у руку као најотреситијег кмета, на слави и свадби беше му место поред свештеника, и Сулејман Алајбеговић, тршићки спахија, кад долажаше у село, узимаше га за писара и поред себе посађиваше га за софру. И ако Вук телом беше слабачак, родитељи му тешаху се народном изреком: дукат је мали, али више вреди од талира. Чувши да у Срему има српских школа, у којима се учи више него што су Часловац и Псалтир, Вук наваљиваше на оца, да га пусти. То беше 1804 г., кад плану први велики устанак српски.

За српску је књижевност и науку може бити велика срећа, што ово даровито и бистро сељаче није допало у окове ондашњега вишег школовања. Ко зна, не би ли му оно својим псевдокласицизмом и накарадним славеносерпским језиком у клици убило свеколику интелектуалну моћ, а ако то не, спутало га у своје замке као и друге две генијалне душе, Мушицкога и Симу Милутиновића. Можда би Вук знао добро латински, али питање је шта би било са оним дивинаторским осећањем правих народних црта — српске природне народности. Чини нам се, не би били у стању ни Вуков осведочени здрави разум, ни такав саветник, као што беше један Копитар, одржати победу над предрасудама, у школи стеченима.

У почетку устанка Вуков отац ступи међу борце, али га брзо врате кући, да место себе пошље сина, младића од 17 год.; пошто имађаху доста бораца, потребни беху књизи и писању вешти људи. Вук беше писар код Ђорђа Ћурчије, гласовитог хајдука и харамбаше пре устанка. Кад Ћурчија, због познате свађе с Јаковом Ненадовићем, стаде радити на своју руку и направи у Мачви и Подрињу триста чуда — и најпосле заглави, Вук, немајући куда кући, јер она беше спаљена као и Тршић, — дигне се у Срем у школу, с очевим допуштењем. 1804|5 учио је приватно, 1805|6 као редовни ученик основну школу. Кад је 1806 г. хтео да ступи у гимназију, не примише га, што је већ престар за учење; боље је — веле — да се врати у Србију, где ће и с оноликим знањем бити од велике користи! Одатле се Вук дигне у Петрињу, да боље научи немачки, али пошто је тамо више шетао но учио, врати се 1807. год. у Србију.

Док се Вук бавио на страни, Срби, помогнути Русима, ослободе од Турака скоро целу данашњу Србију (без нових крајева), па 1806. и Београд. Кад се Вук врати, прво постане писар код Јакова Ненадовића, а кад Јефто Савић, Вуков рођак и учитељ. поста „советник“, изради и Вуку писарско место у „Совету“. Секретар у „Совету“ беше Иван Југовић, који је после изучених правних наука у Угарској био професор у Карловцима, за тим секретар вршачкога владике. Знајући још из Карловаца како је Југовић учен човек, наговори Вук Савића. да прими к себи у стан Југовића, не би ли што од

њега научно. Пазарујући у неком дућану, наиђе Вук на рпу латинских и немачких књига. Једну од ових, пошто их је прегледао (Eduard Rosenthal: eine abeudtheuerliche Geschichte), Југовић изабра, да се Вук учи немачком, при чем је Вук читао а Југовић му објашњавао што онај не би разумео. Једну од оних књига, некакву општу историју, преведе. У то време Карађорђе допусти Југовићу да отвори велику школу у Београду и даде му плату. И Вук ступи у школу: Југовић предаваше историју, земљопис и рачун. Али већ и Вук сâм беше увидео да је прошло време учењу у школи, а при том га је и тешка болест (костобоља) опхрвала, те у зиму 1808. мораде отићи у Тршић. Пуне две године тражио је лека, ишао у Нови Сад и у бање (у Мехадију, Будим), али сва мука узалуд; лева му се нога згрчи, те се даље свега живота служио штулом.

Пошто се уверио, да његовој бољци нема помоћи, Вук се крајем 1810. године врати у Београд. Овде доби за учитеља београдске школе. Истина он се за ову службу није систематски спремао, али му је дадоше зато, што се међу ондашњим учевнијим и писменијим људима у Београду Вук одликоваше као најбољи зналац народнога језика. У то доба већ се доста трудио да што боље изучи народне говоре, зато је у свима приликама гледао да своје знање још више обогати. — 1811. год. би послан за царинскога секретара (ђумругџију) у Кладово; 1812. пак као комесар советски оде у Неготин славноме Хајдук-Вељку. Из Неготина ишао је неколико пута у Видин к Мула-паши. 1813. г. налазимо га као среског старешину и судију у Брзој Паланци. Нашавши се на другоме крају Србије, који је наравно био у многом погледу за Вука интересан, како што се тиче језика, тако и народнога живота и обичаја, још је у Брзој Паланци Вук отпочео пажљиво слушати сељаке и чим би чуо неку нову реч, одмах би је записивао, просто из радозналости, не помишљајући ни на какову научну употребу. Кад је 1813. г. отпочео онај злокобни рат Србије с Турцима, Вук је био са службом премештен у Београд, из кога је неколико пута

одлазио у унутрашњост, и баш кад се једном враћао с пута дозна да Турци продиру к Дунаву, те он брже боље пређе у Панчево, и не свративши у Београд.

После одласка Карађорђева и других српских војвода у Аустрију 1813, за српски народ наступише тешки дани. Турци се стадоше крвнички светити раји, што се усудила да покуша, стрести зулумћарски јарам. Ко је год могао, пребегао је преко Саве и Дунава с голом душом; међу бегунцима био је и Стефан, отац Вуков. Неко време помагао му је у Карловцима Лук. Мушицки. Вук пак упутио се у Беч, сам није знао, шта ће од њега бити. Упознавши се с издавачима и уредницима Српских Новина Д. Давидовићем и Д. Фрушићем (Новине сербске из царствующега града Віенне од августа 1813, мали 4°) одмах после одласка у Беч. Вук написа чланчић у коме је описао пропаст Србије. Чланак је написан у облику писма, упућепа Карађорђу, а простим говорним језиком, како је сам писац говорио. У ово време цензор свих српских штампаних књига беше Варт. (Јернеј) Копитар један од оснивача словеске филологије трудољубиви испитивач словенских старина и језика. Он цензурисаше и Српске Новине. Видећи, како је ондашњи књижевни језик неуређен, без правила, Копитар је световао Давидовића и Фрушића, да издају новине на чистом народном језику и да напишу српску граматику. Али га ови не послушаше, које што нису знали, а које што су презирали тај говедарски и свињарски језик, и наставише издавати новине на оној смеши црквенословенског, руског и српског језика, на славеносерпском, књижевном језику српском.

Необична простота и оригиналност језика, којим је написано Вуково писмо, привуче на њ Копитарову пажњу, те овај зажеле да се упозна с писцем. Ово је познанство Вуково с Копитаром било од пресуднога значаја за потоњу судбину Вукову, а необично корисно и плодоносно за српску књижевност. Учени Копитар[1]) имао је силан утицај на сав потоњи рад даровитог Вука који беше одрастао у слободној природи и сеоској простоти.

---

[1]) О животу и раду овога за нас заслужнога Словенца гледаћемо да донесемо опширнију слику. Уредништво.

Противу Вукова учитеља Копитара, дворскога библиотекара у Бечу, изношене су многе и то врло тешке оптужбе. Спомињући их овде, само смо ради да читаоцима покажемо какве су и колике су сметње и неприлике стајале на путу Вукову раду, а не чинимо то, што поклањамо вере непријатељима Вукових реформа. Мучно да ће се чути данас, као што рече *Пл. Кулаковски* (Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ, Москва, 1882, стр. 51.) такви приговори како од неких Срба тако и од неких Руса, „да је Копитар, подбадајући Караџића да уведе у српску азбуку неколико нових а да изостави неколико старих писмена, имао само тајне полицијске циљеве, као оруђе аустриских интрига.“ И Стратимировић, митрополит Карловачки, и други Вукови противници нису тајили да сумњају да преко Вука Копитар не жели крчити пут католичкој пропаганди. Али није се чудити овима, колико напр. чувеноме А. Хиљфердингу, који је у самоме Копитарову мишљењу да је глаголица старија словенска азбука и да су на словеначки језик превела св. браћа Ћирило и Методије свете књиге, назирао потврду сумњи у искреност Копитарове помоћи. — И Кулаковски, и ако није хтео да решава питање „у колико су у утицају Копитарову на Вука Караџића били покретачи политичке и ултрамонтанске тежње ученога библиотекара дворске библиотеке апостолскога императора“, ипак вели да је оптужба, коју је против Копитара исказао Хиљфердинг, била оправдана „самим понашањем Копитаровим према књижевним појавима уопће.“ Аргументи су му неодобравање и непријатељско расположење према илирском покрету у Хрватској, тражење да се за западне Словене, а и неке јужне, скроји нова латинска азбука, а да се не узме ћирилица, надајући се да ће и православни Словени с временом тако реформовану латиницу усвојити. Као нова помоћ напред споменутим аргументима узима се Копитарово непријатељство с чешком патриотском школом, чији корифеји беху Шафарик, Јунгман, Ханка и др. Грех његов беше што с првим учитељем славистике, абатом J. Добровским, не вероваше у оригиналност нађених историских песама чешких у Краљодворском и Зеленогорском рукопису (в. op. cit. 50 до 54., а исто, још оштрије исказано у спису „Иллиризмъ.

Изслѣдованіе по исторіи хорватской литератури періода возрожденія, Варшава" 1894., 8", в. особ. стр. 132.—143. и 194. до 202. и passim). Далеко би нас одвела жеља, да о овим аргументима e silentio више говоримо; доста је. ако кажемо да је наука што се тиче азбуке на страни Копитаровој, да се хрватски илиризам претворио у хрватски шовинизам и мегаломанију, да је чешки панславизам изазвао и неколике фалсификате патриотске природе, и т. д.

Нема сумње да је Копитарова заслуга у првоме реду, што је Вук почео записивати и скупљати народне песме, и што се одао на изучавање народног језика и других знакова народности. Последице тога утицања брзо су се показале: 1814. год. издаде Вук прву збирку народних песама, натпис јој гласи: „Мала простонароднья Славено-сербска песмарица", у Бечу. — Исте године издао је Вук и другу књигу, исто тако значајну за развитак српске књижевности, а то је: „Писменица Сербскога језика по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Сербіанцем. У Виенни 1814." 8°, XII и 106 стр., 5 лист. необележених.

После овога, у почетку 1815. находимо Вука у Карловловцима, где је скупљао народне песме, за тим у манастиру Шишатовцу, чији старешина бејаше Лукијан Мушицки. Изгледа да је Вук поглавито тада мислио да учи латински и да преради своју граматику, исто тако да настави рад на речнику, који већ раније с Копитаром беше започео. Мушицки га је радо примио к себи, на препоруку Копитарову, с којим је још из раниjѐга времена стајао у књижевном дописивању. Кад се 1811. г. Копитар обратио митрополиту Ст. Стратимировићу да му нађе поверена човека, који би га могао извештавати о књижевним и научним новинама у српској литератури, овај га упути на Мушицког. — Кад се Вук вратио у Беч, издао је другу књигу своје „Песмарице." — Г. 1816. Вук је неко време опет провео у Шишатовцу код Мушицкога, који га је радо примио као госта. Ту је остао од марта до септембра. Копитар у једном писму, говорећи Мушицкоме о дару Вукову, вели да би му ваљало научити латински, да га „mittelmässige Köpfe die aber die Schulen durchgemacht haben, ihn nicht über die Achseln ansehen sollen." У то доба митрополит Стратимировић, љу-

тит на Мушицкога, забрани Вуку да се даље бави у манастиру, чије материјалне прилике не стајаху баш најбоље. Вук се врати у Беч с обилатом грађом за речник, коју је уз припомоћ Копитарову превео на латински и немачки, и за две године могао је наштампати дело, које би му само обесмртило име: „Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечима, Вука Стефановића. У Бечу 1818.“ — Ове се године Вук ожени Аном Краусовом, кћерју његових домаћина, код којих је био на стану. По старом обичају Вуку беху родитељи нашли вереницу, још док је био у селу. Кад Вук оде из Тршића и више се не врати, запитају га, шта мисли са женидбом, 1812. г., он допусти да се Ружа Тодорова, његова несуђеница, слободно уда, чим нађе прилику.

О тој је женидби и последицама Вук приповедао Срезневском и ми ћемо, мислимо, најбоље учинити, да се његовим речима послужимо: „У Бечу се упознам с Краусовом фамилијом; примали су ме као год кога свога од рода; а још већма се спријатељисмо за мога боловања, кад ме је старица Краусова и кћи јој Ана дворила, као да сам им био род рођени. Још онда сам намислио био, да иштем Ану, али је не смедох запросити с тога, што сам се бојао, колико год због свога православнога закона, толико и због празноверице римокатоличке фамилије Краусове: да не ће дати Немицу за мене Србина. Време утврди наше међусобно миловање, и године 1818. поста Ана Краусова моја жена. Добра жена, добра мати, добра газдарица, она је делила са мном добро и зло у животу али уз то није могла да не милује и свој Беч, волела га је више од свих других градова и царевина, те уговоривши да у Бечу живимо. остадох ту с њоме заједно, и хтео не хтео, забављах се књижевношћу. Далеко сам био од Србије, ал' сам и у Бечу вавек мислима у њој и с њоме; старао сам се, како ћу се сетити и записати све, што сам год знао о њој, и тога ради одлазих из Беча, да видим Србију или који други крај српскога народа, па кад бих скупио нов материјал за посао, враћао сам се у Беч, да на ново прионем око својих бележака.“

Пошто се оженио и наштампао речник, Вук још не пославши га претплатницима оде у Русију са сто књига речника, у почетку 1819. Овај је пут Вук предузео, да се за неко време склони од својих књижевних непријатеља, који ће га због начина израде речника и реформама у језику и правопису напасти свом жестином. Уз пут је походио Лавов, Краков, Варшаву, Петроград, Псков, Новгород, Твер, Москву, Тулу, Кијев, Кишинев и т. д. Глас се о Вуку већ дотле по Русији разнео, свуда је лепо дочекиван, учена га друштва одликоваше избором за члана, н. пр. „Московское общество любителей русской словесности“ и „Краковско учено друштво.“ Међу многим познаницима беху и Карамзин, Румјанцов; а „Россійская Академія наукъ“ награди његов речник сребрном медаљом 31 јула 1819.

1820. год ишао је Вук у Србију с намером да оснује школу за узајамну обуку по ланкастерском систему, као што је путујући по Русији виђао таких школа. Уз то требало је да Кнез-Милоша учи читати и писати. Али од оба та предузећа није ништа било.

1822. путовао је Вук у Немачку: прво је био у Лајпцигу, одатле је отишао у Хале к Север. Фатеру. У ово време пада и његово познанство с Гетеом, кога је походио у Вајмару, даље је походио и Јакова Грима, с којим је још и раније био познат. Тако се, дакле, и у Немачкој као год и у Русији, Вук упознавао с људима од науке. Ова су познанства велики утицај имала на даровитога скупљача народних песама и самоука-граматичара. Међутим радови Вукови нису остали непознати и неоцењени, особито у Немачкој. Тај се научни интерес преко стручњака, као што беху Јаков Грим и Вилхелм Хумболт, пренесе и у шире кругове, и на српски народ би обраћена пажња учене Јевропе. У то је доба већ Вук толико корачио у науци, да је, упознавши се са славним Добровским (који је у то доба — од 1819.—1822. — штампао своје знамените Jnstitutiones linguae slavicae dialecti veteris,) и у тако финим научним питањима, као што је одношај ст. словенских назала према српским и руским заменама, могао, према данашњој науци, однети победу. — 1823. и 1824. штампао је ново издање народних песама у Лајпцигу.

Добар се глас Вуков све већма утврђивао. Још док је путовао по Немачкој 1823. г., даде Јенски университет, у коме доцније професороваше славни Август Шлајхер а сада Бертолд Делбрик, диплому почасног доктора философије нашем Вуку; после тога изабра га за члана „Гетингенско учено друштво;“ руска му влада одреди 1826. сто дуката пенсије. Његово познанство и пријатељство тражи Леополд Ранке, с њим се упознаје славна преводница наших народних песама Талви (псевдоним жене проф. Dr Едуарда Робинсона, постао из почетних писмена њена имена и презимена пре удаје: Teresa Amalien Leonora von Jakob).

Године 1827. долазио је Вук у Србију, а 1829. позва га кнез Милош, да као члан једне комисије помогне да се напише законик за Србију. Кад је видео да му изговори не помажу, затражи 600 талира годишње плате, па да он у Бечу или где нађе за добро према обичајима народним и потребама младе државе српске, у договору са стручњацима, напише за три године све законе (кривичне и грађанске), па после само да се у Србији поправе и дотерају. Он ће — вељаше — одговарати ученом свету и за ствар и за језик. Ствар се разби, јер је законе ваљало писати у Крагујевцу. према Code Napoléon, а у друштву с Ђорђем Протићем, протом Жујевићем, Лазаром Тодоровићем — Баталаком и Лазом Зубаном. Вук оста неко време у државној служби као председник београдског магистрата. Али некадашњи пријатељ и штићеник Кнез Милошев, кад је из ближе проучио систем владавине Милошеве, видео окрутни апсолутизам његов и околине му, сад пређе у опозицију. Завадивши се с Кнез-Милошем, Вук остави Србију, и из Земуна написа му писмо, у коме га кори због његове тираније, јер није много изостао од турских паша, и позва га да да̄ земљи устав и законе, којима ће се грађанима ујемчити живот и имање. Ово писмо Вукови противници наштампаше у „Србском Улаку“ за 1843. г., №. 6—9, не би ли га оцрнили у Милоша и Михаила, а већ у ондашњој Србији није имао много пријатеља. Ну оно је најлепше сведочанство о патриотизму Вукову. Он у њему тражи не само поправке у државном уређењу, него и да се већа пажња поклони школама, да се установе више школе и велика

школа, чије би ученике, пошто је сврше, ваљало слати у велике школе јевропске. Мало је ствари помoжено, што је позван био Димитрије Исаиловић, јер су Србији за ове задатке потребни учени људи као Ранке и Шафарик. Али ни ово не оста глас оног који виче у пустињи, јер 1832. би основана гимназија у Крагујевцу. 1835. Вуку је била одређена пенсија, прво 100, после 400 талира.

Аустриска влада једва допусти Вуку да се врати да живи у Бечу. Из Беча је ишао 1833. у Петроград, (да свога сина Саву смести у коју руску школу) где се видео с црногорским владиком, Петром II, потоњим творцем „Горског Вијенца."

1834. г. први пут је Караџић походио јадранско приморје, био у Дубровнику, Боци Которској и у Црној Гори — у нахијама катунској, ријечкој и црмничкој. Неке је белешке с пута штампао у Котину журналу Ausland-у. у Штутгарду, а читаву књигу о „Црној Гори и Црногорцима" штампао му је Кота (Montenegro und Montenegriner; Stuttgard und Tübingen 1837), као део колекције: Reisen und Länderbeschreibungen.

Пре другог издања свога капиталног „Рјечника" (1852) Вук је у неколико махова путовао у Далмацију и у српске земље под Аустријом. Тако је 1837 обишао јужну Угарску Славонију и Хрватску; 1841 у друштву с Надеждином и Књажевичем путовао је по Далмацији. Црној Гори, био у Хрватској, Славонији и Србији. Тако је Вук имао прилике да пропутује и проучи знатан део српских земаља, да чује разне говоре српске и да сабере грађу и нађе помагаче. Али при свем том није Вук могао обићи најзанимљивије српске крајеве у погледу очуваности националних особина и језика, Босну, Херцеговину и Ст. Србију, да о јужном Поморављу и Маћедонији и не говоримо. —

1845. видимо Вука у Београду, где суделује у седницама „Друштва српске словесности," баш кад се била повела реч о кројењу речника техничких и научних ре́чи̑ и израза. Вук је, као што је било очекивати, тражио „да се друштво окани терминологије и свакога измишљавања новијех ријечи, већ то нека чине професори сваки у својој струци и списатељи сваки у својој потреби," и да би оно најбоље учинило кад

би се потрудило „да језик наш очисти од свега туђега, да утврди његова правила, и да нашијем књижевницима, особито учитељима, списатељима и писарима покаже прави пут у овоме дјелу.“ За Вука је леп успех био, што је против овога предлога била незнатна мањина — три гласа и четврти Јована Хаџића-Светића.

1848 год. цела се западна Јевропа поколеба, вали револуције запљуснуше и словенске земље: с једне стране аустрокатолички апсолутизам, с друге стране назовислободњачка маџарска обест изазваше аустриске Словене, да се састану у Прагу, у средини онога народа словенског, за који се мислило да је за Словене изгубљен, а који је као феникс-тица васкрсао из свога пепела. Панславистички покрет у словенским покрајинама данашње Аустро-угарске изазва знаменити конгрес словенски у Прагу ове године. Сазваше га гроф Тун, Шафарик, Палацки, Љ. Штур и др. за 31. мај. Скоро сва словенска племена у опсегу хабзбуршке монархије послаше делегате. И Вук је био један од учесника на том конгресу. Познати су резултати, да о њима не говоримо. —

Пошто се Вук стално настанио да живи у Бечу, он је само с времена на време одлазио у Србију и у српске земље у Аустрији, обично у лето или у пролеће, да себи тражи лека, јер је непрестано боловао. И пошто је доживео, да семе, што га је он бацио на српску њиву, почиње доносити обилан род, да се око њега склопи читава фаланга младих и одушевљених људи, који су, би се рекло, с мајчиним млеком посисали његову науку, он је могао мирне савести очекивати суд Вишњега. Бранко, Даничић, Јакшић, Јовановић, Ненадовић, Прерадовић и т. д. беху пера у перјаници његовој. — На Митровдан 1863 прославио је Вук педесетогодишњи јубилеј својег књижевног рада. После јубилеја, по поруци кнеза Михаила, путовао је у Црну Гору, и кад се с пута вратио, он је већ стао болест боловати, од које није могао наћи лека: 26. јануара 1864. г. отишао је Богу на истину, и над његовим гробом подигнут је био скроман белег с још скромнијим натписом: Вук Стеф. Караџић.

* *
*

Кад бисмо хтели потпуну слику Вукова живота изнети пред наше читаоце, ваљало би поклонити колику толику исту пажњу фактима унутрашњег и домаћег живота његова, колико спољашњем животу, јавном раду, тако рећи у душу му завирити, сасвим према захтевима савремених обичаја литерарних. До душе, оваквим се удубљивањем у лични живот једнога радника може наћи пут за објашњење његових поступака, његових погледа на свет, али се често пута наилази на такве ствари, које кваре онај идеални лик великих људи, који из даљине добивамо. Кад буде издана Вукова кореспонденција, свакако врло богато врело за проучавање живота и рада, моћи ће се добити нова слика, много потпунија и рељефнија од ове, коју сада имамо; нама то за сада није могућно предузети, зато се морамо задовољити мрвама.

Споменули смо како је на својим путовањима Вук стекао знатан број добрих пријатеља и познаника. Из спискова његових писама за неколико година, што их је на разне стране и у разним приликама писао, човек се мора дивити вредноћи Вуковој; међу тим није му ни могло бити друкчије, због живота у туђини, због начина издавања списа, а и због тешких прилика материјалних, у којима се свега века свога находио. Ваљало му је исто тако одговорити или писати марљивим скупљачима и растурачима својих списа, као год својим пријатељима, који су му слали разноврстан материјал етнографски, а није смео заборавити ни своје многе добротворе, који су га материјално помагали: за ово кнезу Милошу и сину му Михаилу, руској влади и влади уставобранитељској, Јовану Гавриловићу, српској општини у Трсту и многима другима нека је велика хвала. Истина позивали су Вука пријатељи да дође у Србију, где ће му се дати достојно место у служби државној, али право је имао Вук што је сиротињу и кунаторење претпоставио саветничкоме месту, јер је знао да он у Србији не би могао, због културних и друштвених прилика, далеко од учених центара, без друштва учених људи, ни трећи део, нарочито не онако, као што је он умео, урадити. Кад ни данас, после толико времена напредовања, за озбиљан рад на науци, као што се зна, нема погодаба, онолико, колико би требало да их је, за цело је некада још горе било.

И овде треба да истакнемо благотворни утицај ученога Словинца Копитара, који је уз Вука стајао као ваљан саветник и помоћник. А кад је нестало међу живима Копитара, Вуку су већ пристигле нове снаге у индат: Даничићу у предговору к 2 изд. Рјечника изриком захваљује на помоћи. — Готово је са свима знатнијим људима и књижевницима стајао у пријатељству, с многима се дописивао, као с Мушицким, Симом Милутиновићем, владиком Петром II, владиком Платоном Атанацковићем, са П. Прерадовићем Вразом и т. д. У близини Вуковој одрастоше такве снаге, као што беху Ђ. Даничић, Миклошић, Бранко Радичевић, па Ј. Бошковић, Сандић, Рајковић. Вук међу својим пријатељима и поштоваоцима бројаше једнога Јакова Грима, Фатера, Гете-а, Талфију, Срезневскога, Погодина, Надеждина, и т. д.

*

Вук је с Аном Краусовом леп пород изродио, али одрастоше и наджнвеше свога оца само син Димитрије и кћи Мина. Сина је Вук школовао у војничким школама, па је био у нашој војсци официр и дотерао је до чина пуковничког. Колико је спромах Вук видео муке док је сина наместио у „k. k. Genie Akademie“ у Клостербруку, може свакп разумети, а како је с големом родитељском љубављу лебдео над својим сином, види се из сачуваних писама. Савети, које је Вук сину давао, још више сведоче, како је озбиљно Вук разумевао родитељски положај У једном писму, из кога ћу извадити неколико редака, Вук саветује сина одрасла и школована међу Немцима и у немачком духу, како треба да пази на српски језик. Кад му је син из школе послао почетак рачунице на српском језику Вук му пише: „Из овога, што си ми послао, види се, да ти свој посао добро разумијеш, али да не знаш добро нашега језика, да би мисли своје могао онако казати, као што би Србин Србину казао, него преводиш Њемачке ријечи и мисли (као што несрећом чине готово сви наши садашњи списатељи); али поред свега тога мени је мило што ти и о томе мислиш, и кад никаква другога посла ни забаве не узимаш, забави се и тиме, а уз то једнако гледај да би добро научио

наш народни језик: читај Нови Завјет, Приповијетке из Старога и Новог Завјета и Српски Рјечник. Ја знам да је у Рјечнику тешко сухе ријечи читати и памтити, него читај оно што је код гдјекојих ријечи повише српски написано: из онога не само ћеш учити наш језик, него ћеш познати и наше народне обичаје и дух народни." У истоме писму: „...немој дакле нигда сметнути с ума старања за своје здравље и за науку и за добро име и поштење: само с тим можеш бити срећан на овоме свијету; а без макар кога овога никако. . . . а твоја ће срећа бити и наша."

Кћер Мина (Вилхелмина) била је удата за професора београд. лицеја Александра Вукомановића, једнога од млађих школованих људи, чији је користан рад за нашу књижевност и школу рана смрт омела. Мина је с мајком живела у Бечу (о пенсији, коју им је давала српска влада, од издања очиних.) Последњу десетину година живота провела је обезбезбеђена лепом доживотном пенсијом од српске државе — а за право издавања свих Вукових дела. Умрла је 1894. год.

Али, и ако се угасило Вуково потомство, и његова дела и поштовање његове успомене прешли су на цео народ српски, који треба опет да се нада бољему, јер „иза туче јасније је небо, иза плача веселије појеш." И ми се надамо да ће опет иза епигонске епохе опет за српски народ настати периода мушкога стварања.

II

Поглед на књижевни и научни рад

Сви се књижевни и научни послови Вукови могу поделити у три групе: 1. рад на језику, 2. рад на етнографији и 3. рад на историји и географији. Ми ћемо огледати да, бар у главном изнесемо најзначајније, што је урађено у свакој од ове три области, и ако ћемо радовима прве и друге врсте поклонити више пажње, као што је, заиста, и заслужују.

1

Вуков рад на историји и географији

Зато што је Вук као очевидац и савременик оних догађаја и радника из нове српске историје писао своје историске по-

слове, они носе више мање мемоарски и журналистички карактер. А премда је у Вукову раду врло јака полемичка црта, у историским списима не опажа се тај полемички тон. Ну пре него што пређемо на преглед знатнијих радова ове врсте, треба ипак нешто рећи о Вукову новинарском раду у опће.

За велики део успеха у свом раду Вук треба да захвали новинама. Оне су му омогућиле да своје мисли и погледе изнесе пред шири круг читалачки, да непријатељске тврдње и наводе доказима побије, да разноврсне клевете и пањкања обелодани. Изгледа да су и ондашње новине, у почетку само једне, па двоје и троје, не може бити боље вршиле свој задатак, и ако се онда није ни слутило, каква ће сила постати журналистика. А она је данас права сила, само не у нас, јер у нас и остало није све као у другоме свету. И кад упоредимо, шта вреди и како поступа наша суврема „штампа", човеку се стужи, јер је њена улога, заиста према времену у коме живимо, и сувише жалосна и ништавна. Каква грдна разлика у нас између садашњости и прошлости! Некада Вук, његови помагачи и противници, ломљаху копља зарад многих питања баш у новинама, данас они који би требали да воде прву реч у јавности, да народна, научна школска и друштвена питања претресају и расправљају — са неке олимписке висине гледају и... ћуте. Али тим се опет разликују од осталога света, јер је у њему штампа сила, потреба, зато к њој прибегавају за помоћ сви који желе да о опћим стварима, о научним и друштвеним питањима искажу своје мишљење.

Читалац ће се уверити, како је често Вук тражио новине, кад прелиста пет свезака „Граматичких и полемичких списа" (Београд, 1894.—97.). У почетку Вук је све штампао, осим већих радова, у јединим новинама српским, које су под именом „Новине Сербске из царствующаго града Віенне" почеле излазити 1813. у Бечу. У њима је штампао своје знамените оцене Видаковићевих романа, прве критике у нашој књижевности, а можда и најоштрије што их је било. Он у њима писцу одриче и знање логике и географије и историје, и поезије и реторике, а уједно вели да Видаковић не зна ни што је морал, стид и учтивост, а непознаје карактера народа нашег. Као што се види, — страшна критика (в. Полем. и

грамат. списи, књ. I, 81.—86., 116.--166., 170.—175, II, 89.—91., уз ово и Вуков чланчић: „К напоменама Стан. Живковића на Љубибратићеве преводе“, књ. II, стр. 96.—106.).

У српској литератури у Вуково доба још није било, нарочито не у почетку, периодичких публикација и других журнала, њих су поглавито замењивали алманаси — календари „забавници“. Први је уредник и издавач „Сербских Новина“ у Бечу отпочео издавати 1817. свој „Забавник“, од кога је наштампао пет књига (1815.—16., 1819.—21.) и пошто се преселио у Србију још четири (од 1833.—36.). Садржина овим годишњацима-забавницима беху производи лаке лектире: сентименталне приче, анегдоте, моралне поуке. Доцније је број периодичних годишњих издања био умножен, јер, осим Летописа Магарашевићева и Матичина, појединци издавахy више мање сродне годишњаке, као на пр. Павле Стаматовић „*Србску Пчелу*“ (од 1830.—41.), Петар Јовановић, чувени „бачки Илир,“ — „*Бачку Вилу*“ (1841.—45. у 4 књ.); Ј. Хаџић и Гл. Возаровић „*Голубицу*“ (5 књ.) и т. д. Пошто и Давидовићев „Забавник“ и Магарашевићев „Летопис“ не имађаху народни карактер, а Вук и у овом правцу жељаше остати консеквентан својој водиљи мисли, он се 1826. год. одлучи да са̂м. по својој вољи. издаје алманах-календар, надајући се да ће кроз ову књигу моћи у народ српски ширити знање о Србији, о њеној повесници, а тако исто претресати знатна питања из српске граматике и о српскоме језику. Тако постаде „*Даница*,“ забавник за годину 1826., 1827., 1828., 1829. и 1834. пет година).

Да прегледамо историске и географске прилоге у „Даницама“ објављене (за 1826.—28., и 1834., све у Бечу, само за 1829. у Будиму штампане) После календарскога дела у I књ. Данице имамо „Почетак описанија српски манастира“. Вук је, описујући манастире, имао у главноме ове три тачке у памети: да опише географски положај, да одреди кад су постали и какве су судбине били, и најпосле да старине: натписе, записе, старе рукописе, књиге и друге уметничке споменике расмотри и проучи, те да на тај начин сабере грађу за нашу политичку и културну прошлост, у којој су манастири, некадашње народне школе и једини живи сведоци старе

славе и величине, играли знатну улогу. Разуме се да је и на локалне приче и предања, везана за манастире и личности, које су у њима боравиле, обраћао велику пажњу. Осим почетка, јер је описао само десет манастирâ, Вук није стигао а можда није имао ни прилике, да друге тако опише. Овим су описом обухваћени само Кабларски и Овчарски манастири. Осим Николље, под Кабларом, у којој је нашао чувено Никољско јеванђеље, описао је Јовање, Вазнесеније, Преображеније, Благовештење, Троицу, Ваведење, Савинац и Вујан. Што је вредно пажње, Вук, с чисто научном тежњом, на више места има и другу: труди се да у својих читалаца изазове љубав наспрам њихове историје.

У другој књизи „Данице“ штампано је „Географическо-статистическо описаније Србије“ (стр. 21—120). Прво иде „описаније земље,“ први научнији оглед географског проучавања Србије, уз њ је приложен тачан опис сéлâ београдског пашалука, израђен према службеним прилозима у Крагујевцу у 1822 год. Попис сéлâ, у другом дѣлу Србије који је још онда био под Турцима штампао је Вук у „Даници“ за 1828. г За „описанијем земље“ и споменутим прилогом имају белешке о старој историји Србије, о Србији за турскога господства, о хајдуцима, кметовима и кнезовима, о домаћем животу Срба, напомене о вери, цркви и школи у та стара времена, а то је све обухваћено натписом „описаније народа.“

Нове се историје Србије искључиво тичу историски чланци Вукови, у „Даницама“ штампани. Овамо спадају у првом реду његове биографије знатнијих радника из доба борбе против Турака. Тако има у Даници за 1826. особито интересна и жива слика Хајдук-Вељкова живота. У Даници за 1828. г. има „живот Ђорђа Ћурчије,“ код кога је Вук писар био; у оној пак за 1829. имамо биографије архимандрита Стевана Јовановића, архимандрита Хаџи Рувима, Станка Арамбашића, Радича Петровића, Тодора Бојковића, Милоја Петровића и Милоша Стојковића—Поцерца. Много доцније у својој књизи „Правительствующій совѣтъ сербскій“ (1860) Вук је допунио овај низ још биографијама неколико славних Срба из првога устанка: Миленка Стојковића, Петра Тодоровића—Добрњца и Ивана Југовића, познатог оснивачa „велике школе“ у Београду. И ове као

год оне раније биографије, нису потпуне: то су више карактеристике у неколико маркантних потеза, с неколико знаменитијих факта̑ из живота ових радника. Дијалошка форма и уплетене анегдоте дају им особиту рељефност, те су лепо сведочанство даровитости нашег Вука, који је у неколико ре́чи̑ знао вешто окарактерисати људе, живот и обичаје — Овима нимало не уступају својим пластичним обликом два већа историска чланка у „Даницама“ штампана: то су „Прва година српскога војевања на дахије“ (стр. 136.—221. „Данице“ за 1828.), и „Друга година српскога војевања на дахије“ (у „Даници“ за 1834.). У њима Вук описује почетке борбе за независност према причању и сведоџбама очевидаца. Може се забавити начину посматрања и осветљавања љу́ди̑ и догађаја, критичности ових чланака, иначе врло драгоцених као историске грађе, али су они у литерарном погледу узори лепе прозе: дијалошки начин излагања даје Вукову причању о војевању наших старих епски тон. Тако нам неизбежну једностраност и непотпуност искупљују живост и природност у излагању, епски тон, лепе епизоде и изврсне карактеристике појединих личности.

Даље треба споменути две Вукове оделито издане историске радње. Прва је „Житије Ђорђа Арсенијевића Емануела“ (Будим, 1827.). Ђорђе А. Емануел био је руски генерал и губернатор Кавказа. Родом је из Вршца; за турско-аустриског рата 1788.—90. он је за храброст добио официрски чин, после је прешао у руску војску и у њој дотерао до генерала. Као кавалериски генерал особито се у ратовима с Наполеоном прочуо смелим нападима, на пр. за време велике „битке народа̂“ код Лајпцига, 1813., кад је заробио маршала Лористона и читав батаљон француских војника а са шаком љу́ди̑. Као старешина руских кавкаских провинција одликовао се паметном управом: нови његови биографи руски причају да је особиту пажњу поклањао школама, и да је први скренуо пажњу учених кругова на природна богатства Кавказа, достојна да се проуче у сваком погледу. Свакако је Вук желео овим дѣлом да покаже своме народу, каквих има честитих синова, достојних угледања, који су у моћној царевини руској нашли склоништа, не могући остати у Аустрији, и онамо

стекли великих заслуга као добри војници и учени људи: треба се сетити имена̂ Петра Текелије, генерала Зорића, Бецкога, Трлајића, Стојковића, Тодора Јанковића од Мирија ва и т. д. Али је ово дело опет доста слабо, слабије но и једно друго Вуково дело, а то је лако разумети, кад се зна посматрачки дар Вуков, подобност да истакне све што је маркантно и вредно пажње, а нарочито кад се зна да Вук није био кабинетски научник, те није могао свој дар употребити у овој прилици, говорећи о животу човека, кога лично није познавао.

Боље је од споменутога друго дело Вуково, први пут издано руски у преводу Михаила Германа: „Жизнь и подвиги князя Милоша Обреновича“ (Спб. 1825.), други пут 1828. „Милош Обреновић князь Сербіе; или грађа за Српску Историју нашега времена“ (Будим). Док у руском издању причање иде до 1821. у српском допире до 1827, а пред самом биографијом има преглед нове српске повеснице, оданде где је J. Рајић у својој „Исторіи славянскихъ народовъ“ и т. д. стао, т. j. од године укидања пећскога патријархата (1765.). Руско се издање од српскога разликује великим истицањем легитимности кнеза Милоша, због руских цензурних прилика, пошто је руска цензура у духу свете алијанције оштро пазила на сваки слободоумни па и национални покрет. Вук се, колико је могао (јер је писао о владаоцу и своме добротвору), доста објективно држао Али, док је државничка радња и сувише истакнута, а то је донекле и оправдано, јер Милош беше вођа српског народа, јунак и мудар политичар, који је полако склањао све препреке државне самосталности нове српске државе; — Милошев је карактер и домаћи живот остао у позадини, би се рекло, намерно прећутан. И ово је дело посведочило, да је Караџић даровит приповедач, који вештачком кичицом читаоцу ствара слику за сликом ондашњег страдања народа српског. У уста појединих лица, неки пут и самога народа, он ставља читаве говоре, који његову излагању дају особиту живост.

Кад је 1828. год. Леополд Ранке био у Бечу, упозна се с, Вуком и, заинтересовавши се за судбину нашега народа, стане га испитивати на састанцима њиховим, готово свакога даан

о Србији и о српским стварима, а Вук му је испричовведао све што је о том знао, поред тога послужио га је неким документима српским. Тако је Ранке, после године дана, могао наштампати у Хамбургу познато дело „Die serbische Revolution aus den serbischen Papieren und Mittheilungen. Hamburg 1829[1], 1844[2]“, српски један део од Ст. Новаковића с руским допунама Бартењева 1864 у Београду. 1879 то је дело ушло у састав великог Ранкеова историског дела „Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert.“ Сâм Ранке, у предговору овоме делу, вели да су његову излагању о Србији основом послужила Вукова причања, а да је сваку реч Вук сведоцима потврдио, те се тако постигла потпуна поузданост; за себе пак Ранке рече: „Die Fassung blieb mir überlassen“, за то је он Вуку уступио пола хонорара од дела свога — Кад је у Босни букнула буна против реформа из Цариграда под Хусеином Градашевићем, „змајем од Босне“, Ранке замоли Вука, да му о том напише чланак на немачком. Вук то уради, и он му га наштампа у 2 свесци Historischpolitische Zeitschrift за 1834: „Ueber die letzten Unruhen in Bosnien“, и тај чланак уђе у састав споменутог великог дела: Serbien und Türkei, од кога такође имамо Новаковићев превод (1892. г.)

Раније смо споменули Вукове чланке на немачком о Црној Гори и о Црногорцима у књизи Montenegro und Montenegriner (Cotta Stuttgard). — Најпосле треба да споменемо један историски спис, који је Вук издао на заранку својих дана, а то је „Правительствующій Совѣтъ Сербскій за времена Карађорђијева или отимање ондашњијех великаша око власти“ (Беч, 1860.). Вук је мало говорио о самом раду „Совета“, али зато тим више о историји Карађорђеве владе и о односајима његовим наспрам српских војвода. Можда погађа Кулаковски, кад вели „да ће поглавити узрок бити, што Вук није описао рад „Советов“, у самом карактеру Вукова дара; он је био приповедач а не историк, па је јасно: зашто је историја односа Карађорђевих према разним личностима давала обилату грађу за Вуков таленат, док је за опис рада „Совета“ потребно било писцу других особина. Ипак је овај спис лепа допуна и продужење чланцима о првој и другој години српског устанка (у Даницама“ 1828. и 1834.).

2.

Вуков рад на етнографији.

Вук је у своме раду на етнографији у нас оригинална, необична појава, у историји јевропског покрета за изучавање народа и његова живота јако истакнута личност. Ну ни он не може бити изузетак од познатог социјалног закона, да је и он чедо свога времена, своје околине. Истина он је у своме раду и у начину рада на етнографији просто ненадмашан и са данашњега научнога гледишта он може послужити за пример, зато нам и изгледа да се тако високо узнео над погледима ондашњега српскога друштва. Али, ако га пренесемо на земљиште, из кога је он тако рећи изникао, у ону духовну атмосферу немачке науке првих десетина нашега века, онда га тек можемо и разумети и правилно оценити као одличнога носиоца научних етнографских тежања, и ако се он ни најмање није упуштао у научна објашњења.

Премда се Вук у своме раду није упуштао на историско и компаративно поље, него само радио у ограниченом кругу сабирања грађе, ипак не ће бити на одмет ако позабавимо наше читаоце погледом на прилике, у којима се јавила немачка „историска школа“, јер и Вук вели: да један од првих љу̑ди̑, за које је знао да се интересују за наше народне песме — Мушицки — „сам од себе јамачно није на то дошао, него читајући Хердера или по напомињању каквога другога иностранца,“ а за себе додаје: „да наше народне песме почнем купити и штампати .... томе (је) прави и једини узрок Г. Копитар“.

Истом су у новије време јевропске образованости националне науке, вели учени Рус *А. Пипин*, који нам служи као поуздан обавештач (в. његовог дела „Исторія русской этнографіи“ томъ I, стр. 3.—5. и томъ II, стр. 3.—7.), постале предмет пажње научника и политичара, а оне су управо изучавање народа и његова живота, и свега што је с овим у свези, те да би се на научан начин испитао карактер и живот народни, као основа народности и државе; да би се начела, што из њих проистичу, особине и савремене потребе истакле. Национално-политички покрети с краја прошлога века учинише

да ове студије постану предметом опћег интересовања. — Историја новијих векова поче све више доводити народе у пријатељске и непријатељске односе; државничка и теоретичарска мисао не застајаше код националних преграда, она тражаше опћих принципа и уочаваше племенске особине; мало по мало све већа потреба биваше у историској науци, да се рационално објашњење нађе растуреним историским фактима. XVII век поставља већ питање о философији историје. Поред свеколике апстрактне и космополитске природе његових теорија о друштву, XVIII је век наишао у историји на питање о „нравима“, т. ј. о племенским особинама — о народности. Полихистори, којих је у томе веку било тако много, почињу обраћати пажњу на црте из народнога живота, на народну прошлост и старине, а с тим поче оно археолошко и етнографско сакупљање, из кога се, у нашем веку, разви права наука. Из научнога се интереса јави пажња према народним масама с једне, из либерално филантропских теорија тога века с друге стране, најпосле и из онога унутрашњега политичкога врења, што тада наста у крилу јевропскога запада. Већ су учестани протести против старога феодализма, ојачавши политичку свест у „трећем“ сталежу, почели крчити пут и к „четвртом“, ка оној, дакле, идеји о целокупном народу, слободном и истоправном. Још су ширу основу дали овоме покрету јевропски догађаји нашега века, а идеју о њему узвисили на ступањ руководнога принципа — с једне стране национално-политичкога, а с друге демократскога. Брзи развитак културе и привредне снаге, велики политички догађаји тражаху свеколико напрезање народних сила, а то је опет утицало на развијање јавнога мишљења, па дакле и демократских тежања: ишло се за тим, да се повећа привредна моћ народна, па, наравно, и да се прошире народне слободе и просвета. Упоредо с демократским покретом ишао је и национални, што је се најбоље могло опазити у буђењу националних тежања и у оних племена, о којима се пре није знало ни да су жива (напр. у Словена).

У литератури је ово истицање националне идеје на политичкоме и друштвеноме пољу пропраћено необичним покретом, би се рекло, преломом, који у појезији даде нове правце

а у науци читав ред специјалних огранака. У неку руку т. зв. романтизам био је демократска реакција против аристократскога псевдокласицизма и учинио је да се даде народноме генију, кога у литератури нису радо гледали, место њега достојно. Романтични покрет разне боје и јачине обузе целу Јевропу. Књижевност се промени и по форми и по садржини; и књижевни се језик стаде мењати: и у богатим и обрађеним литературама не само што се у књиге увлачаше народни језик него и провинцијални говори. Тако су се у друштво шириле мисли, пређе непознате у литератури, елементи, на које се с висока гледало: друштво се изблиза упознавало с простонародним животом, с његовим најтамнијим кутовима како за мекане идиле, тако и за силне драме и романе поезија је овде находила ваљаних тема, те тако пйташе друштвене осећаје најблагороднијим знацима љубави према народу Интересовање за народ у области науке подстаче много веома занимљивих и поучних истраживања, која су историји потпуно променила обличје, а у друштвену свест унела ново схватање народнога живота

Наш век има да покаже у немачкој књижевности врло обилат и разнолик развитак како историске науке тако и помоћних јој дисциплина. И док су се енглеска и француска литература развијале често с великом научном силом, али и с некаквом издвојеношћу и једностраношћу; немачка је на против раније пошла путем међународног дружења, а то јој је давало перспективу већега богаства у грађи, опширније генерализације. Овамо спада и појава немачке историске школе: то беше таква голема сила научна, да је јако утицала не само на научни полет у Немачкој, него је била и ван граница немачке литературе од плодоносна утицаја.

Теориска основа полету и развитку историских студија беше у Кантовој философији, која је унела дух критичке анализе у историска истраживања. Новим су историским погледима крчили пут разнолико изукрштани књижевни појави, политички и друштвени догађаји. На развитак нове историографије нарочито су утицали Хердерови погледи. Он је, полазећи од Русоа, исказивао с одушевљењем своје идеје о „човечности“, чији развитак чини унутрашњи смисао свеколике

човечанске повеснице, а испитујући природне почетке културе и просвете, полагао је темељ националним студијама. Сад се истицала реална личност народна на супрот апстрактном рационализму француске философије прошлога века, и на место космополитскога долазио је национални правац. На њој се познају трагови узвишених тежања немачке појезије, која је у делима Шилера и Гетеа, у покретима романтичне школе, ширила област песничке моћи стварања и осећања, — уз слободилачке и хумане идеале из савремености, обнављајући новоме друштву на корист идеале античнога света; мистичну поезију средњих векова, исконски свежу појезију народну. Француска је револуција феудалном принципу задала ране без пребола, догађаји из Наполеонове епохе пробудише национално осећање, а с друге стране умове упутише на историско проучавање националности и њене природе. Под утицајем свих ових разноликих умних и политичких узрока и друштвени се интереси пробудише, а с тим се прошири и обзорје историскога проматрања, те тако све то изазва „историску школу."

Први се почеци научне критике у духу историске школе јављају још крајем прошлога века; из ње се за тим разви читав правац, изради нова метода. Хердер је још у Кенигзбергу, Риги и Штразбургу почео сабирати народне песме свих народа, које после 1778. и 1779. године издаде у Лајпцигу као Volkslieder и под другим именом познате „Stimmen der Völker in Liedern". На њ су пак доста утицали Макферсонов „Ossian" и зборник владике Перси-а „Reliques of ancient English poetry" (1765.), који су у доба Лесингове борбе противу француского утицаја у књижевности, у Немачкој, па и у Јевропи, необичан углед задобили. У оној борби лајпцишке школе са швајцарском, Готшеда са Бодмером, немачки народни дух скида пута француског конвенционализма, и народна поезија, замењује псевдокласичне идеале. За Хердеровим подстицајима долази одмах чувено дело своје врсте „Prolegomena in Homerum" Фридриха Августа Волфа (1795), који изнесе нову мисао, да Омиров еп није случајно, самостално дело једнога песника, него је национални производ; зато место традиционалнога слепца треба као творца му узети вас-

колики народ грчки. Волфово мишљење, које прихватише класички филолози немачки Бек, Готфр. Херман, Лахман, имађаше такву и толику вредност зато, што створи појам о органском развитку историских појава, и нарочито, што се тада први пут јави мишљење, које и сада у науци влада. Ова се мисао о историском развитку све више развијала, тако да је у почетку овога века у филолошко-историским наукама наступио читав преображај, а нова критичка анализа нађе примену и у другим областима историскога знања. Таква су истраживања Фихтеа, Шелинга, Шлајермахера на пољу религије; Јакова Грима, Ф. Бопа, Вилх. Хумболта, Ласена на пољу лингвистике; Ајхорна, Савињи-а, Рудорфа у правима; Нибура, Отфрида Милера, Шлосера — у историји.

С Бопом и Ј. Гримом отпочиње нова наука — упоредна и историска наука о језику, која се после разграна у многе велике групе. Први пут се тада језик поче узимати као историски организам, који се развио према одређеним законима, у својим облицима и у материјалу сачувао трагове — сведоке разних ступњева у развитку, из најдавније прошлости до наших дана, сачувао трагове некадашњега мишљења, погледа̑ на свет, некадашњега живота, митологије. Готово без претходника, који би му пут прокрчили, Боп је створио компаративну лингвистику, и с непобитном очигледношћу доказао саставом и језиковном грађом исто порекло велике породице индојевропских језика и народа, од Исланда до Бенгалског залива растуре̑них.

Можда је историска школа и у етнографији и у лингвистици направила доста погрешака, које су с временом падале у очи потоњим испитивачима, али су њени резултати били врло значајни и од огромних последица, као што сведочи полет националних наука у наше доба.

* * *

У нас су осим Вука многи сабирали народне умотворине описивали народни живот, обичаје, друштвене и економске прилике, али овде још нема свесног, систематичнога рада. Много се материјала етнографског публикује и сада: у часо-

писима и у засебним делима често находимо чланке, белешке и разноврсну грађу. Међутим је велика разлика између начина рада у нас и у других народа јевропских: јер у овпх имају читава друштва, стручни органи, који с методичношћу и с извесним планом приступају своме послу. У тим се средиштима, као у каквим ризницама, истина, нагомилава, али и разрађује, па онда *компаративно* и *историски* проучава. У овоме смо погледу изостали не само иза других културних несродних нам народа, па иза словенске нам браће Чеха, Пољака и Руса, него, рекли бисмо, иза Бугара — и ако се у нас пре овај посао почео радити, шта више и боље но на другим местима. Česky lid, Wisla, многобројни руски часописи за етнографију па и бугарски „Сборник за народни умотворения" и т. д. немају у нас својих другара. Надати је се да ће Југослов. Академија својим „Folklorističkim Zbornikom" а наша Академија „Етнографским Зборником" испунити осетну празнину у нашој етнографској литератури, и ако прештампавање већ публиковане грађе не обећава много користи за науку.

Folklore од некога се времена у многим јевропским земљама зове све оно, што чини спољашњи и унутарњи живот народни у најразноврснијим правцима: ово енглеско име за етнографске студије Немци преводе речју Volkskunde, „науком о народу." Народне умотворине (гатке и бајке, песме, загонетке и пословице, народни хумор и философија) језик као огледало народнога мишљења и суђења, музика, народне игре и забаве одраслих и деце; веровање и празноверице, обичаји, живот у кући и ван куће, рад у кући и у пољу, правни погледи и народно суђење, народна медицина, народна техника и уметност — то је предмет ове науке о народу, folklore-a. Још од нежног детињства познати смо сви с folklore-ом, без обзира на сталеж коме припадамо, на образовање које смо добили; нас су у колевци дечјом песмом успављивали, а причама забављали да не задремамо; колико се народних песама чује и онде, где се и не слути; а како се држе празноверице и у вишим слојевима друштвеним, доста је споменути веровање у несрећан дан, у број 13, и т. д. А познато је како се лако и пријатно читају народне ствари, и

утичу некако освежујући као пријатан поветарац на летњој жези и припеци.

Не треба да особито ударамо гласом на етичку вредност, народних умотворина, на њихову моралну свежину. Познато је како су „Kinder- und Hausmärchen von den Brüdern Jacob und Wilhelm Grimm gesammelt und herausgegeben“ постале прави „Erziehungsbuch“ за немачки народ. Породична љубав, љубав к отаџбини, хваљење добрих а куђење рђавих дела, завиривање у дубину душе, — то су црте народних умотворина, па и најслободније међу њима ни по што не смемо мерити рифом којим се мере порнографска дела маркиза de Sade и нове француске литературе... Што год боље познајемо народ, у толико ћемо га више волети, више ценити, његове потребе и невоље разумевати, његове тежње и идеале поштовати. Зато баш што су образовани редови друштвени толико удаљени, само се мимогред додирују с народом, баш и да имају најбоље тежње и намере, само ако се жели да им оне буду од користи, с резултатима — потребна је национална основа, потребно је дубоко, темељно познавање народа и његове природе, јер, као што су из народа изишли, ваља им у народу и ослонац тражити.

Ако се прегледа folklore групе народâ, које је географски положај довео у суседство, а различне прилике у пријатељске и непријатељске свезе, видеће се, да они, као деца Божја, не носе од искони ону мржњу и непријатељско расположење, као нешто урођено, што их од природе лучи. На против folklore-ом се може доказати сродност по пореклу, сродност у култури и т. д., те се може наћи доста додирних тачака. Folklore ће моћи показати да немају право они који себе држе да су Богом изабрани народи за господство, за господарење над другим народима, које им је он у руке предао, као н. пр. што су мислили Јевреји, Немци, Јелини, индиске више касте, којима су хананска племена, Словени, „варвари“, јадне шудре и друге ниже касте предани на милост и немилост.

Folklore је због своје моралне вредности од неоцењенога значаја по васпитање омладине. Он је необично згодан да се у младу и наивну душу детињу улије појам љубави према отаџбини, завичају, милосрђе, поштовање ближњега и т. д.

Споменули смо значај књиге браће Грима; и у нас би ваљало ићи овим путем. Истина у свакој шеници има и кукоља, па и у народним предањима рђавог и доброг, штетног и корисног: једно треба искорењивати, друго чувати и неговати. За учитеље је и педагоге folklore, дакле, необично значајан, и заслужује свуколику пажњу њихову због своје утицајне моћи на осећаје.

Али као год што folklore утиче на осећаје, исто тако дејствује и на машту. Из тесних варошких улица, у којима удишемо покварен и рђав ваздух, идемо у поље и у шуму — у природу да се надишемо свежег и чистог ваздуха, да наше живце у додиру с природом окрепимо; слично томе и наш се дух освежује у додиру с појавама народне психе, с оним чаробним светом, у коме се чобани жене принцезама, слаби и гоњени налазе моћних заштитника, прости и наивни надмудрују праве лисце. Ово још више вреди за песнике и друге уметнике, који у народним умотворинама не само што находе обилату грађу, него се освежавају њиховим дахом, на њима јачају вољу, повећавају творачку моћ. Песници су свих времена и свих векова добивали из народних традиција најбоље и најсилније подстицаје: Омирове су песме управо народне умотворине; у народним су традицијама основи најдубљих створова модернога песништва: Хамлета и Фауста; у народном веровању има своју слику и прилику оно необично страшило, што нас у „Магбету“ онако ужасава; најнежнији цветови Гетеове и Хајнеове лирике поцрпли су своју снагу из народне поезије. Али и из словенске књижевности, а не само светске, имамо за ово дивних примера: нова руска књижевност у лицу најдаровитијих јој песника А. С. Пушкина и А. М. J. Љермонтова даје нам најбољи пример. О нашим песницима, који су под утицајем нових тежања у књижевности почели певати, Бранку, Његушу, Змају и др. не треба ни трошити много речи̂, толико је очевидан утицај народне поезије. Али се тај утицај опажа и у старих песника, из дубровачко-далматинске књижевности, који су прави песници баш онда, кад црпу грађу из живота, ослањају се на народно песништво, а не кад иду за својим талијанским узорима.

Научник поступа с folklore-ом друкчије: докле га песник прерађује и даље развија, онај се труди да га што тачније забележи, тако рећи фотографише за научне потребе. Резултати, до којих се овде долази, веома су поучни и важни како за историју једнога народа, тако и за опћу. Компаративно изучавање folklore-а открива нам многе, често пута неслућене међународне везе, за које не зна документирана историја; неки се пут може врло дубоко догледати у прошлост, из које немамо других сведочанстава. У овоме изучавању народа и народног живота ништа није тако незнатно, тако ситно, као што неком на први поглед изгледа (в *G. Mayer* у Essays und Studien zur Sprach- und Volkskunde, чланак о folklore-у). — Али научно испитивање не сме бити једнострано, потребно је врло много обззривости, особито кад се жели показати генетичко-историски развитак разновсних манифестација народне културе, матерцјалне и духовне. Врло лако може је нешто, што је са стране донесено, што је узајмљено, огласити као старинску властиту творевину, као што обрнуто често бива да се нешто ново огласи за старинско имање. У овом је погледу баш „историска школа“ Гримова много грешила. Истом је ново доба донело критичније погледе, и ако је разорило многу патриотску фикцију у лингвистици, митологији, археологији и т. д. Да то на једном примеру из народне књижевности покажемо. Позната је митолошка теорија J. Грима, по којој су народне приче: бајке и гатке (скаске) талог од некадашњега веровања, који видимо и у многим нашим јуначким песмама, веровања из индојевропске заједнице, које се собом понеше при разиласку из прадомовине поједина индојевропска племена и сачуваше после неколико тисућа година мало промењено, само љуском застрвено, тако да треба само тарнути, па да сине старинско злато: листови из индојевропске заједнице. Тако се мислило да је нађен кључ и за „индојевропску митологију“, коју су у Гримову правцу наставили реконструисати *Кун*, *Шварц*, *М. Милер* и т. д. — И ако је ***теорија сељења и узајимања*** коју је Теод. Бенфај изнео на супрот митолошкој Гримовској, унела доста светлости у развитак народних књижевности евразиских народа, она није могла пружити кључ за сва врата која воде

у ризнице народнога знања. И после рада толико представника ове историске школе, Либрехта, Келера, Коскена и много других, критика је открила много слабих страна теорије сељења и узајимања (из усмених и књижевних врела), јер и после публиковања варијаната појединих мотива са свих страна белог света — психолошки, творачки акат остаје неразјашњен. Зато је и једном и другом правцу дат леп коректив у антрополошкој школи Тајлора и Ланга, који упућују на веровања и причања примитивних, од вајкада некултурних народа, одакле се добива онај жуђени психолошки кључ за разумевање постанка прича. И поред свега овога, остаје још много тамног и нејасно и у новим проучавањима.

Као што смо већ на једном месту казали, Вук је био одличан скупљач, одличан посматрач, његово је бистро око умело завирити у најскривеније кутове и отуда извадити чисто злато. Он је био прави мајстор у своме послу, други су били дилетанти. Али су и дилетанти добро дошли, ако само описују верно што су чули и видели; иначе, ако хоће да се уплећу и у научна објашњења, да знање, које су на дохват стекли, примене на етнографски материјал — они су од велике штете.

О научном проучавању народнога живота у нас не можемо рећи ништа особито, јер су наши испитиваоци оставили најплеменитије поље, и за оно што знамо о нашој поезији, ако изузмемо неколика заслужна имена: Новаковића, Јагића, Маретића, Зиму, — треба да захвалимо странцима: Веселовском, Халанском, Волнеру, Серенсену, Махалу и т. д. Тако је нпр. и „Sitte und Brauch“ нашао обделаваоца у лицу *Фр. Крауса*, као што је за научно проучавање баш оних крајева, које Вук није походио, „земаљска влада“ босанска нашла већином странце-раднике, који у „Гласнику Земаљ. Музеја“ и у „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegowina“ публикују своје резултате. У нас се тако мало поклањало пажње, да међу академским предавањима за читаве деценије једном двапут можете наћи да се о нашој поезији предавало, о етнографији у ширем смислу не треба ни спомињати. Чини нам се да би други народи, кад би имали овако свежу, овако дивну по-

езију, овако очуван народни живот и обичаје, какве нам је Вук пружио у својим збиркама друкчије знали ценити ово народно благо!

Све етнографске радове Вукове најбоље ћемо прегледати, ако их распоредимо у ове четири главне групе:

1. *Народне песме.*

а. Прву збирку народних песама наштампао је Вук 1814. у Бечу: „Мала простонародна славено-сербска песнарица“ издана Вуком Стефановићем, у Віенни 1814.“ У њој су само оне песме, које је он добро знао или које му је помогла записати нека његова рођака, жена Стеф. Живковића, преводиоца „Телемакова“. Једина песма, коју није „у Беч у глави донио“, то је „Жалосна песма племените Асанаганице“, узета из Фортисова дела „Viaggio in Dalmazia ab. Alberto Fortis. In Venezia 1724.“ Вук признаје у предговору к I књ. песама 1824. год., да је сам кварио језик „желећи језик поправити (по ондашњем општем мњенију наши књижевника)“. У овој књижици, заметку потоње збирке, има 100 „женских“ и 6 „мушких“ или јуначких народних песама.

Другу је збирку издао 1814., а то је „Народна Србска пѣснарица, издана Вукомъ Стефановићемъ, у Віенни 1815.“, посвећена Копитару. За ову је збирку сакупио песме за бављења у Срему (у Карловцима и у Шишатовцу). Јуначке је песме записао од Тешана Подруговића и Филипа Вишњића, од кога је записао песме што их је сам Филип испевао; неке песме пак од остружничког кнеза Максима Ранковића. Има 101 женску и 17 мушких песама.

Копитар је у својим рецензијама у Wiener allgem Zeitung 1815 Kleinere Schriften, 347. — 369.) од Вукових песама неколике превео на немачки, а поредио их с Омировим епом. Немачки књижевници већ се почињу интересовати за нашу народну поезију. — Пошто је Вук био заузет другим пословима, прошло је пуних седам година до новог издања песама

Ове две књиге (1814. и 1815.) сматрају се као прво издање (бечко) наших народних песама.

б. Тек 1823 године отпоче Вук ново издање, и то прво изађоше „Народне српске пјесме: скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. (Јадранин из Тршића а од старине Дробњак из Петнице), књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије, у Липисци 1823.“, за тим књига трећа исте те године, у њој су „пјесме јуначке позније“; а тек 1824. године „књига прва у којој су различне пјесме“. Тек после девет година, 1833, угледала је света „четврта књига, у којој су различне јуначке песме“ Прве три књиге штампао је у Липисци, јер му због песме „Почетак буне на даије“ бечка полиција не допусти да их штампа у Бечу, и ако цензор српских књига Копитар није ништа против тога имао Ове четири књиге чине *друго* издање народних песама, које се одваја од првога не само већим бројем песама (у I књ. има 406, већином женских, у II — 38 најстаријих, у III — 35 јуначких позпијих, у IV — 44 песме јуначке новога постанка) „него и научном опремом“, пажљивим избором, тачним бележењем народнога текста и већим предговорима. У предговору к I књ. после прештампана приказа срп. народних песама у „Götting. gelehrte Anzeigen“ расправља Вук о карактеру народних песама, начину казивања, и о метрици њиховој. Једну је песму штампао у књижевном додатку бечких српским новина, „Забавнику“: „О кнезу Ивану Кнежевићу и добрићком робљу“, а неколике је песме штампао у „Даницама“ за 1826. и 1829. год.

Ово је Вуково издање народних песама српских истом прокрчило пут српскоме имену у јевропске литературе. Још је 1824. Ј. Грим у предговору к Вуковој српској граматици на немачки додао чланак «Ueber die neueste Auffasung langer Heldenlieder aus dem Munde des Volkes in Serbien“, а исто тако чланак Север. Фатера о српским јуначким песмама, које се пореде с Омировим спевовима и Осијаном Макферсоновим; додат је и превод у прози. Женидбе Макс. Црнојевића. Милош Светић преведе неке народне песме на немачки, а Талфи их, по упуству Гетеову, пренесе у стихове; од тога превода прво издање угледа света у Халама 1825.—26., друго после 1850. Осим овога прдвода 1828 године наштампа Гер-

хард у Лајпцигу читаву збирку у 2 свеске под натписом: „Vila. Serbische Volkslieder und Heldenmärchen" Преводиоцу је особито био на руци Сима Милутиновић, Вуков побратим, који у то доба беше дошао у Лајпциг да штампа „Србијанку". После овога може се набројати читав низ превода на све јевропске језике, које овде не можемо све наводити (види III књигу „Бразтва", стр. 153.—227, и Vienac Загребачки за 1893. г.)

в. Полако умножавајући своје збирке, Вук је 1841. приступио к *трећем* завршном и најбољем издању народних песама Издање иде овим редом: „*Српске народне пјесме* скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић; књига прва у којој су различне женске пјесме," Беч; за тим „књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије", у Бечу 1845.; па „књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњих времена," у Бечу 1846.; после већег размака у времену, тек 1862., дакле пред смрт, штампана је „књига четврта, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу," у Бечу. Ово је *последња* књига Вукова издања народних песама, јер су „књигу пету, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца; трошком народније́х прилога," у Бечу 1865., и „Српске народне пјесме из Херцеговине (женске): за штампу их приредио Вук Стеф. Караџић, трошком народније́х прилога" у Бечу 1866. — издали чланови одбора, састављена после смрти Вукове (Огњ. Утјешиновић. Ф. Миклошић и Ј. Суботић). Вукова је удовица Ана 1875. год. сва како с помоћу словенск. добротвор. комитета у Петрограду и народних добровољних прилога издала другу књигу, без и каквих промена̂. — Као друго хронолошко, иначе *четврто*, треба споменути *државно издање* „Одбора за издавање Вукових списа": I—1891., II—[1]1886., [2]1895., III—1894. и IV—1896., иза којих ће, јамачно, доћи и V и VI књига наших народних песама које из поменуте две књиге по смрти Вуковој издате, које пак из рукописа Вукових.

2. *Народне приповетке и загонетке.*

Вуков рад на сабирању народних приповедака није ни тако систематичан, ни онолико обилан, као рад на сабирању

песама. Као прилог уз бројеве 89.—91., 95., 98. и 100. Давидовићевих Срп. Новина за 1821. год, издао је шест народних приповедака, до 33. стр., а од 33.—48. стр. штампане су загонетке с одгонетљајима. — Право је оригинално издање народних приповедака оно, које је 1853 год. угледало света у Бечу као „Српске народне приповјетке; скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић.“ У предговору посветио је неколико ре́чи̂ разредби народних приповедака. Вукова кћи Мина превела их је на немачки, додала 1000 преведених пословица народних, а предговор је написао главом Јаков Грим (у Берлину 1854, G. Reimer) — 1870. год. изишло је „трошком народнијех прилога“ друго умножено издање, јер је у у оном од 1850. г. било 50, а сада је додато 20 већих и 41 краћа (шаљива) приповетка — свега 111. — Државно издање које је угледало света пре месец дана у Београду, 8⁰. XVI+423 стр., има осим другога умноженога издања, још неколико шаљивих прича у Даницама за 1828., 1829. и 1834. објављених. Сем тога ово државно издање („Српске народне приповјетке и загонетке“ и т. д.) има као други део: 1) загонетке (166) које је Вук у споменутм додатку к Срп. Новинама за 1821. издао, 2) око 80 нових у Рјечнику[2] наштампаних, и 3) из Вукова рукописа — на листићима — спремљена за штампу додано је 536 загонетака са одгонетљајима.

3. *Народне пословице.*

Кад је 1836. г. био Вук на Цетињу, штампао је словима, која ће једном приликом бити преливена у куршуме, „Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи, издао их Вук Стеф. Караџић“ и т. д. — Многима је пословицама приложио објашњења, некима и читаву приповетку, из које је постала пословица, или која је може објаснити. — После 13 година, пошто је и сам скупис а и од других скупљача добио више пословица, приредио је *друго* издање, знатно умножено. Прештампао је и свој велики предговор, врло драгоцен због језиковних прилога, у њему објављених. — Државно се издање спрема.

4. *Живот и обичаји.*

И на овоме је пољу Вук потоњим нараштајима оставио одрешене руке. Не само што је радио на проучавању народнога живота и обичаја, него је желео и да се они очувају, па је према онима, који су против народних обичаја викали, био врло оштар. Корећи Милована Видаковића, што се онако грдно грешио о народне обичаје, он у својој рецензији највећега романа Видаковићева „Љубомира у Елисиуму“ исказа ове карактерне речи за Вуково гледиште: „Шта ли му смета, што Срби по обичају славе свеца — крсно име — и веселе се уз месојеђе и играју? Вид'ла жаба гдје се коњи кују, па и она дигла ногу. Тако и наш Љубомир ваљада је чуо гдје *Доситеј* и *Рељковић* (и јошт гдјекоји) вичу на обичаје народне, а није знао расудити, да су они у том сви лудовали Код свакога су народа најсветије ове три ствари: Закон, језик и обичаји: тим се народи један с другим рођакају, и један од другог разликују. Како народ изгуби те три светиње, он изгуби и своје име. Но ајде да речмо, да ми не бисмо изгубили нашег имена, ако би и оставили наше старе обичаје, али нека нам каже Љубомир (resp. Видаковић): 1) шта бисмо добили с тим? 2) Кад би народ престао свадбовати, славити свеца, веселити се и играти; о Божићу ложити бадњаке, простирати сламу, мијесити чесницу, полазити се и посипати житом, и мирбожати се; уз месојеђе играти се нођу прстена и љуљати се уз бијелу недјељу, о Цвијетима ићи на ранило и пјевати: о Васкрсенију туцати се црвеним и шареним јајима, купати се о Ђурђеву дне у селену; брати иваньско цвијеће и вити вијенце од њега; ићи по намастирима, држати завјетине и носити крсте и литије; чувати бабине“ и т. д. Свакако велики послови око утврђивања своје реформе, који су му одузели много драгоценог времена, утрошена на борбу с непријатељима, не дадоше му да развије сву своју снагу. Вук је у своме „Српском Рјечнику,“ [1]1818., [2]1852., под појединим речима изнео читаве описе народнога веровања, обичаје Срба „сва три закона“, за тим у „Ковчежићу“ I у Бечу 1849., а у већој половини књиге описао народни живот у Рисну, при чем се особито користио помоћу попа Вука Поповића. Овде су описани свадбени и погребни обичаји ришњански, наведене су и на-

родне песме, које се певају на свадбама и рецитују при нарицању. Сличну је етнографску грађу у песмама Вук објавио у I књ. народних песама. — Друго дело ове врсте јесте „Живот и обичаји српскога народа. Описао их и за штампу приуготовио Вук Стеф. Караџић," у Бечу 1867. Изгледа да се Вук спремао да изда потпунији опис народних обичаја, живота, веровања, али није стигао да испуни оне странице, на којима су исписани само натписи чланака, које је хтео написати. Ово посмртно издање није ништа друго до прештампавање многих места из Срп. Рјечника[2], из Ковчежића и из I књ. пјесама и т. д.; у тексту је ретко што промењено и додато. Нови су чланци: ***копање новаца***, ***сватовски обичаји у Сријему***, ***дјевојачка врачања у Сријему***.[1]

(Свршиће се)

ПИСМА ИЗ ХРВАТСКЕ

пише **JUNIUS**

I

По жељи Вашој а по моме обећању, ево ме, поштовани г. уредниче да реч искупим.

Одавно можда није тако згодне прилике било, да Вас госте, Ваше читаоце у кратко, у главнијим потезима известим о садањем политичком положају у Хрватској у опће, а о положају Српства нарочито *као баш сада, након нетом обављених избора за хрватско-славонски сабор.* Овамошње политичко стање ствари морало би заинтересовати Ваше читаоце и онда када у овим земљама не би живео један велики део српског народа, који по броју своме достиже скоро једну трећину становништва Србије, а који по своме материјалном стању, по својој образованости и даровитости тешко да не стоји боље од својих хрватских суграђана, морало би, велим, то стање заинтересовати Вас, а зато што се овамошње политичке прилике тичу Србије, и без обзира на овамошње Српство, већ по самоме Хрватству.

Излишно је, да то доказујем. Само толико en passant спомињем, да у Хрватској има и данас угледних људи, који су уверења, да Хрватска ако хоће да очува свој самостални индивидуалит, а уједно словенски карактер, мора заклона тражити у државној заједници са Србијом. Ово се питање овде чешће, колико то државни закони допуштају, вентилира и зове се у тој форми „Народна мисао.“ Као што видите политика хрватског народа додирује политику српских држава и српског народа и његове интересе

Стога сам узео слободу да напишем ово неколико редака.

Рекох мало час горе, да су избори за земаљски сабор, који су маја месеца ове године доста бурно и уз крвопролиће обављени, такова прилика, која својом снажном светлошћу цео политички терен обасјава.

Избори су свугде па наравно и овде код нас огледало у коме се понајбоље огледа расположај јавног мњења према ономе, што се у јавности догађало, а што се обично колективним именом „политичко стање земље“ назива.

Овогодишњи мајски избори су у многом погледу занимљиви, занимљиви већ зато, што се посве разликују од последња два, три избора за хрватско-славонски сабор.

Но за разумевоње значаја ових избора, а нарочито за разумевање правог политичког стања, које је после избора наступило, нужно је да знамо ситуасију, каква је била пре тога. Нека ми дакле дозвољено буде. да речем коју о оној ситуасији пре мајских избора.

* * *

Бану Ивану Мажуранићу, хрватском песнику српског херојизма. судбина беше досудила између осталог и тај удес, да га Срби од свих досадањих хрватских банова понајћешће спомињу. Томе има више разлога, а по највише повода дала је томе његова политика према Србима у Тројединици. Са те своје политике остаде он, бан „пучанин,“ што треба да каже бан „демократа,“ код Срба за увек — непопуларан.

Иначе пак беше Мажуранић не само одличан песник већ и ушан политичар. Но праве државничке способности као да није имао, нарочито као да није имао енергије, без које се право државништво једва даје замислити. Говоре шта више, да је у последње време своје владавине бивао према своме позиву готово индолентан. Није чудо, што су за време његове управе поједини куртизани, као чувени Шпун Стрижић и други, дошли до знатног утицаја на државне, а још више на персоналне послове у државп, који потоњи у Хрватској толи велику важност имају. Но понајглавнију улогу за време владавине овога бана песника играо је у земљи један Србин, родом из Ср. Карловаца. То је садањи барон Јоца Живковић, тада шеф унутарњег оделења земаљске владе, т. ј. министар полиције. —

Овај државник, ако се његов рад може државништвом назвати, одликовао се више лукавством него правим даром. Није много држао до начелне али зато тим више до практичне политике. Понајвећу практичност гледао је у томе, да се у свима ситуасијама, уз неке кад веће кад мање личне жртве, у своме доста лукративном положају одржи; ако сте га бацили кроз врата напоље, ушао је кроз прозор унутра.

Тој његовој политичкој еластичности није његов српски патријотизам много сметао; управо као да му је Српство у његовом полошају добро дошло.

У Српству своме налазио је он резервоар, из кога је у свакој прилици могао црпсти материју, коју је после на жртвеник туђој т. зв. државној идеји приносио. — Такове жртве су се овде увек добро плаћале па и

данас. Он беше фактотнум владавине Ив. Мажуранића; он беше Србин, рођен у срцу Српства, у Ср. Карловци, он беше однегован у породици чисто српској (владика Теофан Живковић беше му рођени брат), па ипак баш под њим, школским законом од год. 1874. беше готово онемогућено отварање српских вероисповедних школа; баш он дође у тај немио положај, да једину српску препарандију у Тројединици затвори. У својој оданости према владајућем систему ишао је он тако далеко, да је српска певачка друштва забрањивао. Познато је, и данас се још прича, какве је потешкоће он правио срп. певачком друштву у Загребу при његом оснивању. —

Једном речи: он је био Србин, па ипак суђено беше, да баш он нанесе овамошњем Српству осетне ударе.

Па ипак! Ми смо Срби заиста чудан народ! Све то, што је de facto починио Јоца Живковић, све ми то стављамо у рачун и замерамо бану Мажуранићу, ма да с правом могосмо очекивати добра пре од рођена Србина, него ли од не-Србина, па ма то и Хрват био.

Но манимо се тога. Положај српског народа у Тројединици и за време бана Ив. Мажуранића и Јоце Живковића беше тежак и неугодан.

Тадање спољне прилике, нарочито српско и руско турски рат с једне, а подстрекавање велико-хрватске и клерикално-католичке струје из Беча с друге стране, много доприношаху овоме тешкоме и несносном положају Српства у Тројединици. Срби су то време добро запамтили и сећају га се и данас не радо.

Али није само положај Срба у то време био неповољан, него је и опће стање у земљи било посве неповољно и сасвим замршено. Државна администрација беше разним утицајима приступачна и према Србима неправедна, настава имађаше тенденцију врло шовинистичку а школа требаше да буде расадником, не науке и образованости, већ тесногруде велико-хрватске пропаганде и пропагатором мржње на све оно, што није хрватско и што није језуитско. — Цео државни организам, већ сам по себи слаб, беше растрован нередом у администрацији, у судству, у школи.

Шовинизам који је већ почео био да и приватан живот јако заражује, беше главно обележје тога доба — несумњиви знак болеснога стања.

Сасвим природно мораде наступити промена. После пада бана Мажуранића, коме се цео српски народ не мало обрадовао, дође на владу хрв. мађарски великаш гроф Ладислав Пејачевић из чувене и богате аристократске породице Пејачевића. Велика добра ове породице налазе се у Срему и Славонији.

Но и ако веома богат — што у Хрватској увек нешто значи — и савршени кавалир, ипак му не пође за руком да овлада ситуацијом. Истина то тада после Мажуранића и Живковића не беше лако. За време његове кратке и слабе владавине показаше се у правој светлости посљедица пређашњег система и дугогодишње државне неуређености: велико-хрватски шовинизам изби свом силом својом на површину. Свима је позната афера са мађарским натписима у Загребу; те није потребе, да улазим у детаљ

ових догађаја. Познате су и последице ове хрватске афере, која се свршила тиме, да је устав у Хрватској укинут и као комесар угарске владе послан у Загреб генерал барон Рамберг. Комесарство никада није добро за земљу и Рамбергово имађаше да послужи само као мост за неког другог. К томе ни угарска влада не гледаше баш радо управу царског генерала у Хрватској, јер Пешта још увек сумња у све, што долази из Беча.

Кад још додамо, да се ни опће стање у земљи, како је било за Мажуранића и Пејачевића, тако да речем ни за длаку побољшало, а камо ли сасвим поправило није, онда је јасно, да је угарска влада, са тадањим министром председ. Коломаном Тисом на челу, гледала, да томе не уставном стању учини што пре краја и да ствари у Хрватској и Славонији доведе у сталан и законити ток. И у самој земљи опажа се јака реакција против тог стања ствари опће, а нарочито против оних тенденција, којима је кумовао Беч и Рим. Отпор беше снажан, како са стране Срба и либералнијих Хрвата, тако и још више са стране угарске владе, којој неуредно и несигурно стање у Хрватској и Славонији беше већ додијало.

Резултат ове реакције коју виђамо како на страни Срба, тако и на страни угарске владе беше с једне стране ***мисија грофа Хедерварија*** садањег бана хрватскога, кога угарско министарство у интересу хиљадугодишње мађарске хегемоније у Хрватској беше овамо послало а с друге стране, *отворено пристајање тројedничког Српства уз новог бана и његов систем.*

Заједнички интереси Мађара и Срба, угрожени у исти мах подједно од стране велико хрватске и уједно ултрамонтанске струје, како је она за владе Мажуранића и Пејачевића на површину избила била, учинише оно, што је готово немогуће изгледало — измирише Србе са мађарском странком у Тројединици. Политичка важност ове промене фронта већег дела српског народа у Тројединици бива тим већа, што су баш Срби били они, који су истина у заједници са Хрватима, али свакако с великим пожртвовањем, мало пре тога срушили пређашњи мађаронски систем барона и бана Левина Рауха. Тиме су Срби управо омогућили долазак бана Ивана Мажуранића на владу. Борба пак српског народа проти барону Рауху беше у многом погледу занимљива, како с гледишта политичког, тако и са гледишта културно-психолошког. Јер баш за време те борбе, која Хрвате и Србе беше зближила, да не кажем збратимила, указује се први пут у Срему — католичко Српство. Многи католици па и сами неки њихови (католички) свећеници поносише се тада именом „Србин" — појава, која се од то доба више не појављује, осим у Дубровнику и Далмацији. — Но та ствар не спада у ред овде изложених мисли. —

Долазак грофа Драгутина Куен Хедерварија за бана хрватског беше од великог значаја, како по Хрватску и Славонију, тако и по српски народ у тим земљама.

Није мој задатак, да потанко опишем владавину данашњег система. Само се по себи разуме, да један систем од 14 година — толико је наиме

времена прошло, од како је баном хрватским постао гроф Хедервари тада угарски велики жупан у Ђуру — оставља за собом дубоке трагове на пољу земаљске управе. Описивати тако дугу владавину значило би писати историју Хрватске и Славоније за последњих четрнаест година. То ми дакле не може бити смер. Хоћу само да изнесем маркантније моменте из ове владавине, оне моменте, који бацају светлост на данашњу политичку ситуацију у Хрватској и Славонији.

Долазак бана Хедерварија у Хрватску значио је, како горе већ поменух, реакцију мађарске државне идеје и мађарских кругова проти шовенској велико хрватској струји, која у току владавине банова Мажуранића и Пејачевића беше обузела све слојеве и кругове народа у Хрватској и Славонији. —

Све тадање политичке странке хрватске, како „неодвисна," којој је и данас орган „Обзор" а духовни вођ владика Штросмајер, тако и „правашка," којој је духовни отац био пок. Антон Старчевић и која се сада после смрти свога вође разделила у „чисте" и „нечисте" праваше, — све те странке и сва хрватска интелигенција радиле су (и раде) само на једној идеји, *на идеји о самосталности и целокупности Хрватске.*

Шта пак хрватска опозиција под целокупности Хрватске разуме, то се види понајбоље из адресе коалиране опозиције на сабору од год. 1897, коју је г. Брешћенски хрватском сабору на расправу поднео.

У тој адреси тражи коалирана опозиција ни мање ни више, него уједињење хрватске Славоније са Далмацијом, Босном, Херцеговином, Истријом, Словенским земљама и Међумурјем. Као што видите, хрватска коалирана опозиција имаде доста добар апетит на српске земље.

Ту велико-хрватску идеју тежиле су ове странке разним путевима и начинима да постигну. *Неодвисна или Штросмајерова странка путем „проширења земаљске аутономије"* којој су основ нагода са Угарском од год. 1868. и она од год. 1883, дакле уз очување савеза (уније) са Угарском. Правашка или *Старчевићанска странка* мисли исту цељ да постигне другим и много радикалнијим средством: *раскидом савеза са Угарском* и потпуном државном еманципацијом Хрватске и Славоније од Угарске. — Са жељом за самосталношћу иде напоредо и жеља за уједињењем свих quasi хрватских земаља у једно „државно тјело." Овако лепо скројен и овако идеалан програм морао је задобити сав терен код хрватског народа, за који се може рећи да је политички доста незрео. Оваkове тенденције поткопале су у толикој мери т. зв. унионистичку странку којој је девиза: што тешњи савез Хрватске и Славоније са Угарском на темељу позитивног државног права т. ј. на темељу нагоде од 1868. и од 1873. год. и у толикој мери потисле беху оне мађаронство у Хрватској и Славонији, да је Угарска влада најпосле увидела, да томе свему треба учинити што пре крај и да је за то нуждан и мудар и одважан државник.

Дошав у Хрватску беше бан Хедервари готово усамљен. Хрватима он беше сасвим стран човек, а уз то мађарски велики жупан. Јавно мнење, а нарочито журналистика са малим изузетком, дочекала је бана врло непредусретљиво. Све је било против бана, јер је све било опојено велико хрватским шовинизмом. И тек што је бан дошао, све је већ очекивало и његов скори — одлазак. Али се у томе сви превари̂ше.

Правим државничким погледом уочио беше он крајну своју политичку цилъ, мету својих амбиција; државник, који није водио политику без компаса. Па знајући добро, шта хоће, шта смера, умео је да изабере и начин и средства, којима да постигне свој цилъ. Познавајући прави расположај у земљи, знајући нарочито шта Срби у Тројединици претрпише за владавине Мажуранића и Пејачевића — обратио се он беше сасвим наравно на елеменат српски, у сигурној нади, да ће у њему наћи издашне помоћи за свој политички систем. У Српству тројединичком тражаше он себи савезника — и рачун беше добар.

Може се рећи, да српски елеменат с малом изнимком сав приснаде уз даровитог овог државника. Од то доба па све до данас остали су Срби овоме систему верни, а остали су то и приликом последњих избора (у мају 1897.) за хрватски сабор.

Помоћу Срба, а уз то својом ванредном енергијом и даровитошћу као и чистотом свога карактера (што је у Хрватској велика реткост) постизавао је гроф Хедервари један успех за другим. Како који избор за сабор, све боље испадаше за њега. На свима политичким изборима нарочито па опима од год. 1887. и од год. 1892. беше он потпуно победилац. Наравно да му средства не беху свагда оправдана, и кад нешто није могло ићи милом, морало је ићи силом — и писац ових редака упознао је хрватски апс. — Али тек бан и његова, унијонистичка, странка напредоваху из дана у дан све већма. На послетку беше она снажна опозиција која влади угарској толике бриге задаваше, готово децимирана уништена. У сабору имађаше бан велику и сасвим одану већину своју. Све што је бан хтео, могао је у сабору протурити. И по квалитету беше опозиција јако опала. У последњој саборској периоди, од год. 1892.—1897. већ не беше у хрватском сабору Д-ра Деренчина, Д-ра Мазуре, Д-ра Брелићенског, Д-ра Врбанића — све прваке т. зв. неодвисне хрватске опозиције. Не пројоше боље ни Д-р Тушкан ни Д-р Давид Старчевић, вође т. зв. правашке странке. Опозиција беше и квалитативно и квантитативно сведена на нулу и бан беше како у сабору тако и ван сабора готово апсолутан господар ситуације.

Уз то се не сме никако изгубити из вида, да је бан за све то време уживао непомућено поверење угарске владе, нарочито док Коломан Тиса на крмилу беше а што још више значи — поверење круне. Све банове кораке одобраваше редовно и угарска влада и круна.

Имајући у сабору одану већину своју на коју је могао у сваком случају рачунати, и уживајући потпуно поверење круне и угарске владе

знађаше бан овако повољну ситуацију на корист свога система вешто да употреби. Гледао је наравно да своју владавину осигура и да јој постави што чвршћи темељ. Све преграде које томе сметаху, знао је вешто уклонити. Свака власт има тенденцију да се што више шири, рекао је још Русо. Ту тенденцију показивала је и власт бана Хедерварија. Неодвисност суда би укинута, али судство не постаде тиме лошије, од административног апарата изискиваше се апсолутна послушност и дисциплина in politicis — али администрација ипак зато постаде много боља. Слобода штампе не беше повећана а и новим опћинским законом није опћинска самоуправа проширена. — Све то заједно учини, те, као што вели хрватска опозиција „би уништена политичка индивидуалност хрватске краљевине.“ Таково беше опће стање у земљи. — Но нас Србе мора нарочито да занима положај српског елемента за време владавине бана Хедерварија. — О томе сам рад коју да рекнем. — Одмах да кажем: *положај Срба у Хрватској за време целе владавине данашње, знатно се побољшао.* Мало ниже између оне установе законске, које су у овом добу а у корист Срба створене. Али већ овде велим, да је гонење Срба, које је за време Мажуранића било на дневном реду, за време бана Хедерварија престало. Могли смо слободно да пишемо и слободно Србима да се зовемо. То је за нас овде који смо на свако зло од стране државне власти навикли велики напредак био. Ја не знам али ми се чини, да Србима под ни једним баном није боље било него под баном Хедерваријем. Чувени прота горњо-Карловачки Беговић, који је толика гонења од стране Хрвата претрпио, одушевио се тако за бана, да га је назвао „српским баном.“ Наравно, да је ово прилична хипербола, али је факт да је за ове владавине могао неумрли наш Паја Јовановић са својим пријатељем Д-ром Красојевићем у срцу Хрватске да покрене „Србобран“ и да га све до данас у српском правцу издаје. — Шта је пак „Србобран“ за Српство у Хрватској, то знаде данас већ сваки Србин. — Да ли је овакав поступак банов према Србима резултат његових симпатија према нама, или је то политички рачун, то је најпосле сасвим свеједно. Бан је до скора и поједине Србе пусирао или их бар нигде није запостављао. Шеф унутрашњег одјела беше до скора Србин, г. Даниша Станковић, председник сабора беше Србин, г. Васа Ђурђевић, а председник клуба владине странке беше такође Србин г. Светозар Кушевић и ако без икаквих заслуга за Српство.

Па и иначе стоје бану хрватском такова средства на расположењу, с којима је могао своје верне Србе издашно награђивати. Треба наиме имати на уму, да по хрватском уставу бира сабор хрватски из своје средине заступнике за т. зв. заједнички сабор у Будим-Пешти. Већ чланство хрватског сабора носи годишње 800 фор. дочим сабор угарски носи неких 3000 фор годишње. Сасвим је природно, да већина хрватских сабора шаље у угарски сабор увек своје људе. Опозиција је савршено искључена. У тим и сличним материјалним пробитцима лежи мислим велики део уплива кога бан има на саборске заступнике Но ја бих се огрешио о објективност

критичара када не бих с друге стране истакао и позитивне тековине нашега народа за време владавине садашњег бана. Истина је, да те тековине нису до сада уродиле жељеним плодом, али томе као да је најмање крив сам бан. Имамо и ми Срби великог дела у тој кривици. Хрвати пак и то мало српског успеха на политичком пољу гледају нерадо, — ма да су се тим успехом уклониле само неке неправде, које су овамошње Српство до пада тиштале. Мислим овде два закона из ове ере Хедерварнјеве, наиме *нови школски закон од 31. октобра год. 1888.*, којим је промењен дотадањи школски закон о пучкој настави од 14 октобра од године 1874. и закон од 14-5, 1887 којим је за Хрватску и Славонију у реципаран IX зак. чланак угарски од год. 1868. и дозвољена употреба ћирилице. Овим првим законом омогућено је донекле отварање српских конфесионалних школа, које је по закону од год 1874. знатно отежано било. Онај део тога закона, који се српских школа тиче гласи:

Глава шеста

О КОНФЕСИЈОНАЛНИХ И СРПСКИХ АУТОНОМНИХ ШКОЛА

§ 96.

Богоштовне у земљи обстојеће опћине и духовни у земљи признани редови могу о свом трошку подизати и уздржавати конфесијоналне пучке школе.

Срби грчко-источне вјероисповиести могу темељем закона од 14. свибња 1887. у смислу превишње потврђени уредаба за српско-народне школе о свом трошку подизати и уздржавати своје аутономне пучке и учитељске школе.

§ 97.

Захтјев, да се у којем мјесту устроји српска аутономна или ина која конфесијонална пучка школа, имаде се ставити код надлежне политичке области прве молбе, која ће истражити, да ли постоје увјети за редовито уздржавање такове школе, те о успјеху свога уредовања путем жупанијске области извиестити земаљску владу.

§ 98.

Они, који о свом трошку уздржавају конфесијоналну или српску аутономну пучку школу, прости су од плаћања обћинскога школскога намета, докле њихова школа одговара увјетом овога закона.

Политичким опћинам просто је, на колико им то средства допуштају, пружити богоштовним и српским црквеним опћинам свога подручја припомоћ за уздржавање њихових пучких школах.

§ 99.

Наставни предмети на конфесијоналних и српских аутономних пучких и учитељских школах морају бити исти, који су на опћих пучких и учитељских школах.

§ 100.

Учитељи на конфесијоналних и срп. аутономних пучких и учитељских школах, морају имати исто оспособљење, које и учитељи на опћих пучких школах и земаљских учитељских школах (§ 117.).

§ 101.

У конфесијоналних и у српских аутономних пучких и учитељских школах могу се само такове учевне књиге употребљавати, које су задобиле одобрење земаљске владе.

§ 102.

Конфесијоналне и српске аутономне пучке и учитељске школе сматрат ће се јавними дотле, док уредбом својом постизавале буду циљ, опредиељен овим законом опћим пучким и земаљским учитељским школам.

§ 103.

Земаљска влада врши свој надзор над конфесијоналним те српскими аутономними пучкими и учитељскими школами кроз посебне изасланике, те жупанијске и земаљске школске надзорнике.

Но и новим законом очуван је с једне стране врховни државни надзор над српском народном школом, а с друге стране иште се по новом закону дозвола политичке власти за отварање народних школа. Шта значи то, кад отварање основних школа зависи од наклоности политичких власти, то ће бити познато свакоме а нарочито ономе, који прати српско школско питање у Старој Србији и Маћедонији. Не треба уз то сметнути с ума, да модерна држава много суревњивије гледа на подизање народних школа, него што то чини у том погледу доста индиферентна Турска. Изгледа да је у том питању нарочито строга Аустро-Угарска где се унутрашња борба у главном води нарочито о школи и где питања школска доносе собом често и саме кабинетске кризе. Ваља да се те државе зато и зову „културнима“, што се у толикој мери боје народне школе.

Доста то, српски народ се у овом погледу налази тако рећи у вечитој културној борби.

Но и ако законом од 1888. год. није српској школи ујемчена потпуна слобода, како би то требало, ипак је њиме учињен велики напредак. На жалост без икакве користи за овдашње Српство. Невероватно је али је истина, да ми овде — а у Хрватској и Славонији има нас до 60.000 овејаних Срба — *немамо више од десет српских основних школа, једну*

препарандију и једну гимназију. — При таковој индоленцији народа за своју народну школу и просвету, боље је о школи и не говорити.

Други и принципијелно врло важан закон, јесте *онај од 14. Свибња 1887. „об уређењу посала цркве грчко - источне и о упораби ћирилице у Хрватској и Славонији.“* Овим законом се гарантује Србима у Хрватској и Славонији оно, што је већ IX зак. чланком од год. 1868. гарантовано Србима у ужој Угарској, наиме „да своје црквено-школске ствари и оне, које се тичу српских народних фондова могу по својих самосталних аутономних органах решавати и извршавати.“ Осим тога дозвољује тај закон Србима у Хрватској и Славонији, да се могу код свих земаљских власти служити писмом ћирилским. Онде пак где Срби у повећем броју живе, имаду се од прве инстанције и решења странкама ћирилским писмом на ћирилицом писане поднеске издавати. На послетку зајамчује тај закон исповједником исте цркве (т. ј. Србима) на темељу начела, равноправност, из земаљских средстава размерни принос за сврхе богоштовне. Узевши у обзир тенденцију државе угарске, коју и Хрватска у многоме погледу хоће да имитира, а која не допушта да Срби буду „држава у држави“, како односна фраза гласи; узевши надање у обзир да је српски елеменат у Тројединици великим делом раштркан — одговарао би овај закон од год. 1887. у приличној мери интересима тројединичког Српства, и пружао би му и ако не потпуну, а оно свакако бар неку гаранцију за очување народности. Но државна власт морала би имати бар толико добре воље, да незнатну концесију, коју овај закон од год. 1887. српском народу пружа, сваком приликом не осујећује. Томе пак није увек тако, јер се нарочито угарска влада веома често огрешује о овај закон, тако често, да је српско народни црквени сабор од год. 1897. (петровдански сабор) приморан био, да у једном меморандуму саборском изнесе пред очи самога владара све оне повреде аутономних закона и уредаба, које је угарска влада од год. 1868. т. ј. од IX законског чланка од године 1868. па до данас починила. А баш закон од 1887. г. имаде тај задатак, да аутономију српску штити и чува, да је гарантује. Та два закона, наиме, закон школски од г. 1888. и закон од г. 1887., јесу дакле два једина закона који садрже у себи државо-правне установе од трајније вредности. Осим тих српских закона постоји само још једна „српска“ наредба из ере овога бана, којом се уређује светковање Св. Саве у комуналним школама. Других установа из ове ере, које би се нарочито у првом реду Срба тицале, немамо. Ко ситуацију познаје, не може за ово кривити ни бана ни владу. — Вредно је споменути, јер је симптоматично још и ово: *антагонизам између Срба и Хрвата достигао је баш за владавине о којој је овде реч, свој врхунац.* Узрока има томе више. Без сумње лежи први повод том антагонизму у природи саме ствари, наиме у противности између политичких амбиција хрватских и наших српских идеја. Од доба окупације Босне и Херцеговине нарочито употребљује Аустрија Хрвате као своју авангарду на Балкану, налазећи се при томе у великој заблуди, да ће Хрвати народу у Босни и

Херцеговини осладити окупацију. Сливница је тим Хрватским аспирацијама особитог полета дала, јер су Хрвати у том српском неуспеху гледали најбоље јамство за своју будућност на Балкану. Државна идеја српска беше претрпила велики пораз, и то беше Хрватима бар за време добро дошло. Но осим природне противности између народних, аспирација српских и хрватских, без сумње су и други мотиви допринели, да изазову хрватску суревњивост према Србима. Истичем овде, да сиромашној хрватској интелигенцији није могло бити право, што бан даје Србима појединцима велике материјалне користи, које они искључиво себи виндицирају. Није им могло бити право ни то, што је бан горе наведеним законима изашао колико толико на сусрет Србима и што су престала гоњења из доба Мажуранићевог. Но нарочито је изазивала мржњу Хрвата на Србе та околност, што су Срби бана Хедерварија од доласка му у ове земље стално и одано потпомагали и подржавали. Хрватска опозиција је више пута покушавала, да Србе за себе задобије и тиме бана сруши. Спомињем само два такова покушаја и то: писмо грофа Драшковића и другова једном угледном Србину и тактику хрватске опозиције за време дебате о школском закону у хрватском сабору год 1888. У првом позива гроф Драшковић, вођа тадашње центрушске странке, Србе, да пристану уз опозицију, гарантујући им црквено-народну аутономију. Приликом дебате пак у хрватском сабору о школском закону покушала је опозиција на уста Д-ра Ф. Марковића, да понуди Србима веће концесије, него што су их и сами Срби тражили. Али: man merkte die etbsicht, und wurde verstith. Хрватска опозиција нија имала са тим понудама никаква успеха. Срби све такове понуде одбише, а судећи по адреси хрватске опозиције у сабору од год. 1897. имали су Срби право. — Све те околности скупа допринеше, да Хрвати, не могавши нахудити бану, концентришу сву своју мржњу на Србе, које без разлога криве за положај, у коме се данас налазе. Овај српско-хрватски антагонизам достигао је као што је познато, врхунац свој у нападу на српску цркву у Загребу, који је инсцениран приликом доласка краљевог у Загреб. Хрватска влада није овај напад знала да спречи, а није ни поклонила српској цркви ни близу ону пажњу, коју је поклонила мађарској застави. Бану Хедерварију пак беше ова српско-хрватска размирица само добро дошла. Држећи се увек и према Србима и према Хрватима коректно, могао се бан овом расприом у свакој прилици да послужи, и он је то чинио у озбиљној мери. Повода јој није он давао. *Према Србима је бан био увек толерантан.* Но у својој наклоности према нама Србима није предалеко ишао. Он не би ни био прави државник из школе аустро-угарске, да је консеквентно извео онај правац, који је при свом доласку у Хрватску правим државничким погледом уочио, *наиме да је ресину и трајну нагоду са српским народом у Тројединици спровео.* За трајни споразум српског са хрватским народом није довољно материјално потпомагање појединих Срба посланика, нису довољни закони од године 1887. и 1888. Све ово има без сумње за нас Србе вредности, али не носи

на себи знак трајности и знак радикалног решења овога питања. Многе ствари су остале нерешене, а хитне су и нужне су. Примера ради спомињем уређење интерконфесијоналних одношаја у земљи. Нарочито бих рекао, да закон од године 1897. носи на себи обележје платонских закона који су само зато ту, да се не врше. Но можда бану ни не беше намера, да српско-хрватско питање у колико се оно Троједнице тиче, коначно реши. Изгледа шта више, да то не иде ни у рачун оној политици коју бан Хедервари у Хрватској жели да врши. Но ако можда и не жели у интересу угарске политике у Хрватској, да утиша и дефинитивно уреди односе Срба и Хрвата, свакако би било у интересу те политике, да се српском елементу у Троједници и народност у толикој мери обезбеди и осигура, како би у сваком случају тај елеменат могао евентуалним шовенистичким тежњама Велико-Хрвата на супрот да стане и да се одупре. Ово би био један од основних постулата здраве политике угарске у Хрватској, коју бан Хедервари заступа. Ово као да је и бан увидео, кад се при свом доласку на владу обратио Србима за помоћ. Но као што горе рекосмо, бан није имао срца, да ту мисао консеквентно и изведе. Стао је на по пута, ако је после избора није сасвим напустио. Наравно да би овакав рад лежао и у интереау угарске превласти у Хрватској. Да ли би успеси, који би имали резултат *оваковe* политике, били и за Србе у опће од велике и трајне вредности, то је наравно са свим друго питање, чије решење зависи од решења даљег питања опет, да ли у опће имаде озбиљних услова за такозвану српско-хрватску заједницу, која многим озбиљним народним људима пред очима лебди. Но то већ не спада у овај ред мисли. —

Да завршим. Долазак грофа Хедерварија у Хрватску и његова дуга владавина су за сваког објективног посматрача значајни појави. Ко хладно посматра његов режим, мора да призна, да је Хрватска учинила за ових 14 година његове владавине велики напредак. Може се рећи, да је она у свима правцима унутрашњег државног живота у великој мери напредовала. Администрација је из темеља реформисана; судство и правосуђе у опће — ма да је независност судаца укинута — стоји данас изван сваког сумњичења; школа и настава тешко да стоје на вишем ступњу и код много културнијих народа, него што је хрватски. Може се дакле рећи да је тек гроф Хедервари увео у овој земљи прави ред. Према Србима, ако и није био увек праведан, био је увек толерантан. Срби немају разлога, да његову владавину осуђују; они у истини симпатишу с њиме и његовим јавним радом. Хрвати га очајно мрзе. Он им је, веле, уништио „државну“ самосталност. У ствари: бан није велико хрватски шовен. — Но о велико-хрвацким аспирацијама говорићу у писму што иде. За сада доста. —

НАУЧНА ХРОНИКА

БОТАНИКА У 1896. ГОДИНИ.[1])

Број публикованих истраживања на пољу ботанике с дана на дан све више расте. Исто тако стално напредује и литература по овој науци, што најбоље посведочавају многобројни реферати у научним часописима, који сваке године све више шире свој обим. Тако је „Just's botanischer Jahresberiht“ имао у прошлој години на 5300 састава и реферата, чији се број до данас јамачно попео на 6000. „Botanisches Zentralblatt“ обилује преко године масом реферата о научним радовима а на пољу ботанике; у тим рефератима заступљене су све гране ове науке као: анатомија, физиологија, систематика, физиологија, палеонтологија апотекарско-медицинска ботаника и т. д. — Понајвеће вредности је лист „Botanische Zeitung“, што излази још од 1843. год.; у њему су, поред оригиналних радова, и критички реферати о знаменитијим истраживањима на пољу ове науке. И ако се „österreichische botanische Zeitschrift“ у свом „прегледу“ поглавито бави претресањем дела, што су се појавиле у Аустро-Угарској, или оних, што су у посредној или непосредној вези са земаљском флором, ипак, тај „преглед“, поред свог скученог обима, броји скоро на 600 приказа у 1896. години.

По овим неколиким подацима појмљиво је, како је тешко у оваком једном, кратком приказу изнети пред шири круг читалаца све оно: што би се имало казати о радовима на разним пољима ове науке у току од године дана. Код оваког стања ствари могућно нам је изнети само она факта и истраживања, која обухватају извесне појаве од највашнијег значаја.

На прво место стављамо оно, тако старо а тако често претресано, питање, којим су се разни знаменити ботаничари (Böhm, Sciesch Strasbur-

1) Из немачког часописа „Die Umschau“ од 19 јуна 1897. год. бр. 25, вадимо овај чланак, у ком је целокупан кратак преглед рада за прошлу годину на Ботаници поглавито у Немаца.

ger) бавили, и које ће увек занимати стручњаке. То је оно питање, које тражи објашњења: под утицајем које силе се вода, без које ни једна биљка не може опстати, пење кроз стабло до његове највише тачке. Сва досадашња објашњења као: ваздушни и коренов притисак, особина капиларности биљних судова, осмотично покретање од ћелице ћелици, нису могла задовољити тражене захтеве. Askenasy[1]) овако третира то питање: сунчаном топлотом оснажава се испаравање воде на лишће; ово одилажење воде бива поглавито кроз лисне поре, које су као нека вратанца узаним цевима, што се кроз лист пружају. Како ови ваздушни канали одузму ћелицама, што их граниче, испарењем воду, то ће ове поново усисати воду из суседних ћелица. Покрет који се на овај начин створи, продужава се од ћелице на ћелицу, кроз судове што су у листу, одавде силази у гранчице и гране, из ових у стабло и на послетку долази до корена, који прима потребну воду из земље. Ово објашњење појачава Askenasy једним лепим опитом: напуни се прокуваном водом стаклена цев, која је на једном крају изведена у виду левка; левак је изливен од гипса и у њему је лишће од неке биљке, што транспирира, а други крај цеви је потопљен у живу. Пошто вода на површини гипса испарава, то се жива у цеви непрестано пење. На овај начин би се дало врло лепо објаснити пењање воде кроз стабло, кад би и ту био као и у стакленој цеви водени стуб непрекидан. Но и поред тога Askenasy-ево гледиште је од велике важности, јер изгледа, и није баш тако велика потреба да су биљни судови непрекидни стубови, те да може вода пролазити без сметње из ћелице у ћелицу.

На лишћу у биљака виђају се често поједина места, која нису зелена него црвенкаста. О значају овог црвенила мишљења су подељена. Једни мисле, имајући у виду плашњу неких животиња од пурпурније боје, да лисно црвенило служи као неко одбранбено средство од напада разних биљождера; други узимају, као да је то згодан заклон биљном зеленилу од убитачног утицаја јачих сунчаних зракова: трећи опет држе да лисно црвенило има особину, да топлоту апсорбује и да је корисно употреби при радњи биљних органа. Stahl[2]) је опитима, које је вршио на глодарима и преживарима, показао да ове животиње, које особито воле зелено лишће, кад су гладне једу без избора и црвено и зелено. Помоћу термо-електрицитета испало му је за руком да констатује: да се црвена места на листу брже и јаче загреју него ли зелена. Лисно црвенило, према овом, има да служи као средство за апсорбовање топлоте, што даје биљци преимућство, да може убрзавати своје радње.

Од великог је интереса и студија о ћеличном једру, којом се баве научари већ толико година. Има ботаничара, који су се само овом послу посветили. Изузевши само неке ниже биљне организме, констатована је

1) Verhandlungen des naturh. mediz. Vereins zu Heidelberg 1895. и 189[illegible].

2) Annales du „Jardin Botanique“ de Buitenzorg 1896.

егзистенција једра у свакој живој ћелици. По досадашњим испитивањима још је сумњиво: да ли постоје једра у ћелицама бактерија и неких алга. Сва посматрања до 1896 г., која се односе на: грађу, хемиски састав, функције и друге особине ћеличног једра, прикупио је Zimmermann[1]) у једну критичку, литерарну студију, упоређујући ћелично једро у биљака са оним у животиња. У Pfeffer-ову институту, у Лајпцигу, пронађена су многа значајна открића о ћеличном једру, а на име, доказано је: да ћелична пласма, та битна супстанца сваке живе ћелице, може образовати ћеличну опну само тако, ако стоји у вези са ћеличним једром помоћу пласматичних тракова. Према томе, из ћеличног једра као да полази у пласматичну масу, преко пласматичних тракова, надражљиви утицај слично радњи живаца и мозга.[2])

Што се тиче исхрањивања виших биљака, доказано је експериментима, поглавито одгајивањем биља водом, да је за ову сврху неопходно потребно 10 елемената, међу којима се налази и калцијум. Ово се може рећи и за алге изузевши само неке слатководне облике, који по испитивањима Molisch-а[3]) могу оскудевати у калцијуму. Овај је аутор потврдио: да ове слатководне алге могу успевати и у таквој, хранљивој средини, која црвену, лакмусову хартију боји плаво (дакле показује алкалну реакцију). Отуд излази, да вода са вегетацијом алга има алкалну реакцију. Klebs (Jena 1896.) је врло марљиво испитивао погодбе за културу нижих алга и гљива, сполним и несполним путем, тако да ова истраживања могу послужити сваком, ко би се овом послу одао као добар увод и ослонац за рад.

Кад узмемо на ум од какве је важности хемиски утицај сунчане светлости на биљни живот — сетимо се, да она тако важна зелена боја хлорофил или биљно зеленило, постаје само под утицајем светлости; да добијање угљеника из угљен-диоксида, атмосферског ваздуха, бива само хемиским утицајем светлости; да се постајање азота из азотних, анорганских супстанаца и прелажење овога у органска једињења (по Laurent-у[4]) врши утицајем ултра-љубичастих светлосних зракова — то су онда и дубока истраживања Wiesner-ова о фото-метриској клими Беча, Buitenzorg-а и Каира[5]) од огромне важности. Из овог Wiesner-ова рада види се: да је највећи хемиски интензитет светлости у Бечу нешто мањи од онога у Buitenzorg-у; да дневни максимум онога у Бечу, пада у подне или око подне, а у Buitenzorg-у увек у часовима, што по подне долазе Сума светлосна у јануару у Buitenzorg-у, равна се са јулском у Бечу.

---

1) Die Morphologie und Physiologie der pflanzlichen Zellkern's. Jena 1896.

2) Pfeffer, Über den Einfluss des Zellkerns auf die Bildung der Zellhaut. Berichte der mathem. phys. Klasse der kgl. Sachs. Ges. der Wissensch. zu Leipzig.

3) Die Ernährung der Algen. Sitzungsberi kais. Akadem. Wien. 1896.

4) Bull. ale l' Acad. roy. de Belgique, 3. serie, Tome XXXII 1896.

5) Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Bd. LXV.

Изучавање бактерија, којим су се од скорог времена поглавито бавили медецинари, дало је повода и ботаничарима да посвете своје озбиљне студије изучавању ових сићушних организама, тако интересних у погледу физиолошком. Садашња бактериологија броји по Mez-у 1600—1700 латинских назива, од којих око 600 представљају разне врсте; разлика пак међу њима често је веома мучна. У овом погледу је веома добро дошло поучно и занимљиво дело Lehmann-а и Neumann-а: „Atlas und Grundriss der Bakteriologie“ и Lehrbuch der speziellen bakteriologischen Diagnostik“ (Минхен 1896). За сваки од третираних облика долази бар по једна таблица у бојама, на којој су представљене разне врсте култивисања у разним увећањима. — Познато, ваљано дело Flüge-ово „Die Mikroorganismen“, изашло је у поново прерађеном издању.

„Scientia amabilis,“ како су ботанику звали у времену Русовљеву, све више и више осваја земљишта и међу лајицима. Све више почиње занимати и шире кругове биљни живот, те се данас и ботаника сматра као потреба при општем образовању баш као и: светска историја, литература и философија. О овом напретку ботанике говори и F. Cohn у свом предговору к брижљиво обрађеном, популарном делу „Die Pflanzen“. И појава другог издања дела Kerner-а von Marilaun-а „Das Pflanzenleben,“ које је намењено ширим круговима, само је доказ више како ова наука захвата корена и у широј публици.

Физиологији је остала иста и стална задаћа још од њезина постања, т. ј. она упознаје животне појаве у целокупном биљном свету посматрањем и експериментом, па отуда изналази оне силе, које ове појаве изазивају. Да физиологији, ради њезиних проучавања, мора бити добро познат унутрашњи склоп биљни, лако је појмити, кад се има на уму: да сваки онај, који би хтео да има тачна појма о раду неке махине, мора најпре схватити положај, склоп и грађу сваког оног дела, што махину сачињава. Физиологија, дакле, зависи од анатомије, која уз припомоћ микроскопа све више и више напредује, даље, од физике и хемије, без којих наука не би никад могао постати разумљивим ток живота било биљног било животињског.

Кад сравнимо циљ једног садашњег систематичара са тежњама онога из ранијег доба, опазићемо, да је овај садашњи засновао своја проучавања на широј основи. Проста скупљања разноврсних исушених биљака, описивања и регистровања ових по књигама, одавна се још сматрају као прост научан посао; велике хербарије треба да служе само као средство неком вишем циљу, оне треба да су неопходни драгоцени помоћници при решењу оног задатка, који има за крајњи циљ: *изучавање развића биљног света.* Да је у поступном развићу биљака прошло хиљадама година сведоче нам нађени отисци и остатци биљни у разним земним слојевима; међу тим, како се овај процес у развићу извршио, како су се нови видови образовали, не може бити јасно само по посматрању

овпх биљних остатака из ранијих времена, него се то може објаснити само тако: ако се буде поклонила озбиљна студија проучавању биљака, што данас живе, нарочито, открићем оних, разних погодаба, које имају утицаја на распрострањење садашњег, биљног света (т. ј. везујући биологију са биљном географијом).[1])

Warmung[2]) мисли да „свака биљка има нарочиту ограничену подобност и моћ: да се може датим новим погодбама непосредно прилагодити, т. ј. на један, по живот користан начин, производити потребне варијације ради сагласности са спољним животним погодбама." Wettstein[3]) је запазио, при проучавању рода Gentiana, да образовање тако званих бастардних облика стоји у вези са прилагођењем средини у коју биљка долази под разним спољним погодбама, као и са једним чиниоцем, кога је Wallace први пут под именом „сезонски диморфизам" применио на свет животињски. Да ово мало ближе објаснимо: по неке врсте биљне у току, релативно кратког, времена развију се у две врсте: једну што цвета раније и другу, што цвета доцније; једне од оваквих биљака расту брже него остале и за извесно време процветају и донесу плод; друге, опет, расту споро, тако, да их све околне биљке претеку и, тек после дужег времена доврше своје потпуно развиће. Обе врсте, које сада имају константне особености у грађи и начину живота, развиле су се на основу природног одабирања по Дарвиновој теорији из једне врсте, која је првобитно лети цветала. Лако је увидети, да се под разноврсним утицајима могу одржати само оне индивидуе, које из неког непознатог, унутрашњег узрока, доспеју до потпуног свог развића пре или после критичног момента у њиховом напредовању. Ово образовање нових врста, што је констатовано на роду Gentiana, јамачно да би се могло потврдити и на другим родовима.

Богд. Ј. Јанковић

---

[1]) Новија дела по биљној географији: O. Drude — Deutschlands Pflanzen-Geographie. Ein Geographisches Charakterbild der Flora von Deutschland und der angrenzenden Alpen sowie der Karpathenländer. I. Th. Stuttgard, 1896. — M. Wilkomn, Grundzüge der Pflanzenverbreitung auf der iberischen Halbinsel. I. Bd. des Sammelwerkes: „Die Vegetation der Erde" von A. Engler und O. Drude, Leipzig 1896.

[2]) Lehrbuch der oekologischen Pflanzengeographie. Eine Einführung in die Kenntnis der Pflanzenvereine. Berlin. 1896 г.

[3]) Die europäischen Arten der Gattung Gentiana und ihr entwickelugsgeschichtlicher Zusammenhang (Denkschriften der kais. Akad. d. Wiss. in Wien. 1896.).

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Статистика Краљевине Србије. Књига VI Статистика кривичног суђења у Србији за 1888. 1889. и 1890. годину. Београд. Цена 12 дин.

Пре но што би се упустили у излагање самога дела, да се мало задржимо на предговору, из кога се најбоље види: колико је мало и како без плана и система у нас рађено на криминалној статистици. Тако од 20. јуна 1868. год. па до појаве овога дела — дакле за близу 30 год. имамо само четири статистичке публикације у којима има података о кривичном суђењу. И то: један преглед, два извештаја и једна статистика, „где су подаци мало детаљније сређени.“ Доиста мало, врло мало.

Међу тим и ако су у овом делу, чији наслов горе написасмо, први пут систематски сређени статистички подаци, ипак је јако жалити што ово дело много губи од своје важности тим узроком, што су *„судови поднели доста непотпун а местимице и врло нетачан материјал“* и што је *„мало било прегледа, који су били састављени како треба“* због чега су се морале тражити исправке и допуне *„које су опет врло често вршене са мало пажње и разумевања“* као што нам то све износи у предговору г. Јовановић. У овим напоменама г. Јовановића, ми осећамо јак али свакако и врло умесан прекор судовима. Доиста је тешко разумети ову појаву код наших судова! Кад се судови овако немарљиво одзивају својој дужности у погледу прибирања стат. података, и кад они показују оволики „нехат“ и „неразумевање“, онда с каквим правом можемо тражити, да остали редови грађанства схвате потребу и правилно оцене важност прибирања стат. података.

Желети би било да у врховима држ. управе увиде неопходну потребу и несумњиву корист статистике, па да се озбиљно поради на томе да овакве појаве једном престану.

А сад да изложимо, у колико је могуће краће, садржину самога дела.

I. **Рад у касационом суду.** Број кривичних предмета, који су долазили пред касац. суд постојано је растао. Тако, док је 1888. г. било пред овим судом 2126 предмета, а 1889. — 2228 тај је број порастао у 1890. на 2850 — дакле за 724 предмета више но у 1888. години, а 520 више но у 1889. години.

Ми налазимо да је овај знатно повећани број крив. предмета пред касац. судом последица закона о истражним судијама од 17. IV. 1890. г. Молимо читаоце само да нас не разуму погрешно. Није овај закон узрок крив. делима, но је он узрок што се ова дела јављају *и* пред касац. судом. Јер је овим законом наређено истраж. властима, да све кривице које се казне по званичној дужности, а по којима се прекида истрага шаљу касац. суду на расматрање и без жалбе прив. тужиоца. Не можемо а да овом приликом не напоменемо, да је ово корисно наређење спречило истражне власти, да чине поравњења код опасних крађа и других тешких кривица, и да остављају акта у архиву без обзира на довољност доказа као што је то бивало раније. Овим законским наређењем умножен је посао истражним властима и касац. суду, али су општи интереси јавни ред и поредак много добили.

Да је ово наше мишљење о узроку повећања броја крив. предмета пред касац. судом тачно и правилно, најбоље се види из прегледа на стр. V овог дела, који нам показује: да је решења истражних власти у 1890. год. било 336 више но у 1889. а 342 више по у 1888. год. А како пред касац. суд иду *само* она решења истраж. власти која се тичу прекидања истраге, онда овај вишак, који знатно одскаче од ранијих година, једино се да објаснити поменутим законом о истражним судијама.

Касац. суд је у 1888. год. од сто решења истражних власти одобрио 70·12 а поништио 29.88. У 1889. одобрио је 71·51 а поништио 28·49, док је у 1890. (дакле кад је ступио у живот закон о истражним судијама) одобрио *80·29* а поништио *19·71.* Ови бројеви очигледно су показују, како је установа истражних судија била врло корисна, и како они који су је нападали и укинули, показали врло мало познавања ствари, а много равнодушности наспрам општих интереса и јавне безбедности.

У овом трогодишњем периоду касац. суд је од сто пресуда првостепених судова одобрио 69 а поништио 31, док је од сто апелац. пресуда одобрио је 80·70 а поништио 19·30; а код поротних пресуда одобрио је 82·69 а поништио 17·31. Првостепени судови са својим поништеним пресудама приличпо нас подсећају на суђење код општ. судова.

Број крив. дела, која је касац. суд расматрао, износио је просечно 2490, а број по овим делима оптужених износио је просечно у једној години 3466. Дакле на једно дело 1·39 оптужених. Од свију кривичних дела највише је било пред касац. судом опасних крађа, просечно 289·7, убиства с предумишљајем просечно 184·3, разбојништва просечно 134·7.

Неће бити на одмет да поменемо да је увреде владаоца било пред касац. судом у 1888. — 47, у 1889. — 23, а у 1890. — 19. Злоупотребе у званич. дужности у 1888. — 191, тај број је у 1889. спао на 81, а у 1890. нема ни једног случаја.

Од оптужених чија је дела расматрао касац. суд осуђено је у овом трогодишњем периоду свега 3365, просечно 1122 годишње. А ослобођено је 2492, просечно 831 годишње.

II **Рад у апелац. суду**. Број крив. дела, која су долазила у апелац. суд показују постојани прираштај. Тако у 1888. год. било је пред овим судом 841; 1889. било је 856; а у 1890. било је 1130 дела.

Највише дела долази апелац. суду по незадовољству осуђених (67.25 процента), за тим по незадовољству држав. тужиоца (27.23) па тек на трећем месту по незадовољству прив. тужилаца (4.86). Овај суд је у 1888 г. одобрио 392 првостепене пресуде, преиначио 305, а ниједну није поништио. У 1889. одобрио је 568, преиначио 276 и поништио 11 првостепених пресуда. А у 1890. одобрио је 607 преиначио 284 и поништио 20. Просечно одобрених 522, преиначених 288 и поништених 10.

Занимљиво је знати да је првостепени суд дао противразлоге касац. суду 1888. у 8 случајева, 1889 у 6 а 1890. у 4 случаја. И кад се на страни V види како је велики број одлука првостепеног суда поништио касац. суд — онда излази да су првостепени судови редовно усвајали примедбе касац. суда. Код оваког стања ствари излишно је свако даље коментарисање.

Интересно је да је апелац. суд у 1888. год. ослободио 102 лица осуђена првостепеним судом, а осудио 33 лица, која је првостепени суд био ослободио. У 1889. год. ослободио је 98 осуђених а осудио 32 ослобођених, и у 1890. ослободио је 123 осуђених и осудио 5 ослобођених. Занимљиво би било знати како су ове пресуде прошле код касационог суда.

III **Рад у првостепеним судовима**. У овом делу су изложени подаци за 22 првостепена суда „јер првостепени суд за варош Београд није поднео извештај о своме раду ни за једну годину.“ Нама је непојмљива немарност престоничког суда. Овако што може да буде само у земљи Србији.

1. Кривична дела. Код свију судова (разуме се изузимајући престоничкп) било је крив. дела и то:

1888.	заосталих из ранијих година	827	принов.њених	3784	свега	4611
1889.	„ „ „ „	918	„	3985	„	4903
1890.	„ „ „ „	1243	„	3987	„	5230
просечно		996	„	3919	„	4915

Број дела која су као непресуђена прелазила из старе у нову годину, постепено је растао. Међу тим ми не делимо мишљење „да ће као

главни узрок застоја послова бити слабији рад у судовима." Било би потребно претходно знати број грађ. спорова, забрана, интабулација, тапија, стецишта и т. д. па тек онда изрећи ову оцену.

Занимљиво је знати да је криминалитет у старим окрузима релативно два пута већи него у новим крајевима.

Кад се сва крив. дела поделе у четири категорије узев у прву: сва дела противу владаоца, државне управе и јавнога реда; у другу: дела противу личности; у трећу: противу имаовине; а у четврту: кривице у службеној дужности; онда излази да је у овом трогодишњем периоду било дéла прве категорије просечно 10·64 процената годишње, друге категорије 49·68, треће категорије 37·76 и четврте 1·92 процента.

Од свих кривичних дела долазило је процената на категорију

		I	II	III	IV
у години	1888.	12·27	47·04	38·07	2·62
	1889.	10·10	52·74	35·65	1·51
	1890.	9·71	49·14	39·14	1·68

Само кад дела противу владаоца, државне управе и јавнога реда проценат је *постепено опадао*. Мислимо да се ово може довести у везу са новим уставом. Код остале три категорије проценат се јако колебао. Дело прве категорије било је у све три године процентуелно више у у новим крајевима по у старим окрузима. Занимљиво је да је дела против личности било највише код шабачког суда (60·43 процента) а најмање код горњомилановачког суда (32·82); док је на против дела противу имовине било највише код горњомилановачког суда 55·73) а најмање код шабачког (26·47).

2. Оптужени. Код свих првостепених судова било је оптужених за разна крив. дела:

1888.	заостали из ранијих година	1376	приновљених	6818	у опште	8194
1889.	„ „ „ „	1720	„	6354	„	7974
1890.	„ „ „ „	1974	„	6490	„	8464
Просечно		1657	„	6554	„	8211

Број оптужених, који су остали под судом из ранијих година био је знатно већи од прираштаја оваких дела. Просечно у једној години било је оптуж. мушких 7.831 а женских 380.

Оптужених за дела противу владаоца, државе и јавнога реда било је просечно у једној години 1101 и то највише код пожарев. и шабач. суда, и то у све три године посматранога периода, а најмање кад зајечар. и лесковач. суда, али не у све три године но просечно за цео период (19 и 21).

Оптужених за дела противу личности било је код свих првостепених судова просечно у једној години 3570 (м. 3333 и ж. 237). Оптужених ове категорије било је апсолутно највише код суда пожарев. (просечно у једној години 554) и шабачког (338) и то у све три године посматранога периода а најмање код пиротског (56) и књажевачког (58).

Оптужених за дела противу имаовине било је просечно у једној години 3416. (м. 3259. и ж. 121.) и то највише код пожарев. суда за све три године (просечно 411.) а најмање у пиротском (просечно 38.).[1])

Број оптужених за дела у службеној дужности износи просечно 27. Интересно је да је од 1888—1890. број оптужених ове категорије знатно опао. Овај опадак износи 40·48 процента.

3. ***Ослобођени.*** Од укупног броја оптужених ослобођено је:

1888. г.	мушких	3725	женских	182	у	опште	3907
1889. „	„	3124	„	153	„	„	3277
1890. „	„	3307	„	208	„	„	3515
Просечно	„	3385	„	181	„	„	3566.

Број ослобођених упоређен с бројем оптужених показује да је од сто оптужених мушких и женских ослобођено:

1888.	мушких	47·48	женских	52·15	у	опште	47·68
1889.	„	41·18	„	39·43	„	„	41·10
1890.	„	41·01	„	51·87	„	„	41·53
Просечно	„	43·21	„	47·63	„	„	43·43.

У 1888. г. био је највећи проценат ослобођених по § 162 казнен пост. (нису стављени под суд — 14·18), у друге две године највећи је проценат оних, који су ослобођени као невини (17·63 и 16·82). Најмањи проценат долазио је наослобођене из недостатка доказа и то у све три године (2·95, 4·21, 3·01).

4. ***Осуђени.*** а) *Осуђени у опште.* Код свих првостепених судова било је осуђених:

1888. г.	мушких	2470	женских	108	у	опште	2578
1889. „	„	2004	„	91	„	„	2095
1890. „	„	2267	„	90	„	„	2357.

Од сто оптужених осуђено је:

1888. г.	мушких	31·49	женских	30 95	у	опште	21·46
1889. „	„	26·42	„	23·46	„	„	26·77
1890. „	„	28 12	„	22·44	„	„	27 85.

Број осуђеник упоређен с бројем становника старијих од 11 година показује да је један осуђеник долазио просечно:

1888. г.	на	285	мушких	6085	женских,	у	опште	527	становника
1889. „	„	359	„	7390	„	„	„	665	„
1890. „	„	324	„	7613	„	„	„	602	„

За дела прве категорије осуђено је просечно 19·52 процента, а за дела друге категорије 27·87. Највећи број дела ове категорије чине лаке повреде

[1]) У делу истина стоји да је најмање оптужених било код суда врањског али ми мислимо да је то омашка јер се из прегледа види да је број оптужених код врањског суда износио просечно 55 дакле за 17 више од пиротског.

(23·02 процента), а одма за њима долази убиство с предумишљајем (20·80) за тим тешке повреде тела (16·08) па онда убиство без предумишљаја (12·76).

Према прегледу на стр. LXII излази да у Србији осуђених за убиства има 39 пута више но у Енглеској а два пут више но у Италији. Међу тим мислимо да је сасвим на своме месту овом приликом поменути мишљење г. Јовановића, у уводу овога дела, да сва поређења наше крив. статистике са таким подацима из других држава треба узимати *са резервом.*

За дела треће категорије осуђено је од сто оптужених 32·38. Највећи проценат дела ове категорије чине опасне крађе (46·84), па одмах затим разбојништва (15·46). Дакле највећи проценат долази на тежа дела. Свакако нас ова појава мора озбиљно забринути.

За дела осуђених четврте категорије проценат износи 21·77.

б) *Осуђени по казнама.* У овом трогодишњем периоду осуђено је:

на смрт	105	просечно на једну год. 35	процентуално	1·58
на робију и заточ.	2711	„ „ „ „ 903	„	39·56
на затвор	3960	„ „ „ „ 1320	„	55·69
на новчану казну	254	„ „ „ „ 84	„	3·17

Извршених смртних пресуда било је у овоме периоду 74.

в) *Осуђени по добу.* Проценат осуђених женских испод 16 година (просечно 4·17) и од 16—21 год. (просечно 26·04) био је знатно већи од процента мушких у тим годинама, који опет у старијима имају превагу над женскима. Највећи је број криваца у добу од 22—30 год. (42 проц.)

г) *Осуђени по брачном стању.* Од сто осуђених у опште било је по брачном стању највише ожењених и удатих (66·24) за тим нежењених и неудатих (30·22) а најмање удових и разведених (3·54). Јако пада у очи што је проценат осуђених удовица (11·46) готово четири пута већи од процента удоваца (3·20). Оваком односу биће да је узрок, што удовице учествују у једној врсти крив. дела, у којој удовци ретко кад да имају учешћа нпр. побацаји, убиство ванбрачног детета.

д) *Осуђени по занимању.* Највише осуђених било је земљорадника (85·83 па онда трговаца и занатлија (7·90) а најмање је било осуђених адвоката и књижевника (0·08). Веома пада у очи да на сто крив. дела извршених у службеној дужности долази на земљораднике 37·04, док на чиновнике и лекаре 25·93 и свештенике 7·41. А ако се има на уму бројни однос горњих сталежа у земљи, онда излази да наши сељаци и ако неписмени ипак *много мање* чине крив дела у служб. дужности, од осталих редова грађанства, што је доказ колико је наш народ у овом погледу моралан.

Од сто осуђених земљорадника долази *само 0·50* на дела извршена у служб. дужности и 8·11 противу владаоца и државе — остала су про-

тив личности и имаовине. Међу тим код чиновника и лекара долази на дела у служб. дужности *11·00*, противу владаоца и државе 20·00 а остала противу личности и имаовине. Код свештеника у служб. дужн. *18·19*, против владаоца и државе 36·36, остало противу личности и имаовине, а код војника *33·34* у служб. дужн. а 33·33 противу личности и 33·33 противу имаовине.

ђ) *По имућности.* У овом периоду највећи је проценат осуђеника средњег стања (57·45), па онда без имања (28·17), а најмање имућних (14·38). Имућни су највише осуђени за дела противу личности (49·26) средњега стања за дела противу имовине (46·13), а тако и без имања (57·73).

е) *Осуђени по писмености.* Проценат неписмених износи просечно за једну годину 73·41; писмених (овде су узети осуђеници са основним или средње-школским образовањем) 26·12; а са вишим образовањем 0·47.

ж) *Осуђени по вери.* У Србији било је 1890. год. 98·42 процента становника православне вере, а на друге вере долазило је 1·58 процената. Готово овај исти однос остао је и код осуђених тако: од сто осуђених било је православних 98·38, католика 0·34 и друге вере 1·28. Код ужичког и пожаревачког суда сви осуђени били су православне вере, а највише осуђених неправославних било је код нишког суда.

з) *Осуђени по народности.* Од сто осуђених било је просечно Срба 88·73 а Румуна 8·88 а осталих народности 2·39. Кад се има на уму бројни однос становника по народности, онда излази да је криминалитет код Румуна много већи, а код осталих народности много мањи — но што је криминалитет код Срба.

и) *Осуђени по месту рођења.* Од сто осуђених у опште било је варошана просечно 15·96 а сељана 84·04 процента. Међутим кад се има на уму укупни број становника варошких и становника по селима онда излази да су међу осуђеницима варошани јаче заступљени од сељака, (на сто осуђених варошана долази 92·42 сељака).

Кад још додамо да у овом делу има два врло лепо израђена картограма и 15 дијаграма, онда смо *у главном* изложили садржину дела у погледу рада наших судова.

И ако у овом делу има много и лепо срећених података, и ако се у њему огледа велика марљивост нашег начелника статистике, ипак не можемо а да не речемо, да ово дело није постигло свој циљ. Јер кад ми у самом предговору читамо, да је при прикупљању података било доста и „нехата“ и „незнања“, а кад су међутим ови подаци основа за сва даља статист. извођења, а онда је јасно, да ово дело са оваким недостацима не може илустровати морално стање нашег народа, чему треба да послужи кривична статистика.[1])

Но и овако какво је, ово је дело корисно, јер нам између осталога

1) Dr. M. Haushofer. Lehr und Handbuch der Statistik стр. 451.

очигледно показује, како би на многа важна питања, могли добити сигурна одговора, само кад би било разумевања и марљивости код органа, којима је стављено у дужност прибирање података, а с друге стране даје нам повода за размишљање, да ли би се могао наћи неки други начин за прикупљање потребних података, који би нам гарантовао више воље и разумевања. Мислимо, да су и само ови разлози, баш и кад не би било других, довољни да оправдају публикацију овога дела, и да се у овоме случају не би могло применити тврђење Хумболдово: боље је не чинити никаква посматрања, но лоша [1])

Понављамо, да је јако жалити, што ово дело има горње недостатке који јако штете дело, а који су се лако могли избећи, да је код дотичних органа било више разумевања значаја статистике. Свакако треба свима силама настати да у будућим делима ове врсте, ових недостатака не буде више, те да поред наше чисте штете, не будемо још изложени багателисању од стране страних писаца.[2])

Крајње је време да се и у нас схвати и разуме значај статистике и да се готово јединном вредном статистичару г. Јовановићу придодаду стручни помагачи, и то не њега ради, но ради посла, који он са пуно воље и разумевања ради.

На завршетку да додамо умесне напомене данског статистичара Westergaard-a:[3]) да је за темељну обраду предмета крив. статистике потребна потпуна преданост искључно овоме послу. И тек кад би се код нас уз остало и ово постигло могло би се нашој крив. статистици стављати у дужност да одговори и на онај захтев чувеног фрац. писца M. Block-a[4]) који он формулише у ово неколико речи: que le chifre a besoin d' explication et d' interpraetation, и да даље покуша одговорити и на друга питања, сем посматрања броја кривaца и крив. дела н. пр. да уђе и у испитивање побуда, које су руководиле кривца при чињењу кривичних дела: користољубље, страх, срамота, освета, и т. д. да се упусти у темељно испитивање поврата при кривич. делима, што би нам свакако дало интересне прилоге за разумевање злочиначких типова („classe dangeureuse").

Овај наш реферат и сувише се одужио. Али како је код нас мало статистичких дела, и како се о њима мало говори, то смо хтели да изнесемо пред ширу читалачку публику што више података, јер знамо да се и ово мало статистичког дела врло мало код нас чита — а тек читањем ових дела увиђа се најбоље њихова корисност и важност. Наравно да нисмо могли пропустити, а да не изнесемо по коју нашу напомену.

---

[1]) Humboldt код A. v. Öttingen-a. Moralstatistik стр. 241.

[2]) Dr. Karl Walker, Grundriss der Statistik стр. 36.

[3]) Harald Westergaard, die Grundzüge der Theorie der Statistik стр. 195.

[4]) M. Block, Traité théorique et pratique de Statistique стр. 93.

Говор о последњем одељку овог дела, у коме су стат. подаци о нашим казненим заводима, остављамо за идући број „Дела,“ где ћемо изнети дата интересних података о нашим казненим заводима.

La question d' Orient populaire, par Charles Sancerme Paris. 1897. 8. (стр. 138, са 4 историјске карте).

Догађаји, који су отпочели у Јерменској, продужили се на Криту, а завршили поразом Грка у рату са Турцима, као да представљају само почетак свршетка Источног Питања, које није престајало задавати посла дипломатама нашега доба. Изгледа шта више, да се, баш због ових последњих догађаја, чији се замашај инстинктивно осећа, овим питањем почињу живо интересовати и шири слојеви народни. О овом живом интересовању сведоче она безбројна дела и брошире, које се у последње време јављају у публицистици готово свих народа. Поред дела V. Bérar-а којима је смер заинтересовати за ово питање интелигенцију, јавила се потреба да се и маса народна упозна са чињеницама, које јој могу помоћи да се ово велико и мучно питање разуме како треба. Ова је потреба изазвала и појаву књиге, којој натпис исписасмо горе.

„И за Француску, као и за многе друге силе, Источно Питање је извор свих сукоба, који изазивају страховање да не дође до општега судара и тиме штете напредовању народном.

„Због тога ваља да сваки зна што треба о Источном Питању, како би најзад они који управљају чули ауторитативан глас народни, те да се прекине једном са овим вечитим страшилом.

„У Француској има десет милиона бирача.

„Колико их има међу њима који *знају* Источно Питање?

Њима писац намењује своју књигу и према томе јој је подешавао и стил и облик: стил је популаран, облик прост.

„Четири пута се у овом веку лила због овога питања француска крв и на разбојиштима по Истоку сто хиљада француских лешева сведоче о важности његовој.

„Треба ли чекати да падне још сто хиљада, па да народ научи што је дужан да зна, и да му се допусти тек онда да искаже свесно, то ће рећи, са ауторитетом, своје мишљење?

„Ми мислимо да не треба.

„У тренутку, кад се, и шести пут, истављa ова вечита проблема, ми износимо први пут пред Французе сва потребна документа, помоћу којих се може потпуно проучити источно питање.“

Писац је своје дело поделио у три главе, у којима одговара на питања: Шта је то источно питање? Какви су француски интереси у њему? Какви су интереси и положај осталих сила? Овим главама претходе осим предговора, географске и историјске белешке, које помажу да се боље ра-

зуме сам предмет, и историја источног питања у XIX веку. Књизи је на крају кратак поговор, у којем писац износи своје гледиште о начину како ово питање треба да се реши, па да буду задовољени и интереси великих сила и тежње малих народа.

Пишући ово своје дело, писац се служио искључиво француским изворима, чија важност није првог степена. Због тога су му погледи, покрај све тежње да буде објективан, местимице погрешни и једнострани, али у главном књига заслужује да се прочита колико због своје садржине толико и ради смера којем хоће да одговори. Нас се ово питање непосредно тиче, а ми о њему знамо готово исто тако мало као и Французи. У овој књизи има пуно ствари, које могу бити и за нас поучне. Најзад треба једном и ми да будемо на чисто да о овако важним питањима, од чијега ће решења зависити и правац нашега даљега националнога развића, не треба да црпемо знања из новинарских чланака, које у нас пишу већином људи, којима и самима треба о томе обавештења. А ова би књига, покрај свих својих мана, могла ту потребу задовољити.

Нарочито су у њој важне прва глава, у којој писац, у место да дефинише, разглаба Источно Питање на његове елементе (тежње потлачених европских народа да се ослободе турског ропства; супарништво великих сила, које се граниче са Турском; супарништво Енглеза и Руса у Азији; тежња великих сила, којима је потребна слободна циркулација у источном делу Средиземнога Мора, да одбране своје интересе; разлика у религији коју исповедају становници Отоманске Империје, и варварство Турака), и пошто је о свима казао суштину њихову, прелази на интересе, које Француска има да брани у овом питању (обезбедити слободан пут између Француске и њених источних колонија, радећи да Египат остане Египћанима, а Цариград да остане немоћан као што је, и одржати неокрњен већ стечени морални утицај на Истоку) и који имају да бране остале силе.

Решење је, по пишчеву мишљењу, кратко. Турке треба изгнати из Европе, пошто је Турска неспособна да се реформише, а оваква каква је, представља један анахронизам. На развалинама Турског Царства у Европи ваља подићи нове државе: Србија, Влашка, Бугарска и Црна Гора да очувају своје садашње границе; Аустрија да напусти Босну и Херцеговину, како би се од њих створила аутономна кнежевина; Маћедонија, Тракија и Албанија да постану аутономне кнежевине: Грчкој да се присаједини Крит, а Цариград би, по том плану, постао престоница Федерације, где би било седиште федеративне скупштине и европске административне комисије. Турке би писац оставио слободне са свима њиховим имањима, да остану где су. „Уништити треба, вели, не Турчина, него власт турску: султана и његову палату.“ Све би се ово имало да изврши на једном великом међународном конгресу, где би имале учешћа све државе европске.

Као што се види, у овом плану, поред добре воље да се помогне потиштенима и искрене жеље да се очува мир, има врло много химеричнога, што је знак, да писац, служећи се искључиво француским изворима, није ово питање свестрано проучио. Али опет за то књига заслужује препоруку.

Свет.

Как живее цариградский сатрап султан Абдул-Хамид, от Д-ра С. София. 1897. 8° стр. 24.

Две су особине којима ова брошира привлачи пажњу: нов правопис, у коме нема ъ и ѣ, и садржина, која је карактеристична у многом погледу. Што се правописа тиче, могли бисмо само пожелети писцу ове брошире више следбеника; садржина пак одаје жучан тон који показује да је писац више ватрен противник, него ли хладнокрван посматрач. Отуда преувеличавања у кућењу, које није са свим незаслужено. Читаоци „Дела," који су редовно читали писма Галиб ефендије о Турској и који читају чланак „Садашња Турска," не би могли наћи у овој брошири ништа новога и интересног; привлачно би им пажњу можда једино патетичан стил, проткан мржњом противу система владавине, који је у Турској одомаћен. И ми не бисмо ни свраћали на њу пажњу нашим читаоцима, да нам она не даје повода за две паралеле, које су тачне, а могу бити и поучне.

Пре свега пада у очи да ова брошира није усамљена: претходиле су јој: „Армения и султанъ Абдулъ Хамидъ" и „Какво да се прави със Турците или изгнанието на турската власт из Европа" от Е. А. Фримана; а за њом ће се у скоро штампати „Шовинистическите претенции на Сърбите и Гърците връз Македония." от Д ра С... Као што се види, ова брошира улази у колекцију, којој је смер будити и јачати код бугарске читалачке публике интересовање за стање у Турској и за питања, која су спорна између Бугарске, Србије и Грчке. Мало им је дакле, што у својим многобројним новинама не престају писати о овим питањима, често пута тоном који је у толико необузданији, у колико су аргументи слабији, него им још посвећују читаве колекције од брошира, у којима се она и специјално расправљају. У нас, на против, ни успех, какав је наша народна ствар постигла избором архим. Фирмилијана за администратора скопљанске епархије, ни живље отварање школа у вилајетима, где их пре нису допуштали под изговором да тамо нема Срба, нису били у стању пробудити у нашој штампи какво јаче интересовање за питања, од чијега решења зависи национални опстанак наших суплеменика у Отоманској Империји. Паралела, као што се види, није у нашу корист.

Са другом смо, изгледа, боље среће.

Ми смо већ преживели стање, у којем се данас налазе наша браћа Бугари, па смо можда за то данас и хладнокрвнији. Али и у доба кад

смо држали да су нам Турци једини непријатељи и једина сметња нашем националном уједињењу, нисмо својем нерасположењу према њима давали израза на начин, којим то данас чине Бугари. Мање смо грдили, а више се песмом одушевљавали за борбу, о којој нисмо престајали сањати, под утицајем успомена на славне догађаје из првих устанака. Наша је тадашња публицистика била оскудна у публикацијама ове врсте, у коју долази ова брошира; али је зато наша лепа књижевност била пуна песама, прожетих одушевљењем, које је будила мисао на борбу за ослобођење и уједињење. У то су доба у нашој поезији преовлађивали патриотски мотиви, који су најближи били срцу и схваћању народном.

Код Бугара је друкчије. Публицистика обилује оним чега нема у поезији. У новинама читате без мало сваког дана чланке о патњама браће у Турској и претње ратом; а песници. ако се кад и прихвате ових мотива, то бива случајно, по изузетку. Док је у нас, на пример, Јакшић, под утицајем бола, који су изазивале патње наших сународника у Турској, певао:

Падајте, браћо, плив'те у крви,
Остав'те села, нек гори плам,
Бацајте сами у огањ децу,
Стресите с себе ропство и срам....

дотле нам Д-р С. у овој својој брошури, цртајући режим у Турској, овако говори: „Одржавање овога ада, кошта огромних пара, неколико милиона на годину и ти се милиони ваде огњем, клештима, мачем, железом, бојем и свемогућим другим мучењима, која су у катихизису мусломанства предвиделн поданици ове варварске и у разврат потонуле државе“ . . . Или: „Заман се Европа стара како да одржи у целини овај труп који се разлаже, који се, на срамоту и на подсмеј нашем времену, зове „Отоманска Империја.“ Источно-азијатска сладострашћа у падишахову двору учинила су велики напредак, дубоке отворе, те су захватиле сав интелигентан *гад овог крволочног племена чивутског содома*“..

Равна половина ове брошире испуњена је оваким фразама, и њима се надокнађује недостатак у фактима, којима би се оправдавао овако оштар тон. У другој су парафразина факта, која су нам позната из других дела о Турској. Али ови недостаци неће сметати овој брошири да произведе утисак на публику којој се и намењује. Нас се она тиче поглавито ради поменутих паралела, на које смо држали да треба скренути пажњу наших читалаца.

Свет.

La force et la faiblese de la Turquie par Mourad-Bay. Génève 1897 8° стр. 1—59.

О Турској се данас и пише и говори врло много. Повода томе даје стање потчињених јој народа, чијим би оправданим тежњама за слободом

хтеле да се користе, често пута на начин неоправдан, заинтересоване велике силе. За то у најновијим публикацијама о Турској преовлађују аргументи, којима се хоће Турска да представи као држава неспособна за живот. А ако се који усуди да устане у њезину одбрану, лако се подаје хвалама које су претеране. Скаче се из крајности у крајност. Истина је свакојако по средини, али нема дела, у којима би се измиривале ове крајности у тежњи да се дође до чисте истине.

Кад тако ствар стоји, природно је да пажње заслужују дела која о Турској пишу сами Турци, који су, стекавши европско образовање, најпозванији да кажу праву истину о својој земљи. А Мурад-беј је, као што је познато читаоцима, вођа младо-турске странке и човек правог европског образовања. Ову је књигу написао, да је изнесе пред комисију, којој би било стављено у задатак да спреми и уведе реформе у Турској, и за то је баш она од двојаког интереса, а нарочито за нас Србе, којих се као најближих суседа, најнепосредније тиче судбина ове државе.

Своју књигу почиње Мурад-беј аргументима, којима је чувени Фуад-паша, у једном друштву од самих дипломата, бранио своје тврђење „да је Турска најчвршћа међу државама у свету.“

— „Ставите, говорио је Фуад-паша, на место Турске ма коју силу; изложите је истим прохтевима, унутрашњим и спољашњим, па ћете онда оценити праву вредност Турске. Ево већ пола века, од како су се сви дигли да је упропасте: Ви, силе европске, радите на томе с поља, ми изнутра. И при свем том она се одупире овом материјалном и моралном разоравању које се врши без одлагања, стално. Па не само што му се одупире да јој се треба дивити, него још, с времена на време, даје знаке о чудноватој младићској животној снази, и ја сам уверен, да ће се она одупирати, ма да је осакаћена, још врло дуго, очекујући каквог смелог реформатора...“

Овим је речима Мурад-беј обележио и своју полазну тачку и своје гледиште на ствар, о којој је узео да пише и као добар Турчин и као образован човек. Као добар Турчин брани он своју веру тврдећи да је Ислам у суштини својој либералан, а да му фанатизам није природна последица, труди се да докаже историјом мусломанске цивилизације, у којој разликује два периода арабљански и отомански. Опадање Турске почиње од скора, а нарочито му је, по пишчеву тврђењу, много допринела владавина данашњега Султана, којега он назива фаталним. Мурад-беј као образован човек није могао не опазити да му отаџбина страда услед недостатака у администрацији, који су потом окужили целокупан државни живот. Нарочиту је главу посветио владавини Абдул-Хамида, којој је очајни противник, и питању јерменском, о којем налази да у Европи није престављено у истинској светлости.

Књизи су на крају закључци :

1. Мусломанска вера није непосредан узрок слабости царства отоманског, нити је сметња његову опорављању.

2. Народ је млад, снажан, трезвен, одан вери; не достаје му само добра управа; до њега је кривица само у томе што је слепо послушан недостојним властима.

3. Владалачка је породица исквварена животом серајским, али још није исцрпена. Могла би се „опоравити“, ако би се држала програма партије реформаторске. Потребно је да она буде на челу царства; без ње се снага турска не би одржала.

4. Управни организам захтева радикалну промену. Што су преставници власти недостојни узрок су њихово незнање и политика Абдул Хамида. Створила се каста, коју би требало реформисати конкурсом.

5. Влада би требала да има поуздан, уставни ослонац, који би јој давао моћи да штити законе противу самовољних прохтева, који би потицали из двора. У овом се ослонцу састоји у осталом кључ за решење отоманске проблеме. Окретност отоманска може чуда учинити, само ако се једном призна и утврди, да влада тражи од свију да буду часни и ревносни.

6. Захваљујући овом ослонцу и релативној слободној штампи, сузила би се данашња зла, а друштву, чији квареж потиче из двора, вратио би се нормалан живот; мусломански би се свет научио да је послушност властима доиста врлина, али да није правило без изузетка.

7. Турци су дорасли за уставну владавину.

8. Докле влада султан Хамид, отомански свет и Европа неће се моћи надати, од њега ничему другом него немирима и само немирима.

Као што се по овим закључцима види, заслужују пажњу и поставке, из којих су они изведени и ми ову књигу препоручујемо свима, који би ради били изближе се упознати са стањем у Турској.

Свет.

1-o Sur un procédè d'intégration grapfique des équations différentielles (Штампано у Comptes Rendus de l'Akademie des sciences de Paris, 1897.).

2-o Quelques formules générales relatives au calcul des intégrales définies. (Штампано у Rendiconti del Circolo matematico di Palermo 1897.).

Обе су расправе од г. Мих. Петровића проф. Вел. Школе. — Прва расправа садржи један нов принцип за графичку интеграцију општих типова диференцијалних једначина првога реда. Метода је основана на најпростијим хидрауличним законима и апарат за графичку интеграцију, пројектован за тај циљ веома је просте конструкције. Он се може упо-

требити и за израчунавање обичних интеграла и за разнолике графичке рачуне. Друга расправа садржи неколико нових општих интегралних образаца, помоћу којих се могу изтачунавати извесне класе одређених интеграла. И.

Michel Petrovich. Sur la dunamique des réactions chimiques homogènes avec dégagement on absorbtion de chaleur. (Рад поднесен Парискoj Академији наука и штампан у Comptes Rendus de l'Academie des Sciences № du 14 Juin 1897. Paris.).

Предмет је расправе математичко тражење кинетичких закона по којима се збивају хомогене хемиске реакције, што ослобођавају или апсорбују топлоту. Нађени математички резултати таквог су облика да им се тачност може непосредно опитом верификовати. О овој расправи реферисао је Парискoj Академији француски хемичар г. Berthelot. И.

ИСПРАВКА[1]

У претпрошлој свесци „Дела“ на стр. 138. има под текстом напомена: „Из овога се види колико греши реферанат „Дела“, рекавши приликом рецензије о српским преводима „Краља Едипа“ да је ова драма без икаквог морала.“ Та је напомена некоректна у колико и сâм Екснер каже, да Едип по *модерним* појмовима није крив, и у колико се израз „морал“ употребљава и у значењу „правоученије“ (кога Софоклов комад доиста нема, пошто му је основна мисао: Смртни, ма како ваљан био, не може добро проћи, ако га богови не воле).

26. Августа.

В.

[1] Задоцнила се за прошлу свеску. Ур.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Aus dem Volksglauben von Sabioncello. — У бечком „Zeitschrift fur österreichische Volkskunde“ што излази трећу годину у Бечу под уредништвом д-ра М. Хаберланта, штампана су два чланка д-ра Оскара пл. Ховорке, лекара у Јањини на полуострву Пељешцу (тал. Sabioncello) у Далмацији. У првом — „Schlangen“ — спомиње најпре змије, које живе на Пељешцу, као *смичалину*, *коњуху* (која веле, скаче) *кравосца*, *влатотруса*, *црнопечицу* и *попељуху* или *цркокруга*, а додаје им по народном причању и *главора*, који змије (веле) коље, премда то није змија већ врста гуштерице Pseudopus apus, што је Далматинци зову и *брабор* или *глувача*, јер је глуха т. ј. не гласа се. И на Пељешцу тврди народ да су змије најотровније месеца липња а особито раздражене кад се паре; још и у то верује народ онде, да змија скаче и да човека прогања. Када жене или деца залазе у дрва, говоре:

У име Бога и св. Павла.
Не бојим се змија ни паука.
Него Бога и св. Павла;
Преда мном је руте и тамјане
И камена од св. Павла.

Поновиш ли ове речи три пута и прекрстиш ли се, нећеш уз пут срести змије. Против змијина уједа употребљавају *кострић* (Sonchus) и *босиљак*. Кад змију убијају треба да је ударе у главу, јер се иначе проиетне у необично опаснога *поскока*. Остане ли змији глава, израсте јој репић и поскок се настани у спужници, откуда вреба људе и животиње и на њих скаче. Кога уједе, „нема лека“ за тога. — Змије имају ноге, које покажу кад их бациш у жеравицу и лагано пржиш. Кад три пут речеш: „змијо: кажи ноге!“ она их покаже; оне су ситне, црвене, са 5, 6 прстића са белим ноктима. — Неке змије залазе у море, те се паре с неким змијоликим рибама. О кравосцу причају да репом омата овце, козе и веће животиње, и онда их прогута. Један је кравосац сплео ноге девојци некој у шуми и изео јој дроб. После је нађоше прислоњену о стабло, а кад је такоше. паде а из ње испдази змија — орцјашчица. Змије на Пељешцу имају свога краља *хаждају*, који станује на дрвету св. Илије (monte Vipera). Змије чувају и закопано благо а ко жели да до тога блага дође, треба да тамо ноћу дође, и забије јаворов штап и змију, која изиде, три пута пољуби. Још нам писац приповеда о човеку-змијару и о његову детићу, вели „Вијенац“ по ком и ову белешку доносимо.

У другом чланку „Gespenstenglauben“ прича д-р Ховорка о *косцу*. Косац је утвара којој је, човечјем телу налична, кожа напуњена крвљу, а руке јој и ноге обложене трњем и бодљама. Када путујеш ноћу и сретнеш кога, не смеш да питаш „ко си“ или „ко сте“ јер би призвао косца, који би те усмртио. Затим нас упознаје са *лорном* ноћном утваром која около хода као пас, коза, магарац, шуга. Своје причање завршује мором и вештицом

О академискоме речнику рускога језика. -- У Извѣстіяхъ Имп. Акад. Наукъ. томъ VI, бр. 2. (фебр. 1897.), наштампан је Отчетъ второго отдѣленія те академије о раду за 1896. г. Ово је „Друго одељење царске академије наука“, као наследник „Россійской Академіи“ продужило, поред других научних послова, и издавати речник руског језика. — 1891. г. почело је издавати ново, прерађено издање Словаря русскаго языка — т. ј. речник књижевног језика, како се развио од Ломоносова до данас. Редакцијом је руководио акад. Јак. К. Грот, али смрт прекиде рад овога ваљаног радника на руској филологији. Само је штампан први том новога издавања до Е. Академија је нашла другога радника, да на-

стави започети посао, а то је А. А. Шахматов, један од млађих, одличних посленика на руској науци, ученик. Ф. Т. Фортунатова. Свакако по иницијативи новога редактора Академија је одлучила да прошири програм, на којем је основан први део. Овај ће поступак, вредан сваке хвале, од много користи бити руском језику књижевном. Пошто у књижевним делима, која се баве описивањем живота и рада сеоскога становништва, исто тако у етнографским пословима, има много народних речи, — нашло се за добро да се те речи унесу у речник. Исто тако одлучено је да се у ново издање речника унесу и оне народне речи, које у штампи нису биле употребљаване, а које се често чују, те да се њима обогати књижевни језик. Тако ће, дакле, у новом издању рускога академискога речника књижевнога језика и народни елеменат наћи достојно место. У 1896 години припремала се грађа за речник, исписиване су речи из књижевних дела, из споменика народне књижевности (усмене), нарочито из етнографских зборника и „Губерниских Вједомости." Доста је грађе сабрано и у архиву Импер. Географич. Общества; а прегледом архивних рукописа нарочито је се могло да се контролишѐ већ публиковани материјал у Академ. покрајинским речницима и у Даљеву речнику. Толико је сабрано материјала, да се од јануара ове године већ приступило даљој изради речника од слова Е. (в. стр. 160.—161. цитов. Извѣстій).

„Подмладак." Тако ће се звати лист који покреће г. Момчило Иванић проф. I. беог. гим. Почеће излазити од 1. октобра. Намењен је средње-школској омладини. Излази 3. пут месечно. Стаје 8 динара на годину.

Кад добијемо први број о њему ћемо више проговорити.

Јосип Шлезингер. — У неколико бројева овогодишњега „Вијенца" изашла је расправа Фр. Ш. Кухача „Josip Šlezinger. Prvi srpski kapelnik knjaževske garde"; у њој нам приказа Шлезингера и као уметника и као човека и родољуба. Има неколико података о музичким и политичким приликама у Србији онога времена. Расправа ова и посебице је оштампана у књижицу, која стаје 50 новчића. Може се добити и у књижарници Мите Стајића у Београду.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† *Академик* Т. И. Буслајев. — 31. јулија у 11 час. у вече, преминуо је у селу Љубљиву близу Москве редовни академик Царске Академије наука, заслужени професор и почасни члан Московскога университета *Теодор Ивановић Буслајев*. Он је надалеко познат као одличан испитивач рускога језика, народне поезије, старе руске књижевности и старе руске уметности. Цео је живот био посветио проучавању народне прошлости, и у овој области заузимао је једно од највиднијих места, он се и јавио као главни представник новога покрета у етнографским и филолошким истраживањима, који поче у 50-тим годинама.

Буслајев се родио 13. апр. 1818. г. у Керенску, у Пензенској губернији, где му је отац био мали чиновник окружнога суда. Оца је рано изгубио и проживео је детињство у Пензи. Упочетку се о његову образовању бринула мати му, за тим је учио у пензенској гимназији, у којој му је неко време био учитељ Бјелински. По свршетку гимназиских наука, Буслајев се уписа 1834. г. у Московски университет, и то у историско-филолошки факултет (онда „словенски"). Својом даровитошћу и марљивошћу у университету скренуо је на се пажњу грофа С. Г. Строганова, који је у то време био попечитељ Московскога университета. По завршетку университетских студија Буслајев би постављен за учитеља I московске гимназије, ну друге године остави ову службу и прими позив грофа Строганова да путује с њим у иностранство као домаћи учитељ деце грофове. Био је доста незгодан положај његов као домаћега учитеља, али се то све губило према лепој пажњи, коју је гроф Строганов показивао младом педагогу. Овај је пут у иностранство дао могућности покојноме научнику да изучава ризнице наукâ и уметности у Италији, у којој је поглавито провео све време на том путу. У иностранству Буслајев је остао две године. А пошто се вратио, 1841. г. добио је место учитеља у III московској гимназији и у скоро сјајно дебитовао као писац и књижевник на литерарном пољу.

Силан је утисак учинила прва књига пок. Буслајева: „О предавању матерњега језика" (1844 М.). Писац је желео да прошири наставу матерњега језика у гимназијама према захтевима филологије и тај му је задатак пошао, не може бити боље, за руком. При том се служио у испитивању рускога језика компаративном лингвистиком и историском методом; у свој је рад унео читав низ самосталних проучавања и напомена о особинама, садржају и историској судбини рускога језика. Јануара 1847. Буслајева позову да, као ванредни наставник, предаје у Московском университету упоредну граматику и историју рускога језика, и тако је постао помагач професору Шевирјеву и Давидову. Годину дана после тога бранио је дисертацију за учени степен магистра, којој је за предмет изабрао „Утицај хришћанства на словенски." Овај рад, према своме археолошком или културноме карактеру, није био чисто лингвистички, али је ипак био један од најзнатнијих огледâ историје језика, коју је, како вели Котљаревски, писац узимао не толико формално, колико у свези са самим животом и историјом народном. Ова је дисертација била по ре-

чима А. Н. Пипина, у руској књижевности „потпуна новина, — то беше први оглед да се примени упоредна и историска наука о језику на старине језика словенскога, одакле се стварала слика из живота тако удаљене епохе, коју да испита, још се дотле не беше усудила руска наука.“

Пошто је бранио дисертацију, Буслајев би постављен за адјункта на катедри рускога језика у Московскоме университету, после тога, 1852, позва га управа војних школа као припознатога стручњака, као и пок. Галахова, да реформишу наставу рускога језика с књижевношћу у овим школама. Тада је он написао „Историску граматику рускога језика“ (до сад 5 издања) и саставио „Историску христоматију црквенословенскога и старога рускога језика.“ У овој другој књизи споменици руске књижевности, многи тада први пут наштампани, издани су са старим правописом. 1859. г. Т. Буслајева позову да предаје пок. царевићу-наследнику Николи Александровићу (сину Александра II) руски језик и књижевност, а он настављаше и даље рад на књижевноме пољу. 1861. г. издао је у два велика тома своје старије и нове радње из области руске старине и етнографије: „Историческіе очерки русской народной словености и народности,“ једно од најчувенијих дела о руској етнографији, за тим је издао серију де̂ла̂ поглавито о руској уметности. Да напоменемо: „Русскіе духовные стихи“ („Русская Рѣчь“ 1861.), „Русскій богатырскій эпосъ“ (Русскій Вѣстн.“ 1862.), „Слѣды русскаго богатырскаго эпоса въ миотическихъ представленіяхъ индоевропейскихъ племенъ“ („Филологич. Записки“ 1862. и 1863.), „Общія понятія о русской иконописи“ (1866), „Сравнительное изученіе народнаго быта и поэзіи“ („Русск. Вѣсникъ,“ 1872.—1873. г.), „Догадки и мечтанія о первобытномъ человѣчествѣ“ („Русск. Вѣстн.“ 1873.), „Клинообразныя надписи Ахемендовъ („Русск. Вѣсти.“ 1873.), „Странствующіе повѣсти и разсказы“ („Русск. Вѣсти.“ 1874.). Треба споменути и „Образцы письма и украшенія из Псалтыри XV в.“ (издани 1881. г.), и капитални рад о „Изученію лицеваго (снабдевеног сликама) русскаго стараго Апокалипсиса.“ Радећи на науци Буслајев није забрављао ни руске школске омладине. Он је саставио уџбенике „Русская христоматія, памятники древне-русской литературы и народной словености“ и „Учебникъ русской граматики, сближенной съ церковно-славянской“ — који су у неколико десе̂тина̂ тисућа̂ примерака̂ и у неколико издања̂ раширени.

1881. г. Буслајев престаје радити као професор у Московском университету, у коме је био професор рускога језика и књижевности, пошто је 1861. г. постао доктор руске литературе, па се сада потпуно предао књижевним радовима, колико је само могао. У последње време издао је нове збирке својих радова, растурених по журналима и зборницима (Буслајев је био необично вредан сурадник „Архива“ Калачовљева). Они су посвећени како етнографији тако и општим питањима књижевности и савременога живота. Он је издао „Мои досуги“ (два тома, 1886. г.) Народная поэзія — историческіе очерки“ (Спб. 1887.), „Мои воспоминанія“ (Вѣстн. Европы“ 1890.—1892. год.) и зборник „Починъ“ (1896.).

Последње године свога живота Т. И. Буслајев провео је у великим мукама. Изгубио је вид, а затим га је спопала тешка бољетица — рак. И ово је цело лето провео у мукама, с муком је могао преселити се на летњиковац у Љубљину.

Ето ово је кратак преглед живота и рада Т. И. Буслајева, једнога од најславнијих руских научника. Његов значај ништа не може боље истаћи него кад споменемо Шуљгинове речи које један писац у „Н. Врем.“ наводи да је и он „један од оних руских људи, као и славни Пирогов, који стоје високо изнад многих и многих у Русији, где баш „човека“ треба тражити с диогеновим фењером усред белог дана.“ Буслајев је био човек у најбољем значењу те речи, хуманист и научник, човек четрдесетих година, који у руском народу није волео дивљину и таму непросвећености, остатке од монголскога ига, већ баш оно што је из старословенскога доба, неумрљано крвним везама с татарштином, било пренесено у живот московске Русије. Као научник оставио је силан траг у руској науци — читаву школу. „Велики јевропски глас, опште цењење књижевних му заслуга дома, друштвено поштовање — све је он то већ одавно стекао био. Оцена овога дивнога живота већ је раније била готова; речи љубави, пажње и захвалности сада су само поновљене на његовим гробом, нека му буде лака руска земља!...“

По *Нов. Врем.* (4. авг. 1897.).

С. Т.

УРЕДНИК
Др. Драг. М. Павловић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић